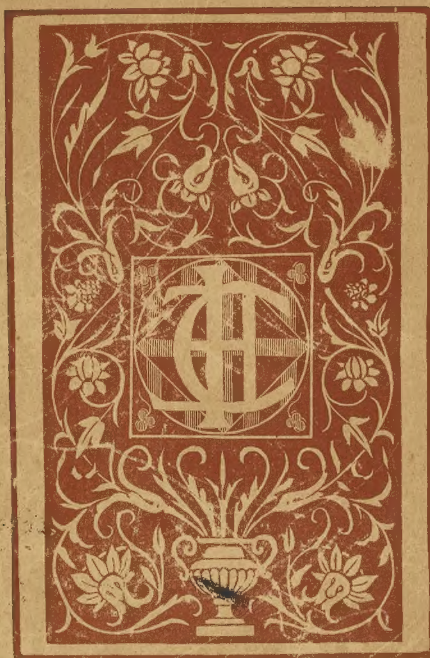
ANUARI

MCMVII

BARCELONA

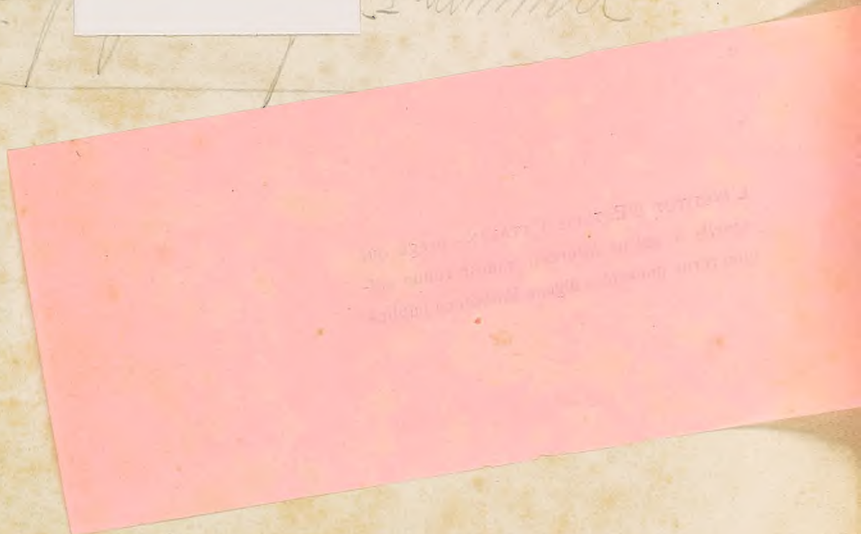
INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

PALAU DE LA DIPUTACIÓ

L'Institut d'Estudis Catalans prega que aquells a qui no interessi aquest volum vulguin ferne donació a alguna Biblioteca pública

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

ANUARI MCMVII

THOMAS-BARCELONA

MUSEO EPISCOPAL DE VICH. N.º 5.

INSTITUT
D'ESTUDIS CATALANS
ANUARI
MCMVII

BARCELONA
PALAU DE LA DIPUTACIÓ

OLIVA, Impressor : S. en C. : Vilanova y Geltrú : Barcelona.

CONSTITUCIÓ DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS BARCELONA, MCMVII

Diputació Provincial de Barcelona ❧ INSTITUT DE ESTUDIS CATALANS ❧ Dictamen-Acord de Constitució

b la renaixensa de Catalunya y el públich reconeixement de la seva personalitat, venen noves obligacions que cal que siguin ateses per la Diputació, que sempre ha procurat correspondre, segons la mida de les seves forces, a les exigencies de l'opinió pública.

Aquesta avuy demana 'l restabliment y organisació de tot lo que 's refereix a la cultura genuinament catalana; y seriem culpables davant, no sols de Catalunya, sinó de totes les nacions, si no fessim lo que depèn de nosaltres pera la major intensitat d'aquesta cultura, facilitantli 'ls medis possibles, ja organisant institucions que compleixin tal objecte y dotantles dels elements materials necessaris, ja procurant que l'exemple de la Diputació 'l segueixin altres organismes que vinguin a impulsar la nostra iniciativa y a completar els nostres esforços.

L' Estat, que ajuda avuy la publicació de les obres del gran Ramon Llull, es regular que també dongui 'l seu concurs en aquesta obra de cultura, considerant sobre tot que ha de tenir interès en la creació de nuclis científichs preparats pera assessorarlo, de la meteixa manera que a la Diputació, per tot lo que 'ls pugui convenir, donades les urgents demandes d'aquesta terra. El primer dubte que s'es presentat ha sigut sobre si convenía augmentar el personal y la consignació d'algun dels actuals organismes científichs, ampliant la seva esfera d'acció, o si era millor crear un organisme nou, que, precisament per esser nou, estigués més obligat a demostrar la seva activitat y li fossin més naturals fecondes iniciatives.

Aquest dubte 'ns el resol l'experiencia de lo que han fet altres països que s'han trobat en casos semblants, estimantse més no alterar la vida dels antichs organismes y crear al llur costat nous òrguens ja més especialisats y més adequats pera l'acció moderna. L'Estat francès ha respectat l'Escola de França a Roma, fundant l'Escola d'Atenes, pera suplir tot lo que no alcanci aquell vell organisme. En lloch de destruir les Academies, la meteixa França procura augmentar llur prestigi, però al llur costat posa vius y fecons centres científichs moderns, com l'Escola d'Alts Estudis, l'Institut, etc. Italia, també, sense destruir les Academies locals del Renaixement, funda les societats d'Historia Patria, l'acció benfactora de les quals arriva fins nosaltres, ab les missions que sovint envíen a estudiar els nostres arxius. El meteix

Estat espanyol hà creat l'Institut de Reformes Socials, en lloch de transformar l'Academia de Ciencies Morals, assignantli noves atribucions que sembla que li pertocaven.

Avuy els interessos de la ciencia exigeixen una especialisació cada vegada més rigorosa y uns medis y una llibertat d'acció que 'ls organismes antichs, complint sempre ab les altes funcions reguladores de la Academia, no 's troben al cas de desenrotllar. Per ço es arribada l'hora de que la Diputació prengui l'iniciativa pera fundar aquí centres d'estudis científichs, concretament especialisats y destinats, més que no pas a l'ensenyança, a produir ciencia y facilitar les investigacions, pera saber directament tot lo que tenim de propri y no haver d'apendre dels extrangers lo que han estudiat a casa nostra.

Lo primer que cal fer, com més necessari, es crear un centre de crítica històrica y social on se treballi ab vera serietat científica. Els nostres arxius, renomenats en tota Europa per les moltes riqueses que hi ha y que desconeixem, exigeixen investigacions autorisades; nostres autors clàssichs, quasi inèdits completament, demanen comentaris, crítiques y comparacions com permeten els coneixements moderns. Tenim èpoques de nostra historia completament desconegudes, com les temptatives de reforma y de renaixement de Catalunya; hi ha autors dels quals ningú s'ocupa, com son tots els de nostra cultura llatina eclesiàstica dels temps romànichs; y aquest desconeixement nostre es més llastimós per que 'ns el retreuen els autors extrangers, enviantnos tot sovint els volums d'investigacions que 'ns tocaven d'haver fet a nosaltres.

Pera sortir d'aquesta situació vergonyosa, favorint el desenrotllament dels estudis necessaris, la Diputació pot y vol pendre 'n l'iniciativa, encarregantse de fundar un centre que podrá nomenarse INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, y ab la missió d'investigar y publicar treballs de caràcter històrich, literari y jurídich, sense perjudici d'ampliarlo després a totes les altres ciencies morals. Desde 'l primer día, y ab l'idea de donar als seus treballs la major intensitat possible, l'INSTITUT se dividirà en seccions especificades degudament. Per fortuna no 'ns falten tradicions y elements d'estudi en arxius y biblioteques, y la Diputació fará un gran bé a la cultura patria creant aquest centre d'investigaciò metòdica, aon podran suplirse les deficiencies actuals, produides més per falta de medis y d'organisació que de persones competents, y evitarem aixís que desapareguin o continuin ignorats preciosos materials científichs que fins avuy no s'aprofiten, reintegrant les noticies dels que 's troben apartats a l'extranger, a les biblioteques y arxius de París, Roma, Viena, Venecia, Gènova, Nàpols, etc., referents a la nostra historia y civilisació, y procurantnos fotografies o quan menys copies autèntiques y publicantles després, sempre que 's creguin dignes de vulgarisació. Aixís es com tots el països han anat recullint els restes del passat, les llurs

riqueses intelectuals y el tresor de la llur producció artística y literaria, y es per tot això que aquesta ponencia té l'honor de sometre les següents bases a la «Comissió de nous serveis», per si aquesta 'ls vol proposar a la Diputació en plè, pera llur aprobació definitiva:

1.ª Se crea un centre d'Estudis que s'anomenarà INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS y tindrà per objecte la superior investigació científica de tots els elements de la cultura catalana.

2.ª L'INSTITUT se compondrà, per ara, de vuit membres, y d'entre ells ne designaran dos pera que siguin President y Secretari. Aquests càrrechs seran a perpetuitat y les vacants naturals s'ompliran per ells meteixos.

Podran també nomenar, pera auxiliarlos en llurs treballs, fins a dos Secretaris redactors.

3.ª Pera 'l desempeny dels seus treballs se dividirà l'INSTITUT en quatre seccions, que seran: *a*) d'Historia, *b*) d'Arqueologia, *c*) de Literatura, *d*) de Dret. La Diputació podrà establir noves seccions, sempre que ho cregui convenient, després de proposta raonada de l'INSTITUT.

4.ª L'INSTITUT cuidarà de publicar en volums separats, de la meteixa mida, els textes, memories, coleccions y tot lo que estimi d'importancia y útil divulgació, y, ademés, monografies curtes, documents aislats y treballs menuts que poden constituir l'objecte d'un anuari o de qualsevulga altra publicació periòdica. Les publicacions que faci l'INSTITUT poden esser, o bé treballs dels seus individuus o d'iniciativa particular externa. En aquest últim cas podrà acceptar o rebutjar les obres que se li presentin, previ dictamen especificat, que se encarregarà a un o a diversos dels seus individuus, cuidant també de la vigilancia de l'impressió. Les publicacions del propri INSTITUT consistiran especialment en:

a) diplomataris de caràcter històrich, literari, mercantil y jurídich,

b) manuscrits literaris de tota mena, no publicats fins avuy o publicats defectuosament,

c) estudis y obres històriques, crítiques, arqueològiques, que representin un notable avenç y utilitat pera la nostra cultura.

5.ª Com que pera 'ls seus treballs l'INSTITUT haurá d'aprofitarse dels materials dels arxius nacionals y extrangers, podrà adoptar tots els medis que cregui convenients per això, reclamant directament les copies o altres formes de coneixement que cregui oportunes, o encarregant a un de sos individuus, o a alguna altra persona de reconeguda competencia, pera la recolecció d'aquests materials.

6.ª Pera 'ls detalls del seu funcionament, l'INSTITUT formularà, aixís que estigui constituit, un Reglament, que portarà a l'aprobació de la Diputació Provincial.

7.ª Quan hi hagi una vacant, se proveirà dintre del mes següent en

sessió extraordinaria, que serà presidida pel President de la Diputació Provincial o pel diputat que ell designi. També presidirà de la meteixa manera totes les sessions en que's prenguin acords que portin gastos. Sempre que'l President o el seu delegat assisteixi a les sessions, tindrà veu y vot decisiu.

8.ª La Diputació posarà en els seus pressupostos les consignacions necessaries pera'ls gastos de l'INSTITUT, y fins al pressupost ordinari vinent farà us de la quantitat que pera aquest objecte s'inclourà en el pròxim pressupost extraordinari.

9.ª Se designen pera formar part de l'INSTITUT els senyors D. Jaume Massó y Torrents, D. Antoni Rubió y Lluch, D. Miquel dels Sants Oliver, D. Joaquim Miret y Sans, D. Joseph Puig y Cadafalch, D. Guillem M.ª de Brocà, D. Pere Corominas y D. Joseph Pijoan.

Institut d'Estudis Catalans. Reglament interior. (Aprobat per la Excma. Diputació Provincial de Barcelona en la sessió del día 31 de Juliol de 1907).

DELS RECURSOS DE L'INSTITUT

ARTICLE 1.er : L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS tindrà capacitat jurídica pera rebre donatius de tota mena, obligarse per contracte ab persona pública o privada y disposar dels seus recursos de la manera que cregui més convenient als fins de cultura que senyalen els acords de la seva constitució.

ARTICLE 2.on : Els recursos de l'INSTITUT consistiran en la subvenció anyal acordada per l'Excma. Diputació Provincial de Barcelona; en les que l'Estat y les demés Diputacions y Municipis de terres catalanes li concedeixin en lo futur; en els llegats, usufruits, pensions de particulars que rebi, y en el producte de la venda de les seves publicacions.

ARTICLE 3.er : De la custodia dels cabals proprietat de l'INSTITUT, lo meteix que de les subvencions cobrades, n'estarà encarregat un vocal Tresorer, qui portarà un llibre d'entrades y sortides dels diners y administrarà la venda de les obres publicades per compte de l'INSTITUT.

ARTICLE 4.rt : A fi d'any el Tresorer presentarà una liquidació d'ingressos y gastos,

facilitant les factures, crèdits y diners als altres membres de l'INSTITUT que vulguin examinarlos. De la liquidació aprobada se n'enviarà copia a la Excma. Diputació Provincial.

ARTICLE 5.è : Els pagaments els farà també 'l Tresorer previament autorisat pel President de l'INSTITUT y després d'acordarho en sessió. Tot acord que representi gasto serà pres en sessió, pera la qual serà avisat previament l'Excm. senyor President de la Diputació, el qual podrà assistir a la sessió, ab veu y vot decisiu, personalment o per delegació.

DE L'ORGANISACIÓ DE L'INSTITUT

ARTICLE 6.è : L'INSTITUT, segons l'acord de fundació, consta de vuit membres y y dos secretaris redactors. Pera augmentar o disminuir aquest número l'INSTITUT se dirigirà, proposantho, a l'Excma. Diputació de Barcelona, y, en cas d'augmentarlo, aquesta farà directament els nomenaments, sens perjudici de la facultat de cobrir les vacants naturals que ocorrin.

ARTICLE 7.è : Ademés dels càrrechs vitalicis de President y Secretari, l'INSTITUT haurà de tenír un Tresorer y podrà nomenar un Vice-president, un Arxiver-bibliotecari y els altres oficis que li semblin convenients, ab caràcter vitalici o periòdich, donantne coneixement a la Diputació.

ARTICLE 8.è : Pera estimular y facilitar els estudis, l'INSTITUT podrà nomenar un nombre illimitat de socis corresponents, que s'esculliran entre les persones de reconeguda illustració de dintre y fòra de Catalunya.

DEL FUNCIONAMENT DE L'INSTITUT

ARTICLE 9.è : L'INSTITUT se reunirà ordinariament al menys una vegada al mes, y extraordinariament sempre que convingui. Els seus membres cobraran per assistencia, en concepte de dietes, vinticinch pessetes per cada reunió, però no podran cobrar més de quatre dietes mensuals.

ARTICLE 10 : Les ponencies encomanades als membres de l'INSTITUT se pagaran a raó de vinticinch pessetes cada una, si no passen de dèu planes del full reglamentari, y d'una pesseta més per cada plana que passi de les dèu.

ARTICLE 11 : Els demés treballs de tota mena que no tinguin forma de pagament senyalada en aquest reglament, se faran sempre previ acord de l'INSTITUT, ab aprovació d'un pressupost, en reunió, en la que serà convocat expresament l'Excm. Senyor President de la Diputació.

ARTICLE 12 : Els Secretaris redactors assistiran a les sessions, però no tindran vot, ni cobraran dietes per assistencia. L'INSTITUT podrà acordar una gratificació mensual pera 'ls secretaris redactors.

Article 13 : El President y el Secretari disposaran y s'encarregaran de l'execució dels acords, y aquest últim portarà un llibre d'actes de les decisions. A més a més el Secretari estarà encarregat de la vigilancia y direcció material de les publicacions, facilitant les probes als autors pera llur correcció.

DELS TREBALLS DE L'INSTITUT

Article 14 : Els fins de cultura catalana que senyala a l'INSTITUT l'acord de la seva fundació, podrà realisarlos ab la publicació de volums, revistes o anuaris; formació d'un arxiu y d'una biblioteca; obertura de concursos, conferencies, missions d'exploració, viatges d'investigació y altres medis de treball científich.

Article 15 : De l'arxiu n'estarà encarregat l'Arxiver-bibliotecari, que farà les propostes dels llibres que's necessitin pera l'estudi.

Article 16 : Els treballs pera les publicacions de l'INSTITUT podran ser encarregats als seus membres o a altres persones de reconeguda competencia. Les obres encomanades als membres de l'INSTITUT en que predomini 'l treball de copia de documents, seran pagats al preu de cinch pessetes per plana del format que l'INSTITUT adopti com a general. Les obres en que predomini 'l treball de crítica o investigació se pagaran a vuit pessetes plana del format adoptat.

Article 17 : Les copies encarregades a qui no formi part de l'INSTITUT se pagaran als preus corrents en cada arxiu o biblioteca.

Article 18 : No's podrà publicar cap treball baix la rúbrica de l'INSTITUT que no hagi sigut sotmès a l'estudi d'una ponencia y aprobat en sessió. Se pactarà previament ab els autors les formes de subvenció o publicació directa, per compte de l'INSTITUT, dels treballs que se li presentin, fòra de lo estipulat en l'article 16.

Article 19 : L'INSTITUT adoptarà un format general pera les seves publicacions; però, quan la naturalesa de l'obra ho exigeixi, podrà adoptar altres formats més convenients.

Article 20 : Totes les publicacions de l'INSTITUT portaran, ademés del seu segell propri, en lloch visible, el de l'Excma. Diputació Provincial de Barcelona.

Propòsits de l'Institut d'Estudis Catalans.

En virtut de l'acord de fundació que serveix de capsalera al present ANUARI, va quedar oficialment constituit l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. La primera preocupació de sos membres fou, naturalment, la de ferse càrrech, no sols de la missió a ells encomanada per la lletra de l'acord, sino de l'esperit que va produirlo, tenint en compte que la fidelitat a l'esperit es lley de vida en les institucions.

L'acord de fundació obeeix a una necessitat de Catalunya, fortament sentida y expressada en els temps darrers : l'impulsió de la propria cultura, que no troba conducte bastant ample pera discorrer y creixer incorporada als organismes de l'Estat, ni té tots els medis requerits per l'acció moderna en aquells altres de caràcter espontani que havien anat produint l'historia o l'activitat lliure de les aficions individuals. Un concepte restringit y no poques vegades anticientífich de la cultura total d'Espanya, ha donat lloch a l'exclusió de fortes y plenes corrents o a la ficció de considerarles integrades y foses en una sola. D'això 'n resulta que l'organisació oficial pera la cultura no correspon ni de lluny a la riquesa dels continguts nacionals; y aquella part que 'n queda fora, per obligat automatisme necessita crearse òrguens propris, adequats a la seva funció.

Al dirigir la vista al camp de conreu, que la benemèrita Diputació de Barcelona ha tingut a bé senyalarli, experimenta l'INSTITUT una vacilació tan gran com justificada; y es el torbament que produeix l'amplitut mateixa de l'objectiu, el camp obert a la seva tasca y la dificultat de graduar sos esforços y direccions, aquí aon totes les direccions y esforços semblen, per un igual, urgents y necessaris.

No pot menys l'INSTITUT de proclamar l'admiració y l'agraiment coral de que son mereixedors els treballs acumulats fins avuy en tots els ordres de la cultura, l'importancia dels quals queda establerta ab el sol fet d'haver produit el *renaixement d'un poble* y d'haverli tornat l'ànima y la conciencia de sí meteix. Una munió de societats competentíssimes y un estol inacabable d'investigadors particulars, entregats uns y altres a ses propies forces y sostinguts únicament per la vocació y el patriotisme, han reunit aquest preciós tresor de materials d'on havem vista sorgir y precisarse poch a poch l'imatje d'una civilisació per llarch temps engolida y negada en les pregoneses de l'oblit. Tot un gran continent espiritual apareix avuy a flor d'aigua;

y aquesta es l'obra immortal que devem agrair a nostres predecessors, desde'ls tímits y furtius *desconfiados* fins als ardits excursionistes d'avuy dia.

Semblant panorama permet apreciar les linies generals d'aquell món ensorrat y mostra ben clares les llacunes y porcions encare verges d'exploració, destrians'hi les taques de major intensitat vora les més dèbils y descolorides. D'això meteix en dedueix l'INSTITUT un criteri pera la seva funció, supeditat, no cal dirho, a tota la reserva y modestia d'oferiments que pren per norma.

En virtut d'aquest criteri enten que dèu aplicarse, en primer terme, a una *regulació* y a una *sistematisació* dels estudis referents a Catalunya. Es possible agrupar metòdicamente aquelles series de treballs o d'idees, de documents o de fets que han sigut objecte d'una activitat sostinguda, donantlos coherencia, depuració y força de conjunt; y es necessari conduir l'atenció en sentit de les branques no estudiades, de les èpoques incertes, dels coneixements no fixats, equilibrant fins aon se pugui les diferencies de densitat que are s'observen entre sigle y sigle, entre comarca y comarca, entre materia y materia. Aquesta diferencia de densitat en els estudis prové de la forma meteixa, espontania y lliure, ab que s'han fet, a mida de les preferencies personals, de l'abundor de les troballes o de les modes y reaccions successives del pensament. L'afany de regulació y de sistema es el signe de pròxima virilitat d'una cultura, que vol desplegarse en tots sentits y ferse integral y ponderada. Medis bastants donen a l'INSTITUT l'acord de fundació y el reglament pera empendre per compte propri o estimular, entre'ls estudiosos de dintre y fòra de Catalunya, la roturació y millora de les terres ermes. ¿Com no pensar desd' are en els temps romànichs, en la formació dels primers comtats, en la vida econòmica de l'edat mitjana, en els aspectes científichs de la navegació y la cosmografía y aduch en l'historia de les idees catalanes en els sigles XVII y XVIII, que en no pochs aspectes semblen més lluny de nosaltres que les tres centuries precedents?

Tot això ho troba relativament factible l'INSTITUT, donant a cadascuna d'aquestes manifestacions l'amplada de territori que senyalin, no ja les fites polítiques, sino les fites espirituals per que's regeixen les coses de l'esperit, unes voltes coincidents entre sí mateixes, altres més avançades o més restringides, per tal manera que no permeten subjectarse a un criteri oficial ni tan sols a un criteri nacional o rigurosament ètnich, tenint cada materia, literatura, dret, arqueología, organisació econòmica... el seu mapa independent, determinat pel radi de llurs relacions y parentiu.

Sens amor a la cosa no pot haverhi coneixement perfecte, ans el coneixement es apetit d'amor, que 'l reclama y estimula. D'aquí 'n prové aquella percepció més destre y, en cert modo, supra-científica, que 'ls homes d'una meteixa encontrada tenen per tot lo que 'ls pertany, constituint el *genius loci*

segons ens el va retreure l'honorable Hübner. Inclòs quan els estrangers s'acosten a les essencialitats d'un país o d'una ànima, es per camins de simpatía, identificantse ab ells. L'amor anima 'l coneixement, trayentlo d'aquella passivitat inorgànica de lo purament documental. Mes això no escloeix, ans bé reclama una gran neutralitat científica. La ciencia es un fi per sí meteix y no pot torce's a quesvulla conveniencia o intenció segona. La ciencia se pot dir nacional sols en quant s'aplica a la realitat limitada d'una nació o sorgeix d'unes aptituts predestinades segons les senyala sempre l'especialisació de l'historia; mes nò pot violar els furs de la veritat que es sa propria lley y sa propria funció. L'INSTITUT se proposa, per lo tant, donar a sos treballs una direcció marcadament objectiva y fugir tot quant pugui de la tendenciositat. No hi ha millor apología ni treball vindicatori que l'abundor dels fets y l'himne silenciós que canten les coses desenterrades y tretes a plena llum. El viatjer selecte que ha vista una vegada la runa de Poblet, no demanarà may més per l'importancia del passat que allò simbolisa : el seu criteri queda fixat pera sempre, essent fatal e inevitable l'inducció que 'l porta a reconstituirne l'esperit ausent, un esperit capaç d'omplir aquelles amplituts materials are desertes y anyoradisses.

Però allà on creixen de punt les vacilacions es al girar la vista a l'altra banda dels Pirineus y comparar l'incoherencia general de tantes disciplines nostres, ab l'organisació y l'impuls omnilateral que reben en els pobles de l'avantguarda del mon. Bastaría pera descoratjar els més ardits y ben armats la tasca de seguirlos. Si s'hi afegeix la d'ajuntarshi, salvant l'enderreriment que es l'herencia de dos sigles de malestrugança, aquelles vacilacions perillen tornarse en neguit y melangía, corchs invisibles y silenciosos que devoren l'entranya dels pobles decaiguts.

En aquelles nacions del primer terme, no ja en el sentit d'extensió sino de vitalitat, veyem construit, fet, organisat lo que aquí sols comensa a dibuixarse. Disposen d'un instrumental complet, d'una educació que prepara els llurs homes d'estudi sense que deguin perdre temps en tornar enrera, d'una metodología acabada, d'un tresor de materials y d'un cúmul d'experiencia que permeten la major producció ab el menor esforç possible. Tot conspira a la divisió, a l'especialisació, al refinament inacabable de quesvulla materies. En virtut d'aquest conreu intensíssim, els objectius nacionals se 'ls acaben; y veyem allavores com invadeixen, com ens invadeixen a nosaltres meteixos, no ja en forma isolada segons podíen fer avans un Ticknor o un Wolff, sino en forma constant de societats d'estudis hispànichs o de publicacions romanistes y llenguadocianes, nodrides principalment de temes nostres que no hem pogut recullir a temps ni ab la perfecció y maduresa avuy exigides. Es aquest, en gran part, un moviment reflexe de l'emigració de manuscrits, documents y relliquies de nostre patrimoni, de les quals se

despulla a la patria pera deixarla nua y avergonyida y pera que produeixin en terres estranyes l'obra de fecundació ideal que cova en semblants dipòsits.

Incorporarse a l'avantguarda es tal volta una ambició massa ilusoria pera realisada dintre de la generació actual. Més curt será 'l camí si 's prepara degudament a la generació que puja, pera que li siga dat assolirla, reunint els medis necessaris, donantli un utillatje, aclarint lo fet, dirigintla envers lo no conreuat. Així serà possible evitarli perdues de treball, manques de preparació y voladuries inconstants de «dilettantisme».

Dins aquest cercle de reflexions y dubtes comensa a funcionar l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, el qual no gosa traçarse un programa rígit desde 'l primer día ni abans del tanteig y depuració necessaris a sos propòsits. Procurarà, sí, desd' are, atendre ab preferencia allò que per ses despeses materials o per sa extensió y durada no tingui natural cabuda en l'esfera de l'activitat personal ni dels organismes ja existents, mantenint tota la proporció possible entre les distintes branques o seccions que troba senyalades a la seva cura. Tractarà també d'encoratjar o empendre treballs de serie o de conjunt que reclamin colaboració sostinguda y colectiva; donar a les publicacions de textes literaris, jurídichs o històrichs, caràcter de *corpus* o colecció orgànica; reunir fets y nocions ab preferencia a hipòtesis y dogmatismes, tenint en compte que no ha sigut cridat tant pera l'especulació pura, la teorisació o la literatura imaginativa, com pera organisar l'herencia de totes aquestes activitats passades y donar a les actuals aliment de que 's nodreixin y renovin ab la mèdula de lleó dels temps forts y gloriosos; sense perjudici de deixar la porta oberta a tot impuls o iniciativa, y d'aixamplarse el camí a mida del creixement corporatiu y de la mudança o naixement de necessitats mentals, així que 's presentin.

SECCIÓ ARQUEOLÒGICA

EL NECROLOGI DE L'IGLESIA DE RODA, per Mossen JOSEPH GUDIOL, conservador del Museu Episcopal de Vich.

NTIGAMENT els capitols y comunitats de les iglesies y monastirs servaven la piadosa pràctica de pregar en determinats dies pels difunts que els havien estat units pel vincle de la caritat o 'ls havien estat adscrits. Al resarse al matí, en l'hora canònica anomenada *prima*, desprès de la lectura del martirologi en que 's feya un més o menys llarch resum de la vida dels Sants o 's remembraven els noms dels Benaventurats que el calendari consignava s'havien d'honrar en tal diada, venía la conmemoració dels difunts qual aniversari s'esqueya, o sía lo que s'en deya el *necrologi*, a fi de que 'ls presents dirigissen a Deu algun piadós sufragi durant la celebració del sant sacrifici.

El necrologi era comú que anés escrit en el meteix volum del martirologi, per lo que, al escriure's aquest, se feya que les fulles del pergamí tinguessin grans marges a fi d'anarhi continuant les memories no sols dels passats sinó dels que en aquell moment no podíen serhi inscrits. En les apuntacions del necrologi s'hi feya constar no sols el nom del personatge sinó també la diada de sa mort, fentse aquesta calendació prescindint moltes vegades d'anotar l'any, puig que lo que més interessava era que 's guardés memoria de la diada precisa en que devía ferse la piadosa recordança. Ab anterioritat al segle XII, les memories necrològiques acostumaven a esser breus, a no ser que 's tractés d'un personatge molt important de qui de totes maneres s'en anotaven els mereixements y distintius de sa existencia; però desde aleshores la senzilla remembrança anà adquirint un caràcter de fastuositat y fins d'exageració, consignantse detalls y fets que anteriorment no s'haurien pas consignat. Y lo que sobre tot aleshores hi hagué interés en fer ressortir foren les fundacions que havía deixat el difunt, a fi de que no s'en perdés la memoria.

Ab el segle XV els necrologis particulars de les iglesies deixaren de tenir importancia, per més que en general continuaren fins que, durant la segona meitat del segle XVI, vingué l'imposició de la liturgia romana, a conseqüencia de la reforma iniciada pel Concili de Trente. L'us dels llibres impresos y especialment del martirologi romà feu que desaparesquessin els necrologis propis de cada iglesia.

La vella iglesia de Roda, un cop desapareguda sa càthedra episcopal, quan conservà sa canònica augustiniana, tingué son necrologi, ab la particularitat de presentarlo escrit en pedra. No sabem si tenía, com era comú en les igle-

sies, son volum en pergamí contenintlo, però sí que 'ns consta que'l possehí d'una faysó més permanent que no pas en els folis d'un llibre. El tosch claustre de l'antiga catedral ribagorçana, construit, segons acusen ses linies y la ornamentació dels capitells, en plè segle XII, serví admirablement per guardar la memoria dels difunts. Avuy encar podem veure com les quatre galeries claustrals tenen llegendes en els carreus de casi tots els archs, constituint axís un interessant y permanent necrologi. Per això apar que 'l claustre ja 's construí a posta, fentse per manera que les pedres dels archs y especialment les que descansen sobre els grans àbachs de les senzilles columnes tinguessin mides a propòsit per contenir les llegendes. Més tart, quan aquestes ocuparen ja les pedres inferiors dels archs, passaren a estendre's per les que ací o allà encar se consideraren a propòsit, invadint aviat les cares laterals dels àbachs de moltes columnes y finalment certs carreus de les parets de les claustrades.

Dona lloch a suposar que indubtablement el claustre ja 's construí comptant posarhi inscripcions necrològiques, el fet de que en dos capitells d'un arch transversal que va a la unió de dues galeríes, hi hagi cartelons en que la llegenda hi es un complement del tot necessari.

Les més antigues de les llegendes del claustre rodench tenen tots els aspectes de pertànyer al segle XII, anant en bells caràcters majúsculs capitals ab abundancia de nexes y abreviatures sovint de difícil lectura. Les inscripcions d'aquest segle y del següent acostumen anar tancades per linies y algunes vegades orlades, formant enquadraments, òbols o hornacines ab motius romànichs refundits com les lletres. Algunes inscripcions tenen les lletres y els campers colorats de blau, vermell o negre. D'entre les llegendes datades, les més antigues són de l'any 1197 y les més acostades a nosaltres pertanyen a la primera meitat del segle XIV.

Trobantnos a Roda, tinguerem la curiositat de transcriure del claustre totes les llegendes que 'ns fou possible interpretar durant la vesprada del día 9 de Setembre y la matinada del día 11. Algunes poques de les inscripcions tinguerem de deixarles mútiles o sens transcripció a causa del deplorable estat en que foren trobades o per estar tapades per les construccions que s'han anat fent ab els segles en el claustre y ses dependencies, essent la principal causa de la mutilació dels epígrafs la abominable ocurrencia que va tenirse, de tancar els archs de les galeríes claustrals fins arran dels àbachs de les columnes.

Totes les inscripcions del claustre son necrològiques, excepte una que hi ha en una paret pròxima a la sagristía. Aquesta diu :

Non chorus clamor erit — Ubi clerus regula disit,

sentencia sempre saludable en una comunitat.

Fig. 1. – N.º 2 y 3 del Necrologi de l'iglesia de Roda.

Fig. 2. – N.º 4, 5 y 6 del Necrologi de l'iglesia de Roda.

Algunes de les llegendes que van posades en els archs de la claustrada aon s'hi llegeix tal inscripció, estan posades al revés, ab les lletres cap per vall, indicant que segurament aquesta ala de la construcció deuría enderrocarse y que fou refeta ab poch mirament.

L'orde seguit en la transcripció d'epigrafs fou començant pels archs de la galería pròxima a l'entrada desde l'iglesia, seguint pels archs de les altres ales y acabant ab el meteix orde per les parets. La transcripció fou feta interpretant les abreviatures o sía copiantles com si tinguessin totes les lletres y posant ab lletra majúscula l'inicial dels noms propris. Les ratlletes verticals indiquen el cambi de ratlla en l'epigraf original :

1. VII kalendis setembris | obiit Sanci | us canonicus et sacerdos.
2. II idus ianuarii obiit | Arnaldus | canonicus et sacerdos.
3. Kalendis iun | ii obiit Bern | ardus canonicus | et sacerdos.
4. VI idus decem | bris obiit | Ichila sacerdos.
5. IIII idus | ianuarii obiit | Guillermus canonicus et | sacerdos.
6. V kalendis iulii obiit Johannes | de Statella prior claustri.

(4) No donantli el calificatiu de *canonicus* es de creure que's tractaría d'un benefactor de l'iglesia de Roda no pertanyent a la comunitat prioral.

(6) *Prior claustri* : un document de l'any 1135, publicat pel P. Villanueva (*Viaje literario*, XV, apèndix LXXVI), referent a Roda, porta les inscripcions de Guillem Bofill *Prior Rotensis* y Garrias *Prior claustrensis.* Aquest prior del claustre degué tenir càrrech igual al de Joan de Stalella de qui parla l'inscripció. Es fàcil que 'l prior aquest *claustri* o *claustrensis* fos el cambrer o camerari, donant lloch a pensar aixís altre document citat pel meteix Villanueva y de l'any 1134 (*id. id.* apènd. LXXIV) en que's parla de *Don Garcia camerario* de Roda.

7. IIII idus octobris | obiit Petrus | clericus canonicus et sacerdos.
8. XVIII kalendis februa | rii obiit Guillermus | prior de Berraves.
9. II nonis ianuarii obiit | Bernardus de Galliler | prior Rotensis anno MCC | LXXV.
10. IIII idus iunii obiit | Bernardus de Poqueta-solana canonicus et sacerdos anno MC...
11. VI idus madii | obii Petrus Daspes precen | tor Rotensis anno MICCC.
12. III idus februarii obiit | Dominicus prior claustri | canonicus et sacerdos anno MCC | XXXVIIII.
13. IIII nonis | marcii obiit | Raimundus canonicus | et sacerdos.
14. IIII nonis | ianuarii obiit | Ferrarius canonicus | et sacerdos.
15. II kalendis novembris obiit Raimundus | de Mercadal.....
16. VI idus novembris | obiit Raimundus | Pet.....
17. ..... aprilis obiit | Baro canonicus | et sacerdos.
18. IIII idus oc | tobris obiit Ber | nardus canonicus.
19. VI kalendis aprilis obiit | Raimundus | de Torra canonicus | et sacerdos.
20. III idus ianuarii | obiit Raimundus canonicus | et levita.
21. III nonis..... | obiit Dominicus canoni | cus et sacerdos.
22. V kalendis augusti obiit | Petrus canonicus | et sacerdos.
23. X kalendis ma | dii obiit | Aimericus canonicus | et sacerdos.
24. Nonis ia | nuarii obiit | Arnal | dus canonicus.
25. IIII nonis marcii obiit | ..... diror ca | nonicus.
26. II nonis ianuarii obiit | Raimundus de Puiunt can | onicus et sacerdos | anno Domini MCC | LXII.
27. III idus februarii obiit | Petrus canonicus | atque sacerdos.
28. II nonis..... | obiit Beren | garius.....
29. III | nonis | marcii | obiit | Guill | ermus | canoni | cus et | sacer | dos.
30. XIII kalendis decembris obiit Martinus sacerdos.
31. XVI kalendis septembris obiit Arn | aldus canonicus et sacerdos.
32. III idus februarii obiit Petrus.
33. VI kalendis | augusti | obiit | Gombal | dus miles | et canonicus.
34. II idus februarii obiit | Galindus canonicus | et sacerdos.

(7) Es ben especial aquesta redundancia de *clericus* y *sacerdos*. ¿Sería que 'l picapedrer després d'haver posat la primera paraula notaria que no donava un concepte cabal del personatge?

(8) Se tracta d'un *prior* de l'Abadía de Barravés subjecta a Roda. Ab mellor acord ab els datos que d'aquesta s'han conservat en lloch de *prior* devía dírseli *abat*.

(9) Noticia molt estimable pera quan se puga fer el priorologi de Roda.

(11) *Precentor*, director del chor, el qui donava el tó en les comunitats obligades al reso del ofici diví colectivament.

(12) Altre *prior claustri*. Vegis la nota 6.

(20) Canonge no prebere, pero tenint ordes menors.

(26) L'original repeteix la xifra LXII.

(33) *Miles et canonicus*. En aquest necrologi diferents vegades s'hi troben reunides condicions tan oposades com la de home d'armes, *miles*, y la de canonge. La creuada contra els maures y serrahins apoderats diferents vegades de Roda y de les regions vehines pogué fer que 's juntessen. Tenim noticia de la confraternitat instituhida per Guifret Bisbe de Roda y Barbastre per la restauració d'aquesta darrera ciutat, piadosa associació armada fundada la dominica primera de Juny de l'any 1138 y de la que 'l Bisbe 's feu primer confrare. Y lo que feu aquest bé podíen ferho els monjos canonges de Roda que, morint en campanya, ab raó teníen els noms de *canonicus et miles*.

Fig. 4. – N.° 11 y 12 del Necrologi de l'iglesia de Roda.

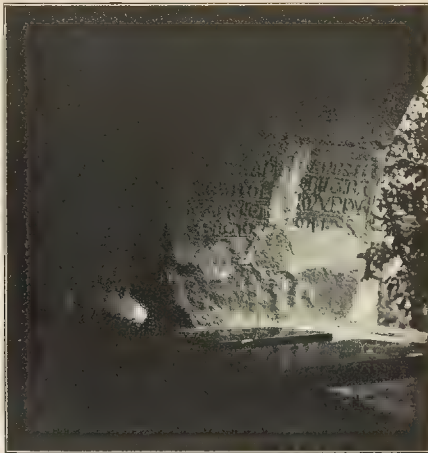

Fig. 3. – N.° 48 y 49 del Necrologi de l'iglesia de Roda.

35. II nonis marcii | obiit Guillermus Petrus canonicus et sacerdos.
36. V kalendis fe | bruarii obiit | Raimundus | canonicus.
37. XVI k | alendis ian | uarii obiit | Petrus | canonicus | et sacerdos.
38. V idus | novembris obiit | Pe | trus canonicus.
39. VIIII idus | iulii obiit | Gombal | dus ca | nonicus.
40. XIII kalendis | madii obiit | ..... canonicus | et sacerdos.
41. X kalendis..... obiit Pet | rus.....
42. Kalendis ianuarii | obiit Guillermus | canonicus | et sacerdos.
43. VIII kalendis | octobris o | biit Ar | naldus et | canonicus.
44. XVIII kalendis | obiit octobris | Petrus | canonicus.
45. Idus augusti obiit | Arnaldus | socius | noster | anno MCCXLII.
46. Idus decembris | obiit Bernardus | canonicus | et levita.
47. V idus iulii | obiit Pe | trus canonicus | et sacerdos.
48. III kalendis apri | lis obiit Rol | landus canonicus | et sacerdos.
49. V nonis marcii | obiit Raimundus | miles.
50. III nonis iu | nii obiit domina | Beatrix de | Castelo | sponsa Ferrari de | Castello anno | MCCCXVII.

(43) En la inscripció hi falta potser la paraula *sacerdos* o hi sobra l'*et*.

(45) *Socius*, un dels participants a les oracions de l'iglesia de Roda, o sía un que, sens esser canonge, pels seus mèrits havía sigut inscrit en la confraternitat espiritual formada pels canonges y benefactors d'aquella iglesia.

(46) La darrera paraula resulta dubtosa.

(49) Sería un home d'armes afecte al priorat de Roda. Altres son els varons y mullers laichs que figuren en el necrologi, essenthi sens dubte en quan concediren beneficis a la iglesia.

51. IIII kalendis augusti | obiit Be | rengarius | canonicus | et levita.
52. X kalendis septembris obiit | Sancius | canonicus | et sacerdos.
53. V idus mai obiit | Guillermus canonicus.
54. Anno MCCLVIII | II kalendis novembris | obiit Joann | es canonicus | Liro.
55. XV kalendis aprilis | obiit Petrus | canoni | cus et sacerdos.
56. VI kalendis mai | obiit Bedastus.
57. X + kalendis | marcii | obiit Be | rnardus | miles et ca | nonicus.
58. III kalendis augusti | obiit Guilelmus | miles.
59. III idus octobris | obiit Be | rnardus | canonicus et sacerdos | atque ar | kidiaconus.
60. III idus iulii | obiit Raimundus | miles et canonicus.
61. VII idus iunii obiit | Feret | us | canon | icus et sacer | dos.
62. III kalendis mar | cii obiit.....
63. VI kalendis | iunii obiit | Raimundus canonicus.
64. VII kalendis mai | obiit Pet | rus miles.
65. III nonis apri | lis obiit Miro.
66. VII idus | februarii obiit Ber | nardus miles | et canonicus.
67. XI kalendis ianu | arii obiit Ber | nardus.....
68. III idus iulii obiit | Arnaldus | miles et canonicus.
69. III kalendis aprilis obiit | Petrus canoni | cus et subdiachonus.
70. V kalendis marcii obiit Bernar | dus canonicus | et levita.
71. III nonis mai | obiit Bernar | dus cano | nicus et sa | cerdos | anno Domini.
72. V kalendis februarii obiit | Durandus canonicus | et sacerdos noster.
73. Nono kalendis | setembris obiit | Raimundus | levita | et canonicus.
74. III kalendis | marcii | obiit Guill | ermus canonicus.
75. XIII kalendis decembris obiit | Arnaldus canonicus et levita.
78. Nonis februari obiit | Berengarius Davehar.
79. XII kalendis decembris obiit.....
80. VI kalendis fe | bruarii obiit | Guillelmus de Bonansa canonicus.
81. XIIII kalendis setembris | obiit Petrus de Pe | rduvi sacerdos.
82. XIII kalendis mar | cii obiit Pe | trus so | cius noster.
83. VI idus mar | cii obiit Petrus | conversus.
84. Idus marcii obiit | Bartholomeus | de Senail sacerdos | socius noster anno M | CCCXVIII.
85. Anno MCC | XLIII | III kalendis octobris | obiit Rai | mundus | socius | noster.
86. III idus octobris obiit | Mateus socius noster.
87. II kalendis iu | lii obiit | Bonetus | conversus.
88. XIII novembris obiit Pe | trus carpentarius | nostri et socius.

(54) *Liro.* No pot precisarse si significaría *Levita Rotensis.*

(60) *Archidiaconus* : dignitat eclesiàstica en virtut de la que el qui la tenía era l'ajudant nat del Prelat en els divins oficis y el primer entre els canonges.

(71) El qui grabà l'epigraf va descuydarse l'any.

(83) *Conversus* : home que s'havía *donat* a l'iglesia de Roda essent ja major de edat.

(88) Noticia important, puig que dona el nom del fuster de la canònica. No es pas improbable que fos el mestre de obres de l'iglesia de Roda. L'inscripció té l'ayre de ser feta durant el segle XIII, època en que degué viure aquest personatge.

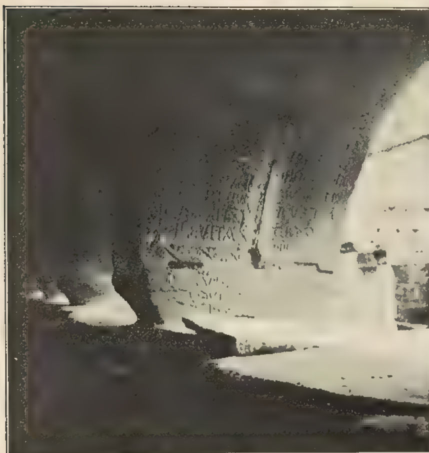

Fig. 5. – N.º 70, 71 y 72 del Necrologi de l'iglesia de Roda.

Fig. 6. – N.º 84, 85 y 86 del Necrologi de l'iglesia de Roda.

89. XV kalendis februarii obiit Martinus Carascheri comunerius.
90. V nonis iulii | obiit Bone | tus Marron | .....
91. II idus | aprilis | obiit Arnaldus.
92. II kalendis decembris obiit | Johannes de Rovinato | rector de Sdolo | mada. anno.
93. VI nonis maii | obiit Petrus de Rovinato | socius noster anno MCCCVI.
94. VIII idus mai obiit | Raimundo de Sdo | lomada qui.
95. V kalendis augusti | obiit Guillelmus | sacerdos.
96. III nonis | febrari obiit | Guillermus | canonicus et subdi | aconus.
97. Anno Domini MCCC | XXIII VII kalendis | mai | obiit Petrus | de Turri.
98. VII idus ianuarii obiit Brunus | canonicus et sacerdos | anno MCCXXXVII.
99. VIII kalendis mai obiit Berengarius | de Falç socius noster anno | Domini MCCC | VI.
100. III idus au | gusti anno | obiit Be | rnardus canonicus.
101. X kalendis setembri obiit Raimundus canonicus et sacerdos.
102. IIII | kalendis | decembris | obiit | Pet | rus | canoni | cus.
103. VIII kalendis | septembris obiit | Guillermus canonicus anno MCXCVII.
104. XIIII kalendis septem | bris obiit Jo ‖ hannes canonicus et sacer | dos anno MCXCVII.
105. Non septembris | obiit Gon | ndus sacerdos.
106. VIII kalendis februarii | obiit Beren | garius sacerdos.

(89) *Comunerius* : administrador dels bens del comú o comunitat.
(92) La xifra de l'any està en blanch.
(94) No acaba l'inscripció.
(100) Falta l'indicació d'any.

107. Kalendis augusti | obiit Guillermus | de Calet canonicus | et sacerdos.
108. VI kalendis..... | obiit Petrus canonicus.
109. Anno MCXCVII | IIII nonis septembris | obiit Ber | nardus | canonicus archidiaconus et levita.
110. III kalendis novembris obiit | ..... sacerdos.
111. III idus | augusti obiit | Vitalis | canonicus et sacerdos.
112. XVII kalendis | septembris | obiit..... | canoni | cus no | stre congregacionis et levita.
113. II nonis..... | obiit Petrus..... | canonicus.
114. VII kalendis | mai obiit | Amatus | canonicus et | sacerdos.
115. III idiis februarii | obiit Benedic | sus canonicus | et sacerdos | anima eius requescat in pace | anno Domini MCCLI.
116. ..... kalendis septembris | obiit Raimundus | canonicus et sacerdos.
117. Anno MCCXI | IIII nonis novembris | obiit Raimundus | canonicus et sacerdos.
118. III nonis | mori obiit | Guillelmus canonicus et | sacerdos | prior canonicus.
119. II idus augusti | obiit Beren | garius.
120. XVIII kalendis | mai obiit Mar | tinus | Galindus canonicus et sacerdos.
121. XV kalendis februarii | obiit | Raimun | dus sacerdos.
122. VI nonis..... | obiit Guillermus..... | canonicus.
123. IIII kalendis jan | nuarii obiit | Arnallus.
124. II idus | februarii | obiit Raimundus | canonicus | et levita.
125. II idus novembris | obiit Raimundus | archidiaconus.
126. X kalendis septembris | obiit Arnaldus | di.....conus.
127. II kalendis marc | ii obiit O | do arch | idiaconus cano | nicus atque.
128. X kalendis octobris | obiit Garzias | archidiaconus.
129. Anno Domini MCCCXXV obiit | .....de Siscario | .....Monsonie idus aprilis.
130. ..... idus | februarii | obiit Baro | canonicus.
131. VII idus | mai obiit | Amatus | prior c | anonicus | et sacerdos.

Fins aquí les inscripciones posades en les arcades del claustre. Pero ja hem dit que no eren aquestes soles, sino que s'en trobaven esculpides en les parets de les galeríes claustrals. Aquestes son:

132. Anno MCCLVI IIII idus | .....bris obiit..... | .....nutella.
133. XIIII kalendis decembris | obiit Bernardus prior | anno MCCXXXII.
134. III idus | decembris | obiit | Petrus | prior | canonicus | et sacerdos.
135. ..... octobris obiit Ramundus | ..... prior Rotensis | ..... LXVIII.
136. VIII idus | februarri o | biit Bernardus canonicus | sacerdos et prior.

(109) Es de notar aquesta inscripció per quant els ardiaques devent servir al Prelat en els divins oficis devíen tenir l'ordre del diaconat. Aquí se'ns parla d'un ardiaca levita o ministre inferior, com si hi hagués un especial interés en fer notar aquesta circunstancia que convertía l'ardiaconat en sols una dignitat y no un ofici eclesiàstich.

(112) Canonge de la congregació o comunitat augustiniana de Roda.

(118) *Prior canonicus*, primer entre els canonges, després del Prior de la comunitat; sería el *prior claustri*.

(133) Noticia també interessant pel priorologi de Roda.

(135) Altra noticia com l'anterior.

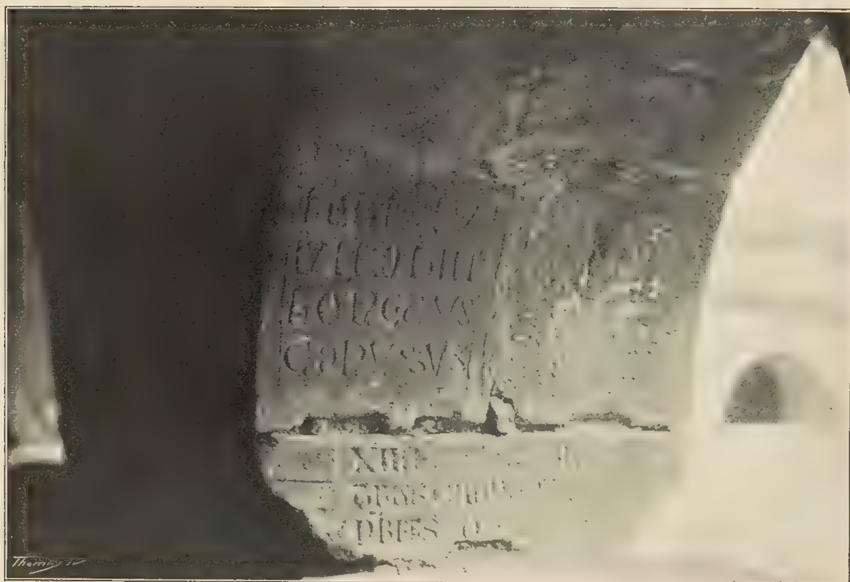

Fig. 7. – N.º 87 y 88 del Necrologi de l'iglesia de Roda.

137. XVII | II kalendis | ianuarii | obiit | Guillermus prior canonicus et sacerdos.
138. II kalendis marci obiit Raimundus canonicus et sacerdos.
139. VIII kalendis aprilis..... | de Girveta r..... | et contulit..... | niolan pro quo et anima.....
140. VII kalendis | mai | obi | it Gar | sias le | vita.
141. ..... obiit Guillermus de Meytat | sacrista anno Domini M | .....
142. XV kalendis setembris | obiit Ste | phanus | canonicus | et sacerdos.
143. III idus octobris | obiit | reverendus pater dominus | Bernardus de Avellana | abbas Montis Aragonum | qui extitit prior Rotensis | et hic suam instituit cape | llaniam pro se..... um domino Po | ncio de Aquilnido anno MCCCXXVII.
144. IIII kalendis julii | obiit Miro | canonicus.
145. VIII kalendis mai | obiit Raimun | dus cano | nicus et | archidiaconus Ilerdensis prior.....
146. VIII kalendis octobris an | ..... et venerabilis abbas..... camerarius.

(141) *Sacrista* : l'encarregat de la custodia dels objectes sagrats o dedicats al culte pertanyents a una iglesia. Era un ofici y una dignitat.

(143) Inscripció posada en una làpida de marbre ben primorosa y digna d'atenció en quant conté una noticia ben interessant pel priorologi de Roda.

(146) *Camerarius* : canonge encarregat de la conservació de la casa comunal, administrador o majordom.

147. VI idus | octobris | obiit | Enardus | cano | nicus | et sacer | dos.
148. V nonas ia | nuarii | obiit | Petrus de Turri | came | rarius | Rotensis | anno MCCC.
149. IIII kalendis mai | ..... Raimundus canonicus | anno MCCVI.
150. II kalendis marci | obiit Bertrandus | Daspes miles.
151. III idus octo | bris obiit Raimun | dus canonicus | sacerdos et elemosinarius.
152. VI | kalendis octobris obiit | Arnallus Daspes.
153. IIII kalendis Augusti obiit Bernardus et Ra | imundus Daspes.
154. II nonis decembris obiit Domina Elisenda Daspes anno | MCCLXXXI.
155. III kalendis februarii | obiit Bort d | e Aspes miles.
156. ..... nonis marcii | obiit Richilda | anno Domini M | CC.....VII.
157. VIII idus marcii | obiit Sebilia | de Logra anno MCC | LXXX.
158. III nonis septembris obiit Guiller | mus de Aquilanit | miles anno MCCLXII.
159. VIIII kalendis septembris obiit | Bartholomaeus | de Toroilla scu | tifer anno MCCLXXII.
160. II kalendis septembris | obiit Petrus | canonicus et levita.
161. IIII idus februarii | obiit Martinus | canonicus et sacerdos.
162. XVII kalendis iu | lii obiit Johannes | Dadillo soc | ius noster.
163. III nonis augusti | obiit Johannes Ça | rut sacerdos.
164. V idus decembris | obiit Peiro sacerdos et socius.
165. XVII kalendis | mai obiit Guillelmus.
166. III kalendis junii obiit | Guillermus sacerdos | et socius noster.
167. Anno Domini MCCCXXIII obiit.....
168. XVII kalendis mai..... | ..... | ..... qui instituit capellaniam | et aniversarium anno MCCCXXV.
169. Anno Domini MCCCXXII II kalendis.....
170. XVI kalendis aprilis obiit | Dominicus del Torn rector de | Esdolomada qui di | misit aniversarium | X solidorum | super comunibus | anno MCCCXXV.
171. VIII idus iunii | obiit Johannes.
172. II kalendis septembris | obiit Durandus | canonicus | et sacerdos.
173. VI idus iunii obiit Berengarius | Marquesi senior pro cujus anima | Berengarius Marquesi ejus fi | lius sustituit hic capellani | am perpetuam et aniversarium X | solidorum anno Domini MCCCXXVII | cujus anima requiescat in pace.
174. XI kalendis novem | bris obiit Gaufridus episcopus.
175. Anno MCCLVI IIII idus no | vembris obiit | ..... riutella.....

(151) *Elemosinarius* : paraula que's presenta dubtosa en l'inscripció. Sería l'encarregat de les almoynes que feya la canonica.

(155) Bort : fill illegítim del senyor de Aspès o Espès. Antigament no feya ningú cap estranyesa d'usar aquest nom tant deshonrós.

(159) *Scutifer* : escuder, home d'armes ajudant d'algun senyor, potser del Guillem d'Aguilanit.

(170) Inscripció posada en una bonica lapideta de marbre. La data podría llegirse MCCCCXXV, però no correspondría ni al caràcter de l'epigraf ni ab els demés del claustre.

(171) Inscripció posada en un carteló d'un capitell, contemporania de quan va ferse el claustre.

(172) Com l'anterior.

(174) Inscripció referent a un Bisbe de Roda, única en son genre existent en el claustre. Es de la manera com completa la noticia sobre la mort del Bisbe Gaufret de Roda continguda en el cronicó de Ripoll. Aquest porta sols l'any de la mort, sens indicació de dia y mes, però la inscripció fixa aquestos sense cap dubte, donant una nota fins al present desconeguda.

LES INFLUENCES DE L'ART ORIENTAL ET LES GOTHS DANS LE MIDI DE LA FRANCE, par M. J.-A. BRUTAILS.

CE QUI fait l'intérêt de l'archéologie, c'est moins d'enregistrer les faits que de saisir les rapports de causalité qui les unissent, de déterminer les raisons d'où ils sont sortis. L'étude des influences est, à coup sûr, une de celles qui attirent le plus vivement les archéologues. C'est aussi, par malheur, l'une des plus difficiles, et il convient de ne procéder en ces matières qu'avec une extrême circonspection.

Il faut, d'abord, se bien pénétrer de cette idée que les analogies peuvent se produire spontanément, sous l'action de circonstances semblables, sans qu'il existe entre les deux faits analogues une relation effective. Certaines formes sont banales; elles appartiennent à un fonds commun où puise toute l'humanité. C'est le cas de quelques marques lapidaires, qui ont été gravées dans les pays et aux époques les plus divers : à Tarragone par les Ibères, à Pompéï par les Osques, dit-on, en Algérie par des ouvriers de nationalité indéterminée, en bien d'autres endroits, et notamment en Crète, si je ne me trompe, enfin dans nos régions par les appareilleurs du moyen âge. C'est encore le cas du dessin que l'on obtient en traçant une circonférence et ensuite, avec la même ouverture de compas, six arcs de cercle dont les centres sont six points équidistants pris sur cette circonférence. Nous avons tous, étant enfants, fait ce dessin primitif et, si la lune est habitée, cette figure y est vraisemblablement en honneur, comme dans notre planète. Courajod est donc tombé dans l'erreur quand il a dit de cet ornement qu'il est «essentiellement oriental (1)».

Mais d'autres formes sont plus compliquées et plus originales, et quand on les retrouve sur deux œuvres il est permis de conclure à l'imitation de l'une de ces œuvres par l'autre ou à la reproduction d'un modèle commun.

Ce sont les observations de ce genre, maintes fois répétées, qui ont fait pénétrer dans la doctrine archéologique les théories actuelles sur les influences. L'archéologie obéissait jadis à des tendances plus simplistes : elle n'était pas éloignée d'établir entre les divers pays et dans chaque pays entre les diverses périodes des cloisons étanches. Ces principes commodes ont fait place à des vues plus exactes, mais plus complexes. L'examen attentif des faits

(1) *Leçons professées à l'École du Louvre.*—Paris, Picard, 1899-1903; 3 vol. in-8°; t. I, pp. 122-123.

permet de se rendre compte que les artistes du moyen âge savaient sortir de leur milieu et se soustraire au style ambiant, pour chercher en d'autres époques ou en d'autres contrées la solution de certains problèmes.

On ne saurait contester, par exemple, que les admirables tailleurs d'images du XIIIe siècle se sont parfois inspirés de l'antique. Ce mouvement, qui a, dans l'Italie méridionale, abouti à une véritable Renaissance (1), n'a été ailleurs qu'un «incident», pour employer l'expression de M. André Michel (2); mais les quelques œuvres qui en sont résultées comptent parmi les plus intéressantes de l'art médiéval : Visitation de Reims et statues de Bamberg, avec leurs draperies si curieusement traitées, dessins tracés par Villard de Honnecourt sur son album, etc.

D'autre part, les artistes s'essayaient aussi à l'imitation d'œuvres étrangères : il y a longtemps que Viollet-le-Duc (3) a noté dans une église du XIIe siècle, à Brives (Corrèze), des chapiteaux de style arabe, et il existe à profusion des sculptures romanes où des félins sont visiblement copiés sur des modèles orientaux.

Il est donc établi que les influences sont possibles. La question est de savoir dans quelle mesure elles se sont exercées.

*
* *

La querelle qui divise *romanistes* et *orientalistes* a pris un ton plus vif avec Louis Courajod († 1896). Ancien élève de l'École des Chartes, conservateur de la sculpture du moyen âge, de la Renaissance et des temps modernes au Musée du Louvre, Courajod, qui n'avait pas fondé de famille, reportait sur ses études toute la passion de son âme ardente et généreuse. Son œuvre est faite d'observations méticuleuses et d'inductions parfois hardies jusqu'au paradoxe. Chargé du cours de l'histoire de l'art à l'École du Louvre, il menait une bataille souvent trop bruyante pour des idées de valeur fort inégale, tantôt justes et tantôt inadmissibles. Il les clamait, d'ailleurs, avec la verve d'un poète, avec la fougue d'un apôtre (4).

Pendant l'enquête très étendue qu'il avait conduite, Courajod avait été frappé de certaines affinités entre les architectures orientale et occidentale. D'autres avant lui avaient fait la même constatation : dans son livre fameux

(1) E. Bertaux : *L'art dans l'Italie méridionale*; t. I, pp. 711 et suivantes.
(2) André Michel : *Histoire de l'art*; t. II, vol. I, p. 154.— Cf. les observations de M. Enlart dans le *Bulletin monumental* de 1906, pp. 512-513.
(3) *Dictionnaire raisonné d'architecture*; t. VIII, p. 200, fig. 38.
(4) Courajod donnait parfois à sa pensée une expression d'énergie singulière. Certaines de ses phrases sont classiques parmi les archéologues, celle-ci notamment : «Les vérités que je vais soutenir devant eux (les auditeurs), et dont je veux leur confier le dépôt, attendent, montre en main, depuis soixante ans, une audience à la porte de l'opinion publique» (*Leçons*; t. I, p. 260).

sur *l'Architecture byzantine en France*, Félix de Verneilh avait conclu à une importation du type des églises d'Aquitaine voûtées en coupole. Le marquis de Vogüé avait affirmé, de même, les emprunts faits par l'Occident à l'Orient, dans son bel ouvrage sur *l'Architecture civile et religieuse du premier au sixième siècle dans la Syrie centrale*, et Viollet-le-Duc, dans les derniers volumes de son *Dictionnaire raisonné d'architecture*, avait prêté à cette thèse le secours de sa dialectique redoutable. Courajod serra la question de plus près; plus documenté et plus résolu, il posa le problème avec sa belle intrépidité coutumière. Il fallait dire comment les formules avaient été transportées d'un pays dans l'autre, par quel véhicule : ce véhicule, Courajod crut l'avoir trouvé dans les Goths, dans leurs pérégrinations et dans leurs invasions.

Avant Félix de Verneilh et depuis Courajod, d'autres savants ont signalé des influences plus ou moins réelles de l'art oriental sur l'art occidental. M. Dieulafoy a prétendu que la Perse avait fourni des principes à nos constructeurs, et M. Choisy a recueilli cette assertion risquée dans sa remarquable *Histoire de l'architecture*. A l'heure actuelle, un groupe d'archéologues revendique pour la civilisation hellénistique mêlée d'apports asiatiques la gloire à peu près exclusive d'avoir donné naissance à l'architecture romane.

On sait la part que tenaient dans le monde romain finissant les grandes villes du Levant, Ephèse, Antioche, Alexandrie. C'est sur ces points que se serait élaboré, dans les premiers siècles de notre ère, l'art nouveau qui allait gagner le monde chrétien. Un savant autrichien, M. Joseph Strzygowski, professeur à Gratz, a consacré à cette thèse divers livres, *Kleinasien, Orient oder Rom*, etc., où il dépense beaucoup d'érudition à enfoncer une porte déjà ouverte par Courajod. De ces études de Strzygowski, M. Diehl, professeur à la Sorbonne, a résumé les idées maîtresses dans l'un des chapitres de ses *Études byzantines* (1). M. Diehl, plus maître de sa pensée, ne va pas, à beaucoup près, aussi loin que M. Strzygowski; il reste fort en deça des conclusions de ce dernier.

En somme, le débat reste ouvert : «L'Orient ou Rome?» Cette question se dresse toujours devant les archéologues qui, non contents d'étudier l'architecture médiévale dans ses résultats, voudraient en pénétrer les causes, en discerner, à travers l'espace et le temps, la source mystérieuse et merveilleusement féconde.

Je ne prétends point, certes, traiter ce problème périlleux dans les pages hâtives qui vont suivre. Je me bornerai presque uniquement à reproduire quelques réflexions (2) concernant l'influence des Goths; encore limiterai-je

(1) Ce chapitre est la reproduction d'un article publié dans le *Journal des Savants* de 1904.

(2) Un grand nombre de ces réflexions sont déjà exposées dans mon livre *L'Archéologie du moyen âge et ses méthodes*; pp. 103-142.

mon examen au Midi de la France et aux théories de Courajod recueillies dans le tome premier de ses *Leçons professées à l'École du Louvre.*

* * *

Cet exposé des théories de Courajod est imprécis; plusieurs causes concourent à ce résultat : d'abord, des études où sont constamment rapprochés motifs de décoration et procédés de construction exigeraient une illustration très abondante. Les conférences de Courajod n'étaient souvent, en somme, que les commentaires de projections lumineuses : les images manquant à peu près dans le livre, le commentaire perd beaucoup de sa portée. En second lieu, ces conférences ne sont pas publiées *in extenso*; un certain nombre ne sont même pas publiées du tout. Il existe donc dans le développement de la pensée du maître des lacunes importantes et répétées. Maintes fois, il invoque le bénéfice d'une démonstration qui ne se trouve pas dans l'ouvrage. Il faut bien dire, enfin, que Courajod se laissait entraîner par la chaleur de la discussion et que dans ses périodes enflammées la logique est trop souvent en défaut. L'harmonieuse ordonnance n'était pas moins sacrifiée : telles idées sont reproduites à satiété, à tout propos, et de son système il faut rechercher, un peu dans tous les chapitres, les membres épars. Le voici, reconstitué et résumé, tel que j'ai cru le comprendre.

Courajod estimait que, dans l'analyse des causes d'où est sorti l'art médiéval, on néglige trop les instincts de race et les influences du milieu :

«Jusqu'à présent, pour expliquer la formation du style du moyen âge, on a pris ordinairement un être de raison; on l'a mis en face d'un problème de construction et de décoration à rèsoudre. On l'a supposé isolé de toute la civilisation et de toute la société dont il est l'héritier ou le contemporain (1).»

Contre cette tendance à l'abstraction, Courajod a énergiquement réagi. Avant de se demander ce qu'une génération a produit en fait d'architecture, il tient à savoir qui elle est et d'où elle vient; chez lui l'histoire, constamment, devance l'archéologie. C'est ainsi qu'il attribue une action considérable, dans l'évolution de l'art, à l'avènement du Christianisme. Le religion nouvelle emporta dans son essor l'architecture orientale. Déjà, l'art des Catacombes était «néo-grec», «gréco-latin» (2). L'immigration des Syriens, au sens large du mot *Syrus*, les relations commerciales favorisèrent ce changement, auquel les invasions barbares donnèrent une impulsion décisive.

Dans cet art des Barbares, Courajod distingue deux courants : l'un vient de l'Inde : c'est l'art germanique, lequel atteint son apogée dans les pays

(1) *Leçons*; t. I, p. 424.
(2) *Leçons*; t. I, p. 399.

scandinaves; l'autre, originaire de Perse et d'Assyrie, a pris contact avec la civilisation byzantine. C'est ce courant qui a charrié chez nous l'art des Goths (1).

«Au ve siècle, on appelait Goths tous les Ariens de couleur blanche qui parlaient la même langue. Les Goths, à l'époque des premières années du Christianisme, occupaient la contrée située entre la Baltique et la Mer Noire, la Theiss et le Tanaïs. Leur nation comprenait deux grandes tribus qui devaient leur nom à leur situation géographique : les Ostrogoths ou *Goths orientaux*, les Wisigoths ou *Goths occidentaux*, séparés des premiers par le Borysthène ou Dniéper.

»Les Wisigoths demeurèrent longtemps sur la rive gauche du Danube; une invasion des Huns les en chassa en 376. Ils traversèrent le fleuve sous la conduite d'Athanaric et s'établirent dans la Thrace et la Mœsie, où Valens, associé à l'empire en 364 par son frère Valentinien Ier et chargé de gouverner l'Orient, leur avait accordé des terres à la condition d'accepter les lois romaines et d'embrasser l'Arianisme (2).»

Soulevés contre l'Empire et vainqueurs en 378, les Goths furent contraints à la paix l'année suivante. Leur roi Athanaric mourut à Constantinople en 382. Chargés par Rome de reconquérir l'Espagne, ils s'y installèrent pour leur propre compte. Leurs rois résidèrent à Narbonne et, après 411, à Barcelone, à Toulouse, etc. Courajod omet ce fait essentiel que les Wisigoths, battus par Clovis à Vouillé, en 507, durent, à la suite de cette défaite, abandonner l'Aquitaine.

Ici, la question se pose de savoir à quel point était arrivée la culture artistique chez les Goths. Voici comment Courajod y répond :

«Les Goths (Wisigoths et Ostrogoths), pas plus que les Lombards à leur suite, n'ont pas apporté, comme on l'a fort bien dit, des contrées lointaines, orientales, septentrionales, où ils avaient longtemps vécu dans une barbarie ignorante de la construction en pierre, une architecture spéciale, un art de bâtir en pierre préconçu et déjà organisé. Mais, en entrant en Italie, en adoptant quelques-uns des arts antérieurs tels qu'ils les trouvèrent installés à Ravenne et dans le nord de la Péninsule, en s'assimilant la culture impériale telle qu'ils la rencontrèrent sur leur passage, en emportant cette même culture et en la répandant partout autour d'eux dans leurs conquêtes, ils la compliquèrent, la pénétrèrent à la longue de quelques-uns de leurs instincts de race (3).»

Voilà donc les Goths, «infiltrés de culture néo-grecque (4)», installés,

(1) *Leçons*, t. I, pp. 222-223. — Cf. pp. 185 et 194-196.

(2) *Leçons*; t. I, pp. 128-129. — Sur les invasions des Goths en France, voyez LONGNON : *Géographie de la Gaule au VIe siècle*; pp. 42 et suivantes.

(3) *Leçons*; t. I, p. 426.

(4) *Leçons*; t. I, p. 354.

depuis les débuts du ve siècle jusqu'aux premières années du VIe, dans le sud-ouest de la Gaule. Ils y apportent des germes byzantins qui lèveront en une floraison de sarcophages et d'édifices.

Cette thèse de l'importation d'une architecture par des barbares, par des nomades, était, malgré tout, bien hardie. Aussi Courajod s'est-il ingénié à l'étayer de textes, qui montrent les Goths maçons et dont il s'autorise pour parler de «l'élément constructeur goth [1]». Car «il y eut», nous dit-il, «des maçons... goths [2]», et quand il constate que les Barbares n'ont laissé ni architecture en pierre ni grande sculpture en pierre, il a soin de spécifier que les Goths font exception [3]. Les bâtisseurs appelés en Angleterre pour y élever les premières églises de pierre, dès le VIe et le VIIe siècles, «étaient des Grecs, ou des Goths, ou des Lombards, ce qui, au fond, est la même chose au point de vue des doctrines décoratives.» Enfin, Courajod en vint à penser que l'usage du moyen et du grand appareil fut probablement, en France, une innovation due aux Goths.

En somme, tout ce que les chroniqueurs nous racontent de l'influence romaine à l'époque mérovingienne et carolingienne doit être entendu en ce sens qu'il s'agit d'influences byzantines, en grande partie apportées chez nous par les Goths. «Si, du VIe au Xe siècle, l'ombre du nom romain a continué de peser sur le monde [4]», les éléments actifs qui transformaient l'architecture étaient orientaux et barbares.

Telle est la thèse de Courajod. A la vérité, elle ne se présente pas aussi nettement. Çà et là, il a laissé échapper des contradictions : en ce qui concerne, par exemple, les constructeurs appelés en Angleterre, il admettait à certains jours que la plupart étaient des Lombards, «les Lombards ayant presque, à partir du VIIIe siècle, en Italie, le monopole de la construction [5].» Page 168, on lit : «Les constructions en pierre de l'époque mérovingienne sont donc entièrement l'expression du travail du peuple envahi, et la main des Barbares ne peut pas s'y reconnaître dans l'exécution.» Page 448, parlant de la construction gallo-romaine, Courajod signale «la survivance de cette architecture conservée dans sa main d'œuvre par les ateliers de maçons et reconstituée par les moines à la voix d'Eginhard et les théories de Vitruve à la main.» «Pour l'aspect général de la construction, pour l'emploi de certains appareils et même pour la sculpture en ivoire et quelques arts industriels, c'est l'esprit latin qui, dans l'œuvre complexe et le mélange des influences rivales, paraissait dominer à la veille de la radicale transforma-

(1) *Leçons*; t. I, p. 399.
(2) *Leçons*; t. I, pp. 158-159.
(3) *Leçons*; t. I, p. 174.
(4) *Leçons*; t. I, p. 411.
(5) *Leçons*; t. I, p. 380.

tion» qu'opéra l'architecture romane [1]. Si on prend à la lettre ces différentes propositions, on ne voit plus bien à quel moment il faut placer l'hégémonie de l'art barbare, le triomphe de la *manus gothica*.

Il convient de n'être pas trop sévère pour les faiblesses de ce genre : elles résultent de la fougue que Courajod dépensait à poursuivre la vérité. Mais il était bon de les indiquer, afin de bien montrer que, sous les affirmations intransigeantes, sa pensée était un peu indécise.

*
* *

L'erreur la plus grave peut-être de toute cette théorie a trait à l'aptitude qu'auraient eue les Goths pour la propagation de l'architecture orientale.

Il paraît bien que les Goths ont répandu dans le monde barbare des formules d'un art industriel primitif, de ce que Courajod dénommait «l'art des fibules». C'est l'avis de l'homme qui a, en France, le plus d'autorité en ces matières, le baron de Baye [2]. Mais, M. de Baye a eu soin de le déclarer, l'art que les invasions ont porté dans nos pays n'était pas l'art byzantin [3].

En outre, l'ensemble de cet *art des fibules* était commun aux diverses tribus germaniques. Courajod en convient d'ailleurs : l'art des Francs, dit-il, «est peu différent du sentiment de l'art wisigoth et de l'art burgonde [4]. M. de Baye a constaté que ces appellations : art wisigoth, art burgonde, sont d'ordre géographique et non pas ethnographique. Les objets sont qualifiés ainsi, non d'après leurs caractères intrinsèques, mais d'après le lieu de leur découverte et suivant que ce lieu a été sous la domination des Francs, des Wisigoths, des Burgondes [5]. Il se passe, d'ailleurs, quelque chose de pareil dans l'histoire des écritures, où les termes de lombardique, wisigothique, etc., ont une valeur géographique [6].

Des érudits se sont ingéniés à chercher des caractéristiques à l'art goth. Alexandre Bertrand lui attribuait en propre une sorte de verroterie cloisonnée d'un style original [7]. M. Barrière-Flavy a repris la question avec beaucoup de bonne volonté [8]. On ne peut s'occuper ici de l'art goth que dans son influence sur l'architecture médiévale. Ce n'est pas le lieu de rechercher s'il

(1) *Leçons*; t. I, p. 448.
(2) Voir, par exemple, *Antiquaires de France, Bulletin* de 1905; p. 220.
(3) *Antiquaires de France, Mémoires* de 1894; p. 138.
(4) *Leçons*; t. I, p. 538.
(5) *L'Anthropologie*, 1890; p. 387.
(6) Prou : *Manuel de paléographie*, 2e édition, p. 37.
(7) Chavannes : *Notice sur la vie et les travaux de M. Alexandre Bertrand*, dans les Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions, 1904; p. 265.
(8) *Études sur les sépultures barbares du midi et de l'ouest de la France; Industrie wisigothique.*

est permis de reconnaître, à quelque détail infime, une fibule wisigothique d'une fibule franque.

Courajod soutenait la négative : «Au point de vue de l'ornement des objets industriels, il n'est pas possible de séparer les Goths des autres barbares (1).» Mais quand même on relèverait des différences entre les diverses branches de l'art barbare, il resterait à prouver que les traits particuliers à l'art wisigothique ont passé dans l'architecture.

Il existe bien, sur la façade de l'église Saint-Maur de Glanfeuil, une dalle gravée qui représente un oiseau à bec crochu; Courajod n'a pas manqué de le comparer aux oiseaux analogues que l'art barbare affectionnait (2) et il s'est, là-dessus, quelque peu échauffé :

«Peut-être, me direz-vous, c'est un oiseau quelconque; c'est une fantaisie d'ouvriers; cela ne prouve rien; c'est le hasard; c'est une composition enfantine. Je n'accepte pas cette réponse (3).» Il eût mieux valu l'accepter cependant : cette gravure très grossière figure peut-être un gallinacé. S'il faut absolument y voir un oiseau à bec crochu, les oiseaux de chasse et la fauconnerie tenaient une assez large place dans les préoccupations des gens du moyen âge (4) pour que l'on n'ait pas à chercher ailleurs le sujet de cette gravure, qui ne saurait, en aucun cas, suffire à démontrer une influence appréciable.

Ainsi Courajod n'a pas prouvé les emprunts faits par la décoration monumentale à l'art des Goths, et je ne crois pas émettre une opinion imprudente en affirmant que, ces emprunts, on ne parviendra jamais à les établir.

* * *

L'art goth dont il est question dans les lignes qui précèdent est l'*art des fibules*. Courajod estimait, au moins à certains moments, que les Goths en avaient un autre. Il ne pensait sûrement pas aux boucles de ceinturon ou aux agrafes de manteau quand il écrivait : «L'art goth, ou l'art professé en Italie sous les Goths, a été profondément néo-grec ou byzantin (5).» «L'art néo-grec importé en Italie pendant les six premiers siècles et cultivé à Ravenne par les Goths d'abord et ensuite par les empereurs d'Orient..... (6)» «L'idée que l'art goth, l'art des Goths, à Ravenne, est de source byzantine.....

(1) *Leçons*; t. I, p. 159.

(2) Sur le goût des Barbares, voir BARON DE BAYE : *Les oiseaux employés dans l'ornementation à l'époque des invasions barbares*, dans *Antiquaires de France*, 1899, *Mémoires*; pp. 33 et suivantes.

(3) *Leçons*; t. I, p. 493.

(4) LÉON GAUTIER : *La Chevalerie*, 3e édition; pp. 177 et suivantes.

(5) *Leçons*; t. I, p. 361.

(6) *Leçons*; t. I, p. 389.

est aujourd'hui admise universellement [1].» On considère, en effet, comme byzantin l'art de Ravenne; mais Courajod se faisait de singulières illusions quand il pensait que l'érudition associait les Goths à cette éclosion de la civilisation ravennate. Il était à peu près seul à prêter à ces nomades un rôle si fort au-dessus de leurs forces. Ni M. Diehl dans son livre sur Ravenne, ni M. Bayet dans le chapitre où il résume *les Influences byzantines en Occident* [2], ni M. Bertaux dans les pages où il traite des «questions byzantines» [3], en un mot, aucun des auteurs que j'ai pu consulter pendant la rapide préparation des présentes notes, ne fait allusion à cette propagation de l'art byzantin par les Wisigoths.

Pour donner une idée du degré de culture où avaient atteint les Goths, Courajod a fait état des éloges à eux adressés par Jornandès, suivant lequel ils étaient presque semblables aux Grecs. On mesurera la créance que méritent ces flatteries quand on saura que le même Jornandès attribuait aux Amazones gothes la construction du temple d'Éphèse [4]. Ce n'est pas dans ses œuvres que l'on apprendra de façon sûre si les Goths étaient policés; mieux vaut lire le chapitre où Fustel de Coulanges raconte *Comment les Visigoths sont entrés en Gaule* [5] : rien ne donne moins l'impression d'un peuple en état de créer une école d'art.

Il est, d'ailleurs, une raison d'ordre psychologique qui aurait dû attirer l'attention de Courajod, puisqu'il attachait tant d'importance, dans l'histoire de l'art, à la psychologie des races. La race wisigothique n'était pas faite pour exercer des influences, mais pour les subir. Les historiens du droit [6] et les historiens de la littérature [7] s'accordent à représenter ce peuple comme un peuple passif, dont les mœurs et les légendes fondirent, comme neige au soleil, sous l'action de la civilisation classique. Et l'on veut que cette poignée de soudards, perdus dans l'Empire, lui aient apporté un art, un art qu'ils n'avaient pas l'occasion de cultiver et qui n'était pas le leur! On veut qu'ils aient doté de la culture byzantine ce port de Classis, où, suivant M. Diehl, «on parlait le grec autant et plus que le latin [8]»! L'erreur est évidente, et il serait inutile de la réfuter plus longuement.

(1) *Leçons*; t. I, p. 361.
(2) *L'art byzantin*; p. 291.
(3) *L'art dans l'Italie méridionale*; pp. 57 et suivantes.
(4) *De rebus geticis*, édition Panckoucke; p. 240.
(5) *L'invasion germanique*; pp. 401 et suivantes.
(6) Eugène de Rozière : Introduction aux *Formules visigothiques inédites*; p. 1.
(7) Gaston Paris : *La Poésie au moyen âge*; p. 73.
(8) *Ravenne*; édition de 1886; p. 8. — Dans l'édition de 1903, p. 12, M. Diehl a un peu atténué son opinion au sujet de Classis, où, dit-il, «l'on parlait grec autant que latin».

*
* *

On a vu que Courajod fait fond sur les sarcophages du Sud-Ouest pour démontrer l'intervention des Goths dans la diffusion de l'ornementation byzantine de Ravenne. Ici encore, il a été emporté par son élan loin des limites de la vérité.

Il place le foyer de l'art goth en Aquitaine (1) ou en Languedoc (2). Comme c'est principalement à Bordeaux que se trouvent les sarcophages dits du Sud-Ouest, c'est bien de l'Aquitaine qu'il s'agit. Or, les sarcophages en question sont d'une époque avancée, VIe ou VIIe siècle, et les Goths ont été chassés de Bordeaux après la bataille de Vouillé, en 507. Le dernier historien de Bordeaux, M. Camille Jullian, écrit : «Les Wisigoths disparurent de notre pays sans y avoir laissé aucune trace durable (3).»

Ils ne laissèrent même pas de sépultures dans la région bordelaise, ou à peine, si l'on en juge par les stations wisigothiques qui sont marquées sur la carte de M. Barrière-Flavy : «Royaume des Wisigoths en Gaule (4)».

Il suffit, au surplus, de rapprocher des sarcophages ravennates les sarcophages de type très spécial (5) du sud-ouest de la France, pour se convaincre de l'impossibilité de rattacher ceux-ci à ceux-là. Ce sont deux familles distinctes, sans rapports de parenté : forme d'ensemble, décor, tout y est différent.

Les motifs que Courajod prétend être byzantins sur les tombeaux d'Aquitaine se retrouvent presque tous dans les mosaïques gallo-romaines. Un seul ornement de nos sarcophages paraît franchement oriental : c'est la représentation de rideaux suspendus à une tringle et noués à mi-hauteur. Cet ornement fut sans doute porté chez nous par des ivoires.

Non seulement le choix des motifs, mais encore la façon dont ils sont rendus rappelle les mosaïques. Sur les sarcophages, le modelé est très imparfait et la coloration est remplacée par la multiplicité des lignes. Telle imbrication gravée sur un de ces tombeaux et où les écailles sont ornées de deux traits ressemble de façon frappante aux ouvrages des mosaïstes.

Au surplus, ce n'est pas seulement par les sarcophages que l'art de nos pays s'écarte de l'art byzantin. Si nous étudions les chapiteaux, nous sommes frappés de l'affinité entre Constantinople et Venise ou Ravenne; tous ces chapiteaux constituent un groupe homogène, tandis que, dans nos provinces françaises, la corbeille a un autre galbe et une autre décoration.

(1) *Leçons*; t. I, p. 429.
(2) *Leçons*; t. I, p. 427.
(3) *Histoire de Bordeaux*; p. 76.
(4) *Étude sur les sépultures barbares du midi et de l'ouest de la France*, après la p. 32.
(5) Ce type a été décrit par LE BLANT : *Les sarcophages chrétiens de la Gaule*, Introduction; pp. XI et XII.

*
* *

Quel que fût l'effort de Courajod pour faire rendre aux textes sur les constructeurs goths tout ce qu'ils pouvaient donner, ces textes, en définitive, ne signifient pas grand chose.

L'un est la lettre où l'évêque Synésius, en 405, se plaint que les Barbares envahissent peu à peu la société romaine. J'en emprunte à Courajod le passage essentiel, celui où les Goths sont nommément visés :

«Il n'y a pas une seule de nos familles où quelque Goth ne soit homme de service! Dans nos villes, le maçon, le porteur d'eau, le portefaix sont des Goths (1).»

Il y a eu un temps où maçon et architecte étaient, dans quelque mesure, une même chose, où les tailleurs de pierre devenaient maîtres d'œuvre. Cette assimilation est inexacte au début du ve siècle : chez les Gallo-Romains les chantiers sont autrement organisés; le maçon y est un ouvrier, presque un manœuvre. Les quelques lignes qui viennent d'être citées suffiraient à le prouver : les Goths y figurent à titre d'hommes de peine, portefaix, porteurs d'eau, maçons. Et il faut être singulièrement prévenu pour conclure, comme l'a fait Courajod dans la même page : «Vous voyez dans quelles grandes proportions l'élément germanique s'était glissé en Gaule. Il y devient *l'élément prépondérant, le principe directeur* (2).»

Fortunat ayant félicité le duc Launebolde d'avoir, lui barbare, élevé à Toulouse une basilique, Courajod retient le fait à l'actif des constructeurs goths (3). Mais nous ignorons la nationalité de Launebolde, nous ignorons plus encore quels ouvriers il employa et quelles traditions suivaient ces ouvriers; il faut résoudre par des hypothèses ces questions préalables pour rattacher la basilique dont il s'agit à l'art goth. Mieux vaut reconnaître que le texte de Fortunat est sans portée dans le débat.

On en peut dire autant de cet autre texte où est racontée l'édification d'une église de Rouen, construite au vi^e^ siècle «manu gothica» (4). Outre que ce témoignage est sujet à caution parce qu'il est de beaucoup postérieur aux faits — Quicherat le date du ixe siècle (5) et les Bollandistes, du xe (6) — Courajod se méprend quand, au sujet du mot *gothica*, il prétend qu'ici «il faut le prendre nécessairement dans le sens littéral» (7).

Il est, au contraire, établi que les vocables ethniques ont, pendant le

(1) *Leçons*; t. I, p. 164.
(2) *Leçons*; t. I, pp. 164-165.
(3) *Leçons*; t. I, p. 427.
(4) *Leçons*; t. I pp. 429-430.
(5) *Mélanges d'archéologie et d'histoire : Moyen âge*; p. 155.
(6) *Acta Sanctorum*; août, IV, p. 795 B-C.
(7) *Leçons*; t. I, p. 430.

moyen âge, une acception vague : *sarrasin* était employé à tort et à travers pour désigner «tous les peuples, n'importe de quel lieu et de quel temps, qui n'étaient pas chrétiens (1).» *Gothique* eut un sort analogue; au dire de M. Rosières, qui a fait de ce problème une étude spéciale (2), «dans l'imagination populaire, les Goths, premiers envahisseurs de l'Empire, ont laissé leur nom à toutes les bandes envahissantes venues derrière eux (3).» Dans une addition au Glossaire de Ducange, Carpentier dit que les *Goti* sont les habitants de la région appelée *Gothia* à cause des Goths qui l'ont envahie et il estime que ce mot a été aussi appliqué aux Normands. Mgr Donais voit dans les *Goti* que mentionne une charte de l'an 1000 environ, des Espagnols (4), et l'abbé Breuils inclinait à penser que les *Goti* étaient des *gitanos* (5).

Étant donné l'impossibilité où nous sommes de préciser si les ouvriers dont parle le chroniqueur du IXe siècle étaient de nationalité gothe, nous devons écarter ce texte comme les précédents.

* * *

Quant à l'opinion qui attribue à l'influence des Goths la substitution du moyen appareil au petit appareil, c'est encore imagination pure. Rien n'est moins fondé que de partager les maçonneries en deux groupes : maçonneries byzantines, à joints vifs; maçonneries romaines, à bain de mortier. Romains et Byzantins ont fait des unes et des autres. Dans l'*Histoire de l'Architecture* de M. Choisy, sous le titre *Les méthodes de construction romaine : la construction appareillée*, on lit : «De même que chez les Étrusques et chez les Grecs, il est de règle d'employer la pierre d'appareil à joints vifs sans interposition d'aucun mortier... Le mortier, lorsque par exception il existe entre les pierres de taille, ne se trouve que dans les monuments de Syrie et d'Afrique (6)», c'est-à-dire précisément dans des régions soumises à l'art byzantin (7).

Et puis, nul ne sait comment les Wisigoths construisaient. Tout porte à croire que, du jour où ces barbares, fixés dans nos pays, prêtèrent aux architectes le concours de leurs bras robustes, ils suivirent les usages des chantiers gallo-romains dans lesquels ils entraient. «Les Goths», enseigne

(1) QUICHERAT : *Mélanges d'archéologie et d'histoire : Antiquité*; p. 438.
(2) Dans la *Revue Archéologique* de 1892.
(3) *L'évolution de l'architecture en France*; p. 33, note 2.
(4) *Cartulaire de Saint-Sernin*, Introduction; p. LXXXV, note 3.
(5) *Saint Austinde*; p. 131, note 3.
(6) CHOISY : *Histoire de l'Architecture*; t. I, p. 514.
(7) Corroyer a écrit sur l'influence de la Syrie dans la construction de l'église Saint-Front à Périgueux quelques lignes, où il oppose à l'appareil romain l'appareil syrien et celui de Saint-Front (*L'architecture romane*; p. 261). Or, on vient de voir dans la citation de M. Choisy que la Syrie se distingue précisément des provinces occidentales de l'Empire par l'emploi du mortier dans les constructions en pierre de taille.

Quicherat, «n'ont rien bâti dans un système d'architecture qui leur fût propre [1].»

Ainsi donc, à quelque point de vue qu'on l'examine, la thèse de Courajod sur les influences des Goths se trouve entachée d'inexactitude. Elle doit être rejetée sans hésitation.

* * *

Mais si les Goths ne nous ont pas apporté les formules de l'art de bâtir usitées en Orient, ces formules ont pu nous venir par d'autres voies, et certaines nous sont arrivées en effet. Tout le monde en convient; tout le monde aujourd'hui est, peu ou prou, byzantiniste. Je crains que certains ne le soient trop, beaucoup trop. Courajod était du nombre : il se méprenait non seulement sur la façon dont les influences orientales ont atteint nos pays, mais encore sur la quantité que nous en avons reçue.

Il a cru pouvoir faire dériver la tour-lanterne plantée sur les églises préromanes françaises de la coupole ajourée des églises byzantines. L'opposition est profonde cependant entre la coupole, basse et pesamment maçonnée, d'une part, et, de l'autre, la tour-lanterne que textes et dessins nous apprennent avoir été une charpente aérienne et légère. Que l'on rapproche la coupole de Sainte-Sophie et la tour-lanterne de Saint-Riquier [2], et on sera fixé sur les prétendus rapports qui uniraient celle-ci à celle-là.

On oublie un peu trop aussi que des formules ont bien pu, à l'origine, être importées d'Occident en Orient et ensuite, à la faveur de circonstances propices, revenir d'Orient en Occident. Courajod semble avoir perdu de vue que, si le Christianisme est né en Judée, il s'est, de très bonne heure, installé à Rome. Ce n'est pas là un fait négligeable : partie des germes éclos dans les pays d' hellénisme étaient de provenance romaine.

Voici, par exemple, les églises dont le chevet est formé de trois absides disposés en trèfle. On peut croire avec Courajod que ce plan a été répandu dans nos contrées par le courant byzantin, au moment de la Renaissance carolingienne. L'opinion est soutenable; mais il n'en est pas moins vrai que les premières églises de cette forme paraissent être ces anciens oratoires romains dans lesquels l'abbé Martigny voyait «l'anneau qui relie immédiatement l'architecture en plein air à l'architecture souterraine [3]», aux Catacombes.

(1) *Mélanges : Moyen âge*; p. 85.

(2) La vue de Saint-Riquier a été reproduite plusieurs fois, notamment dans le *Manuel d'Archéologie* de M. Enlart, t. I, p. 173.

(3) *Dictionnaire des antiquités chrétiennes*, au mot *Basilique*, III.

*
* *

Si l'opinion de Courajod touchant le rôle des Goths est abandonnée, le fond de sa théorie sur la prédominance de l'élément gréco-oriental dans la genèse de l'art médiéval reprend faveur. Les ouvrages de M. Strzygowski sont le développement et la démonstration de cette idée, soutenue par Courajod dès 1890, «qu'il faut chercher dans la Grèce byzantine ou dans l'Asie hellénisée (1)» l'une des aïeules de l'art chrétien. Strzygowski, c'est un Courajod plus intransigeant, et plus orientaliste aussi, puisqu'il tend par moments à faire la part plus large à l'Asie, spécialement à l'Asie Mineure, au détriment de Byzance.

Cette accentuation provient-elle de ce que les provinces de l'Asie Mineure sont plus connues à la suite d'expéditions récentes? Faut-il en conclure que la doctrine archéologique deviendra de plus en plus orientaliste, à mesure que l'Orient sera plus fouillé? Rien n'est moins certain. M. Strzygowski a pris position de longue date, en 1892 (2), et son interprétation des découvertes effectuées depuis n'est pas sans inspirer de véhémentes défiances. Il lui arrive de faire entrer de force dans son système des observations qui n'y trouvaient pas naturellement leur place. Dans cette comparaison entre l'Orient et l'Occident, il a laissé échapper des erreurs graves, et sur l'un et sur l'autre terme. Les hypothèses chronologiques, qui sont la base de toute la théorie, sont bien fragiles : telle église, Utchayak, qu'il attribue à une période très reculée, est ramenée par M. Diehl en plein moyen âge byzantin. En Occident, en Calabre, il donne *la Roccelleta* comme une œuvre orientale des IVe-VIe siècles; or, M. Diehl déclare que cette église ne ressemble à aucun édifice d'Orient, et M. Bertaux en fait honneur à la fin du XIIe siècle (3).

Ce sont là des inadvertances bien fâcheuses, moins en elles-mêmes que comme symptômes et parce qu'elles nous autorisent à nous demander si ces belles théories, qui auraient exigé tant de précision dans la recherche, tant de prudence et de rigueur dans le raisonnement, ne sont pas surtout des vues subjectives et des conjectures sans consistance.

Pour tout dire, il manque un livre dont l'auteur se préoccuperait d'exposer moins ses idées personnelles que les faits. Ce serait rendre à l'archéologie un signalé service que de publier en un *Corpus*, avec un commentaire réduit au minimum, le plus grand nombre possible de documents écrits ou graphiques, qui permettraient aux érudits de se faire une opinion sur ces problèmes troublants.

(1) *Leçons*; t. I, p. 20.
(2) Voir SALOMON REINACH, dans la *Revue archéologique*, 1903; p. 323.
(3) Sur tous ces points, voir le chapitre précité de Diehl, *Études byzantines*.

ORIGENS DEL RENAIXEMENT BARCELONÍ, per RAIMOND CASELLAS.

L'obrador den Viladomat.— Coneixements y propensions del mestre.— L'ordre corinti y un monument de Setmana Santa. — Sistema fraccionari dèls mòduls, segons la «Architettura Civile» del Bibiena. — Reacció classicista.— Edificis y figures.

NCARA hi ha gent devota de les curiositats barcelonines que, quan passa pel carrer del Bou entrant per la Plaça Nova, dóna una mirada amorosida a la caseta vetusta de mà dreta, actualment marcada ab el número 8, tot mormurant entre llavis : —Aquí, dos sigles enrera, s' hi estava el pintor Viladomat... (1)—Es un recort pietós que s'escapa, potser sense voler, d'alguns esperits sentimentals, amichs de fer constrastar les creixentes civilitats d'avuy ab les casolaneríes d'altres èpoques. Adhuc hi ha barcelonins que s'aturen un moment en aquells indrets de la velluria pera esmentar alguna anècdota del estimat pintor. ¡Se n'han contat tantes de la seva vida humil! L'una es aquella del preu que varen costar els vint quadres de l'historia de *Sant Francesch*, tal volta els més populars de Barcelona. Diu que pera pintar un quadre d'aquells, l'artista hi passava una mesada y que 'ls Framenors li donaven una unça en peça per cada un, ab admiració de tota la ciutat. ¡Vint unces, en vint mesos, per vint quadres! Tal mesquinesa semblava una disbauxa que ab prou feines arribaven a capir els bons barcelonins de l'època, tan encongits per la miseria privada y pública, que diuen que, en temps de l'Arxiduch Carles d'Austria, al veure aquell seguit d'òperes y funcions teatrals que a Llotja 's feyen, exclamaven, espantats :

—¡Se gasta massa en musiques! ¡Se gasta massa en musiques!

(1) La tradició popular ve, en aquest punt, confirmada per la noticia que dóna en el seu llibre *Antonio Viladomat,* el Sr. Fontanals del Castillo, que tan detingudes investigacions va fer en els papers de la familia del pintor. «Es la casa de la calle del Bou, n.º 8, en que hoy hay un dorador, y que fué reconstruída con otra»—diu el Sr. Fontanals, parlant de la casa habitada per en Viladomat, en el seu llibre imprès en 1877. Una inspecció personal en l'interior del edifici en qüestió m'ha convençut de que allí, tant per la manca de llum com per la manca d'espay, no havía pogut en cap temps el mestre tenirhi un gran taller instalat. Al número 8 hi tindría l'habitació particular pera la seva familia y tal volta pels dos aprenents que, segons se declara en el Plet de 1739, vivíen a casa seva. L'obrador funcionaría tal vegada en una de les cases vehines, reformades més tart, ja que la familia del pintor en posseía una altra, costat per costat de l'esmentada, ahon un germá de l'Antoni Viladomat hi feya de daurador.

Perxò, quan sabríen que 's pagaven vint unces, en vint mesos, per vint quadres... no se 'n deuríen saber avenir!

També 's conta que durant la Guerra, trobantse en Viladomat sense colors, per la dificultat de les comunicacions marítimes, no va tenir més remey que anar cap a Montjuich a cercar terres de la montanya y que, un cop mòltes y clarificades per ell o pels aprenents, les feya servir pera pintar els quadres. Així 's diu que, per l'excés de terres que va haverhi d'esmerçar, les pintures fetes en aquella tongada d'infortuni li van sortir tan terroses... ¡S'en relaten tants d'episodis d'aquells díes miserables que, tot pintant la desolació d'un poble, retraten la vida y els miracles del nostre pintor barceloní! En certs períodes històrichs, o molt venturosos o molt tràgichs, la llegenda 's mostra inestroncable, tractantse de personatges populars. Y en Viladomat, per l'època de tristes aventures en que va viure, es un dels homes més apropòsit pera que la dita de la gent acumuli anècdotes al seu voltant.

Jo ja sé que avuy formen llegió, ben nombrosa, ben brillanta, els homes nous que, impulsats ab generosa inquietut per l'ideal d'una vida plenament urbana, menyspreuen, per puerils y per vulgars, els retrets anecdòtichs referents a les rudimentaries societats d'ahir. Mes, aixís y tot, alguns d'aquells esperits poch amants de tradicions estantices y anècdotes pintoresques, es probable que experimentin, per lo que 's relaciona ab l'obrador d'en Viladomat, certa curiositat, no enterament aixuta de tendresa, si tan sols se paren a reflexionar que en aquest cas nostre, com en tants altres, les benvolgudes modernitats reposen sobre rònechs sediments de casolanes incipiencies. Les ciutats ideals que avuy major estímul ens promouen ab llur complexa y afinada civilisació, han tingut humil origen en senzilles aglomeracions vehinals. Y adhuc les més perfectes y enginyoses institucions, hem de pensar que son filles de primitius organismes, ben minços y barroers. Perxò es que, si volem veure 'ls lligams que uneixen la nostra ànima del actual moment ab l'ànima d'altres díes, no 'ns es lícit preterir, per misериós y casolà que 'ns sembli, un nucli inicial de cultura com l'obrador d'en Viladomat, primer centre artístich que apareix en les aubades indecises del nostre renaixement modern.

Perque... aquesta es la veritat : tant o més que d'un taller de pintura, aquell obrador ofereix tots els aspectes d'un veritable cenacle, ja que d'ell varen sortir els humils apòstols que de bell nou havíen de sembrar, segons els estils del temps y el poder de les propries forces, l'idea d'art, ja esventada del esperit públich a causa de grans adversitats. En díes llunyans y menys calamitosos, ja n'hi havía hagut, a Barcelona, de manufactures pictòriques, prou actives y notables. A mig sigle catorze, per exemple, havíem tingut la del mestre Ferrer Bassa, aon se pintava pera la Casa Reyal, pera la noble-

Colecció-Casellas.

Fig. 1. – Casa número 8 del carrer del Bou de la Plaça Nova, habitació particular d'en Viladomat. — Dibuix de D. Baixeras V.

sa y pera grans monestirs. Poch després, els germans Serra reprenfen en gran escala l'antiga industria del mestre, donant a llum monumentals exemplars. Darrera d'aquella, va així meteix florir la manufactura d'en Lluís Borrassà, que fins al cor de Castella exportava les seves hermoses taules. Y durant bona part de la centuria quinzena, la familia dels Vergós escampava per la ciutat y pel plà de Barcelona les sumptuoses produccions de la seva empresa artística... Però el taller d'en Viladomat es una altra cosa, una cosa més complexa, y socialment més interessanta, que aquelles manufactures del goticisme català; perque el taller del mestre del carrer del Bou, ademés de centre de treball actíu, ademés d'obrador ben proveit d'encàrrechs de pintura, es el primer nucli docent, es la primera academia coneguda a Barcelona, aon se dongui ensenyança tècnica en diversos rams de les arts gràfiques y plàstiques.

Perxò es que en Viladomat, al aixecarse coratjosament, l'any 1739, contra les restriccions ignominioses del Colegi de Pintors barcelonins, que li impedíen tenir deixeples y aprenents y li privaven de treballar lliurement pel públich, no sols combatía en pro dels profits llegítims que la professió de pintar li reportés, sino que alhora defensava el dret d'educar les generacions novelles y protegía la cultura del pervenir (1). Y es que 's pot assegurar que tota la joventut de l'època, fos quin fos el camí d'art que volgués empendre : pintura, estatuaria, exornació arquitectònica o industries decoratives, havía passat per les mans del mestre. Ell meteix, durant el Plet esmentat, cita els noms d'una dotzena de pintors barcelonins (2) que han estat deixeples seus, entre ells en Manuel Tramullas, que era el qui més tart, en companyía d'en Francisco, son germà menor, havía de succeir an en Viladomat en el magisteri d'art a Barcelona. Tota la generació de pintors d'aquell

(1) Explícitament ho declara aixís el propri Viladomat en el capitol 20 de la Rèplica del Plet de 1739, aon fa dir al seu advocat :

«20. Otro si dize : que hablando de los aprendizes y mancebos de la segunda accepcion referida en el capitulo 18 (deixeples o alumnes de dibuix o de pintura, propriament dits) parece equivocacion intolerable dezir que no pueden tenerlos Viladomat y los demas licenciados, pues a cualquiera le compete el derecho y facultad de enseñar y comunicar lo bueno que sabe a la persona o Personas deseosas de aprenderlo y que bien le parecieran, teniéndolas en su casa o fuera de ella; mayormente no hallandose dicha facultad restringida, y tal prohibicion no se induze ni puede inferirse de cláusula alguna del Real Privilegio de la ereccion del dicho Collegio de Pintores, y es Verd.» (Arxiu del Reyal Patrimoni. – Núm. 3 – A, a.)

(2) «21. Otro si, dize que, en virtud de dicha facultad natural (la d'ensenyança) Antonio Viladomat, aun antes de ser licenciado (ho va esser l'any 1722) y desde que los ha enseñado de dibuxar o bien de dibuxar y pintar a diferentes jovenes como a Antonio Ferrer, oy licenciado, a Marco Dumele que habitava en la misma casa de Viladomat, a Manuel Tramullas, hijo de licenciado, a Francisco Saladrigas, hijo de Pintor, que ha algunos años que habita en su misma casa; a Nicolas Minguet y otros; y no menos a muchos jovenes hijos de Maestros Pintores Colegiados, como a Joseph Loyga, hijo de Joseph Loyga, Colegiado, a Felix Cabañas, hijo de Joseph Cabañas, Colegiado, a Pablo Rossell, hijo de Pablo Rossell, Colegiado, a Franco. Vives, hijo de Joseph Vives, Colegiado, a Pedro Casanovas, hijo de Juan Pablo Casanovas, Colegiado, a Felix Nogués, hijo de Melchor Nogués, Colegiado, los quales todos practicavan el arte del dibuxo y de la pintura, a fin que fuesse este el de su propia profession. (Idem, Ibidem.)

període—1720 a 1745—va sortir del taller del mestre... ¿D'on havíen de sortir, si en díes de tenebra tan obscura era aquell l'únich indret de la ciutat aon apuntava una guspira de llum?

Adhuc pot assegurarse que, en mig de l'anulació que dominava en les esferes de l'intelecte, com en totes les demés, únicament les destinacions artístiques mostraven, mercès an en Viladomat, una mica d'esperança. Lo restant era tot mort. La foscuria mental que en el llarch transcurs de la nostra decadencia política, civil y comercial s'anava apoderant de Barcelona,

Colecció-Casellas.

Fig. 2. - Dibuix d'en Viladomat.

s'havía acabat d'espessir desde la caiguda de la ciutat als peus del primer Borbó. Suprimida o exilada la vella Universitat; restringits, limitats fins a l'escarni, els estudis elementals; introduida a la viva força la llengua castellana en un poble que apenes la comprenía, no té pas res d'estrany que la més absoluta de les inepcies se fes senyora de la ciutat. El propòsit era matar l'ànima barcelonina, y els poders públichs no hi varen plànyer les més tiràniques, les més odioses de les Reyals Resolucions pera deixarla anihilada. Volíen un poble ben sotmès, esclau, y pera sotmètrel y esclavisarlo del tot, el camí més breu era castrarli enterament l'esperit. Y la castració va ferse, tal com era projectat. Tot lo que va donar de sí 'l pensament de Bar-

celona durant la primera meitat del sigle XVIII, va esser estulticia pura. La historia del país jeya sota 'l vergonyós domini d'uns *chroniconistes* que falsejaven les passades gestes ab les més ridícoles invencions. La literatura estava entre les mans pecadores d'uns prosadors y uns versaires que ni ab les formes més grolleres y intrincades conseguíen disfreçar la propria vacuitat.

Pero l'etzar va voler que, en mig de tan gran miseria, assolissin les arts gràfiques més fortuna que les lletres. Un home per naturalesa ben dotat, extranyament nascut en aquell herm com una planta esgarriada, posseía prou força d'atracció pera reunir al seu voltant una colla de deixeples que, si no varen tenir suficient geni pera infantar un art excepcional, havíen, no obstant, de preparar, pera la societat barcelonina de la segona meitat de la centuria divuitena, un ambient artístich que fes més decorosa l'existencia privada y pública. Quasibé miracle sembla lo que va conseguir en Viladomat en mig de tal marasme, de tal immovilitat sinistra... ¡Fer acudir a l'entorn seu a tots els estudiants d'art de l'època, fins els fills dels meteixos adversaris, dels meteixos perseguidors! Perque, es un fet digne d'anotarse que la meitat dels deixeples que en Viladomat esmenta en el seu Plet, per haverlos ensenyat els rudiments de pintura, son fills de Mestre Colegiat. Es a dir que hi havía, en semblants díes, pintors vells que, com a pares gelosos li encomanaven l'educació pictòrica dels fills, però com a Mestres del Colegi li proibíen tenir alumnes y aprenents... Es un contrassentit que únicament s'explica per l'egoista aberració en que, en tals temps d'insòlita decadencia, havíen vingut a raure les institucions gremials.

Mes, no 's cregui que tot se reduís a treballs pictòrichs en el taller del carrer del Bou, ja que, ademés dels deixeples que tiraven per pintor, diu el propri mestre en el seu Plet (1) que'n va tenir *moltíssims* que aprenían de dibuix pera esser un día brodadors y argenters, y altres arquitectes, lo qual significa que també 'n tenía que volíen, ab el temps, fer d'esculptor, perque arquitectura y esculptura, la major part de les vegades, constituíen aleshores un ofici únich, una sola professió. Y, a ratlla seguida, encara afegeix que, apart d'aquests, en va ensenyar *molts altres* de deixeples que, sense haver de menester el dibuix pera la facultat que's proposaven empendre, n'aprenían com a disciplina de cultura, com a ornament de l'esperit.

Pera explicarse plenament tal afluencia y tal varietat d'alumnes, s'ha de tenir en compte que en Viladomat ab molta raó passaría, als ulls dels seus

(1) Capitol 21 de la Rèplica, ja citat :

«..... y a mas de estos, ha tenido Viladomat otros muchissimos Discipulos de dibuxo que han parado en Bordadores, Plateros y arquitectos, y aun otros muchos que han professado otros oficios y facultades que no necessitan del dibuxo, lo que ha executado con toda la acquiecencia del Col-legio de Pintores y sin contradiccion alguna, como negar no lo puede el síndico (el síndich del Colegi) respondiendo bajo juramento, y en otra manera se justificará, y es Verd. público y notorio.» (Arxiu del Reyal Patrimoni. - Núm. 3-A, a.)

contemporanis, per una autoritat excepcional en materia artística, sobre tot desde allavors que 'l varen veure alternar ab els artistes extrangers que formaven el seguici de l'Arxiduch Carles d'Austria. ¿No havía estat el meteix Ferran Bibiena, celebritat universal d'aquell temps y capitost dels artistes gràfichs vinguts aquí ab l'Arxiduch, el qui havía ensenyat an en Viladomat la ciencia de la perspectiva y l'ornamentalitat arquitectònica [1]? Además de les innates facultats pictòriques, superiors, en la seva època, a les dels mestres de tot Espanya, segons la dita d'Antoni Raphael Mengs, el gran oracle estètich y tècnich de la segona meitat del sigle XVIII [2], tothom a Barcelona deuría reconèixer en el pintor del carrer del Bou, no sols prou coneixements en perspectiva y en arquitectura gràfica, sino prou experiencia y prou saber en altres branques teòriques y pràctiques, pera exercir ab competencia la pedagogía d'art. Y aixís es com, tenint en compte l' ignorancia crassíssima de l'època y del medi en que va viure en Viladomat, s'han volgut anotar en favor seu certes nocions d'historia artística, certes noticies de noms de pintors famosos, com a cosa inusitada a Barcelona en aquells temps.

Fig. 3. - Retrat de Ferdinando Galli Bibiena.

(Reducció del gravat que figura en la portada de la seva obra *Architettura Civile.*)

(1) «Con motivo de haber llegado a Barcelona Fernando Bibbiena sirviendo al archiduque Carlos, le enseñó la arquitectura y perspectiva, que poseía con la inteligencia que es notorio.»—CEÁN BERMÚDEZ : *Diccionario Histórico de los más ilustres profesores de las Bellas Artes en España.* - Volum V, article «Viladomat».

(2) «Cónstame por relacion del Difunto Don Manuel Tramullas, acreditado Pintor de esta Ciudad, que hallándose de tránsito en Barcelona Don Antonio Rafael Mengs, le acompañó aquel al claustro del convento de PP. Observantes de San Francisco para ver los cuadros de la vida de este Santo, pintados por Viladomat; y habiéndolos considerado con mucha reflexion, preguntó, ¿en que años fué su mejor tiempo? se le respondió que desde el de 1700 hasta cosa de 1740; y entonces dijo redondamente : *fué el mejor pintor que tuvo España en su tiempo.* Replicòle Tramullas nombrándole varios españoles y extrangeros, que entonces tenian crédito en la Corte; pero le atajó Mengs, diciéndole : *¿Me cree V. m. á mi ó no?* — (Actes de la Escola de Llotja, 27 Diciembre 1803.—Oración del académico Dr. D. Joseph Farriols.—Barcelona. Imprenta de Francisco Suria y Burgada, Impresor de S. M. 1803.)

Tals s'han aduides, per exemple, algunes cites d'autors universals que posa en boca del seu advocat, en el decurs del Plet contra el Colegi de Pintors barcelonins. En el fervorós alegat que fa en pro del dret inviolable de difondre l'ensenyança artística y d'educar la joventut contemporania, pregunta en Viladomat als prohoms del gremi si, en el cas de que vingués a residir a Barcelona un gran pintor, famós al món per les seves obres, també li privaríen de tenir deixeples, pel sol fet de no esser Colegiat. Y, apropòsit de grans mestres extrangers, no sols esmenta, com s'havía fet abans, algun pintor de l'antiguitat helènica (1) sino que cita a Miquel Angel, a Rubens y fins a Lucca Giordano, un seu contemporani, com qui diu (2). Mes, semblants noms en boca d'un pintor, que havem de suposar culte, tant per l'obra que ha deixat com pel magisteri que va exercir, no deuen causar la més mínima estranyesa. Els qui de tal *erudició* fan gran supòsit, obliden indubtablement que en Viladomat deuría saber de cor l'*Arte de la Pintura* d'en Pacheco, impresa l'ány 1649, y sobre tot *El Museo Pictórico* d'en Palomino, obra completada l'any 1724 ab la biografía dels pintors y esculptors ilustres, tant espanyols com extrangers. Adhuc el prestigiós concepte en que en Viladomat sembla tenir a Lucca Giordano, podría creures degut a influencies d'en Palomino, qui dedica elogi sobre elogi al pintor hispanonapolità y confrare seu, fins a l'extrem de justificarlo en els majors dels seus desvaris.

De totes maneres, es probable que únicament en aquell període de barroquisme triomfant, se li acudís a un home ple d'equilibri, com era en Viladomat, citar a *Lucca fa presto* al costat de Miquel Angel y Rubens.

S'ha de presumir, per altra banda, que de grans pintures extrangeres, en

(1) Potser en certs documents òficials firmats pels pintors de Barcelona, sería consuetut esmentar, quan vingués al cas, algun pintor grech, ja que en una petició a Felip II, feta en 1596, el gremi diu lo següent, en lloança del art de la pintura : «requereix tan ingeni y intelligencia que ab molta gran rahó que ha — com a — Heroes famosissims foren per ella celebrats los Ubal (?), Apelles, lo docte Zeusis y altres molts pintors...» (Arxiu Municipal de Barcelona. - Ordenacions y Crides de 1595 a 1602. - Fol. 155 y segs.) Si no 'n retreuen cap més altre, baldament fos d'esma com aquests, tal volta es perque se 'ls acaba 'l repertori de noms cèlebres. Y això fa suposar que aquells pintors barcelonins desconeixíen les obres dels escriptors castellans del sigle XVI, tractadistes de coses d'art o traductors dels autors italians que de tals materies escrivíen. Perque... si haguessin conegut sols l'existencia dels grans mestres del Renaixement, ¿no hauríen anomenat a Leonardo, a Raphael, a Buonarotti?

(2) Vegis aquest capitol de la «Rèplica» esmentada, en el que en Viladomat fa gala del seu esperit irònich:

«23. Otro si, dize que, supuesto lo referido (les pretensions del Colegi) si llegado el caso de que se encontrasse en esta Ciudad algun Pintor de grande habilidad y sin comparacion mayor que todos los Colegiados, o bien viniesse a ella algun Pintor extrangero tan grande como el mismo Apeles, Parrassio, Miguel Angel, Rubens o Jordan u otros a estos semejantes y quissiessen pintar y hazer su residencia en la misma Ciudad, no es dudable que habrían de passar por los exámenes y tomar su licencia, pero si se les prohibía la enseñanza e instruccion a la Juventud en tan supremas habilidades, a mas que fuera cosa ridicula, extraña y disonante, es mas que evidente que sería dicha prohibicion contraria a la utilidad y bien público, pues quedaría esta Ciudad y aun los Reynos de España, defraudados de los Discipulos de tan grandes Pintores, solo por los respetos y atenciones de el Col-legio, y es Verd.» (Arxiu del Reyal Patrimoni. - Núm. 3-A, a.)

Viladomat no n'hauría vistes may, per la senzilla raó de que, ni a Barcelona ni en lo restant de Catalunya, n'hi havía. Havent coincidit el Renaixe-

Colecció-Casellas.

Fig. 4. - Decorat escènich representant una plaça forta assetjada. — Dibuix d'en Bibiena, Aiguafort d'en Abati.

ment itàlich ab la nostra perdició política y social, Catalunya va restar anulada pera l'intercambi d'obres d'art, y els Raphael y els Ticiano, així com

els Rubens y els Van Dyck, que emprenien el camí d'Espanya, anaven a parar a les iglesies y als palaus de les terres castellanes. Tot lo més que aquí tinguéssim, eren copies, copies dolentes d'altres copies detestables fetes pels pintors locals de la nostra decadencia, ademés de Guidos y Marattas, Dolcis y Sassoferratos de tercera o quarta mà. Tal, per lo menys, se desprèn de les galeríes particulars dels coleccionistes barcelonins, organisades ab les despulles de la crema dels convents. Perxò es que quan, per l'ocupació francesa de principis del sigle XIX, les noves autoritats de Barcelona varen projectar establir un Museu de Pintures pera la ciutat, no 's va arreplegar, que se sàpiga, cap obra de pintor famós. En Joseph Flaugier, que durant l'ocupació exercía entre nosaltres de veritable dictador artístich, va començar una *razzia* de quadres y quadrets pels convents y cases religioses, però, segons sembla, lo millor que hi va trobar varen esser pintures del país, probablement dels Juncosa (1).

Mes, si el nostre Viladomat, per no haver sortit de Catalunya en sa vida, no havía pogut veure obres d'aquets pintors universals que cita, es segur que, poques o moltes, les coneixería per les reproduccions de l'època, làmines, aiguaforts, gravats... Adhuc s'ha dit (2) que en la seva jovenesa s'havía inspirat en una reproducció del cèlebre *Devallament* de Rubens pera fer un quadre d'igual tema, en el qual tot lo que 'l gran original d'Anvers ofereix d'esperit fastuós, d'exuberancia flandresa y de grandiosa revolada, el pintor barceloní va substituirho per sentiment místich y etnicisme català.

Mes, en tesis general pot afirmarse que no es solament aquell quadre primicial el quin revela tals caràcters, sino l'obra entera del pintor, pertanyi a la seva joventut o a la seva maduresa. Representeuvos una linia més atenta a la correcció de les veritats usuals que a l'impensada maravella dels grans estils; imagineuvos una disposició metòdica, senzilla y poch movimentada; figureuvos, ademés, un color sobri y harmònich, curiosament variat o pesadament terrós, segons els passatges y les èpoques, després, poseu tot això al servey d'un art sincer, ingenuu, que si per un cantó s'inclina a un sentit catalanesch ple de sensatesa y d'equilibri, per l'altre s'enlaira cap a un esperit religiós que a voltes arriba al misticisme... y tindreu quasi definida la característica estètica d'en Viladomat, no exenta de gracia en molts moments. Així se 'ns presenta, per lo comú, el nostre pintor, en lo que té d'espontani, d'original, d'autogènit, per dirho en una paraula, y síen quines síen les corrents externes que sobre d'ell puguin influir. En les obres de joventut, en les pintures de la Convalescencia, e. gr., se veu clarament que més aviat

(1) Dóna llum sobre aquesta materia, el Diari del P. Ferrer, *Barcelona Cautiva*.

(2) FONTANALS DEL CASTILLO : *Antonio Viladomat*, ps. 104 y 105. (Aquest llibre, extranyíssim per la seva crítica y extranyíssim per la manca de coordinació y estil, ja havem dit que, en lo tocant a biografía, està molt documentat.)

contribueixen a l'incipienta formació del seu temperament certs aspectes locals, lletjos y tot, del espectacle que 'l volta, que la depuració d'exemples exteriors (1). Després ja va esser altra cosa. Perque, adhuc prescindint de les indubtables ensenyances perspectivistes y arquitectòniques d'en Bibiena, es evident que, més tart o més aviat, alguna cosa de fòra va empeltàrseli, en lo relatiu a maneres figuratives y expressives, a idealitats de forma, a subtileses de color, es a dir, a modalitats especialment pictòriques. En diferents quadres del millor temps del pintor, els de l'historia de *Sant Francesch*, per exemple, es perfectament fàcil observarhi, fins a través del immanent sentit barcelonı́, certs tirats, certes escapades vers sentiments y formes d'un aire més universal que, si pel cayent graciós y la forma depurada d'algunes verges sembla italianisant, en altres tipus de gent del poble y en determinats episodis costumistes sembla neerlandès, així com pren accents francesos en els retrats y en algunes escenes senyorívoles de temes contemporanis.

Colecció-Casellas.

Fig. 5. - Mater Dolorosa. — Dibuix d'en Viladomat.

Y lo meteix que en les pintures, succeeix en molts dibuixos, croquis y estudis de cartera, alguns dels quals se reprodueixen en aquestes planes (2). Tal capet de Verge, plorosa y adolorida, fa l'efecte d'un Guido Reni catalanisat; tal testa de pastor o home del poble, iluminada de baix a dalt, evoca recorts

(1) Únicament als primers temps del pintor dèu referirse en Ceán Bermúdez, quan escriu: —«Se puede decir de Viladomat lo que Ciceron decía de Veleyo Patérculo, que todos los progresos que hizo en el arte se los debió solamente a sí mismo, pues los maestros que tuvo no le enseñaron otra cosa que moler colores y preparar lienzos.» *Diccionario Histórico de los más ilustres profesores de las Bellas Artes en España.*— Volum V, article «Viladomat».— Si la carencia de mestres se referís a tota la vida del pintor, mal se compaginaría lo afirmat ab les ensenyances d'en Bibiena, de que dóna noticia el propri autor castellà.

(2) Per relació del difunt mestre D. Lluis Rigalt (1814-1894), sabem que dels dibuixos fets per en Vi-

de Honthorst, y tals retratets y escenes de personatges coetanis aparenten tenir més o menys semblança ab algunes figures dels Champaigne o del vell Cochin. Potser, tot plegat, les reminiscencies esmentades no síen altra cosa que 'ls aires de familia, o la fisonomía general que dóna 'l temps a les manifestacions d'un meteix període... Però, quan se posen en compte les nocions que 'l nostre home tindría dels grans pintors per medi de la lectura, y de llurs obres mestres per medi del gravat..., quan un pensa, sobre tot, en la comunicació personal que va tenir dels trenta als trenta dos anys ab els artistes cosmopolites que servíen a l'Arxiduch, ja no apareix el pintor barceloní tan verge, tan pur d'influencies forasteres com s'ha volgut suposar, igual que si semblant virginitat constituís una gloria artística o una insignia de patriotisme local.

Durant el temps que en Viladomat va passar ab l'escenògraf Bibiena aprenent de perspectiva y d'estils arquitectònichs, podría apendre moltes altres coses entre 'ls demés artistes que seguíen a l'Arxiduch. ¿No hi havía entre ells el napolità Vaccaro, pintor de la Reyal Cambra (1) y retratista del príncep y de la seva gentil muller? ¿No figurava igualment en el reyal seguici l'esculptor alemany Corrad Rodulf, artista també de Cambra (2) que tenía punt en titularse deixeple del Bernini y havía estudiat a Italia y a París? Es clar que ni 'l pintor Vaccaro ni l'esculptor Rodulf ni el meteix arquitecte y escenògraf Ferran Bibiena estaven dotats per la natura de les excepcionals facultats artístiques que de naixença posseía en Viladomat. Però, aixís y tot, aquells artistes extrangers, si no duyen genials endevinacions, duyen altres coses que eren cabalment les que mancaven al nostre Viladomat : exemples exteriors, aires de fora, comunicació cosmopolita,

ladomat, primerament varen pertànyer, els uns al seu fill Joseph (1727-1786) y els altres an en Manuel Tramullas (1715-1791). Tant aquests dibuixos com aquells varen esser piadosament recullits, a últims del sigle XVIII, per en Pere Pau Montaña, Director de les escoles de Llotja qui, pensant destinarlos a aquelles classes, els va conservar fins a la seva mort, ocorreguda l'any 1803. - Mes tal propòsit no 's va cumplir, y després la colecció tornava a disgregarse. Uns exemplars, la majoría, anaven a parar en poder del metge coleccionista Dr. D. Joan Ramon Campaner (primera meitat del sigle XIX), qui va ferlos figurar, enquadernats en un àlbum, a la seva galería artística del carrer de la Canuda. Y els demés dibuixos passaven a mans de l'antich professor de Llotja Pau Rigalt (1778-1845) que es el qui ha tramès, de pare a fill, l'historia de la colecció, així com tants altres fets relatius als anals de l'art barceloní. - Desde fa 10 o 12 anys, la colecció torna a veures reunida, ja que l'autor d'aquest estudi ha adquirit dels últims possessors a que s'ha fet referencia, els respectius exemplars : els uns dels senyors Valls, hereus del Dr. Campaner; els altres, de D. Agustí Rigalt, últim individuu d'aquella dinastía de pintors. Avuy, llevat de dos exemplars que conserva la familia del Sr. Martí Cardeñas, l'autor creu tenir aplegats tots els dibuixos, coneguts, del insigne pintor barceloní, ja que també ha ingressat en ses carteres algunes peces disperses, com dues composicions, l'una en colors y l'altra en blanch y negre, que havíen format part de l'antiga colecció Planella.

(1) El Sr. Carreras y Bulbena, en el seu documentadíssim llibre *Carlos d'Austria* y *Elisabeth de Brunswich a Barcelona y a Girona*, publica la curiosa llista, en part biogràfica, del personal artístich afecte al Arxiduch, entre el qual s'hi compta el pintor napolità Andrea Vaccaro, autor dels retrats dels prínceps, conservats pel actual comte de Belloch y reproduits en aquell llibre.

(2) Ceán Bermúdez : *Diccionario Histórico de los más ilustres profesores de las Bellas Artes en España.* - Volum IV, article «Rodulfo».

universalitat de coneixements teòrichs o pràctichs... Y tal varietat de nocions, tal renovació d'idees, no cal dir si havíen d'aixamplar eficaçment les perspectives intelectuals d'un pintor que, ab tot y no haver sortit may del seu país, estava destinat a ensinistrar els seus compatricis en els més diversos rams de les arts gràfiques.

Colecció-Casellas.

Fig. 6. - Testa de pastor adorant? — Dibuix d'en Viladomat.

La veritat es que, part ab ensenyances apreses, part ab intuicions originals, el mestre barceloní se'ns presenta prou armat de totes armes, considerant, sobre tot, l'enderreriment del lloch y del moment històrich, pera professar, ab profit de les generacions futures, el seu apostolat estètich. Perque, si una cosa pot assegurarse ab totes les probabilitats de la certesa, es l'eficacia de l'ensenyança donada per en Viladomat. Tot indueix a fer pensar que va esser decisiva l'influencia que, tant les idees imperantes com les pràctiques seguides en el taller del mestre del carrer del Bou, varen exercir en les destinacions del art local, lo meteix en el concepte de la figura humana que en els dels aspectes naturals y constructius. Son resultancies quasi palpables, que encara avuy es possible demostrar y ferles sentir. Desde l'instauració d'aquell centre tècnich, esdevinguda sobre 'ls anys 1720 o 1721, es fàcil observar com comença a insinuarse una orientació novíssima que prompte anirà mudant la major part de les formes estilades en les tristes etapes immediatament anteriors.

Es tan notable el cambi que desde allavors s'opera en materia d'iniciació artística, que durant els regnats de Ferran VI y Carles III deixarà ostensibles rastres en múltiples manifestacions de la nostra imatgería y dels nostres monuments. Una reacció clàssica, presentida en totes les esferes del pensament universal, vindrà també a rectificar la rimbombancia prosàica, les barrabassades ignoscentes, el desenfrè infantívol, la vacuitat inflada del barroquisme local. Fins els menys enamorats dels cànons de Vitrubi, fins

els menys amichs de pragmàtiques classicistes, es probable que hauran de veure satisfets com, a través d'un art infinitament més sabi, més subtil y complicat, prenen les manifestacions barcelonines una apariencia més clara. més fina, més selecta o de més *bon gust*, per dirho ab un mot de l'època que, segons en Menéndez y Pelayo, ja denuncía l'incipiencia de futurs subjectivismes...

Y no es pas que 'l nostre barroquisme s'anuli completament y per sempre, ab el magisteri d'en Viladomat. Lo que fa es alterarse en virtut de fòrmules provinentes de l'antiguitat y més o menys averiades pel Renaixement itàlich, que aquí no havíen arrivat may a complet desdoblament ni a plenitut de sistema. Estava tan arrelat en la nostra decadencia el barroquisme, que, lluny de poderse arrencar del tot, rebrotarà constantment baix aspectes ben impensats y diversos, entre ells els vinguts de França ab etiqueta *rococo*. En compte de morirse, conviurà ab les modes clàssiques, deixantse per elles modificar. Y entre fluctuacions y dalts y baixos, les formes borrominesques y churrigueresques subsistiran, més o menys modificades, a través del temps sempre a punt de tornar a treure el cap engallardides, com va succeir a final de la centuria, durant el regnat de Carles IV, y adhuc al sigle XIX, passada la tongada neo-romana d'en Flaugier. Perxò es d'agrair an en Viladomat la direcció classicista impresa a unes ensenyances que, durant prop de quaranta anys, varen fer més afinades, més cultes, més correctes les obres gràfiques y plàstiques del nostre país.

Pera donarse ben be compte de l'influencia exercida en tal sentit pel mestre de Barcelona, no hi ha com estudiarla en els exemples que'ns ha deïxat, de composició arquitectònica, sens dubte més probatoris que 'ls de figura humana, més demostratius, més fidedignes, ja que, mercès a llur grafisme exacte, son els que menys poden induirnos a fantasioses divagacions. Es una cosa tan clara el cambi operat en formes d'arquitectura, que la pot veure tothom. Desde que comença a fructificar entre la joventut barcelonina l'iniciació donada per en Viladomat, s'observa com paulatinament van desapareixent de la nostra vista les cornisamentes interrompudes, els frontons esmicolats, les columnates retortes, les piràmides invertides que en decurs del sigle XVII y a principis del XVIII havíen farcit els frontis dels edificis y els altars de les iglesies, no destituits, a la veritat, d'aire pintoresch en certs moments. A arrencar d'aquest punt, ja no veurem, com abans, plintes escarolats, ni columnes ab losanges o ab imbricacions, ni carteles desballestades ni paraments de carreus encoixinats, com en tantes fàbriques, prosaicament monstruoses, de l'època de Felip IV. Y lo meteix que aquelles aberracions grolleres, aniran fugint de devant nostre les gradinates monòtones y insubstancials, les alegòriques imatges a punt de caure, els estilobats ab paperets plens d'arrugues y les columnes pseudo-corolítiques ab fullatges

enrotllats al encontorn del fust, com totes les demés rampoines que en Joseph Vives, pintor de Câ la Ciutat, posava, l'any 1700, al monument funerari de Carles II.

Mes, ara ve l'hora de preguntar: ¿ab quina invenció enginyosa, ab quina fòrmula, ab quina ordinació, va substituir en Viladomat aquell cùmul d'adefesis? Donchs, ab l'ordinació corintia, senzillament. El preclar artista barceloní pot ab justicia esser considerat entre nosaltres com el restaurador gràfich del corinti, y potser fins com l'introductor modern d'aquell ordre en tota la seva integritat sistemàtica. No volem pas dir ab això que, desde 'l sigle XVI, sense anar a temps més remots, ens en haguessin mancat a Barcelona de models d'aquell estil. De columnetes corinties, ben gentils y ben airoses, ja n'hi havía, per exemple, en els finestrals de Casa Gralla. Pilastres corinties, també n'havía estilades mestre Blay en la fatxada nova de la Diputació. Peró, en abdós edificis, columnes y pilastres no passen d'element exornatiu, extern, fàcilment substituible per un altre. A Casa Gralla no més servíen de linia vertical d'enquadrament entre les gracioses joguines plateresques que floríen la fatxada. A la Diputació fan tan sols de divisoria als cossos semi-avençats que flanquejen la majestuosa fatxada, concebuda segons els cànons dels palaus romans de Ghigi, Panfilio, Strozzi (1). En l'un y en l'altre cas, els elements de corinti no formen rigorós conjunt, l'ordre no arriba a sistema y no son, per lo tant, imprescindibles les verticals d'aquell estil que, lo meteix que corinties, hauríen pogut traçarse jòniques ó de qualsevulga diversa configuració.

En les pintures y en els projectes arquitectònichs d'en Viladomat, es altra cosa. Pera en Viladomat l'ordinació corintia constitueix una preferencia *a priori*, una obsessió, un partit près. La predilecció irresistible que a totes hores sent per semblant ordre se posa clarament de manifest en les columnes llises o estriades, en els entaulaments, senzills o complicats, en els pedestals, en les carteles que, axí que's tracta d'arquitectura noble, sobre tot de residencies papals, el mestre desseguida fa sortir. No hi ha més que observar tals escenaris en les series de les seves historics més famoses : en la popularíssima de *Sant Francesch*, quan el Papa otorga la llicencia pera fundar l'ordre franciscana; en els recorts gràfichs que 's conserven de la vida de *Sant Bruno*, quan el sant es presentat al Pontífex. L'ordre corinti llueix allí en variades estructures. Però, aon l'estil se desenrotlla en tota la seva sistemàtica plenitut, es en el *monument* de Setmana Santa que en Viladomat va projectar pera la Seu de Barcelona.

Y fins a cert punt s'explica l'afició que a l'ordenança corintia impulsava al mestre, considerant el domini tècnich que hi tenía y la gracia especial ab

(1) Vide : *Nuova raccolta delle piu belle vedute di Roma, dissegnate e intagliate da celebri autori.*-Roma, MDCCLXXI.

que sabía adaptarla a les escenes nobles dels seus quadres. Quan, en comptades excepcions, la prova de substituir per un altre estil arquitectònich, no surt tan airós de la provatura. A l'alegoría de l'*Estiu* (1), aon pinta uns homes banyantse en el port de Barcelona, a primer terme hi posa un pòrtich fantasiós, constituit principalment per unes columnes de fust lleugerament inflat y de capitells més o menys jònichs, que no demostren ni gran fermesa d'ofici ni gran seguretat de gust en l'inusitada vía empresa. Y això dèu fer que, tenint al pintar conciencia de la seva inferioritat en les demés ordenances clàssiques, insisteixi constantment en la corintia, fins al punt de tramètrela als seus deixeples, qui a la vegada la trametran an els seus, passàntsela, com una herencia d'escola, de generació a generació. Columnates corinties dibuixarà en Francisco Tramullas, l'any 1759, pera els famosos gravats de l'entrada de Carles III a Barcelona, baldament sía entre paneres, petxines y rocalles a la moda de Lluís XV. Y columnetes igualment corinties posarà en Nicolau Travé en els seus altars de darrers de la centuria, mal vagin acompanyades d'enquadraments, garlandes y llaceríes a la moda de Lluís XVI. En iglesies y en monuments, en dibuixos y en pintures, en guarnicions de festes de carrer y en gravats que les conmemorin, se veurà com triomfa per llarch temps l'ordre preferit pel mestre Viladomat.

Veritat es que durant els cicles del Renaixement va gaudir, sempre y a tot arreu, de favor l'estil corinti, el ressucitat ab més puresa, tant per italians com per francesos, a causa dels bells exemplars antichs que n'havíen trobats en llurs paisos. Y en temps del professor barceloní, deuría anar voltat de gran prestigi, sobre tot per haver bastit Claudi Perrault la Columnata del Louvre, entre el pasme admiratiu de la gent contemporania. Però... ¡quín abim de diferencia! L'estil imposant, sumptuós, magnificent, del arquitecte de Lluís el Gran, apenes té res que veure ab el concepte senzill, sobri, del nostre Viladomat. Hi ha tanta distancia de l'un a l'altre, com de la manera arquitectònica, ponderada y gràcil, usada pel pintor barceloní, ab la que estilava en Ferran Bibiena en les seves fastuoses composicions y en les seves complicades escenografíes, plenes de cossos superposats y de columnes cubifajades. Més, molt més que a les reyals magnificencies del constructor francès y que a les complexes fantasíes del escenògraf italià, l'esperit d'en Viladomat sembla inclinarse al concepte tendre y feminista de Vitrubi quan diu que 'l corinti *imita l'exquisitat d'una donzella, ja que les donzelles, tenint, per la poca edat, airosos y esbelts els membres, son susceptibles de major delicadesa y elegancia en l'ornament* (2). Perxò dèu esser que en aquelles parts de

(1) Aquesta alegoría de l'*Estiu*, junt ab les seves companyes de la *Tardor*, l'*Ivern* y la *Primavera*, son proprietat de la familia Lorenzale y varen esser exhibides al Saló de la Reina Regent, quan l'Exposició de l'Art Antich, de 1902.

(2) VITRUB. : Liber IV, Caput I.

l'estructura en que, més que un cànon tradicionalment establert, va seguint el projectista els impulsos de la propria inspiració, el pintor barceloní 's de-

Colecció-Casellas.

Fig. 7.– Projecte de Monument, d'ordre corinti, pera Setmana Santa, executat y instalat durant molts anys en semblants díes en la Seu de Barcelona.—Dibuix d'en Viladomat.

canta sempre a la gracilitat, a l'esbeltesa, a la gracia, tot obeint, perxò, al ritme, a l'harmonía que li demana 'l decorat. Perque, no 's cregui pas que, a l'arbitrar en Viladomat la seva airosa arquitectura, tal vegada més bona de dibuixar a la sepia que de construir de pedra y cals, se deixés de l'improvisació fogosa del moment. Ben lluny d'això, prompte veurem com, en lo essencial, era producte d'una impulsió subjecta a càlcul, per la mida y el compàs.

La sort ha volgut que arribés als nostres díes un document gràfich que no deixa lloch a dubtes sobre aquest punt. Y més que en els quadres o en els disenys de les histories de *Sant Francesch* o de *Sant Bruno*, la demostració dels coneixements que en les ordenances, sino clàssiques, renaixentes, tenía en Viladomat, surt palmaria en el citat projecte (1) pera la construcció, en tela y fusta, del antich monument que, per Setmana Santa, s'exposava a la Catedral de Barcelona. Allí en Viladomat dóna el compendi y la xifra del seu ordre predilecte en la forma més fastuosa que hagi sortit de les seves mans. Com que la construcció havía de xoplugar el Sant Sacrament en una de les diades més augustes de la liturgia cristiana, la traça apareix sumptuosa y solemnial, tot lo solemnial y sumptuosa que permet l'agraciat concepte en que 'l mestre sol tenir l'estil, si hem de judicar per les pintures en que 'l corinti hi juga algún paper. Mes, semblant fauste es una excepció imposada per lo extraordinari del lloch y de la festa, y tota pompa sembla poca pera tan gran ocasió.

Es clar que avuy, ab l'elevat fervor que conscientment sentim per les arts del goticisme, trobaríem que 'l monument ideat pel nostre pintor dissona, com un refilet dins del cant plà, de la sublim arquitectura de la Seu. Però l'estètica del sigle XVIII era cosa ben diferenta de la dels nostres díes. Y adossat el monument com diu que anava a la porta principal del temple, donant de cara al fons del absis, la tradició ha arribat fins a nosaltres de que causava admirable efecte (2). Mes, no es pas la nostra tasca registrar recorts de l'impresió que feya, instalat, el monument, sinó inquirir la manera personal ab que 'l pintor va concebir l'obra, dins les lleys de la seva ordenança preferida. El disseny aquí reproduit, única cosa que 's conserva de tot aquell decorat, mig perspectiu, mig corpori, no es tan sols un bell dibuix d'artista, perfilat ab gentilesa y ombrejat a lo Poussin, sino un projecte d'arqui-

(1) Aquest dibuix-projecte, encara que reproduit en altres ocasions, no havía estat estudiat fins avuy. Actualment forma part de la Colecció-Casellas y procedeix de l'antiga Colecció-Rigalt.

(2) Tal era encara l'opinió que havem sentit de llavis del mestre D. Lluis Rigalt, del pintor decorador D. Joseph Mirabent y del acadèmich y publicista de Belles Arts Sr. Martí y Cardeñas, qui, a la primera meitat del sigle XIX, havíen vist el monument instalat durant els díes de Dijous y Divendres Sants. Segons el dir d'aquells artistes, ofería magnífich aspecte 'l monument, ab la seva part central, avençada y corporia, ocupant el mig de la portada, y les parts laterals y reculades, figurades en perspectiva, arribant fins a les capelles del Baptisteri y de la Puríssima.

tecte, deliniat ab precisió. Y entre les formes sòlidament dibuixades y l'escala de proporció, per pams, posada al peu, y el compte de mòduls al costat, un se fa càrrech tècnich, matemàtich, de l'ordre corinti, o *Orde Corintio* com diu la llegenda, que 'l mestre conreuava ab tanta ciencia com amor.

Escolàsticament considerada, la fàbrica pot ferse divisible en dos principals cossos o compartiments : l'inferior, constituit pel pedestal o estilobats, per la columnata y l'entaulament; el superior, per l'enginy d'arcades, galeríes, cúpoles y cimeres que corona tota l'obra. En aquest últim, en el cos superior, que es allà aon el projectista pot permetre més elasticitat a l'invenció, en Viladomat dóna ostensible mostra, ab l'elecció de membres y motius, del seu gust asserenat, pulcre y sobri, tan distanciat de les magnificencies intrincades com de les enfàtiques apoteosis que li deuría haver ensenyat la ciencia escenogràfica d'en Bibiena. Allí veureu la menor quantitat possible de complexes superposicions, d'atormentades superficies, de ressalts y cargolaments. Un plan clar y raonable que fa ilusió de construcció possible, verossímil, abraça de cap a cap tot el compartiment, en el que 's destaquen, cada cosa al seu indret degut, els diversos elements de decorat y d'edificació fingida. Una mènsula, d'agraciades y lleus volutes, sostenint airosa imatge; un pedícol, surmontat per senzill floró, que arreplega la cornisamenta, tot limitant el carcanyol de l'arch central; un gran escut, al mig de tot, graciosament curvilini, posat a manera de çimall, y del que penjen gentils garlandes... integren el primer terme d'aquest cos superior. Més endins apareixen espayoses galeríes, vorejades ab baranes de delicats balustres (1), sostenintse demunt d'arcades d'aperaltat aspecte. Y encara més cap al fons, s'hi veu un deambulatori que dóna la volta al espay semicupolat aon s'instala el basament del sagrari.

En quant a la part interior del projecte, formada pels pedestals, per les columnes y els entaulaments, s'ha de dir que en Viladomat no se separa, ni poch ni molt, de l'ordinació que, en la seva època, devía passar per clàssica. Per que, sino es el cànon de proporcions romà, consignat un día per Vitrubi ab més o menys obscuritats, es sens dubte una de les fòrmules més comunment enmatllevades als tractadistes italians del Renaixement, la que adopta el mestre barceloní.

(1) Per cert, que 'ls balustres anforiformes, amples de dalt y estrets de baix, que en Viladomat estila en el seu projecte de monument, son diametralment oposats de galba als que designaven, no solament com a corintis sino com a dòrichs, jònichs, toscans y compostos, els preceptistes del Renaixement. Lo mateix si 's tracta dels italians Vignola y Palladio, que dels francesos Blondel y D'Aviler, tots els preceptistes estan conformes en traçar els balustres, de qualsevol d'aquelles cinch ordenances, amples en la part baixa y estrets en la superior. En Bibiena en la seva *Architettura Civile*, ni dona la forma dels balustres, ni tan sols ne parla. Mes lo que sí recordem es que en alguna composició de dibuix, com *Jesus en el pretori*, ne posa en una barana altíssima que son amples de dalt y estrets de baix, pel estil dels usats pel pintor barceloní. ¿Sería una infiuencia del mestre bolonyés sobre 'l seu deixeple del carrer del Bou? El detall es prou significatiu pera ferlo recalcar.

Que ell era home de llibres y lectures y, per lo tant, sabedor de les coses que calíen al magisteri d'art que professava, es afirmació que pot ferse sense escrúpol. Quan altre fet no ho probés, ho probaríen les notes de caràcter tècnich que diuen que va deixar, escrites del propri puny, ab el títol de *Secretos del arte de pintar* (1). Ademés, se suposa ab fonament que posseía, sino una biblioteca, una extensa colecció formada per bon nombre de volums (2). Donchs, d'entre aquelles obres ¿no n'hi hauríen de les que tractaven d'ordres clàssichs? ¿No formaríen part de la colecció les *Medidas del Romano*, per exemple, que, en la primera edició de l'any 1526, ja donaven un gravat del capitell corinti? ¿O no hi hauría els llibres d'arquitectura del Serlio, traduits per en Villalpando, que, desde 'l 1565, corríen per aquets mons de Deu, ilustrats ab estampes dutes d'Italia? ¿Y altres obres encara, com edicions del Vitrubi, de l'Alberti, del Vignola o del Palladio que, a les derreríes del sigle XVI y a principis del XVII, s'havíen anat traduint al castellà (3)?

El cas es que, prenentles d'edicions antigues o d'edicions posteriors, les doctrines vignolesques, que ja corríen traduídes, ilustrades y arranjades en elemental quadern per en Patrici Caxesi desde l'any 1593, son les que ab exactitut aplica en Viladomat per lo que toca a entaulaments, a pedestals y a columnes. Perque així com Vitrubi, segons les interpretacions més generalment admeses (4), senyala a la columna corintia, basa y capitell compresos, nou diàmetres del imoscapo, en Viladomat li 'n dóna deu, seguint les petjades del Vignola. Es un cànon de proporcions que 'l nostre home deuría acceptar ab satisfacció, ja que li consentía dotar a les seves columnates de bons aires d'esveltesa. Y en conseqüencia tenim que en Viladomat, sumís al sistema tradicional, adopta 'l mòdul o semidiàmetre inferior de la columna com a unitat de tamany pera amidar l'ordre corinti, concedint set mòduls al pedestal, vint mòduls a tota la columna y cinch a tot l'entaulament. L'única diferencia que hi ha en l'aritmètica de l'un y l'altre es que, mentres el preceptista italià, obeint en això a Vitrubi, ensenya que l'unitat mòdul, aplicada al ordre corinti (y al jònich), se divideix en divuit parts o fraccions, el mestre barceloní el parteix en setze. ¿Y per què tal cambi en la divisió? Perque en Bibiena li havía ensenyat així. En un principi, quan jo no coneixía encara el voluminós infoli que sobre arquitectura havía escrit y dibuixat l'escenògraf bolonyès (5), m'inclinava a creure que la divisió de mò-

(1) FONTANALS DEL CASTILLO : *Antonio Viladomat*, p. 200.

(2) Idem, Ibidem.

(3) Vide: *Historia de las Ideas Estéticas en España*, de Menéndez y Pelayo. Tomo II, vol. II, notes bibliogràfiques del cap. XI.

(4) Me referesch especialment a la d'Ortiz y Sanz (1787), que es la versió de Vitrubi que tinch a la vista.

(5) L'ARCHITETTURA CIVILE | PREPARATA SU LA GEOMETRIA | E RIDOTTA ALLE PROSPETTIVE. | CONSIDERAZIONI PRATICHE | DI | FERDINANDO GALLI BIBIENA | *cittadino bolognese* | *architetto primario, capo mastro maggiore, e pittore di camera, e feste di teatro della Maestà di Carlo III. il monarca delle Spagna.* | *Dissegnate,*

dul adoptada per en Viladomat era invenció que ell meteix s'havía fet potser ab el fi d'unificar tal procediment divisori ab el sistema de canes, pams y quarts, usat tradicionalment a Catalunya tant en mesuracions arquitectòniques com en totes les demés. Però, després vaig veure que la divisió setzaria del mòdul era cosa d'en Bibiena, qui ho havía elevat a sistema general, segons ell meteix declara en l'advertencia preliminar que en el seu llibre fa *A'Lettori*. «Nell'Architettura Civile—diu—pure le proporzioni del Vignola »sono cavate dalle più aprovatte fabbriche, state fatte da' Greci, e Romani, »come se ne vedono anche in piedi le vestigia in Roma, ed in altre Città »d'Italia, dalle quali di peso ne sono state levate le proporzioni, e postevi poi »le divisioni, colle maggiori facilità si sono persuasi poter fare. Io però per »le stesse divisioni, ho creduto proprio far senza soggezione dell' Arimme»tica, per meglio facilitare, perche colla sola cognizione de' numeri sino al »32, resta divisa ogn' altezza a ordine per ordine, e col piedestallo, e senza, »che così hò praticato, e pratico di continuo.» Y portant el seu sistema divisori fins a les darreres conseqüencies, després de dividir l'alçada de tots els ordres en 32 mòduls, en Bibiena igualment parteix el mòdul en parts iguals que tinguin sempre per base el nombre *quatre* : 8 parts pera 'ls ordres dòrich y toscà, y 16 parts pera 'ls jònich, corinti y compost, dividint així meteix en quarts les parts o fraccions de mòdul. En veritat pot dirse que revela tot l'enginy d'un hòme versat en el maneig dels ordres clàssichs, aquest especial sistema divisori de proporcions, sens dubte superior per la seva unificació y la seva llògica als estilats, durant tantes centuries, pels altres preceptistes (1). Així tenim, donchs, que quan en Viladomat consigna

e descritte in cinque parti. | La prima contiene la Geometria, e avertimenti, prima che à fabbricar si pervenga. | La seconda. Un Trattato dell' Architettura civile in generale, e le divisioni di essa molto facilitate. | La Terza. La Prospettiva commune, orizontale, e di sotto in sù. | La Quarta. Un brieve discorso di Pittura, e la Prospettiva per li Pittori di Figure, colla nuova Prospettiva delle Scene Teatrali vedute per angolo, oltre le practicate da tutti gli altri. | La quinta. La mecanica, o arte di movere, reggere, e trasportar pesi. | DEDICATA | ALLA SACRA, CATTOLICA REAL MAESTÀ | DI CARLO III | RE DELLE SPAGNE, D'HUNGHERIA, BOEMIA, &C. | *In Parma.* | *Per Paolo Monti MDCCXI* | *Con licenza de' Superiori* | *In Bologna apresso l'autore.*— Exemplar, proprietat del Sr. Carreras y Bulbena.

(1) A França, lo meteix que a Italia, el mòdul d'ordre corinti també 's fraccionava en 18 parts. Així veyem que, en temps de Lluis XIV, l'arquitecte de la Reyal Academia de Paris, Sebastiá Le-Clerc, al arbitrar als seus nous ordres corintis, que ell respectivament anomenava *Francès* y *Espanyol*, fa 'l següent compte de mòduls :

Nou corinti francés	
Columna..	20 ms. 3 parts
Pedestal	6 » 13 »
Entaulament.	4 » 9 »
	30 » 25 »

o sia *31 mòduls y 7 parts,* que es la totalitat d'alçada que fixa Le-Clerc pera l'ordre *Francés* de la seva invenció.

Nou corinti espanyol	
Columna.	19 ms. 15 parts
Pedestal..	6 » 11 »
Entaulament	4 » 9 »
	29 » 35 »

o sia *30 mòduls y 17 parts* que es la totalitat d'alçada que fixa Le-Clerc pera l'ordre *Espanyol* de la seva invenció.

en el seu projecte de monument d'ordre corinti—*Orde Corintio*, com diu la llegenda escrita al marge del dibuix — que 'l *mòdul se divideix ab 16 parts*, no fa més que seguir les petjades del Bibiena qui, en diferents passatges de la seva obra monumental, y lo meteix en els gravats que en el text, diu *che per far l'ordine corinthio, il modulo si divide in parti 16*. Faig recalcar la particularitat d'aquest sistema fraccionari, com he recalcat lo especial de la forma del balustre, idèntichs en el Bibiena y en en Viladomat, no per vana pruija d'erudició, sino per deixar probat, ab exemples ben demostratius, la certesa històrica de les lliçons donades per l'artista bolonyés a l'artista barceloní, cosa que fins ara únicament sabíem pel text d'en Ceán Bermúdez y per les dites de la tradició (1), y que la divisió setzaria deuría anar bé als nostres projectistes de jònich, de corinti y de compost, res ho proba tant com el trobarla generalment usada en els projectes d'altars y monuments barcelonins de la segona meitat de la centuria divuitena.

Tornant al monument de Setmana Santa pera la nostra Catedral, veurem com en Viladomat dóna un mòdul d'alçada a la basa de la columna, 16 mòduls ab 10 parts y mitja al fust, dos mòduls y 5 parts y mitja al capitell, que somen 25 mòduls pera tota la columna. A lo qual, si s'hi afegeixen els 7 mòduls del pedestal y els 5 mòduls del entaulament, fan 32 mòduls justos, els meteixos que fixa 'l Vignola pera l'ordre corinti, y el Bibiena pera tots els ordres (2).

(1) El llibre del Bibiena porta al darrer full del text l'*imprimatur* del inquisidor general de Parma, datat al 20 de maig de 1711, es a dir, quatre mesos y 7 díes abans de que l'Arxiduch d'Austria abandonés Barcelona, pera tornàrsen a Viena a esser proclamat emperador. Aleshores en Bibiena, nat l'any 1657, en tenía 54, y la seva obra, com diu ell meteix en el paragraf final, era fruit de lo molt que havía llegit, de lo molt que havía vist, de lo molt que havía practicat. De manera que encara que l'*Architettura Civile* no hagués arribat a mans d'en Viladomat, es indubtable que ja havíen arrivat al seu coneixement, durant l'estada del escenògraf italià a Barcelona, les ensenyances orals d'aquell mestre experimentat per tota una vida de lectures, de pràctiques, de freqüentacions ab celebritats cosmopolites y de viatges y estades en Corts de Europa.

(2) Pera que 's vegi, a pesar de l'identitat de mòduls, la diferencia de sistema divisori que hi ha entre les fòrmules del Vignola y les fòrmules del Bibiena adoptades per en Viladomat, poso a ratlla seguida el compte d'alçades del preceptista italià del sigle XVI y el compte d'alçades del pintor barceloní, segons el seu monument de Setmana Santa, ahont segueix *ad pedem litteræ* el procediment fraccionari del seu mestre Bibiena:

Sistema de 18 parts de mòdul prescrit pel Vignola.

Pedestal	Basa . . .		12 parts
	Dau . . .	5 mòduls	10 »
	Cornisa .		14 »
Columna	Basa . . .	1 »	
	Fust . . .	16 »	12 »
	Capitell .	2 »	6 »
Entaulament	Fris . . .	1 »	9 »
	Cornisa .	1 »	9 »
	Arquitrau	2 »	
	Total. . .	32 mòduls	

Sistema de setze parts de mòdul prescrit pel Bibiena y seguit per en Viladomat

Pedestal	Basa . . .		11 parts
	Dau . . .	5 mòduls	8 »
	Cornisa .		13 »
Columna	Basa . . .	1 »	
	Fust . . .	16 »	10½ »
	Capitell .	2 »	5½ »
Entaulament	Fris. . . .	1 »	8 »
	Cornisa. .	1 »	8 »
	Arquitrau	2 »	
	Total. . .	32 mòduls	

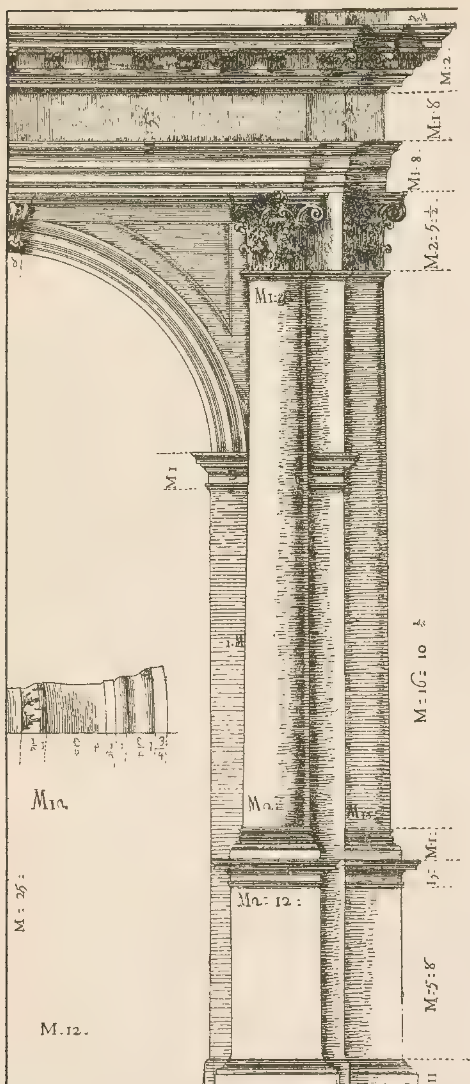

Fig. 8. – Els ordres corinti y compost ab pedestal, segons el Bibiena. En llegenda posada al peu s'ensenya que'l mòdul *deve dividersi in parti 16*.

(Reducció de una làmina de l'*Architettura Civile*.)

Que la tendencia classicista, representada per en Viladomat, se fes sentir entre els artistes de la generació novella, es un supost ben natural. Y adhuc sense voler atribuir més trascendencia de la que tinguin realment als exemples donats pel mestre del Carrer del Bou, a un li es impossible desconèixer lo que devíen contribuir a la propagació, per Barcelona, de les ordenances clàssiques, la corintia sobre tot. La vista de tantes y tantes mostres d'aquell estil en les arts barcelonines de la centuria divuitena ha de fer creure al més escèptich que no va esser pas ineficaça l'impulsió donada en tal sentit per l'home que havía sigut mestre dels arquitectes joves del seu temps. Pera certes manifestacions de caràcter litúrgich y altres de caràcter cívich, ja s'ha insinuat que 'ls ordres clàssichs—en primer lloch el corinti, y en segón terme el jònich y el compost, *così bello*—com diu en Bibiena—*che più vi si può accrescere, mentre dopo tanti secoli, che è stato inventato, mai più s'è ritrovata cosa migliore*—varen subsistir entre nosaltres com a decorat el més freqüent. Y aquí tenim pera provarho pintures, gravats, dibuixos commemorant festes públiques o figurant edificis y interiors o altars d'iglesia y monuments funeraris. Però... y en l'edificació propriament dita ¿no 'ns es factible trobar senyals evidents d'aquell

impuls neoclàssich? ¿No 'ns diuen res sobre això les pedres de força temples y fins les d'algun palau? ¿No revelen la invasió de la corrent classicista els edificis bastits en aquella època ab qualque sumptuositat?

Pera ferse una opinió sobre la materia, no més cal tenir presenta l'arquitectura estilada a les iglesies que van construirse en la tongada anterior a l'ensenyança d'en Viladomat y compararla ab la que 's fa de moda en els subsegüents períodes en que la lliçó del mestre podía començar a fructificar. Consideris tan sols per un moment l'incoherencia ignocentona, de certes parts, del temple de Betlem, començat a bastir a les darreríes del sigle disset y acabat a principis del divuit (1681-1729). ¿No sembla, vist per dins, l'obra d'un home que vol declamar un paragraf teatral y únicament pronuncia un mot de saltimbanqui? ¿Y l'infeliça portada principal? Que 's contempli aquella trista màquina, desde les taujanes corves del cimer fins als pedestals ridícols, entrats per sota y ventruts per munt; que s'observin els capitells barroers y minços coronant uns fusts tous y lacis com budells... y fins el churriguerista més benèvol sentirà viva repugnancia devant d'un linfatisme arquitectònich que ve a esser l'extrema decadencia del meteix estil barroch. Penseu no més ab les joliues columnes de càn Dalmases, retortes airosament, cisellades en plena fantasía... y digueu si tenen cap punt de concomitancia ab les de la fatxada de Betlem, laxes, ablanides, nues de tota gracia erectil. Quan un considera aquella requincalla d'ornamentació insubstancial, tan mansa com estrambòtica, li sembla que assisteix a la visió postrera del barroquisme local en plena decrepitut d'inepcies y beneiteríes. Es el darrer badall d'un art que repapieja... Perque, d'aquelles columnes ab sacsons intestinals, mofles de consistencia y fluixes de torsió, igual que cuchs en espiral, ja no 'n tornaran a obrar ni 'ls nostres picapedrers ni 'ls nostres esculptors de talla. Adhuc aquelles, ben sovint gracioses, que varen decorar un día tants altars barcelonins, s'eclipsaran per sempre. Potser les últimes que surtiran, fetes de mans de tallista, seran les del altar de la Convalescencia, construit durant la joventut d'en Viladomat y les del altar de la Ciutadela.

Després, cambiaràn les coses... El temple de Sant Agustí nou, començat l'any 1728, encara que més pesat que solemne, encara que més grandaç que grandiós y més ple de fosca que de misteri y més esbalandrat que altívol, mostra, en mig de la seva gran torpesa, tota l'orientació endreçada a remenar altre cop les escolàstiques fòrmules, recomençant l'ensaig de l'ordre pseudo clàssich que s'anomena compost. Mes, en detalls y en conjunt, el classicisme del temple surt frustrat. Es un intent que fracassa, però que indica l'avenir. La xamosa portadeta de Santa Marta (1735), ara a punt de desaparèixer a causa de la reforma, senyala més clarament l'evolució. Ab les seves elegants columnes, el seu ajustat entaulament, la seva capsalera y

el seu fornàcol central ab l'imatge de la patrona, aquella traça ve a donar un dels motllos, més usats posteriorment a Barcelona, pera fatxades d'iglesia. Perque, no es fins més tart que 's van fent visibles ab freqüencia els exemplars d'edificació més classicista o menys barroca, a que havía contribuit sens dubte l'ensenyança d'en Viladomat.

Cap a mitjans del sigle, vivint encara 'l mestre del carrer del Bou, y potser principalment mercès a la llevor per ell sembrada, es quan s'evidencíen tots els fruits del remenament arquitectònich. En especial durant el temps de general reconstitució en que 'l may prou lloat marquès de la Mina comandava els destins de la ciutat, un aire suau, lleu, diàfan, missatger d'una vida social més agradosa y amable, ve a orejar els camps de la nostra invenció ornamental y constructiva. L'iglesia de Sant Felip Neri (1752) es una mostra ben galana de tal iniciació vers l'ordre, la serenitat, la pulcritut lluminosa. Després ve l'iglesia de la Barceloneta (1755), estimable exemple d'ordinació (1) tan escayenta com precisa, ahont alternen els tres ordres grechs, adoptantse el corinti, en bellíssimes proporcions, pera les portes de la fatxada. Més tart (1765), se comença a edificar el temple de la Mercè, exemplar d'arquitectura sumptuosa, tot ell intervingut d'ordinacions corinties, tant en el frontis com en l'interior. Y finalment, l'any 1770 (2) s'aixeca a la Rambla de Sant Joseph el magnífich palau de la Virreina que, ab el gentil enquadrament del balcó central, ab els seus pilars majestuosos, ab la seva balustrada superior, coronada de pomposes gerres, representa com un compendi apoteòsich d'aquell art barroch classicisat que va gaudir entre nosaltres de tan decisíu predicament durant bona part de la centuria divuitena.

Mes ¿n'hem d'atribuir an en Viladomat tota la gloria, si es que n'hi ha, de la brotada classicista que 's veu surtir a Barcelona en iglesies y en palaus, en altars y en monuments, en estampes y en pintures? Desde l'instant en que 's recorda que la reacció al classicisme, ab el seu acompanyament d'ordres corintis, jònichs y compostos, va dominar en tal data per tot arreu, sembla que minvi un bon troç l'importancia del mestre barceloní com a impulsor de la tendencia a casa nostra. Però, aixís y tot, lo menys que pot ferse es anotar la coincidencia entre l'exemple donat per ell y la direcció seguida pels successors. Y adhuc deixant per establert que les innovacions fetes circular pel mestre no representen altra cosa que les corrents generals que altre cop empenyíen la destinació del art cap al formulisme clàssich, an

(1) Encara que pera 'l temple de Sant Miquel, de la Barceloneta, havía donat l'idea general un enginyer militar, D. Pedro Cermeño, principalment va dirigir les obres l'arquitecte català D. Damià Ribas, qui sab si deixeple d'en Viladomat. Aquesta intervenció d'enginyers militars en les construccions barcelonines, no es pas un exemple únich en l'historia de la nostra arquitectura en aquells temps de militarisme.

(2) Dels edificis barcelonins començats després del any 1770, com per exemple la Llotja, Casa Moya y la Duana, aquí no se 'n fa menció, per tractarne l'autor en un altre estudi dedicat a l'arquitectura barcelonina de fi del sigle XVIII.

en Viladomat li correspondría sempre el mèrit d'haver iniciat a Barcelona aquella virada universal.

A causa, potser, de la nostra decadencia en lo polítich y en lo cívich, en el seu día no havíem tingut prou força pera provocar una renaixença local, derivada de les nostres arts de l'Edat Mitja, ni havíem tingut prou decisió pera seguir les petjades del Renaixement itàlich, com altres pobles havíen fet. El cas es que, ni l'estil plateresch, brillantment iniciat un temps, a Casa Gralla, ni l'estil dels palaus romans, aplicat per en Blay a la Diputació, varen arrelar en la ciutat nostra com varen arrelar en altres, a Palma de Mallorca, per exemple. Y enfangats després en la mansuetut d'un barroquisme sense fantasía y sense empenta, més aviat benèit que foll, vàrem veure arribar el sigle XVIII sense sabernos desempellegar de les miseries indígenes. Pera arrencarnos del llot en que vivíem, va caldre que vingués en Viladomat. Ensinistrat ab universals coneixements, fossin lliçons del Bibbiena o estudis d'altres tractadistes, ell sols podía rependre les fòrmules del escolasticisme llatí, abandonades per nosaltres al apuntar el sigle XVII. Tota aquella centuria y bona part de la següenta signifiquen temps perdut, lo meteix pera 'l nostre despertar civil que pera 'l nostre desvetllament artístich.

Perxò es que en Viladomat fa en ocasions tot l'efecte d'un home providencial, y el seu obrador sembla un orient aon apunti l'indecisa llum de l'avenir. Allí, tot comença altre cop a bellugar, a deixondirse, després de la nit aterradora en que havíen naufragat les nostres arts, tan vigoroses en l'Edat Mitja. Perque, no havem de donar a l'oblit que axís com s'havía perdut la brújola de l'edificació decorativa, també s'havía perdut el cànon de la figura humana. Y en el taller del mestre se torna, d'una manera o altra, a trobar tot lo perdut. Lo que 's guanya, per un cantó, en ciencia perspectivista y en domini d'estils clàssichs, se guanya, per l'altre, en coneixement del cos humà, en depuració y sentit de formes. No més cal que fem memoria de les figures o ridícolament primes o ridícolament groixudes, ara contorsionades com epilèptiques, ara ondulantes com dançarines, cubertes les unes ab draperíes tempestuoses, engoldrapades les altres ab indumentaries espesíssimes, que 's representen sovint en els quadres de devoció de fi del sigle disset o principis del divuit, pera que 's vegi de sobte la mutació operada per en Viladomat en la pintura de l'imatge humana y en els habillatges de que apareix revestida. Una noció més exacta, més científica, de l'anatomía superficial y una comprensió més justa del plegat indumentari son aventatges que a l'acte se fàn notar en les pintures del mestre.

¿S'estudiava l'academia nua al obrador d'en Viladomat? Es difícil contestar rodonament a tal pregunta, ja que per testimoni escrit de l'època no ho sabem, com ho sabem, per exemple, de l'obrador d'en Manuel Tramullas. Però que les formes nues preocupaven al mestre y que en distintes ocasions

va traduirles notablement en les seves obres, es qüestió fora de dubte. Aquí estan els homes banyantse en l'alegoría de l'*Estiu*, ab torses que desseguit

Colecció-Casellas.

Fig. 9. – Estudi de figures nues, potser les d'Isaac y Abraham, destinades a una composició del sacrifici.—Dibuix d'en Viladomat.

delaten l'observació del natural. Aquí estan també 'ls dos dibuixos de figures nues, que per primera volta 's reprodueixen ab motiu del present estudi. El primer (Fig. 9), més que una agrupació de personatges, ens ofereix la

posa de dos models de distintes edats y condicions : un d'ells, dret y enèrgicament representat, es una especie de patriarca, tant pels anys com per la venerable robustesa; l'altre es un donzell que està mig agenollat a terra y ab la mà dreta sosté una corda, com a punt d'esser sacrificat. Potser es l'estudi preparatori pera un *Sacrifici d'Abraham*, que en algun paper del mestre ja 's troba desenrollat ab les circunstancies que reclama aquella escena del Testament antich.

Colecció-Casellas.

Fig. 10.—Estudi de figura nua.—Dibuix d'en Viladomat.

En l'altra *academia* (Fig. 10) veyem un home jove com de trenta anys, ben musculat y ben fet, avençant la cama esquerra, sobre la qual descansa el pes del cos. Ab la testa una mica decantada, sembla que miri vagament al lluny y, mentres ab la mà dreta se senyala 'l pit, deixa penjar l'esquerra ab certa gracia y com si signés a terra. En conjunt, la figura s'ens presenta virilment airosa y moguda ab sobrietat, igual que s'aparegués, que devallés, sortint al devant d'algú, ab mostres de bondat y distinció. Tal vegada l'*academia* havía de servir pera la futura imatge d'un Christ ressucitat, a l'acte de presentarse al deixeple incrèdul.

Però... ¿son copies estrictes del natural, sense esmena ni retoch, aquelles figures nues? ¿Son trasllat directe del model viu, desposseit de tot partit près d'arranjament y de tota estilisació ulterior? Sembla arriscat contestar. Perque les dificultats que s'oposen a una resposta decisiva son múltiples y complexes. Una d'elles es el caràcter determinat que cada època imprimeix a la forma humana, adhuc a la exempta de tot vestit, de tota exterioritat indumentaria, que es el signe característich més indicador del temps. Cada cicle d'art, cada moda estètica influeix de tal manera en l'es-

tudi inmediat del natural, que 'l segella ab senyal inesborrable. En tots els períodes, l'*academia* nua, per més subjecta que sía a l'observancia del model vivent, ensenya 'ls aires de les demés formes habituals y s'acomoda a l'istil del día. Una ninfa o un efebe de Prud'hon, posem per cas, ab lo macís y arreplegat de llurs formes corporals, declaren immediatament que varen esser produits durant la tongada napoleònica. Així com el cos esllanguit y gràcil d'una damisela de Burne-Jones, per exemple, denuncía a l'acte que va esser concebut durant el període del prerafaelisme britànich. Y això fa que, corresponent la forma humana als tirats socials del temps : arquitectures, indumentaries, mobiliaris, hi hagi un nu d'estil Imperi, y un nu de gust borrominesch y fins un nu goticisant, com hi ha un nu Botticelli y un nu Correggio, un nu Miquel Angel y un nu Durer, un nu Rubens y un nu Rembrandt, un nu Greco y un nu Goya, inconfundibles entre sí y inconfundibles ab cap més altre.

Donchs, be : el nu d'en Viladomat es un nu barroch. Pero ¿barroch en absolut, es a dir accentuat ab protuberancies musculoses, ab declamatories actituts, ab tempestuosos moviments? No. Ja havem vist que 'l mestre era un esperit ponderat, sobri, més propens a lo esvelt que a lo feixuch de la linia. Y aquests caràcters de sobrietat, de ponderació y de perllongament son els que modifiquen el barroquisme ambient en les formes nues que 'l nostre pintor ha deixat traçades. Es clar que de semblant mescla entre 'l creador y el seu temps, es impossible intentarne un anàlisi quantitatiu. ¿Aon acaba l'influencia externa y colectiva? ¿Aon comença l'inspiració individual? Inexplicable misteri. Lo meteix en el cas Viladomat que en tants altres, es inútil esforçarse en inquirir la proporció en que influeixen, sobre l'obra artística, les propensions de l'època y els impulsos de la propria personalitat.

Mes, el problema encara ve a complicarse quan se vol tenir en compte l'intenció representativa que l'autor va procurar imprimir desde primera hora al seu model. Perque, aleshores, a les esmentades dificultats ha d'afegirsenhi una altra : la de conjecturar lo que 's va treure directament de la natura viva y lo que s'hi va posar de subjectiu a fi de representar la proposada ficció. Per lo que toca a les *academies* del mestre barceloní, ens inclinem a pensar que 'l model viu les hi imprimía les veritats més exteriors y usuals : configuració anatòmica, relació d'encaixos, totalitat de flexions... pero, ab tot això, necessariament havía de coincidirhi un delliberat propòsit de conformar el natural inexpressiu a determinats impulsos d'invenció, si, com estem temptats de creure, les figures nues que aquí reproduim, havíen de servir ulteriorment pera encarnar una persona històrica, se comprèn que a l'igual que han fet altres artistes—el cas del francés David es el més sabut —*in mente* ja dongués en Viladomat a la copia que treya directament del model, certs caràcters, certes expressions y certes actituts que en definitiva

ja 'l personatge havía de tenir, un cop estigués totalment representat. Així la segona figura ja ofereix, en estat de simple *academia*, aires de atractívola prestancia que eren els que convenían a la futura imatge de Jesuchrist.

Y encare no acaben en aquest punt les ideals modificacions que, sobreposantse al model vivent, el pintor introdueix en les figures. Unes altres rectificacions hi ha, probablement d'origen escolàstich, que influeixen també moltíssim en l'aspecte general de la seva obra. Son les relatives a la proporció del cos, evidentment perllongat, que, si no sempre, ben sovint concedeix als personatges. En general les figures d'en Viladomat, per lo menys les que havem pogut subjectar a mida, resulten d'una llargaria superior al promedi natural. Això es un fet que plenament pot comprobarse en determinats dibuixos y pintures. Cal sols fixarse en la serie més coneguda y justament celebrada : la de *Sant Francesch*, pera veure que allí, no sols el protagonista, sino Jesuchrist, la Verge, Santa Clara, ses companyes, y tants altres actors d'aquella historia, son figures que, si 's posessin dretes, traspassarían la mida usual. Hi ha un personatge : el cavaller del bateig, suposat autoretrat del mestre, que, per mostrar tot el cos, en posició vertical, es fàcilment amidable. Donchs aquell cavaller es excepcionalment alt y ab eloqüencia corrobora l'impresió que 'ls seus companys fan en conjunt.

Però... ¿un partit près així de perllongar les figures es natural tendencia del artista vers lo airós, vers l'esveltesa, o be es disciplina imposada per un cànon escolàstich que ell se proposés seguir? Probablement, totes dues coses juntes. Un home que era universal professor d'arts gràfiques y plàstiques en aquells moments de reacció classicista, segurament no deuría desconèixer les mides vitrubianes del cos humà, generalment adoptades pels tractadistes dels sigles XVI y XVII. Y encara menys que les mides vitrubianes, ignoraría en Viladomat, essent com era mestre d'argenters, els rimats preceptes de *Varia Conmensuracion* aon l'argenter-esculptor Joan d'Arphe les modifica poch o molt. Donchs, allavors tingui's en compte que igual l'arquitecte romà del temps d'August que l'argenter cinchcentista de Castella son decidits partidaris dels cossos llarchs o — lo que es igual — dels caps petits. Ja que així com Vitrubi fixa en vuit caps la llargada del cos del home [1], en Joan d'Arphe la fixa en 8 y 3/4, y tal mesura es la que aplica a l'estatuaria de l'orfebrería [2]. Mes, ¿era degut a l'influencia de tals preceptes el que en Viladomat allarga per sistema les figures? ¿Quí fora capaç de dirho? Lo que indubtablement hi ha de veritat es que si 'l «cavaller del bateig» mostra un cos que per lo menys fa vuit testes, el de la segona *academia* passa de les vuit y mitja.

Tal volta aquesta figura nua, després d'haver servit d'estudi pera una

(1) VITRUB. : Liber III, caput I.
(2) *De Varia Conmensuracion...*; libro II.

imatge de Jesuchrist, com havem donat a entendre, deuría esser destinada a fer de *làmina* pera 'ls alumnes de dibuix que concorríen les lliçons del mestre. Si fos així, s'explicaría perfectament no sols l'amor ab que en Viladomat va ombrejar l'humana forma per medi de les seves ratlletes diagonals tan característiques, sino també l'estil de perllongació que va donar a la figura; ja allavors sería aquesta un exemple de proporcions, un cànon, un

Colecció-Casellas.

Fig. 11. – Testa de Sant Francesch mort. — Dibuix d'en Viladomat.

especie de Doriforos que'l mestre hauría dibuixat pera'ls seus alumnes d'arts decoratives, argenters o brodadors.

Que alguns dels estudis y apuntacions d'en Viladomat, arribats fins a nosaltres, deuríen haverse utilisat un día en el seu taller com a exemple gràfich, es més que probable conjectura. Els estudis, sobre tot, de plegats indumentaris, sembla que per l'abundancia en que figuren entre'ls papers del professor y per lo fadigats per l'us que estan certs d'ells, hagin fet, un temps, de *mostra d'estampa*, en una aula de dibuix. Alguns deuríen haver servit abans pera estudiar els plechs del vestit d'una *Santa Anna y María*, altres pera 'l d'un *Rey d'Orient* a l'acte d'adorar el Nen Jesús... Dibuixat per lo comú en amples y suaus ondulacions, el plegat aparenta d'una estofa alhora flonja y groixuda, posada la major part de les vegades demunt d'un manequí. Altres estudis, generalment al llapiç tou, representen frontis de

construcció classicista o grans escenaris poblats d'edificis cúbichs, per els que en Viladomat mostrava una especial afició que compartía a voltes ab les imposantes avingudes d'aire versallés o ab els simètrichs jardins Lenôtre que deuría coneixer pels gravats o per pintures de l'època.

Tals son les conseqüencies deduibles dels recorts gràfichs que 's conserven com a memoria de l'ensenyança donada per en Viladomat. Al vesllum

Colecció-Casellas.

Fig. 12. – Estudi de plechs, en part probablement posats sobre manequí, potser pera una composició de la *Verge María* y *Santa Anna.* — Dibuix d'en Viladomat.

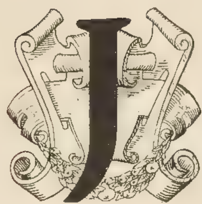
de tals reliquies podem encara entreveure avuy l'ordre de professorat estètich que aquell home va exercir, iniciant ab el classicisme del seu temps la rectificació de la barrocada insubstancial que regnava a Barcelona. El seu apostolat entre nosaltres, en aquella hora de suprema postració, arriba a semblar cosa de miracle. Allavors no solament mancaven, com encara manquen avuy día, multituts més o menys entusiastes que aplaudissin; mancaven també minoríes selectes que encoratgessin ab l'eficacia de l'adquisició. Fugitives o exilades les aristocracies barcelonines, únicament les

cases conventuals tenían necessitat de coses d'art y al meteix temps prou recursos pera pagar el preu mesquí ab que's retribuían les obres. Ni tan sols hi havía un estat major, un batalló sagrat, d'on naturalment brollés l'home insòlit, educador de les generacions novelles.

Perxò l'aparició del mestre del carrer del Bou sembla que vingui a abonar el concepte dels que diuen que l'ambient social no influeix per res en la brotadura dels homes d'excepció. Pera iluminar un xich l'espessa tenebra del nostre medi, en Viladomat era un home fet a posta, un home providencial. Solament ell, ab la seva fe, ab la seva voluntat, ab la seva energía, podía dur a bon terme la fadigosa missió. Un geni s'hauría consumit, desesperat, en mig de aquella estulticia; pero com que era un talent ple d'equilibri, un entenimentat, no sols va resultar el més apropòsit pera l'obra d'iniciació, sino pera adreçar la decadencia del temps. Un orgullós hauría desertat un medi inhàbil, sino hostil, a tota reflorida artística; però ell era un traballador humil, constant, y ab paciencia va esmerçar la vida en ensinistrar la gent de l'avenir. Un feble hauría sucumbit devant l'hostilitat de les burocracies professionals; però ell va esser prou enèrgich pera defensar de l'agressió la llibertat del seu art y les funcions del seu cenacle.

Perxò, tant com a la seva obra de pintor, devem els homes d'avuy retre tribut al magisteri d'en Viladomat.

QUELQUES VASES IBÉRIQUES INÉDITS (Musée Municipal de Barcelone et Musée du Louvre), par M. Pierre Paris.

J'ai eu souvent l'occasion de me plaindre, en étudiant le premier les produits de la céramique que j'ai appelée ibérique, de l'état d'émiettement vraiment lamentable où se trouvaient les documents proposés à mon examen. C'est à peine si, dans le chapitre que j'ai consacré aux vases peints de cette série dans mon *Essai sur l'Art et l'Industrie de l'Espagne primitive*, j'ai pu en citer une vingtaine d'à peu près intacts; encore, sauf une ou deux exceptions, ne sont-ils pas des plus importants. La riche collection réunie dans les fouilles d'Elche, et publiée par mon collaborateur M. Albertini, n'est qu'une collection de tessons, où n'apparaît que rarement une image complète, et je ne crois pas que M. Louis Siret, à Villaricos et dans les autres stations qu'il a explorées, ni le R. P. Furgus à Orihuela, ni les explorateurs de Numance, aient été beaucoup plus favorisés que nous.

Aussi doit-on attacher un prix exceptionnel à la découverte qui eut lieu, il y a très peu d'années, à Archena, et qui fit connaître à quelques privilégiés une série de vases dont plusieurs étaient bien conservés, et complets. Le lot est maintenant dispersé, et c'est grand dommage.

Du moins, le Musée Municipal de Barcelone a eu l'heureuse fortune d'avoir pu en recueillir, grâce à notre excellent ami M. Antonio Vives, deux importantes épaves, et le Musée du Louvre a aussi acheté un vase, à titre de spécimen, des mains même de celui qui prétend avoir fait la découverte, ou qui du moins l'a colportée.

L'*Institut d'Estudis Catalans* a bien voulu me demander de publier les deux vases du Musée Municipal, en y joignant une urne de la même famille tout récemment exhumée aux environs de Figueras. Rien ne pouvait m'être plus agréable que d'accéder à une si honorable requête, et de prouver ainsi mon dévouement à l'œuvre nouvelle. Je suis heureux aussi que M. Pottier m'autorise à publier par la même occasion le vase du Louvre, et je le remercie une fois de plus de cette marque d'amitié libérale.

On ne doit pas s'étonner qu'une trouvaille de vases très soignés ait été faite à Archena.

D'abord cette ville est située près de Murcie, et la région de Murcie semble bien avoir été dans l'antiquité, comme elle est encore de nos jours, un

grand centre de fabrication de vases. De plus, la très vieille renommée de ses eaux sulfureuses (aujourd'hui encore plus de 6000 malades fréquentent annuellement Baños de Archena) attirait assurément, même avant l'époque romaine, un grand nombre de visiteurs, et la ville devait être abondamment peuplée. On y a trouvé d'ailleurs, au cours des temps, pas mal de débris et de souvenirs de l'antiquité. Voici comment en parle Ceán-Bermúdez (1) :

«Archena, villa en la vega del reino y partido de Murcia, cerca del río Segura y de Orihuela. Llamáronla los romanos *Argilla*, según algunos, y pertenecía á la región de los *bastitanos* (2). Permanecen en ella vestigios muy señalados de su antigua población y de sus termas, como son fuertes paredones de argamasa, restos de un castillo de la misma materia, bases de columnas de piedra muy parecida al granito, y trozos de las que sostuvieron las termas ú otro edificio público. Se encontraron en su terreno monedas imperiales, como una de Tiberio, acuñada en Segobriga, jarros de barro ligeros, firmes y delgados como un cartón, picheles verdes y amarillos de lo mismo, con cuello y asas elegantes. En uno se figuraba una liebre corriendo, acosada de un perro, en otro el ápice y demás signos pontificios; y trozos de platos, tazas, ánforas, urnas y lucernas, todos marcados con las cifras siguientes de los alfareros saguntinos :

M MEN C.M N LUCE OF.MRRA O.LMATE

No hace muchos años que se desenterró, en el baño que llaman de los Hombres, una lápida que decía, en substancia, que «*Cajo Cornelio Carito y Lucio Hejo Labeon, duumviros, restablecieron los baños por decreto de los decuriones.*»

Cette inscription porte au second volume du *Corpus* (Supplément) le numéro 3541. Il s'en trouve deux autres au même recueil, dont l'une provient aussi des bains, «*en los cimientos del manantial*» (n° 3542), et l'autre (n° 3543) a été trouvée près d'Archena, *en la falda del monte de plomo, oriente del Segura, en un grande peñasco que hace frente al río.* Toutes les deux sont du reste sans importance.

* * *

On vient de voir que le *barro saguntino* était très en faveur à Archena; mais il ne semble pas que l'on y ait jamais recueilli d'autres vases ibériques que ceux qui m'occupent.

J'ignore les circonstances de leur découverte, et je n'ai pas qualité pour parler des pièces de la collection totale que j'ai seulement vues sans pouvoir les étudier.

Mais j'ai sur les deux exemplaires de Barcelone et sur celui de Paris des

(1) *Sumario de las Antigüedades romanas que hay en España*, p. 48.

(2) Bermúdez se trompe certainement ici, et a mal copié quelque note. Il a mis sans doute *Argilla* pour *Arcilacis*, transcription latine du nom grec *Arkilakis*, que Ptolomée donne à deux villes ibériques, l'une située chez les Bastitans (II, 6, 61), l'autre en Bétique (II, 4, 11). Ce n'est que de la première qu'il saurait être question ici, mais rien n'est moins sûr que cette identification.

détails précis qui me permettent de les décrire; je les avais d'ailleurs tenus entre les mains pendant quelques instants chez M. Vives, à Madrid.

1° Musée de Barcelone.-Grande urne, haute de 39 centimètres (Fig. 1, n° 2). Elle a été brisée et recollée. L'embouchure et le col sont plus larges que le pied, et à peine moins larges que la panse; un peu au-dessous du rebord viennent s'appliquer deux anses formées chacune d'une bandelette d'argile ondulée, ce qui lui donne trois points de contact avec le vase.

Fig. 1. - Vases ibériques. Musée de Barcelone.

Sur toute la surface, excepté près de la base, se développe par zones une riche décoration : 1° une bande unie autour de l'ouverture, sous le rebord; 2° Jusqu'au renflement maximum de la panse, d'une anse à l'autre et sur toute la hauteur de ces anses, deux tableaux oblongs. Sur l'un sont représentés la tête et le cou d'un loup qui ouvre sa gueule garnie de crocs aigus et darde sa langue longue et mince; devant lui se trouve une plante à tiges enroulées sur elles-mêmes, et par derrière une aile d'oiseau dressée entre deux fleurons destinés à combler les vides. L'autre tableau nous montre un ornement végétal du même genre, encadré à droite par une ligne d'S couchées, superposées verticalement, et un rectangle où s'inscrit une sorte d'X de style mi-linéaire mi-floral (Fig. 2). 3° Un bandeau tout uni, souligné deux

fois, sépare cette zone de celle qui décore la panse même, et où l'on voit trois lignes parallèlement ondulées (celle du milieu est plus large), et dans les creux, de part et d'autre, des feuilles ressemblant aux piques de nos cartes à jouer, mais plus légères. Cette zone est bordée par en bas de cinq bandes circulaires, une large entre quatre minces; 4° Une troisième zone, qui s'arrête à une dernière série de bandes tout près du fond, est formée tout simplement de bandelettes verticales divisant le champ en tableaux ou métopes sans décor.

Fig. 2. – Vase n° 2 : Urne ibérique. Musée de Barcelone.

2° Musée de Barcelone.–Œnochoé, haute de 31 centimètres, dont le col et l'embouchure sont malheureusement brisés; on a pu recoller quelques morceaux, mais il manque encore tout le bec et le côté droit. L'anse est elle-même brisée et rajustée au vase. Mais tout le corps est intact (Fig. 1, n° 3).

Sur la partie conservée du col sont peints le cou et l'aile d'un oiseau dont la tête a été emportée, et, devant l'oiseau, contre l'anse, une belle spirale en forme d'S flanquée d'ornements floraux stylisés. Dans le champ, pour remplir les vides, sont semés des rinceaux ou des feuilles et des fleurettes.

La panse est aux trois quarts remplie par un oiseau à longue petite tête et à long bec pointu, devant un carnassier qui le poursuit en bondissant. L'animal chasseur a la tête d'un chien ou d'un loup, les mâchoires ouvertes garnies de crocs, la langue dardée hors de la gueule; son corps est svelte comme celui d'un levrier, ses pattes sont fines et sa queue mince, en fouet. L'oiseau vole, le loup se précipite à travers des ornements variés. Sous les corps, au-dessus des corps, entre les pattes, entre les têtes, entre les ailes, partout où les images des animaux laissent du vide, le dessinateur a disposé des rinceaux et des volutes, des hélices simples ou groupées, ou opposées, ou adossées, avec des tiges et des vrilles, des feuilles allongées ou dessinées en cœurs ou en têtes de piques. C'est le triomphe de la décoration touffue (Fig. 3 et 4).

Au-dessous de cette zone ornementée courent simplement deux lignes fines qui semblent supporter les sujets, et plus bas, jusqu'au pied de l'œnochoé, des bandes circulaires plus ou moins larges.

3° Louvre (A M 1329).—C'est aussi une œnochoé, mais de forme exceptionnelle; si le bec est trilobé, à la mode ordinaire, la panse a l'aspect d'une *pyxis* cylindrique que l'épaule surmontée du col recouvre à la façon d'un couvercle débordant. Sur cette panse le décorateur n'a tracé que des bandeaux circulaires, et, tout à la base qui fait rebord saillant, une ligne de dents espacées. Sur le col on ne voit que des anneaux du même genre, mais plus étroits. Mais sur l'épaule, à l'opposé de l'anse, on voit un élégant système d'accolades horizontales renversées, issues l'une de l'autre; cela ressemble aux feuilles de certains lys. De part et d'autre de cet ornement est une grande S aux têtes enroulées en spirales, avec adjonction, dans l'écoinçon formé par la tige et la plus grosse volute, de feuilles longues et souples développées en éventail.

Fig. 3. - Vase n° 3 : Œnochoé ibérique. Musée de Barcelone.

Le peintre a tracé ces ornements d'une main légère, sans recherche, appuyant plus ou moins le pinceau, ce qui, joint aux hasards de la cuisson, a donné des noirs plus ou moins épais, qui, ainsi que me l'a écrit M. E. Pottier, en certaines parties restent opaques, en d'autres sont dilués et tournent au jaune brun.

Sauf la différence du motif, où n'apparaît pas la figure animale, le vase du Louvre est bien de même fabrique que ceux de Barcelone, et de la plupart de ceux d'Elche, car tous ceux-là donnent lieu, en ce qui concerne les variations de nuances de la peinture, aux mêmes observations (Fig. 5).

On a vu tout de suite la parenté qui unit les deux vases du Musée Municipal. Cependant je dois signaler plusieurs différences très importantes qui ont frappé de bons observateurs. Le premier vase, a-t-on bien voulu m'écrire, «n'a pas la fracture aussi *vraisemblable* que le second»; de plus la sur-

face en est plus polie, l'émail plus brillant. Au contraire, «la couleur du dessin, de l'émail, et aussi de la terre est moins foncée, moins rouge» que dans l'œnochoé. De plus «le vase n'a pas le bel aspect d'authenticité de l'autre».

L'urne serait-elle donc une pièce fausse? Voici plusieurs observations qui me paraissent intéressantes pour la solution du problème.

Fig. 4. – Vase n° 3. Œnochoé ibérique. Musée de Barcelone.

D'abord cette forme d'urne allongée ne m'était pas encore connue; elle semble étrangère à la céramique de la série à laquelle l'ustensile se rapporte par sa décoration, mais ce ne serait là qu'un élément secondaire d'appréciation, vu la rareté des pièces jusqu'ici retrouvées complètes. En second lieu, sur la photographie que j'ai sous les yeux, une des anses semble très mal se relier, à sa partie inférieure, à la panse de l'urne. Il est vrai qu'elle a été recollée et que, même si le vase est antique, elle a été certainement façonnée à part et adaptée après coup. De plus, tandis que sur l'œnochoé toutes les parties peintes ont été comme encrassées par un dépôt calcaire que l'on ne peut gratter sans enlever la couleur mal incorporée à l'argile (c'est un phénomène que j'ai très souvent observé et signalé), les dessins sont ici très nets, sans aucun dépôt ni aucune éraillure, ce qui est surprenant si les deux vases sont de la même fabrique, comme le dessin l'indiquerait, et ont séjourné à peu près le même temps dans la même terre (1). Je dois dire encore que je comprends mal, dans la première zone, l'union d'une tête de loup avec un cou qui est plutôt celui d'un oiseau

(1) Ce que je dis de l'œnochoé de Barcelone est également vrai de celle du Louvre; mais celle de Barcelone est néanmoins un peu mieux préservée de la gangue calcaire.

que celui d'un quadrupède, et avec une aile. Enfin la zone centrale, décorée d'une ligne ondulée et de feuilles, est très gauchement agencée. Les tiges des feuilles sont piquées droites sur le méandre au lieu de s'y relier par une courbe ingénieuse naissant du méandre lui-même, comme sur tous les autres tessons où se trouve un ornement similaire.

Fig. 5. - Vase A M 1329. Musée du Louvre.

Cela dit, je n'oserais pas, avant un examen direct et méticuleux, affirmer que l'urne n'est pas antique, d'autant qu'aucun des détails que j'ai notés par prudence ne donne un argument décisif, et que l'impression d'ensemble reste, en somme, excellente.

Peu importe d'ailleurs. En ce qui concerne les œnochoés le doute est impossible, et ce que nous avons à en dire s'applique aussi bien à l'urne, si elle est authentique.

D'abord, on voit tout de suite que l'œnochoé de Barcelone, pour commencer par elle, se rattache à une série dont surtout se sont retrouvés des spécimens à Elche, et qui proviennent presqu'assurément de la même fabrique. Nous connaissons le carnassier par de nombreuses images analogues, dont voici l'énumération :

1° *Essai*, II, pl. I; fig. 181, 182.

2° E. Albertini, *Fouilles d'Elche (Bulletin Hispanique*, 1906-1907), pl. VI, 36, 37, 38, 39, 40; VII, 42, 43, 44, 47 (?); VIII, 56.

Le museau, les dents, la langue, les oreilles, les yeux, les plis de la peau et les poils moirés de l'encolure sont exprimés de la même manière, par des lignes blanches, des quadrillages et des imbrications semblables à des écailles. Le corps est identique, d'aspect héraldique.

L'oiseau est le même que nous avons vu :

1° *Essai*, II, pl. I, et fig. 181, 182, 183 et suivantes.

2° *Fouilles d'Elche*, pl. III, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 11; IV, 12, 13, 14, 15, 17, 19, 21; V, 29; VI, 34.

Il a le même bec, le même œil, le même corps où les plumes sont par places dessinées en écailles, comme les poils des carnassiers, les mêmes ailes figurées de même, les mêmes pattes à quatre ou cinq doigts.

Quant aux accessoires qui meublent le fond entre les animaux, ils nous sont familiers, et point n'est besoin d'énumérer les tessons d'Elche ou d'ailleurs où se voient les tiges retournées en vrilles et en spirales, les feuilles souples, telles les feuilles d'iris, et les feuilles pointues variant de la forme en cœur à la forme en tête de flèche ou de pique.

De même, à la naissance des rinceaux, nous retrouvons sans étonnement ces sortes de poches quadrillées, peut-être des boutons de fleurs ou des bourgeons, ornement qui s'est perpétué depuis des temps très lointains, car j'en ai relevé des exemplaires sur des vases certainement très anciens de Meca, dans la région du Cerro de los Santos, et dont l'origine semble bien, d'après de récentes découvertes de M. J. Arthur Evans en Crète, remonter à l'âge égéen.

Ainsi donc il est nécessaire d'admettre que l'œnochoé du Musée Municipal appartient à la série de vases que j'ai caractérisée en ces termes : *Poterie à décor animal avec persistance d'importants éléments linéaires et floraux*, et que M. Albertini a étudiée après ses fouilles de 1905. Le caractère principal de la peinture de ces vases est, avec l'intérêt que le décorateur porte à la figure des êtres vivants, son goût pour la stylisation à outrance et la convention, et aussi, car ceci découle de cela, son parti pris routinier, et son dédain de la nature fidèlement observée. Il n'y a plus à insister sur ces particularités qui servent à déterminer la place de l'œnochoé de Barcelone et des vases analogues à la fin du développement de la céramique ibérique.

Pour ce qui est de l'œnochoé du Louvre, il n'y a que deux mots à en dire. Bien que le décor ne contienne pas d'image d'oiseau ni de quadrupède ou d'animal quelconque, mais seulement une plante stylisée et des spirales fleuries de rinceaux, elle appartient par la facture et par le style à la même série et à la même époque que la précédente. Malgré leur routine, et leur peu de souci de l'invention, les peintres gardaient cependant une assez grande liberté pour choisir et associer les divers motifs de leurs albums, si j'ose dire, et il est tout simple que plus d'une fois, même lorsque les images d'animaux fantastiques ou réels étaient le plus en vogue, tel ou tel décorateur se soit contenté de dessiner ici ou là exclusivement des plantes ou des rinceaux. Or les ornements de ce type figurés sur les tessons illicitans, en particulier sur les fragments publiés par M. Albertini, sont très nombreux.

*
* *

Je ne crois pas qu'il y ait lieu, à propos de ces beaux vases, de refaire toute l'histoire de la céramique indigène en Espagne, puisqu'ils ne font en somme que nous montrer des exemplaires plus complets et par suite plus intéressants d'un style déjà bien connu. J'aime mieux insister sur deux points.

D'abord sur la diffusion de cette céramique, que les fabricants de la région d'Elche en aient exporté les produits, ou qu'ils en aient simplement propagé les thèmes décoratifs. Dans les fouilles de Numance se sont trouvés des tessons de cette série, en même temps que de séries plus anciennes. Il en est entré récemment un spécimen au Musée de Barcelone. A côté des vases d'Archena on en peut voir un qui a été trouvé à *l'Aigueta*, près de Figueras, et qui est de grand intérêt (Fig. 1, n° 1) (1).

C'est une sorte de pot surbaissé (il n'est haut que de 17 centimètres) et ventru, à large ouverture. On l'a recueilli en morceaux, et il a été impossible de le reconstituer en entier. La surface en a pas mal souffert.

Tel qu'il est, on voit qu'il avait trois petites anses verticales, et qu'il était décoré, au-dessus d'une bande circulaire ornée d'une ligne régulièrement brisée, de motifs de même style que la grande œnochoé. Entre les anses se trouvent trois tableaux : sur l'un est peint un motif géométrique; sur le second il y a deux spirales groupées chacune avec des feuilles et des bourgeons; sur la troisième, où était figuré un protome d'oiseau, il reste le cou et la moitié d'une aile, la seule du reste qui ait été figurée (Fig. 6).

Fig. 6. – Vase ibérique n° 1. Musée de Barcelone.

Si je ne m'abuse, le décor de cette urne rentre très nettement dans la même série que ceux des œnochoés; mais pourtant elle ne me paraît pas de même fabrique, d'abord parce que la forme, un peu massive, du vase à trois anses a quelque chose de plus ancien, d'archaïque, pour ainsi dire; ensuite parce que le cou

(1) On m'annonce que ce même Musée en a reçu de nouveaux exemplaires très importants, et inédits, provenant d'une collection particulière de Saragosse. (Fouilles de la Zaida : P. Gil y Gil.)

de l'oiseau et son aile me semblent placés et dessinés avec moins d'adresse, comme par un ouvrier dont la main hésite en retraçant un motif dont il ne possède pas très nettement la tradition; enfin parce que je ne me souviens pas d'avoir encore vu de spirales exactement fleuries comme celles-ci. Le contour en est d'ailleurs d'une heureuse élégance.

Je ne me plaindrai pas, du reste, si des trouvailles nouvelles prouvent que l'urne n'est pas isolée au milieu des fragments de céramique rouge sagontine et de céramique noire à palmettes parmi lesquels elle a été recueillie à l'Aigueta, mais qu'elle provient d'une fabrique établie plus au Nord, dont les produits, imités de ceux de l'Ibérie du Sud-Est, étaient répandus dans la région de Barcelone.

Cela dit, je pourrais conclure. Mais il est une discussion qui peut renaître à propos de ces vases, et que je ne puis éviter.

Au revers des photographies qui m'ont été aimablement envoyées, les vases du Musée de Barcelone sont qualifiés de *Pseudo-mycéniens*. C'est donc que quelques personnes adoptent les conclusions que M. Louis Siret a formulées dans un important article publié par l'*Anthropologie* sous ce titre : *A propos de poteries pseudo-ibériques* (1), article où, réfutant mes idées et mes théories, l'auteur veut prouver que la céramique que j'appelle ibérique n'est pas ibérique, mais plutôt carthaginoise, et qu'il n'en faut pas chercher l'origine, comme j'ai essayé de le faire, dans la céramique mycénienne. Déjà dans une revue savante de Barcelone où j'ai eu l'honneur de collaborer, la *Revista de la Asociación artístico-arqueológica barcelonesa*, l'illustre D. M. R. de Berlanga, qui n'aime pas les Ibères, ni les *ibérolâtres*, m'avait fort malmené sur ce point, et avait, par d'autres raisons, soutenu la même thèse qu'a reprise M. L. Siret (2). J'ai répondu dans la même Revue, qui m'a donné l'hospitalité la plus courtoise (3). Sans doute cette réponse, en particulier en ce qui concerne la céramique, aura paru trop sommaire. J'ai été plus précis et plus abondant en répondant à M. Siret dans l'*Anthropologie* (4), et M. Siret a répondu tout aussitôt à ma réponse (5); comme cette revue très spéciale n'est peut-être pas très répandue en Espagne, je crois bien faire en reproduisant ici quelques passages de ma réfutation. J'y ajouterai entre crochets quelques observations complémentaires, comme il convient après la réplique de M. Siret.

La céramique que j'appelle ibérique mérite-t-elle cette épithète, oui ou non? Je réponds :

«... Pour avoir le droit de revendiquer ces poteries pour la fabrication carthaginoise,

(1) T. XVIII, p. 277.
(2) Numéros 44 et suivants, *Malaca*, passim.
(3) Numéro 51, p. 314.
(4) T. XVIII, p. 619 et suivants.
(5) T. XXIX, p. 88, *Nouvelle note sur la céramique ibérique. — Réponse de M. Siret aux observations de M. Pierre Paris.*

il faudrait en avoir trouvé d'identiques à Carthage même ou en pays carthaginois, je dis absolument identiques, pour la technique du vase, pour la technique et le type de la décoration. Or je ne crois pas que le fait se soit jamais produit. Il serait inadmissible que l'on trouvât à pleins tombereaux les débris de vases importés, comme à l'Amarejo, Meca, Elche, Monteagudo, Numance, surtout Almedinilla, j'ajoute Montlaurès, que l'on est historiquement en droit de rattacher à l'Espagne, et qu'on n'en trouvât pas un seul, comme c'est le cas, dans le pays des prétendus fabricants exportateurs.

[M. Siret, qui veut bien me tenir au courant de ses recherches et de ses découvertes, m'a écrit qu'il a vu récemment à Carthage beaucoup de fragments de vases analogues aux tessons géométriques que je prétends ibériques. Mon argument perd donc une partie de sa force, et je l'avoue franchement, tout en faisant des réserves, car ces fragments carthaginois étant inédits, je ne puis les juger par moi-même et d'ailleurs ils ont bien pu être importés en Afrique, ou, si l'on veut, rapportés d'Espagne à Carthage, comme je le dis plus loin, et c'est ce qui expliquerait que l'on en trouve beaucoup plus en Espagne qu'en Afrique.]

Comment expliquer d'autre part des faits comme ceux-ci? A Osuna M. Engel et moi avons trouvé deux tombeaux où il n'y avait que des objets carthaginois, dont une coupe brisée, de type et de décor très particuliers, ce qui prouve bien que les Carthaginois étaient venus jusqu'à Osuna; et cependant, dans nos fouilles, nous n'avons pas ramassé un seul fragment de vase de notre type ibérique. De même dans son exploration des nécropoles des Alcores, M. Bonsor a recueilli un très petit nombre de tessons ibériques, aux lieux où les objets puniques avaient été importés en grande quantité. Il est illogique, dans ces conditions, d'attribuer la poterie litigieuse aux Carthaginois...

[J'ajoute, et ceci est d'intérêt capital, que M. Roman, dont on connaît l'admirable découverte des antiquités puniques d'Ibiza, n'a recueilli, dans ses fouilles si abondantes, que de très menus débris — et même des débris douteux — de ces poteries que M. Siret soutient être puniques. C'est une constatation qui a la plus grande importance, étant donné qu'Ibiza a été de très bonne heure et est restée pendant des siècles un comptoir carthaginois, ou plutôt une colonie pure de Carthage. De plus, cette céramique est très abondante à Numance, et les soldats de Scipion en ont fait, comme les Numantins, un grand usage. Est-ce donc qu'ils s'approvisionnaient alors à des marchands carthaginois? Il est plus naturel d'admettre qu'ils se les procuraient sur place, dans les ateliers ou les boutiques indigènes.]

J'en reviens par force à cette affirmation : Nulle part, en aucun pays, à aucune époque [sauf à Carthage, et je ne sais pas au juste dans quelles conditions], on n'a recueilli les spécimens d'une céramique quelconque qu'un archéologue exercé puisse confondre avec celle que je nomme ibérique. Celle-là a sa technique, ses formes, sa décoration, inspirées ou non de techniques, de formes, de décorations étrangères, mais néanmoins nettement déterminées et, en un sens, originales; elle a son histoire bien à elle, indépendante de celle des autres céramiques. Elle est répandue dans toute l'Espagne, il ne faut pas craindre de l'affirmer depuis les découvertes de Numance [et de l'Aigueta], et hors d'Espagne on ne la signale pour le moment qu'en deux gisements très spéciaux, à Montlaurès et à Baou-Roux, en Provence. Ne sont-ce point là toutes les conditions requises pour que j'aie le droit de l'étudier comme indigène en Espagne, ou ibérique?

Que si même on en trouvait en Afrique ou ailleurs quelque dépôt, je crois que j'aurais le droit, à moins de circonstances spéciales, de dire que ce sont les Ibères qui en ont été les importateurs, soit directement, car eux aussi, ne fût-ce qu'à titre excep-

tionnel, ont bien pu naviguer et faire du commerce maritime, soit par l'intermédiaire de courtiers phéniciens ou grecs (1).

... J'estime qu'ayant insisté, et insistant encore sur l'originalité de cette céramique, qui n'est ni égyptienne, ni minoenne ou mycénienne, ni phénicienne, ni chypriote, ni grecque, ni étrusque, ni carthaginoise, et ne peut être qu'ibérique; mais concédant d'ailleurs qu'elle a pu subir et a subi en effet diverses influences venues de l'étranger, j'estime que j'ai d'un seul coup détruit la force de tous les arguments secondaires de M. Siret.»

Reste maintenant la question d'origine, ou pour mieux dire d'influence mycénienne sur les débuts de la céramique ibérique. Voici, en ses traits principaux, ma défense :

Après avoir rappelé le classement que j'ai proposé de la céramique ibérique dans les catégories suivantes :

1° Un style purement géométrique, où les lignes droites et ondulées et les cercles ou segments de cercles concentriques tiennent la plus grande place;

2° Un style plus libre, où le décor floral se joint à un géométrique moins monotone, et dont les spécimens se rencontrent un peu partout, mais surtout dans les vieilles stations de Meca et de l'Amarejo;

3° Un style beaucoup plus savant, où se mélangent les motifs linéaires et floraux, où dominent la spirale et le rinceau;

4° Un style où l'animal et l'homme tiennent la place principale, style de stylisation à outrance;

Après, dis-je, avoir établi ces catégories,

«....... en ce qui concerne la première, je puis admettre, si l'on veut, que le décor linéaire qui la caractérise n'est pas emprunté à un art antérieur ou voisin, qu'il est spontané. Tout a été dit sur l'unité d'inspiration des peuples primitifs. Mettons, sans en être absolument convaincu, que le géométrique espagnol a été inventé en Espagne.

[Je puis même me mettre à peu près d'accord avec M. Siret, et reconnaître qu'il y a au moins quelques présomptions pour que ce style ait été porté en Espagne par le commerce punique, puisqu'il me concède que chez les Carthaginois eux-mêmes ce style tire son origine de l'art mycénien. Je lui saurai même gré, s'il y arrive, de démontrer que les intermédiaires entre le monde mycénien et l'Ibérie furent, en ce qui concerne cette industrie spéciale, les Carthaginois et non simplement un des peuples compris dans la dénomination un peu générale de *Phéniciens*.]

Pour la seconde série, j'ai peine, en toute conscience, à ne pas songer à l'art mycénien, et je suis étonné que des rapprochements que j'ai établis entre des tessons de l'Amarejo, par exemple, et des tessons trouvés par Schliemann, n'aient pas plus frappé M. Siret. Son objection : *que les éléments décoratifs qui ont de l'analogie avec ceux de Mycènes, se retrouvent aussi dans les antiquités classiques, notamment à Carthage, et que l'hypothèse mycénienne est inutile*, reste trop générale, et ne porte pas, en présence d'un emprunt manifeste comme celui que j'ai signalé, *deux spirales opposées de chacune*

(1) J'ai dit plus haut qu'en fait ce dépôt a été retrouvé à Carthage.

desquelles sort un corps d'escargot (1), car il ne peut être question, dans ce cas, d'une rencontre fortuite.

Venons à la troisième série. Le style est plus savant et plus libre, je l'ai dit. Est-ce par hasard que les spirales des figures 169, 170, 171, 172 de mon livre, évoquent les spirales mycéniennes? Peut-être. Mais que dire de ce que le dessin de la figure 170 (œnochoé de Meca), avec sa poche quadrillée si particulière, se retrouve sur un vase minoen (de technique d'ailleurs très différente) que voulait bien me montrer tout récemment M. Evans?

Enfin la quatrième série semble assurément assez éloignée de Mycènes, malgré certains rapprochements que j'ai pu faire sans rien forcer. Mais on y retrouve textuellement les motifs de la seconde série et de la troisième, et cela suffit pour que l'on soit en droit d'en rattacher les vases à la même origine décorative.»

[En ce qui concerne ces dernières séries, M. Siret me fait une grande concession, et la résume ainsi : «Je suis tout disposé à concéder aux Espagnols devenus Carthaginois une partie des œuvres que M. Paris a étudiées.» Mais je demande plus, et je ne vois aucune raison de faire intervenir, à propos de cette céramique à décor surtout floral et animal, les Carthaginois, chez qui, jusqu'à nouvel ordre, je ne connais rien de tel.]

Cependant, si, sur ce point comme sur le premier, je persiste dans mon opinion, ce n'est pas que je me fasse illusion sur de très graves objections que suscite l'hypothèse mycénienne.

«M. Siret en soulève une fort importante. Il croit pouvoir établir qu'une première fois, à la fin du Néolithique, les Phéniciens introduisirent en Espagne une poterie à peintures rouges; mais «entre le Néolithique et les colonies grecques et puniques se place une longue période où les caractères de la céramique sont tout à fait anti-orientaux, de couleur sombre, sans peinture»; il fallut la colonisation carthaginoise pour importer de nouveau la poterie de caractère oriental. Et s'il en fut ainsi, cela n'est point très favorable à l'hypothèse mycénienne. M. Pottier, d'autre part, a bien voulu me soumettre une difficulté qui se rattache peut-être à la précédente. La céramique d'Espagne est en somme assez récente. Même avec les plus anciens vases de l'Amarejo et de Meca ont été trouvés des débris de vases grecs à figures rouges; et sous l'Empire romain encore on employait des ustensiles de très anciens modèles. Comment, avec l'hypothèse mycénienne, à plus forte raison minoenne, expliquer ces dates tardives? Comment admettre, à des siècles peut-être d'intervalle, une influence industrielle à longue distance?

Certainement il y a là un point obscur, un problème qui n'est pas près d'être résolu.»

. . . .

Quoi qu'il en soit de cette polémique tout amicale et courtoise entre M. Siret et moi, et d'une discussion d'où je désire que jaillisse un peu plus de lumière, l'œnochoé et la grande cruche du Musée de Barcelone sont actuellement les deux plus beaux exemplaires connus des vases non grecs trouvés en Espagne. Il m'a semblé que je ne pouvais apporter trop de soin à les décrire et à les juger, et aussi à en défendre l'origine espagnole, car s'ils sont vraiment ibériques, comme je l'affirme, le prix n'en est-il pas doublé pour le beau Musée qui les possède?

(1) *Essai*, II, fig. 131, 132, 133, 134.

PITTURA ROMANICA CATALANA : I paliotti dipinti dei Musei di Vich e di Barcellona, del DOTT. ANTONIO MUÑOZ.

LA PITTURA su tavola del periodo romanico in tutti i paesi occidentali, offre il campo ad importanti osservazioni, e racchiude in sè molti interessanti problemi. Mentre nelle pitture murali a fresco, in Italia, in Francia, in Spagna, spesso si perpetuano ancora le forme bisantine, e l' iconografia, lo stile, il vestiario, le iscrizioni, rimangono ancora quelle dell' arte di Bisanzio, nella pittura in tavola appaiono molto prima le forme proprie delle varie regioni; si manifestano assai prima i segni caratteristici degli *stili nazionali*. Il periodo romanico è veramente uno dei più complessi e nebulosi di tutta la storia dell' arte cristiana; fino al 1000 si può dire che in quasi tutti i paesi (tranne che per la Francia, che già nel IX secolo ha una fioritura artistica tutta propria, e delle scuole independenti, specialmente di miniatura), si può dire che uno stile unico cristiano predomini in tutte le terre tanto in Oriente che in Occidente, e questo stile che comincia ad affermarsi nel VI secolo, ha messo dappertutto profonde radici. Fu soprattuto il monachismo che contribuì a diffondere lo stile cristiano universale, formato del fondamento dell' arte ellenistica unito con elementi della Siria, dell'Asia Minore, dell' Egitto, e più tardi anche con elementi musulmani della Persia e degli Arabi. Ma già verso il X secolo e più intensamente poi intorno al Mille, si cominciano a differenziare nei varii paesi delle correnti locali, che si fondono, si incrociano, si attraversano, rendendo difficilissimo allo storico il definirle stilisticamente, e il delimitarle geograficamente. Tutti i musei d' Europa, quelli d' Italia specialmente, contengono un numero rilevantissimo di tavole dipinte dell' età romanica, non ancora classificate, mentre soltanto dallo studio di esse si potrebbe venire in chiaro sulle origini dello stile del Rinascimento. In Francia, dove le tavole romaniche sono in minor numero, si è studiata di preferenza la pittura parietale; in Spagna, in Catalogna soprattutto, se ne conservano parecchie, al Museo episcopale di Vich, in quello di Barcellona, e alcune ancora al loro posto in chiese della regione. Queste tavole catalane sono, si può dire, le più importanti fra tutte, poichè vi si riscontrano, dal punto di vista dello stile, influenze così varie, e un miscuglio così caratteristico di diverse maniere, che anche dal lato metodologico ne diventa interessantissimo lo studio.

Quanto alla loro destinazione, si può dire che la maggior parte delle ta–

Fig. 1. – Paliotto di Planès : Museo di Barcellona.

vole catalane di Vich, di Barcellona e di altri luoghi, facevano parte della decorazione dell' altare. E si tratta in generale di frontali d' altare, o palli, destinati ad ornamento della parte anteriore dell' ara; essi hanno la forma rettangolare; e come anche dovevansi coprire i due lati dell' ara stessa, così si trovano anche tavole di forma quadrata : gli antichi scrittori li chiamano *tabulae altaris*, o *antipendia*. Il nome di *pala* o *palla*, donde *paliotto*, indica che in origine doveva trattarsi di un drappo disteso sull' altare, e va quindi con *pallium*; era in principio dunque un *vestimentum altaris*, ma in seguito passò ad indicare in genere un ornamento dell' ara.

Nell' età romanica talvolta ai paliotti di oreficeria molto costosi se ne sostituirono altri più semplici in marmo, in legno intagliato, e infine se ne eseguirono di quelli solamente dipinti; anzi quest' ultima forma fu quella che andò più in voga.

In Catalogna di questi paliotti o *antipendia* dipinti se ne conserva un gran numero, e ce ne sono anche in Italia, in Francia, in Germania, ed essi non sono altro che i discendenti di quelli di oreficeria, usati specialmente nel periodo carolingio e ottoniano, e dei quali si conservano molti esemplari specialmente nelle cattedrali della Germania. Come è naturale, i paliotti o

Fig. 2. - Paliotto proveniente dalla diocesi di Lerida: Museo di Barcellona.

antependia dipinti su tavola conservarono la disposizione di quelli di metallo, avendo cioè una mandorla nel mezzo, e ai lati, in tanti spazii separati da cornici, i fatti del Vangelo o della vita dei santi patroni. In questo modo per la necessità delle cornici di separazione tra i varii spazii (cornici che nei paliotti di oreficeria erano pure ornate di smalti e di pietre preziose) si venne a dare, anche nei paliotti dipinti, una grande parte alla decorazione, che appunto sull' imitazione dei paliotti di metallo, fu fatta quasi sempre imitando le pietre o altri ornamenti di oreficeria.

Dal punto di vista della metodologia storica è interessante studiare un po' più a fondo il modo in cui si effettuò il passaggio dai paliotti in metallo sbalzato a quelli dipinti così numerosi in Catalogna. E questo passaggio appare naturale quando si pensi che prima, sull' imitazione dei paliotti metallici, se ne cominciarono a fare alcuni intagliati in legno, e che per dar loro maggior risalto si colorivano imitando gli ori e gli smalti; poi, naturalmente, si fecero dei paliotti coloriti, senza rilievo, e infine dei paliotti di stoffa. Infatti quasi tutti i paliotti che sono soltanto dipinti, conservano ancora alcune parti rilevate nelle cornici divisorie.

Del resto, per quanto riguarda la Catalogna, il passaggio che noi abbiamo indicato, è documentato da quatro paliotti di legno con rilievi applicati in pasta, che ancor oggi si conservano; uno è il paliotto di Sant Cugat, oggi

Fig. 3. – Paliotto del Museo di Lerida.

smarrito, un altro è nel Museo di Lerida, un terzo è quello passato dalla collezione Vives di Madrid nel Museo Municipale di Barcellona; il quarto viene dal villaggio di Planès ed è nello stesso Museo (1).

Che poi in epoca anteriore vi fossero in Catalogna dei paliotti di oreficeria, è certo perchè se ne ha ricordo : uno esisteva a Ripoll, e uno a Girona, ma ambedue sono scomparsi (2).

Il frontale di Planès, per la sua forma caratteristica, è proprio imitato da uno di metallo dorato e smaltato (Fig. 1). La cornice, molto rilevata sul resto, come nel paliotto di S. Ambrogio a Milano, e nella Pala d'oro a Venezia, porta una decorazione propria delle oreficerie, quale si incontra pure nelle legature argentee dei manoscritti. Nel mezzo, in una mandorla, siede su ricco trono il Cristo giudice, vestito di tunica e pallio, tenendo il volume sul ginocchio, e la destra levata; intorno al capo ha il nimbo crocisegnato. Nei quattro angoli fuori della mandorla ci sono i simboli degli evan-

(1) Notizie dei nuovi acquisti del Museo, nella *Ilustració Catalana* del 5 Mars e 18 Agost 1907.
(2) VILLANUEVA : *Viaje literario por las iglesias de España*; VI, 8.

gelisti, in basso il bue (S. Luca) e il leone (S. Marco), in alto l'aquila (San Giovanni) e l' uomo alato (S. Matteo); tutti hanno il nimbo intorno al capo. Ai lati, in otto piccoli scompartimenti separati da cornici in rilievo ornate di perle, stanno otto santi in lunga tunica e pallio; mancano iscrizioni esplicative, e quindi è impossibile identificarli. Ancora più importante è il paliotto a rilievo proveniente dalla provincia di Lerida e già nella collezione Vives, ora a Barcellona. Esso è ancor più vicino ai paliotti di metallo, poichè non è interamente colorito : le figure sono di pasta e hanno il colore di essa, mentre i fondi sono coloriti di verde e di vermiglio : è lo stesso caso dei paliotti di oreficeria, in cui molte volte le figure sono di metallo sbalzato aureo o argenteo e i fondi di smalto di un solo colore. Nel centro di questo paliotto (Fig. 2) siede la Madonna, entro la mandorla, tenendo sul braccio destro il Bambino seduto, il quale leva la mano benedicendo; la Madonna tiene la mano sinistra avanti al petto, e ha il mantello che le copre il capo, e intorno un grosso nimbo. È da notare che in genere negli paliotti altri catalani dipinti la Madonna porta in testa una corona, mentre in questo ha il solo manto come nell' arte bisantina, in cui la Madonna coronata non si incontra mai. Ai quattro angoli della mandorla ci sono poi quattro angeli alati che la sostengono : e anche questo è un motivo tutto bisantino, che fino dai primi secoli di Bisanzio si incontrano angeli che sostengono medaglioni e cartelle con entro sacre figure. Anche qui ai lati ci sono, in otto scompartimenti, otto figure di santi, nimbati, che quasi tutti tengono il rotulo in mano; ma l' artista è così rozzo che ha dato spesso a quei rotuli dimensioni così grandi che sembrano colonne! Tutto manifesta in questo paliotto un'arte rozza e un po' primitiva; si vede che il plastico aveva proprio innanzi agli occhi il modello di oreficeria e cercava di imitarlo traducendolo in pastiglia, cosa naturalmente difficile. Egli ha voluto far risaltare le parti del corpo nascoste dagli abiti, e le gambe paiono quasi fuori della tunica che le ricopre.

Infine è da parlarsi di un altro paliotto che è nel museo di Lerida e che unisce le due forme insieme, la pittura e il rilievo in pasta (Fig. 3). Questo paliotto però più che avere per le parti sporgenti l' aspetto di un *antependium* con le figure a sbalzo sul tipo di quello di S. Ambrogio, pare piuttosto che voglia imitare le icone bisantine, quali si vedono numerose nel monte Athos nei conventi secolari, e che portano dipinti solamente i visi e le mani delle figure, e il resto coperto da una lastra di metallo sbalzato [1]; e talora, proprio come nel paliotto del Museo di Lerida, la lastra metallica lascia scoperta l'intera figura. Il paliotto di Lerida nella parte di pastiglia non contiene figure, ma solo ornati a scacchi, o rosette, proprii delle lastre a

(1) Tutti i monasteri greci del monte Athos conservano simili icone, di cui molte sono riprodotte nella grande opera di N. Kondakoff : *I monumenti dell' arte cristiana nel monte Athos*; Pietroburgo, 1902.

sbalzo; qualche museo d'Italia offre invece esempii di paliotti in cui la la pittura e la scultura in legno o in pasta sono combinate insieme; riservandosi spesso alla figura centrale, che è più importante e va quindi messa in maggiore rilievo, la sculture, e per le storiètte laterali la pittura. Tale è il caso di un paliotto della Accademia di Belle Arti di Siena, proveniente dalla badia di S. Salvatore in Fontebuona, il quale porta nel centro la figura a rilievo del Cristo in maestà entro una mandorla, con agli angoli i simboli degli evangelisti, in alto a destra l'angelo e a sinistra l'aquila, in basso a destra il bue e a sinistra il leone. In ogni lato vi sono tre scompartimenti separati da cornici molto rilevate; i tre di sinistra portano scene relative alla esaltazione della croce. Le cornici portano degli ornati di rosette stilizzate sul tipo di quelle che s'incontrano di frequente in opere di oreficeria. Un' iscrizione ci dice che la tavola fu eseguita nel 1215 : ANNO DÑI MILLESIMO .CCXV. MENSE NOVEMBRIS HEC. TABVLA FACTA EST.

Un caso analogo si è verificato nei dossali d'altare, che spesso nel medioevo sono di oreficeria, e nel periodo romanico e gotico di legno o di pietra, quali, ad esempio, i dossali dei fratelli dalle Masegne. Dai dossali di legno dipinti si passa poi a quelli in pittura; e come anello intermedio si hanno i dossali dei Vivarini con la figura centrale in rilievo o a tutto tondo, e le laterali dipinte.

I paliotti o *antependia* dipinti, non sono particolari della Catalogna, se ne incontrano anche in Francia, in Italia, in Germania, ma in questi paesi in molto minor numero, mentre la Catalogna sola, geograficamente assai più ristretta, ne offre una quantità relativamente grandissima.

L'Accademia di Belle Arti di Siena oltre quello già ricordato ne possiede altri due, uno proveniente dal monastero di Santa Petronilla, il quale ha nella mandorla centrale San Giovanni Battista seduto in trono, e ai lati le storie seguenti : l'angelo che appare a Zaccaria, la Visitazione, la Nascita di Giovanni, la Madonna col Bambino e S. Elisabetta, l'Angelo custode con S. Giovanni, S. Giovanni nel deserto, il Battesimo di Cristo, la Decollazione del Battista, il Festino di Erode, Giovanni nel limbo, la Deesis. È caratteristico il fatto che nell'orlo del manto delle figura centrale di S. Giovanni c'erano pietre e vetri colorati, ciò che evidentemente ricorda la decorazione preziosa di un paliotto d'oreficeria. Non è impossibile che questo *antependium* sia d'origine spagnuola. L'altro paliotto della galleria di Siena porta nel centro San Pietro seduto in trono, non entro aureola o mandorla, ma sotto un arco trilobato nei cui pennacchi stanno due angeli; ai lati ci sono, in scompartimenti sovrapposti, a sinistra l'Annunciazione, la Vocazione di S. Pietro, la Caduta di Simon Mago; a destra la Natività, la Liberazione dell'apostolo dal carcere, e la sua Crocifissione : le reminiscenze delle miniature bisantine sono in queste storie evidentissime.

Fig. 4. - Paliotto di S. Martino, n. 9 : Museo di Vich.

Nella National Gallery di Londra si conserva un paliotto di Margaritone d'Arezzo, che ha nel mezzo in una mandorla la Madonna col Bambino, e al difuori i simboli degli evangelisti; per ogni lato ci son quattro compartimenti che hanno storie di varii santi, cosicchè il paliotto manca di unità; vi si vedono confusamente disposte la Natività, l'Adorazione dei pastori, San Giovanni tratto dall' olio bollente, S. Benedetto tra le spine, il martirio di S. Caterina, un miracolo di S. Nicola, Santa Margherita nelle fauci di un drago alato. Le cornici di separazione sono riccamente ornate.

Alcuni interessanti *antependia* tedeschi si conservano nella Wiesekirche di Soest, in Vestfalia; di essi due sono entrati nel Museo di Berlino. In un *antependium* di Soest (1) si vede nel mezzo in un' aureola lobata il Cristo in maestà; al di fuori negli spazii tra l' aureola e la cornice, i simboli degli evangelisti. Osserviamo che la disposizione degli evangelisti, intorno alla mandorla, è tutt' altro che casuale : essi eran collocati a seconda della loro importanza e secondo l' eccellenza della loro natura; e quindi si dava il posto d' onore in alto e a destra all' uomo alato simbolo di Matteo; l' aquila stava a sinistra, a destra in basso il leone e nell' infimo luogo a sinistra il bue: così vedonsi intorno alla mandorla disposti ordinariamente quei simboli anche nell' arte monumentale; esempio sul timpano del portale vecchio della cat-

(1) F. X. Kraus : *Geschichte der christlichen Kunst*, II; Freiburg, 1897, fig. 186.

Fig. 5. - Paliotto di S. Margherita, n. 5 : Museo di Vich.

Fig. 6. – Paliotto della Madonna, n. 3 : Museo di Vich.

tedrale di Chartres, in quello di Saint-Trophime ad Arles, e in altri numerosi delle cattedrali francesi.

Nell' *antependium* di Soest vi sono per ogni lato dell' aureola centrale due archi, nei quali si vedono la Madonna coi doni dello Spirito Santo, Giovanni Battista, un santo vescovo, e una santa.

* * *

Viste così le caratteristiche della forma dei paliotti d' altare catalani e la spiegazione di esse, passiamo a descrivere i più importanti che, tra quelli dipinti, ci sono conservati in Catalogna, rilevandone volta per volta le particolarità stilistiche e iconografiche. Cominciamo da quelli del Museo di Vich, che provengono tutti da quella diocesi montanara. Uno dei più antichi è il paliotto di S. Martino, che è stato creduto del secolo IX, mentre certamente rimonta ai primi anni dell' XI. Il paliotto di S. Martino (Fig. 4) misura $0^m97 \times 1^m23$; ha una grossa cornice rilevata in cui corre un ramo che forma, alternatamente sotto e sopra, delle volute terminate con una rosetta stilizzata, decorazione che deriva dalle miniature, ed è comune anche in Francia e in Italia in tutto il periodo romanico. Nel centro, in una mandorla di color rosso, sta Gesù Cristo seduto, nimbato, con tunica lunga manicata e mantello, benedice con la destra, e tiene nella sinistra il libro chiuso; il suo viso pare proprio ispirato su figure di smalto, con gli occhi dal bianco molto grande, e la barba che fa un piccolo fiocco nel mezzo del mento. Ai quattro angoli della mandorla, dove generalmente abbiamo visto che sono collocati, anche nei paliotti italiani, i simboli degli evangelisti se nella mandorla c' è il Cristo, e quattro angeli se c' è la Madonna, il pittore del paliotto di S. Martino ha messo invece quattro rosette decorative semplificando così la figurazione. Ai lati ci sono quattro scompartimenti con le storie di San Martino, e nelle strisce di separazione dai compartimenti superiori a quelli inferiori corre l' iscrizione, fin qui non letta bene : DANS INOPEM TERRIS MARTINVS VIVET CELIS. Nello scompartimento superiore di sinistra è figurato Martino a cavallo, con una lancia portante una bandieruola e con lo scudo, che alza la destra armata di spada per tagliare in due il suo mantello, che è tenuto con le mani dal povero, rappresentato con una corta tunichetta senza maniche. Al disotto è raffigurato il santo assistito da un chierico, che risuscita un catecumeno morto poco prima di ricevere il battesimo. Nel lato destro, in basso, la morte di S. Martino, che è disteso sul letto e assistito da due chierici, uno dei quali tiene il libro e la croce mentre un angelo appare al morente; e nello scompartimento superiore, due angeli che portano entro un drappo l'*anima* del defunto raffigurata dal suo corpo nudo, mentre al dissotto un chierico apre le braccia in gesto di meraviglia.

Fig. 7. - Paliotto della Madonna, n. 3 · Museo di Vich

È da notare come lo scompartimento inferiore sinistro e il superiore destro hanno il fondo scuro mentre gli altri due lo hanno chiaro. L' influsso delle scuole francesi dell' Est è evidente in questo paliotto, che è quasi del tutto esente dalle influenze delle forme bisantine e moresche; il paliotto di San Martino è come un eco di arte francese tra le montagne della Catalogna.

Forme invece più propriamente nazionali, catalane, le mostra, nel Museo di Vich, il paliotto di Santa Margherita di cui riproduciamo le parte centrale (Fig. 5). Esso rimonta pure al secolo XI; misura $1^{m}47 \times 0^{m}96$; nel mezzo, in una mandorla a fondo verde oscuro, sostenuta da quattro angeli, siede la Madonna, che indosse tunica, pallio, e in testa un corto mantello bianco; ha grosso nimbo e corona gemmata; tiene in grembo il Bambino Gesù che leva la destra benedicendo, e ha nella sinistra un libro chiuso con scritto il monogramma JHS. Il Bambino ha nimbo crocisegnato, la Madonna tiene nella destra un piccolo scettro coronato da un giglio. Nella cornice della mandorla corre l' iscrizione : S. MARIA MATER DOMINI NOSTRI JESV XRISTI. Sotto e sopra presso gli angeli che tengono la mandorla c'è la scritta : ANGELVS. Anche qui è da osservare che i campi in cui son dipinti gli angeli sono alternati chiari e scuri. Nei compartimenti laterali, a sinistra in alto si vede S. Margherita che, pascendo il gregge, è sorpresa dai soldati di Olimbrio capitano romano, e poi da uno di quei soldati è presentata ad Olimbrio stesso : S. MARGARITA. MILES. OLIMBRIVS. Nello scomparto inferiore c' è la Santa condotta in prigione, MARGARITA IN CARCERE, e poi la flagellazione della santa stessa, nuda, in presenza di Olimbrio; sopra i flagellatori c'è la scritta : CARNIFICES. A destra della

Fig. 8. - Paliotto di S. Lorenzo, n. 8 : Museo di Vich.

mandorla, in alto, la santa in carcere, MARGARITA IN CARCERE, tormentata dai demoni RRVFO, in forma di dragoni, uno dei quali sta sul punto di stringerle la testa tra le mascelle : Margherita li scaccia con l'acqua benedetta ; il compartimento inferiore rappresenta Olimbrio seduto, coronato, con le gambe incrociate, che assiste al martirio della santa, spogliata e tormentata dai carnefici, CARNIFICES, che le applicano placche di ferro rovente, MARGARITA, VELIS ; a destra il carnefice che l' iscrizione chiama MALCVS, taglia la testa alla santa, mentre una colomba, simbolo dello Spirito Santo, scende dal cielo.

Il paliotto di S. Margherita mostra accanto all' influenza delle forme francesi, anche elementi di origine musulmana, specialmente persiana ; si guardi al caratteristico allargarsi della Madonna nel centro del corpo, e soprattutto alle pieghe della tunica e del mantello che sulle ginocchia e nei gomiti diventano rotonde, come è proprio della stilizzazione persiana. I visi però hanno i più schietti caratteri dell' arte locale catalana e spagnuola, e ricordano perfino, per la loro costruzione speciale, quelli dei più antichi manoscritti miniati della Spagna, come il celebre Pentateuco di Ashburnham della Biblioteca Nazionale di Parigi, che risale al VII secolo, e l'Apocalisse di S. Severo, nella stessa Biblioteca di Parigi (lat. n. 8878).

Come i paliotti di Santa Margherita e di S. Martino, così pure appartiene al secolo XI un altro dello stesso Museo di Vich, che ha fatti della vita della Madonna e che chiameremo il paliotto della Madonna (Fig. 6 e 7). Anche qui la cornice è sporgente e porta una decorazione di palmette ricorrenti, mentre le cornici divisorie hanno ornati di perle : l' origine dai paliotti metallici è sem-

Fig. 9. - Paliotto de' Profeti, n. 7 : Museo di Vich.

pre evidente. Nel centro, in mandorla dorata, siede la Vergine coronata che tiene sul braccio sinistro seduto il Bambino e nella destra un giglio; il Bambino benedice, e tiene nella sinistra un piccolo volume chiuso. La corona della Madonna è dorata con perle in rilievo. Nei quattro angoli fuori della mandorla, invece degli angeli che la sostengono, il pittore ha sbagliato, rappresentando i simboli degli evangelisti, i quali non si adattano certo intorno alla Madonna : qui, come in altri paliotti che ora vedremo, ha influito un esemplare che portava nel mezzo il Cristo. Nel compartimento superiore a sinistra si vede l'Annunciazione, che si svolge in un ambiente chiuso, indicato da due archi al disopra dei quali si vedono le casette e le torri di una città : non è questo un metodo per rappresentare un luogo chiuso, speciale al pittore del paliotto, ma è comune in tutta la miniatura medioevale, specialmente in quella carolingia. L'angelo nimbato, con l'ala destra abbassata e la sinistra alzata come è consueto nell'arte bisantina (1), leva la mano destra con l'indice proteso, GABRIEL; la Madonna MARIA sta in piedi e guarda l'angelo, e protende le mani con le palme in avanti : anche questo gesto delle palme protese in avanti è tutto proprio dell'arte bisantina, e ne abbiamo un bell'esempio del XII secolo nel musaico dell'abside della chiesa di San Donato a Murano, presso Venezia. Nello scompar-

(1) G. Stulfauth : *Die Engel in der altchristlichen Kunst*; Freiburg, 1897.

timento inferiore sono raggruppate le due scene della Natività e dell' angelo che scioglie i dubbii di Giuseppe; nella prima scena, che l' iscrizione chiama PRESEPIO, la Madonna siede su un saccone secondo la regola bisantina, tanto comune che è inutile citarne esempii; il Bambino è in una piccola mangiatoia con accanto il bue e l' asino; Giuseppe siede tenendo la destra poggiata sul bastone e portando la mano sinistra alla guancia, gesto che già nell' arte pagana indica il dolore; l' angelo con un' ala alzata e l' altra abbassata, gli parla. Nello scompartimento inferiore di destra c' è la Presentazione di Gesù al tempio, secondo lo schema bisantino. Avanti all' altare Maria presenta il Bambino al vecchio Simeone, che lo prende tra le braccia; Giuseppe è dietro portando, secondo la legge, le tortorelle da sacrificare; è notevole che le tortore sono generalmente due, mentre qui ne vediamo quattro. Questa rappresentazione è tutta sul tipo di quelle bisantine che si trovano nel X e XI secolo, per esempio nel Menologio dell' Imperatore Basilio II, del secolo XI (codice della Biblioteca Vaticana : greco n. 1613). Invece *non* corrisponde ai modelli bisantini la rappresentazione della morte della Madonna, e la sua Ascensione. La leggenda sotto dice : ASSUMTA EST MARIA IN CELUM. Nell' arte bisantina c' è sempre figurato il Cristo che prende tra le braccia l' anima della Madre in forma di bambino, mentre qui manca (2). Due angeli sostengono un drappo entro il quale sta la Madonna con le braccia aperte, nell' atteggiamento dell' *orante* che si incontra già nell' arte delle catacombe. Al disopra, un piccolo strato concavo che indica il cielo, rappresenta il luogo a cui deve pervenire la Madonna. Questo paliotto, che ci pare da assegnarsi alla seconda metà del secolo XI, è certamente concepito iconograficamente sotto l' influenza di un codice miniato derivato dall' Oriente; lo stile, con molti caratteri francesi, è quello della miniatura dei conventi benedettini. La cornice nella parte sporgente ha un ornato derivante da un motivo di oreficeria; nello sguancio della cornice corre una fascia spezzata a varii colori, quale è propria e comunissima nelle cornici delle miniature bisantine.

Alla stessa corrente d' arte, sebbene le forme siano più semplici e le pieghe meno aggrovigliate, appartiene un altro paliotto di Vich, il paliotto di S. Lorenzo (Fig. 8), che però è di epoca un po' posteriore. Misura $0^m 89 \times 1^m 38$. Nel mezzo, in una mandorla che porta nella cornice degli ornati di pasta rilevati a guisa di gemme, siede il Cristo barbato, con il volume nella sinistra e la destra levata a benedire : al di fuori, i simboli degli evangelisti. Gli scompartimenti laterali sono divisi in tanti archi dai fondi alternati chiari e scuri. A sinistra superiormente, il santo nimbato, col caratteristico pallio dei diaconi, offre i tesori, TESAVROS, al papa Sisto, SIXTVS;

(2) O. SINDING : *Mariä Tod und Himmelfahrt,* Christiania, 1903.

Fig. 10. – Paliotto di S. Saturnino, n. 6 : Museo di Vich.

e accanto è di nuovo il santo LAVRENCIVS con la vedova CIRIACA inginocchiata ai suoi piedi. Inferiormente di nuovo il santo, col pallio di diacono intorno al polso sinistro, lava i piedi ai cristiani; mentre a destra restituisce la vita al cieco Crescenzio inginocchiato innanzi a lui, CRESCENTIVS CECVS. Nel lato destro inferiormente sta il presule DECIVS seduto, con le gambe incrociate, levando le mani in gesto di comando, e innanzi a lui, Lorenzo; a destra il santo che battezza Lucillo, LVCILLVS. Questo scompartimento è purtroppo molto danneggiato. Al disopra, lo stesso DECIVS seduto assiste al martirio del santo disteso sulla graticola, nudo, mentre al disotto i carnefici, CARNEFICES, attizzano il fuoco con le pale. Al disopra leggesi la scritta : LAVRENCIVS ELEVANS OCCVLOS SVOS IN DECIVM DIXIT ECCE MISER ASASTI VNAM PARTEM REGIRA ALIAM ET MANDVCA, dove è caratteristico l'impiego della forma spagnuola ASAR, latinizzata. La cornice, quasi del tutto scomparsa, aveva una decorazione a scacchi.

Pure alla stessa corrente appartiene il *paliotto dei Profeti* (Fig. 9), che ha nella parte centrale una grande e maestosa figura della Madonna, che tiene il Bambino in grembo, non sulle braccia come abbiamo visto di consueto, ma nel mezzo, proprio in quella forma speciale bisantina a cui si dà il nome di Panaghia. La disposizione del mantello della Madonna arrotondato nel mezzo in modo che il fanciullo vi possa posare i piedi, e ricadente ai due lati come una tenda, è propria dell' arte bisantina. Il Bambino bendice con la destra e leva nella sinistra il libro su cui si legge la scritta ON, forse

Fig. 11.-S. Pietro. Testata d'altare del Museo di Vich.

(EVANGELI)ON ? Mancano qui ai due angoli superiori gli evangelisti o i cherubini, e ci sono subito le rappresentazioni : a sinistra in alto, la stella e i tre re magi GASPAR, BALTASAR, MELCIOR; a destra in alto, l' entrata di Cristo a Gerusalemme; a sinistra e a destra in basso, sei profeti, divisi tra loro da colonne : ISAIE PROPHETE; IEREMIE PROPHETE; DAVIT; EZECHIEL PROPHETE; DANIEL PROPHETE; ZACARIE PROPHETE. Le caratteristiche iconografiche sono molto notevoli; i tre Magi che stanno in piedi sotto tre archetti, si riferiscono al gruppo della Madonna col Bambino che è nella mandorla centrale; essi indossano tunica corta e clamide e portano in mano un vasetto con l' offerta; il primo, Melchior, più vicino al centro, fa atto di inginocchiarsi mentre con le mani protese coperte da un panno bianco offre la coppa aurea; ed è notevole che egli non è coronato come gli altri due, ma la corona sta in alto sospesa, e lontana dalla testa. Come spiegare questo strano particolare? La risposta non è difficile; in genere nella adorazioni dei magi il primo dei re sta inginocchiato e offre il vaso, avendo deposta in atto d' omaggio la corona in terra; mentre gli altri due che seguono e non sono ancora in presenza del Bambino, la portano in capo; nel nostro caso, poichè le figure stanno ristrette entro archi, non c' era lo spazio sufficiente nè per rappresentare il re inginocchiato nè per collocare la corona sul terreno, e quindi il pittore si è limitato a farlo leggermente curvare, e gli ha tolto la corona sospendendola in alto.

Nell' *ingresso di Cristo a Gerusalemme*, figurato nello scompartimento superiore di destra, domina ancora la tradizione orientale primitiva che vedesi già nel VI secolo. A sinistra sorge la città, dalle cui finestra si affacciano alcune teste a guardare, mentre dalle porte aperte esce la moltitudine incontro al Redentore, e alcuni stendono a terra le tuniche a guisa di tappeti; viene poi il Cristo sull' asina, benedicendo, seguito dai discepoli nimbati. Un particolare notevolissimo è che Cristo non sta a cavallo ma siede con le due gambe da un lato, a guisa di una donna; ora questo è un particolare tutto proprio dell' Oriente, e lo si incontra già fino dal VI secolo nell' Evan-

geliario purpureo di Rossano, composto in Asia Minore [1]; mentre nei monumenti occidentali Cristo cavalca nel modo consueto. Quando in un monumento dell' Occidente noi troviamo il Cristo seduto a guisa di donna, certamente ci sono ivi delle influenze orientali; e appunto quel caso si verifica nelle regioni che sono più direttamente in contatto con l' Oriente, per esempio nell' Italia Meridionale, nelle pitture di S. Angelo in Formis presso Capua, e a Roma nelle pitture della chiesa di S. Urbano alla Caffarella.

Fig. 12.-S. Paolo. Testata d'altare del Museo di Vich.

Forme d' arte più svolte, dipendenti dalla Francia, anzi con qualche accenno ad un influsso d' arte tedesca, appaiono nel paliotto di S. Saturnino, pure del Museo di Vich (Fig. 9). Misura $0^m90 \times 1^m34$; ha nella cornice una serie di foglioline stilizzate, comunissime nei secoli XI-XIII nell' arte bisantina, e anche in tutti i paesi occidentali, impiegate sempre come decorazione di cornici. Nel centro siede Cristo col libro nella sinistra, e la destra levata a benedire; ai lati, i simboli degli evangelisti (i due inferiori sono scomparsi). A sinistra in alto, due personaggi seduti mostrano al santo un idolo di forma strana, posto su una colonna, ma Saturnino, in abito vescovile, con mitra e pastorale, leva la destra in atto di parlare, rifiutandosi di adorare l' idolo. Al disotto, in uno scompartimento un po' guasto, il martirio del Santo, legato a un toro che lo trascina, mentre un manigoldo punge l' animale per accrescer la sua ferocia. A destra in alto, il Santo in abiti pontificali, SANT SERNIN, predica alla moltitudine raccolta sulla riva del mare. L' ultimo scompartimento è del tutto perduto. Questo paliotto ha una vivezza di colorito e una scioltezza di forme, che ci inducono a collocarlo già nel XIII secolo.

Passiamo ora ad illustrare due testate d'altare del Museo di Vich, che servivano, come si è detto, per esser collocate ai due lati dell'ara; rappresentano i due principi degli apostoli, Petro e Paolo. Nei paliotti di oreficeria, come in quello più volte ricordato di S. Ambrogio a Milano, le parti laterali

(1) A. Muñoz : *Il codice purpureo di Rossano e il frammento Sinopense*, Roma, 1907. Tav. II e pag. 13.

sono pure ornate ma non divise in tanti scompartimenti come l' anteriore; in quelli dipinti par che si sia tenuto lo stesso principio.

Certamente S. Paolo era collocato a destra, e S. Pietro a sinistra, in modo da rivolgersi verso l' *antependium*; S. Pietro (Fig. 11) è figurato in piedi su un fondo giallo seminato di stelle a otto raggi, egli ha la tonsura monacale, e intorno al capo nimbo verde scuro a contorni neri, con una linea nera ondulata nell' interno.

Egli ha la barba e manca di baffi; ha pallio rosso e tunica verde scura; avanza la mano sinistra in cui tiene un libro, ed ha nella destra una enorme chiave, riccamente decorata. S. Paolo (Fig. 12) ha pure barba senza baffi, è calvo nel mezzo della testa ed ha lunghi capelli ai lati e una ciocca in mezzo alla fronte; ha nimbo rosso, con nell' interno una linea gialla ondulata. Nella sinistra tiene un libro e nella destra la spada. Tanto questa come l' altra tavola hanno in alto e in basso una cornice gialla con decorazioni di foglie, misurano $1^m05 \times 0^m81$, e rimontano al principio del secolo XIII. Qui, più che in tutti gli altri dipinti finora esaminati, siamo veramente in presenza di forme artistiche proprie della Catalogna, qui veramente ci appare in tutta la sua più chiara espressione lo stile schiettamente catalano. L' influenza bisantina manca affatto; la Francia è assolutamente estranea; anche l' influenza persiano-araba, che notammo in alcuni dei paliotti della Catalogna, non appare. E non soltanto lo stile pieno e rude, ma anche l' iconografia è indipendente da tutti i paesi stranieri : nè in Italia, nè in Francia si incontrerebbero in quella forma i principi degli apostoli. Certo che il tipo delle due tavole catalane corrisponde in linea generale a quello dell' arte cristiana primitiva, ma è da notare come la calvizie di Pietro è sostituita con la tonsura monacale; ed è questo un particolare che s' incontra talvolta in Francia nel periodo romanico. Ciò che invece non mostra fuori della Spagna altri esempii, è che, all' uso del paese, tanto Pietro che Paolo portano bensì la barba, ma mancano completamente dei baffi : l' anonimo iconografo catalano pare che si sia ispirato a due frati del tempo suo per rappresentare i principi degli apostoli.

Le due *teste* d' altare con i principi degli apostoli, hanno per noi un' importanza grandissima e ci serviranno in seguito come punto di partenza per determinare le peculiarità dell' arte catalana.

Un altro esempio di testa o lato di altare, l' offre pure lo stesso Museo di Vich, e vi è figurato un angelo (Fig. 13), in piedi, nimbato, con le ali spiegate, e un rotulo nella mano sinistra; in esso è evidente l' influsso dello stile monumentale, con le grandi masse di luce nelle parti sporgenti.

L' influenza della pittura murale in affresco su quella in tavola, appare in due tavole, che sono certamente opera d' uno stesso pittore e dovevano far parte di un insieme; non sono però frammenti di un antependium perchè

non ne hanno la forma, e sono già abbastanza grandi ($1^m02 \times 1^m07$) per essere frammenti. Una (Fig. 14) rappresenta la coronazione della Madonna fatta da Cristo, in cielo; il fondo di colore chiaro con i contorni ondulati rappresenta certamente il paradiso tra le nuvole, e quella forma di contorni ondulati è caratteristica dell' arte francesa e tedesca del periodo *carolingio* e *ottoniano* e s' incontra comunemente nei manoscritti dal IX secolo in poi. Cristo e la Madonna siedono su due scanni color legno, con ornati, e mentre la Madonna protende le mani giunte. il Figlio le pone in testa la corona con la sinistra, levando la destra benedicente : il nimbo del Cristo è rosso, crocisegnato; quello della Madonna, verde; nel fondo si leggono le iscrizioni :

Fig. 13. - Testa d' altare del Museo di Vich.

REGINA CELORVM — IHS XPS DNS NOR.

L' altra tavola, ispirata dell'Apocalisse di San Giovanni, rappresenta (Fig. 15) la Madonna e Giovanni seduti su due scanni uguali a quelli della tavola precedente. L' evangelista siede tenendo la destra levata con la palma protesa in atto di meraviglia, e nella sinistra il volume con la scritta IOHS APLS. A destra siede la Madonna, di faccia, con le palme protese, e intorno sette aureole circolari rosse che mandano raggi verso la Madonna : e in ciascuna di esse c' è una colomba bianca. Come avverte l' iscrizione in alto, abbiamo qui la rappresentazione dei sette doni dello Spirito Santo SEPTEM DONA SCI SPI[RITVI]. Ogni colomba ha presso di sè la sua leggenda ITELECTVS, COSSILII, FORTITVDINIS, SCIE[CIE], PIET[ATIS], TIM[ORIS]; alla colomba che sta proprio sul capo della Madonna si deve riferire l' iscrizione che è nel nimbo SPS SAPIECIE. L' influsso della pittura monumentale su queste due tavole è evidente; vi troviamo una maniera più larga che negli altri paliotti, la quale è comune negli affreschi romanici della Francia, a St.-Savin (Vienne) a Montmorillon, a Vic. Vi si nota l' ampiezza delle pieghe e le grandi rotondità in luce sulle ginocchia, ai gomiti, proprie della pittura murale e dei musaici. Dal punto di vista iconografico la rappresentazione dei *doni dello spirito santo*, non è unica, ma piuttosto rara; più frequentemente i sette doni sono attribuiti a Cristo. In una vetrata della cattedrale di Le Mans si vede in simile modo figurato il Cristo in maestà, seduto entro una aureola rotonda, intorno

Fig. 14. - L'incoronazione della Madonna. - Tavola n. 10 : Museo di Vich.

alla quale ce ne sono sei altre minori con le colombe. Una vetrata della cattedrale di Saint-Denis mostra il Cristo in piedi in atto d' imporre una corona sul capo di una donna che è alla sua destra e simboleggia la nuova legge, e di togliere il velo che copre una donna che gli è a sinistra, la vecchia legge; sul petto del Redentore c' è una colomba entro una aureola dalla quale partono sei raggi sostenenti altre sei aureole della stessa grandezza, pure portanti delle colombe. In una vetrata della cattedrale di Chartres si vede rappresentato l' albero di Iesse, in cima al quale è seduto Cristo; gli ultimi rami dell' albero portano sette aureole con sette colombe, disposte a cerchio intorno a lui.

Fig. 15. - I doni dello Spirito Santo. - Tavola n. 11 : Museo di Vich.

Nel celebre Psautier de Saint-Louis, il Cristo in maestà siede entro una mandorla, e intorno, in sette aureole, stanno le colombe dello spirito santo. Nell' *antependium* tedesco della Wiesekirche di Soest, che ha nell' aureola lobata centrale il Cristo in maestà, si vede nello scompartimento di sinistra la Madonna in piedi coronata, che sorregge con le mani, innanzi al petto, un grosso disco entro cui sta una colomba; dal disco partono come sei raggi di ruota sostenenti sei minori aureole che portano pure delle colombe.

Una miniatura francese del xv secolo mostra la Madonna in piedi col Bambino in braccio e intorno sette colombe senza aureola (1). A questa stessa corrente ispirata dall' arte monumentale, va attribuito un altro paliotto della

(1) Grimoüard de Saint-Laurent : *Manuel de l' art chrétien*; Poitiers-Paris, 1878; fig. 25.

Fig. 16. - Paliotto n. 4 : Museo di Vich.

Madonna, del Museo di Vich (Fig. 16). Nel centro di esso, che è più largo di tutti quelli finora veduti ($1^m79 \times 1^m04$), è rappresentata la Madonna seduta e nimbata col Bambino in braccio : ella tiene tra l'indice e il pollice della destra sollevata un frutto, e con la sinistra sostiene il Bambino, seduto in grembo a lei, il quale a sua volta benedice con la destra e tiene con l'altra mano il rotulo della legge. Il fondo in cui campeggia il gruppo centrale, non è come d'ordinario una mandorla ovale, ma è lobato; è colorito in nero seminato di stelle, col sole e la luna. Quattro angeli uscenti da nubi a contorni ondulati sostengono la cornice lobata, e presso ognuno di essi c'è il nome di un evangelista; il pittore era solito di figurare in questo luogo, come abbiamo veduto in numerosi esempii, i simboli degli evangelisti, e sostituendo ad essi gli angeli non ha pensato di omettere le iscrizioni MATH., IOHANNES, MARCVS, LVCHAS. Negli scompartimenti laterali abbiamo a sinistra in alto l'annunciazione, dove è notevole il particolare che la Madonna tiene in mano una conocchia, secondo il racconto degli evangeli apocrifi; nel rilievo superiore di destra la Visitazione, rappresentata secondo il tipo consueto dalle due sante donne che si abbracciano, con la scrita SALVTATIONE ELISABET...; a sinistra in basso i tre re magi, in piedi, che camminano : è una scena piuttosto rara, perchè vi manca la Madonna col Bambino; se qui è rappresentato il viaggio, è strano che i re siano a piedi invece che a cavallo; è probabile però che i tre siano collegati al gruppo centrale del paliotto. Infine nello scompartimento inferiore di destra si vede

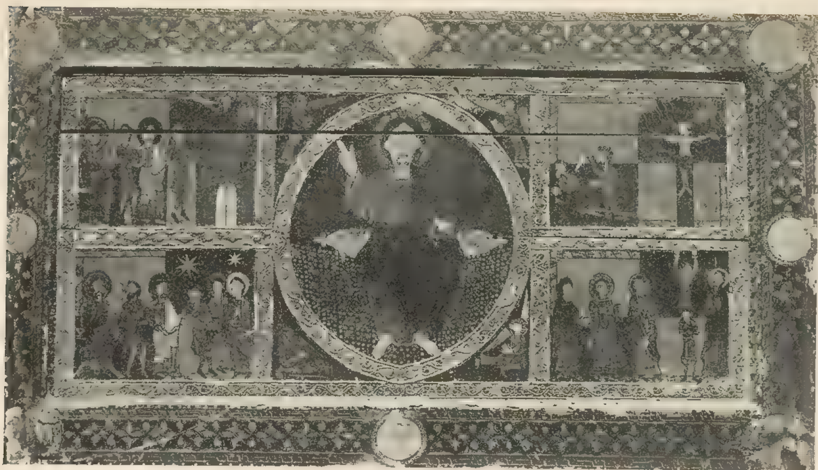

Fig. 17. – Paliotto di Sant'Andrea: Museo di Vich.

la fuga in Egitto : Giuseppe tira per la corda l'asinello su cui sta Maria tenendo fra le braccia il neonato. La cornice è decorata ai lati da corde intrecciate, motivo derivato dalla miniatura; superiormente ha una serie di uccelli che intrecciano i colli ed hanno le ali aperte e spinate come gli scarabei dell'antico Egitto; inferiormente c' è una serie di rosette.

Nel Museo di Vich vedesi pure un altro paliotto che dal punto di vista iconografico non è privo di valore, ed è anche in ottimo stato di conservazione (Fig. 17). Vi son rappresentate scene del martirio di Sant'Andrea; nel mezzo, entro la solita aureola a fondo verde oscuro, il Cristo in maestà seduto su trono a scacchi simili a quelli che vedonsi di consueto nei musaici; agli angoli al solito i simboli degli evangelisti nell'ordine tradizionale. Nello scompartimento superiore di sinistra si vede S. Andrea condotto da due guardie del proconsole Egeas, il quale segue appresso, ad una torre sulla cui cima sta un soldato che suona in una buccina. Al disotto di nuovo si vede il console in sedia curule, dando ordini alle guardie, che si allontanano conducendo il santo al martirio; due pie donne nimbate assistono e sembrano confortare Andrea perchè non venga meno alla fede; al disopra di esse, su fondo scuro, due stelle brillanti. Nello scompartimento superiore di destra, si vede Andrea crocifisso, con una tunichetta dalla cintola alle ginocchia, e un diavolo che sta per colpire con una grossa spada Egeas, che piange ed è afferrato da un altro diavolo; al disopra si legge DIABOLVS OCCIDIT EGEAS. Nello scompartimento inferiore il santo manda la sua anima a Dio,

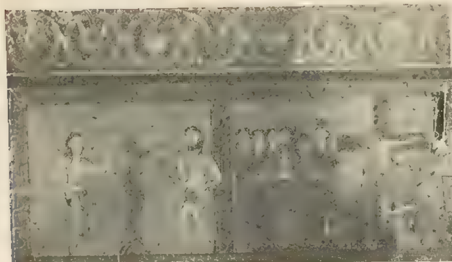

Fig. 18. - Fragmmento di tavola : Museo di Vich.

mentre quattro donne nimbate assistono; l' anima è rappresentata da una figura che poggia i piedi sulle spalle di Andrea e tende le mani all' alto. È da notare che ognuno degli scompartimenti è diviso in quattro parti, due di color giallo con linee rosse, e due rosso oscuro; la cornice ha foglie stilizzate e agli angoli e nel mezzo quattro medaglioni bianchi, vuoti.

Un altro *antependium*, mancante della parte centrale, che è a Cardona, conservasi a Vich (Fig. 18) ed offre rappresentazioni che finora non abbiamo incontrate nei paliotti catalani. Nella parte sinistra ci appare la scena del peccato originale, ai lati dell' albero, Adamo ed Eva che stacca un pomo; intorno al tronco è attorcigliato il serpente. Accanto, per il rapporto simbolico tra il peccato e la redenzione, che s' incontra già nelle catacombe, è figurata una scena relativa alla Crocifissione, cioè la deposizione dalla croce. Al disotto si vede l' ingresso di Cristo a Gerusalemme, ridotto però ad un numero minore di elementi che non sia nell' altro paliotto che abbiamo chiamato *dei Profeti*; ed è notevole che qui il Cristo siede al modo occidentale, non a quello orientale.

Un ultimo frammento del Museo di Vich è la metà superiore di un *antependium*, il quale non aveva la mandorla centrale, ma era diviso in tanti archetti a due piani soprastanti. Rimangono ora i sei del piano superiore e vi son figurate varie storie relative alla vita di una santa ed al suo martirio, che è difficile identificare per la mancanza di iscrizioni.

* * *

Un' altra ricca serie di tavole romaniche catalane è raccolta nel Museo Municipale di Barcellona :

Una prima è uno dei soliti *antependia* o paliotti (Fig. 19); ma la divisione a linee rette ha fatto perdere lo schema tradizionale; nel centro, invece della consueta mandorla, c' è uno spazio rettangolare che porta nel mezzo una doppia aureola intersecata (comune nell' arte francese tanto nella pittura murale che nella miniatura), nella quale siede il Cristo in maestà, col nimbo crocisegnato, il libro chiuso sul ginocchio sinistro, e la mano destra levata; il tipo del Redentore è quello consueto nelle tavole catalane;

Fig. 19. - Paliotto n. 1 : Museo di Barcellona.

coi capelli lunghi, i baffi spioventi, la corta barba che lascia scoperta la fossa del mento. Ai due lati vi sono otto scompartimenti, in ognuno dei quali son figurati due santi in piedi, nimbati, quasi tutti con tunica e mantello, che portano un volume o un rotulo chiuso; uno nel primo scomparto a sinistra tiene il pallio vescovile e il bastone pastorale; il primo dello scomparto di destra è S. Pietro, caratterizzato dalla grossa chiave, e qui, a differenza della tavola di Vich, non ha la tonsura.

Nella cornice corre un fregio di rami intrecciati. Nella striscia di separazione, tra gli scomparti superiori e gl' inferiori, si legge la scritta:

SOL ET LVX SANCTORVM MANEO IN PRECLARA HONORVM.

Dal punto di vista dello stile, è vicinisimo al primo un altro antependium del Museo di Barcellona (Fig. 20). In questo la forma originale del paliotto metallico è anche più sfigurata, mancando la divisione degli scompartimenti laterali. Nel mezzo, nella doppia aureola intersecata che è disegnata su un fondo più scuro del resto della tavola, siede il Cristo in maestà, identico al precedente; ai lati stanno in piedi i dodici apostoli in due gruppi, tutti col libro, col capo leggermente inclinato verso il Redentore; Pietro porta la grossa chiave; ha cortissima barbetta, senza baffi, e capelli arricciati con una piccola mancanza nel mezzo. Gli ornati della cornice sono diversi nei quattro lati, superiormente c' è una serie di scacchi, a sinistra una linea di rosette, a destra un ramo formante volute. Lo stile è vicino a quello

Fig. 20. - Paliotto n. 2 ; Museo di Barcellona.

del precedente paliotto, ed entrambi sono visibilmente influenzati dall' arte francese, ma non tanto che le caratteristiche locali restino del tutto soffocate. Così è certamente indigena, e non trova riscontro in Francia la maniera con cui son trattate le vesti, divise in tante strisce parallele di vario colore che danno alle stoffe un aspetto strano, come se fossero spinate.

Molto interessante è l'*antependium* di Mussol, pure nel Museo di Barcellona (Fig. 21). Qui la forma del paliotto primitivo è scomparsa, mancando la mandorla centrale, e si ha invece una serie di archetti divisi in quattro grandi scompartimenti da due fasce decorate che si attraversano in croce. I tre scompartimenti superiori di sinistra hanno la rappresentazione del viaggio dei re magi guidati dalla stella : essi vanno a cavallo, con abiti sontuosi e corone; al disopra degli archi c' è il nome di ciascuno, GASPAR, BALTASAR, MELQVIOR, il primo dalla barba nera, il secondo giovane e imberbe, il terzo vecchio dalla lunga barba bianca. Sotto il primo arco dello scomparto di destra è la Madonna incoronata, MARIA, seduta col Bambino sulle ginocchia, IHS: nell' arco seguente, il vecchio Giuseppe seduto, IOSEP; nell' ultimo, la Visitazione, con le due donne che si abbracciano, MARIA ELISABET. I due archi a sinistra dello scompartimento inferiore sono occupati dall' Annunciazione, GABRIEL, MARIA. I tre archetti seguenti

Fig. 21. - Paliotto di Mussol, n. 5 : Museo di Barcellona.

sono occupati dalla Presentazione al tempio : nell' ultimo a destra è il vecchio Simeone, SIMEON, che con le braccia protese coperte dal manto accoglie il fanciullo, che nell' arco di mezzo la madre tiene sospeso al disopra dell' altare; nell' arco a sinistra sta Giuseppe con le colombe da offrire in olocausto.

È notevole che al disopra, tra un arco e l' altro, ci sono dei rametti con foglie come nei sarcofagi dell' epoca primitiva cristiana pure divisi ad archetti. I contorni delle vesti sono segnati spesso da una serie di puntini bianchi, uso che si riscontra anche nella miniatura carolingia o tedesca del periodo ottoniano.

Lo stesso Museo municipale di Barcellona conserva un altro grande *antependium* di Santa Maria di Avià, che si attribuisce al XII secolo, ma che certamente è del XIII avanzato (Fig. 22). Anche qui la forma primitiva del paliotto è alquanto alterata, e la Madonna, che col Bambino in braccio sta nello scomparto laterale, non è in una mandorla, ma sotto un arco trilobo, sostenuto da capitellini poggianti su esili colonne; il Bambino tiene un oggetto non riconoscibile nella destra sollevata. Nello scompartimento superiore di sinistra ci sono nella consueta forma, e non separate tra loro, l'Annunciazione e la Visitazione; in quello inferiore i tre magi in piedi, con le mani protese, offrendo i doni, e al solito uno è vecchio barbato, uno giovane imberbe, e il terzo giovane barbato. Nello scomparto superiore di destra, è figurata la Natività : Maria è distesa sul saccone, il Bambino è nella man-

Fig. 22. - Paliotto di Avià, n. 9 : Museo di Vich.

giatoia, ai piedi della quale sta Giuseppe, in atteggiamento triste. È notevole che dietro al capo della Madonna e del Bambino in luogo del nimbo rotondo ci sono due cuscini dorati. Infine nell' ultimo scomparto di destra è figurata la presentazione al tempio, ove è notevole il fatto che Giuseppe appare giovane.

Dal punto di vista iconografico, il paliotto di Avià non offre particolarità specialmente importanti; per lo stile esso ci mostra un momento assai caratteristico dell' arte romanica catalana, quello in cui sulle forme tradizionali dell' evo medio cominciano ad innestarci i primi germi del rinnovamento.

Passiamo ora ad illustrare un altro frontale del Museo di Barcellona, conosciuto sotto il nome di *frontal dels Bisbes* (Fig. 23), che proviene dal monastero di Sant Sadurní de Tavernoles. Questo frontale, scoperto nel 1880 al tempo del vescovo Caixal, sotto un altro frontale di nessun valore, passò in casa dell' antiquario Cantons di Tàrrega e poi nella collezione di D. Antonio Vives y Escudero di Madrid donde finalmente è giunto in sede stabile a Barcellona (1). È una gran tavola di più di due metri di larghezza, nella quale sono allineate nove figure, una centrale di faccia, benedicente, le altre otto volte verso di essa in atto di omaggio. Tutti hanno nimbo rotondo,

(1) *Els frontals de la colecció Vives* : «Ilustració Catalana», 18 Agosto 1907.

Fig. 23. - Paliotto di Tavernoles : Museo di Barcellona.

vestimento vescovile, e tengono il pastorale e un volume. Chi sono questi santi? Certamente sono santi vescovi maggiormente venerati nella Chiesa catalana. È da notare come qui la forma tradizionale del paliotto è del tutto perduta; la rappresentazione ubbidisce invece alle norme della pittura murale. Fino dal VI secolo nelle basiliche bisantine si incontrano nelle navate laterali delle lunghe teorie di santi che allineati uno accanto all' altro rendono omaggio alla figura centrale, che è generalmente Cristo o la Madonna : ne vediamo esempii a Ravenna nei musaici di S. Apollinare Nuovo, a Roma nella navata sinistra della chiesa di S. Maria Antiqua, con pitture del secolo VIII, e poi più tardi, dappertutto, in Oriente e in Occidente, fino al secolo XIII. Questo di allineare le figure in modo che la rappresentazione perde quasi il carattere d' un insieme per ridursi in tante unità, separate spesso da archi e da alberi, è proprio dell' arte orientale siriaca, e segna una delle differenze più sensibili tra l' arte pagana e la cristiana : al concetto pittorico si sostituisce quello decorativo e architettonico; le figure diventano subordinate al principio ornamentale dell' insieme.

Nel *frontal dels Bisbes* vediamo appunto un esempio di tale principio, mentre l' altro del Museo di Barcellona col Cristo e gli apostoli si sottraeva a quella legge. Insieme con la semplicità della composizione c' è nel paliotto di Tavernoles una grande semplicità di mezzi, una tecnica facile, un colorito chiaro; i partiti delle pieghe non sono aggrovigliati come d' ordinario nelle altre tavole d' influenza francese : noi lo assegnamo alla fine del duodecimo secolo.

*
* *

Abbiamo così studiati e descritti tutti o quasi gli antependia romanici catalani che ancora rimangono nel loro paese d'origine; molte altri di cui si conosce l'esistenza sono andati perduti, preda degli antiquari, o hanno emigrato all'estero. Il Musée des Arts Décoratifs a Parigi conserva due paliotti catalani; uno è al Museo di Bruxelles, un altro a Monaco, ma non sono di grande importanza e non aggiungono nulla di nuovo, sia dal lato stilistico, che da quello iconografico. In molte chiese della Catalogna se ne conservano ancora altri che però sono nascosti da coperture di stoffa. Così ce ne sono per esempio a Bolvir, Aransa, Bohi, Surigarola, Llenas, ecc.; come si è detto, la stoffa ricamata è l'ultima forma in cui si presenta ridotto il paliotto primitivo di oreficeria; e talvolta quando i paliotti dipinti erano deperiti, si son adoperate le tavole stesse per telaio della stoffa che spesso è rozza e senza figurazioni di sorta.

Nelle tavole romaniche catalane più d'una volta l'influsso francese prende, come abbiamo veduto, il predominio sulle forme indigene. Mentre nei secoli anteriori la Spagna intera ha uno stile, che se non è independente (perchè certo vi ha influito l'arte irlandese), è però diverso da quello carolingio; più tardi, dopo il Mille, l'arte francese ha notevolmente influito su quella della vicina Spagna. Ma malgrado tale influenza, le forme nazionali non sono che raramente soffocate, e la tradizione locale continua a farsi sentire vivacemente. Le due teste d'altare con gli apostoli Pietro e Paolo, esempii caratteristici dell'arte catalana, ci danno un'idea della forza rude e spontanea dello stile indigeno e sono tra le prime manifestazioni di esso; d'altra parte in alcuni paliotti, come per esempio in quello del Museo di Barcellona col Cristo e gli apostoli (Fig. 20), appaiono forme nazionali, ma che sono la continuazione di quelle primitive del IX e X secolo, comuni anche al sud-est della Francia, e quali si incontrano in molti codici miniati, come, ad esempio, quelli di San Millan de la Cogolla, di Silos, di Ripoll, ecc.

L'influsso orientale si manifesta nell'età romanica in tutti i paesi, e non solamente nelle arti minori, nei vetri, nelle stoffe, negli avorii, ma anche nelle opere monumentali; e in alcune delle tavole catalane descritte, con le pieghe caratteristicamente aggirate ne abbiam visto i migliori esempii.

Ma tra le forme bisantine e francesi, lo stile nazionale si fa già presentire originale e potente, e molti paliotti catalani ci mostrano i primi germi della fioritura artistica del Quattrocento, che farà sentire i suoi influssi anche fuori dei confini patrii, nell'Italia del sud, in Sardegna e in Sicilia.

LES IGLESIES ROMÀNIQUES AB COBERTES DE FUSTA DE LES VALLS DE BOHÍ Y D'ARAN, per J. PUIG Y CADAFALCH.

I

Descripció del tipo primitiu.

ENTRE les coses importants trovades per la missió científica que l'INSTITUT envià, la derrería del istiu passat, a la frontera aragonesa, hi ha un grupo d'edificis, una mena de forma dialectal de nostra arquitectura romànica que té un cert interès dintre la Historia de la Arquitectura. S'arrengleren aqueixos edificis al fons de dugues valls : la de l'Aran, per on corre 'l Garona portant aigues cap a França, y la de Bohí, aon se forma l' Tor, que porta ses aigues al Noguera Ribagorçana, frontera actual, no històrica, de Catalunya y Aragó.

Una part d'aqueixos edificis han estat transformats; varis dels exemples a estudiar cal reconstruirlos : als uns, enderrocant les voltes més modernes; als altres, refenthi columnes y arcades. Uns al costat dels altres, constitueixen una escola d'una uniformitat extraordinaria.

Comencem per descriure l'exemplar sencer, la forma-tipo de que 'ls altres són transformacions o degeneracions. Aqueix se trova al poble de Tahull, al cap d'amunt d'una de les reconades que aflueixen a la vall de Bohí. Son plan es el de la basílica de tres naus, triabsidal, orientada ab l'àbsis cap a llevant; això es comú a la major part de les escoles romàniques; lo especial, lo característich, són ses columnes que apoyen arcades sobre les que s'hi sosté una coberta ab fusta (Fig. 1).

Les columnes no són monolítiques com les que, aprofitades de l'atri de les cases, serviren per aixecar les basíliques d'Italia y de l'Orient, sino construides ab carreus relativament petits; són més altes que aquelles; no són corinties ni jòniques com les usuals de les basíliques llatines y bizantines, sinó reduides a la forma geomètrica més senzilla del cilindre capsat d'un àbach de pla quadrat, recordant la simplicitat del dòrich, no per imitació, sinó per la lògica de la forma, per la exigencia geomètrica que obliga a passar del círcol de la secció de la columna al quadrat del raçament dels archs; sembla com si hi aparegués un intent del acanalat clàssich en un típich ornament que les corona, forma ben comú en el nostre romànich, pera termi-

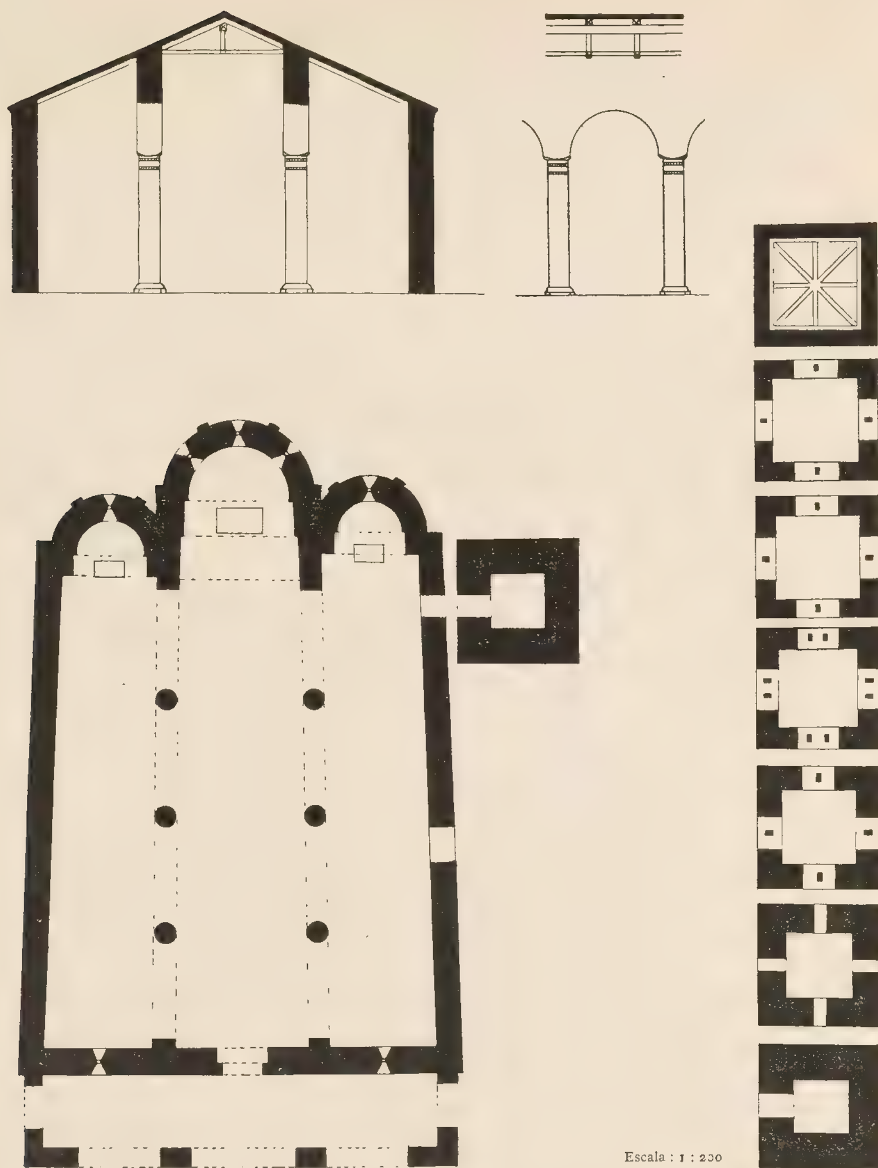

Fig. 1. — Sant Climent de Tahull. - Secció de l'Iglesia. - Arcada y esquema de l'envigat. - Planta General. - Planta dels pisos del campanar.

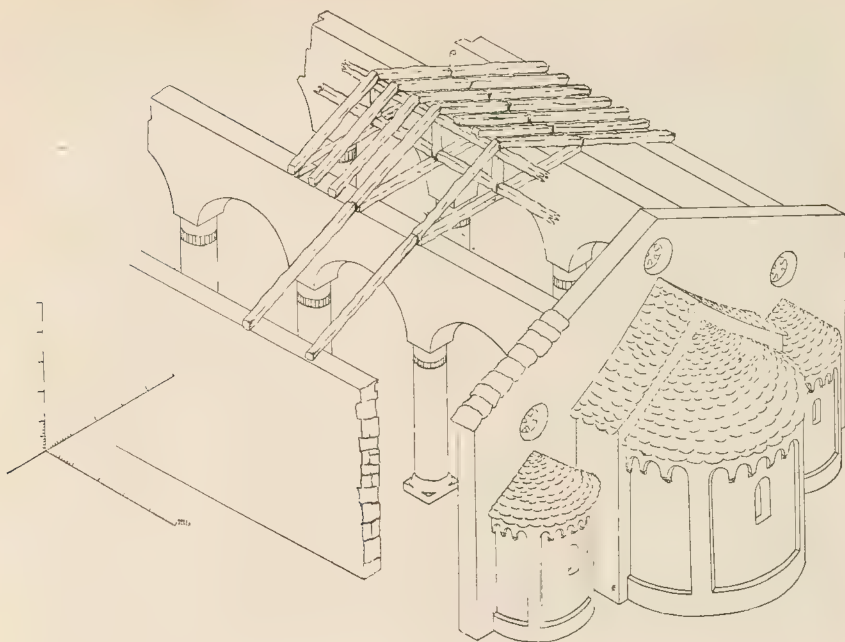

Fig. 2. - SANT CLIMENT DE TAHULL. - Estructura de la coberta.

nar murs d'iglesia y adornar els àbsis y arquivoltes de les portes, recordant los caps dels mahons d' un sardinell posats de punta, o mes o menys aproximadament les dents d' un engranatge, mes no usat may pera coronar pilars ni columnes. Aqueixes són en nombre de tres a cada costat, y aqueix nombre es constant en tots els exemples que hem recorregut, sens excepció. Sobre d'elles hi han els archs semicircolars de consuetut, y, a sobre, una coberta en fusta.

Aqueixa coberta no es com les més antigues o com les coetanies del Nort d' Europa, sinó que té una disposició arcàica, com una supervivencia o atavisme de l'arquitectura o com una d'aqueixes coincidencies tan comuns dels homes en les coses elementals y rudimentaries. Cal notarla aqueixa disposició de la coberta, la més primitiva y rústega de les encabellades, lo més simple en l'art de la fustería. La seva forma, més que una explicació l'indica el dibuix adjunt (Fig. 2).

No es això una encabellada ab son tirant sostingut en son punt mig per un pendoló; no es, ni de lluny, l'armadura triangulada, invariable de forma, de la fustería moderna, sinó una rudimentaria superposició de peces

Fig. 3. - Interior de Sant Climent de Tahull.

com en la fustería dels pobles casi barbres, com en la dels temps més apartats de l'historia en que l'art de fuster y 'l de constructor en pedra tenen la mateixa fòrmula simple. Una viga va de mur a mur de la nau central, al mig d'ella s'hi aixeca un peu dret que sosté un crener; del crener a les parets hi van vigues inclinades, vigues penjants també formen la coberta de les naus laterals.

En l'evolució històrica de la fustería, aqueixa forma cal cercarla en la representada en les tombes rupestres de la Frigia y de la Lidia, o en l'encabellada de l'arsenal del Pireu, que ha permès reconstruir l'epigrafía grega; les encabellades de les basíliques romanes representen un avenç colossal, l'encabellada de la basílica de Fano, construida y descrita per Vitrubi, significa un altre avenç considerable; cap escola mig-eval d'Italia ni del Nort d'Europa presenta aqueixa forma tan elemental de la fustería.

Els àbsis són lo únich d'aqueix temple cobert (seguint la tradició) ab voltes esfèriques; precedit el central d'un tram cobert ab volta de canó com una reminiscencia de l'arch triomfal de les basíliques llatines. Notis la convergencia en direcció al àbsis de les linies de les naus, especialment dels murs que precedeixen a aquell caràcter ben manifest y comú a totes les iglesies del grupo. Això 's senyala a l'exterior d'un modo claríssim; les naus se presenten ab teulada a dos aigues formant dos grans plans, que marquen en la fatxada un ample frontó; en l'àbsis central, abans de la coberta cònica que xopluga la volta esfèrica del santuari, hi ha independent y clarament senyalada la teulada a dos aigues del tros de nau central ab volta de canó que'l precedeix. Es aquest un caràcter comú al grupo que's repeteix constantment. Tres oculus iluminen les naus per sobre 'ls àbsis y una pedra grollerament trepada preludia en ells les complicades curves dels grans finestrals gòtichs. Senyalem la composició senzilla de la fatxada precedida d'un pòrtich

Fig. 4. – Coberta de Sant Climent de Tahull.

modern, destruit avuy y també 'l campanar quadrat de forma lombarda y tindrem idea del conjunt d'aquests temples.

Una policromía d'aire bizantí omplía l'àbsis, decorava ab temes desenrotllats en faixes els murs de l'iglesia y sortint a l'exterior, embellía 'ls junts de les pedres y les arcuacions lombardes ab linies roges y blanques. En cambi, l'escultura no hi apareix pera res, les portes són senzilles, sense ni una columna; hi ha tant sols alguna mènsula dels àbsis barroerament adornada.

Del mateix tipo exactament es l'iglesia de Santa María de Tahull; té igual disposició de plan originari, sols alterat per murs transversals que tapíen les columnes, formant ab les parets de les fatxades laterals uns espatllers interiors que sostenen una galería alta. L'aparell exterior es de granet, les arcuacions, de pedra tosca; sota d'aqueixes hi ha, recordant les formes decoratives italianes, motllures com un oculus cech. El campanar sembla més antich; el rejuntat no lliga ab el de l'iglesia, sinó qu' es més fi y d' un carácter diferent (Fig. 5).

La coberta de fusta hi es enterament visible, encara que renovada; uns archs transversals han substituit les encabellades; les vigues penjants han sigut cambiades per altres paraleles a les naus, y el cambi de sistema de coberta ha obligat a reforçar les columnes per medi d' uns murs que fessin com d'espatllers interiors, com més amunt hem explicat.

A Bohí la transformació es encara major: els espays entre'ls esperons interiors moderns s'han tornat capelles cobertes ab volta, la nau central també ha vist sustituída, per la volta, la antigua fustería y dos de sos àbsis han desaparescut. Com l'anterior, es policromada, però aqueixa pintura está sobre una decoració més antiga que consisteix en el rejuntat decorat ab pintura blanca, resseguint els carreus més o menys regulars. Aqueix sistema

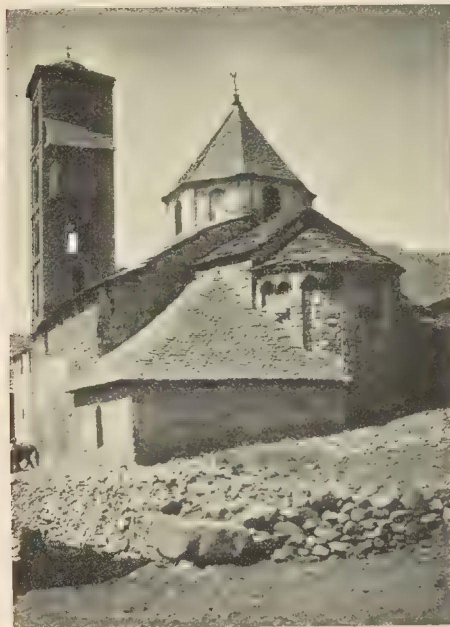

Fig. 5. - Exterior de Santa María de Tahull.

de decoració rudimentaria segueix a l'exterior, derrera d'ells la policromía més rica adorna ab sa rumbositat de tapiç bizantí una humil porta que degué estar aixoplugada sota un porxo, avuy destruit. En les arcades de les finestres la piçarra 's combina ab la pedra tosca, obtenintse aixís una policromía natural, que aussilía la pintura.

Les pintures de l'exterior les precedí aquest rejuntat de la pedra, senzill decorat geomètrich, al alcanç de les mans més inhàbils. N'hi han altres exemples en les valls que estudiem.

II

Tranformacions Araneses.

Aquesta escola s'extèn a l'altre costat de la carena pirenenca, a la Vall d'Aran, aon hi han nombrosos exemplars de plan igual, igual disposició interior, més o menys transformada, ab iguals solucions arquitectòniques a l'exterior.

La diferencia es una sola : a la vall Aranesa desapareix la policromía y en cambi una exuberant escultura, barbra, primitiva, mal executada, decora ses portes y sos àbsis. Les pintures de la vall de Bohí són una obra acabada, probablement exòtica; les escultures de la vall d'Aran son obra de pobres pastors indígenes. Les portes presenten un caràcter marcat, tenen totes timpanell, sobre una llinda hi domina com a tema principal l'escacat y, com en les portes del NO. de l'Aragó y d'aquell costat de França, les presideix el monograma del Crist, tal com en la porta d'Escunau, en la que no queda més que aquest element escultural de l'època romànica, qu'era la de sa primitiva construcció.

En el timpanell de la catedral de Jaca hi hà la llegenda qu'explica aqueixa transformació posterior del monograma del Crist fins a convertirlo, en virtut d'una complicada teosofía mística, en el monograma o símbol de la Trinitat entera. En Bertaux va copiarlo en una de ses correríes pera l'estudi de

la pintura y l'escultura espanyoles y el transcrivim a continuació en tot l'esplendor de sa barbra llatinitat : HAC IN SCRIPTURA, LECTOR, SI GNOSCERE CURA || P. PATER EST. A GENITUS DUPLEX. S EST SPIRITUS ALMUS || HI TRES IN JURE DOMINUS SUNT UNUS ET IDEM.

Fig. 6. - Iglesia de Tredós. *(Fot. de Juli Soler).*

Tota la vall d'Aran es plena d'aquesta típica forma d'iglesia, sembla com si sos constructors romànichs haguessin adoptat tal disposició y seguit la mateixa escola. No hi manca ni un dels seus caràcters especialíssims : els pilars en nombre de tres y els murs del presbiteri convergents cap al àbsis, la coberta a dos plans en la nau, triforcantse en el santuari.

Les descriurem començant per la més alta, colocada en el cap de la la vall, descendint després ab les aigues del Garona (1). La més alta es la de Tredós (Fig. 6), més avall de la confluencia de la vall de Ruda ab el riu Malo; segueixen la de Unyà; després la de Salardú, la de Arties, al peu del Valarties y del Garona; la de Mig Aran (Fig. 7), vora l'antich menhir; Vilach, Vilamós y finalment Bossost.

Fig. 7. - Iglesia de Mig Aran.

L'iglesia de Cap d'Aran ó de Tredós, té la planta rectangular, orientat son axe major de NO. a SE. L'entrada s'obre al costat de ponent. L'àbsis central té la meteixa disposició prolongada y, comú al tipo a que pertany, té a cada costat altres àbsis més petits corresponents a les naus laterals. Els pilars tenen avuy la secció quadrada y sostenen archs circolars. La coberta es de fusta, semblant moderna. El presbi-

(1) Pera la geografía de la vall pot consultarse : «La Vall d'Aran; guía monogràfica de la comarca», per Juli Soler y Santaló; Barcelona, 1906.

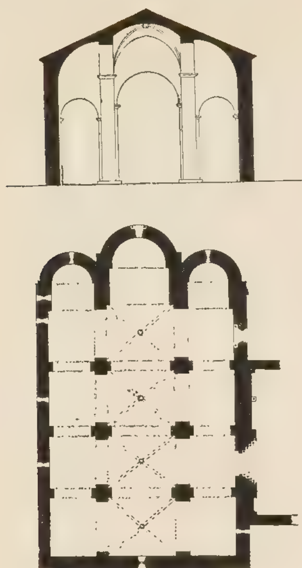

Fig. 8. – Planta y secció de l'Iglesia de Salardú.

teri està elevat alguns graons y en son centre s'hi obra una entrada ab un arch circular que dona accés per una escala a una cripta ab volta de canó. L'àbsis central y un dels laterals estan adornats exteriorment ab arcuacions y faixes lombardes; l'absidiol del mig-día està adornat ab columnes. Aqueixa es l'única de la vall que conserva més o menys la coberta de fusta; sos pilars cilíndrichs són ja convertits en pilars de secció quadrada. Les altres iglesies tenen el mateix plan, però han estat més transformades en sa coberta. En un grupo nombrós s'hi ha substituit l'encabellada per la volta de canó, semicircular en la nau central, de quart de cercle en les laterals. Això ha estat o un cambi soptat en l'obra o una transformació posterior.

Més amunt, prop de la de Tredós, hi hà la de Unyá, ab les tres naus cobertes avuy ab voltes, semicircular la central, de quart de cercle les laterals. Son frontispici al mig-día té la cornisa sobre petites mènsules.

La de Salardú (Fig. 8 y 16) es una adaptació de la mateixa planta de Sant Climent de Tahull descrita a un tipo posterior probablement d'un sigle. Son portal indica ja 'l sigle XIII. Es també de tres naus, la central ab volta ogival, les laterals ab volta de quart de cercle, al costat de mitjorn hi havía una porxada.

Se trova immediatament després l'iglesia d'Arties (Fig. 9). En ella's veu d'un modo clar la substitució de les cobertes de fusta per les voltes del sistema comú a Catalunya : la combinació de la volta de canó semicircular ab les de quart de cercle. Els pilars circulars construits pera aguantar un pes menor que'l que avuy sostenen, se'n ressenten inclinantse y amenaçant ruina. L'àbsis té la disposició típica ab els murs del tram que'l precedeix, convergents y ab tres oculus que iluminen les naus. La porta, ab ses arquivoltes, indica ja 'l sigle XIII. Un fris d'escachs ab arcuacions sobre modillons, decora 'l frontispici en que s'obre 'l portal principal d'entrada.

La iglesia de Mig Aran es una altra transformació del tipo descrit. (Fig. 10) Avuy té una sola nau, ab archs apuntats que sostenen una coberta de fusta; en el mur del cap de l'iglesia, sobre 'l que s'hi obren els àbsis, s'hi senyala el pilar dels archs que dividíen la nau actual en les tres de consuetut. Els contraforts interiors estan marcats ab un escut que indica sa construcció relativament moderna, potser del sigle XV o XVI.

L'iglesia de Vilach es de tres naus ab tres pilars circulars per banda; sobre els pilars se veu clarament un cambi de plan en l'obra com si s'hagués decidit cobrirla de nova manera y referla desde baix ab pilars cruciformes : un arrencament de pilar pera sostenir els archs torals comença per sobre 'l capitell sense que enllaci ab res. Els portals son una barroera reproducció dels del sigle XII ab sa llinda ab el monograma, ab el timpà esculturat bàrbarament.

L'iglesia de Vilamós té la mateixa disposició : tres naus separades per pilars circulars, coberta actualment ab volta central semicircular y de quart de cercle les laterals; l'àbsis ha desaparescut.

Casi en terra plana hi hà la de Bossost (Fig. 11 15 y 18) ab els tres pilars circulars separant la nau central de les laterals, ab els típichs tres oculus sobre 'ls àbsis, també transformada ab el mateix sistema de volta. En els oculus s'hi conserven restos d'un calat de pedra.

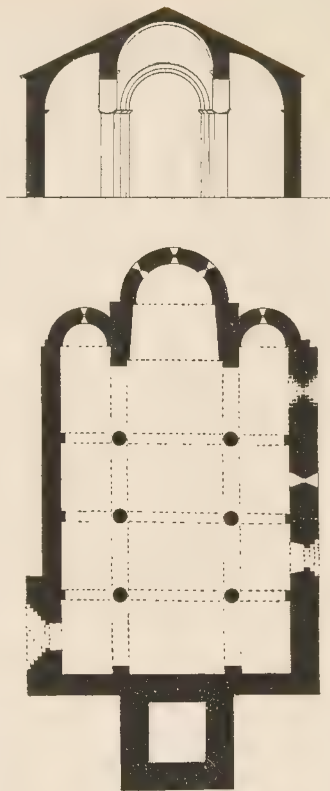

Fig. 9.–Planta y secció de l'Iglesia de Arties.

Cal encare afegirhi varies iglesies, de les que resten sols elements incomplerts, com la d'Escunyau (Fig. 17), de la que's conserva sols el portal característich, sobremontat de pedres decorades que recorden els devanters dels sarcòfachs romànichs del sigle XI ab lo monograma de Crist, les típiques estrelles primitives fetes de archs de cercle y la representació de la creu gammada ab sa punta inferior pera aguantarla sobre 'l senzill altar, tal com són les creus antigues que 's guarden en la Vall; la de Caròs, més amunt al altre costat del riu, de la que resta sols una d'aqueixes llindes estranyament decorada, a més dels temes usuals ab flors de lis rudimentaries.

III

Cronología.

Un exàmen de l'aparell d'aquestes iglesies y de la composició de llurs portes y decoració de llurs àbsis indicaría l'època de la nostra arquitectura ro–

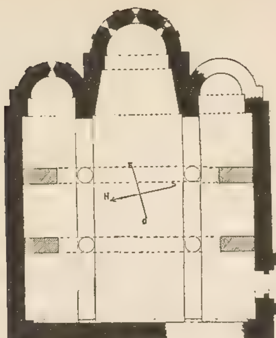

Fig. 10 - Planta de l'Iglesia de Mig Aran.

mànica, que en la nostra terra va desde les derreríes del sigle XI a les noves corrents del sigle XIII. De cap de les iglesies de l'Aran hi han documents escrits pera fixarne la data, en cambi son documentades ab gran precisió les iglesies de Santa María y Sant Climent de Tahull. En llurs altars s'hi ha trovat l'acta de consagració que diu que 'ls díes 11 y 12 de Desembre del any de la Encarnació 1123, foren consagrades les dugues iglesies referides. Ve això comprobat per un epígraf pintat en un pilar de la part esquerra de l'iglesia de Sant Climent (Fig. 14), que diu aixís : ANNO AB INCARNATIONE DOMINI || MILLESIMO CENTISIMO VIGESIMO TERTIO || QUARTO IDUS DESEMBRI VENIT RAIMUNDUS || EPISCOPUS BARBASTRENSIS ET CONSECRAVIT || HANC ECCLESIAM IN HONORE SANCTI CLEMENTIS MARTYRIS || ET PONENS RELIQUIAS IN ALTARE || SANCTI CORNELLI EPISCOPI ET MARTIRYS.

Aqueix epígraf ab caràcters típichs de l'època, anàlechs als de les pintures del àbsis, indica ab precisió la cronología de les iglesies, en la primera meitat del sigle XII.

IV

Originalitat del grupo.

¿Quínes són les influencies que determinen aqueixes iglesies?

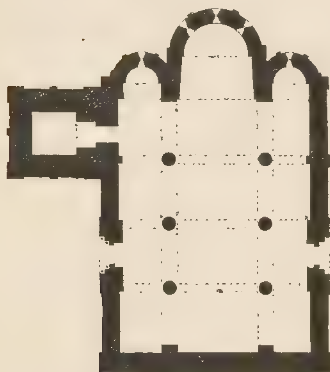

Fig. 11. - Planta de l'Iglesia de Bossost.

L'estudi de les terres que volten la vall Aranesa són, fins a cert punt, conegudes : pel costat de França tenim d'una part, a més dels viatges y estudis propris, *L'art religiós del Rosselló,* d'en Brutails; l'obra en curs de publicació, amablement comunicada, del arquitecte Robert Roger de Pamiers, *Les Églises romanes du Pays de Foix et du Couserans;* Cénac Moncaut en son *Voyage archéologique et historique dans l'ancien comté du Comminges et dans celui des Quatre - Vallées* (Tarbes-Paris, 1856), y Anthyme Saint-Paul en ses *Notes sur l'architecture dans le Comminges,* del III al XV sigle (Revue de Comminges,

IV, 1877) donen alguna que altra indicació sobre 'l vell país de Comminges, tan lligat a la vall d'Aran.

Són menos complerts els datos del costat de l'Aragó; la monografía *La Arquitectura en Aragón en el siglo XI,* den Gregori García Cortés, no es pas aprofitable baix aquest punt de vista. Tenim, en cambi, nombrosos estudis a la *Revista de la Sociedad Española de Excursiones.*

Al Rosselló hi hà sols la ressenya del monjo García sobre 'l pirenench Sant Miquel de Cuixà, que fa suposar una iglesia de tres naus, coberta ab fusta. En Brutails indica l'existencia de pilars cilíndrichs en els dos costats de la nau de la vella iglesia d'Eus al Conflent y enormes soports cilíndrichs a Sant Esteve del Monastir en el terme de Perpinyà; aquestes iglesies son avuy cobertes ab volta.

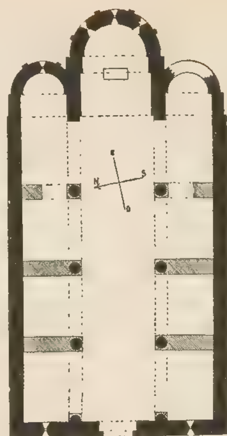

Fig. 12. – Planta de l'Iglesia de Santa María de Tahull.

En Roger cita com excepcional la grossa columna aparellada de Mercús a uns quatre kilometres de Foix, y, tractant d'explicàrsels, se pregunta : ¿Havíen estat traçats en plan circular pera anunciar el Santuari? Es més racional, se respón ell mateix, suposar, ab M. de Lahondès, que 'l constructor havía tingut al principi l'intenció de no emplear més que soports circulars; mes, no sabent com entregar en una superficie cilíndrica els torals de la nau y els dels colaterals y les arcades longitudinals, problema realment complicat, preferí renunciar a son projecte y usar els pilars cruciformes que feyen més fàcil la solució y responíen, al menys, més llògicament al plan de basament. Cita unes quantes iglesies d'una nau cobertes ab fusta y després diu que les iglesies que posseeixen tres naus, nau central y colaterals, són cobertes ab volta de canó semicircular; la de les naus laterals, ja semicircular ja en quart de cercle; y que la cúpula y la volta, per aresta, no són may practicades al país.

M. Anthyme Saint-Paul proporciona datos menys precisos : al Cominges, diu, dominen les dues combinacions descrites, de volta de canó al Bigorra, y al Bearn sols es usada la volta de canó semicircular. Enlloch apareix pel costat de França complerta aqueixa especial disposició de les iglesies de la vall de Bohí y de l'Aran.

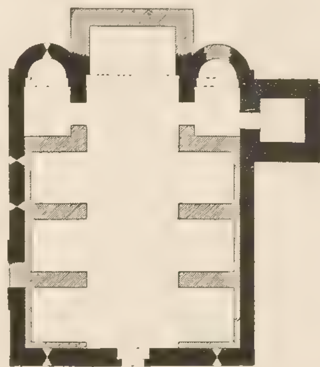

Fig. 13. – Planta de l'Iglesia de Santa María de Bohí.

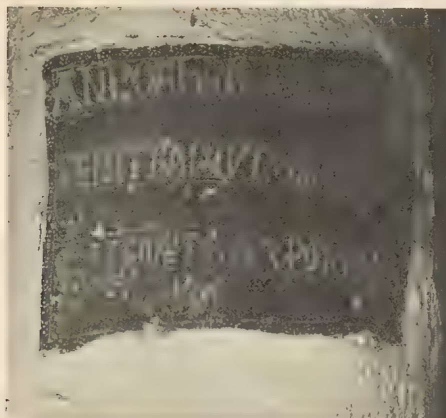

Fig. 14. - Inscripció pintada conmemorant la consagració de Sant Climent de Tahull.

Cap a Aragó, en la ratlla de l'actual frontera, no 's trova la iglesia de tres naus coberta ab fustería; la missió de l'Institut d'Estudis Catalans pogué senyalar les iglesies d'Ovarra y la d'Alaò cobertes ab volta per aresta, grupo que s'entra cap a França a Saint-Aventin de l'Arboust.

Pel costat de Catalunya avuy no es fàcil citar altres iglesies de tres naus, cobertes ab fusta, que les que són objecte del present estudi, ni 's troven enlloch les disposicions característiques de l'escola de les valls de Bohí y Aranesa.

Tot això les determina com una varietat característica que no sembla importada, que més aviat es formada per un grupo enderrerit en la marxa general de la nostra arquitectura.

V

La coberta en fusta.

Es un interessant problema el de la construcció en fusta en la nostra escola romànica.

Es comú entre 'ls arquitectes del Nort el donar com axiomàtica l'existencia de les cobertes de fusta com precedint a la volta en les iglesies romàniques del mig día.

A l'Escandinavia la construcció en fusta precedí a la construcció en pedra, introduida pels missioners cristians anglo-normands en les derreríes del sigle XI : en aquelles terres septentrionals les iglesies més antigues en pedra daten del començament del sigle XII y perteneixen a l'escola anglonormanda (1). A França mateix se sab l'existencia d'iglesies primitives en fusta.

Però lo que es comú al Nort es la persistencia de la coberta de fusta, casi fins a l'introducció de la volta gòtica.

No ha passat axís entre nosaltres. La fusta ha estat empleada en la nos-

(1) André Michel : *Histoire de l'Art*; I, 529.—*L'architecture romane*, per Camille Enlart.

tra construcció en la coberta de les basíliques preromàniques, en les terres de domini bizantí durant el període wisigoth (Santa María de Palma, la de Valencia, com deixen entreveure les làpides, etc., etc.). En les iglesies dels sigles x y xi alguna que altra vegada se fa esment de l'obra de fusta. Ho fan suposar els incendis freqüents dels temples y les actes de consagració ho diuen clarament. En una acta de consagració de Cuixà, de 953, referintse al Príncep Seniofret, se diu : *edificavit eam mirifice ex calce et lapidibus et lignis dedolatis mirifice* (1).

En l'acta de consagració de Sant Benet de Bages, de l'any 972, s'hi descriu com els fills dels fundadors Salla y Riquildis, anomenats Isern y Guifre : *diligenti cura arquitecta ipsius templi ad fastigium usque perduxerunt cum triforia ipsius atrii pertinentia* (2); diu Mossen Gudiol (3) que venen a significar les paraules *architecta* uns sostres, y *fastigium* un frontó triangular; Sant Benet de Bages hauría aixís estat coberta ab obra de fusta. *Arquitecta*, segons Ducange, significa obra o edifici; *fastigium*, equival també a *summitas*, y *triforia* significa pòrtich, deventse traduir la frase indicada del següent modo: «diligentment feren l'obra del temple fins dalt lo crener y lo referent als pòrtichs de l'atri o del claustre.»

El bisbe de Girona Pere Rodgari va vendre l'iglesia de Sant Daniel al comte de Barcelona, Ramon Borrell, en l'any 1017, per el preu de cent unces d'or puríssim per reedificar ab son producte l'iglesia catedral, pròxima a la ruina..... *necessitate coacti causa ædificationis prædicte Ecclesie, quæ satis cognitum cunctis est esse destructa, et servientes Deo in eadem domo, pluvialis tempore ibi non possunt psallare, nec non in alio tempore* OB RUINAM TECTI VETUSTISSIMI (4) *eiusdem domus præscriptæ ibi non possunt sacra misteria peragere... pretium uncias auri cocti quas vos emptores in ipsa opera jam dictae nostrae Matris Ecclesia B. Mariae Sedis Gerundae dedistis, atque misistis, videlicet in dictis parietibus faciendis,* ET IN IPSA COOPERTIONE *Ecclesia jam dicta.....* (5) A la catedral de Girona hi plou per la ruina d'una coberta vella y els clergues en els díes de pluja no poden cantar sense mullarse, ni tampoch en els altres díes, per la ruina de la coberta molt vella, vetustíssima. Els diners de la venda s'empleen en les parets y en la coberta, *in ipsa coopertione*. Això es difícil d'explicar sense partir del supost de la coberta de fusta.

¿Còm eren aqueixes cobertes?

Cal apartar tota idea d'encabellada exòtica en el país. A la Catalunya

(1) *Marca Hispanica* : Apèndix XI.
(2) *Marca Hispanica* : Apèndix CXII; col. 897.
(3) *Notions d'arqueología sagrada*; Vich, 1902.
(4) El mot *tectum* s'usa en sentit de sostre y de teulada. *Tac. techo; Vitr. tejado, cubierta. (Diccionario* de RAIMUNDO DE MIGUEL; Madrid, 1878.) El mateix sentit dóna Ducange.
(5) MONTSALVATJE : *Noticias históricas*; t. XIV, p. 309 y següents.

Fig. 15. - Iglesia de Bossost.

romànica, la forma més complicada de fustería ha estat la jàcena y la viga; se pot dir que tots els elements els cita 'l document transcrit per En Balari d'una escriptura de l'any 1038 : *et omnia instrumenta mansionis, id sunt biges et chabirons et lapides* (1). En ella 's troben citats ab els noms actuals les vigues y els cabirons de fusta, casi 'ls únichs elements de la nostra fustería.

Les cobertes de les iglesies eren formades de vigues apoyades en archs transversals o en caballs o formes de disposició senzillíssima com els de Tahull, que 's construeixen senzillament en obra per medi de vigues y peus drets.

De la primera disposició no 'n queda exemple ni descripció antigua; cal entrevèurerla en les formes derivades posteriors conservades en els recons enderrerits de la terra, com a Sant Climent de Tahull, l'únich exemplar sencer degenerat que resta de aquelles cobertes de fustes admirablement trevallades de que parlen les actes de consagració.

La segona disposició d'archs y vigues, l'explica d'un modo claríssim la carta del monjo García, de Cuixà, a l'abat Oliva, escrita en 1040, fecond document pera l'historia de l'arquitectura romànica. Diu lo monjo García que després d'aixecar els murs, Garí construí uns archs..... *tandem in excelencia arcus elegantissime dimissit*, y després d'aixecar encare més els murs

(1) A. C. B. : *Antiquit*; Lib. I, n. 144, f. 66 v.—Balari : *Orígenes históricos de Cataluña*; p. 586.

Fig. 16. - Iglesia de Salardú.

y de fer els frontons hi colocà vigues (1) : *parietes succinto opere in magnificentia fabricæ cum admiratione mirabili in sublime erexit fastigia vero culminis proceritate simul trabium* (2) *et ornamentorum claritudine illa venustissime operuit* (3). La paraula *fastigium* es sinònima aquí de frontó. La disposició de Sant Miquel de Cuixà se troba realisada en l'iglesia d'Engordany, que n'es un exemple modestíssim que 's troba entre les Escaldes y Andorra la Vella. Un altre exemple es l'iglesia de Mig Aran, originaria del tipo comú al país y transformada en baixa època en una sola nau.

Mes aqueixos exemples són en capelles reduides de data relativament moderna, y pera trobar la solució en tota sa esplendor s'ha de recorre als dormitoris dels monastirs cistercienses posteriors, com Poblet y Santes Creus, o a les iglesies del Carme y dels Dominichs o dels Hospitalaris, a les capelles reyals, o a les llotges y sales dels edificis civils, aon se troba la fustería romànica de Cuixà, descrita pel monjo García.

VI
La construcció en volta.

Però venen els incendis y aqueix sistema de construcció en fusta 's va

(1) Aqueixa interpretació ha sigut donada primer per En Brutails en *L'Art religiós en el Rosselló*; p. 62.

(2) Sant Isidor diu : «Trabes vocatae, quod in transverso pontae introsque parietes contineant...» (*Ethimolog.*; lib. XIX, cap. XIX.)

(3) *Marca Hispanica* : Apèndix CCXXII, col. 1074.

Fig. 17. - Porta de l'Iglesia de Escunyau.

arreconant en les valls apartades. Cap avall apareix en els temples un element vell, romà d'origen : la volta. Y la construcció de fusta va perdent camp, arreconantse en les pobres ermites d'una nau, o en les iglesies de les valls pirenenques aon l'hem retrovada.

Les paraules de Quicherat, ha dit un arqueòlech jove, que es autoritat en arqueología mig-eval, resten veritat (1) : «*La volta considerada en sa forma, en son punt, en sa economía, en la disposició dels pilars que la sostenen, es sempre lo caràcter esencial de l'arquitectura romànica; fora de les linies generals del plan y de les lliures fantasíes de la decoració, tot l'hi es subordinat*». L'arqueología monumental guanya llògica y unitat quan seguint en això el *processus* dels mestres de l'obra, refereix les disposicions del suport, la de les arcades y ses relacions, l'alçat de les iglesies y els trifons, an aquesta causa final que es l'equilibri de la volta.

Cal discutir aquí la qüestió de la volta en el nostre país, aont indubtablement s'hi trova desde data més antiga que a la França del Nort. Això probarà clarament com l'escola romànica de l'Aran y de Bohí es una forma revellida de l'arquitectura catalana sobreviventa en el sigle XII, després de doscents anys d'emplearse la volta en les iglesies.

Enlard diu : «*Cap al any 1100 les iglesies ab volta eren extremadament rares*»; indicant també que : «*l'art pren una empenta prodigiosa y realisa en alguns anys la transformació més complerta*» (2).

M. Marignan (3) sosté que la volta romànica y la volta gòtica s'han propagat casi simultaniament, y fora d'algunes excepcions extremadament rares el canó seguit no sería pas anterior al creuer dels archs ogivals. Art romànich y art gòtich corresponíen a dugues escoles geogràficament distintes, mes contemporanies, no a dos estils successius.

(1) Brutails : Bibliothèque de l'École des chartes; 1903, p. 133.
(2) Enlard : *Manuel d'archéologie française*; p. 201.
(3) *Histoire de la sculpture en Languedoc*; p. 18.

No es pas cert això a Catalunya. La construcció en volta era una novetat en les iglesies en 957, al reconstruir el monastir de Sant Esteve de Banyoles cremat pels infidels. Diu l'acta de consagració : *quam prælibatus abbas mirifice construxit a pavimento usque ad tegimen ex calce a lapidibus dedolatis, quia olim combustum fuerat a nefandissimis paganis, et non dimiserunt in prædictum cœnobium neque tugurium in umbraculo* (1).

Fig. 18. – Portal N. de l'iglesia de Bossost.

L'interpretació d'aquest text no deixa lloch a dubtes : l'iglesia anterior fou incendiada y la nova 's fa de pedra y calç desde 'l paviment a la coberta, en una paraula, se construeix ab volta, posant la teula sobre d'ella, sense intermedis de fusta, com es usual en el nostre país. La volta 's troba citada documentalment en l'acta de consagració de Ripoll del any 977, sobre la que ha senyalat l'atenció primer que ningú Mossen Gudiol (2). No es pas encare una obra comú y vulgar, a la volta no se la califica d'admirable, pro de l'obra 's diu que s'ha fet ab *gran suor* y perseverancia..... *post modum domnus Guidisclus normali functione monachorum pater, pulcra sublimatam fabrica fornicibusque subactis, priore multo majorem magno sudore perseverando consummavit, consumat dedicationem illico fieri festinavit* (3).

En 1040 es la volta encare una cosa a notar. La carta del monjo García al abat Oliva, referintse a la capella circular de Cuixà, dedicada al Naixement de Crist y que era coberta per una volta anular ab un pilar central, la califica, al parlarne, de *pulcro et arcuato opere*.

Tot això sembla extraordinari als arqueòlechs francesos y ho fora al Nort de França sobretot. No ho es al Nort de la península ibèrica : les iglesies de Sant Miquel de Linio y Santa María de Naranco, fundades a mitjans del sigle IX, són cobertes ab volta, desde aquella data; axís ho afirmen docu-

(1) *Marca Hispanica* : Baluzio; col. 396.
(2) *Nocions d'arqueologia sagrada catalana*; Vich, 1902; ps. 214 y 215.
(3) *Marca Hispanica* : Apèndix CXXIII.

ments dels sigles x y xi, que darrerament han servit a M. Bertaux [1] pera combatre la tesi de M. Marignan, y que parlen del *arte fornicea*, de l'obra feta sols de calç y pedra..... *pluribus centris forniceis concamerata, sola calce et lapidibus constructa*. Lo palau del Rey Ramir era fet sense fusta, *palatium sine ligno miro opere inferius superiusque cumulatum*.

Aquestes iglesies en volta, construides en tota la terra catalana en el sigle xi, apareixen en les valls pirenenques entrat ja 'l sigle xii en les iglesies araneses en que la coberta de fusta 's crema, o en que 'ls mestres de l'obra, atrets per la nova corrent, se repensen al mig ferla y la construcció en pilars circulars es tot plegat represa senyalantse sobre 'ls capitells, sense enllàs, com un element no previst, lo rasament dels archs torals y fent aguantar als pilars dèbils apropòsit pera sostenir una encabellada de fusta el pes feixuch de la coberta, feta sols de calç y pedra a la romana. Axís l'influencia de la nostra escola romànica sobre la forma local de Bohí engendra les formes estranyes de les iglesies araneses.

VII

Conclusió.

Són les iglesies de les valls de Bohí y de l'Aran els exemplars d'una escola enderrerida en la seva època; es son art no una obra antigua sinó una obra enderrerida en son temps. Quan tota la terra catalana aixeca iglesies de pedra, desde baix a dalt; al cap de casi cent cincuanta anys de la construcció de Sant Esteve de Banyoles, del paviment a la coberta feta sols de calç y pedra pera evitar els incendis; quan tota la França ha substituit les encabellades de fusta perilloses per combinacions diverses de voltes, s'aixequen Sant Climent y Santa María de Tahull ab rudimentaria y arcàica coberta de fusta. Consagrades les iglesies de Tahull, els constructors de voltes hi arriven y traspassen els ports cap a l'altre costat ont troven començades les iglesies de la Vall d'Aran, y 'ls mestres de les obres adopten sense pensarshi 'l nou sistema de les voltes de canó reforçades d'archs torals característichs del sigle xii.

Aquest enderreriment constructiu va acompanyat d'un enderreriment artístich; d'unes solucions arquitectòniques mal girbades, d'una escultura rudimentaria en sa execució y antiquíssima en llurs temes formats del monograma de Crist de tradició constantiniana, de les estrelles que iguals se troven en les urnes cineraries y en les esteles romanes y que igual adornaven los trajos dels pobles ibèrichs.

(1) André Michel : *Histoire de l'art*; t. II, p. 216.

SECCIÓ HISTÒRICA

LES HISTORIENS DU ROUSSILLON, par M. JOSEPH CALMETTE.

BIEN que le Roussillonnais ait toujours eu, à un très haut degré, l'orgueil et le culte de sa terre natale, il faut reconnaître que l'histoire locale—qui n'est, en somme, que l'une des formes littéraires du patriotisme local,—fut assez faiblement représentée chez nous durant de longs siècles. Nos ancêtres, apparemment, aimaient mieux illustrer leur pays et leur race par des actes que par des écrits. Hardis guerriers, navigateurs intrépides, commerçants entreprenants et pionniers infatigables, ils semblent n'avoir pas eu le loisir de penser à la postérité. Du moins, ils ne se sont guère préoccupés de faciliter la tâche des érudits futurs, et nous en portons la peine aujourd'hui, lorsque, pour reconstituer ce passé roussillonnais si varié en épisodes et si riche en exploits, c'est à peu près exclusivement aux sources diplomatiques que nous devons puiser à défaut de chroniques, d'annales ou de mémoires.

I

A cette répugnance que manifestèrent les Roussillonnais d'autrefois pour la littérature historique, il y a eu cependant quelques honorables exceptions. Dès le moyen âge, des notaires et des clercs,—ces professionnels de la plume en un temps où l'on maniait plus volontiers l'épée,—eurent parfois l'heureuse idée de mettre par écrit, sur le parchemin ou sur le papier, les faits les plus dignes de souvenir, ceux du moins qu'ils jugeaient tels, parmi les évènements dont se tressait la trame de l'existence quotidienne : ce sont à Perpignan, les prêtres de Saint-Jean [1] et de Saint-Jacques [2] qui tiennent un véritable journal; c'est à Perpignan encore, le notaire Antoine Pastor [3], bon loyaliste aragonais du XVe siècle et fort réfractaire à l'influence française; ce sont, enfin, à un moindre degré, ces nombreux notaires des villes et des villages [4], modestes témoins du siècle qui s'écoule et très friands des menus faits locaux. Les plus zélés et les plus attentifs piquent ça et là dans leurs registres même, au hasard de la chronologie, de petites notes, courtes et drues, qui se dissi-

(1) Archives départementales des Pyrénées-Orientales, série G (cf. l'*Inventaire sommaire* de cette série).

(2) Bibliothèque de Perpignan, ms. 84. Cf. Pierre Vidal, *Histoire de la ville de Perpignan*, p. 260, note 1.

(3) *Libellus*, publié d'après le manuscrit conservé dans le fonds Baluze, à la Bibliothèque Nationale de Paris (*Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon*, t. II, 1901).

(4) Les registres de cette sorte sont conservés en nombre dans la série E des Archives départementales des Pyrénées-Orientales, l'un des dépôts les plus riches en *fonds de notaires*.

mulent entre un testament et un acte de vente et viennent pointer, en quelque sorte, pour nous, bien à sa place, le fait du jour : disparition d'une personnalité marquante, scandale ou bizarrerie, invasion d'une armée ou d'une bande, alerte de frontière, fléau tel que la peste ou sinistre tel qu'une inondation.

Mais l'histoire proprement dite est autre chose que cet enregistrement de faits divers et l'on n'en saurait séparer la notion d'une certaine objectivité ni d'un certain recul. Or, moins encore que le souci de retenir le présent, la recherche du passé préoccupa nos compatriotes. Le précieux livre de Rigau, paru à Barcelone en 1510, n'est qu'une œuvre d'homme d'affaires. Certes la riche compilation de documents qu'il a intitulée *Recollecta* (1) est, pour nous, *historique* au premier chef, mais elle n'était pour l'auteur même, comme aux yeux de ceux auxquels elle était destinée, rien autre chose qu'un recueil administratif, et, de longtemps encore, l'exploration désintéressée du temps passé ne paraît avoir tenté l'esprit de nos prédécesseurs.

II

L'histoire provinciale du Roussillon n'existe pas, à proprement parler, avant le XVIIIe siècle. A la vérité, un notaire du XVIIe, André Bosch, avait tenté un effort pour exhumer des pièces d'archives et pour en tirer les matériaux d'un monument élevé à la gloire du Principat de Catalogne et des comtés de Roussillon et de Cerdagne (2). Mais, si le premier en date de nos historiens provinciaux avait le goût du document, il avait plus encore le goût de l'héroïque et du merveilleux; surtout il était totalement dépourvu de sens critique, et ses investigations laborieuses à travers l'inédit n'ont guère abouti qu'à propager des légendes puériles et invraisemblables. Aussi bien, a-t-il été puni de ses excès d'imagination par une réputation fâcheuse. On ne s'est pas contenté de nier son autorité, l'on a incriminé sa bonne foi et le sobriquet de menteur, *lo mentider*, a été accolé à son nom. Le jugement de la postérité doit être plus honorable : à vrai dire, la crédulité extrême de Bosch ne l'absout que trop de l'accusation d'imposture. Mieux vaut confirmer la sentence de Fossa, cruelle encore, mais plus équitable, qui le déclare «aussi peu jurisconsulte qu'historien».

En dehors du fantaisiste *Summari* de Bosch, les Roussillonnais jusqu'au milieu du XVIIIe siècle en furent encore réduits aux histoires générales de

(1) **Recollecta de tots los privilegis, pragmatiques e ordinacions de la Fidelissima villa de Perpenya.** - Barcelona : Rosembach, 1510, in-f°. - Gothique.

(2) *Summari, index o epitome dels admirables y nobilissims titols de honor de Cathalunya, Rossello y Cerdanya, y de les gracies, privilegis, prerogatives, preheminencies, llibertats y immunitats gosan segons les propries y naturals leys.* - Perpinya, Pere Lacavalleria, 1628.

Catalogne (1), d'Aragon (2) et de France, et au recueil, aussitôt célèbre qu'imprimé, de la *Marca Hispanica* (3), vaste enquête diplomatique dont l'introduction, due à Baluze, est une esquisse historique bien venue, mais prématurée et par trop rapide.

En réalité, la première histoire scientifique du Roussillon est celle que l'on pourrait extraire de l'*Histoire générale de Languedoc* (4), cette compilation imposante dont les éditions successives ont prouvé le succès, et qui, sous sa dernière forme (5), reste peut-être l'instrument le plus indispensable au travailleur roussillonnais d'aujourd'hui.

III

En revanche, l'honneur d'avoir vraiment inauguré l'histoire locale en Roussillon revient à un Roussillonnais dont le nom est bien catalan, l'abbé Xaupi. Cet esprit curieux et pénétrant fit, comme il arrive souvent aux initiateurs, de l'histoire par occasion. Il fut séduit par un problème qui représentait alors un intérêt pratique : faut-il admettre ou rejeter *la noblesse des citoyens honorés de Perpignan*? Sa volumineuse dissertation en faveur des bourgeois perpignanais qui revendiquaient la noblesse (6), souleva une polémique dans laquelle la négative eut pour champion un éloquent avocat, François Fossa (7). De l'ardeur des répliques naquit aussitôt toute une petite littérature (8) qui offre le premier exemple d'une discussion approfondie sur un point d'histoire roussillonnaise. Au reste, dès sa préface primitive, l'abbé

(1) Carbonell (Pere Miquel) : *Chroniques de Espanya fins aci no divulgades.* - Barcelona, 1546, in-fol. (Brunet cite à tort une édition de 1547. *Cf.* Muñoz y Romero : *Diccionario bibliográfico-histórico*, p. 89, col. 1). - Pujades (Geronimo) : *Crónica universal del Principado de Cataluña.* C'étaient, en Roussillon, les livres les plus répandus.

(2) Zurita (Gerónimo) : *Anales de la Corona de Aragon.* - Zaragoza, 1610, in-fol., 4 vol. Il ne manque à ce célèbre ouvrage que l'appareil systématique des références pour être digne d'un savant moderne. C'est certainement une des productions historiques les plus estimables de tous les temps.

(3) *Marca hispanica sive limes hispanicus* : Parisiis, apud Franciscum Muguet, 1688, in-fol., portrait de Pierre de Marca et une carte.

(4) D. Devic et D. Vaissette : *Histoire générale de Languedoc.*-Paris, Jacques Vincent, 1730-1745; 5 vol., in-fol.

(5) *Histoire générale de Languedoc.* - Toulouse, Privat.

(6) Xaupi : *Recherches historiques sur la noblesse des citoyens Honorés de Perpignan et de Barcelone connus sous le nom de citoyens Nobles.* - Paris, Nyon, 1773, in-12°, et Paris, Cl. Simon, 1776, 3 vol. (éd. complète).

(7) Fossa : *Observations historiques et critiques sur le droit public de la Principauté de Catalogne et du Rousillon.* - Perpignan, Claude le Comte, 1770, in-4°.

(8) Xaupi : *Continuation du livre des recherches historiques sur la noblesse des citoyens majeurs* (sans indication typogr.) in-4°.— *Mémoire au roi touchant la constitution entre la noblesse et les Bourgeois honorés de Perpignan.* - Paris, veuve Pignard, 1769, in-4° de 88 pages.— Fossa : *Mémoire pour l'ordre des avocats.* - Toulouse, 1777, in-4°.—*Réfutation abrégée du même.* - Toulouse. 1778, in-4°. Cf. pour les publications de moindre importance parues sur le même sujet la *Bibliographie Roussillonnaise*, n° 1847 et suiv.

Xaupi avait montré à quel point il avait le sentiment intime des exigences de la saine érudition. «Ces recherches, disait-il, ont exigé un travail pénible et singulier. L'étude du droit féodal et de l'histoire du moyen âge; la connaissance des auteurs de diverses nations qui ont écrit sur la noblesse; l'intelligence des langues espagnole et catalane; la discussion des lois et usages de la principauté de Catalogne; la vérification des titres originaux déposés dans les différentes archives de Barcelone, pour avoir les notions locales sur tous ces objets; c'étaient là autant de secours indispensables pour porter cet ouvrage à son point d'exactitude.» Cette profession de foi est certainement à retenir. Car si l'abbé Xaupi s'est fait plus d'une illusion sur la solidité de sa doctrine, si la logique de son adversaire a souvent raison contre la sienne, du moins ce n'est pas un mince mérite que d'avoir trouvé et donné, comme il l'a fait,—et du premier coup,—la bonne formule de l'érudition locale. Fossa, de son côté, s'efforçant de plaider contre les *bourgeois honorés*, se laisse volontiers entraîner par son goût de la précision à constituer son dossier dans les archives, en même temps qu'il dépense un incontestable talent, pour interprêter en sa faveur les pièces versées au débat par la partie adverse. C'est donc, dores et déjà, le corps à corps avec les textes, l'enquête personnelle et la coordination systématique des sources.

L'émulation suscitée entre Xaupi et Fossa par la passionnante question des *bourgeois honorés* pouvait être féconde; il pouvait en surgir une première et active génération d'historiens locaux. Par malheur, il n'en fut rien. Les contemporains ne virent apparemment, dans la polémique retentissante des deux éminents contradicteurs, que ce qu'ils y voyaient eux-mêmes : un procès pour l'instruction duquel la recherche historique n'était qu'un moyen. Avec eux l'histoire locale était née servante de la jurisprudence : elle ne sut point se dégager toute seule de cette servitude, et l'école d'érudition provinciale qui pouvait sortir de ce vigoureux effort ne fut pas constituée.

IV

Au lieu de se développer spontanément sur place, à l'école de ces éclatants mais involontaires précurseurs, l'érudition roussillonnaise sommeilla donc chez nous (1) pour ne se réveiller définitivement, comme ailleurs, que sous l'influence du grand mouvement romantique dont la portée fut, à la fois, si générale et si décisive.

(1) Parmi les œuvres isolées qui parurent avant le *Publicateur* dont nous allons caractériser le rôle, on doit une mention particulière aux travaux suivants : HENRY : *Recherches sur la voie romaine.* - Perpignan, Tastu, 1820, in-8°.—JAUBERT DE PASSA : *Mémoire sur les cours d'eaux et les canaux d'arrosage des Pyrénées-Orientales.* - Paris, 1821, in-8°.—*Notice ecclésiastique sur le Roussillon suivie du catalogue des évêques d'Elne*, par un prêtre de Perpignan [Fortaner]. - Perpignan, Tastu, 1824, in 8°.

Une pléiade de bons esprits s'attache, à partir de 1832, aux études locales; à leur tête marchent Pierre Puiggari, Jaubert de Réart, Campagne, les frères Jacques et Jean-Baptiste Renard de Saint-Malo (1). C'est là véritablement la première génération de nos érudits. Telle qu'une équipe d'ouvriers laborieux, elle s'attaque vaillamment et de tous côtés à la besogne immense qu'impose le défrichement tout nouveau de l'histoire provinciale. L'activité de ces premiers pionniers est prodigieuse; la diversité des domaines qu'ils touchent est extrême. Toutes les périodes de l'histoire, depuis l'antiquité jusqu'aux temps modernes, l'archéologie et les institutions, la topographie et l'hagiographie sont étudiées simultanément et concurremment. Dans leur joie de rencontrer à chaque pas du nouveau, ces néophytes de l'érudition n'ont pas la patience de réserver les éléments de vérité qu'ils découvrent pour en construire une grande œuvre; malgré le rêve ambitieux que plusieurs caressent d'écrire «une histoire véridique et définitive de la province», bien peu résistent au plaisir de livrer au public, au fur et à mesure, les acquisitions quotidiennes, si bien qu'en définitive c'est dans une quantité d'articles de détail qu'il faut recueillir le résultat le plus positif de ce fécond labeur.

Heureusement, les travailleurs roussillonnais avaient eu la précaution de se donner un organe : ce fut *Le Publicateur des Pyrénées-Orientales* (2), l'ancêtre vénérable de tous les périodiques scientifiques qui se sont succédés depuis à Perpignan. *Le Publicateur* n'a pas fourni une bien longue carrière; il n'a exactement vécu que pendant six ans, de 1832 à 1837; mais la collection qu'il forme contient un grand nombre de documents, d'études et de discussions du plus vif intérêt. Le tout manque d'ordre, il est vrai. *Le Publicateur* ne s'était-il pas lui-même défini, à la date du 25 août 1832, «un magasin de renseignements curieux recueillis sur tout le département» ? La formule est heureuse. Mais pour caractériser pleinement les fournisseurs habituels de ce vaste magasin, il faut tenir compte du sentiment qui doublait leur bonne volonté; c'étaient d'ardents patriotes roussillonnais. Ce patriotisme leur crée un intéressant état d'esprit : un culte passionné pour la province natale inspire et guide cette génération de convaincus. Aussi bien en trouve-t-on la mesure dans l'indignation singulière qui les saisit soudain

(1) Voir sur les œuvres et la vie de ces différents personnages les mentions que leur consacre la *Bibliographie Roussillonnaise* dressée par PIERRE VIDAL et JOSEPH CALMETTE, *extrait du XLVIIe bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales.* - Perpignan, 1906, in-8.° de 558 pages. Ce répertoire bibliographique ne comprend pas moins de 2856 numéros.

(2) *Le Publicateur du département des Pyrénées-Orientales*, feuille d'Affiches judiciaires, d'Annonces et Avis divers. commerciale, industrielle, scientifique, etc. - Perpignan, J. Alzine et J. B. Alzine; grand in-4° et in-f° (la dernière année). Cette publication était en principe hebdomadaire, mais outre le numéro ordinaire du samedi, elle pouvait paraître, en cas d'urgence, le jeudi ou tout autre jour. L'abonnement était fixé à 6 francs par an. Le premier numéro de la collection est celui du 1er janvier 1832; le dernier, celui du samedi 30 décembre 1837.

à cette nouvelle invraisemblable que la première *Histoire du Roussillon* allait être l'œuvre d'un Provençal, le Toulonnais Henry.

Cet audacieux étranger, qui remplissait les fonctions de bibliothécaire de la ville de Perpignan, imprima en effet, dès 1835, une *Histoire du Roussillon* comprenant l'histoire du royaume de Majorque (1). Dépourvu de talent littéraire, Henry ne pouvait, à aucun degré, faire illusion, grâce à la forme, sur l'insuffisance du fonds. Malgré leur réelle utilité pratique, ses deux volumes, presque de pure et simple vulgarisation, donnent la sensation bien nette d'un essai à la fois prématuré et hâtif. Il y a pis : Henry manquait personnellement de préparation scientifique; les sciences auxiliaires de l'histoire et la paléographie même étaient souvent, chez lui, en défaut, si bien que les *Pièces*, assez rares, dont il a fait suivre son exposé, ne sauraient être utilisées ni citées par personne sans une préalable et minutieuse collation.

Le Publicateur disparu, soit immédiatement, soit un peu plus tard les travailleurs qui avaient alimenté ses colonnes se résignèrent à porter le fruit de leurs recherches au *Bulletin* de la *Société des Pyrénées-Orientales* (2), dont la série, inaugurée en 1835, se poursuit victorieusement sous nos yeux. Le *Bulletin*, d'abord plus spécialement consacré aux sciences naturelles et économiques, devient de plus en plus le recueil essentiel des études de tout ordre concernant le Roussillon, une sorte d'encyclopédie annuelle de la province. En raison même de sa publication sous forme de volume, il tendit à imprimer de plus en plus des travaux de quelque importance et la littérature historique s'en ressentit. Aux très courtes dissertations du *Publicateur* succédèrent des monographies souvent considérables, parfois de véritables ouvrages. C'est ainsi que le *Bulletin* renferme les *Monnaies* de Colson (3), l'*Épigraphie* de Bonnefoy (4), la *Sphragistique* de Fouchier (5), comme il a accueilli, en dernier lieu, la *Bibliographie roussillonnaise* (6). Ce ne sont là rien de moins que les manuels de l'érudit et du simple amateur curieux des choses de la province.

(1) Henry : *Histoire de Roussillon comprenant l'histoire du Royaume de Majorque.*– Imprimerie Royale, 1835, 2 vol. in-8°. Un complément manuscrit composé par l'auteur figure à la Bibliothèque de la Ville de Perpignan (ms. 94).

(2) Fondée en décembre 1833, sous le nom de *Société philomatique de Perpignan*, la Société fit paraître un *Bulletin* dès l'année 1835. Dans sa séance du 6 février 1839, elle changea sa dénomination en celle de *Société des Pyrénées-Orientales, sciences, belles lettres, arts industriels et agricoles*; en 1843 elle prit son nom actuel et s'intitula *Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*. La tomaison des volumes publiés par la Société depuis l'origine est d'ailleurs unique.

(3) Colson : *Recherches sur les Monnaies qui ont eu cours en Roussillon*, dans le *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*; t. IX, 1853, p. 29-255, planches. Tirage à part, J. B. Alzine, 1854, in-8° de 308 pages, planches.

(4) Louis de Bonnefoy : *Épigraphie roussillonnaise ou recueil des inscriptions du département des Pyrénées-Orientales*; ibid. t. X à XIV, 1856-1863.

(5) E. de Fouchier : *Sphragistique roussillonnaise*; ibid., t. XLVIII, 1906.

(6) *Bibliographie roussillonnaise*; op. cit.; ibid., t. XLVII, 1906.

Au demeurant, le *Bulletin* n'absorba jamais toute l'activité de nos historiens, témoin l'œuvre estimable de Pierre Tastu, dont la *Notice sur Perpignan* est moins connue qu'elle ne le mérite, à cause de son mode de publication (1).

V

Un nouvel essai de synthèse vint, en 1857, permettre de mesurer les progrès accomplis : ce fut l'*Histoire du Roussillon* de Gazaniola (2). Sans être beaucoup plus satisfaisant comme œuvre d'ensemble, le livre plus bref mais plus nourri de Gazaniola complète et corrige sur bien des points le livre de son devancier Henry. C'est un nouveau stade parcouru, une nouvelle et fructueuse période, dont le bilan a été établi. Déjà s'était révélé celui dont le nom domine et éclaire la période suivante, l'homme qui, parmi tous les travailleurs roussillonnais, a le plus fait pour sa province, l'archiviste Julien Bernard Alart (3). De 1852, date de son début, à 1880, date de sa mort, Alart n'a cessé d'écrire. Il avait le tempérament d'un Bénédictin et la vocation d'un chartiste. Notre *Bibliographie roussillonnaise* signale cent trente-sept publications signées de lui. Encore cette production, déjà fort imposante, ne représente-t-elle pas la somme de ses efforts, car il a laissé une masse énorme de notes manuscrites (4).

Il ne convient pas de louer des vivants. Mais si de nombreux chercheurs ont travaillé autour d'Alart et après lui (5), c'est bien à lui qu'est due l'orientation définitive des études locales dans le sens d'une enquête patiente et approfondie du détail, grâce à une application consciente et rigoureuse des sciences auxiliaires.

Désormais, l'effort se poursuit, toujours plus fructueux : les jalons déjà

(1) Pierre Tastu : *Notice sur Perpignan*, dans *Journal des Pyrénées-Orientales*, 1852-1853, feuilleton important dont il n'a malheureusement pas été fait de tirage à part.

(2) Jean de Gazaniola : *Histoire du Roussillon, publiée et augmentée de quelques nouveaux documents historiques* par le baron Guiraud de Saint-Marsal. - Perpignan, J. B. Alzine, 1857, in-8°, avec carte.

(3) Une notice sur lui a été publiée dans le Bulletin de la *Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales*; t. XXXVII; tirage à part plus complet, *Notice sur la vie et les travaux de Julien Bernard Alart, ancien archiviste des Pyrénées-Orientales*, par Pierre Vidal. - Perpignan, Ch. Latrobe, 1896, in-8° de 133 pages. Nous renvoyons, pour plus de détails sur le rôle d'Alart, à cette étude qui comporte une bibliographie méthodique.

(4) *Ibid.*, p. 123 et suiv. Les manuscrits d'Alart conservés à la bibliothèque municipale de Perpignan comprennent surtout le *Dictionnaire historique de la langue catalane* sur fiches et le *Cartulaire* dressé en deux séries, l'une de 20 et l'autre de 33 volumes, désignés d'une part au moyen de lettres, de l'autre au moyen de chiffres romains (I à XXXIII). Ce *Cartulaire* est un recueil factice de copies reliées sans aucun ordre qui permette d'en tirer facilement parti.

(5) Parmi les historiens roussillonnais du XIXe siècle on doit mentionner ici particulièrement les noms de quelques disparus : Campagne, Jaubert-Campagne, Jaubert de Passa, Jaubert de Réart, Massot-Reynier, Antoine et Pierre Puiggari, les frères Renard de Saint-Malo, Sirven. Quant aux historiens dont l'activité se

posés facilitent l'exploration de l'inconnu. Seule, l'étude approfondie de tous les points à la lumière de la méthode critique peut permettre de songer à cette synthèse qui hanta trop tôt l'esprit impatient de nos pères, et qui, si lointaine qu'elle paraisse encore, deviendra possible un jour, pour nos successeurs.

VI

L'histoire du Roussillon surgira ce jour-là, non pas seulement avec l'exactitude un peu froide où se complaît la sérénité impersonnelle de l'érudition pure, mais intégralement, avec la parure de son esprit et toute son intensité de vie. Notre passé nous apparaîtra alors dans son unité surprenante, en dépit de son apparente variété. Enchâssé comme une pierre précieuse dans une encoignure du relief, notre beau Roussillon, si un et pourtant si multiple d'aspects, réunissant en son étroit domaine les contrastes les plus saisissants de la nature—la montagne, la plaine et la mer,—n'était-il point le berceau prédestiné d'un petit peuple nettement défini, au physique comme au moral, mais d'un peuple singulièrement mobile, d'humeur sensible et changeante, passant facilement, au cours de sa destinée, de la révolte à la résignation, comme on passe en quelques instants sur son sol privilégié de la vallée ensoleillée à la neige du Canigou? Et ce pays si magnifiquement doté s'est trouvé, par surcroît, percé de part en part, pour livrer passage à l'une des grandes voies humaines. Races et peuples ont traversé, laissant tour à tour quelque chose d'eux-mêmes à la terre hospitalière. Grâce à ces apports, surtout à l'époque obscure et féconde du haut moyen âge, la race roussillonnaise elle-même s'est abondamment renouvelée, et, comme toute race fondue d'éléments multiples et complexes au creuset de l'histoire, la nôtre s'est révélée, aux siècles suivants, riche de sang, exubérante de forces; le tempérament roussillonnais s'est accusé avec ses qualités et ces défauts, plus ardent certes à l'action qu'à la pensée, mais surtout attaché passionnément à son sol. Qu'il soit Majorquin, Aragonais, Espagnol ou Français, par le caprice du sort, le Roussillonnais demeure toujours et avant tout Roussillonnais : et c'est le secret de ses résistances come le secret de ses abandons. Même quand il se donne ou se laisse prendre, de gré ou de force, il

poursuit au xxe siècle, il suffit de parcourir le *Bulletin de la Société agricole, scientifique et littéraire des Pyrénées-Orientales* et la *Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon* dont la *Revue catalane*, organe de la Société d'études catalanes de Perpignan, vient de prendre depuis peu la succession, pour voir les noms des meilleurs d'entre eux revenir avec une prédilection qui atteste à la fois l'ardeur et le succès de leurs efforts. C'est ainsi qu'Alart lui-même comme archiviste des Pyrenées-Orientales a eu, dans la personne de ses successeurs à la Préfecture, MM. Brutails, Desplanque et Palustre, des continuateurs zélés de son œuvre, tandis qu'à leurs côtés, une pléiade de plus en plus nombreuse de chercheurs s'emploie à mettre en valeur le riche dépôt dont ils ont déblayé les avenues, grâce au travail patient du classement et de l'inventaire.—Sur *Pierre Vidal et son œuvre*, cf. *Revue catalane*, 15 août 1907.

est fidèle à lui-même et loyal envers les ancêtres : il reste attaché à sa coutume et à sa langue; il défend obstinément l'une et l'autre contre les compressions et les infiltrations du dehors : et dans cette fidélité jalouse à la patrie locale, même au sein d'une patrie plus grande, s'affirme justement une riche et consciente vitalité.

Ainsi s'explique, aujourd'hui encore, l'originalité de ce coin de terre catalane, l'un des plus originaux qui soient, à coup sûr, du moins dans la France moderne. L'uniformité française, qui tend à recouvrir d'une nuance égale la carte de la grande patrie, laisse encore transparaître çà et là quelques teintes plus vives, qui semblent s'atténuer sans doute, mais qui gardent encore, même aux regards des moins clairvoyants, un reflet de leur éclat d'autrefois : notre Roussillon est et demeure l'une de ces petites patries, dont l'individualité, parce qu'elle a ses raisons profondes dans la nature et dans l'histoire, ne veut pas et ne doit pas mourir.

INVENTARIO DE LOS BIENES MUEBLES DE ALFONSO V DE ARAGÓN COMO INFANTE Y COMO REY (1412-1424), por EDUARDO GONZÁLEZ HURTEBISE.

La evolución operada en los estudios arqueológicos exige actualmente que, en lo posible, vayan acoplados el objeto y el documento. Nacidos aquéllos del noble propósito de salvar y reunir los recuerdos materiales de pasadas civilizaciones, como complemento y comentario á lo que de éstas se sabía por la tradición literaria, fué el coleccionista precursor del arqueólogo. Analizáronse después los estilos, aplicóse el método comparativo, que tan asombrosos resultados ha producido en todos los órdenes de la Ciencia, y así se alcanzaron las grandes síntesis. Pero el espíritu crítico de nuestro tiempo, dimanante del mismo grado de adelantamiento científico y acaso más de la desconfianza que repetidos errores y atrevidas sutilezas de ingenio habían suscitado, obligaron al historiador de las Artes á buscar, ya en textos de pura literatura, como medio indirecto, ya en donaciones, contratos é inventarios, como fuente directa, un refrendo indestructible de las atribuciones de época ó de uso que á los objetos conocidos habían sido señaladas. De aquí la positiva importancia que para la Arqueología entraña la publicación de tales textos.

Ellos ofrecen datos inestimables sobre el precio de las cosas y los pesos y medidas entonces en uso, estudio que, por desgracia, entre nosotros está todavía por hacer; y no es necesario ponderar los que á la historia de las costumbres y aun á la historia general suministran.

Tampoco es menor el provecho que de ellos puede obtenerse para la depuración y enriquecimiento del lenguaje, ya devolviendo al idioma en que estén escritos términos técnicos propios, ya reintegrando á su pristina forma voces que, por circunstancias accidentales, aparecen hoy bastardeadas en su estructura ó en su aplicación.

El inventario del Príncipe Alfonso es de sumo interés como todos los de su especie y además por su intensidad descriptiva, que lo coloca sobre los de Martín el Humano, Príncipe de Viana, Condestable D. Pedro de Portugal, D. Jaime de Urgel y otros que del mismo siglo XV están publicados.

Y es que casi todos fueron redactados precipitadamente á la muerte de los personajes para los efectos de sus testamentarías, mientras el de D. Alfonso se hizo en vida de éste, teniendo á la vista otro anterior, que pudo ser ampliado y corregido, y disponiendo de holgado tiempo.

Este precioso manuscrito se custodia celosamente en el Archivo de la Bailía del Real Patrimonio, de Barcelona. Forma un volumen de 119 hojas del mejor papel que en aquel tiempo se fabricaba, midiendo 470 × 360 milímetros. Conserva su primitiva y original encuadernación en gruesa piel teñida en su parte externa de color rosado, que la acción del tiempo ha convertido en rojo, menos en algunos puntos resguardados de la luz y el polvo; y afecta la forma de una cartera de negocios con su ancha correa y hebilla para ser cerrada.

Se halla lastimosamente mutilado. Faltan 151 hojas hasta el folio 270 en que ahora termina; pero como puede muy bien calcularse, por el hueco que queda cuando el libro está cerrado y por los restos de hilos, que á continuación de dicho folio había al menos dos cuadernos de dieciseis hojas cada uno, resulta un total de 183 folios amputados.

De lo que resta existen 66 hojas en blanco, lo que reduce el texto á 53 folios, entre los cuales algunos sólo llevan escritas unas cuantas líneas de epígrafe.

El cuadro adjunto dará más clara idea del estado del manuscrito :

Folios existentes		Folios en blanco		Folios que faltan		Alusiones al contenido de folios que faltan
1.° (Sin foliar)	1	»		»		
1 á 15	15	5, 7, 9, 11. 13 y 14	6	16 á 24	9	»
25	1	»		26 y 27	2	»
28 á 51	24	29, 31, 33, 34, 36, 38, 39, 41 á 49 y 51	17	52 á 59	8	»
60	1	»		61 á 73	12	65 (en los ns. 94 y 100) *Bacinet.-Atxetes ytalianes*
74 á 101	28	74, 83, 84, 86 á 94 y 96 á 99	16	102 á 114	13	»
115 á 133	19	121 á 129	9	134 á 219	86	170 (n.° 304). *Lançols.*
220 á 234	15	222 á 229 y 232 á 234	11	235 á 239	5	»
240 á 242	3	»		243 á 249	7	»
250 á 260	11	252 á 254 y 256 á 259.	7	261 á 269	9	»
270	1	»		271 á 286	32	272 (n. 320) *Robes sparses* 281 (ns.330-331) *Vestidures* » *Capella.*
TOTAL. . .	119	TOTAL.	66	TOTAL . .	183	

El prólogo nos enseña que este libro se formó, en sustitución de otro más sucinto, después de practicado un minucioso reconocimiento de cuantas joyas, ropas, etc., propias del Príncipe, tenían bajo su cuidado y custodia los diferentes empleados de la Casa del Primogénito; que este trabajo fué ordenado practicar por el Escribano de Ración Andrés Guardiola á su lugarteniente P. Verdaguer, encontrándose aquél ausente en Sicilia; y que se comenzó en Barcelona corriendo el mes de Noviembre de 1413.

Sin embargo, el Inventario da noticias muy curiosas de entradas y salidas de objetos referentes á fechas anteriores, algunas muy próximas á la primera visita del Príncipe á Zaragoza (Cf. n.° 201).

Y tampoco concluyeron las anotaciones en 1413 ó 1414, sino que durante mucho tiempo, siendo ya D. Alfonso Rey de Aragón, continuó usándose este libro para sentar nuevas entradas de objetos y anotar salidas. Parece ser que el Primer Libre de Notaments tuvo vigencia al menos hasta el año 1424 (Cf. n.° 188).

Después se formó un segundo libro del mismo género, del que sólo tenemos la noticia, el cual constaba de más de 219 folios (cf. núms. 279 y 315, 285, 286, 293, 294, 314 y 377).

Para que en la impresión se distinga el texto redactado en 1413 de las anotaciones posteriores, he marcado éstas con * y puesto en letra de menor cuerpo los asientos de descargo y las notas explicativas. Por último, he numerado las partidas del Inventario.

Primer libre de notaments dels officials de casa del senyor infant don Alfonço, Primogenit del senyor Rey, lo qual fo començat en lo mes de Noembre del any .M.cccc.xiij. en la ciutat de Barchinona; en lo qual libre son stades scrites e notades totes les joyes, robes e altres coses en lo present libre contengudes, e transladades de un quahern de paper, qui era fet en loch de libre de notaments, e segons un regonaximent general fet per part de mi Andreu de Guardiola, Scriva de racio de casa del dit senyor, lo qual regonaximent ha fet en P. Verdaguer, lochtinent de mon offici, estant yo en la islla del regna de Sicilia, de tot ço quels officials, sots officials, camerlenchs, capellans e altres de casa del dit senyor tenien notat e han reebut e retut despuys que yo fuy Scriva de racio. E trop que envers los dessus dits officials romanen totes les coses en lo present libre continuades, de les quals lus fas açi los presents notaments, per ço com tots los notaments de reebudes e dates del demunt dit quahern son cancellats, e aquest roman en peus, segons ques segueix :

[F. 1.] **Notaments fets als Camarlenchs del senyor Primogenit del argent quils es notat, lo qual es ordonat de star en lo rebost del dit senyor.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies del mes de noembre del any .M.cccc.xiij., fo regonagut linventari del argent del Rebost, lo qual te en P. de Bonia, Sotsreboster del dit senyor Primogenit, qui comfessa tenir aquell segons que daval es scrit, present mi Pere Verdeguer, lochtinent de Scriva de Racio del dit senyor. Esta en veritat quen Jacme Conesa, ajudant de sobreatzembler, te lo dit argent per absencia del dit P. de Bonia.

Apres, a .xxvj. dies del mes de Deembre del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Tortosa, present en Pere Marti, regent loffici descriva de racio del dit senyor, fon lliurat per manament del dit senyor linventari del rebost an Johan Ferrandez, regent loffici de sots reboster. — Item dijous a .viiij. dies del mes dagost del prop dit any, en la ciutat de Çaragoça, present lo dit Pere Marti, fon lliurat lo inventari del rebost del dit senyor an Johan de Castellbisbal, reboster del dit senyor, qui aquell confessa haver haut e reebut.

1. – Primo .iiij. plats dargent blanch, marchats de march de Valencia; pesen a pes de la cambra .vj. marchs, una onza e una otxana.

Los desus dit notament es cançellat per ço com los dits .iiij. plats son ja notats en lo titol de Camerlench, anant en .c.xviij. cartes.

2. – Item .iiij. plats grans dargent blanch per tellar, qui pesen a pes de la Cambra .xxiiij. marchs, .v. onzas, .iiij. otxanes, e a pes de Ceragoça .xxiij. marchs, .iiij. onzas mige.

Dilluns a .xxvij. dies del mes dabril del any .M.cccc.xvj., en lo monastir de Ppoblet foren lliurats .ij. plats dels dessus dits, per manament del dit senyor, als marmessors del senyor Rey en Ferrando, de gloriosa memoria, per cambi daltres peces dargent qui eren del dit senyor Rey, quondam, segons appar en .iij. cartes del present libre, los quals plats pesaren ensemps ab un pitxer dargent, poch, blanch, e .ij. taçes dargent blanch e una overa dargent a pes de .xviiij. marchs.

3. – Item .iiij. scudelles ab orelles dargent blanch, qui pesen a pes de la cambra .vj. marchs, .ij. onzes, .ij. otxanes, e a pes de Ceragoça .vj. marchs.

4. – Item .vj. plats dargent blanch, qui pesen a pes de la cambra .viiij. marchs, .iij. onzes, .ij. otxanes, e a pes de Ceragoça .viiij. marchs e mige onze.

[F. 1 v.°] 5. – Item un saler ab .iij. peus e una cullera dargent blanch; pesa a pes de la Cambra .vj. onzas e .vj. otxanes e a pes de Ceragoça .vj. onzas e un quart.

Lo dit saler es haut per cancellat, per ço com per manament del dit senyor fon liurat als marmessors del senyor Rey don Ferrando, de gloriosa memoria, e aquell ab daltres peçes dargent fon cambiat per altre argent qui era del dit senyor Rey, quondam, lo qual es notat anant en .iij. cartes.

6. – Item un cabaç de cuyr vermell doble, per tenir largent.

7. – Item .ij. bacins grans per dar ayguamans dargent daurats; la un ab broch ab les orles reparades a letres ffranceses qui dien *Por tu amor*, ab sengles smalts en lo mig de cascu ab les armes del senyor Rey stant infant; pesen a pes de Ceragoça .xiij. marchs, .v. onzes mige.

8. – Item una copa ab sobrecop e peu dargent, daurada dins e de fora, e la copa e lo peu es reparada de .iij. vies de letres de .iij. vias de letres (*sic*) e fullatges e al sol del peu ha corona ab fil retort ab .iij. lebras ab sos sitis, e lo cubertor, ço es la orla, ha .j. suatge doble, e de sobre una via de reparadura ab fulles ab .j. pinyo de vidra blau. Pesa a pes de Ceragoça .ij. marchs, .vj. onzas.

9. – Item una copa ab sobrecop dargent daurat, dins e de fora, levorada, ço es la dita copa, de obra plana, la qual seu sobre .j. peu hon ha .j. sercla de bocell smaltat de vermell, del qual sercla hixen fulles dargent blanch, e [lo] sobrecop es picat de punt alçat ,e pesa a pes de Seragoça .ij. marchs, .iiij. onzas, .j. quart.

En Çaragoça, a dies del mes de del any .M.cccc.xiiij., lo senyor Princep mana cancellar les dites dues copes, per ço com aquelles foren lliurades an Steve Delbalat, argenter de la dita ciutat, de les quals feu una copa cubertorada dargent daurat, qui es notada en la seguent pagina. Les quals dues copes pesaren, netes desmalts e altra ronya, .iiij. marchs, .v. onzas, .ij. quarts.

10. – Item .ij. taces dargent radones blanch, qui pesen a pes de la Cambra .iij. marchs, .ij. onzas, .vj. otxanes.

En lo monastir de Poblet, dilluns a .xxvij. dies del mes dabril del any .M.cccc.xvj., per manament del senyor Rey foren lliurades les dites taçes ensemps ab .ij. plats grans e .j. pitxer e .j. overa, qui pesaren ensemps .xviiij. marchs, als marmessors del senyor Rey don Ferrando per cambi daltre argent, qui es notat en .iij. cartes.

11. – Item .ij. pitxers pochs dargent blanch ab cubertos, nantes e brochs; pesen a pes de la Cambra .v. marchs, .v. onzas.

En lo Monastir de Poblet, a .xxvij. dies del mes dabril del any .M.cccc.xvj., per manament del dit senyor fon lliurat la .j. dels dessus dits pitxers ensemps ab .ij. talladors dargent blanch e .ij. taçes e .j. overa, qui pesaren ensemps .xviiij. marchs, als marmessors del rey don Ferrando per cambi daltre argent, segons appar notat en .iij. cartes.

[F. 2] * 12. – Item una copa petita, ab sobrecop dargent daurat, qui pesa a pes de la cambra .j. march, .ij. onzas.

Dissapte, a .xv. dies del mes de Juny de lany .M.cccc.xv., en la ciutat de Valencia lo senyor Princep mana cancellar la dita copa e cubertor, per ço com mana donar aquella an Luis Alvarez, Sotsboteller seu.

* 13. – Item .vj. plats dargent daurat, marchat a march de Barchinona e senyal de la dita Ciutat, e pesen tots ensemps .viiij°. marchs, .v. onzas mige.

* 14. – Item .vj. scudelles dargent daurat de semblant forma dels plats dessus dits, qui pesen totes ensemps .viiij. marchs, .v. onzas.

En lo monastir de Poblet, a .xxvij. dies del mes dabril del any .M.cccc.xvj., per manament del dit senyor foren lliurats los dits .vj. plats e .vj. scudelles dargent daurat als marmessors del senyor Rey don Ferrando, de memoria gloriosa, lo qual fon cambiat per altre argent qui es notat en .iij. cartes.

Es cert empero que dels dits plats e scudelles ne foren meses penyora .j. plat e .j. scudella, e fon dat al dit reboster .j. plat e .j. scudella daquelles que la Ciutat de Caragoça dona al dit senyor en loch daquelles qui pesaven prop de .j. march mes. Apres a .x. dies del mes de Març, per manament del senyor Rey del any .M.cccc.xvij., fon quitat lo dit plat e scudella per mans den Pere Marti de mon offici e tornada en la guardaroba del dit senyor. Item apres dimarts a .xxv. dies del mes de maig del any .Mccccxvij, en la ciutat de Valencia, per manament del dit senyor, foren lliurats los dits plat e scudella present mi an Johan Falgas, corredor de la dita Ciutat, qui aquelles vene, e pesaren .iij. marchs, una onza, mig quart a march de la dita ciutat, a raho de .c.viiij. solidos lo march, que fan .ccc.xlij. solidos, .iij. denarios obolos.

15. - Item una copa ab sobrecop e peu dargent daurat, tota plana sens algun obratge, ab un boto redo dargent daurat dessus lo sobrecop, la qual pesa a pes de Saragoça .iij. marchs, .vij. onzas, .iij. quarts, e fon feta la dita copa de .ij. copes ab sobrecops qui ja eren en lo Rebost.

En la ciutat de Valencia, a .iiij. dies del mes dagost del any .Mccccxvij., restitui Pedro de Darocha, Sotsraboster de casa del dit senyor, la prop dita copa en la guardarroba en mans de an Fferrando Domingo, la qual es notada anant en .c.xx. cartes, per ço es cancellat.

* 16. - Item .ij. canalobres dargent daurat ab lo peu redo cascu e sens negun obratge, los quals servexen a la taula del dit senyor, e pesen...

[F. 2 v.°] * 17. - Item una limonera dargent daurat ab .iij. peus, foradada ab moltes forades en lo mig, la qual pesa...

La dita limonera es hauda per cancellada per ço com fon lliurada per manament del dit senyor als marmessors del senyor Rey don Ferrando, de gloriosa memoria, e per aquella ab altres peces dargent fon cambiada per altre argent que era del dit senyor Rey, quondam, segons appar en seguent pagina.

* 18. - Item .ij. culleres dargent daurades que pesen...

* 19. - Item una cullera dargent blanch.

* 20. - Item una broca dargent daurada ab dues puntes.

* 21. - Item un altre broca dargent daurat que serveix a menjar ous.

* 22. - Item una overa dargent daurada ab tres peus, e dalt ha .iij. tenidors en que pot star en cascun un ou, la qual pesa a march de Perpinya...

[F. 3] * Dilluns, a .xxvij. dies del mes dabril del any M.cccc.xvj., en lo monastir de Poblet,

present en Pere Marti, de offici descriva de racio de casa del senyor Rey, fon lliurat an Johan de Castellbisbal, Reboster del dit senyor, largent dejus scrit que era del senyor Rey don Ferrando, de gloriosa memoria, e lo qual fon cambiat per los marmessors del dit senyor per çertes peçes dargent trancat qui ja era en lo Rebost.

* 23. - Primo .vj. plats pochs dargent, daurats dins e de fora, ab una obra a manera de rosa alçada en mig de cascun plat, los quals pesen a march de .xx. marchs.

En Valencia, a .vj. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xvij., foren liurats per en Pedro de Daroca, Sotsreboster del senyor Rey, .vj. plats dessus dits an Fferrando Domingo. Pesen a march de Perpenya, .xij. marchs, .vj. onzas.

* 24. - Item .vj. scudelles dargent daurades dins e de fora qui pesen a pes de .xviiij. marchs.

Pesaren tots ensemps los dits .vj. plats e .vj. scudelles dargent daurat .xxvj. marchs, una onza, .ij. argenços.

Dimecres, a .x. dies del mes de Ffebrer del any .M.ccc.cxvj., en la ciutat de Tortosa lo senyor Rey mana donar al infant don Pedro, frare seu, .ij. plats e .ij. scudelles dels dessus dits.

En Valencia, a .vj. dies del mes de Noembre del any .Mccccxvij., foren liurades .iiij. scudelles de les dites .vj. per en Pedro de Daroca, Sotsreboster, que las tenia en comanda per lo dit Reboster, an Fferrando Domingo, Sotscambrer, per desfer. Pesen .viij. marchs .iij. onzas .ij. quarts.

* 25. - Item .j. saler dargent daurat ab .iij. peus fet a cayres ab son cubertor qui pesa .vij. onzas, .vj. argenços.

* 26. - Item una limonera dargent daurat ab .iij. peus qui pesa .vj. onzas .iij. quarts.

* 27. - Item .ij. taçes dargent blanch redones marcades a march de qui pesen .iij. marchs .ij. onzas.

[F. 3 v.º]. Divendres primer día del mes de Maig del any .M.ccccxvj. en lo Monastir de Poblet fon comprat largent dejus scrit de les persones dejus specificades, lo qual argent los fon dat per los marmesors del senyor Rey don Fferrando de gloriosa memoria en paga de lurs deutes :

* 28. - Primo .ij. plats dargent daurat, de la forma menor, ab una obra en mig de cascun alçada a manera de rosa, e una scudella dargent daurat, los quals plats e scudella foren comprats den Pedro Cabello qui era de casa del dit senyor, e pesaren tots ensemps ab la dita scudella .vj. marchs, .iij. onzas, .j. quart.

En Valencia, a .vj. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xvij. en Pedro de Daroca, Sotsreboster de casa del senyor Rey, per part del dit Reboster, liura an Fferrando Domingo, Sotscambrer e tinent la guardarroba, una escudella per desfer, pesa .ij. marchs, .ij. quarts.

* 29. - Item un plat e una scudella dargent daurat dins e de fora, obrat lo plat de semblant manera dels dessus pus prop dits qui foren den Johan Anxo de casa del dit senyor Rey don Fferrando e pesan ab la dita scudella .iiij. marchs, .ij. onzas, .ij. quarts.

* 30. - Item un altra scudella dargent daurat dins e de fora qui fon den Alvaro de Leon, e pesa .ij. marchs, .j. onza, .iij. argenços.

* 31. - Item una verga larga dargent blanch ab .iij. broques al .j. cap qui serveix a torrar pan, la qual fo del dit Alvaro de Leon e pesa .j. march .iij. onzas, .xv. argenços.

[F. 4]. *La vila de Perpenya.*

* 32. - Item .iiij. platerets pochs dargent daurat dins e de fora, pesen ço es los .ij. a march de Perpenya .ij. marchs .j. quart cascun; e los altres dos .ij. marchs, .ij. quarts cascun al dit pes e tots ensemps .viij. marchs, .j. onza, .ij. quarts, los quals li foren liurats per en Fferrando Domingo de la guardaroba a qui eren notats avant en .c.xviij. cartes.

* 33. - Item .ij. scudeles daurades dins e de fore, marcades a march de Perpenya qui

pesen ço es cascuna .ij. marchs, .j. quart mig, e ensemps .iiij. marchs, .iij. quarts, les quals li foren liurades de la guardaroba per mans den Fferrando Domingo, a qui eren notades anant ab altres en .c.xviij. cartes.

La ciutat de Saragoça.

* 34. - Item .ij. platerets dargent daurat dins e de fora, marcat a marcha de Seragoça. E pesen entre abdosos a march de Saragoça .iiij. marchs, .iij. quarts de onza, los quals li foren liurats, ço es a Pedro de Daroca ab lo damunt dit, qui son en dos notaments per en Fferrando Domingo a qui eren notats avant en .c.xvj. cartes.

* 35. - Item .iiij. scudeles dargent daurat dins e de fora, marcat a marcha de Seragoça; e pesen totes ensemps .viij. marchs, .j. onza, .iij. quarts, les quals foren liurades al dit Pedro de Daroca per en Fferrando Domingo a qui eren notades anant en .c.xvj. cartes.

(Siguen en blanco el resto del folio 4 y el 5.)

[F. 6.] **Rebost. Notaments fets al Sotsreboster, de cofres e altres coses.**

36. - Primo, .vj. cofres de fust cuberts de serzil blanch, ab lurs tencadures e claus.

37. - Item .j^a. coltellera ab .ij. coltells ab los manechs de bayna negra de ferra daurat ab corones del dit ferre daurat.

38. - Item unes tovalles reyals qui tiren .v. coldos, .iij. quarts.

39. - Item altres tovalles reyals.

40. - Item altres tovalles stretes franceses.

41. - Item .iij. tovalloles de lin per servir, obrades als caps de seda negra.

42. - Item .j. coltellera de .iij. coltells franceses ab los manechs dargent.

43. - Item .j. cofre per tenir largent e altres coses.

44. - Item .ij. caxons de alber envernissats ab lurs panys e claus e ab .iiij. manilles de ferra, aptes a portar argent.

[F. 6 v.°] * 45. - Item .ij. coltells ab manechs dargent daurat.

* 46. - Item una perola daram per lavar largent del rebost.

* 47. - Item unes balançes ab ses peses per pesar sucre.

* 48. – Item unes altres balançes grans ab peses per pesar cera.

* 49. – Item .j. dosser datzeytoni blau sembrat de

* 50. – Item .j. tapit o catiffa rasa ab senyals de les armes quel senyor Rey feya com era Infant, la qual es de pocha valor.

* 51. – Item .ij. coxins de vallut vermell, folrats de tela vermella, plens de lana, ab flochs e botons en cascun canto ab pasama alentorn, tot de seda vermella.

(En blanco el folio 7.)

[F. 8.] **Notaments fets als Camarlenchs de les tovalles, tovallons, tovalloles, dreçadors e altres robes de lin, les quals son ordonades de star en lo rebost del senyor Primogenit.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiij., fo regonegut e fet linventari de les robes devall scrites present mi Pere Verdeguer, lochtinent de Scriva de racio de casa del dit senyor Primogenit, los quals te lo sotsreboster del dit senyor, qui aquelles comfessa haver haudes e reebudes en son poder.

Tovalles e tovallons e tovalloles del senyor Primogenit.

52. – Primo unes tovalles franceses qui tiren .xx. coldos qui son en .ij. peces.

(En blanco lo restante del folio y el siguiente.)

[F. 10.] **Notaments fets al dit Reboster del senyor Primogenit de tovaylles de companya e de draçadors.**

* 53. – Primo unes tovalles de Costança, qui tiren a mesura de Caragoça .x. coudos.

* 54. – Item unes altres tovalles de Costança, .viiij. coudos.

* 55. – Item unes altres tovalles de Costança, qui tiren .xiij. coudos.
* 56. – Item unes altres tovalles squinçades, de pocha valor.
* 57. – Item .v. dreçadors de drap de canem, qui tira cascu .x. coudos.
* 58. – Item .ij. tovallons de lenç, qui tira cascu .viij. condos.
* 59. – Item .iij. tovallons semblants, qui tiren entre tots .xxviij. coudos.

[F. 10 v.°.] * 60. – Item .iij. tovalloles de sobrecoch de tela de Vilafrancha.
* 61. – Item .iij. tovelloles de sobrecoch de tella caucom grosseta.
* 62. – Item una tovallola de sobrecoch brodada.
* 63. – Item .iij. tovalloles de porters de tella de Costança.
* 64. – Item .v. tovalloles de bocha de drap de Vilafrancha.

(En blanco lo restante y el folio siguiente.)

[F. 12.] **Notaments fets als panicers del senyor Primogenit.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiij., fo regonegut, fet e apurat linventari de les robes devall scrites, present mi P. Verdaguer, lochtinent de Scriva de racio de casa del dit senyor Primogenit, les quals en Bernat dels Angles, Sotspanicer del dit senyor, atorgue aquelles haver haudes e reebudes en son poder, segons se segueix.

65. – Primo una caxa de fust dalber ab pany e clau.

66. – Item una capça gran de fust per tenir pa, feta a .viij. cayrons, obrada dor, cuberta de fulla dor picada ab alscunes flors dasur, ab .iiij. senyals reyals, ab sa tencadura ab una clau qui sta en un cordo de seda blau e fil dor ab .iiij. botons.

(En blanco lo restante, y los folios 13 y 14.)

[F. 15.] **Notaments fets als botellers del senyor Primogenit.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies de Noembre del any .M.cccc.xiij., fo regonegut, fet e verificat linventari de les robes devall scrites present mi Pere Verdaguer, lochtinent de Scriva de racio del dit senyor Primogenit, los quals en Rodrigo de Attes, Boteller del dit senyor, atorgua haver haudes e reebudes, segons se segueix.

Primo,

(En blanco lo restante del anverso de este folio.)

[F. 15 v.°.] * En la ciutat de Valencia, primer día del mes de Deembre, fou liurat largent davall scrit an Luys Alvarez, Sotsbotaller de casa del senyor Rey.

* 67. - Primo un pitxer dargent blanch, exceptat los suatgers qui son deurats, qui te poch mes de mig f., lo qual serveix a tenir lo vin per obs de la persona del dit senyor, en lo sobrecop del qual ha un senyal reyal e pese a march de Valencia .vj. marchs, .v. onzas, .j. quart, lo qual pitxer fou fet de una copa qui era notada anant en .c.xvj. cartes.

* 68. – Item .ij. pitxers grans dargent blanch sens nagun obratge, tots plans, los quals servexen a portar la collacio, e eren notats a Camerlench anant en .c.xx. cartes. E pesen a march de Valencia .xxij. marchs, .v. onzas, quarts.

(En blanco el resto del folio 15. - Faltan los folios 16 a 24 inclusive.)

[F. 25.] **Notaments fets al pestadors del senyor Primogenit.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiij., fo regonegut, fet e apurat linventari de les robes devall scrites, present mi Pere Verdeguer, lochtinent de Scriva de racio de casa del dit senyor Primogenit, les quals reebe en Bernat Gil, pastador del dit senyor, qui aquelles atorgua haver haudes e reebudes, segons se segueix.

(No hay asiento alguno. Faltan los folios 26 y 27.)

[F. 28] **Notaments fets al Museu del senyor Primogenit.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiij., fo

regonegut, fet e apurat lo inventari de les robes devall scrites, present mi Pere Verdaguer, lochtinent de Scriva de racio de casa del dit senyor Primogenit, les quals Narnau Matoses, Museu de casa del dit senyor, atorga aquelles haver haudes e reebudes e tenir en son poder, segons se segueix.

Primo,

(No hay asiento alguno. En blanco también el folio 29).

[F. 30.] **Notaments del sobretzembler del senyor Primogenit.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiij., fo regonegut lo inventari dels basts e altres robes devall scrites, present mi Pere Verdaguer, lochtinent de Scriva de racio de casa del dit senyor Primogenit, les quals en Berenguer Sirvent, sobratsembler de casa del dit senyor, atorgua aquelles haver haudes e reebudes e tenir en son poder, segons se segueix.

(En blanco lo restante del folio y el siguiente).

[F. 32.] **Notaments fets als cavallerices del senyor Primogenit.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiij., fo regonegut, fet e apurat lo inventari de les robes devall scrites, present mi Pere Verdaguer, lochtinent de Scriva de casa del senyor Primogenit, les quals reebe en Berenguer Dolms Cavalleriç del dit senyor, qui aquelles atorgua haver haudes e reebudes, segons se segueix.

Titol de celles.

69. – Primo una cella de cosser cuberta de drap de lana vert enlaunada, gaffada e torxada dargent blanch, ab obres a lentorn daurades ab .j. senyal en larço devant e dos en los .ij. arçons detras de armes quel senyor Rey feya con era Infant, ab tot son forniment de streps de ferre e altres.

70. – Item altre sella de cosser guarnida de cuyros negres, torxada de ferro en larço devant, es de os fornida ab cuberta de cuyr blanch.

71. – Item una altre cella gineta ab coxinet e pitral, ab streps genets daurats ab xerell de lana de colors, ab cuberta de cuyr groch.

72. – Item una cella de mulla guarnida dos blanch negre, cuberta de cuyr vermell, fornida e ab streps de ferra daurats, ab una cuberta de cuyr vermell.

[F. 32 v.°] 73. – Item una cella de mulla ab son forniment, ab los arçons enlaunats de ferra, ab cuberta de drap vert.

74. – Item una cella geneta ab son forniment menys de pitral.

75. – Item una cella de acha cuberta o guarnida de drap burell o blanch, ab letres brodades qui dien *Fer be*, capçanes, pitral e reretrangues ab flochs de lana blanchs e burells, ab .j. moç; la qual cella apres fou cuberta o guarnida de drap blanch e vermell.

76. – Item dos celles de cosser torxades, la una de lauto e laltra de ferro, ab lur forniment.

77. – Item una cella de cosser gallega ab larço devant pla, cuberta de drap de lana groch e vermell, ab armes reyals.

78. – Item una cella de cosser cuberta de fustani blanch, ab una cuberta de drap vermell ab streps daurats e ab son forniment.

(En blanco el resto y los folios 33 y 34).

[F. 35.] *Titol de capçanes, reretrangues, frens e brides notades al dit Cavallariç.*

79. – Primo unes capçanes ginetes de parxe de seda vert, ab .iiij. alquellades grans dargent daurat e en les .ij. de les quals fallen smalts desmig, ab .x. mançanes, .iiij. caps, .ij. platons e .ij. civelles dargent dobre morischa, ab cordons e flochs de seda vert ab

sostinents de coure daurat, ab regnes de parxe vert, ab .iiij. botons e .j. floch de seda vert, ja usades.

80. – Item altres capçanes de cuyro morat, en que ha .iiij. alcalades dargent daurades, mellades, obrades a la morischa, ab .vj. mançanes, .iij. caps, una fivella, .j. plato e .ij. sostinents tots dargent de la dita obra, ab .iij. flochs al front e a les alcalades de seda vermella e cordons ab .vj. cuyros patits fets a la morischa de fil dargent, a manera de nomina ab regnes de cuyr trençades, ab los sostinents dargent.

81. – Item unes capçanes, pitral, reretrangues, regnes ab tot son forniment e mos genet ab cames de brida, lo qual es nes de cuyr ab xapes grans esmaltades, ab .j. griu argentat al mig ab roses blanques smaltades e sobredaurades sembrades per tot lo dit arneses e en cascuna penja una campaneta de coura daurada, e lo cual arnes [es] tot guarnit de flocadura de seda vermella, blancha e verda.

82. – Item unes capçanes, falsa regna, pitral e reretrangues de cuyr cubert de drap de lana blau e negre, lo qual ha .j. palm dampla ab barres de veta de fres dor, ab .viiij. xapes grans de aram daurades, ab .v. civelles e .ij. sostinents daurats, ab .ij. cordons e flochs de seda blava e negre dor, ab .iij. botons de la dita seda e or en les dites capçanes.

[F. 35 v.°] 83. – Item un pitral de mulla, de cuyr vermell orlat de flocadura vermella, ab .xv. xapes de lauto daurades poques.

84. – Item unes capçanes de mulla de cuyr negre, flocades tot entorn de flocadura de seda vert, ab .viij. xapes grans de coura daurades ab senyal reyal al mig e .lxxiij. xapes poques ab .xviij. quen ha en la falça regna, de coura daurades ab senyal reyal al mig, ab mos de brida ab regna e falça regna ab cadenes de coura daurades.

85. – Item .iiij. parells de regnes genetes de cuyr noves, ço es .iij. parells negres e .j. parell grogues.

86. – Item .j. pitral de cosser de cuyr negre, en que ha .xxxiij. cascavells.

(El resto en blanco, así como el siguiente folio 36.)

[F. 37]. *Titol desperons e altres coses notades al dit Cavalleriç.*

87. – Primo .j. parell desperons genets de ferre daurats, ab tot lo guarniment qui es en .xxxiiij. peçes e cascun spero entre civelles, caps e platons smeltats dobra morischa dargent ab los parxes de cuyro vermell.

88. – Item una cuberta de cella de cosser del dit drap, cortoneiada de blau e de negre, ab .v. trepes a cascuna part, ab .ij. barres de veta de fres en cascuna trepa forrada de tella negre.

89. – Item .j. parell desperons de coure daurats, gornits en parxes de seda negra, ab una via blancha e verda per lo mig.

90. – Item altre parell desperons de coure daurats, gornits en parxes verts e blanchs.

(En blanco el resto y los folios 38 y 39.)

[F. 40]. **Notaments fets al Armer del senyor Primogenit.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies del mes de Noeembre del any .M.ccccxiij., fo regonegut, fet e apurat lo inventari dels arneses e altres coses devall scrites, present mi Pere Verdaguer, Lochtinent de Scriva de Racio de casa del senyor Primogenit, les quals reebe.

Banderes, panons e sobrevestes.

91. – Primo .j. standart reyal de cavalcar fet a manera de punta, de terçanell vermell e daur ab flocadura vermella e daur alentorn ab .iiij. cordons de seda vermella e dor, ab flochs de la dita seda e or.

92. – Item un standart en .iij. trossos de cendat blanch, ab flocadura de seda blancha

alentorn ab lurs cordons e flochs, e al mig del dit standart ha brodada una cetra de Sancta Maria; e es squinçat lo dit standart.

93. - Item un pano ab les armes reyals de terçanell vermell e daur, ab .ij. cordons daur e de seda vermella, ab .ij. botons e flochs de la dita seda e aur.

(El resto y los folios 41 á 49 inclusive en blanco.)

[F. 50]. *Armer. – Titol de bacinets, barretes, gorgueres denboscar en que ha gorniment daur e dargent qui son notades al dit Armer.*

94. – Primo .j. bacinet ab bavera e careta roma, gornit dargent daurat entorn de les orles, de obres de terraces de Sancta Maria e fulles ab flors blaues ab una ploma dargent, ço es una terraça dargent daurat lavadiça, qui pesa a pes de Ceragoça ab .j. plomer gran de plomes desturç de diverses colors, ab una cuberta de drap de lana vert e vermell, per cobrir lo dit bacinet.

Es cancellat per ço com es ja notat anant en .lxv. cartes.

95. - Item una careta de bacinet.

96. - Item un bacinet ab bavera e entorn de la dita bavera una frange de malla prima stofat de terçanell vermell ab sa careta e ab un gros cordo de fil blanch e vermell, ab una cuberta de verni vermell de Perpenya blanch barraiada de les dites colors, qui serveix a cobrir lo dit bacinet.

97. - Item un gran plomer de plomes desturç blanchas e vermelles ab fulles de lauto daurat, qui son .ij. huques en una, ab un plomer lonch ab altre poch demunt aquell, los quals stan sobre les dites uques ab .ij. stoigs de tella blancha encerada.

(En blanco lo restante, así como el folio 51. Faltan los folios 52 á 59 inclusive.)

[F. 60]. *Armer. – Titol despases de virtut e altres spases tallants e darmes e dagues notades al dit Armer.*

98. - Primo una spasa tellant de .ij. mans, guarnida de una beyna de cuyr negre, ab pom croera de guaspa de leuto daurat.

99. - Item .ij. broquers de ferra e una spasa trencada, per jugar desgrima.

(Lo restante de la hoja en blanco. Faltan los folios 61 á 73. El 74 en blanco.)

[F. 75]. *Armer. – Titol de sobresenyals e paraments de cavalls, lançes e glavis e altres armes, e arneses sparços notats al Armer.*

100. - Primo .ij. atxetes ytalianes, per portar al alço de la cella.

Son cancellades per ço com son notades atras en titol de bacinetes en cartes .lxv.

101. - Item una atxa gran ab .iij. rests, ab manech blanch e vermell.

102. - Item una ballesta alamanya ab sint e carcaix cubert de cuyr negre.

Es ja notada pus larch en la dita pagina.

103. - Item un arch angles ab .vj. fletxes angleses.

104. - Item una lança longua ytiliana blancha e vermella.

105. - Item una altra lança longua ab ferra groga, qui serveix a portar lo pano posader.

106. - Item una lança larga sens ferra, per portar lo pano.

107. - Item una lança curta, per caça.

En Valencia, a .v. de Ffabrer del any .M.cccc.xviij., lo senyor Rey mana deznotar la prop dita lança per ço com aquella mana donar an Fferrando Dalmaçan, Munter Major seu.

* 108. - Item una balesta alamaya, ab cubertes de cuyr negre, ab larch dos cubert de nervis de obra menuda blancha e negre ab los caps de os negre e blanch, ab labrer de fust blanch, ab marquets de os blanch e daltres colors, ab laços ab strep e clau de ferre stanyat, ab cint e carcaix de cuyr negre, la qual ballesta fou dada al dit senyor per mossen Johan de Moncada.

En Caragoça, a .xxviij. dies del mes doctubre del any .M.cccc.xiiij., lo senyor Princep mana donar a don Fferrando, fill del Comte de Muntalegre, lo çint de la dita ballesta.

En Valencia, a .xxv. dies del mes de Maig del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep manda donar la dita balesta á Mossen Guillem Ramon de Moncada, lo jove.

[F. 75 v.°] * 109 - Item una balesta de fust romaniat ab cubertes de cuyr vermell, cubert larch de la dita ballesta dor e de color vermella ab dos scudets sens negunes armes, ab un arbrer menys de clau, la qual se para menys de çint.

* 110. - Item una ballesta de fust de Romania ab larch cubert de bez, ab un arbrer fet a la castellana ligada ab fil de canem ab lestrep de ferre stanyat de blanch e la clau stanyada de groch guarnida, ques pot parar ab tallola, la qual lalmirant de Castella dona al dit senyor.

Dicmenge, a .xxv. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Caragoça lo senyor Princep mana donar la dita ballesta a Garavito, qui serveix linfant don Johan.

* 111. - Item una ballesta ab cuberta daurada, ab .vj. senyals reyals, ab strep e clau de ferre daurat, ab la nou de lauto ab smalt e timbre darmes reyals, ab una luneta dargent daurada, ab corona qui sta fermada ab lo dit abrer, la qual ballesta fou tramesa de Mallorcha al dit senyor.

Disapte, a .x. dies del mes de Marçs del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Caragoça lo senyor Princep mana donar la dita ballesta al Infant don Sancho, Mestre Dalcantara.

* 112. - Item una sanfonia de ferre daurada, ab les cordes de seda groga e vermella.

* 113. - Item un çint o croch per parar balesta.

Dijous, a .xv. dies del mes de Març del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Caragoça lo senyor Princep mana donar lo dit croch a mossen Enyego Lopez de Mandoça, Coper seu.

* 114. - Item un çint o croch per parar ballesta, cubert de sendat vermell ab .iij. vies de seda vert, ab vores de atzeytoni de seda negre brodat de fil dor ab flors de seda de diverses colors, ab una maneta ab lo suat cubert de seda vermella picada de groch, e tot ço qui es de ferre es daurat.

[F. 76.] 115. - Item un carcaix turquesch de cuyr negre, ab certa quantitat de fletxes.

116. - Item un arch angles cubert de negre ab letres daur ab .vj. fletxes.

* 117. - Item un altre arch angles ab cuberta daur e de color vermella.

* 118. - Item un arch petit turquesch cubert de bez ab color blancha.

* 119. - Item un arch de rotllo envernicat de color groga.

Divendres, a .xxv. dies del mes de Janer, en la vila de Maluenda, del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep mana donar lo dit arch an Antoni Pastor, Trompeta de casa sua.

* 120. - Item una ballesta alamanya ab larch negre ab una veta daurada de diverses colors que li passa per lesquena, ab los caps dos blanch e negre de banya, ab labrer de fust ab tres vies dos blanch e negre, ab strep e clau de ferre stanyat, ab cint de cuyro negre e maneta e .xij. platons de ferre stanyat, ab .j. carcaix cubert de texo ab alguns matrassos e viratons, la qual li dona en Ramon de Caldes, ab cubertes de cuyr negre.

Dilluns, a .viij. dies del mes de Juliol del any .M.cccc.xv., en la ciutat de Valencia, lo senyor Princep mana donar la dita ballesta, ab lo çint e carcaix, a mossen Enyego Lopez de Mandoça, Coper seu.

[F. 76 v.°] * 121. - Item una ballesta alamanya ab larch negre ab una via vermella e grogua qui passa per lo mig de la squena, ab los caps de corn negre e blanch, ab labrer blanch ab algunes obres dos blanch a manera de glans, ab strep e clau de ferre stanyat, la qual li fou donada en Valencia.

* 122. – Item una balesta de rotllo, ab lo braç descubert romaniat, ab labrer blanch, tot pla.

* 123. - Item una ballesta de rotllo, ab lo braç cubert de vert sclavo, ab labrer blanch ab marquets.

Dimarts, a .iij. dies del mes de Deembre del any .M.cccc.xv., en la vila de Perpinya, lo senyor Princep mana donar la dita ballesta a Pedro de Burgos, de la Cambra del Mestre de Santiago.

* 124. - Item un arch turquesch blanch cubert de bez, ab un stoig redo de cuyro negre per tenir fletxes, ab certa quantitat de fletxes blanques e vermelles.

Divendres, a .v. dies del mes de Juliol del any .M.cccc.xv., en la ciutat de Valencia, lo senyor Princep mana donar lo dit arch e stoix e fletxes a Rodrigo de Parera.

* 125. - Item un arch de fletxa domasqui groch.

Dimecres, a .viij. dies del mes de Janer del any .M.cccc.xvj., en lo castell de Perpinya, lo senyor Princep mana donar lo dit arch a Pedro de Cosada, Sobrecoch seu.

[F. 77]. ** Titol de diverses arneses, sobresenyals, panons, obres daur e dargent e altres coses necessaries al offici darmer, les quals son stades notades an Gotierra de Nava, Armer del senyor Rey, en la ciutat de Terragona, en lo mes de Deembre qui fini en lany .M.cccc.xvij.*

* 126. - Primerament .j. bacinet ab bavera, fet en tal manera que sobre es clou al costat de la dita bavera ab certs perns, lo qual fou estofat ab son capmall de tota boca, entorn del qual bacinet ha diverses claus de coure daurats, fets a manera de diamants apuntats.

* 127. - Item un arnes de cama e de cuxa e avant-brassos garnits de .xxvj. parxes strets de seda negra, en los quals foren clavats .xiij. caps petits de sivelles e .xiij. pochas sivelles, les quals foren fetes dor de ley de .xviij. quirats, ensemps ab .xlviiij. ensivellados ab lur forniment e ab .iiij xarneres franciçades ab .xxij. claus un petit granets e .xviij. claus petits, los quals serviren per clavar les dites sivelles, caps e xarneres ab los dits parxes en los dits arneses de cama e de cuxa e avantbrassos, e pesaren totes les prop dites coses, dor de ley de .xviij. quirats a march de Barchinona, .vij. onzas e mitge, .iij. argenços e mig. E son folrats los cuxets del dit arnes de cama e de cuxa de atzeytuni negre ras, en los quals son clavats .ij. rests de coure daurats.

* 128. – Item .xxxvj. caps dagulletes dor de ley de .xviij. quirats, qui son clavades en .xviij. cordons de seda negre, los quals servexen per armar lo dit senyor Rey dels dits arneses de cama e de cuxa, e pesaren les dites agulletes a march de Barchinona una onza mige.

* 129. - Item .j. parell de manyopes garnides de terçenell vermell.

[F. 77 v.º] * 130. - Item unes cuyraçes de seguir ab ses manegues de tota prova, les quals son cubertes de atzeytuni negre ab la clavedura daurada, en que ha un rest de ferre daurat.

* 131. - Item una dargua que fon cuberta del dit avellutat ab .iiij. grans arguelles dargent daurat dobra morischa, de que ixen .iiij. cordons grossos daur e de seda, la qual dargua fon de la marmeçoria del senyor Rey don Fferrando, de gloriosa recordacio, pare del dit senyor.

* 132. - Item una altra dargua que es cuberta de drap morisch de seda, que fou de la dita marmesoria.

A .xxv. dies del mes Doctubre del any .M.cccc.xvj., en lo loch de Sent Boy, lo senyor Rey mana cancellar la prop dita adargua per ço com aquella dona a mossen Enyego Lopez de Mandoça, Coper seu.

* 133. – Item dues spases genetes garnides de cuyr vermell ab cap sivelles e tot altre garniment dargent daurat; lo manti de la primera es de vori ab cert obratge e de loch en loch daquella ha alguns smalts dor e lo bocal de la dita espasa es fet de dues caps de leho

e son les correges de parxe de seda dobra morisca e laltre spase ha lo manti tot dargent daurat de la demunt dita obra morischa, ab semblant parxe per correge del demunt dit. E foren les dites spases de la demunt dita marmeçoria.

En Barchinona, a .xv. dies del mes de Setembre del any .M.cccc.xvj., lo senyor Rey mana cancellar la una de les dites spases, ço es aquella que havia lo manti dargent daurat, per ço com aquella mana donar an Gonsalvo de Munroy, Cambrer seu.

* 134. - Item una gran spasa de dues mans cuberta de atzeytuni negre ras, la qual es garnida de un bocal e gaspa dargent daurat, en lo qual bocal ha .iiij. senyals darmes reyals e de Sicilia, e pesa lo garniment de la dita spasa ensemps ab los dits .iiij. senyals a march de Barchinona un march, .viiij. argenços.

* 135. - Item una spasa longua de git ab son pom e crohera de ferra daurat, ab se beyna de cuyr negre.

En Tortosa, a .viij. dies del mes de Febrer del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana cancellar la dita spasa, per ço com aquella mana donar al Adelantado de Castella.

* 136. - Item una spasa de .ij. mans ab son pom, crohera, gaspa e bocal de coure daurat ab sa bayna cuberta de cuyr negre, lo pom de la qual es fet a manera de pera.

[F. 78.] * 137. - Item una spasa de una ma ab son pom, crohera e gaspe de ferra enverniçat de negre, garnida de cuyr negre.

En Tortosa, a .viij. dies del mes de Janer del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana donar la dita spasa a Alvaro Garavito, cambrer seu.

* 138. - Item una gran spasa garnida la beyna de vellut carmesi ab lo pom, crohera, gaspa, dargent daurat, e es cuberta la beyna de la dita spasa de lata dargent daurada ab diverses fulles e senyals reyals Darego e Siçilia e de cascuna part de la dita bayna de lochs en lochs lampresa de les çetra ab flors de lir, e pesa tot larniment de la dita spasa a march de Barchinona .xiij. marchs, la qual spasa fou de la marmeçoria del senyor Rey don Ferrando, de gloriosa recordacio.

* 139. - Item .ij. fulles despases de .ij. mans ab lurs poms e croheres, les quals ensemps stan en una beyna de cuyr negre e servexen al senyor Rey al joch despasa de dues mans.

* 140. - Item .iiij. fulles despase de una ma ab lurs poms e croheres, les quals servexen a lesgrima al joch despasa de una ma, les quals stan en dues beynes cubertes de cuyr negre.

Les dues fuylles de les dites .iiij. spases foren trencades jugant ab lo senyor Rey en lo mes de Janer del any .M.cccc.xviij., e apres lo dit senyor les mana donar a maestre Barthomeu, jugador desgrima.

* 141. - Item .ij. pochs broquers de ferra qui servexen per jugar ab les prop dites spases.

* 142. - Item una cota de malla o jeseran, que vench de Paris, garnit al collar de sivelles e caps daquelles dor de ley de .xx. quirats, qui pesaren .ij. onzas, .j. quirat, mig argenç.

En Terragona, a .xv. dies del mes de Deembre del any .M.cccc.xvj., lo senyor mana cancellar la dita cota o jaseran, per ço com aquella mana donar al infant don Johan son frare.

* 143. - Item una adargua dant la qual lo senyor Rey compra dels marmessors.

En Barchinona, a .xv. dies del mes de Setembre del any .M.cccc.xvj., lo senyor Rey mana cancellar la dita adargua, per ço com mana donar aquella an Gonsalvo de Monroy Cambrer seu.

[F. 78 v.º] · 144. - Item dos elms de beanya que servexen per junyr, los quals vengueren de Paris ab lur scofas.

En Terragona, a .xv. dies del mes de Deembre del any .M.cccc.xvj., lo senyor Rey mana cancellar la .j. dels dits elms, per ço com aquell dona al infant don Johan son frare.

· 145. - Item un baçinet de bavera escofat ab son capmall de tota boça.

En Sant Boy, a .xxv. dies del mes Doctubre del any .M.cccc.xvj., lo senyor Rey mana cancellar lo dit bacinet, per ço com aquell mana donar an Pedro de Quesada, Cambrer seu.

* 146. - Item un almet scofat ab sa bavera, en lo qual ha detras una sivella dor ab un tros de parxe de seda negre, ab son cap del dit or fet a manera de cap de correga.

* 147. - Item una barreta que fou de la dita marmesoria, escofada ab son gorgal de tota boça, la qual fon garnida per les vores de una brodaria feta a manera de fulles dor de ley de quirats, del qual per anant se fara menςio ab los altres garniments dor.

* 148. - Item un altre almet ab sa bavera, lo qual fou dat al senyor Rey per lo Gobernador de Cathalunya.

* 149. - Item un altre elmet stofat ab sa bavera, lo qual dona al senyor Rey linfant don Johan.

En Terol, primer dia del mes Dabril del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana cançellar lo dit elmet, per ço com aquell mana donar an Guterre de Nava, Armer seu.

* 150. - Item una çervalera que fou de la dita marmeçoria, la qual es cuberta de vellut vermell carmesi ab seventalls denant.

En Valencia, a .viij. dies del mes de Juny del Any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana cancellar la dita cervellera, per ço com aquella mana dar al Adelantado de Castella.

* 151. - Item una atxa feta a manera de destrall e de novella guisa, ab son stoix de cuyr negre.

En Valencia, a .xv. dies del mes de Juny del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana cancellar la dita atxa per ço com aquella mana donar a mossen Enyego de Mandoça, Coper seu.

* 152. - Item unes cuyraçes de junyr ab tot son garniment cubertes de atzeytuni avellutat carmesi brocat dor, ab sis parxes de seda carmesina e dor, ab caps e sivelles dargent daurat, ab flocadura alentorn de seda e dor, e pesa lo gorniment dargent .iij. onzas, .ij. argenços.

En Terragona, a .xv. dies del mes de Deembre del any .M.cccc.xvj., lo senyor Rey mana cancellar les dites cuyraces per ço com aquelles mana donar al infant don Johan, son frare.

* 153. - Item unes plates ab sa legosta e gardebrassos, les quals ha dades linfant don Johan al senyor Rey.

En la ciutat de Valencia, a .v. dies del mes de Ffabrer del any .M.cccc.xviij., lo senyor Rey mana deznotar les dites plates e guardabraços, per ço com aquells mana donar a Gonçalvo de Muntroy, Cambrer seu.

* 154. - Item un elm de junyir, fet a la guisa, ab un apegui del drap de les prop dites cuyraces folrat darminis, ab .ij. cascavells daurats al cap del dit epaqui.

En Terragona, a .xv. dies del mes de Deembre del any .M.cccc.xvj., lo senyor Rey mana cancellar lo dit elm, per ço com aquell mana donar a linfant don Johan, son frare.

[F. 79.] * 155. - Item una gran e grossa balesta de torn, cuberta de cuyr vermell, la qual fou de la dita marmeçoria.

* 156.- Item un altre balesta de senfonia ab senyals de Muncada, cuberta de cuyr blanch, e fou de la dita marmeçoria.

* 157. - Item una altra balesta, que servex al senyor Rey al juguar de la vira, cuberta de cuyr vermell, que lin fou dada per mossen Aymerich de Centelles, Majordom seu, ensemps ab caxo de vires.

En la ciutat de Valencia, a .v. dies del mes de Ffabrer del any .M.cccc.xviij., lo senyor Rey mana deznotar la damunt prop dita balesta, qui aquella mana donar al senyor Infant don Johan frare seu, e per ço es deznotade.

* 158. - Item .j. altre balesta de banya turquescha, ab son carcax, cuberta de cuyr negre.

* 159. - Item una altre balesta ques pare sene çint, feta destranya guisa, cuberta de cuyr vermell, e fou de la dita marmeçòria.

* 160. - Item .j. martinet o senfonia que fou de la dita marmeçoria.

* 161. - Item .iiij. archs los .ij. de domas e los altres turquechs, que servexen per tirar fletxes ab diverses fletxes e una caxeta on stan aquelles.

En Tortosa, a .xx. dies del mes de Janer del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana cancellar .iij. dels dits archs, ço es .j. de domas que mana dar an Guterre de Nava, Armer seu, e .j. turquesch, que mana dar an Gonsalvo de Monroy, e .j. de domas quis trencha.

* 162. - Item .j. ferra de lansa de correr puntes, que es clavat en una asta de lansa gran e rodona cuberta de negre.

* 163. - Item una lansa en que ha .j. ferra, que servex al dit senyor con va a cassa de munt.

* 164. - Item .j. spelt que servex al dit Senyor per la damunt dita raho, lo qual fou de la dita marmeçoria.

* 165. - Item .j. arch de rotllo dasser ab se corda.

* 166. - Item unes altres plates ab legosta sens gardabrassos, que foren de la dita marmeçoria.

En Barchinona, a .xv. dies del mes Dagost del any .M.cccc.xvj., lo senyor Rey mana cancellar les dites plates per ço com aquelles mana donar a mossen Enyego de Mendoça, Coper seu.

* 167. - Item .j. scut de junyr cubert o folrat de atzeytuni avellutat carmesi brocat dor, pintat alentorn de corones dobles e de diverses fulles ab flocadura alentorn.

En Terragona, a .xv. dies del mes de Deembre del any .M.cccc.xvj., lo senyor Rey mana cancellar lo dit scut, per ço com aquell mana donar al infan don Johan son frare.

[F. 79 v.°] * 168. - Item un gran plomay, fet a manera de cresta de guall, de plomes desturç negres e de lata dor, lo qual servex per un dels dits elmets ques fa portar lo senyor Rey detras.

169. - Item un altre gran plomay fet de les dites plomes, lo qual es rodon e copat ab les plomes que garden avall, en lo qual plomay ha una gran ploma de la dita obra, e servex lo dit plomay en .j. dels dits bacinets de bavera per la demunt dita raho.

* 170. - Item .j. altre plomay de semblant plomes, qui guarden amunt, lo qual es rodon e servex en la barreta gornida dor, quel dit senyor se fa aportar detras.

En la ciutat de Valencia, a .v. dies del mes de Ffabrer del any .M.cccc.xviij., lo senyor Rey mana a mi que deznotas los .iij. plomays demunt dites fets en .iij. notaments, e aquells mana donar an Alvaro Garavito e a Diego Dargote, Cambres seus.

* 171. - Item un altre plomay rodon de plomes desturç blanques e vermelles ab fulla daurada, que servex en lalmet quel infant don Johan dona al dit senyor.

En Terol, primer dia del mes Dabril del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana cancellar lo dit plomall, per ço com aquell mana donar an Guterre de Nava, Armer seu.

* 172. - Item .ij. panons posaders darmes reyals, los quals son de tercenell vermell e de planxe dor ab lurs cordons e flocadura de seda vermella e dor, la .j. dels quals panons, ço es lo pus olda, fou de la dita marmecoria.

* 173. - Item un coltell morisch qui fou comprat dels marmesors del senyor Rey don Ferrando, de gloriosa memoria, pare del senyor Rey.

En lo loch de Fuentes, a .x. dies del mes de Març del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana cancellar lo dit coltell, per ço com aquell mana donar a Ferrando Dalmaçan, Munter Maior seu.

(En blanco el resto de la plana.)

[F. 80.] **Notaments fets al Camarlenchs del senyor Primogenit, de la vexella daur, dargent, perles, pedres, pedres fines encastades e an ffermayls e engrunades, e correges, collars e altres coses.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiij., fo regonegut e fet lo inventari de la vexella daur e dargent e altres coses, present mi Pere Verdeguer, lochtinent de Scriva de racio de casa del senyor Primogenit, les quals foren notades a mossen Johan Fferrandez Daredia, Camerlench del dit senyor, qui aquells confeça haver haudes e reebudes en son poder, segons se segueix:

Collars daur e dargent.

174. - Primo un collar dargent daurat, ab flors smaltades de blanch e de vermell, ab un pandant ab .ij. flors, la una blancha, laltra vermella ab un stoig de fust, e pesa a pes de Ceragoça .iiij. onzas, .xiiij. argens.

175. - Item un xipellet de fulla dor brodat de perles, de onze miganes e manudes, tot a larredor ab ramatges de les dites perles e ab .xxiiij. castons de perles, qui son .c.lxxxviiij. perles de compte, en los quals ha .vj. balays e .vj. saffirs, les quals .xxiiij. castons stan en canons daur, lo qual xipellet es dins forrat de coto cubert de tafata vert, ab son stoig de cuyr negre ab .iiij. senyals pintats de les armes que feya lo senyor Rey con era Infant.

176. - Item un collar daur smaltat ab pometes smaltades de rogicler e de vert e blanch, qui son .xvj. trossos ab xarneres, e pesa a pes de Seragoça .v. onzas .j. quart, e pesa a march de Barchinona .v. onzas, .v. argences.

En Caragoça, a .iij. dies del mes de Janer del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep mana donar lo dit collar daur an Gonsalvo de Monroy, Cambrer seu.

[F. 80 v.°] 177. - Item una cadena daur de sclavons trenats la .j. ab laltra en que ha .lv. sclavons e .c.ix. cascavells, de una talla e .j. gran e la .j. dels cascavells es trencat, e pesa a pes de la cambra .vj. marchs, una onza, .iij. otxanes, e a pes de Ceragoça .vj. marchs, e sta dins una tovallolla de lin obrada en los caps de seda negra.

En la ciutat de Barchinona, a .xx. dies del mes de Març del any .M.cccc.xiij.

178. - Item .j. collar dargent daurat, en que ha .viiij. cetres ab flors de lir de Sancta Maria e .viiij. fulles de trevolls, ab sengles flors de borrage al mig dels trevols, ab .j. pandant qui es un griu dargent blanch, qui te un titol dargent daurat ab letres qui dien *Per vostra mor*, e en cascuna de les dites fulles de trevol penja una flor dargent daurat.

De manament del senyor Rey foren desnotades .viij. cetres de les damunt dites, les quals havia manades donar a diverses cavallers qui prenien la sua empresa.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .c.xxiiij. cartes, e per ço es Cancellat.

179. - Item una cadena daur ab .xx. flors smaltats ab smalts pochs al mig a forma de diamants, e ab .xx. pandents rodons foradats en que ha al mig de cascu una perla, qui pesa a march de Barchinona .ij. marchs, .xiiij. argenços.

Fon liurada an G. de Vich en Saragoça per ferne fer certes obres, etc,

180. - Item una caxeta de fust petita de pocha valor en que ha fil dor en gansayes o madexes, qui pesa a pes de la cambra .iij. onzas .iij. quarts, foren na meses en obra .iij. quarts. E pesa a pes de march de Barchinona .ij. onzas mige e son .viij. madexes.

Item hi ha fil dargent en gansayes o madexes, qui pesa a pes de la cambra una onza, .iij. quarts e miga otxana. E pesa a pes de march de Barchinona .ij. onzas, e son .viij. madexes.

181. - Item pesa un collar daur, qui fo fet de una cadena del dit senyor, .ij. marchs, lo qual collar es fet de manera de fulles de col fet a vies, la una brunida e laltre rexat.

En Valencia, a .x. dies del mes Doctubre del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana a mi que desnotas lo prop dit collar, lo qual lo dit senyor havia manat donar an Gonçalvo de Muntroy, Cambrer seu, e per ço es cancelat.

182. - Item un altre collar daur qui fo fet de la dita cadena, lo qual fo fet a manera de lavor de spinachs. E pesa a march de Barchinona un march, .vj. onzes. E los dits collars stan dins un stoig de fust estes.

Fon liurat an Guillem de Vich en Caragoça, quil porta en Valencia per fer certes obres.

[F. 81.] 183. - Item un collar daur.

* 184. - Item un xipellet de vellut de grana, semblant de fulles daur e de casquetes poques.

En Caragoça, a .iij. dies del mes de Janer del any .M.cccc.xvij., present mi Pere Marti regent loffici descriva de Racio de casa del senyor Princep, mana lo dit senyor desfer lor del dit xepellet, qui pesa .vj. onzes, .ij. argençes, lo qual per manament del dit senyor fon lliurat an Guillem de Vich, Cambrer seu, qui ana a Valencia ab mes or per fer certes obres ops del dit senyor.

* 185. - Item una squerpa ampla guarnida dor, guarnida en vellut carmesi e entorn della ha per les vores .c.x. botons fets a manera de cascavells de domas e .c.xij. fulles de roure revessades qui estan en lo mig dels dits botons e per mig de la dita squerpa son .clvj. flors, fetes cascuna a .iij. fulles ab bollons al mig dellas, los uns esmaltats de blanch e altres de vert e altres de rogicler, en que penjen diverses fulles dor, planes, una a la una part de la dita squerpa, e per los caps son penjats .lxij. cascavells dor, fets a manera de peres, qui ixen de fulles de roure. Pesa a pes de la cambra, ensemps ab lo guarniment, .xviiij. marchs, una onza mija, e a pes de Saragoça .xviij. marchs, .v. onzas, e a pes de Barchinona .xviiij. marchs, .xij. onzes, .ij. quarts.

Fon liurada an Guillem de Vich en Saragoça per fer certes obres en Valencia.

* 186. - Item mes .viij. caps dagulletes dor guarnides en cordons de seda verda, blanca e vermella, qui son per la dita squerpa. Pesen a pes de la cambra .vij. vuytanes mija, a pes de Caragoça mija onza, .vj. argens mig, ab un estoig de cuyr negre redon qui serveix per a la dita squerpa.

* 187. - Item un collar daur de la empresa del senyor Rey, qui son .xlij. peçes e en cascuna de les quals ha .ij. gerres de rosetes esmaltades de blanch, en mig de les dites gerres, e los liris de les gerres jussanes son tots daur, e los altres de les sobiranes smaltats de blanch e vert, e en cascunes de les dites peces ha una fulla daur brunida per pendant, la qual pesa

En Valencia, a .x. dies del mes Doctubre del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana a mi que desnotas lo prop dit collar, per ço com aquell ha manat donar a la muller den Goncalvo de Muntroy, Cambrer del dit senyor, e per ço es cancelat.

[F. 81 v.°.] * 188. – Item una corona dor, la qual es en .xij. troços ab xerneres, e en cascun troç ha en la part jusana un balaix ab .viij. perles, pero en la una peça no ha sino .vij. perles, les quals perles son mijanceres. E en la part sobirana de cascun troç ha .iij. florons, qui reten corona ab una perla en mig de cascun floro, les quals son queucom pus menudes que les altres, ab daltres perles menudes en torn e engre dels dits florons, qui pesa per tot a march de Caragoça .ij. marchs, .iiij. onzas e .ij. argens.

Fon liurat an Berenguer Dolmo lo jove.

En la ciutat de Barchinona, en lo mes de Juliol, fon cobrada la dita corona per la Cort de man den Guillem Bertran, que aquella tenia penyora per çerta quantitat de diners, e apres, en lo mes dagost del any .M.cccc.xxiiij., fon desfeta per lo dit senyor, e del aur daquella feta certa obra, e de les dites pedres e perles foren dades algunes a la senyora Reyna e les altres son en la Cambra en poder de Vidal de Blanes.

189. - Item un xipellet o garlanda obrat de perles ab roses per lo mig e ab .vj. encasts, en cascu dels quals ha en los tres .iij. balaixs e dos safirs e un maragde, ab .ij. vies al entorn de perles grossetes, lo qual li dona lo Sant Pare lo jorn de Nadal; es forrat de taffata vermell.

En la ciutat de Valencia, en lo mes de Ffebrer del any .cccc.xv., en Guillem de Vich feu fer de certes coses dor que pres de la guardaroba, segons en cascun notament de aquelles es rahonat, per fer una cadena dor de ley de .xx. quirats per obs del senyor Princep. En la qual cadena ha .cccc. xiiij. cadenons, e en cascu dels dits cadenons ha .ij. bagues o anelles, en cascuna de les dites anelles penja una fulla escampada, qui son en suma .Dccc.xxviij. fulles, qui pesa a march de Valencia...

190. - Item reebi en la ciutat de Valencia, en lo mes de Juliol del any .M.cccc.xv., com lo senyor Princep fou novi, un collar dor de .xviij. peçes fetes a manera de fulla, en les quals ha en les .xij. fulles .xij. gerres de la Empresa del senyor Rey. E en les .vj. ha .vj. fermalls ab .xij. perles en cascun, e en lo mig de cascun fermall ha un balaix; qui son en suma .lxxij. peçes e .vj. balaixs, dels quals balayxs ni ha .iiij. qui foren del senyor Princep, segons que son notats cascun en son loch, e los romanents dos balaixs e .lxxij. perles ab lor ensemps ab les feadures lo senyor Rey dona al dit senyor, qui pesa a march de Valencia o de Perpinya...

[F. 82.] 191. - Item un xepellet rodon fet sobre or e pell, en lo qual ha sobreposades .xxxvj. planxes dor, e en cascuna planxa ha .vj. fulles longuetats e manera de plomes; lo qual lo senyor Rey dona al dit senyor, qui pesa a march de Valencia o de Perpinya lo dit or .ij. marchs, .vij. onzes, .xxj. d., lo qual es de ley de .xx. quirats.

Dimecres, a .xvj. dies del mes de Juny del any .M.cccc.xvij., en la ciutat de Valencia, lo senyor Rey mana desfer lo dit xepellet e lliurar lor daquell a Ormant Scarpsuart, argenter del dit senyor, per fer una cadena ab fulles, ops del dit senyor, segons appar en lo compte de Ormant de la dita cadena en lo manual en .vj. cartes.

(Sigue un asiento que es repetición de otro anterior. En blanco el resto del folio y los siguientes 83 y 84.)

[F. 85.] *Fermaylls daur notats al dit Camerlench.*

192. - Primo un fermayl daur, en que ha .xxiij. perles comunes, ab .iiij. balays e .ij. saffirs, ab son stoig de cuyr negre.

193. - Item un altra fermayl daur poquet, en que ha .iij. perles de comte, .iij. saffirs e .j. diamant.

194. - Item un altra fermayl daur, qui es una luna ab .j. sans smaltat al mig de blanch, lo qual sans te al col .j. collar dor e a lespatla .j. balaix e entorn de la dita luna .ij. seffirs, .j. balaix, .viij. perles, .ij. diamants patits, que son per tots .vj. pedres, .viij. perles.

195. - Item .j. altra fermall daur, al mig del qual ha un ocell blanch qui te als pits .j. balaix, ab .iij. perles alentorn del dit fermall.

En Valencia, a .x. dies del mes Doctubre del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana a mi que desnotas lo prop dit fermal, lo qual dix que mana donar an Gonçalvo de Muntroy, Cambrer del dit Senyor, en lo loch de Maella, lo primer dia de Janer del any .M.cccc.xiiij., per astrenes, e per ço es cancelat.

196. - Item .j. fermayl daur .vj. perles grosses ab una plata de balaix en lo mig e ab pometes smaltades verdes e blanques.

En la ciutat de Valencia, a .xv. dies del mes de Ffabrer del any .M.cccc.xviij., lo senyor Rey mana a mi que deznotas lo prop dit fermal per ço com aquell mana donar an Gonsalvo de Muntroy, Cambrer del dit senyor.

197. - Item uns paternostres daur, qui son .xxiij. peçes, ço es les .xj. grosses e .xij.

pus poques, smaltats tots de blanch e de rogicler, ab .j. cordo de fil daur ab .ij. botons e un floch.

[F. 85 v.°] 198. – Item un fermall daur de forma rodona fet de .iij. vergues daur blancha e vert, en lo mig del qual ha un senyal Salamo fet a .iij. angles ab un agulla en ques ferma lo dit fermall en lo detras. E en lo devant ha en lo mig un gros diamant a .iiij. cayres ben apuntat, lencast del qual esta al mig duna flor esmaltada de blanch, e al entorn del dit fermall .iij. robins de forma mijana e .iij. perles grosses, qui pesa a march de Barchinona una onza, .v. argenç poch mes.

(En blanco lo restante de la plana y los folios siguientes 86 á 94 inclusive.)

Correges daur e dargent notades al dit Camerlench.

[F. 95.] 199. – Primo una correge petita, ab cap e civella e un encivellador dargent blanch, gornida en un parxe de seda vert romput, de pocha valor.

Es mudat en lo primer libre de notaments en .c.xxxij. cartes, e per ço es cancelat.

200. – Item una correia de cuyr ab cap e ffivella dobla e .iij. sivelladors daur.

Dissapte, a .viij. dies del mes de Deembre del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Caragoça, lo senyor Princep mana donar la dita correia a mossen Johan de Cesse, Uxer seu.

201. – Item una correge dargent gornida en parxe vert de seda ab cap e civella e .vj. platons dargent daurat per encivelladors.

En la ciutat de Ceragoça, a .xxvij. Doctubre de .M.cccc.xij., lo dit senyor mana cancellar la dita correge, per ço com aquella mana donar a Fferran Carrello, Cavallariç seu.

* 202. – Item una correia de cuyr, ab cap e fivella doble e .iij. encivelladors daur.

* 203. – Item una scarcella de cuyr negre guarnida ab cap e civella doble e .ij. encivelladors, tot daur.

En Caragoça, a .xv. dies del mes de Janer del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep mana donar la dita correga e scardella guarnida daur a Don Pedro, fill del Comte de Muntalegre.

[F. 95 v.°] * 204. – Item una correia daur grossa clavada en cuyr negre, qui son .xlviij. troços de planxa daur clavats en lo dit cuyre e en cascuna de les dites planxes son tallats .v. fulles qui son redortillades o redoblades sobre la dita planxa, en quascuna de les quals fulles ha una petita fulla dor pendant, qui pesa ay mes .j^{a}. agulla daur ab ques clou la dita correia.

* 205. – Item una correia grossa de bahanya dor de ley de .xxj. quirat, feta o clavada en cuyro blanch a .iiij. vies, ço es les damunt e davall de .lxxxx. peçes longues en cascuna via fetes a manera desquex de roca, e en les .ij. vies del mig ha en cascuna .xlv. peçes del dit obratge fetes a .iiij. cayres, en les quals ha diverses fullatges petits dor a manera de batents, mes ha en la dita correia .lij. xarneres ab .iij. agulles o perns ab ques clou la dita correia, e ha a la part de dins .iiij. anelletes en les quals se soste la dita correia, qui pesa a march de Valencia...

(Lo restante de la plana y los folios 96 á 99, ambos inclusive, en blanco.)

Pedres fines, perles e altres joyes notades al dit Camerlench.

(Media página en blanco).

[F. 100.] 206. - Item .j. bracellet daur, qui es fet axi com a cadena de creça quis porta en lo braç.

207. - Item un cordo dor filat en que ha una creu dambra forrada de fil dor tirat ab .iiij. perles, e al cap del cordo ha .j. boto de perles menudes.

208. – Item uns paternostres en que ha .lx. grans dargent blanch fets a manera de botons de bossa, e .viiij. botons rodons daur, ab .j. boto daur qui es esmaltat de negre ab fogacetes dor, ab un cordo de seda negre et un boto daur e de seda negre.

En Barchinona, a .iiij. dies de Deembre del any .M.cccc.xij., lo senyor Primogenit mana cancellar los dits paternostres, per ço com aquells per manament del dit senyor foren donats an Gonsalvo Rodriguez, Cambrer seu.

209. – Item un coffret de cuyr frances en que stan los fermalls del senyor Primogenit.

[F. 100 v.°] 210. – Item una ploma de fil dor e de seda, de pocha valor.

211. – Item una lengua de serp, sens guarniment algu.

Es cancellada per ço com es ja notada en titol de robes sparces.

212. – Item un reliquari dargent daurat esmaltat en blau, en que ha en la un part lo crocifix, ab Sancta Maria a la una part, e sent Johan a laltre, en altra part del dit reliquiari es Jhesu Christ qui assoten, ab letres a lentorn del dit reliquiari, ab un cordo de seda vert ab .ij. flochs.

213. – Item una ymage de vori de Sancta Maria ab Jhesu Christ al braç.

Dimecres, a .vj. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xv., en la vila de Perpinya, lo senyor Princep mana donar la dita ymage a Leonor Lopez, de casa la senyora Reyna.

214. – Item un cor daur, de poca fayso, en que dien que ha reliquies Sanctas.

215. – Item un cascavell dargent daurat.

216. – Item un parell de gavinets en una vayna, ab les manegues debanus, ab los caps dargent blanch, ab un boto de coral al cap de cascun, e dos bocals e una guaspa dargent daurat ab .iij. smalts; en los .ij. ha .ij. lops e en la un ha una caldera ab una trena de seda negre e de fil daur, ab un boto de fil dor e un floch de seda negre, la qual es en loch de cordo.

Dimarts, a .xxvij. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Çaragoça, lo senyor Princep mana donar los dits ganivets an Guillem de Vich, Cambrer seu.

217. Item un gavinet ab lo manech la meytat de lambre, la meytat dargent daurat, ab una veyna cuberta de drap dor e de seda ab .ij. bocals e guaspa dargent blanch.

218. – Item bollons, bulles e mordans dargent daurat, qui han servit a totes qui son desfetes. Pesen a pes de la cambra .ij. marchs, .iij. onzes, e a pes de Barchinona .ij. marchs, una onza, .x. argençes.

En la ciutat de Valencia, a .x. dies del mes Doctubre del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana a mi que desnotas les dites bollons, bulles e mordans, per ço com aquelles havia manats donar a mossen Sancho Davila, Cambrer olim del Rey en Fferrando, de gloriosa memoria. E per ço es cancelat.

219. – Item un cap civella, .vj. platons ab tatxes per clavar dargent daurat smaltat de fulles verts, qui pesa a pes de la cambra .iij. onzes, .iij. quarts e una otxana, e a pes de Barchinona .iij. onzes, .iij. quarts.

En la ciutat de Valencia, a .x. dies del mes Doctubre del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana a mi que desnotas lo dit cap civella e .vj. platons, per ço com aquells havia manats donar a Goncalvo de Montroy, Cambrer del dit senyor. E per ço es cancelat.

[F. 101.] 220. – Item un coltell castella appellat Victoria, de poque valor.

221. – Item uns paternostres daur.

* 222. – Item una croeta dambre folrada de fil dor tirat, ab .iiij. perles, ab un cordonet de fil daur, ab un boto de perles menudes.

* 223. – Item una verga dor tota rodona qui ha de lonch .iij. quarts de coudo meys dos dits, ab un boto, e cascun cap smaltats, ço es la .j. ab armes reyals Darago e laltre ab armes reals de Sicilia, qui pesa a march de Caragoça un march cenco (?) meys.

* 224. – Item mes reebi .xxj. perla per la qui foren comprades ensemps ab les .lxxij. del collar damunt dit, les quals paga lo senyor Rey.

(En blanco lo restante. Faltan después los folios 102 á 114 inclusive.)

[F. 115.] *Vexella daur e dargent notada al dit Camerlench.*

225. – Primo, .ij. bacins dargent daurats, per donar ayguamans, e smaltats e ab senyal de la dita ciutat en cascu marcat de Barchinona, e pesa lo sobira .viij. marchs, .ij. onzes, .iij. quarts e mig; e pesa lo jusa .viiij. marchs, .j. onza, .iij. quarts e mig, que son en summa , e los quals bassins son obrats de picadura ab diverses fullatges.

226. – Item un confiter dargent daurat, ab son peu e ab .ij. grius qui tenen una toua e dins lo dit coua ha hos moster mig hom ab gran barba qui te lo dit confiter. E en lo peu del dit confiter ha .iij. senyals de la ciutat de Barchinona, e en lo pom ha .vj. senyals pochs e en lo confiter dalt ha .j. senyal gran de Barchinona, e pesa tot .x. marchs, .iij. onzas, .iij. quarts.

Es mudat en lo segon libre de notament en .c.xxxviiij. cartes, e per ço es cancellat.

227. – Item .ij. plats o telladors grans dargent, daurats, marchats a march de Barchinona e ab senyal de la ciutat, qui pesaren .xvj. marchs, una onza.

Es son mudats en lo segon libre de notaments en .c.lvj. cartas, e per ço es cancelat.

228. - Item .vj. plats pochs dargent daurat, marchat a march de Barchinona e ab senyal de la ciutat e pesaren tots ensemps .viiij. marchs, .v. onzes mige.

229. – Item .vj. scudelles de semblant forma, qui pesaren tots ensemps .viiij. marchs, .v. onzes.

Los dits .vj. plats e .vj. scudelles son stades liurades al Raboster per us de son Rabost, les quals plats e scudelles son a ell notades, segons appar atras en .ij. cartes. E per ço son cancellats.

[F. 115 v.°] 230. – Item .vj. gresals dargent daurats, qui pesaren tots ensemps .v. marchs, una onze mige quart.

E son mudats en lo segon libre de notaments en .c.lxvj. cartes, e per ço son cancelats.

231. – Item una copa ab peu dargent daurada dins e de fora, en lo qual ha .iij. torres per peus, en que ha en cascuna .iij. angells qui cascu te un scut, e en la .j. ha senyal de Sent Jordi e en altre lo senyal de la pre[sent] Ciutat e laltre de Sent Jordi, e daltre part en lo dit peu ha altres .iij. torretes qui no baixen baix, en que ha aixi mateix angells qui cascu te .j. scut e spasa, los .ij. scut e senyal reyal e la .j. ha senyal de Sent Iordi, e mes hi ha .vj. angellets ab senyals reyals de sent Jordi e de la ciutat. E lo sobrecop ha .xij. angells tots ab pavesos e ab spases, ab senyals en los dits pavesos e ab spases ab senyals en los dits pavesos reyals de Sent Jordi e de la Ciutat. E en lo pinacla dalt ha .viij. angels qui stan en la forma demunt dita, e sobre tot lo penacla es langel Sent Miquel ab son scut a senyal de Sent Jordi e ab lança ab son panonet. E pesa a march de la dita ciutat .vj. marchs, .iiij. onzes mige.

Disapte, a .x. dies del mes de Juny del any .M.cccc.xiij., en la ciutat de Barchinona, lo senyor Princep mana desnotar la dita copa.

232. – Item un pitxer, qui ha en lo peu .iiij. torres e en cascu ha .j. angell ab los senyals o armes demunt dites, e .iiij. flors smaltades de blau, e en lo sercla del mig del pitxer ha .vj. torres e .vj. angells dins les dites torres, qui stan en la forma demunt dita. E en la cuberta del dit pitxer .vj. angells en .vj. torretes qui stan en la forma demunt dita. E en lo pinacla del dit pitxer ha .iiij. angels daurats e .iiij. blanchs, qui tots tenen sengles scuts de senyal de Sent Jordi. E sobre lo dit pinacla ha una torra en que sta .j. angell ab .j. scut ab la creu vermella e te una lança ab .j. panonet del dit senyal. E pesa .viiij. marchs, .iij. onzes, .j. quart.

Disapte, a .x. dies del mes de Juny del any .M.cccc.xiij., en la ciutat de Barchinona, lo senyor Primogenit mana cancellar la dessus dita copa e pitxer, per ço com mana liurar aquelles a mossen Diego Ferrandez de Vediello, la qual copa e pitxer lo dit mossen Diego presenta per part del senyor Rey a una dona de França qui venia de Castella.

[F. 116.] Digmenge, a .xx.ª dies del mes de Maig del any .M.cccc.xiiij., stant lo senyor Rey en la ciutat de Caragoça, en la Algeferia, mossen Sanxo, Cambrer del dit senyor, porta lo cabaz deius scrit al senyor Princep:

* 233. – Item un cabaç dargent daurat, obrat a manera de palma, ab .iij. faxes del matex, ab picadura gerras del senyor Rey, ab daltres fullatges, ab dos esmalts de les armes quel senyor Rey faya com era Infant, e alentorn de la boca o vora una redorta ab .ij. anses dargent daurat, fet a manera de corda, lo qual pesa a pes de Caragoça .xxj. march.

Dilluns, a .xxv. dies del mes de Ffebrer del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep mana cancellar lo dit cabaç, per ço com lo mana lliurar a mossen Sancho Davila, Cambrer del senyor Rey, qui aquell per part del dit senyor Rey dona al infant don Johan.

[F. 116 v.º] Digmenge, a .xxj. del mes de Jener del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Caragoça, lo senyor Rey convida la senyora Reyna, el senyor Princep e los jurats de Caragoça, e aquell dia mateix los dits jurats presentaren al senyor Primogenit largent deius scrit:

* 234. – Primerament dos bacins dargent daurats per donar aygua a mans; es la .j., lo qual sta dessus ab lo broch, tot pla, e los dits bacins son tots picats de part de dins e per les vores de diverses fullatges, e al mig de cascun baci ha un esmalt ab les armes de la ciutat de Caragoça, los quals pesen a pes de Caragoça .xv. marchs, .j. onza e .j. quart.

E son mudats en lo segon libre de notaments en .c.xxxviiij. cartes, e per ço es cancelat.

* 235. – Item .ij. plats grans o talladors dargent daurats dins e deffora, tots plans, marcats a march de Caragoça, los quals pesen a pes de Caragoça .xvj. marchs .ij. quarts.

E son mudats en lo segon libre de notaments en .c.lvj. cartes, e per ço son cancelats.

* 236. Item .vj. plats pochs dargent daurat dins e de fora, marcat a march de Caragoça, los quals pesen a pes de la dita Ciutat .xij. marchs, .ij. onzes, .ij. quarts.

En Valencia, a .vj. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xvij., en Pedro de Daroca, Sotsraboster de casa del senyor Rey, present en Galceran Çabater, Scriva de mon offici, reebe den Ferrando Domingo dos dels dits platerets, qui pesen a march de Perpenya .iiij. marchs, .iij. quarts de onza, los quals per mi li son stats notats atras en .iiij. cartes en offici de Rabost.

* 237. – Item .vj. scudelles dargent daurades dins e deffora, marcades a march de Caragoça, les quals pesen a pes de la dita Ciutat .xij. marchs, .ij. onzes, .ij. quarts.

En Valencia, a .vj. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xvj., en Pedro de Daroca, sots Raboster de casa del dit senyor, present en Galceran Çabater, Scriva de mon offici, reebe den Ferrando Domingo, per us del Rabost, .iiij. de les dites scudeles, qui pesen a march de Perpenya .viij. marchs, .j. onza, .iij. quarts, les per mi li son stades notades atras en .iiij. cartes.

* 238. – Item una copa, ab sobrecop dargent, daurada, en lo peu de la qual ha .iij. aguiles ab les ales esteses e coronades on seu lo dit peu, mes ha en lo dit peu .iij. angels o letonets tots despullats ab ales daurades, los quals ixen de sengles flors dargent esmaltades de vert. Mes ha entorn del dit peu .v. fulles e en lo mig ha .j. sent Jordi de cascuna, e dins la copa ha .j. esmalt de madona Sancta Maria, e en lo sobrecop ha un sercle lentorn a manera de corona ab .xxj. floro, e en cascuna una perla, e lo pinacle es de tres peces ab una aguila al cap daurada ab ales e ab son caragol, la qual seu sobre una roca esmaltada de vert, e alentorn de la roca ha un cercle ab .iij. angels qui toquen esturments, e al peu del pinnacle ha un altre cercle ab fulatges daurats e flos blaues e perles,

ab un cervo e .j. lebrer e un os, e lo boto del mig ès de flos blaves e verdes, e dins lo dit sobrecop ha una flor esmaltada de vert e vermell ab branques; la qual pesa a pes de Caragoça .v. marchs, .j. onza mija.

En Valencia, primer dia del mes de Noembre del any .M.cccc.xvij., de manament del senyor Rey fon vanuda la dita copa per mans den Johan Folguas, corrador de Valencia, al mes donant, la qual pesa a pes de Valencia, per ço com hi havia ronga, .v. marchs, .ij. quarts mig, e hac sen a raho de .c.viiij. solidos lo march, fan abatuts .viiij. solidos, .vj. diners, quen foren donats al dit corrador per sos treballs .D.xxxxiiij. solidos, dels quals ne fon comprat argent per an Fferrando Domingo de que fon fet .j. pitxer per tanir lo vin per ops de la persona del dit senyor, lo qual he notat an Luys Alvares, Sotsbotaller, atras en .xv. cartes, e per ço es cancelat.

* 239. – Item un pitxer dargen daurat, ab lo peu levadiç e baix al sol del peu .j. suatge e corona, en lo mig dels quals ha .j. cercle desmalt blau ab floretes verts, e dessus un altre cercle dargent daurat ab floretes esmaltades de blau e de vert. E la un se affig lo peu ab lo pitxer, ha un cercle dargent daurat ab fulles e flors esmaltades blau e vert e blanch e en lo mig del pitxer ha .j. cercle de dues corones dargent daurat, ab fulles e
[F.° 117.] flors smaltades de blau e de vert, ab un cercle per lo mig esmaltat de blau e vert e [ ] daltres colors ab titols e corones, ab ansa, e lo broch es fet a manera de cap de vibra ab ales esmaltades de blau e vert, e en lo cobertor la on se te lo pinnacle ha .j. sercle de fulles e de flors verdes e blaues ab lo pinnacle fet a manera de tabernacles, al cap del qual ha un letonet qui ix duna flor smaltada de blanch, lo qual pesa a pes de Caragoça .viiij. marchs, .iij. onzes.

Es mudat en lo segon libre de notament en .c.l. cartes, e per ço es cancelat.

* 240. – Dijous a .xxxj. del mes de Gener del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep parti de la Ciutat de Deroca, e los jurats e promens de la dita ciutat presentaren al dit senyor una copa ab sobrecop, e la dita copa es feta ab un peu levadiz tota plana daurada dins e defora, e en lo sobrecop ha un boto dargent rodo tot pla, e de part deffora ha tres brots e tres aucells alçats de picadura, ab una serment al entorn del dit sobrecop de la dita picadura, qui pesa a march de Valencia dos marchs, mija onza.

Disapte, a .ij. dies del mes de Maig del any .M.cccc.xvj., en lo monastir de Poblet, fon liurada la dita copa a mossen Johan Pardo, reboster del senyor Rey.

En la ciutat de Tortosa, dies del mes de del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana cancellar la dita copa e sobrecop, per ço com mana donar aquella al infant don Pedro, son frare.

* 241. – Dimars, a .v. dies del mes de Febrer del any .M.cccc.xv., stant lo senyor Princep en la ciutat de Terol los jurats e promens de la dita Ciutat li presentaren una copa dargent daurat ab sobrecop. En la qual copa ha un peu levadiç, e en lo dit peu ha .iij. tabernacles, dins los quals ha una esmage de dona, dargent blanc, ab un cercle fet a manera de corona ab flos esmaltades de blau, e la on seu la dita copa ha .viij. fulles reversades ab pometes esmaltades de vert e dargent blanch, e en lo dit sobrecop ha un suatge fet a manera de corona, ab una via reparada al mig del dit sobrecop, ab un vidre blau al cap, e en la part de dins ha un esmalt de un home qui luyta ab un os, la qual pesa a march de Valencia dos marchs, dues onces, tres quarts.

* 242. – Digmenge, a .xvij. dies del mes de Febrer del any dessus dit, en la ciutat de Valencia, fon donat al senyor Princep per los jurats de la dita ciutat largent deius scrit. Primerament dos bacins de dar aygua amans dargent, daurats dins e deffora, ab un gran esmalt en lo mig ab les armes reals e ab .vj. esmalts petits ab armes reals per la orla, ab una serment de fulles ciellades, qui pesen, ço es lo dessus menys de la gargola, .x. marchs,

tres onzes e dos quarts, e laltra ab gargola pesa deu marchs, .vij. onzes, que fan per tot .xxj. marchs, .ij. onzes e .ij. quarts.

Dissapte, a .ij. dies del mes de Maig del any .M.cccc.xvj., en lo monastir de Poblet, foren lliurats los dits .ij. bacins a mossen Johan Pardo, Reboster del senyor Rey.

E son stats mudats en lo segon libre de notaments en .c.xxxviiij. cartes, e per ço es cancelat.

[F. 117 v.º] * 243. – Item .ij. plats o talladors grans dargent, daurats dins e defora, tots plans, qui pesen a march de Valencia .xvij. marchs, una once, un quart.

E son mudats en lo segon libre de notaments en .c.lvj. cartes, e per ço son cancellats.

* 244. – Item una copa ab sobrecop dargent daurat, ab son pinyo en lo sobrecop, en lo qual ha .iij. scuts de armes reals e .iij. tabernacles e .vj. pillarts entorn de una muralla, e en lo peu del dit pinyo entorn de la muralla .v. pillarts, e en lo mig del dit pinyo alt una torre ab .iij. pillarts, e entorn del dit sobrecop una corona, e en lo mig del dit sobre cop una serment de fulles cinellades; en la dita copa ha .iij. tabernacles en lo peu, en lo qual en lo qual (*sic*) ha en cascu armes reals, e entorn del dit peu una corona semblant del sobrecop, en lo mig del peu una serment de fulles ciellades, e en lo mig de la copa una serment de fulles e de flors ab raigs qui van de part damunt de la copa, qui pesa a march de Valencia .ix. marchs e .iiij. onzes.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .c.xlij. cartes, e per ço es cancellat.

* 245. – Item un pitxer dargent daurat, ab son cobertor, en lo qual ha una corona semblant a la copa e cobertor. E apres ha en lo cobertor del dit petxell (*sic*) lo peu del pinyo una muralla ab .v. torres, e apres alt en lo pinyo .iij. tabernacles ab .iij. scuts de armes reals e una torra al mig ab una muralla de .iij. pilarets, ab ança e gargola· reparats de buri de scates, en la dita gargola ha una testa de vibra ab .ij. orelles de fulla de carrasques, en lo mig del ventre del dit pitxer ha una serment de fulles cinellades, e baix en lo sol del pitxer e començament de peu ha una serment de fulles e de flors ab uns raigs qui puien per lo ventre del dit pitxer, en lo mig del peu del dit pitxer ha una serment de fulles cinellades, e baix en la fi del peu una corona semblant del sobrecop, qui pesa a march de Valencia .viiij. marchs, .ij. onzes.

Es mudat en lo segon libre de notaments an .c.l. cartes, e per ço es cancellat.

* 246. – Item un confiter ab sobrecop, en lo qual ha un pinyo en lo cobertor ab .iij. tabernacles e .iij. torres cayrades ab .iij. scuts de armes de reals e una torra en lo mig, en la qual te en la muralla .iij. torres petites, e baix en lo mig del dit capitell ha un boto cubert de obre de lima, e bax en la fi del dit pinyo ha una muralla ab .vj. torres, apres
[F. 118.] ha en lo dit cubertor .vj. gallons en forma de rosa, los tres ciellats de fulles e de ocells e los tres plans; e apres en la copa del dit confiter ha en lo mig un senyal de esmalt ab armes reals, en la vora de la dita copa ha una corona dobla ab claravolles per lo mig, apres hi ha un pom ab .iij. tabernacles ab .iij. scuts de armes reals e .iij. capelles a cayres, e al peu del pom ha un collet ab fulles blanques, e apres lo cano ha ubert de obra de lima ab pilars, e apres al peu del cano una muralla, e apres lo peu del dit confiter ha .vj. gallons a forma de rosa los .iij. trellats ab .iij. cerves e fulles, al entorn del dit peu ha una corona, ab una claravoya deius la corona en fi del dit peu, lo qual pesa a march de Valencia dargent net .xxxiij. marchs, .iij. onzes, ab lo fust qui es dins, .xxxiij. marchs, .ij. onzes, .ij. quarts.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .c.xxxviiij. cartes, e per ço es cancellat.

* 247. – Item lo dia matex, lo Bisbe de Valencia dona al senyor Princep .ij. bacins dayguamans dargent, daurats dins e deffora, ab sengles esmalts grans e mig, ab timbres ab armes reyals Darago, e en lo mig de cascu ha una rosa trellada de fulles, en la orla

de cascu dels dits bacins ha una serment de fulles ciellades, e en lo envers dels dits bacins son les armes del dit Bisbe, e pesa lo baci de la gargola .viij. marchs e una onza, pesa laltre meys de gargola .viij. marchs, .ij. onzes e .j. quart, qui son en suma .xvj. marchs, .iij. onzes e .j. quart a march de Valencia.

E son mudats en lo segon libre de notaments en .c.xl. cartes, e per ço es cancellat.

*248. - Item .iij. scudeles dargent blanch, ab orelles marcades a march de Valencia, les quals pesen a march de Valencia .iiij. marchs, .iij. onzes, .iij. quarts.

Dimarts, a .xxv. dies del mes de Maig del any .M.cccc.xvij., en la ciutat de Valencia, foren liurades, present mi an Johan Falgas, Corredor de la dita Ciutat, per manament del dit senyor, dues de les dites scudelles ab orelles, qui pesaren a march de Valencia .ij. marchs, .vij. onzes, .iij. quarts mig, les quals foren venudes a raho de .c.vij. solidos lo march, que fan .ccc.xviiij. solidos, .iiij. diners.

A .iij. dies del mes Dagost del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana a mi que la restant una scudella ab orelles qui pesava .j. march, .iij. onzes, .iij. quarts mig a pes de Valencia, que fos liurada ensemps ab .ij. platerets dargent blanch, davall pus prop designats, qui pesavan .ij. marchs, .vij. onzes, .j. quart, e daltre part una copa ab sobrecop dargent daurat, ab .j. boto al sobrecop, qui pesaba .iij. marchs, .vij. onzes; e aquella es notada anant en lo present libre en .c.xx. cartes; e daltre part .ij. guàrniments despasa, qui pesaven apurats .viij. marchs, .j. quart mig de onza, .j. millares; les quals spases son notades avant en .cc.l. en .cc.lj. cartes, an Bernat Ferrer, Argenter del dit senyor, per raho de .ij. pitxers que ha fets grans de .j. ferrada cascun; los quals pesen entre abdos .xxij. marchs, .v. onzes, .ij. quarts, lo quals son notats avant .c.xx. cartes, e per ço es cancellat; en lo qual liurament fon present an Johan Çafont, Scriva de mon offici.

* 249. - Item .iiij. plats dargent blanch, marcats a march de Valencia, qui pesen a pes de la cambra .vj. marchs, .j. onza e .j. otzava.

A .iij. dies del dit mes Dagost del dit any .M.cccc.xvij., foren liurats .ij. dels props dits plats en Bernat Ferrer, segons appar dessus al pus prop dit desnotaments on largament se fa mensio del pes e en que serviren.

[F. 118 v.°] * Dimecres, a .iij. dies del mes de Juny del any .M.cccc.xv., stant lo senyor Rey en la ciutat de Barchinona, fon presentat per part dels consols de la vila de Perpinya largent dejus scrit.

* 250. - Primo .ij. plats grans dargent daurats dins e de fora, qui pesen : ço es la un .vj. marchs, una onza, e ensemps .xij. marchs, .ij. onzas, a march de Perpinya.

E son mudats en lo segon libre de notaments en .c.lvj. cartes, e per ço es cancelat.

* 251. - Item mes .iiij. plats pochs dargent daurat dins e de fora, qui pesen : ço es los dos .ij. marchs, .j. quart cascu, e les altres dos .ij. marchs e .ij. quarts cascun, e tots ensemps, .viij. marchs, una onza, .ij. quarts, a march de Perpinya.

En Valencia, a .vj. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xvij., en Pedro de Deroqua, Sots Raboster de casa del senyor Rey. present en Galceran Çabater, Scriva de mon offici, reebe den Ferrando Domingo, per us del rabost, los dits .iiij. platerets, qui pesen lo dit pes de .viij. marchs, .j. onza, .ij. quarts, e aquells per mi li son stats notats atras en .iiij. cartes, e per ço es cancellat.

* 252. - Item .iiij. scudelles dargent daurat dins e de fora, marcat a march de Perpinya, que pesen cascuna .ij. marchs, .j. quart mig, e totes ensemps .viij. marchs, .j. onza, .ij. quarts.

En Valencia, a .vj. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xvij., en Pedro de Deroca, Sots Raboster de casa del senyor Rey, present en Galceran Çabater, Scriva de mon offici, reebe den Fferrando Domingo, qui les li liura de la guardaroba, .ij. de les dites scudelles, qui pesen .iiij. marchs, onze .iij. quarts, e aquelles per mi li son stades notades atras en .iiij. cartes.

* 253. - Item .ij. pitxers pochs dargent daurat, marcats a march de Perpinya, qui

pesen cascu .iiij. marchs, .vj. onzes, .ij. quarts. E tots ensemps .viiij°. marchs, .v. onzes, a march de Perpinya, los quals han en peu una corona cascu e al mig un cercle de obra reparada ab .viij. tarraçes, e lo broch fet a manera de griu ab .ij. ales, e en les mans del dit griu penja una targa ab les armes de la dita vila, e en lo cubertor ha .ij. corones, una gran, altre pocha, ab un pom a manera de rocha smaltat de vert, en lo qual sta una gerra ab flors de lirs.

E son mudats en lo segon libre de notaments en .c.l. cartes, e per ço es cancellat.

* 254. – Item .ij. copes cubèrtorades dargent daurat, marchades a march de Perpinya, les quals ha cascuna en lo peu una corona ab .iij. terraçes, ab flors de lir, .iij. torretes, que ha en cascuna un angel dargent blanch ab ales, les quals torretes reten peu, e en lo ajustament del dit peu e de la dita copa ha un cercle de color vermella ab una corona que guarde en avall e ab .vj. fulles dargent blanch, ab .vj. rosetes smaltades de blau quis stenen per la dita copa, e dins la dita copa ha un smalt ab les armes de Perpinya. E en lo sobrecop ha una corona ab .viij. gerres ab flors de lir, ab un pinyo smaltat de vert qui ix de una coroneta, ab una gerra al cap del dit pinyo ab flors de lir, e pesen : ço es la una .iiij. marchs, ij. onzes, .ij. quarts mig, e laltre .iiij. marchs, .ij. onzes un quart, a march de Perpinya.

E son mudades en lo segon libre de notaments en .c.xlij. cartes, e per ço son cancellats.

[F. 119.] * En la ciutat de Barchinona, a .iiij. dies del mes de Juliol del any .M.cccc.xvj., lo senyor Rey feu comprar per son servey una nau dargent daurada, segons en lo capitol segent es per llargament designada, la qual del senyor Rey don Fferrando, de gloriosa memoria, pare del dit senyor:

* 255. - Item una nau dargent daurat dins e de fora, ab la orla marletada en la meytat, e tota lavorada de figures de fullatges, flors e grius de obra de picadura alçada ab .vj. smalts verts a la part de fora, divisats de flors de lir, en mig dels quals ha sengles scuts fets a les armes del senyor Rey don Fferrando, de gloriosa memoria, feya stant infant. E en lo peu de la dita nau ha .ij. grus grans qui ajuden a sostenir la dita nau, en mig dels quals ha una gerra don proseexen brancons verts ab flors de lir, en lo pla del qual peu stan agegudes .viij. branques verts ab flors de lirs. E en cascun costat ha .j. scut a les dites armes ab suatges de entallament ubert, dobra de lima ab .iiij. migs compassos. E deius lo dit peu ha .iiij. rodes dargent blanch, ab ques vara la dita nau. En cascun cap de la qual nau, ha sengles castells muronats a .iiij. torres, ha una figura dom armat dargent blanch; e dins los dits castells son fets a manera de roques smaltades de vert e de blanch, sobre les quals, ço es en mig, ha sengles gerres, de les quals ixen, ço es de cascuna, .iiij. branques verts ab les flors de lir blanques. Pesa a pes de Barchinona, ço es la nau sens los castells, .lv. marchs. Item pesen los castells per si .xiij. marchs e .v. onzas. E tot lo pes de la dita nau ab los dits castells .lxviij. marchs, .v. onzas.

[F. 119 v.°] * D , a dies del mes de Juliol del any .M.cccc.xvj., en la ciutat de Barchinona, fon presentat al senyor Rey, per part dels jurats de la ciutat de Gerona, largent dejus scrit.

256. - Primerament un confiter gran dargent daurat, en lo peu del qual ha .viij. gallons, en los .iiij. dels quals son smaltades les armes o senyals de la ciutat de Gerona, e en les altres .iiij. en cascu una bestia de obra reparada. E damunt lo dit peu ha .viij. perestatges ab .viij. finestres smaltades de blau, e en mig del cano del dit confiter ha un pom redo ab .viij. senyals de la dita Ciutat, qui ixen del dit pom, ab la copa del dit confiter feta de .viij. gallons de obra reparada, e en mig de la dita copa ha un gran smalt de diverses colors, ab .iiij. angels qui tenen .j. senyal de la dita ciutat; e pesa lo dit confiter tot ensemps a march de Perpinya .xvij. marchs, .iij. onzes, .vij. drs. oblz.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .c.xxxviiij. cartes, e per ço es cancellat.

* 257. - Item .ij. talladors grans dargent daurat tots plans, ab .j. senyal en cascun, en la vora, de la dita ciutat de Gerona, la .j. dels quals pesa al dit march de Perpinya .viij. marchs, .iij. onzes, .ij. quarts, e laltre .viij. marchs, e tots ensemps .xvj. marchs, .iij. onzes, .ij. quarts al dit march.

[F. 120.] * 258. - Item una copa ab sobrecop e peu dargent daurat, tota plana sens algun obratge, ab boto rodo al sobrecop, la qual pesa a pes de Perpenya .iij. marchs, .vij. onzes, que no basta al pes segons era notada atras al Raboster en .ij. cartes.

A .iij. dies del mes Dagost del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana a mi que la dita copa liuras ensemps ab una scudella ab orelles e .ij. platerets patits dargent blanch, ab .ij. guarniments despases segons largament sen fas mensio atras an .c.xviij. cartes an Bernat Ferrer, Argenter del dit senyor, per raho de .ij. pitxers que ha fets grans de una ferrada cascun, los quals son notats en la present carta, e per ço es cancellat.

* 259. - Item .ij. pitxers grans dargent blanch sens nagun obratge tot plans, lo quals servexen a portar la collacio per ops del dit senyor, e an qualls son entrats .j. copa ab sobrecop dargent daurat, la qual era notada en la present pagina, e una scudella ab orelles e .ij. platerets dargent blanch, qui eren notats atras en .c.xviij. cartes, e .ij. guarniments despasa, qui eren notats avant en .cc.l. e en .cc.lj. cartes. Lo qual argent quin entra pesa, ultra aquell quen mes an Bernat Ferrer de que hac albera de mon offici, .xvj. marchs, .ij. onzes, .ij. quarts, .j. millares, per que pesen los dits .ij. pitxers acabats a march de Valencia .xxij. marchs, .v. onzes, .ij. quarts.

En la ciutat de Valencia, primer dia del mes de Deembre del any .M.cccc.xvij., de manament del senyor Rey foren liurats los .ij. pitxers grans an Luys Alvarez, Sots botaller del dit senyor, los quals li he notats atras en .xv. cartes, e per ço es cancellat.

(En blanco lo restante y los folios siguientes 121 á 129 inclusive.)

[F. 130.] **Notaments fets al dit Camerlench, de paraments de lits, citials, draps dor e de seda, draps de ras e altres coses qui son en la Guarda roba del senyor Primogenit.**

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiij., fo regonegut e fet linventari de les robes e joyes deval scrites, present mi Pere Verdaguer, lochtinent de Scriva de racio de casa del senyor Primogenit, les quals foren liurades a mossen Johan Fferrandez, Camerlench del dit senyor, qui aquelles atorga haver haudes e reebudes en son poder, segons se segueix :

Paraments de lits.

260. - Primo .v. cortines ab lo sobrecel de sendat scatades de vert e de vermell.

En la vila de Perpinya, dimarts, a .xxij. del mes Doctubre del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep mana dar les dites .v. cortines e sobreçel an Fferrando Domingo, de la cambra del dit senyor, lo qual te la garda roba en comanda.

261. - Item .vj. peces de cortines, ço es .iiij. cortines, .j. sobrecel e .j. cubertor de lit tot de exelons de stam vermells, ab flocadura de fil blanch e vermell e vert entorn del sobrecel.

Fforen lliurades al Infant don Johan e per ell an Johan de Monçon, de casa süa.

262. - Item uns paraments de lit que son .vj. peces de seda oldans, ço es .ij. corradiçes desforrades de barres amples, ço es una barra blava de drap pintat de Spanya de diverses colors, e les altres .iiij. peçes son ab barres amples de domesqui blau e de drap de seda morisch obrat de vermell e de groch ab flors blanques e verdes, forrades les .iiij. peçes de tella vermella.

Fforen lliurats los dits paraments al senyor Infant don Johan e per ell a Adelentat de Castella, qui aquells mana lliurar an Johan de Monçon, Ajudant de la cambra del dit don Johan.

263. - Item una carta de navegar, o papa (*sic*) mundi.

Es notada en lo segon libre de notaments en .cc.xviij. cartes, e per ço es cancellat.

264. - Item un fuset o scorreiades fet a manera de martell, ab .iij. cordons de seda verda, vermella e blancha e de fil dor, ab .vij. botons de perles.

Dimarts, a .xiij. del mes de Noembre del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Caragoça, lo senyor Princep mana donar lo dit fuset o scorrejades al mestre de Santiago, frare seu.

[F. 130 v.°] 265. - Item .j. mirayl ab armes Dolms e de Santa Pau.

En Valencia, a .xv. dies del mes de Juliol del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep mana donar lo dit mirall a la senyora Princessa.

266. - Item .j[a]. roda doricorn foradada per lo mig.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cc.xviij. cartes, e per ço es cancellat.

267. - Item .ij. xipellets negres de ploma de corp.

Dicmenge, a .xv. dies del mes Dabril del any .M.cccc.xiiij., en Caragoça, lo senyor Princep mana donar los dits xepellets, la .j. al infant don Johan, laltre al mestre de Santiago, frares seus.

268. - Item un plech de mostres de robes pintades en papers

269. - Item un xipellet de ploma de pago, ab fulletes daurades.

270. - Item una capseta de vori, dins la qual ha un joch descachs.

271. - Item .ij. capsetes de fust dins les quals ha en cascuna .j. joch de scachs.

Dijous, a .xv. dies del mes de Març del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Caragoça, lo senyor Princep mana donar les dites tres capçetes al Mestre Dalcantara, frare seu.

272. - Item una arpa apte a sonar ab .xij. marchs, ço es .vj. en la caxa e .vj. en lo abrer, ab sa clau de fust, ab cuberta de cuyr negre.

En Barchinona, derrer dia Dagost del any .M.cccc.xiij., lo senyor Primogenit mana cancellar la dita arpa, per ço com per manament del dit Senyor fon donada a mossen Enyego Lopez de Mandoça, Coper de casa sua.

273. - Item un sturment de fust appellat saltiri, ab cordes de fil de lauto.

274. - Item un xipallet de vellut de grana sembrat de fulles daur e de casquetes poques.

Es cancellat per ço com es ja notat atraç en titol de collars en .l.xxxj. cartes.

275. - Item un coffret patit de fust, pintat de flors, de pocha valor.

276. - Item una tauleta de vori, per donar pau, en que es gravat o entretellat lo Crucifix ab Sancta Maria a la una part, e Sent Johan a laltre, ab son stoig de cuyr daurat, ab un cordo de seda vert e vermell, ab .ij. flochs verts.

Es notada a la capella.

[F. 131.] 277. - Item unes taules de vori qui son .vij. peces qui servexen a deboxar o scriura ab .j. grafi dargent ab .j. mirayl dins les dites tauletes, qui stan dins un stoig de cuyr cruu, en que ha un titol en que ha scrit *Ave Maria*, ab .j. cordo e .ij. flochs de seda vert, ab .ij. botons de seda vermella.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cc.xviij. cartes, e per ço es cancellat.

278. - Item altres taules de fust qui son en .v. peçes, e dins es de cera negre ab .j. grafi de ferra. Estan dins .j. stoig de cuyr vermell.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cc.xviij. cartes, e per ço es cancellat.

279. - Item una pinta de vori en que ha entretellades .xvj. figures de persones e .x.

arbres deurats, qui sta dins .j. stoig de cuyr, ab .j. cordo e .ij. flochs de seda vert e vermell e .ij. botons de seda blanch e vermell.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cc.xviiij. cartes, e per ço es cancellat.

280. - Item un carner patit de cuyr vermell ab .xij. platons de leuto ab .j. poch de flocadura de seda verda, groga, blancha e vermella dins la qual ha foguer fornit per traura foch.

281. - Item una scarcella poque de cuyr negre ab una correge, e la dita scarcella es dins forrada de cuyr blanch.

282. - Item una botzina de vori, ab una trena de seda negre, en que ha texides terraces blanques ab flors verdes e vermelles e alsguns altres obratges de fil dor e de seda vermella, ab un boto de fil dor e de seda vermella e .j. boto de seda negre.

Dilluns, a .viij. dies del mes de Janer del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Caragoça, lo senyor Princep mana donar la dita botzina a Ferrando Dalmaçan.

283. – Item .ij. claus darpa, la una de ferra, laltra de leuto.

284. – Item un cap de daga de coura daurada.

285. – Item un pom rodon de cristall, qui sta dins una capça rodona de cuyr empremptat de oripell obrat, e la dita capça de dins es foradada de plom e de fora guarnida de leuto ab .iij. cordons de filadiç de seda vert ab botons grochs e blanchs e negres de filadiç.

Es muda en lo segon libre de notaments en .cc.xviiij. cartes, e per ço es cancellat.

[F. 131 v.°] 286. - Item .j. altra pom de crestall dins una capça de fust.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cc.xviiij. cartes, e per ço es cancellat.

(Siguen seis asientos referentes á paños, que más adelante, á folios 220 y v.°, vienen repetidos.)

287. - Item gansayes o madexes de seda fina blancha, vermella, blava e groga e negre, qui pesa a pes de la cambra .ij. marchs, .vj. onzes, e a pes de Ceragoça, qui son .xxviij. madexes.

288. - Item .j. tauler de taules e descachs de fust, ab .vj. marquets redons a cascuna part, e a la una part una creu de merquets ab .j. roch de taules de guijoler e de boix ab dos daus negres e .ij. jochs descachs de os, en que fal .j. paho de os e .xv. taules de os.

289. - Item una clau darpe de vori e de ferra.

290. - Item .j. ventall patit de poca vallor de plomes de pago, ab .j. senyal reyal.

291. – Item .j. parells descivalls blanchs de xamus fets a manera de calces ab ses tiretes.

[F. 132.] 292. – Item .ij. parells de longues de falchons.

Tenles Golsalvo lo cambrer.

293. - Item una botzina de mont de fust, ab marquets, encercolada de cercles de banya, ab .j. cordo de seda de grana.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cc.xviiij. cartes, e per ço es cancellat.

294. – Item .j. tinter de fust ab tesores e gavinet.

Falen les taçores e gavinet. Es mudat en lo segon libre de notaments, ço es lo tinter en .cc.xviiij. cartes.

295. - Item .ij. telles de lançols oldans.

(Sigue un asiento notado anteriormente.)

296. – Item .iij. gansayes o madexes de seda vert, blava e negre, qui pesa a pes de la cambra .ij. onzes mig.

297. – Item .j. coffret patit ferrat e encuyrat, en que stan les dites tovalolles de bocha, les quals son notades en son titol.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cc.vij. cartes, e per ço es cancellat.

298. - Item .iiij. cots de panxes de vays blanchs nous; ha en cascun .cc. peçes que son per totes .d.ccc. peces de vays blanchs.

299. - Item .ij. troços de panxes de vays blanchs, en que ha .xxxxviij. peces.

300. - Item altres .ij. troços de panxes de vays blanchs en que ha .xlij. peçes.

301. - Item .xxxxiij. dossos de vays grises en molts trossos.

302. - Item .vij. peces de marts.

Divenres, a .xx. dies del mes Doctubre del any .M.cccc.xiij., en la ciutat de Barchinona, lo senyor Primogenit mana donar los damunt dits .iiij. cots e .iiij. troços de panxes de vays e dossos e .vij. peçes de mart an Gonsalvo Rodriguez, Cambrer seu.

303. – Item una peça de canamaç, qui tira .xxij. coldos.

304. – Item .j. troç de tella de canem stret blau, qui tira .iiij. coldos.

Son cancellades (*los dos últimos asientos*) per ço com son ja notades en titol de lançols en .c.lxx. cartes.

[F. 132 v.º] 305. – Item .j. scalfador de lit, de aram, en .ij. peçes ab coha de ferra.

306. – Item .j. capell de palma senar.

307. – Item unes tauletes patites de vori; de la una part es lo crociffix ab Sancta Maria e Sent Johan e de la altra part es la nativitat de Jhesu Christ. Sta en .j. stoig de cuyr.

Dijous, a .x. dies del mes de Janer del any .M.cccc.xv., en la ciutat de Caragoça, lo senyor Princep mana donar les dites tauletes a Johan Navarro, alias Sparça.

308. - Item .j. parament de lit qui son .iiij. peces, ço es dosser, sobrecel, cortina de paret, la qual es foradada a la .j. canto e cubertor de drap de seda vert lavorat o sembrat de letres de ab una corona vermella en cascuna L (*letra?*) ab tovallons del dit drap forrats de taffeta vert ab flocadura blava e negre. Item mes .ij. cortines corredices de taffeta vert.

Es mudat en lo segon libre de notaments en la primera carta, e per ço es cancellat.

309. – Item .ij. trossos de scalla plagadissos ferrades lla ha vn se affigen.

310. – Item .iiij. secretaris de fust, ço es .ij. grans e dos pochs.

311. – Item un bastiment de parar lit, qui son .iiij. barres de fust.

312. – Item una bossa de cuyr vermell dins la qual ha un joch de scachs.

313. – Item un pom de vericla o de cristall.

Es cancellat per ço com es ja notat atras en .c.xxxj^a. carta.

314. – Item un mirayl de banus negre, ab marquets de vori, ab un anellet de leuto, ab ab un cordonet de seda blanch e vermell.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cc.xviiij. cartes, e per ço es cancellat.

[F. 133.] 315. – Item una pinta de vori pintada de la una part ab .ij. anets e de la altra part un labrer e .j. conill daur sobreposat.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cc.xviiij. cartes, e per ço es cancellat.

316. - Item .c.lxv. dossos de marts gibillins qui stan en pessas.

317. - Item .iiij. pintes de fust.

318. - Item una botzina de brufol negre ab .j. cordo blanch e vermell de seda.

319. - Item un xipellet gran de diverses plomes negres e de guanig ab lata daur e .j. stoig de fust en que sta lo dit xipallet.

Dimarts, a .x. dies del mes Dabril del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Caragoça, lo senyor Princep mana donar lo dit xapellet a don Pero Maça.

320. - Item una cadira de fust gornida de vellut vert, ab flocadura de seda vert, ab .j. coxi gran cubert de vellut e la sotona de cuyr vert, e la dita cadira es ab armes reyals e de Sicilia, e ab cuberta de canamas.

Es cancellada per ço com es ja notada en titol de Robes sparses en .cc.lxxij. cartes.

321. - Item un barret de vellut de tripa de seda negre forrat de tercanell negre.

322. - Item un capillar morisch de drap de lana senar morat.

En Barchinona, derrer dia del mes de Juliol del any .M.cccc.xiij, lo senyor Primogenit mana cancellar lo dit capillar, per ço com aquell per manament del dit senyor fon donat a Pedro de Leon, de casa sua.

323. - Item .j. capuç morisch de drap de grana forrat de tafeta vert olda, ab .vj. flochs de seda vert denant que lo dit senyor porta com juga a les canyes.

En Leyda, a .iiij. de Deembra del any .M.cccc.xiij., lo dit senyor mana cancellar lo dit capuç per ço com aquell mana donar an Anthoni Pascador, Trompeta de casa sua.

324. - Item .j. troç de drap de lana de grana, qui tira .j. coldo e .j. palm e calcom mes, qui sta en puntes.

Foren ne fets .ij. perells de calçes per lo dit senyor, en la ciutat de Tortosa, en lany .M.cccc.xiij., en lo mes de Noembre.

[F. 133 v.°.] 325. - Item drap blau celesti de mustivaller de lana, qui tira .xv. coldos.

En la ciutat de Barchinona, a .xviij. de Juny del any .M.cccc.xiij., lo dit senyor mana cancellar lo dit drap blau, per ço com aquell mana donar an Fferrando Domingo, Ajudant de la cambra de casa sua.

* 326. - Item uns paraments de lit, ço es dosser e sobrecell, cortina de paret e cubertor de taffetans, scatats verts e vermells, forrats de tela blava, ab dues cortines correddiçes dels dits taffatans guarnides de bagues e anells de lauto.

Fon cancellat, per ço com es ja notat atras en cartes .c.xxx.

* Dimecres, en la ciutat de Valencia, a .xij. dies del mes de Juny del any .M.cccc.xv., lo senyor Rey dona al senyor Princep, per raho de les noçes que feu lo dit senyor Princep, lo parament de lit dejus scrit:

* 327. - Item uns paraments de lit, ço es dosser e sobrecel, cortina de paret e cubertor de domasquins vert e vermell e negre, lavorats de si mateixs, forrats de tela blava, ab dues cortines corrediçes de tafetants verts e vermells e negres, ab bagues e anelles de lauto.

* 328. - Item .j. altre parament de lit en que ha dosser, sobresel, cortina de paret e cubertor, e son fets de atzeytomits (*sic*) avellutats negres, verts e vermells, e lo dit dosser e sobresel son fets de .v. vies de vermells, .v. de verts e .iiij. negres, ab tovallons de semblants atzeytonins, ab flocadura de seda de les dites colors, e la dita cortina es feta de .vj. vies de cascuna color. E lo dit cubertor ha .vj. vies negres, .vj. verts e .iiij. vermelles, folrats de tela blava. Item hi ha mes en lo prop dit parament .ij. cortines corradices de teffetans de les dites colors, fetes a vies a manera de reyals, guarnits de bagues e anelletes, ab cordons de fill de las ditas colors, en ques paren les dites paraments. E son aquells de la marmesoria del Rey en Fferrando, de gloriosa memoria.

Son mudats en lo segon libre de notaments en la primera carta, e per ço es cancellat.

(Faltan los folios 134 á 219.)

[F. 220.] *Titol de peçes de drap dor e de seda e savastres de fil dor, notats al dit Camerlench.*

* 329. – Primerament un troç de drap de seda domasqui negre, lavorat de vert, qui tira lo larch .iij. palms e mig, e dample .iij. palms de coldo.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .c.lxxxv. cartes, per ço es cancellat.

* 330. - Item un quarter de cors de una ucha de vellut vert un poch usat.

Es cancellat per ço com es notat en les vestidures en .cc.lxxxj. carta.

* 331. – Item una manega e .v. troços de etzeytoni vert vellutat, pitxolat de vermell, brocat dor, qui es estat de cota.

Es cancellat per la raho dessus dita.
Del dit tros de atzeytoni fon fet .j. gipo al dit senyor.

* 332. – Item una peça de terçanell blanch de seda, qui tira .viiij. coldos e .j. palm.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cxc.iij. cartes, per ço es cancellat.

* 333. - Item un troç de terçanell blanch de seda, qui tira un coudo e .iij. quarts, fallne quen fon pres pera folrarne .ij. faxes, e del restant fon fet .j. xipellet per .j. elm a torneig quel senyor Princep porta en Caragoça.

[F. 220 v.°] * 334. – Item un troç de taffata blau, qui tira .ij. coudos e .ij. palms.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cxc.iij. cartes, per ço es cancellat.

* 335. - Item una peça de taffata de seda groch, qui tira .vj. coudos menys mig.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cxc.iij. cartes, per ço es cancellat.

* 336. - Item un troç de terçanell negre, qui tira .vij. coudos.

En Valencia, a .xxviij. del mes de Juny del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep feu tellar del dit tercenell .j. palm e mig per adobar .j. cofa de un elm del dit senyor.
Es mudat en lo segon libre de notaments en .cxc.iij. cartes, per ço es cancellat.

* 337. - Item un troç de domasqui blanch, lo qual lo senyor Rey trames al senyor Princep, a .xiij. dies del mes Dagost, lo qual es lavorat de les gerres o empresa del senyor Rey, qui tira de lonch .x. coudos e .iij. palms.

En Çaragoça, a .vij. dies del mes de Janer del any .M.cccc.xv., fon tallat de la dita peça .j. gipo ops del senyor Princep, en que entraren .ij. coudos. Item ne mana dar lo dit senyor al Mestre de Sentiago .ij. coudos. Item an Pere Çiscar, Page, .ij. coudos. Item a Ramonico de Mur, Page, e a Fajardo, Page del Mestre de Santiago, .iij. coudos, .iij. palms, e dels romanents .iiij. palms fon feta una faxa e .j. guarniment despasa ops del dit senyor.

* 338. - Item una peça de drap de seda morisch ab letres morisques e altres obratges de diverses colors, la qual li presentaren la Aliama dels moros de la ciutat de Valencia, digmenge, a .vij. del mes Dabril.

En Valencia, a .x. dies del mes Dabril del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep mana donar la dita peça de seda a Beatris, donzella de la Senyora Reyna.

[F. 221.] * 339. – Item un troç de etzeytoni vellutat, brocat daur, la qual fou trames de Barchinona per en Leonart de Sos al senyor Princep, lo qual tira .ij. canes de Barchinona.

En Caragoça, a .xv. dies del mes de Deembre del any .M.cccc.xiiij., lo senyor Princep feu tallar .j. jupo del dit drap per si. en que entra .j. cana e .j. palm. Item mes ne foren meses en cobrir .j. scut de junyir .iiij. palms. Item, en la ciutat de Valencia, a .xviij. dies del mes de Juliol, foren lliurats los restants .iij. palms a mossen Luis Vidal, Armer del dit senyor, per fer .j. epique per leny e cobrir .j. flaho ops del dit senyor.

(En blanco lo restante, así como los folios 222 á 229 inclusive.)

[F. 230.] *Titol de tovayololes, tovayllons e tovayolles de confites, axi de drap de seda, com de lens, notades al Camerlench.*

340. - Primo una tovallolla de drap de li, obrada de fulles e flors e ocells de diverces colors, ab flocadura als caps de seda vermella, blancha e negra.

Es mudat lo dit notament en lo segon libre de notaments en .xxxviiij. cartes, e per ço es cancellat.

341. - Item altra tovellolla de drap de lin, brodada als caps de fulles de roure e altres fulles e flors e ocells daur de diverses colors de seda, ab flocadura de seda de carmesi.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xxxviiij. cartes, e per ço es cancellat.

342. - Item altra tovellola de drap de lin ab los caps obrats de seda negra, qui reten lausangers e al mig de cascuna lausanger ha una M daur ab fulles de trevol de seda de diverses colors.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xxxviiij. cartes, e per ço es cancellat.

343. - Item altra tovellola de drap de seda prim de tella de Ffrança, orlada per les vores de .j. cadeneta de fil dor filat, e a .j. palm dels caps ha una randa de fil dor de ample de .j. dit a traves (?), e als caps de la dita tovellola ha flocadura de seda blancha, vermella e verda e dor.

En Valencia, a .viij. dies del mes de Juny, lo senyor Princep mana donar la dita tovallola a don Johan de Luna.

344. - Item .j. pentinador de tela de seda crua, ab les vores del cabez e dels costats de seda vermella brodada de fulles e flors de fil dor, e en les faldes del dit pentinador ha una orla de fil dor texit ab ell ensemps, e en lo cabeç ha .ij. cordons e .ij. flochs de seda vermella e fil dor.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xxxix. cartes, e per ço es cancellat.

[F. 230 v.°] 345. - Item altra pentinador de seda blancha crua ab barres de larch e de travers de seda blanch, ab .vij. randes de fil dor fillat llargueres, ab flocadura al entorn dor e de seda blancha.

En Ceragoça, dimarts, primer dia del mes de Jener del any .M.cccc.xv., fon donat a mestre Bernat, Barber del senyor Princep, lo dit pentinador per servey del dit senyor.

346. - Item .j. pentinador de tella de rems, en que ha .iiij. letres, ço es una en cascun canto ab fulles brodades de fil dor orlades de seda vermella e blava, e al mig del dit pentinador ha .j. leho coronat, ab diverses fulles de fil dor, orlat de seda blava e vermella, e tot lo dit pentinador es orlat a la redor de veta de seda vermella.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xl. cartes, e per ço es cancellat.

347. - Item altra pentinador de lin prim, e en los cantons del dit pentinador es brodat de fil dor Jhs. ab una corona, e al mig una M coronada, e al cabeç del dit pentinador ha una trena de fil dor e de seda blava, ab .ij. botons de fil dor.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xxxx. cartes, e per ço es cancellat.

348. - Item altra pentinedor de drap de seda ab listes de seda verda, vermella e negre brocadas dor, e entorn dels costats e del cabez ha .j. parxe texit dor e de seda blancha, verde, vermella e blava, ab .ij. cordons e .ij. botons al cabez de seda vermella e dor ab .ij. flochs.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xxxx. cartes, e per ço es cancellat.

349. - Item .j. pentinador patit de seda de tela de Ffrança, orlat tot de una veta de fil dor e de seda vermella, e .ij. cordons al cabeç de or e de seda vermella.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xxxx. cartes, e per ço es cancellat.

350. – Item altre pentinador de drap de lin prim, ab una barra denant e altre detras, e al cabez de fil dor e de seda negra, ab .ij. cordons dor e de seda negra al cabeç.

Tel mestre Bernat, Barber del senyor Princep.

351. - Item .j. altra pentinador de drap de seda ab .vj. listes scacades de seda blancha, negra e vermella, e al mig de cascuna de les dites listes una randa daur, e ab lo collar brodat de argenteria, e ab una randa de fil daur tot entorn.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xxxx. cartes, e per ço es cancellat.

[F. 231.] 352. – Item una tovellola patita de boca de drap de lin prim, a .j. senyal de seda e de fil dor a cascun canto.

353. – Item altra tovellola de bocha de drap de lin prim, e a cascun cap ha lassos obrats de seda negra e de fil dor.

354. – Item altra tovallola de bocha de drap de lin prim, ab les vores de .ij. caps obrades de fil dor e de seda blava.

355. – Item altra tovallola de bocha de drap de lin prim, e en cascun corn ha cuyro fet a manera de scachs de fil dor e de seda negra.

356. – Item altra tovallola de bocha de drap de lin prim, e en cascun cap ha .vj. fulletes obrades de fil dor e de seda.

357. - Item altra tovallola de drap de lin prim, ab .vj. corones ab fullatges e flors de fil dor e de seda verda e vermella.

358. – Item .ij. tovalloles de bocha de drap de lin prim, ab .vj. brots brodats de fil dor e de seda vermella e vert en cascun.

359. – Item una tovallola de drap de lin prim, en que ha .vj. trossos brodats de punt Dongria de or e de seda vert.

360. – Item altra tovallola de bocha de drap de lin prim, en que ha .ij. castells e .ij. lehons de fil dor, ço es .j. a cascun cap.

361. - Item altra tovallola de bocha de drap de lin, ab .j. cayrell a cascun cap de fil dor e de seda verda, blava e vermella.

362. – Item altra tovallola de bocha de drap de lin, .j. castell de fil dor a cascun cap.

[F. 231 v.°] 363. - Item altra tovallola de bocha de drap de lin prim, ab una fulla de fil dor brodada ab .ij. cametes de seda vert a cascun cap.

364. - Item altra tovallola de bocha de drap de lin prim, ab .vj. frots brodats de fil dor e de seda vermella e vert.

365. - Item altra tovallola de bocha de drap de lin prim, ab letres morisques a cascun cap de seda vert, negra e vermella.

366. – Item altra tovallola de bocha de drap de lin prim, ab .vj. brots de seda negra.

367. – Item .j. pentinador petit de drap de seda blancha, scacat ab una trena o veta texida de seda negre, ab gerres de fill dor, ab flors de seda vermella e vert, e en lo collar ha un troç de trena negre ab flors verts e vermelles, ab .ij. cordons, flochs e botons de fil dor e de seda vert.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xxxx. cartes, e per ço es cancellat.

(Lo restante y los folios 232 á 234 en blanco. Faltan los folios 235 á 239 inclusive.)

[F. 240.] *Titol de libres, axi scrits de pregami com en paper, notats al Camerlench.*

368. – Primo .j. **Saltiri** scrit en pregamins, en lo començament del qual es scrit lo comter dels mesos en languatge frances; e comença, ab letres vermelles **Janulcr**. E apres en lo començament del Saltiri comença scrit .j. cap letra gran daur e de colors, dins lo

qual ha pintades .xiiij. figures, e comença de letres de colors **Beatus vir**, e de letres negres **qui non abiit in concilio**. E finix lo dit libre de letres negres **per Christum requiescant in pace, amen**, cubert de vellut de seda vert, ab posts de fusts, ab .ij. tencadors dargent daurat, ab .ij. parxes verts, e en cascun tencador ha .j. cordo de seda vert ab .xj. giradors de seda morada, groga e blancha qui stan en .j. tenidor dargent daurat, e una cuberta de atzeytoni de vellut blanch, brocat dor, forrada de terçanell vermell de grana dins un sachet de drap de lin.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xliij. cartes, e per ço es cancellat.

369 (2). – Item un plech rodon o rotol de pregami en françes, en que ha scrites moltes oracions.

Disapte, a .iij. dies del mes de Noembre del any .M.cccc.xiiij., en Ceragoça, lo senyor Princep mana donar a Ffrancischo, Donzell del infant Johan, lo dit plech.

370 (3). – Item un libre scrit en castella en pergamins, cubert de cuyr vermell empremtat, ab posts de fust, qui comença de letras vermellas **Aqui comença el libro del gover// namento de los principes**. E feneix de letres negres **sera benedicho para siempre jamas, amen**, ab .iiij. tencadors de correig vermelles.

En Ceragoça, a .xv. del mes de Maig del any .M.cccc.xiiij., lo senyor Princep mana donar lo demunt dit libre al Mestre de Sentiago, son ffrare.

371 (4). – Item .j. libre scrit en paper, ab cubertes de cuyr vermell engrutat e empremtat, intitulat de **Canonicas dels Reys de Castella**, qui comença de letres negres en castella **Estos son los Reys**, e feneix en letras negras **Reyna dona Eleenor que yo conoci**.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xliij. cartes, e per ço es cancellat.

372 (5). – Item .j. libre scrit en paper, ab semblants cubertes del prop dit, intitullat de **Ditchos de Savis**, qui comença de letres negres **Estos son los dichos**, e feneix de letres negres **De los sabores**.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xliij. cartes, e per [ço] es cancellat.

[F. 240 v.°] 373 (6). – Item .j. libre scrit en pergamins, ab posts de fust descubert, appellat **Gracisme**, qui comença, de letres negres, en lati **Quoniam ignorancie**, e feneix **Laus gloria Christo**.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xliij. cartes, e per ço es cancellat.

374 (7). – Item .j. libra scrit en pergamins appellat **Doctrinal de Gramatica**.

En Valencia, a .xviij. dies del mes dabril del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep mana dar lo dit doctrinal a Antoni Fuster, Scola de la sua capella.

375 (8). - Item .j. libre scrit en paper, de pocha valor, de afeytar falchons, spervers e altres ocells.

376 (9). - Item .j. libre scrit en pergamins, cubert ab posts de fust de cuyr vermell empremtat ab .iij. tencadors dargent daurat e parxes de seda negre, ab .ij. cordons e flochs de seda blanch e vermell, en lo qual libre es scrit en lo començament lo compter dels mesos, e apres les dites **Ores**, començen de letras negres **Domine labia mea apperies**. E en lo dit començament es la salutacio que langel feu a madona Sancta Maria, e feneix de letres negres **per omnia secula seculorum amen**.

377 (0). - Item .ij. bulles del Para Sant, que contenen que puscha fer dir missa la on se vulla e ab qualsevulla capella.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .cc.xviiij. cartes, e per ço es cancellat.

378 (10). - Item .j. libre en lati appellat **La Biblia**, qui es scrita en pregamins de letra rodona scrita a corondells, la qual comença de .j. titol scrit en letres vermelles qui

dien **Incipit epistola Sancti Jeronimi**, e de letres negres **ffrater Ambrosius**, ab .j. cap unio daur o detzur, hon ha pintat .j. ffrare e .j. hom lech vestit de vermell, qui sta sobre .j. scabell, e baix en la dita pagina ha pintades figures de sants; e feneix la dita Biblia en letres negres ab .j. capviva vermell, e diu **ad theosalomenosses** (*sic*) **liber primus**, la qual Biblia es cuberta de .j. cuyr vermell, empremtada ab .v. bulles en cascuna part, ab .ij. tencadors dargent daurats e smaltats, ab parxes de seda vermella e de fil daur.

[F. 241.] 379 (11). - Item .j. libre en pregamins, scrit a corandells en franceses (*sic*), qui tracte dels romans e cartaginesos, e al principi es pintada la ciutat de Roma, e comensa ab letres daur lo titol demunt **si comensent lestoyre**, e ab letras negras **Pirrus** ab una gran capviva de color vermella e datzur, e en la dita platgina de carta ha figurats .ij. drachs; e feneix lo dit libre en letres negres **Tot le monde**; cubert de .j. cuyr vermell enpremtat ab .v. bolles de lauto de cascuna, e ab .j. tencador de leuto ab parxe.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xliij. cartes, e per ço es cancellat.

380 (12). - Item .j. libre en pergamins, scrit a corandells en franceses, lo qual es appellat **Dialoguorum**, qui comença per .j. titol de letres vermelles **Incipit dialogorum** e de letres negras ab capviva de collor vermella e detzur, diu **.j. iorn ma unit**, e feneix en letres negres **homens vaellants**, cuberts de cuyr vert ab .v. bolles de cascuna part de leuto, ab .ij. guafets o tencadors de lauto, ab parxes vermells e verts de seda.

381 (13). - Item .j. libre scrit en pergamins, ab .iij. corondells en cascuna pagina, en lati, apellat **Concordanças de la Biblia**, ab posts de fust cubert de cuyro blanch, e comença en letres negres **Cui liber volenti requirere**, ab .j. gran cap letra, en que es al mig pintada Sancta Maria ab Jhesus ab .j. frare agenollat denant, e feneix ab letres negres **Omnia in ipsum explicit.**

382 (14). - Item .j. libre scrit en pergamins, appellat **Flors sanctorum**, en cathala, e es a corondells, ab posts de fust cubert de cuyro vert, ab .j. troç de cadena de ferre quis te a la una post. E comença lo començament de la rubrica ab letres negres **Del aveniment**, e comença lo titol del dit libre en letres vermelles **Açi comencen les vides**, e apres lo començament en letres negres **Tot lo temps** ab una gran **T.** de color blaua e vermella, e tot al entorn de la pagina floreiat de color vermella. E feneix **Ramon Ferrer** en letres negres.

[F. 241 v.°] * 383 (15). - Item .j. libre scrit en pergamins, a corondells, en limosi, appellat **Breviari damors**, ab posts de fust cubert de drap daur, ab lo camper vermell, ab .iiij. tencadors de seda vert, ab gaffets de lauto. E comença lo titol del dit libre en letres vermelles **Ayço es cançons**, e ab letres negres qui dien **Dreyts de natura**, ab lo cap letra daur e de color blaua e vermella, ab tot lo primer corondell notat de cant, e del caplletra baix al sol de la pagina ixen moltes figures domens e dalguns babuyns e .j. leo ab .ij. scuts de les armes Durgell. E feneix en letres negres **nom sieu. Amen.**

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xliij. cartes, e per ço es cancellat.

* 384 (16). - Item .j. libre scrit en pergamins, a corondells, en ffrances, ab posts de fust cubert de cuyr blanch, ab .ij. tancadors de seda, stocat de groch e vermell e vert, ab gaffets de lauto, lo qual tracte de la terra Sancta de Iherusalem, e en lo cap del primer corondell ha una istoria de moros qui combaten un castell o torra, ab lo camper daur, e comença lo dit libre en letres negres **Chi poez nous savoir**, ab una gran letra al cap daur, ab lo camper morat e blau; e feneix ab letres negres **Chi fant la vie dMahommet.**

(2.ª libre de notaments, .xliij.)

* 385 (17). - Item .j libre scrit en pergamins, a corondells, appellat **La gran Biblia,** en françes, ab posts de fust cubert de cuyr vermell, ab .ij. tancadors dargent blanch, ab .ij. parxes de seda vert, e ab una cuberta de canamas blanch, e al cap del primer coron-

dell ha dues istories, la una de Sant Pere e de Sant Pau, laltre de Simon Magus, ab lo camper daur, ab .ij. statges de diverses colors. E comença ab letres vermelles **Ci comença la disputacions**, e en letres negres **Quant faint pous**, ab .j. cap letra daur de diverses colors, e a la fi feneix **le pere de tous lor Deus en cuy**.

(Id. id. .xliiij.)

* 386 (18). - Item un altre libre scrit en paper, a corondells, en frances, lo qual es appellat **Regimen dels princeps**, ab cubertes de paper engrutades, cubert de cuyro vermell, lo qual comença ab letres negres **a son special seigneur**, ab .j. cap letra de color blava e vermella, e feneix ab letres vermelles **cum domino vivat**; lo qual li dona lo Mestre de Santiago.

(Id. id. id.)

* 387 (19). – Item un libre petit scrit en pergamins, a corondells, en ffrançes, lo qual tracte o fa menssio com nostre Senyor trasch lo poble de Israel de Egipte, ab posts de fust cubert de cuyro vermell empremtat, ab .v. claus de lauto en cascuna part, ab un tancador de lauto, ab parxe de fil de dues colors. E al començament ha una istoria hon es figurat nostre Senyor qui te .j. hom per la ma ab daltres qui ixen de una rocha. E comença en letres negres **De tele issie de Egipte**, ab un cap letra datzur e daur de diverses colors; e feneix **per omnia secula seculorum amen**.

(Id. id. id.)

* 388 (20). - Item un libre scrit en pergamins petit, a corondells, en lati, lo qual es appellat **Libre dels scachs** ab posts de fust cubert de cuyr vermell empremtat, ab .ij. gaffets dargent daurat. E comença en letres vermelles **Incipit prologus**, e en letres negres **Multorum fratrum ordinis**, ab .j. cap letra daur e datzur, e al mig ha un Rey ab un altre hom qui tenen un joch descachs al mig. E feneix en letres negres **super ludo scachorum**.

(Id. id. id.)

* 389 (21). - Item un libre petit scrit en pergamins, a corondells, appellat **Boeçi. De Consolacio**, en ffrançes, ab posts de fust cubert de cuyr vermell empremtat, ab .v. claus de lauto en cascuna part, ab .ij. tancadors de lauto, ab los parxes de seda vert. E en lo començament ha una istoria de Boeçi ab Philosofia, ab lo camper daur, e comença ab letres vermelles **Ci comença Boeçi de Consolacion**, e ab letres negres **A ta royal mageste**, ab .j. capletra blau, e feneix en letres negres **Ci fenist Boeçe**.

(Id. id. id.)

* 390 (22). – Item un libre scrit en pergamins, a corondells, en frances, ab posts de fust ab cubertes de cuyr negre empremtat, ab .v. claus de lauto a cascuna part, ab .ij. gaffets de lauto, ab parxes de seda negre e verde, appellat **Los .vij. savis** e **Kerebant damor**, e la **Istoria de Alexandre**. E comença en letres vermelles **Ci est li romanç des .vij. sages**, e en letres negres **par la briete que il en solt**.

(Id. id. id.)

[F. 242 v.º] * 391 (23). - Item un libre scrit en paper, en castella, ab cubertes de paper engrutat, cubert de cuyr vermell, appellat **Libre de caça de mont**, qui comença la rubrica ab letres negres **Aqueste es el libro**, e lo començament del libre ab letres negres **este libro mandamos fazer**, ab un capletra blau e vermell, e feneix en letres negres **capitulo de las postiellas**.

* 392 (24). - Item un libre scrit en paper, en castella, ab cubertes de paper engrutat, cubert de cuyr vermell, lo qual es appellat de **Sant Isidoro e de Sant Alfonso**, lo qual comença, en letres negres **Por qui verdat quiere ser patente**, e feneix, en letres negres **del mundo**.

Es mudat en lo segon libre de notaments en .xliiij. cartes, e per ço es cancellat.

En blanco más de la mitad de la plana. Faltan los folios siguientes 243 á 249 inclusive.)

[F. 250.] *Titol despases, estochs, basalarts, notats al dit Camerlench.*

393. - Primo una spasa tellant de .ij. mans sens pom e croera.

En Barchinona, a .xxvj. dies del mes de Juny del any .M.cccc.xiij., lo senyor Primogenit mana cancellar la dita spasa, per ço com aquella de manament seu fon donada a mossen Enyego Lopez de Madoça, Coper del dit senyor.

394. - Item .ij. spases de .ij. mans, per jugar sgrima, ab lur beyna.

395. - Item una spasa morischa ab pom, croera e manti dargent daurat, esmaltat de smalts blaus e verts, ab guaspa, .iij. bocals de la dita obra, ab .j. parxe de filladiç de seda lavorat ab ondes de blanch, groch, vert e vermell, ab .iij. caps dargent de la dita obra, e .ij. anells dargent ab civella de coura daurat, e .v. platons dargent daurat.

396. - Item una spasa darmes ab pom e creuore de ferra blanch, e ab lo fouro de vellut vermell, e ab una civella doble, e mosqueta o cap, e ab .v. platons tots daur smeltat de blanch e de rogicler ab lo spinyel de Sent Ffrancesch entorn e engir de la civella, cap e platons e una guaspa daur plana, lo qual cap, ffivella e platons son clavats en un parxa de seda negra, qui pesa tot .v. onzes, .j. quart a march de Barchinona.

397. - Item una spasa tellant ab son pom, croera e manti cuberts dargent daurat, e lo pom smaltat de smalts blaus, e en lo dit pom ha .ij. senyals de les armes del senyor Rey com era Infant, ab una corona en cascun senyal, e entorn del pom ha .viij. corones dargent daurades e .viij. flors smaltades de blau, e en lo manti ha .ij. senyals semblants dels demunt dits, e la beyna de la dita spasa es de vellut carmesi de trippa ab bocal e guaspa dargent daurat, e en lo dit bocal ha .j. senyal de les dites armes ab .iiij. corones a la redor, e en la dita guaspa ha semblants armes de les demunt dites ab .iiij. corones, ab .j. parxa de seda vermella orlada de fil dor, ab .xxxiiij. platons dargent daurat, ab cap e civella e .ij. anelles, ab .vj. ensivelladors del dit argent daurat.

En la ciutat de Valencia, a .xij. dies del mes de Juliol del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep mana cancellar la dita spasa, per ço com aquella dona a Gonsalvo Rodriguez, Cambrer seu, ab lo guarniment ensemps.

[F. 250 v.º] 398. - Item altra spasa darmes ab pom, manti e croera, gornit tot dargent daurat; en lo pom ha .ij. senyals quel senyor Rey feya com era Infant, e en lo manti ha altres .ij. senyals, ab la beyna de vellut de trippa blau, ab lo bocal e guaspa ha en cascun .j. senyal semblant dels demunt dits, ab .j. parxa de seda vermella orlat de fil dor ab .xxxiiij. platons dargent daurat, ab cap e civella, ab .v. encivelladors e anelles, tot dargent daurat.

En la ciutat de Valencia, a .iij. dies del mes Dagost del any .M.cccc.xvij., mena a mi que lo guarniment de la dita spasa, qui es dargent, fos liurat an Bernat Ferrer, Argenter del dit senyor, per fer .ij. pitxers grans de .j. ferrada cascun, los quals son notats atras en .c.xx. cartes, on se fa mensio del dit pes. E per ço fon cancellat, e la fulla es de poca valor, qui es romasa en la dita guarda roba.

399. - Item .j. basalart ab la fulla scanuda ab lo manti, pom e croera de banya negra, ab flors de os blanch, gornit lo pom e croera dargent daurat de obratges menuts, e en lo dit pom ha .ij. senyals de calderes dargent daurat, ab camp vermell, ab son guanivet, ab dolces negres, ab una beyna de cuyr negre picat, ab .ij. bocals e guaspa dargent daurat de la dita obra, ab una tireta o cordo de seda morada ab los caps dargent daurat.

400. - Item una spasa alamanya, ab pom e croera de ferra daurat, ab flocadura dor, al pom e a la croera e a la mosqueta de la croera .ij. setres de Sancta Maria; la beyna de cuyr negre, ab .ij. mosquetes e guaspa dargent daurat, ab una cetra de Sancta Maria e en cascuna mosqueta e guaspa e civella cap e .vj. bolles e .ij. anells dargent, ab una cetra de Sancta Maria en los caps, civella e .vj. bolles e .xj. enfivelladors.

En la ciutat de Valencia, a .vj. dies del mes de Juliol del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana a mi que desnotas lo prop dit guarniment de la dita spasa alamanya, per ço com aquell mana

donar an Fferrando Domingo, de la cambra del dit senyor, e per ço es cancellat. La dita fuylla lo dit senyor mana liurar a Guterri (?) de Nava, Armer seu, e aquella li es notada.

401. – Item una spasa darmes, ab pom e croera daurat, e manti e bocal dargent daurat, e la beyna de vellut blanch, ab guaspa, cap e civella dobla, e .vj. platons dargent daurat.

402. – Item altra spasa tellant, ab pom e croera de ferra daurat, ab manti e bocal dargent daurat, e en lo pom ha .ij. smalts ab armes del Rey de Castella ab calderes alentorn, gornida la beyna de vellut blau squinçat, ab guaspa, civella, cap, .ij. bochals, .vj. mosquetes e .vj. platons dencivellar dargent daurat, les quals mosquetes son esmaltades de blau, e fall hi .ij. smalts.

[F. 251.] 403. – Item una spasa darmes, guarnida de cuyr de cervo blanch, ab pom, croera de ferra, ab sivella, cap, guaspa, .iij. xapes, ab un petit anellet, e ab .iij. ensivelladors, tot dargent daurat, e ab .iij. claus fets a manera de diamant dargent daurats, los quals stan ficats de prop les dites .iij. xapes.

404. – Item una spasa tallant guarnida de cuyr negre, ab lo pom e croera daurat, e ab .ij. bocals e guaspa dor fets a manera descachs, ab .viij. flors daur smaltades de blanch e de vert, en cascun dels dits bocals e ab la guaspa de semblant obratge, ab .ij. flors smaltades de les dites colors, e ab fivella, cap e .vj. mosquetes e un anell tot daur, ab .vj. emfivelladors tots daur semblant al dit obratge.

* Dilluns, a .xxv. dies del mes de Deembre del any .M.cccc.xiiij., en la ciutat de Tortosa, lo Sant Pare dona al senyor Primogenit, per ço com dix la primera liço la nit de Nadal, lespasa dejus scrita :

* 405. – Item una spaa de tall, ab lo pom e croera de ferre daurat, ab la beyna cuberta datzeytoni vermell ras, ab una veta de fres dor per mig, ab la correia de parxe de seda vermella ab una lista per mig de fil dor, ab fivella e mosqueta, e .iij. xapes, e un anell, e .xij. enfivelladors, e gaspa, tot daur; en la qual fivella e mosqueta ha una rosa smaltada de blanch e vert e rogicler, e en lo pom .ij. senyals del Sant Pare.

* Dimecres, a .xij. dies del mes de Juny del any .M.cccc.xv., en la ciutat de Valencia, lo senyor Rey dona al senyor Princep lespasa dejuscrita.

* 406. – Item una spasa ample de tall, ab lo pom e croera cuberta dargent daurat, e en lo pom a cascuna part un smalt ab armes Darago e de Sicilia, ab lo manti de fil dargent blanch, ab una corda dargent daurat, ab .iiij. nuus en cascuna part, ab la beyna cuberta detzeytoni carmesi avellutat brocat daur, ab bocal e guaspa dargent daurat, e en lo dit bocal la una tanca, e dins la tancha ha un prat vert e jau un servo ab un labrer dargent blanch, e dessus .ij. tabernacles dargent daurat de obra de lima, e de part detras ha una altra tancha ab besties e arbres fets ab buri o picadura, e la guaspa es de semblant obratge del dit bocal, ab un tabernacle e ab una fulla sobreposada en la punta de la dita spasa, tot dargent daurat.

En la ciutat de Valencia, a .iij. dies del mes Dagost del any .M.cccc.xvij., lo senyor Rey mana a mi que lo guarniment de la prop dita spasa que fos liurat an Bernat Ferrer, Argenter del dit senyor, per fer .ij. pitxers grans cascun de .j. ferrada, e aquells son notats atras en .c.xx. cartes, on se fa mensio del pes del dit argent, e per ço es cancellat, e la fuylla es de poca valor, la qual es romasa en la dita guardaroba.

(Folios 251 v.° á 254 en blanco.)

[F. 255.] *Titol de cubertes de cuyrs e bencals, notades al dit Camerlench.*

(Todo el folio en blanco así como los siguientes 256 á 259.)

[F. 260.] *Titol de coffres, notats al dit Camerlench.*

407. – Primo .xj. coffres de fust tots cuberts de senyal blanch, envetats e tatxats, en los quals ha tencadures, mas no y ha sino una clau.

408. – Item .j. perell de coffres encuyrats e ferrats de obra de Barchinona, ab sos panys e claus.

409. – Item .vj. caxes de fust cubertes de serzil blanch, ab panys e claus.

410. – Item .ij. caxons de fust dalber, envernicats de groch, ab .ij. manilles de ferre stanyat en cascu, ab panys e claus, los quals servexen a tenir largent.

(En blanco el reverso. Faltan los folios 261 á 269.)

[F. 270.] *Titol de diverses robes esparçes notades al dit Camerlench.*

411. – Primo una aljuba morisca de drap de seda blau scur ras, ab savastra morisch per los musclos, qui han dampla una ma. Los quals son lavorats de fil dor e de seda blancha e vermella, ab .vj. cordons e flochs de seda blava, ab botons daur e de seda vermella.

412. – Item una aljuba altre morischa de drap de seda morisch, obrat de listes largues, ab letres morisques blanques, ab altres obratges de diverses colors, forrada de bocaram blanch.

413. – Item una camisa morischa de drap de lin prim, e obrada per los musclos e entorn e al cabeç e als caps de les manegues de obres morisques de seda blancha, e entorn del collar una trena dor e de seda morada, e .j. cordo e flochs dor e de seda morada.

414. - Item un alfilem de seda blancha ab les vores la una de seda groga lavorada de seda vermella, laltra obrada de seda morada e groga e vermella, e en cascun dels caps del dit alfilem ha .ij. barres stretes de seda vermella e negra, e tira .j. coldo e .j. palm.

Dilluns, a .viiij. de Janer del any .M.cccc.xiij., per manament del senyor Primogenit fon desnotat lo dit alfilem an Guillem de Vich, Cambrer del dit senyor, e fon notat an Johan Martinez de Toledo, Xantre de la capella del dit senyor, a servir per tovallola de dar pau.

415. – Item .j. altre alfilem de tella de Rems, qui tira de larch .iiij. coldos e mig, ab serrells a cascun cap.

En Valencia, a .xxiiij. dies del mes de Juny del any .M.cccc.xv., lo senyor Princep mana desnotar lo dit alfilem, per ço com dona aquells a Don Pedro, fill del Comte de Muntalegra.

416. – Item una aljuba morischa de drap de seda Despanya, levorat e de obratges de diverses colors de seda groga, morada e altres.

417. – Item .j. alfilem morisch, de jugar a les canyez de drap de lin blanch, ab les vores blaves e serrells a cascun cap.

418. – Item una camisa morischa de drap de lin blanch, ab lo collar obrat ab una trena de fil daur e de seda vert, ab .v. botons, .ij. flochs del dit fil daur e seda vert.

419. – Item altra camisa morischa de drap de lin blanch doble.

420. – Item un guant de falco, de cuyr blanch, brodat alentorn de seda de fulles e flors de diverses collors e moltes bulletes dargent daurat, ab una trena entorn de fil dor e de seda vermella, ab una senyal al mig del guant de armes del Rey de Castella, ab .iiij. fulles de parra e .iiij. flors brodades de seda de diverses colors, ab .j. floch gran de seda vert, vermella e blaua, ab .j. boto de fil dor, lo qual guant es forrat de vays blanchs.

421. – Item un capell de falco, de cuyr groch cubert de vellut negre, smeltat de perles menudes, ab .ij. flochs de seda vermella e fil dor.

422. – Item una longua de falcho, de trena de seda vermella e de fil dor, ab un tornet dargent daurat, ab .ij. botons e flochs de la dita seda e or.

423. – Item altra longua de falcho, de fil dor e de seda blancha, verda e vermella, ab .j. floch e .iij. botons de la dita seda, ab .j. tornet dargent daurat.

424. – Item altra longua de sperver, de fil dor e de seda vermella, verda e blancha, ab .j. tornet dargent daurat.

(Faltan, aproximadamente, dos cuadernos [32 folios], á los que pertenece el transcrito del folio 270.)

NOTA DE GEOGRAFÍA HISTÒRICA, per JOAQUIM MIRET Y SANS.

En el *Bulletin de la Commission archéologique de Narbonne* (volum IX) ha publicat M. Régné, alumne de la Escola de Cartes, de Paris, un interessant treball sobre la informació oberta en l'any 1300, per senyalar la frontera entre el Rosselló y el Regne de França, en la part del vescomtat narbonés. La importancia de la dita informació per la geografía històrica, ja la havíen indicada lleugerament M. Molinier en la nova edició de l'*Histoire générale de Languedoc* y M. Lecoy de la Marche en sa coneguda obra *Les relations politiques de la France avec le Royaume de Majorque*. Mes, M. Régné n'ha fet un estudi complet y ha reproduit les més notables deposicions dels informants, plenes de detalls de verdader interès.

Es ben sabut que en molts documents del rey en Jaume I lo Conqueridor, al marcar les fronteres dels seus regnes se deya «in Catalonia universa a Salsis usque Dertusam» y «in Regnum Aragonis a Cinca usque ad Ferizam». Donchs, la informació de l'any 1300 es la afirmació y regoneixement popular de les manifestacions reyals y cancilleresques en lo referent al limit extrem nordest de Catalunya.

En algunes deposicions se digué que 'l rey en Jaume I havía procurat sempre respectar els drets dels senyors de Leucata y de la Iglesia de Narbona en l'estany de Salses, no tancant may el grau sens previ assentiment d'aquells senyors; y que les violencies y questions començaren ab el nou regnat, ab el fill del Conqueridor, en Jaume de Mallorca.

En comprobació d'això, se recorda que, en 1258, en Ramon de Pompià, veguer del Rosselló pel rey d'Aragó, celebrà una conferencia ab Bernat y Gausbert de Durban, senyors de Leucata, demanantloshi permissió per tancar el grau de Salses, sens prejudici dels drets d'aquells senyors, els qui concediren de bon grat la llicencia (1).

En Jaume de Mallorca fou tot diferent del seu pare. Per una butlla del Papa Nicolau IV, tenim noticia de que, en 1290, dit monarca ja havía sigut excomunicat pel Capítol de la catedral narbonesa, per raó de divers atentats contra els drets d'aquella Iglesia, comesos durant la vacant de la sèu arquebisbal. Més d'una vegada feu tancar el grau de Salses, dit també

(1) El grau o boca de comunicació de l'estany ab la mar s'acostumava tancar ab fustes per los voltants de la festa de Sant Miquel, per fer una gran agafada de peix.

grau de Sant Llorens, ab forts barratges de fusta, o l'altre grau petit, nomenat el *grazel*, ab molts obstacles, sense consentiment dels senyors de Leucata. Aquests demanaven protecció al rey de França y el veguer del Termenés anava a destruir les tanques y barreres. En altres ocasions impedía la percepció del delme del peix al prelat y Capitol de Narbona y la de la leuda de certes mercaderíes als senyors de Leucata en el grau esmentat, motivant intervencions del sobirà francès. Emperò, en 1298, cansat aquest de tantes reclamacions, manà al Senescal de Carcassona que fes lo necessari per posar terme a semblants abusions. El Senescal pensant be que lo primer que necessitava era coneixement exacte de la linia de frontera, per fixar el punt on acabava la jurisdicció y senyoriu del Rey de Mallorca, disposà la pràctica d'una ampla y seriosa informació.

Alguns anys enrera se n'havía practicat una molt sumaria ab aquell mateix objecte; mes, els comissaris del rey Jaume de Mallorca enganyaren els del monarca francès, confonent intencionadament el lloch de Paradís ab el de Lausa y el de Corbeiroles (o sía *petites Corberes*) ab el Puig, els que, estant situats més al nort, donaven una major extensió de territori y d'estany al Rosselló. Aquella informació inexacta no pogué esser utilisada pel Senescal y fou necessari practicar la segona, en l'any 1300.

De les deposicions rebudes en la darrera resulta demostrat que la frontera de Catalunya y França era per la part de terra en la Font de Salses, manantial d'aigua salada, un poch més enllà de la vila de Salses y prop del punt per aon avuy passa la vía ferria, y per la part de l'estany en el bell mig del grau de Sant Llorens; de manera que 'l limit de França era en aquella encontrada el mateix del terme del castell y vila de Fitou. S'ha discutit si el limit del vescomtat de Narbona era exactament el del regne francès y el del castell de Fitou y alguns sostenen que 'l vescomtat no passava de Corbeiroles, el qual territori està situat entre Malpas y la Font de Salses. M. Régné diu sobre això: «Crech que les diverses opinions relatives al limit meridional del vescomtat, per la part de Salses, s'espliquen per la dificultat que la gent del 1300 tenía en marcar la ratlla de separació de les aygues. Les fonts de la riera de Salses y les de la de Fitou estaven molt prop una de l'altra; allí podía, donchs, esser ben marcat un limit; emperò, després anaven allunyantse cada vegada més, dirigintse la de Salses cap al Sudest y la de Fitou envers el nordest, no manifestantse clarament la ratlla divisoria de les aygues. Això feya que cada part procurés per ella y mentre 'ls rossellonesos situaven la linia més cap al Nort, els narbonesos la posaven més al Sud.»

En la declaració den Guillem Calvera, batlle de Fitou, se donen noves interessants per senyalar la frontera per la part de terra, car diu que per ponent passava per Pech comtal, Rocamijana, Pech Esquiller, Cap pla de

Ramiols, Roca del pech de la Balça, Ortoix, Cap del camp del Sene y la Roca del Magalneu de Salvi (1).

Els declarants provaren la extrema frontera en la Font de Salses y en el grau de Sant Llorens (situat al sudest de l'estany, prop de la boca del riu Agly) no sols per certes fites o mollons existents llavors, sinó també pel lloch on s'havíen celebrat en temps de guerra els cambis de presoners, se havíen sempre rebut, fins que 'l rey de Mallorca ho impedí, els drets de la leuda del senyor de Leucata, havíen començat els guiatges que 'ls reys y senyors de França concedíen als viatgers qui sortíen de Catalunya, on els guardians encarregats d'impedir l'exportació de llanes, monedes y altres mercaderíes, prohibides pel sobirà francés, deixaven de perseguir als contrabandistes. En corroboració d'aquestes indicacions, citarem alguns fets concrets.

En 1270, una barca catalana carregada de figues fou tirada per vent contrari al grau de Salses; el patró salvà 'l fruit y per cavalleríes el feya portar a Narbona, quan se li presentà 'l batlle del senyor de Leucata y li confiscà les figues per no haver, abans de tot, satisfet la leuda.

Durant la guerra del 1285, se feu un cambi de presoners catalans ab altres francesos entregats pel Senescal de Carcassona, en la mateixa font de Salses.

El florentí Farina Juncta, comissari del rey de França per la vigilancia d'aquella frontera, contra la exportació de coses prohibides, declarà esser per tota la comarca fama pública «quod regnum Francie et vicecomitatus et diocesis Narbone et territorium castrorum de Laucata et de Fitorio, versus partes Rossilionis, protenduntur usque ad fontem de Salsis et usque ad medium gradum, communiter vocatur de Salsis, tam per mare quam per terram, quam per stagnum.» Y afegí que feya uns catorze anys que estava en dit territori «deputatus a domino rege ad custodiendum portus et limites regni Francie, ne lane et alie res vetite extraherentur de regno Francie... a dicto tempore citra et per totum dictum tempus custodivisse dicta loca usque ad predictum fontem et usque ad medium dicti gradus de Salsis, ne ex inde alique res vetite extraherentur.» Y entre 'ls casos que cita es curiós el dels mercaders de Nimes, parçoners de la Societat mercantívola dels Clarencies de Pistoia, en l'any 1294 : «Item dixit quod sex anni sunt vel circa quod, dum ipse, qui loquitur, esset apud Laucatam, denunciatum fuit sibi quod quidam mercatores de Nemauso de societate Clarencium de Pistorio portarent IIII^{or} saumerios oneratos de moneta vetita extra regnum Francie; ipse, qui

(1) «Item dixit quod regnum Francie et vicecomitatus Narbone, qui a domino rege immediate tenentur, confrontantur cum terra regis Maioricarum ut sequitur : primo de fonte de Salsis usque ad Podium Comitale et de dicto Podio recte usque ad Rocam miganam et de dicta Roca usque ad Podium Esquilier et de dicto Podio usque ad Caput planum de Ramyols et de Capite plano usque ad Rocam Podii de Labalca versus Ortones et de dicta Roca usque ad Caput Campi del Senhe et de dicto Campo usque ad Rocam del Magalneu de Salvi et inde cum alia terra dicti vicecomitis...»

loquitur, sequtus fuit eos usque ad dictum fontem de Salsis et ibidem dicta animalia exonerari fecit et inspexit si peccunia vetita erat ibi et quia non invenit peccuniam vetitam, dimisit eos abire.»

El mateix any, uns mercaders narbonesos volíen treure furtívolment llanes cap a Catalunya y havent sigut advertits els oficials del senyor de Fitou, se posaren d'aguayt en l'hospital de dit lloch, en el camí públich de Narbona a Perpinyà; quan aquells passaren, de nit, foren perseguits fins a la Font de Salses, on mataren un dels narbonesos y confiscaren les mercaderíes. Els altres companys se clamaren de la persecució y presa, mes el jutge d'Oveillà sentencià que havent ocorregut tot dins, encare, del territori dels senyors de Fitou, o sía dins de França, devía aprovar la conducta dels citats oficials.

Respecte de l'existencia d'antichs mollons en l'estany de Salses, declarà en Pons Pagés, vehí de Leucata, que havía vist una gran pedra en mig del grau les vegades que 's retirava l'aigua : «Dixit tamen quod in fundo gradus de Salsis et in medio ipsius gradus est quidam lapis magnus qui publice et communiter vocatur et vocari consuevit Lausa et sentiri et videri publice consuevit, quandocumque dictus gradus purgatur per aquas seu aque maris fluctuationes. Item dixit quod in comitatu Rossilionis, inter castrum de Salsis et de Garriciis (1), a rippa stagni, iuxta barrerium est quidam lapis maximus et concavus, qui vocari Lausa de Joli communiter et publice consuevit. Que quidem lausa dividit seu dividere dicitur dicta castra seu terminalia eorumdem. Item dixit se vidisse pluries aliquo tempore citra quod tempore domini Jacobi condam regis Aragonum gentes ipsius regis, obtenta licencia a dominis de Laucata et aliquociens una cum ipsis dominis de Laucata claudebant seu claudi faciebant dictum gradum. Postquam vero iste dominus rex Maioricarum qui nunc est cepit regnare, ipse fecit aliquociens solus claudi dictum gradum, et faciebat ibidem fieri ramatas ad claudendum dictum gradum, quas domini de Laucata, ipso teste presente et vidente, pluries dextruxerunt et tociens quotienscumque fiebant per gentes dicti domini Regis Maioricarum sine licentia dictorum dominorum de Laucata.»

No es solament en la declaració d'en Pons Pagés, sino també en les d'en Guillem Andreu, preceptor de l'hospital de pobres de Sigean, d'en Bernat Fabra, de Fitou, d'en Bernat de Durban, cavaller, y d'altres on se mostra de manera molt expressiva el bon recort y l'alt prestigi que havía obtengut en aquella terra com en totes bandes el rey Conqueridor, fent contrast ab el menyspreu y l'aversió que merexía son fill, l'imprudent y agrench Jaume de Mallorca.

El límit d'abdós regnes en Salses, se veu comprovat encare pels guiatges

(1) Es el lloch y castell de Garrius, a dos kilometres a mitjorn de Salses.

o cartes de seguretat als viatgers. Quan, en 1280, el Marqués Guillem de Montferrat y la seva segona muller na Beatriu de Castella, anaren d'Italia a Espanya (1), al entrar en Llenguadoc obtingueren guiatge reyal. El sobirà francès manà per cartes al veguer de Béziers de conduir y curar de la manutenció del Marqués de Montferrat y del seu sèquit mentre estigués en territori de França. Passaren per Montpeller, Béziers, Narbona, Sigean y Salses. Al arribar a la Font de Salses, Felip de Mons, senescal de Carcassona, va pendre comiat del Marqués de Montferrat dientli : «Senyor, vos havem conduit sots guiatge del rey Felip, fins a aquesta font que es el límit del regne de França y de la nostra senescalia y ja no podem guiarvos més enllà.» Aixís declarà haverho sentit en Julià Raull, de Fitou.

En 1285, en temps de la guerra ab França, Pere II trameté com embaixadors al rey Felip, el bisbe de Valencia y Pere Costa, els quals demanaren guiatge y en aquest concepte anà 'l Senescal de Carcassona a rebre'ls a Malpas, llogaret a Mitjorn de Fitou, prop la font de Salses, conduintlos per tot el terme de la senescalia.

Una derrera justificació de la linia de frontera en la font de Salses està en el fet repetit de plegar els nostres reys son penó quan al anar desde Rosselló a Montpeller arrivaven a dita font. En la ja citada deposició d'en Pons Pagés, està explicat en termes categòrichs : «Item dixit se vidisse bis vel ter XL anni sunt elapsi vel circa et ab inde citra quod, quando predictus dominus Jacobus, rex Aragonum ibat de Catalonia versus Montempessulanum, ipse portabat vexillum suum displicatum et apertum usque ad fontem de Salsis et ibidem dictum vexillum suum faciebat plicari in fonte et reponi, in signum quod ibidem exibat regnum suum et intrabat regnum regis Francie et simile faciebat, ipso teste vidente, quando revertebatur de Montepessulano et ibat in Cataloniam, usque enim ad dictum fontem per terram regis Francie sine vexillo aliquo veniebat et in ipso fonte vexillum suum erigi faciebat.»

De la mateixa manera ho declararen en Farina Juncta y en Bernat de Durban (2). Y el fill del rey Conqueridor, Don Sancho, arquebisbe de Toledo, quan anà a França feu portar la creu alta devant d'ell fins a la font de

(1) Al passar per la Saboya foren detinguts pel comte Tomas, germà d'Isabel, primera esposa del Marqués Guillem, reclamant a aquest la restitució de sis mil lliures. Feren conveni a la primería del juliol de 1280, mes no fou el Marqués posat en llibertat fins al 13 d'agost, al ratificar el pacte, en presencia del bisbe de Belley. En l'acta de ratificació s'hi llegeix : «Guillem, marqués, enterament deslliurat de la captivitat que ha sofert al dirigirse cap a Espanya», *eo incedente versus Ispaneam*. La muller morí a Castella y el Marqués s'en tornà a Montferrat.

(2) Arnau Porcel, de Leucata, declarà que feya uns trenta anys «quod duo filii domini Jacobi, condam regis Aragonum et domine Terese venientes de Catalonia et euntes versus Montempessulanum, venerunt et jacuerunt apud Salsas et ipse testis, de mandato bajuli de Salsis... guidavit et associavit ipsos usque ad fontem de Salsis et ex inde retrocessit, quia usque ibi protendebatur et protenditur territorium dicti castri de Salsis et non ultra...»

Salses y allí manà baixarla. M. Régné cita una butlla del Papa Climent IV, concedida a l'arquebisbe y capítol de Narbona (el 20 de Desembre de 1266) que prohibía a l'arquebisbe de Toledo fer portar la creu devant d'ell en la provincia narbonesa.

De l'estudi que M. Régné ha fet de la informació de l'any 1300 resulta que durant el regnat de Jaume I el Conqueridor, els senyors de Fitou exerciren llurs drets de jurisdicció sens dificultat fins a la font de Salses; però que son fill Jaume, rey de Mallorca, procurà ab astucia extendre 'l seu senyoriu cap al lloch de Corbeiroles, portant la ratlla divisoria d'abdós regnes un poch més enllà del punt on feya sigles que estava fixada. Ne resultaren, donchs, damnificats el senyor de Fitou y el rey de França, y no obstant d'això, la informació no tingué conseqüencies; la recent usurpació de Jaume de Mallorca subsistí per més de tres centuries, potser fins al tractat dels Pirineus, la frontera de França fou pràcticament o de fet, no en la font y grau de Salses, sinó uns pochs kilometres més al Nort. El rey Felip el Bell, no volgué, per un petit troç d'estany, renyir ab el rey de Mallorca-Rosselló, recordantse, sens dubte, de l'auxili y adjutori que aquest havía donat a França en els difícils jorns de la expedició del 1285. De totes maneres dèu tenirse molt en consideració per l'historiador que la informació del 1300 fou la primera temptativa seriosa feta per França després del tractat de Corbeil per precisar la frontera ab Catalunya en el punt més estratégich del litoral rossellonès.

EPISODIOS DE LA HISTORIA DE LAS RELACIONES ENTRE LA CORONA DE ARAGÓN Y TÚNEZ, por ANDRÉS GIMÉNEZ SOLER.

uÉ Capmany el primero que, para tratar de una especialidad histórica, intentó entrar por los fondos del Archivo de la Corona de Aragón, llamado entonces Real Archivo, en busca de materiales para sus *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* (1), trabajo histórico de gran valor, pero deficiente por la misma amplitud del tema que le sirve de asunto y por la razón pocas veces tenida en cuenta, si bien con injusticia notoria, de haber sido el primero en tomar sobre sí empeño semejante. Los dos últimos tomos, impresos trece años después que los dos primeros, están dedicados á la historia del comercio marítimo de Barcelona y en ellos trata, con este motivo, de las relaciones entre la Corona de Aragón y los pueblos musulmanes, para lo cual quiso poner á contribución los fondos del Real Archivo, apenas utilizados en la colección diplomática del tomo II. Obstáculos que no pudo vencer, le permitieron realizar sólo «una recorrida rápida y no una prolixa y ordenada inspeccion», en la cual, sin embargo, «se le venían á las manos sin buscarlos» documentos de interés, y, temeroso de quedar abrumado por tanta riqueza, no quiso ahondar más en sus investigaciones, y, hombre de conciencia recta, así lo declaró, afirmando, en descargo suyo y como advertencia para los venideros, que no eran los únicos los que él publicaba, que, si de un escrutinio rápido y atropellado en que no se habían ocupado cien horas útiles, apareció tanto documento precioso, muchos, muchísimos de igual valor debían quedar allí intactos y tal vez desconocidos para siempre (2).

Cuando el Barón de Mas-Latrie visitó Barcelona y el Archivo con el propósito de completar la Colección de Capmany y ésta y los documentos por él adivinados trasladarlos á la suya de *Traités de paix et de commerce et documents divers concernant les relations des Chrétiens avec les Arabes de l'Afrique septentrionale* (3), parecía que nada inédito, dados los alientos y los medios del Barón, debía quedar; pero el coleccionador debió investigar muy

(1) Barcelona, 1779 y 1792.
(2) Prefacio al tomo IV. En lo que Capmany no estuvo acertado fué en afirmar que Zurita vió el Archivo muy de prisa; nadie lo ha visto como éste; en lo demás parece escrito de hoy ese Prefacio.
(3) París, 1866.

poco, pues su libro no contiene más de lo que contiene el tomo IV de Capmany, y eso que los documentos nuestros teníalos el francés por propios y nacionales suyos, por la razón, no muy evidente y exacta, de haber poseído los reyes de Aragón la señoría de Montpeller durante largos períodos en los siglos XIII y XIV [1]. Advertido quizá de la existencia de documentos inéditos quiso que desapáreciera esa deficiencia publicándolos en el Suplemento [2], y, sin venir á Barcelona, encomendó la investigación y la copia de lo que saliere á persona competente y, en apariencia, conocedora del Archivo; el resultado fué fructífero para el Barón, mas no tanto que pudiera gloriarse nadie de haber agotado la materia : sumados los documentos aragoneses allí contenidos, en la Colección y en el Suplemento, y entre éstos considerados como aragoneses los de esta Corona, más los de las islas Baleares, Cerdeña y Sicilia, é incluyendo en los países á que se refieren todo el Norte de África, desde Trípoli al Atlántico, en un período de tiempo que corre desde el 15 de Enero de 1258, fecha del primero, hasta el 24 de Agosto de 1512, fecha del último, suman sesenta y nueve, número reducidísimo, que no da idea de la realidad ni del caudal que poseemos. De cualquier reinado hay muchos más y no con todos los emires y sultanes sino con uno de ellos solamente, pudiendo yo presentar, de Túnez y de Bugía, inéditos, del reinado de Jaime II más de cincuenta. Así no es de extrañar que obras como las de Heyd, *Historia del comercio de Levante* [3], y otras más modernas [4] resulten tan incompletas en la parte referente á Cataluña.

Debe, pues, completarse á Mas-Latrie, para que los futuros historiadores del comercio en el Mediterráneo, no tropiecen con deficiencias análogas á las del historiador alemán, y ése es mi empeño de algunos años ha y de ello voy á tratar en este artículo, aclarando, en lo que mis medios de información permiten, dos puntos del reinado de Jaime II en sus relaciones con el reino de Túnez : el tratado de 1301, concertado por Ramón de Vilanova, y la embajada de Bernardo de Sarriá. El primero, para completar la serie de los de este reino con Aragón en tiempo de aquel rey; el segundo, como episodio de las relaciones entre moros y cristianos.

(1) Comme ceux du royaume chrétien des îles Baléares, ils ont pour la France l'intérêt de vrais titres d'histoire nationale, car les princes de la maison d'Aragon et de Majorque... ont également possédé la seigneurie de Montpellier pendant de longs intervalles aux XIIIe et XIVe siècles (Préface).

(2) París, 1872.

(3) *Histoire du commerce de Levant au moyen âge*; Leipzig, 1885.

(4) *Le Commerce et les marchands dans l'Italie méridionale au XIIIe et au XIVe siècle*, par Georges Iver; París, 1903.

I

El acuerdo entre Sancho IV de Castilla y Jaime II de Aragón por el cual se adjudicaban, el primero, las tierras situadas al O. del río Muluya y, el segundo, las del E. (1), marca bien las miras del hijo segundo de Pedro el Grande: Jaime II, hombre de muy buena fe y de grandes empeños, no midió nunca sus aspiraciones con sus medios de realizarlas y por esto fracasó en todas sus empresas, y en la que no fracasó, como en la conquista de Cerdeña, dejó á sus reinos un semillero de desastres. Entre sus sueños está la conquista de Túnez para su corona.

Su política con este reino y los de Bugía y Tremecén tendió, más que á procurar mercados á las manufacturas catalanas y fletes á las naves y seguridad á los mercaderes, á demostrar la superioridad política y militar de Aragón sobre los reyes de aquellos reinos y á obligarles á confesar esa superioridad pagándole un tributo. No consiguió un reconocimiento franco y explícito de vasallaje, pero en su erario entraron sumas procedentes de los erarios reales del N. de África, por medio de una ficción que satisfacía su amor propio y el de quienes las pagaban; pero en perjuicio de sus vasallos, á quienes colocó, por ese afán de cobrar un tributo, por debajo, en cuanto á privilegios, de genoveses y pisanos.

Jaime II no vió en los tratos mercantiles de sus súbditos con las monarquías berberiscas más que una fuente de ingresos para los emires musulmanes, y, sin tener en cuenta «que mercadería hace los pueblos ricos y abundantes en oro y plata», que dijo su descendiente Alfonso V, y sin miedo á restringir y á matar esa rama de la actividad de su pueblo, origen de riqueza, quiso para él parte de aquel ingreso y lo tuvo más por miedo á los corsarios que de buena voluntad, acarreando á sus naturales muchos disgustos y sinsabores.

La embajada de Guillén Oulomar en solicitud de un préstamo (2), fué el primer paso dado por Jaime II en el camino de sus relaciones con Túnez; el trabajo de Oulomar debió ser de ningún provecho y por esta causa quedaron suspendidos los tratos entre ambos reyes hasta 1294, en que, aprovechando Abu Hafs Omar, hijo de Abu Zacaría, reinante á la sazón, el regreso á España del infante Don Enrique (3), le dió encargo de hablar con el rey de

(1) Publicólo el *Memorial Histórico Español*, tomo III. El documento original y solemne no se conoce; consta que así lo acordaron los reyes de Castilla y de Aragón en las entrevistas de Guadalajara y así se consignó en el Registro 55, f. 50 (Archivo de la Corona de Aragón).

(2) Mas-Latrie: Obra citada, pág. 291. Documentos.

(3) De esta estancia de D. Enrique en Túnez en 1294 no hablan sus biógrafos: el hecho es indudable, sin embargo; Don Jaime escribió á Mirabohad, rey de Túnez, refiriéndose á palabras del infante y éste vino á España en ese año y en Setiembre fué á Valladolid á visitar á su sobrino el rey Sancho el Bravo; la carta del rey de Aragón la publiqué en el tomo XII de la *Revue Hispanique*, artículo titulado «Caballeros españoles en África».

Aragón en solicitud de alianza; y cumplida su misión por el hijo de San Fernando, envió á Túnez Don Jaime á su antiguo servidor, que ya lo era en Sicilia, Berenguer de Vilaregut, con varias peticiones, una de ellas la del pago del tributo de aquel año de 1294 y anticipo del del año venidero (1), y otra el reconocimiento de su derecho á nombrar el alcaide de los cristianos que defendían con las armas la causa del emir. El nombramiento para este cargo de Berenguer de Cardona (2), parece demostrar que fué complacido el rey de Aragón, á quien de algún modo, y éste era el menos oneroso, se había de pagar la protección que se le pedía; pero ni el préstamo ni otras condiciones previas para negociar un tratado, cuya concesión se mandaba exigir a Vilaregut, debieron ser concedidas, por cuanto el tratado no llegó á firmarse (3).

Así las cosas y transcurridos algunos años, una tempestad lanzó sobre la costa, en los mares del golfo de la Gripia (4), una nave de la corte aragonesa, propiedad del rey, en la cual iban nobles y caballeros, armas y mercancías, y, conforme á los usos de la época, el fisco de Túnez hizo suyos los despojos (5), y á reclamar por esto y á reanudar las relaciones entre ambos

(1) «Deu requerir e pregar... que li trameta el trahut que li deu donar ara encara aquel que li ha a donar per lany qui es avenir... Encare quel requerra el prec de part del dit rey darago que li prest aquela quantitat de moneda que al dit Berenguer de Vilaregut parra que sia convinent de demanar. — Item li diga com l'infant don Enrich fill del noble don Ferrando Rey de Castella ha request lo dit Rey darago que el aia pau firme ab lo rey de Tunis e que li sera amich com anc fo a la casa darago axi empero quel rey darago... (no consenta?) que li pusca venir dan per lo senyor de Bugia ne per fills de Budabus ne per negun altre. (Abudabus, último sultán almohade.) E el senyor rey entes asso placli e atorgaloy en aquesta guisa empero quel senyor Rey meta alcayt sobrels crestians qui de la son e quels cavallers prenguen .ij. besants e mig e escuders .c. besants per barcha.» (R. 252-99).

(2) Mas-Latrie : Suppl. 46.

(3) «It. quel rey darago hi meta son escriva e ques paguen los soldaners per lescriva del alcayt quel senyor Rey hi metra e donen per cascun cavaler e escuder zo que era acustumat de dar el temps den G. de Muncada e que lalcayt quel senyor Rey hi metra prena aytant per sa persona com prenia en G. de Moncada e si el dit Rey de Tunis atorga e vol fer azo plau al senyor Rey quel dit en Vilaregut faza per lo senyor Rey pau ferma ab lo dit rey de Tuniç segons que dessus es contengut e ferm ho per part del dit senyor Rey segons que afermar fara e li es dat poder en la carta de la procuracio e aço traçte fassa e ferm... en aquela guisa que a el mils parra ques deia nes puga fer a profit e honor del senyor Rey.» (Ib.)

(4) Kelibia.

(5) La nave se llamaba «La Estancona». Jaime II, mientras fué rey de Sicilia, tuvo naves propias dedicadas al transporte de cereales entre su reino y Túnez, monopolizando este comercio. Ignoro si fué práctica de la corte siciliana ó suya exclusivamente, pero el hecho es cierto : la nave en cuestión era una de éstas; ya rey de Aragón, dejó de ser mercader, y, como los otros reyes sus antepasados y descendientes, lo más que hizo fué ceder en tiempo de paz naves de guerra á mercaderes y corsarios para que con ellas, mediante cierto alquiler, se dedicaran al tráfico ó al corso : una de las dos galeras en que fué á Túnez la embajada de Ramón de Vilanova se hallaba en esta situación cuando se intentó enviarla. La prueba de tener el rey de Sicilia naves de comercio, la da la siguiente carta del Berenguer de Vilaregut antes citado : «Al molt alt e noble senyor en Jacme per la grazia de deu rey de sicilia e de tot lo regne. Berenguer de Villaragut se comana enuostra gracia : fem uos saber senyor qencara la vostra nau noera venguda massabem qe parti de Tunis e avengli altra vegada a tornar al port e qrem qevendra al primer temps qedeus li do. laltra vostra nau qemena nesmerie dusay es [.......] lo seu qarac (càrrech) a gargent esideus ouol sera es patxada a .vj. yorns o a .viij, jorns [.......] la nau den reges no era encara partida mas qaregaua a gran forsa quan sera qaregada en viarlem laohn aurem noves qapuxa fer be ses faenes e sempre uos farem a saber quldia partira

بسم الله الرحمن الرحيم صلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وسلم تسليما

الحمد لله والشكر لله

Fig. 1.—Carta de Abu Asida al rey de Aragón reconociendo, como vigente la paz firmada por el jeque Abu Yahya, hijo de Abulabas.
(Archivo de la Corona de Aragón, cartas árabes n. 117.)

gobiernos fué Ramón de Vilanova, cuya credencial lleva la fecha de 5 de Junio de 1301.

Aunque las instrucciones eran orales y no se registraron en la cancillería, conócense por los resultados : Vilanova iba primero á reclamar indemnización por el saqueo de «La Estancona»; á reiterar la demanda del préstamo dando un nuevo giro á la cuestión del tributo, motivándolo en causa distinta de la política, y, por último, á firmar un tratado que asegurase á los catalanes las ventajas ya consignadas en los tratados de 14 de Febrero de 1271 y 2 de Junio de 1285.

En Abril se decidió el viaje y empezó el armamento [1] de las dos galeras que habían de conducir la embajada; no se sabe cuándo partió, pero debió de ser en la primera mitad de Junio de aquel mismo año, ni cuando llegó, pero es de presumir que en Julio.

Ramón de Vilanova no debió de hallar dificultades en cuanto á las cláusulas del tratado; el firmado por él no contiene grandes ni esenciales diferencias de los anteriores ni de los vigentes entre Túnez y Pisa y Génova; su diplomacia debió mostrarse en la demanda de la mitad del impuesto de aduanas, que pagaban los mercadere scatalanes, la cual exigía que fuese para el rey de Aragón, justificando así el tributo en causa menos denigrante para el que debía pagarlo.

Es indudable que, satisfecho en una forma ó en otra, el tributo se daba como pago de un seguro : con él compraban la neutralidad de las costas y ciudades marítimas y la libertad de la navegación los príncipes berberiscos; pero al mismo tiempo que protegían de ese modo las vidas y haciendas de sus naturales, procuraban para sus erarios pingües rendimientos con las rentas de las aduanas. Comprendiéndolo así Jaime II, atacó por este lado á todos los emires del Norte de África para forzarlos á tenerlo como partícipe

nenqual loc deu fer son viatge. fem vos saber senyor qede puys qe yo reebe la vostra qarta qe vanes a .iiij. tarins yo no trobe mercader qi compras de mi. Perqe senyor los vostres feyts nevenen menys en algunes coses e aquestes coses senyor no qregats qeydigam per nengun auantatge qeyonpoges auer sino daytant qom yonagra jahis moneda als uostres feyts afer queami senyor nom pot falir qeyo noaga mun dret dezo qeuos venets qondaquel qeyoven. Perqe senyor a mi fora semblant qe fos mayor profit vostre qeyo venes segons qeuos venets enlacort nostra tota uegada senyor les coses qe uos fets eyo per bones e per gustes eaure tots temps mentre uiu sia sapiats senyor qels portelans de termens (Termini) me semblaria qe degeren de fer pus bays perçó qendetales coses se poden pleuir aqests qeno farien obre qe fesen pus bavs homens. Perqe senyor vos ofarets enaqela manera qemes valva; sivos uolets .j. falqo pelegri muntador e .j. braqa que daqestes de Franza es bona de guatla enviats mo a dir e trametrelaus. Feytes en Palerm .xxj. jorns de març.»

(1) «Volentat vostra senyor fo de trametra per missatge en R. de Vilanova a Tuniç ab .ij. galees e encontinent que fom a Barchna trobam la galea den P. Michel e encontinent feemla tirar en terra; là galea den A. Argilo es a Mallorca e el dit A. Argilo es vengut en Barchna. e diu quens liurara la galea mas que vol abans .lxxv. lliuras de que es endeutada. vos senyor sabets sots qins pactes la li liurats. daltra guisa no la podem aver. E si aquesta missatgeria se fa sera gran honor vostre e profit e si nos fa seraus dan e deshonor per so senyor com lo rey de Tunis te lo vostre e de les vostres gents per forsa de so que ha haut de la nau vostra e daltres naus de vostres gents. Fetes en Barchna. dijous .xx. jorns anats del mes de abril.» (Año 1301.)

بسم الله الرحمن الرحيم — صلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم تسليما

الحمد لله والشكر لله

Fig. 2. – Túnez, 14, Rebia 2.º del 707, 13 Octubre 1307.
Quejas de Abu Asida por los ataques de que eran víctimas sus súbditos, y los musulmanes en general, de parte de corsarios de Sicilia, los cuales vendían sus presas en Cataluña: ofrece, no obstante, cumplir lo prometido a Pedro Buçot respecto al derecho de aduanas exigido á los catalanes, á los cuales asegura la libertad de residencia en Túnez.

de las tales rentas y de casi todos ellos obtuvo algo que vino á ingresar en sus arcas, aunque á la larga viniese en perjuicio del comercio de su reino. Según su discurrir, la paz fomentaba el tráfico y de éste obtenían ganancia los reyes del país, y no era justo que, beneficiándose de sus naturales de él príncipes de otra tierra, él no percibiera nada de aquellas ganancias, ya que lo menos que podía exigir era la mitad de las mismas [1]. Venía, pues, á solicitar una rebaja en las tarifas, con la diferencia de que la disminución no la disfrutaba el comerciante sino el Tesoro de la nación de éste.

Fué con todo más feliz en este punto que en el de la indemnización por la pérdida de «La Estancona», y el rey de Túnez concedió la mitad del diezmo y aun debió ser poco difícil obtenerlo, porque, apenas desembarcado en Barcelona Vilanova, escribió Jaime al Mirabohafs rogándole que le diese el diezmo entero y que fuese un catalán el encargado de cobrarlo en Túnez [2]. El regreso de Vilanova á Cataluña debió ser en Mayo de 1302, próximamente un año después de haberla dejado.

II

Cuatro años habían transcurrido de los diez años solares que debía comprender el tratado que firmó Ramón de Vilanova el 21 de Noviembre de 1301, y en ese tiempo, á juzgar por lo que luego sucedió, debieron de aumentar mucho los intereses catalanes en Túnez, cuando un mercader barcelonés los puso en peligro de ruina.

Regresaba Simón Ricart á Barcelona y en aguas del golfo de Tin [3] halló una embarcación de poco porte (un leño de una cubierta) que salía de Trípoli; ignorando ó aparentando ignorar que Trípoli formaba parte del reino de Túnez, dió caza al leño, lo capturó, trasbordó á su nave las personas y

(1) No conozco lo que de palabra dijo Vilanova, pero en este mismo año 1301 mediaron cartas entre Jaime II y Mohamed III de Granada acerca de este mismo punto: el granadino se opuso á pagar mil quinientas doblas, cantidad en que se había evaluado la parte del derecho de aduanas pagado por los catalanes, alegando que no habían ido mercaderes de este país (*La Corona de Aragón y Granada*, por A. Giménez Soler, p. 61). En 1324, en unas negociaciones llevadas por Jaime II y su hijo Alfonso con el Rey de Tremecén, escribieron que firmarían paz por cinco años «e pus lo rey de Tirimçe se crexera de gran renda per aço per tal com les gents del senyor Rey e del senyor infant navegaren y mercadejaren en la terra del dit rey es gran raho que ell partesca ab ells lo guany (R. 339 f. 178)». El de Tremecen se avino a dar «lo delme del delme que haura dins lo temps de la pau de totes les gents qui mercadejaran e navegaran en la sua terra (R. 339-181).

(2) «Al savi e discret Zacheria fill de Azmet..... Esters vos fem saber que nos trametem nostra carta al noble Rey de Tuniç en que pregam que a la asignacio la qual ell ha a nos feta sobre la meytat del dret quels catalans paguen vula anadir laltra meytar del dit dret axi que tot lo dret sia a nos assignat entregament per ço que la paga sia a nos feta pus tost e encara que faça vedar que nengun cathala ne nengun serray qui vendra de la nostra terra a Tunis per mercaderia no gos ne faça escriure les sues coses e mercaderies per nenguna altra persona sino per catala per ço que frau neguna no si pusca fer (R. 334 f. 50 vuelto).

(3) La Gran Sirte.

Fig. 3.–Del rey de Túnez al de Aragón. 18 de Dulcada del año de la hegira 707 (11 de Mayo de 1308.) Nueva promesa de cumplir los pactos existentes entre ambos reyes respecto al derecho de aduanas exigido en Túnez á los súbditos catalanes. (Archivo de la Corona de Aragón, cartas árabes n. 121.

el equipo del barco apresado, después echó éste á pique y continuó su viaje á Barcelona, con sus mercancías, su presa y sus cautivos. Aquí se indagó la patria de éstos : unos eran de Fez, súbditos de Abenjacob, otros de Túnez, otros de Trípoli y también se ignoraba en la corte quién era el señor de esta ciudad; pero, de todos modos, temíase que, de parte del rey cuyos eran, vinieran represalias, y á toda prisa se armó un leño y se embarcó en él Berenguer Buçot á desarmar al tunecino con la oferta de castigar al pirata y enmendar los daños. Buçot, ayudado por G. Faba, el cónsul catalán, tranquilizó al rey y la cosa no tuvo trascendencia, y, al contrario, aumentó aquel acto de lealtad, inusitado en las relaciones entre moros y cristianos, el prestigio del rey de Aragón, el cual aprovechó el entusiasmo promovido en Túnez por la devolución de los cautivos y de la presa de Simón Ricart, para enviar inmediatamente (1) y antes que se apagase aquél, una segunda embajada con el propósito de repatriar los prisioneros y recabar, al propio tiempo, algunas ventajas (2) comerciales y pecuniarias y además, por vía de préstamo ó de regalo, un auxilio en dinero para emprender la conquista de Cerdeña (3).

Á esto último contestó Abu Asida que inmediatamente que se emprendiese la guerra contribuiría á su sostenimiento, pero si todavía no había indemnizado al de Aragón por lo de «La Estancona» no era fácil que cumpliese esta promesa. Y así fué : un año después volvía Jaime II á recordarle su palabra, enviándole como embajador al hombre más de su confianza, el almirante Bernardo de Sarriá, sin otro fin que éste, pues el de renovar la paz no era urgente ni necesitaba un personaje de tanta importancia. La credencial de Sarriá es de fecha de 1.º de Abril de 1308 y la carta del de Túnez, anunciando haber prorrogado la paz por diez años más, de 20 de Agosto (4).

Pero Sarriá no hizo el viaje directamente á Túnez; antes tocó en Sicilia y don Fadrique delegó también en el almirante de su hermano y dió poderes al que ya los llevaba del rey de Aragón, dándole como colega para esto á Don Alemán Sifre, resultando así una embajada de tres individuos, pues Jaime II, en previsión de un contratiempo, había nombrado también su procurador á un tal Pedro des Ledo.

Bernardo de Sarriá, como principal comisionado, se presentó al desembarcar en Túnez ante el almojarife de la aduana y exhibió sus credenciales; el almojarife llamó á todos los cónsules y á los mercaderes cristianos allí residentes y sometió á su examen los documentos exhibidos y, dados por

(1) La respuesta de Abu Asida, cuya traducción catalana existe y no sé si el original árabe, lleva fecha de 19 de Rebia I de 705 (9 octubre 1305) y la credencial á Pedro de Foces la del 6 de Enero de 1306.
(2) Mas-Latrie : 292.
(3) Mas-Latrie : 294.
(4) Mas-Latrie : 296.

buenos y por legítimos, empezaron las negociaciones, que tuvieron, después de algunos días, el resultado apetecido, izándose en señal de paz la bandera ó enseña de Don Fadrique sobre la alhóndiga de Sicilia. No conozco, ni tampoco hace á mi propósito publicarlo, caso de conocerlo, el tratado que firmó Sarriá en nombre de Don Fadrique, lo que interesa para mis fines es consignar que Sarriá recibió ocho mil doblas de las grandes y treinta mil de las ordinarias, á cuenta del tributo de dos años debido á los reyes de aquella isla, y que al presentarse Guillermo Cibo, mercader de nación genovesa, residente en Túnez, ante el hijo tercero de Doña Constanza á recoger su firma ratificando lo convenido por sus embajadores, se entretuvo cuatro meses al embajador cristiano de un rey musulmán y al cabo se le despidió sin la ratificación que buscaba y sin las treinta mil doblas.

El asombro de Abu Asida fué más que enorme : si el pago del tributo no servía para librar sus tierras y sus vasallos de los corsarios sicilianos, para qué servía? Hecho ya á esos ataques, no los lamentaba; lo que lamentó más fué la desautorización de unos tales embajadores y la pérdida del dinero; y, en verdad, muy poderosas razones debió tener el rey de Sicilia para proceder de modo tan anormal, que por fuerza había de influir en las relaciones futuras entre moros y cristianos, siempre recelosos unos de otros, sembrando más desconfianzas y perjudicando notablemente el nombre cristiano. Si las fuerzas hubieran acompañado al deseo del rey de Túnez, seguro que Sicilia habría visto renovadas las invasiones del siglo IX, pero su debilidad le obligó á tomar un camino pacífico, quejándose al rey de Aragón, de quien esperaba justicia.

Y para conseguirla, llamó al almojarife y le mandó requerir á los notarios de las alhóndigas cristianas para que le diesen acta de cuanto habían visto y oído desde la llegada de Bernardo de Sarriá y colegas hasta el regreso de Cibo; y los notarios dieron el acta, documento interesantísimo, lleno de datos para la historia del derecho internacional, y todas, las del notario catalán Bernardo de Bellvehí, la del pisano Guillermo de Santo Cialupo, la del veneciano Andrés Mafulo y la del genovés Pedro de Casella, las envió al rey de Aragón con una carta muy enérgica en la cual afeaba el proceder de Sarriá y de Don Fadrique.

El almirante embajador estaba ya en España y andaba con el rey preparando la expedición contra Almería; en Diciembre se vieron en Calatayud las dos cortes de Castilla y Aragón, siendo Sarriá uno de los que firmaron el convenio de Alcalá de Henares; la carta de Abu Asida también llegó á su destino, puesto que se halla en el Archivo de la Corona de Aragón. ¿Qué hizo Jaime II al enterarse de aquel acto más pirático que el de Simón Ricart? Á juzgar por los documentos que quedan, nada; se metió en la empresa de Almería, que lo entretuvo hasta Enero de 1309, y tuvo la suerte de que mu-

riera el moro tunecino y de que un usurpador matara al nuevo rey; con esto parecía quedar olvidado el asunto, pero no fué así; un personaje que se hallaba en el Hechaz volvió por entonces á Túnez y en Trípoli supo la usurpación de Jalid; proclamado rey por el vecindario de esta ciudad, un general del nuevo soberano salió contra el monarca efectivo y el general del Lihiani, el pretendiente de Trípoli, venció y dió muerte al usurpador, Jalid, aseguró la corona al recién llegado y resucitó el asunto de Sarriá.

Uno de los primeros actos del Lihiani fué comunicar su exaltación á Jaime II y, en la carta misma en que refería los sucesos anteriores á este movimiento, refirió detalladamente el caso de la embajada y de las treinta mil doblas, enviando con la carta un jeque que acompañase al *fiel* del rey de Aragón que fuese á devolverlas; la noticia cayó aquí en el mismo olvido que la vez primera; en ningún registro consta que Jaime II diese respuesta á semejante carta ni que castigase á Sarriá, y eso que el rey de Túnez, con diplomacia sutil, afirmaba saber que el rey cristiano había procedido contra el almirante confiscándole tierras y castillos, lo cual no era verdad : Sarriá disfrutó siempre de la confianza de Don Jaime, cuya cabeza era, y no fué molestado ni quizá sometido á interrogatorio; un año después el Lihiani enviaba una segunda carta refiriéndose á lo mismo, pero con un detalle muy significativo : ni había recibido carta ni había vuelto el médico jeque, encargado de servir de guía al que llevase los dineros. Yo creo que la única vez que se escribió algo de este negocio en la cancillería de Aragón fué en 1314, y eso, si no para decir una mentira, para excusar el retraso de una contestación; en 1314 se prorrogó la paz existente entre Aragón y Túnez por cuatro años más y el embajador tunecino habló del asunto : Jaime II dijo que Sarriá estaba en Sicilia y al volver procedería contra él, pues en derecho debía oir sus razones para condenarlo. Desde 1309 habían pasado cinco años largos y Jaime II no había podido averiguar la verdad. Es posible que Sarriá estuviese ahora en Sicilia, pero tampoco se le molestó á su vuelta.

El episodio éste en sí no sería de gran interés para la historia, pero es de los que mejor pintan las relaciones entre moros y cristianos durante la Edad Media.

III

Credencial á Ramón de Vilanova.

Naufragio de la nave Estancona en aguas de la Gran Sirte. Confiscación de los bienes de los náufragos.

(5 de Junio de 1301.)

Illustri Mirabohab (1) Regi Tunicii. Jacobus etc. salutem et Deum diligere ac timere. Ad memoriam reducentes dampna que curia nostra nec minus quamplures de nobilibus militibus et aliis subditis nostris passi sunt in amissione navis ipsius curie nostre vocate Lestanchona que olim in partibus dominii vestri in littore maris de la Gripia propter maris et ventorum tempestatem naufragium passa est ac armorum mercium et rerum aliarum oneratarum in ea que ad manus et posse curie vestre officialium et subditorum vestrorum pervenisse noscuntur Raymundus de Vilanova militem dilectum consiliarium familiarem et fidelem nostrum virum utique providum et discretum ad vos de latere nostro providimus transmittendum cui conmisimus quedam super premissis ac aliis vobis pro parte nostra oretenus explicanda. Velitis igitur eius relatibus fidem indubitabilem adhibere tamquam ab ore nostro prolatis. Data Ilerde nonas junii anno predicto.

(Archivo de la Corona de Aragón; Registro 334, f. 25.)

Tratado de paz y de comercio ajustado en Túnez por Ramón de Vilanova y el jeque Abu-Yahya, hijo de Abulabas,

en nombre de sus respectivos soberanos, pordiez años solares á contar del día de la firma

(21 de Noviembre de 1301.)

بسم الله الرحمن الرحيم صلى الله على سيدنا محمد النبى الكريم و على اهله و صحبه سلم تسليما كثيرا

هذا كتاب صلح مبارك عقده عن اذن سيدنا و مولانا الخليفة الامام المستنصر بفضل الله امير المومنين ابو عبد الله ابن امير المومنين ابن امير المومنين ايدهم الله بنصره و امدهم بمعونته و خلد ملكهم و ابقى لكفة المسلمين بركتهم خاصتهم فى الحديث و القديم المتمن بالنصايح التى اوجبت له التفضيل و التعظيم الشيخ الاجل الارفع الاعز الاسنى الاوفى الاسعد المكين الاثير المعظم المقرور الخلاصة ابو يحى ابن جاصتهم رضى الله عنهم و خاصة سلفهم الشيخ الاجل الارفع ابى العباس حفظ الله عليه ما خوله من انعامه و وهبة و كافة المسلمين حفظ عزمهم و دوامهم مع رمند دبله نوبة الرسول الوافد حين تارخ هذا الكتاب على الحضرة العالية ترنس

(1) Es el sultán ó emir Abu Hafs Omar ben Abu Zacaría, que reinó desde Julio de 1284 á Octubre de 1295.

حرسها الله من قبل مرسلة ملك الاجل المعظم الشهير الرفيع ملك ارغون و بلنسية و مرسية و قمط برشلونة جاقمو ابن الملك الاجل الاثير الحطير بطره المتظهر على ذلك بكتب و وكالة من قبل مرسلة الملك الاجل الاثير الحطير الشهير الرفيع جاقمو المذكور من مضمون ذلك التفويض له فى عقد الصلح بين الحضرة العلية ادام الله ايامها و نصر اعلامها و بين مرسلة الملك ...... جاقمو المذكور فانعقد الصلح فى هذا الكتاب لعشرة اعوام شمسية متوالية اولها تاريخ هذا الكتاب على شروط ياتى ذكره بعد

1] فمنها ان يكون الصلح شاملا لبلاد الحضرة العالية .... وبلاد الملك .... جاقمو المذكور برا و بحرا شرقا و غربا بعدا و قربا ما كان منها الان بايدنا و بايدهم او يدخل بعد هذا فى طاعتنا و فى طاعتهم مدة الامر المذكور

2] و منها ان كل مسلم يسافر من الحضرة العلية .... او من بلاد الراجعة الى نظرها و تدبيرها يكون امنا بامن الله تعلى فى ننسه و ماله لا يلحقه ضرر لا يمتد اليه يد عادية

3] و منها ان الملك .... جاقوم المذكور منع من يريد من الخروج من جميع بلاده الى بلاد الحضرة العالية بسبب القطع فى جفن من الاجفان على اى نوع كان صغيرا او كبيرا و لا يصل احد من بلاده و لا ممن هو فى عمله و تحت طاعته الى احد ممن هو فى مرسى من مراسى بلاد الحضرة العالين مسلمين كانوا او غير مسلمين واردين عليها او صادرين عنها لضرر

4] و ان كل من يلحق ضرر من اهل بلاد الحضرة العالية .... فى نفسه و ماله من احد من اهل بلاد الملك .... جاقمو المذكور فعليه ان تبحث عن قضية و ينصف ممن تعدى عليه بعد ثبوت ذلك

5] و ان يكون كل من يصل من بلاد الحضرة العالية ..... الى بلاد الملك ...... جاقمو المذكور او الى جزيرة من جزره او الى موضع من المواضع التى تحت طاعته المعتادة لنزولهم امنا فى نفسه و ماله

6] و على ان لا يعين احدا يريد ضررا ببلد من بلاد حضرة العالية

7] و على ان كل جفن يعطب لاحد من اهل بلاد الحضرة العالية فى موضع من بلاد الملك ...... جاقمو المذكور او مسلم يكون من اهل بلاد الحضرة العالية فى جفن يعطب النصرى فعلى اهل ذلك الموضع الذى يكون فيه العطب ان لا بتعرض احد منهم احدا من المسلمين بشر و لا يحولوا بينهم و ما يلفظ البحر لهم من سلعهم و من حطامهم

8] و على ان كل جفن يكون فى مرسى من مراسى بلاد الحضرة العالية ..... صغيرا او كبيرا لاهلها او لغير اهلها مسلمين كنوا او نصارى بحكمهم حكم بلاد الحضرة العالية ...... فى الدعة و الامان

9] و على ان لا يشترى احد من اهل بلاده من يقطع على اهل بلاد الحضرة ..... شيا من سعلهم و لا من اشرايهم و انه ان واجد بايدهم شى من ذلك بعد تاريخ عقد هذا الصلح فانهم يطلبون بالبداة من ذلك

10] و متى دخلت قطعة او خفن او استول او اجتازت من غير مضرة من بلاد الحضرة العالية ...... بمرسى من مراسى بلاد الملك .... جاقمو المذكور او جزيرة من جزر او ساحل من سواحله فلهم ان يجددوا ازودتهم بدراهمهم و يستقون الماء و لا يمنعون من ذلك

11] و كذلك كل نصرى يسافر من بلاد الملك .... جاقمو المذكور الى بلد من بلاد الحضرة العالية .... او الى مرسى من مراسيها المعتادة لنزوله فيكون امنا فى نفسه و ماله لا يلحقه ضرر و لا تمتد اليه يد عادية

12] ويمنع من يخرج من اهل بلاد الحضرة العالية .... بسبب القطع فى جفن من الاجفان على اى نوع كان صغيرا اوكبيرا على احد من اهل بلاد الملك .... جاقمو المذكور

13] ولا يصل احد من بلاد الحضرة العالية ..... و لا ممن هو فى عملها و تحت طاعتها الى احد ممن هو فى مرسى من مراسى بلاد الملك .... جاقمو المذكور نصارى كانوا او غير نصارى واردين عليها او صادرين منها

14] و ان كل من يلحق ضرر من اهل بلاد الملك .... جاقمو المذكور فى نفسه او ماله من احد من اهل بلاد الحضرة العالية .... فعليها ان تبحث عن قضيته و تنصفه ممن تعدى عليه بعد ثبوت ذلك

15] و ان يكون كل من يصل الى الحضرة العالية ..... او الى بلد من بلادها من بلاد الملك ...... جاقمو المذكور فهو امن فى نفسه و ماله

16] و على ان لا يعين الحضرة العالية احدا يريد ضررا بلاد الملك .... جاقمو المذكور

17] و على ان كل جفن يعطب من بلاد الملك .... جاقمو المذكور فى موضع من بلاد الحضرة

العالية او نصارنى يكون من اهل بلاد الملك .... جاقمو المذكور فى جفن يعطب المسلمين فعلى اهل ذلك الموضع الذى يكون فيه العطب المذكور ان لا يتعرضوا احدا من النصارى بشر و لا يحولوا بينهم و بين ما يلفظه البحر لهم من سلعهم من حطامهم

18] و على ان كل جفن يكون فى مرسى من مراسى بلاد الملك .... جاقمو المذكور صغيرا او كبيرا لاهلها او لغير اهلها نصارى كانوا او مسلمين فحكمهم حكم بلاد الملك ...... جاقمو المذكور فى الدعة و الامان

19] و على ان لا يسترى احد من اهل بلاد الحضرة العالية ..... ممن يقطع على اهل بلاد الملك ..... جاقمو المذكور شيا من سلعهم و لا من رجالهم و على انه ان وجد بايدهم شى من ذلك بعد عقد هذا الصلح فانهم بالبداة من ذلك

20] و متى دخلت قطعة او جفن او اسطول اجتازت من غير مضرة من بلاد الملك .... جاقمو المذكور بمرسى من مراسى بلاد الحضرة العالية .... او ساحل من سواحلها فلهم ان يجددوا ازودتهم بدراهمهم و يستقون الماء و لا يمنعون من ذلك

21] و انه يوخذ منهم العشر فى ما يبيعونه من السلع و نصف العشر فى ما يجلبونه من الذهب و الفضة

22] وكل سلعه يجلبونها و لا يتمها لهم بيعها و لا صرفها فلهم ان يحملونه لاى بلاد يريدون حملها اليه دون عشر يلزمهم فيها

23] و كل ما يصلون به من قمح و شعير لا عشر عليه فيه و ان الواجبة عليه هو .... معتاد

24] و ما يشترى به اهل المراكب باكرمة مراكبهم او غيرها من السفن التى تكرى لا يوخذ منهم فى ذلك نصف العشر

25] و ما يبيعرنه من السلع بالديوان على ايدى التراجمن بالشهادة فضمان ثمنه على الديوان

26] و يكون لهم قنصل واحد او اثنان يطلب لهم حقوقهم فى الديوان و غيره و يحكم فيما يكون بين النصارى القطلانين و الارغونيين فيما لهم و عليهم فى البر و البحر

27] و يكون لهم فرن لعملهم خبزهم

28] و يمشى لهم ما جرت العادة به لهم

29] و يسكنون فى فندقهم على عادتهم

30] و يكون لهم كاتب يختص بهم لا يشاركهم فى ذلك غيرهم

31] و متى احتج الى مراكبهم لحمل عشر او غيره فيوخذ لهم الثلث بكرايهم

32] و ان جاء احد منهم بدنانير او دراهم و دفع عشرها و لا يشترى بها شيا او اشترى بعضها و بقى البعض فشكت له بواة بما بقى من ذلك بيده استظهر بها فى بلاد الحضرة العالية .... و لا يودى فيها نصف عشر و لا على شى مما يشتريه بها حسبما تقتضى البراة و جرت العادة

فشهد على اشهاد الرسول رمند دبل نوبة المذكور ما فيه عنه و هو بحال صحة و الطوع بترجمة من ترجم ذلك عنه من المسلمين من سمع من الشيخ ...... ابى يحى المذكور ...... و حفظهم الاذن بالشهادة فى هذا الكتاب و هو على اكمال حال من المشهدين شرما و ذلك كلها بتاريخ الثامن مشر ربيع الاول عام واحد و سبعماية و هو اليوم الموافق الحادى و عشرين من شهر نونير [sic] من شهور العجمية و على حضور كمبان ترجمان الرسول المذكور و ترجمته بذلك و موافقته عليه شهد بجميعه ابو الفط ابن محمد ابن محمد البسول و عبد الله ابن محمد الدسى

الحمد لله ثبت الوسم المذكور اعلام و اعلم بذلك عبد الرحمن ابن محمد ابن عبد الرحمن البلوى

(Archivo de la Corona de Aragón : Documento n. 116 de los árabes.)

Pergamino de gran tamaño, de letra africana, clara, pero poco artística. Tiene veintidós líneas, más dos renglones con el alama de un funcionario de la corte de Túnez, en la cual no era, al parecer, uso de cancillería que ese signo lo pusiera el emir de su propia mano, como sucedía en Marruecos y Tremecen : es muy verosímil que este pergamino lo escribiese el propio intérprete de Ramón de Vilanova, Jaime Company, nacido seguramente en Cataluña, al cual debe atribuirse también, y esto sin dudas ni reservas, la traducción contemporánea que sigue y que, como documento firme y de fuerza obligatoria, se registró en la cancillería aragonesa : esta circunstancia demuestra que la versión es fiel y exacta.

TRADUCCIÓN CONTEMPORÁNEA DEL TRATADO ANTERIOR.

En nom de deu.

Aquesta es la carta de treua beneyta la qual ferma ab licencia del senyor nostre el rey molt noble, el qual se defensa ab deu e es defes ab la gracia de Deu, amir almuminin Abu Abdalla, fill damir almuminin fill de mir almumini (ayudels deu ab sa defensio e mantengals ab son ayutori e faça durar lur reguisme e seguesca al general (1) dels sarrayns lur benediccio la cosa (2) lur special en present e en temps passat) aquell qui es conegut en leyaltats de les quals pertanyen a el gracia e honrament al vey (3) molt honrat e molt alt Abilhabeg (4) (guart deu demunt ell ço que li dona de lur gracia e al general dels sarrayns guart lur honrament e lur durada ab en Ramon de Villenova el missatge qui vench en temps del kalenar daquesta carta a la presencia (5) molt alta Tuniç (guart lo Deu) de part daquell quil trames el rey molt honrat e molt noble e molt alt e molt poderos Rey darago e de Valencia e de Murcia (6) e comte de Barcelona en Jacme fill del rey molt alt e molt noble e molt poderos en Pere, el qual demostra axo ab scrit e ab procuracio de part daquell quil trames el rey molt honrat e molt noble e molt alt e molt poderos en Ja. damundit en la qual se contenia que donaba a ell poder en fermar treva enfre la presencia molt alta (mantenga Deu els seus dies e defens lur senyera) e enfre aquell quel trames el rey molt honrat e molt noble e molt poderos en Ja. demunt dit. E axi fermas la treva en aquesta carta a x anys solars continuament segents els quals començan del kalenar daquesta carta (7) so les covinençes les quals direm ara.

1. De les quals es que sia la treva general a les terres de la presencia molt alta... e a les terres del rey... en Ja. (8)... per terra e per mar a levant e a ponent e luny e prop daquelles qui son ara en nostre poder o en el lur o que entren apres daço en nostra senyoria o en la lur o sien sotsmeses a nos o a ell per tot el temps damuntdit.

2. E daquelles es que tot serrayi que vaya de la presencia molt alta... o de les terres que tornaran en sa guarda o en son regraciament sia segur en segurtat de Deu en cors e en aver que no li seguesca nengun dampnatge ne sia stesa a ell ma irada.

3. E daquelles es quel Rey... en Jacme... vet tot hom qui vulla exir de totes sas terras a les terres de la presencia molt alta... per raho de cossaria en nengun leny qualque sia o de qualque manera sia poc o gran e ne venge negun de ses terres o de cells qui son en sa senyoria o sotsmesos a ell a nengun de cells qui seran en nengun port dels ports de les terres de la presencia molt alta... sien sarrayns o altres qui vengan aqui o partescan daqui per fer mal ne dampnatge.

4. E que tot cell qui haura pres dampnatge de la gent de les terres de la presencia

(1) Sinónimo de totalidad, todos.
(2) Su esencia, su propiedad más particular.
(3) El viejo, el anciano jeque.
(4) Abulabas, el traductor, se pasó una línea sin traducir, sin duda por la proximidad de la misma palabra *vey*, *jeque*.
(5) Con esta fórmula se designa la capital Túnez.
(6) Se titulaba Jaime II rey de Murcia.
(7) En algunos tratados no se especifica si los años son solares, conforme á la cuenta cristiana, ó lunares, conforme el cómputo musulman. El notarlo era, sin embargo, necesario.
(8) Suprimo los calificativos que siguen á los nombres de los contratantes.

molt alta... en cors o en haver per nengun de la gent de les terres del rey... en Ja... sia tengut de fer inquisicio daquell fet e fer pagar aquell de cell qui li aura fet el dampnatge apres que ell ne sia cert.

5. E que sien tots cells qui vendran de les terres de la presencia molt alta... a les terres del rey... en Jacme... o a nenguna isla de ses islas o a nengun loc dels locs qui son sots sa senyoria en els quals an acostumat dexir e de posar salu e segur en cors o en aver.

6. E que no ayude a nengun qui vulla fer dampnatge en nenguna terra de les terres de la presencia molt alta...

7. E que tot leny quis perda a nengun de les gents de les terres de la presencia molt alta en nengun loc de les terres del rey... en Ja... o serray que sia de la gent de les terres de la presencia molt alta... en algun leny ques trench de cristians sien tenguts de la gent daquel loc en el qual sera el naufraig que no gos fer nengun dell a nengun dels serrayns mal nels contrasten re de ço que gitara la mar de lurs mercaderies e de lurs robes.

8. E que tot leny que sia en nengun port dels ports de les terres de la presencia molt alta... poc o gran de lurs gents o daltres sien sarrayns o cristians aian tal dret com el dret de les terres de la presencia molt alta en esser guardats e segurs.

9. E que no compre nengun de la gent de ses terres daquells qui roban la gent de les terres de la presencia molt alta ren de lurs mercaderies ne de lurs catius e que si es trobat en lur poder ren daxo apres del kalenar de la carta daquesta treva o fermetat que sien demanats a retre axo.

10. E quant entrara barcha o leny o estol que pas sens fer dampnatge en les terres de la presencia molt alta... en algun port dels ports de les terres del rey... en Jacme... o en alguna isla de ses isles o en alguna plaia de ses plagues que puscan pendre refrescament de viandes ab lurs diners e puscan levar aygua e nols sia vedat axo.

11. Et altresi tot crestia que vaia de les terres del rey... en Jacme... a alguna terra de les terres de la presencia molt alta... o algun port de sos ports que an acostumat dexir e de posar sia segurs en cors e en aver e no li pusca seguir nengun dampnatge ne sia stesa a ell ma irada.

12. E que sia vedat a tot hom qui vulla exir de les terres de la presencia molt alta... por raho de cossaria en negun dels lenys de qualque manera sia poc o gran demunt nengun de les gents de les terres del rey... en Ja. demunt dit.

13. E no venga nengun de les terres de la presencia molt alta... ne de cells qui son en sa senyoria e sotsmeses a ell a nengun de cells qui seran en nengun port dels ports de les terres del rey... en Ja... sea cristians o altres qui sean daqui o partescan daqui.

14. E que tot cell qui aura pres dampnatge de la gent de les terres del rey... en Ja... en cors o en aver per nengun de la gent de les terres de la presencia molt alta... sia tengut de fer enquisicio e fer pagar aquell de cell quil aura fet el dampnatge apres que ell ne sia cert.

15. E que sien tots cells qui vendran a la presencia molt alta... o a alguna terra de ses terres de les terres del rey... en Ja... sia salu e segur en cors e en aver.

16. E que no ayude la presencia molt alta... a nengun qui vulla fer dampnatge en alguna terra de les terres del rey... en Ja...

17. E que tot leny quis perda de les terres del rey... en Ja... en alcun loc de les terres de la presencia molt alta... o cristia que sia de la gent de les terres del rey... en Ja... en alcun leny ques trench de serrayns sien tenguts la gent daquel loc en el qual sera el naufraig demuntdit que no gos fer nengun dells o nengun dels cristians mal nels contrasten re de ço que guitara la mar de lurs mercaderies e lurs robes.

18. E que tot leny que sia en alcun port dels ports de les terres del rey... en Ja...

poc o gran de lurs gents o daltres sien cristians o sarrayns aien aytal dret com el dret de les terres del rey... en Ja... en esser guardats e segurs.

19. E no compre nengun de les gents de les terres de la presencia molt alta... daquells qui roben les gents de les terres del rey... en Ja... ren de lurs mercaderies ne de lurs homens e que si es trobat en lur poder ren daxo apres de la ferma daquesta pau e treva que sien demanats a retre e a satisfer axo.

20. E quan entrara barca o leny o stol o passara sens fer dampnatge en les terres del rey... en Ja... en alcun port dels ports de les terres de la presencia molt alta... o en alcuna plaia de ses plaias que puscan pendre refrescament de vianda ab lurs diners e pusque levar aygua e nols sia vedat axo.

21. E que sie pres dells el deume de ço que vendran e la mitad del deume de ço que portaran en aur o en argent.

22. E que tota mercaderia que portaran e que no la puscan vendre ne baratar puscan la portar a qual loc se vulla e no sien tenguts de pagar deume per aquella.

23. E tot ço que portaran de forment e ordi non donen deume per axo mas ço que son tenguts de donar es el profit que es acostumat.

24. E ço que compraran els senyors de les naus ab el nolit de lurs naus a els altres lenys quis noleegan no sia pres dells per axo mig deume.

25. E ço que vendran de les mercaderias en la duana per ma dels turcimans ab testimonis fermança e seguretat de lur preu sia sobre la duana.

26. E aian un consol o .ii. qui deman lurs drets en la doana o en altre loc e que sia jutge en tot ço que sia enfrels cristians catelans e aragoneses de tot contrast que aian per terra e per mar.

27. E aian forn a fer e coure lur pan.

28. E vaials ço que an usat e acostumat a ells.

29. E estien en lur fondac axi com an usat.

30. E aian escriva que sia especialment lur e nols y acompany altre.

31. E quant sien obs lurs naus a portar deume o als sia pres a ells el terç en son nolit.

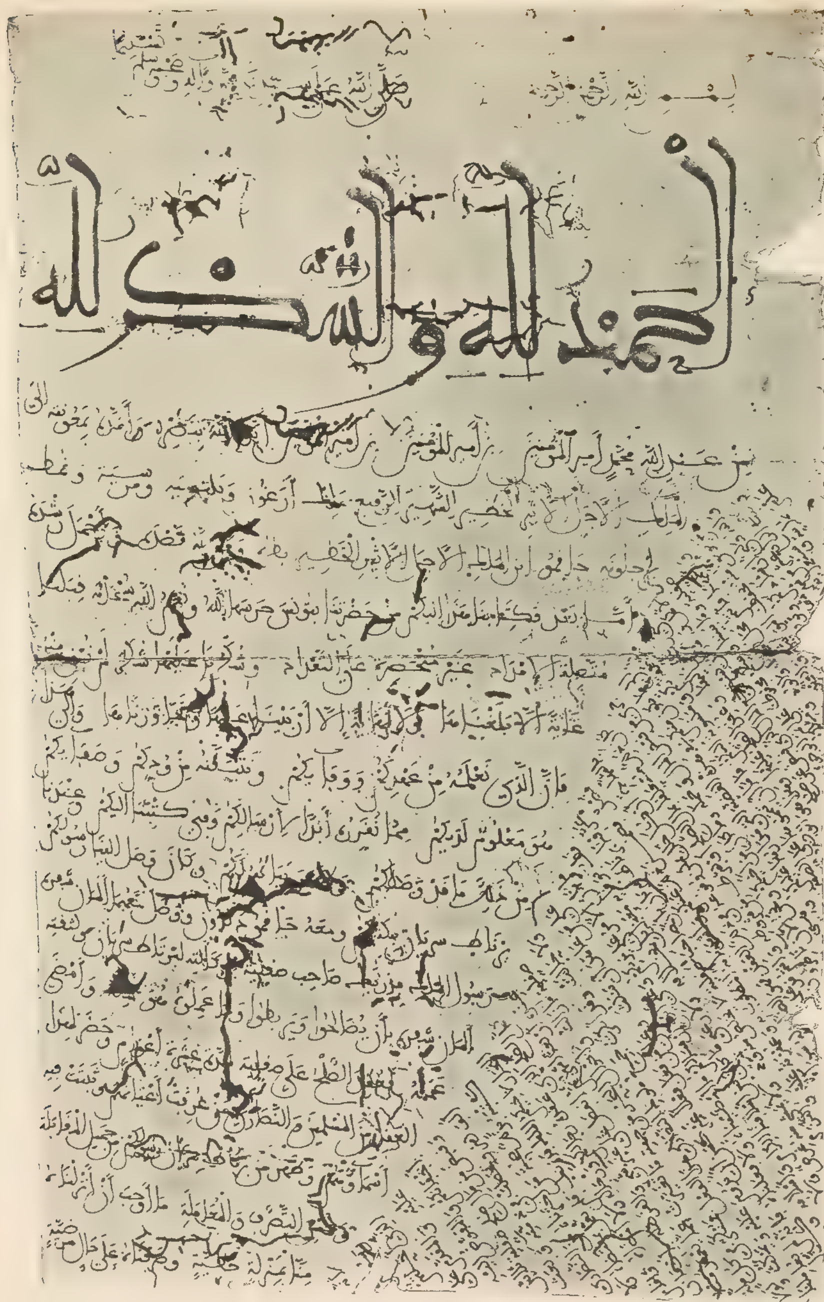
32. E si ve nengun dells ab dobles o ab miyareses e paga el deume e no compra ren per aquella moneda o en compra per partida e roman laltre partida sia li scrita albara de ço que li es romas daxo que la tenga ab si que la pusca mostrar en les terres de la presencia molt alta... e no pag per axo mig deume ne per re de ço que aura comprat en axo segons que sera contengut en lalbara e aia estat axi usat e acostumat.

E feu testimoni de ço que atorga el missatge R. de Vilanova demunt dit en ço que y ha per ell e ell en stament de sanitat e volentat ab turciman qui tursemana axo per ell dels serrayns cells qui hagi del vey molt honrat e leyal e astruch e noble Abi Jahie demundit (1) .. el donar licencia en fer testimoni en aquesta carta e ell en el pus complit stament de cells qui atorgan devant testimonis segons lig. E tot ço en kalenar del .xviij.en dia del mes de Rabe primer any de .dcc. un el qual dia es egual a .xxj. dia del mes de novembre dels meses latins. e en presencia de Ja. Company tursimany del missatge demundit e son tursimanar axo e son concordar ab ell es testimoni de tot aço Abulfat fill de Mahomet fill de Mahomet Alvoçali e Abdella fill de Mafomet Aldassy.

Lahor a Deu fo fermada la carta quis conte damunt e senyala per axo Abdurramen fill de Mafumet fill de Abdurrahmen albalavi.

(Archivo de la Corona de Aragón. Reg. 24. f. 29. Signatura antigua : Diversorum Jacobi I et II. pars. I.)

(1) Este nombre y los epítetos correspondientes forman la línea que el traductor se saltó al principio.

بسم الله الرحمن الرحيم صلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم تسليما

الحمد لله والشكر لله

Fig. 4.–Abu Asida, rey de Túnez, á Jaime II. Llegada de los embajadores Bernardo de Sarriá, Jaime de Ledor y Alemán Sifre, representantes de los reyes de Aragón y de Sicilia. Entrega por Abu Asida del tributo debido á Don Fadrique. Falta de ratificación por éste de la paz ajustada por aquéllos á pesar de retener en su poder el dinero del tributo. Lamentaciones de Abu Asida por este proceder y esperanzas de obtener justicia por mediación del monarca aragonés. (14 Xaban del año de la Hégira 708. — 27 Enero del año de la Era cristiana 1309.)

JAIME II AL REY DE TÚNEZ.

APRESAMIENTO DE UN LEÑO DE MUSULMANES POR SIMÓN RICART, MERCADER DE BARCELONA. EMBARGO DE LA NAVE APRESADORA Y DE LOS CAUTIVOS Á SU ARRIBO Á ESTE PUNTO. EMBAJADA CATALANA Á TÚNEZ Á DAR SATISFACCIÓN. RUEGO DE NO USAR DE REPRESALIAS CON LOS MERCADERES CATALANES.

(11 de Agosto de 1305.)

Al molt noble e molt honrat don Mahomet Amir Amuçlemin fill de amir amuçlemin fill de amir amuçlemin. En Jacme etc. Fem vos saber que .j. mercader ciutada de la nostra ciutat de Barchinona per nom Simon Ricart venia laltre dia ab una sua nau de les parts de Xipre e com fo en les mars del golf de Tin encontra un leny de sarrahins que era duna cuberta que exia del dit golf e era partit segons que deien de Tripoli e el dit Simon Ricart pres lo dit leny ab les persones e ab les coses qui en aquell eren e esfondra el leny e nos sabents aço per ço com aviem hoyt dir que los dits sarrahins son de Tuneç e de Tripol e de vostre senyoriu e alcuns de Feç de senyoriu del Rey Abenjacob encontinent quel dit Simon Ricart ab la sua nau fo en Barcelona ab los dits sarrahins e ab les robes que avia preses en lo dit leny nos volents servar les covinençes que avem ab vos presem lo dit Simon Ricart e encara tots los sarrahins e totes les robes que lur avia preses en lo dit leny emparam la dita nau e totes les mercaderies qui vengren en aquella per co que sen fassa ço que fer sen deu. E com nos daquest fet vullam esser clarament certificats per ço car lo dit Simon Ricart diu quels sarrahins ne el leny ne les coses preses no son de vostra senyoria per ço trametem a vos aquest leny armat ab .j. hom nostre per nom Berenguer Buçot per lo qual nos certifiquets Tripol si es de la vostra senyoria e encara nos certifiquets de tots aquells sarrayns que nos tenim que foren preses en lo dit leny dels quals nos vos trametem tots los noms escrits en una cedula si son de la vostra senyoria e el leny si era de hom de la vostra senyoria que nos som apparellats de retre a vos ells e las lur coses e tant com de vos ne siam informats. Perqueus pregam axi com a aquell que nos avem per amich que res del nostre ne les nostres gents ne les lurs coses entretant per aquesta raho no sien detengudes ne empatxades ne embargades en la vostra terra ne per altres casos semblants esdevenidors tro en nos vos en siats fadigats que nos som apparellats de satisfer tot dan que per nostres gents fos donat en vostra terra segons la covinença de la pau feta entre nos e vos. Esters fem vos saber quels dits sarrahins ab totes lurs coses e bens son en Barcelona axi segurament com serien a Tuniç o a Tripol e seran tro nos aiam vostre ardit. Encaraus fem saber que punirem e castigarem de manera lo dit Simon Ricart a els altres de la nau si tort hi tenen que totes altres gents de nostre terra hi pendran exempli. Scrita en Barcelona .xj. dias anats del mes dagost en lany de nostre senyor M.ccc. e çinch.

Certum est quod nomine sarracenorum fuerunt missa in scriptis arabicis Regi Tunicii intus litteram suam. Bernardus de Aversone magister Racionalis.

(Archivo de la Corona de Aragón : Registro 230, f. 21.)

CREDENCIAL Á BERNARDO DE SARRIÁ.

INCUMPLIMIENTO DEL REY DE TÚNEZ DE LA PROMESA HECHA Á PEDRO BUSSOT DE AUXILIAR PECUNIARIAMENTE AL REY DE ARAGÓN PARA LA CONQUISTA DE CERDEÑA.

(1 de Abril de 1308.)

Al molt honrat e molt noble An Mahomat Amir Amuzlemin fill de amir amuzlemin fill de amir amuzlemin Rey de Tunis. En Jacme per la gracia de Deu Rey darago, etc. Salut axi com a rey a qui volem que Deus donas honor e bona ventura. Rey ben creem queus membre com laltra vegada vos tramesem lo feel nostre en Pere Bussot, consol per nos dels cathalans en Tuniz, sobre alcuns fets e specialment per pregarvos de nostra part axi com hom prega son bon amich quens acorreguessets dalcuna covinent quantitat de moneda a la conquesta del regne nostre de Sardenya e de Corcega. E segons quel dit P. Bussot nos dix vos a aço resposes agradosament e favorable axi quens ofris que vos mantinent que nos lo fet comensassem compliriets en aço de manera nostra volentat que nos ne seriem pagats. On com nos ara breument entenam a enantar en lo fet damunt dit e per aquesta raho senyaladament e encara sobre alcuns altres fets trametam a la vostra presencia per nostre missatge lamat Almirayl e conseller nostre en Bernat de Sarria qui aquesta carta vos presentara per ço rey vos pregam que vos al dit Almirayl missatge nostre creats de ço queus dira de part de nos car ell es enformat de nos daquelles coses que a vos deu dir. Rey encara us pregam que vullats cumplir e menar a acabament ço que ell vos dira eus pregam de part nostra cor nos en semblant cas e en molt maior som apparellats de complir vostres precs. Dada en Valencia lo primer dia del mes dabril en lany de nostre senyor de M.ccc.viii.

Item. fuit scriptum subscriptis consiliariis Regis Tunicii quod crederent dicto Bernardo de Sarriano scilicet.

Al savi e discret e al amat e devot seu Mahomat fill dabrafim conseller e familiar del molt noble Rey de Tuniç.

Al savi e al discret e al amat e devot seu Zacaria fill de Hamet conseller e familiar del molt noble Rey de Tuniz.

(Archivo de la Corona de Aragón : Registro 335, f. 123.)

ABU ASIDA, REY DE TÚNEZ, Á JAIME II.

NEGATIVA DE DON FADRIQUE DE SICILIA Á RATIFICAR LA PAZ FIRMADA EN SU NOMBRE POR BERNARDO DE SARRIÁ.

من عبد الله محمد امير المومنين ..... الى الملك ..... ارغون و بلنسية و مرسية ..... جاقمو ابن الملك ..... بطره ..... فكتابنا هذا اليكم من حضرتنا بتونس ..... وكان وصل الينا رسولكم برناط سريان و معه جاقمو دلدون فوصل معهما المان سفرة من قبول الملك فدرق صاحب صقلية وكانت لبرناط سريان و لثقته المان سفرة بان يصالحوا و يربطوا و ما عملوه هو و امضى عمله فعقد الصلح على صقلية مدة عشرة اعوام و حضر لهذا العقد من المسلمين و النصرى من عرفت اعيانهم

و ثبتت فيه اسماؤهم و ظهر من برناط سريان رسولكم من جميل المقايلة و الحسن التصرف و
المعاملة ما اوجب ان انزلناه منا بمزلة حظية و صرفناه على حال مرضية لانه رسولكم الذى احلتم
عليه و المقدم على اجفانكم و الموفض اليه و قبض من مال الصلح صقلية ثلاثين الف دنير و
تحصلت فى ذمته و بعث كتبه بذلك صحبة من اخترناه من النصرى التجار لاخيكم الملك فدرق
فلم يعمل بمقتضاه و لا كمل الصلح الذى عقده رجالكم و رجاله و لا امضاه و اقام عنده اربعة
اشهر ثم انفصل على غير شى و القرصلة باجفان صقلية ما زالت و احوال البحر من جهته ما
تغيرت عما يعيد قبلا و لا حالت و قد انكرت جميع ملوك النصرى هذا الفعل فمنكر فى كل ملة
على من عاهد ان ينكث و على من فعل فعلا غير حسن ان يدوم عليه و يمكث و لو لا ما
كان الامر على يديكم و على ايد ارسالكم ما امضيناه و لا فعلناه فانه لم يعاملنا قط بوفايه
معنا بل بخلافه. و لا رعى ما كان بين اسلافنا الكرام و اسلافه و كنا عرتنا برناط سريان بان
صاحب صقلية لا يخلص منه ود و لا يمشى منه غرض و لا قصد فضمن ذلك عنكم و اعقد بانه
المطلوب به و عهدته عليه و التزم بالعهادة ان كل حلل يمكن و توعه فى ذلك العقد فهو الضامن
له سواء كان ذلك متعلقا بمال الصلح او بشرط من شروط و انتم قد علمتم ما جرى من قبض
المال و حمله و ما كان من اخيكم و نحن الان ناظرون الى ما يكون منكم فى هذه القضية التى
مدارها عليكم و هى بكم و ملسوبة اليكم فاما ان تتمموها على الصفة التى اليها و
عقد الصلح و هذا هو الواجبة الاكمل و اما ان يسترجع المال الذى قبض عن صلح صقلية
و ما بيننا و بينكم محفوظ على اتم الوجوه و اعمها فانتم محل و الود و مثلكم من يوثق
منه بحفظ المو و العهد و الله ولى ارشدكم و و كتب الرابع عشر من سهر شعبان
من عام ثمانية و سبعماية

(Archivo de la Corona de Aragón : Documento n. 122 de los árabes.)

Traducción de la carta anterior.

Bernardo de Sarriá y Alemán Sifre, embajadores de Don Fadrique. Entrega de treinta mil doblas al primero. Embajada del Rey de Túnez al de Sicilia. Negativa de éste á la ratificación del convenio firmado por sus representantes. Recriminaciones del de Túnez por este hecho. Seguridad de cumplimiento dada por Sarriá en nombre de Jaime II. Esperanzas de obtener la restitución por mediación de éste.

De Abdala Mohamed Emir almuminin... al rey de Aragon, de Valencia y Murcia (1), Don Jaime, hijo del rey Don Pedro. Os enviamos esta carta nuestra de Tunez nuestra corte (haciéndoos saber que) llegaron vuestros mensajeros Bernardo de Sarriá y Pedro des Ledó y con ellos Alemán Sifra, mensajero del rey de Sicilia don Fadrique, para tratar con nos de paz y amistad con este rey por tiempo de diez años. Y en virtud de los poderes que traían, en los cuales se obligaba Don Fadrique á tener por firme lo que sus embajadores firmasen, firmamos con éstos un tratado de paz, que autorizaron con sus fir-

(1) Ya no era Jaime II rey de este reino.

بسم الله الرحمن الرحيم صلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلم تسليما

الحمد لله والشكر لله

Fig. 5.–Carta del Lihiani á Jaime II, quejándose del quebrantamiento de la paz existente entre sus reinos y Aragón y Sicilia por parte de corsarios catalanes y sicilianos. (4 de Chumada de 714. — 15 de Septiembre de 1314.)

mas cristianos y musulmanes; y el citado Bernardo de Sarriá demostró tener muy buenas maneras y discreción y actividad y lo distinguimos y honramos como cumplía, por ser embajador vuestro y almirante de vuestro reino. (A consecuencia de la) paz de Sicilia recibió treinta mil doblas, que guardó en su poder, enviando cartas acerca de esto con un mercader cristiano, por nos elegido, al rey don Fadrique (1); pero éste no ratificó la paz ni cumplió lo pactado por los embajadores vuestros y suyos, y al cabo de cuatro meses de solicitarle regresó nuestro enviado sin haber logrado su propósito; y desde entonces los corsarios de Sicilia no cesan en sus piraterías y las cosas de la mar continúan como antes. Y esto lo recriminan todos los reyes cristianos, que es cosa vituperable para todo el mundo de cualquier religion rechazar un pacto y perseverar y mantener una mala acción; ya de no venir embajadores vuestros y de vuestra parte no hubiéramos llevado á termino las negociaciones (con el rey de Sicilia), que nunca se ha portado lealmente con nos y al contrario ha prescindido de pactos y compromisos contraídos con nos y de los que convinieron sus antepasados con los nuestros, y así se lo dijimos á Bernardo de Sarriá y por esto nos dió á vos por fiador y adquirió el compromiso de resolver cualquier duda ó conflicto que pudiese surgir, bien de la cantidad de las treinta mil doblas, bien de cualquiera de las condiciones de la paz; y ya sabéis lo que ha sucedido con la citada suma y lo que ha hecho vuestro hermano; nos ahora sólo miramos á vos esperando lo que resolveréis en este caso, que así ha ido rodando hasta vos y que debéis resolver conforme á los pactos íntegramente, haciendo ante todo que sea devuelta aquella suma; no obstante todo esto, vos y nos continuaremos siendo amigos como antes. Dada el 27 de Enero de 1309.

Acta levantada en Túnez por el notario catalán Bernardo de Bellvehí, de lo que vió y oyó en esta ciudad durante la permanencia en ella de Bernardo de Sarriá.

Presentación de credenciales al almojarife de la aduana. Examen de las mismas por los cónsules y los mercaderes cristianos. Rumores de paz entre Sicilia y Túnez. La enseña de Don Fadrique izada en la Alhóndiga siciliana. Viaje de Guillermo Cibo, mercader genovés, á Sicilia. Su regreso. Rumores de no haber aceptado la paz Don Fadrique.

Universis et singulis ad quorum noticiam littere presentes pervenerint notum. Sicut ego Bernardus de Pulcro vicino (2) notarius publicus auctoritate Excellentisimi domini Regis Aragonum in Tunicio ad instanciam requisitionem Bolabeç el Penni Moxerifi doane Regis Tunicii (3) requirentis pro parte domini Regis Tunicii dico et confiteor sive testificor quod nobilis Bernardus de Sarriano ammiratus Exc.mi Domini Regis Aragonum una cum Petro Ledone et Alamanno Siffre venit et accesit in hoc presenti annno ab incarnatione Domini Millesimo trescentesimo octavo ad civitatem Tunicii quo Bernardo applicato deinde ad paucos dies producta fuit et ostensa in Doana Tunicii quedam littera sigillata pro parte Exc.mi Domini Frederici tercii Regis Sicilie facta quam vidi et legi in

(1) Un mercader de nación genovés y de nombre Guillermo Cibo.
(2) Bellvehí. Aparece en documentos de 1313 y 1314 (Mas-Latrie).
(3) Abulabas. Para éste no llevó recomendación Sarriá.

qua littera dicebatur sive legebatur sicut dictus dominus Fredericus tercius rex committebat quod dictus Bernardus de Sarriano et Petrus una cum Alamanno predicto nomine et pro parte dicti domini Regis Frederici possent et deberent tractare facere et firmare inter ipsum et illustrem dominum Regem Tunicii treugas duraturas et servandas ab utraque parte tam in mari quam in terra per totum illud tempus quod in hoc ambe partes ducerent effigendum et cetera que in ipsa littera continebantur. Et vidi in dicta doana anno predicto me presente et presentibus consulibus omnibus cristianorum Tunicii et pluribus mercatoribus cristianis sicut dicta littera visa lecta et examinata fuit et dicta et sententiata pro bona legali et sufficienti ad pacem sive treugam firmandam. Et post hec vidi dictum Bernardum de Sarriano et gentem sive familiam suam dicentem sicut firmaverat pacem pro dicto domino Frederico tercio rege Sicilie et sic publice dicebatur et dictum et divulgatum fuit dicto anno inter cristianos et sarracenos Tunicii quod pax erat firmata per dictum nobilem inter regem Tunicii et regem Sicilie. Et eo tempore vidi insigna seu senyeres dicti domini Regis Frederici apponi in fundico Sicilie (1). Et deinde ad aliquos dies eodem anno et tempore vidi quod Guillelmus Sibo civis Janue recessit de Tunicio misus ambaxator pro dicto domino rege Tunicii ad eundum in Siciliam ad dictum dominum regem Fredericum ut dicebatur pro denuncianda et notificanda pace predicta facta inter dictos reges. Et dictum Guillelmum Sibo vidi redire Tunicem postea eodem anno mense januarii (2) et audivi quod dictus Guillelmus retulit quod dictus Rex Sicilie noluit attendere nec observare seu firmare pacem seu treugam factam per dictum Bernardum de Sarriano et socios constitutos ad hoc. Et quod dictus ambaxator non potuit facere quod dictus dominus Rex Fredericus vellet habere dictam pacem pro firma. Facta est presens scriptura per me dictum notarium in Tunicio nonas febroarii anno predicto ad petitionem moxerifi predicti nomine et pro parte domini regis Tunicii volentis predicta fieri ad eternam rei memoriam. Et ad maiorem cautelam et auctoritatem Berengarius Bussoti tenens locum consulis Catalanorum in Tunicio in hoc testimoniale scriptum suum sigillum apposuit.

القطلانيون [de los catalanes.]

Hay otras cartas idénticas autorizadas por Pedro de Casella de Sexto, notario del consulado genovés de Túnez; Guillermo de Santo Cialupi, notario de los Pisanos (3), y otra de Andrés Mafulo, veneciano: todas traen señal de haber tenido sello pequeñito de cera impreso no colgante, y al pie respectivo se lee:

البشانيون [de los pisanos.]
الجنويون [de los genoveses.]
........البنا [de los venecianos.]

Difícilmente se hallará otro documento en el que más claramente se especifiquen los trámites de un tratado desde la llegada del embajador hasta la ratificación del mismo por ambas partes. Todo en él es interesante: la

(1) Este *izar la bandera* significa, según el contexto, que la paz se había firmado.
(2) Es ya el año 1309, por contarse en Aragón los años por la Encarnación.
(3) Este Santo Cialupi es el Escorcialupo de Mas-Latrie.

presentación de la credencial ante el almojarife; el examen de la credencial ante los cónsules y mercaderes cristianos, que la dan por buena; el secreto con que se llevan las negociaciones; el izar la bandera; la marcha de un mercader cristiano, genovés de nación, á Sicilia á recoger la firma de Don Fadrique; el regreso de aquél sin conseguir el fin para que había ido, y el requerimiento del almojarife á los notarios de las alhóndigas de todos los cristianos residentes en Túnez, para que den fe de cuanto han visto ú oído: todos estos detalles colocan este documento, como fuente histórica, por encima del más capital de los tratados.

Carta del Rey de Túnez el Lihiani á Jaime II

comunicándole su exaltación al trono y recordándole lo hecho por Bernardo de Sarriá.

من عبد الله زكربا ...... الى السلطان جاقمو ملك ارغون و .... مرسية .... فكتابنا هذا اليكم من حضرتنا بتونس ...... و الى هذا ...... راينا ان نعلمكم بما سناه الله لنا من الفتح و ما عرفنا فى حركتنا هذه من اليمن وا النجح و ذلك ان الشقى خالدا بعد توجهنا الى المشرق اعتز خلو ذلك الجو فوصل الى تونس و استحوذ عليها و قتل ملكها ظلما و عدوانا فاتصلت بنا افعاله الذميمة فاقبلنا الى البلاد و عند وصولنا الى طرابلس وجهنا اليه من قبض عليه و اخذ البلاد من يده و استقر الملك لنا و اعلمناكم بذلك لما نعقد من خلوصكم و محبكم و تعرفنا بعد وصولنا الى حضرتنا ان نصرانى اسمه برناط سريان كان وصل فى مدة من كان قبلنا رسولا و وكيلا مفوضا اليه من قبلكم و من قبل اخيكم صاحب صقلية من ثلاث اعوام او نحوها ليعقد الصلح عنكم و عن اخيكم المذكور مع حضرة تونس فعقد معه الصلح المذكور بعد تحقق الوكالتيين الواصل هو بهما من قبلكم و من قبل اخيكم و وقوف الرهبان و القسيسين و القناصلة وكافة النصرى عليهما و اعترافهم بانهما عاملتان عندهم و انهم لا ثكل فيهما فقبض مما وقع الصلح عليه مع اخيكم واجب عامين اثنين و ذلك ثمانية الف دينار كبيرة الضرب خمسينية العدد سوى ما ...... من هدايا و غيرها مما يحص اخاكم المذكور و يحصكم فلما انفصل بالمال المذكور لم يظهر لذلك الصلح اثره بل اخل و نبين من كتب اخيكم ان برناط المذكور خان فى ذلك المال و غدر و انه توجه الى جهتكم و هذه قضية يجب ان لا يهمل النظر فيها فان الوفاء هو ملاك السياسة و اصل الرياسة و هو المعهود منكم و المسموع عن ابايكم و عنكم و قد ذكر لنا انكم ثقفتم على ذلك الخاين هنالك بلاده و حصونه و انكدتم عليه ما فعل اشد الانكد هذا الفعل القبيح و الغدر الصريح فالغرض منكم استخلاص هذا المال و است...... بحول الله و اذا تيسر فتوجهونه مع بعض ثقاتكم صحبة رسولنا الموجه بهذا الكتب اليكم و هو الشيخ الطبيب ...... ابو

عبد الله محمد ابن الشيخ .... الطبيب ابى عباس ابن عيشون و قد امرناه ان يشافهكم بما القيناه له و يعود الينا بجوابكم مع الثقة الموجبة من قبلكم بالمال ان شاء الله .... وكتب فى السادس و العشرين لرجب الفرد عام احد عشر و سبعماية

(Archivo de la Corona de Aragón : Documento 126 de los árabes.)

Traducción contemporánea del documento anterior.

Del servidor de Deu zaqueri... al rey darago... e de Murcia (1)... avem scrit a vos de la presencia nostra de Tunis... e avem tengut en bo queuç fessem çaber el be que Deu nos ha fet de la conquista e ço queus fem saber en aquest moviment nostre de la gracia e del profit es que el traydor halit (2) apres que nos anam ves horient venc ab gran host damunt Tunes e housi (3) son rey ab gran tracio e ab gran falsia e a tort e vengren a sabuda nostra les sues obres males e axi vengren ves aqueles terres e com fom a Tripol trametem a el quil vence e pres les terres de son poder sotçmes lo regne a nos e avem vos fet çaber aço per ço que creem de la vostra bona voluntad e la vostra amor; e avem çabut apres que (som) plegatz a la nostra presencia (4) que .j. crestia que a nom Bn. de Sarria vench en lo temps daquel que era abans quenç (5) ab missatgeria e procuracio atorgada a el de vos e de vostre germa senyor de Sicilia be ha tres anys ho prop que fermas treva de vos e de vostron jerma damontdit ab la presencia de Tunis e axi ferma ab el la treva damontdita apres que foren verificades les dues procuracions que aporta ab si de vos e de vostron jerma e apres que la agren vista homens dorde e els dos clergues e els consols e molts crestians e atorgaren que eles eren molt be fetes e que noy (duptaven) (6) en re e axi reebe de ço que es la treva ab nostron jerma ço que pertany a dos anys e axo es vyt (7) milia dobles queren 4 dobles .j. doble (8) la cantitat aquesta. Exceptat (ço que fo donat a el de presents) (9) e daltres coses de ço que pertany a vostron jerma damont dit e pertany a vos e con el parti daci ab laver damontdit nons demostra a aquella treva negun senyal ans se solve es desfeu e fo manifest a nos per les letres de vostron frare que en Bn. damont dit nos mena lealment en aquel aver e ques nana ves les vostres parts e aquet fet cove que no sia menat neclijentment que la lealtat es fermetat de regiment e rayl (10) de senyoria es aço es ço que vos avets acostumat e ço que havem hoyt de vostres antecessors e jans an dit que vos avets emparat ses viles e ses castells e

(1) No lo era desde 1304.
(2) Jalid, hijo de Abu Zacaría, reinó en Bugía mientras Abu Asida en Túnez; con éste habia hecho un tratado para no destronarse el uno al otro; pero, muerto Abu Asida el 17 de Setiembre de 1309, Jalid salió cuntra el sucesor de éste, Assaid hijo de Jahya Aluatic, y lo
(3) mató [venció apoderándose del reino de Túnez].
(4) A Túnez.
(5) *que nos*.
(6) En el original árabe no se lee la palabra equivalente.
(7) *ocho*.
(8) En el original árabe no se leen las palabras equivalentes.
(9) A la letra : ocho mil dinares grandes de las de cincuenta. En el documento anterior se afirma que fueron treinta mil. Quizá explique la discordancia la variedad de monedas.
(10) *Arrel*, raiz, fundamento. En el original árabe no se leen las palabras equivalentes.

havets fort tengut en ley (1) aquesta malla hobra e la traicio gran e axi volem de vos que sia deliurat aquest aver (e que sia restituit) (2) ab ayutori de Deu e com sera avinent trametets lons ab algun dels feels vostres en companyia del missatge nostre que es trames ab aquest scrit a vos e el es el veyl (3)... metge Abu Abdala Mohamed fill del viell... el metge Abulaabeç aben Xanxo (4) e ya avem manat a el queus diga algunes paraules que li avem comanat e que torne a nos ab resposta vostra ab lo feel el qual vendra de la part vostra ab laver si Deu ho vol... fo escrita en .xxvj. dias de Rajeb que vol dir deembre en lany de DCC.XI (8 de Diciembre 1311).

Carta del Rey de Túnez al de Aragón

SOBRE EL ASUNTO DE LAS TREINTA MIL DOBLAS ENTREGADAS Á BERNARDO DE SARRIÁ.

Del seru de Deu zacri mir almomini ayutli Deu ab sa defensio e alony son temps ab son ayutori. Al Rey molt preat e gran e nomenat e alt e assenyalat e noble en Ja. Rey daragon e de Valencia e de Murcia e comte de Barcelona e capitan general per la sglesia e per el Papa fill del rey molt preat e grant e nometat e alt assenyalat e noble en Pere Rey daragon e de Valencia e de Mayorca e comte de Barcelona faça seguir Deu son proposit e continuesca generalment sa volontat. Avem scrit a vos de la nostra presencia en Tunis guarthe Deu... E nos quant vengem de nostre viatge a la nostra presencia e fo refermat el regne en nostre poder ferem nos saber ço que es escrit del fet den Bn. de Sarria (5) e ço que pres del aver nostre no leyalment ne sens engany e que laver el qual pres no veng en poder vostre ne en poder de vostre germa el rey... en fadrich ans lo retes a ses obs sens voluntat vostra ne de vostre frare. E axi tenyem en be quan fo axo que tramesesem a vos missatge ab letres nostres perque parlas en el fet daquest aver e per saber ço que vos hi sabiats e *no es tornat a nos el missatger ne sabem que es de son fet*. E sapiats... que nos no avem qui mes amem que vos e vostre frare e vos sots la nostra part de tots els cristians... fo scrit en el terç dia del mes de rajab any de D.ccxij. el qual era el quart dia del mes de novembre any de M.ccc.xij.

(1) *habéis vituperado*.
(2) No se leen estas palabras en el original árabe.
(3) *jeque*.
(4) El original árabe dice Haixun.
(5) Esta frase indica que sólo había escrito una vez.

ATENES EN TEMPS DELS CATALANS (1), per ANTONI RUBIÓ Y LLUCH.

L morir, en 27 de Juliol de 1377, el rey Frederich III de Sicilia, va deixar com hereua de la corona d'aquest regne y dels ducats d'Atenes y Neopatria, an ell anexionats, la seva única filla María, noya de quinze anys. Mes el nostre rey Pere 'l Cerimoniós, apoyantse en el testament de Frederich II, que excluía de la successió les dones, pretengué pera ell y la seva descendencia la sobiranía de la illa, y es possible que treballés també sota mà l'anexió dels dominis grechs sicilians. Durant tot el seu regnat perseguí ab constancia la realisació del somni imperialista d'unir altre volta, a la seva Corona, tots els estats governats per príncеps eixits del casal d'Aragó, que per distints motius polítichs se 'n havíen separat. Per això reservava pera 'l seu primogènit Joan la mà de la reina María, a fi de que 'l regne de Sicilia, que sempre s'havía mogut dins l'òrbita de la influencia catalana, fos una sola cosa ab la corona d'Aragó, com ho havía volgut ja 'l nostre més patriòtich cronista mig-eval, en Ramon Muntaner. El rey Pere en l'anexió de Sicilia hi veya vinculada no sols la conservació de Sardenya y Còrcega, més també la de les mateixes Ba-

(1) En l'any 1907 la Municipalitat de Barcelona ens feu l'honrosa comanda d'escriure la que podríem anomenar *Historia de l'Orient Català*. Un dels fruits d'aquest encàrrech es la present monografía. Des de que 'l reberem, devant de l'esplèndida munificencia ab que s'alentaren els nostres esforços y desitjos, y de la confiança que en nosaltres se depositià, desitjant fernos dignes d'una y altra, tractarem d'empendre un escrupulós exàmen y revisió de tots els materials arreplegats en l'espay de més d'un quart de sigle. Al efecte entrarem de nou en el nostre Arxiu reyal, decidits a comprobar y verificar una altra vegada totes les recerques abans fetes, començant altre cop la tasca d'una novella investigació, que judicarem havía d'esser mes fruitosa que l'anterior, alliçonats per una llarga experiencia y un més pregón coneixement del assumpte. Començarem de bell nou les nostres recerques pel regnat de Jaume II y decidirem continuarles fins al de Martí I, a fi de que quedés completament esbrinat, en tots sos antecedents y conseqüencies, el període de nostra dominació a Grecia. El resultat d'aquesta segona recerca, més ample y conscienciosa que la primera, ha sigut el duplicar el nombre dels documents que constitueixen el nostre *Diplomatari de l'Orient Català*, format ab materials trobats en més d'una dotzena d'Arxius, y el de escriure, per de prompte, y com assaig y preparació de la projectada Historia, quatre monografíes, a saber: *Atenes en temps dels catalans*: *L'Acròpolis atenesa en l'època catalana*, publicada per l'*Academia provincial de Belles Arts* d'aquesta ciutat; la *Llengua catalana a Grecia*, que ha vist la llum en el volum del *Primer Congrès Internacional de la Llengua catalana*, y els *Pobladors dels ducats catalans de Grecia*, que ha d'esser estampada pròximament en el *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras*. En aquestos estudis—als que esperem han de seguir altres, per l'estil dels que escrigué el gran Gregorovius, pera un treball semblant—y sobre tot en el present, s'han rectificat, en molta part, les nostres anteriors monografíes, y en particular les editades ab els noms de *Los Navarros en Grecia y el ducado catalán de Atenas en la época de su invasión* (1886), y *Catalunya a Grecia* (1906), fetes abdues demunt de materials insuficients y abans de nostres darreres investigacions en l'Arxiu de Barcelona, que no han terminat encara, y en els de Roma y Venecia. No citem el de Palerm, perque la visita que en 1907 li dedicarem y l'opinió dels seus doctes arxivers ens han comprobat que 'l treball fet per nosaltres en l'any 1896 fou definitiu. De tots aques-

lears—que necessitaven pera llur defensa d'altres baluarts ficats més mar endins—y la prosperitat mercantil de Barcelona (1).

Els ambiciosos projectes del rey Pere preocuparen seriament al partit nacional o indígena de Sicilia, que prenía 'l nom de fracció llatina y que durant més de mig sigle de guerres civils lluità contra la preponderancia de la fracció catalana. Llavors un dels caps d'aquesta, En Guillem Ramon de Moncada, ab un atrevit cop de mà, s'apoderà de la desventurada princesa María, portantla al seu castell d'Agosta, al bell cor de la regió catalana de la illa, d'on, al retornar de Grecia en 1382, el vescomte de Rocaberti se la endugué, pera tenirla més segura, al castell de Càller en Sardenya. Sicilia, durant molt temps, quedà sense sobirana y entregada a la anarquía.

La ràpida relació d'aquest interessant drama històrich, ab el que conclou la seva crònica 'l rey Pere, es un pròlech del tot necessari pera explicar les causes que determinaren a la major part dels pobladors catalans dels anomenats ducats d'Atenes y Neopatria, a cercar la protecció y la sobiranía directa del casal d'Aragó, d'on eren eixits els llurs antepassats. Ab més motiu allí que en Sicilia, ja que l'element català era 'l més preponderant, y el sicilià molt reduit, degué formarse a la mort de Frederich III, duch, titular més que efectiu, d'aquells estats, un poderós partit anexionista, sense preocuparse de la sort de la seva llegítima reina. Des de 1369 existía aquest partit, com ho prova la tentativa de proclamar duquesa d'Atenes la reina Elionor d'Aragó. Es probable que allí, com a Sicilia, fossin les dugues parcialitats polítiques, y sobre tot la que 's trovava bé ab l'estat anàrquich d'independencia de tot poder superior, les que ensangrentessin la terra ab continuades lluites, per l'estil de les que havíen obligat a proclamar, en 1375, per aclamació general de les universitats dels ducats, vicari seu, el noble en Lluis Frederich d'Aragó, del llinatge reyal dels nostres reis, comte de Salona y el senyor feudal més poderós de la terra.

No obstant, l'anexió dels ducats no fou inmediata. Els primers síntomes d'ella se 'ns presenten en l'estiu de 1379, dos anys després de la mort del rey Frederich III. No sabem lo que passà en aqueixos dos anys. Tenim sols co-

tos extrems pensem donarne llarga informació al nostre Ajuntament en quant nos ho permetin els urgents compromisos contrets ab l'*Institut d'Estudis Catalans*, que, al començar la seva existencia, requereix més que may el concurs assíduu y total dels individuus que 'l componen. Per de prompte, y pera cumplir un dever d'honradesa històrica, hem cregut que en monografíes soltes havíem de donar a conèixer tot seguit les troballes més importants respecte dels darrers temps de nostra dominació a Grecia, a fi de rectificar errors fundamentals, que han sigut admesos ja pels principals historiadors de la Grecia mig-eval, els Gregorovius, Lambros, Constantinidis, Kalligas, W. Miller y altres, que no han pogut conèixer a fons el nostre Arxiu de la Corona d'Aragó. En el present estudi, basat tot ell sobre fonts noves y autorisades, ens hem abstingut de mencionarles, fora de les més conegudes, a fi de reservarles pera la nostra Historia total, y no diem definitiva, perque may ho son els resultats de la erudició. D'aquesta manera no 's corre 'l risch de comprometre la novetat y l'esforç dels presents estudis. Consti, per lo demés, que ab el nostre *Diplomatari* 's pot comprovar qualsevol dels datos novells ara aportats y donats a llum per primera volta.

(1) Arxiu Corona Aragó : R. 1240, f. 269.

neixement d'una rebelió contra 'l vicari, de la rama menor de la casa d'Aragó a Grecia, mes ignorem si fou per motius de successió dinàstica. Lo que sí sabem es que 'l 7 de setembre feya díes que eren a Catalunya els primers missatgers de Grecia, perque en aquella data estava anomenat ja nou vicari dels ducats el vescomte de Rocaberti (1). Aquesta es la primera noticia, que ens dóna 'l nostre Arxiu, de l'historia dels nous dominis catalans de Grecia. De lo que tampoch ens cap ningun dubte, es que ab el fet de l'anexió coincidí, si es que no 'l causà o precipità, un altre d'extraordinari y del tot imprevist, la historia del qual es més obscura encara que la dels primers temps de la nostra dominació a Grecia : ens referim a la invasió navarresa.

¿Com y per què la gran companyía que a les ordres de l'infant de Navarra, Lluis d'Evreux, havía conquistat per ell el regne de l'Albania, baixà des d'aquella llunyadana terra als dominis dels catalans en la Grecia continental? Els únichs antecedents que tenim de dita companyía no fan per cert esperar un desenllaç tan imprevist. Format el seu nucli més poderós, a Navarra, per anar a ajudar, en les seves empreses ultramarines, a l'infant Lluis d'Evreux, el rey Pere li va concedir un salconduyt per atravessar els seus estats, y ab barques, pontons y altres vaixells devallaren els seus soldats per l'Ebre, des de Tudela a Tortosa, on s'embarcaren cap a l'Orient. A les derreríes de l'any 1376 morí 'l seu capdill, Lluis d'Evreux y vegentse desemparats en llunyanes terres, en compte d'oferir els seus serveys al rey de Navarra, son príncep natural, ho varen fer al rey d'Aragó, prometent ajudarlo en les seves guerres. Acceptà aquest la proferta després d'haver demanat permís al dit rey navarrès, sense posar altre condició que la de que portessin ab ells llurs cavalls y vaixells, de que 'n teníen bona provisió. En aquest sentit escrigué 'l rey d'Aragó, el 21 de Juny de 1377, als caps de la companyía, mossen P. de la Saga, Mahiot de Coquerell, camarlench del rey de Navarra, y Joan d'Ortuvia y Garro, escuders.

Res més sabem d'ells fins que, dos anys després, en 1379, trovem aquestos mateixos capdills en la Beocia y l'Àtica, lluytant precisament contra 'ls súbdits d'aquell mateix rey d'Aragó al qui havíen abans ofert llurs serveys, y ademés, en 1380, els veyem aliats ab els cavallers hospitalaris, dels que era cabalment Gran Mestre, des de 1377, un súbdit del rey d'Aragó, el famós Joan Fernández de Heredia, del qual la historia política 's confón ab la del xiv sigle. El rey Pere III, en una carta dirigida an aquest personatje, el 10 de Setembre de dit any, li manifestava la seva admiració per la conducta hostil dels navarresos, estant cabalment en pau ab el rey de Navarra (*sumus namque in pace cum rege Navarre... et gentibus suis*); però molt més encare degué sorpèndrel l'actitut del seu antich amich d'armes y de lletres, al qui un

(1) Arxiu Corona Aragó : R. 1268, f. 29.

any abans (2 agost 1379) felicitava coralment per la seva deslliurança del poder dels turchs (1) y l'instava a que retornés tot seguit al seu regne, puig havía menester d'ell y de sos consells (2).

Per explicarnos aquesta inesperada intervenció de la companyía navarresa en els assumptes de Grecia, hi hà que tenir en compte un antecedent històrich, y es la presentació en el principat d'Acaya, del qual s'havía considerat feudatari el ducat d'Atenes, de dos nous pretendents; d'una banda, Jaume de Baux, d'altre 'ls cavallers de la milicia de Sant Joan de Jerusalem. A les ordres d'un y d'altres veyem indistintament soldada la companyía navarresa en 1380 (3), sense que sapiguem de quina manera ni per quins motius se verificà aquell cambi de conducta de les antigues gents d'armes de Lluis d'Evreux.

Felip d'Anjou, príncep de Tarento, ensemps que senyor de la Morea y emperador titular de Constantinoble, morí en 1373, sense fills, lo mateix que'l seu germà Robert, per lo que heretà els seus drets, sobre Bizanci y l'Acaya, Jaume de Baux, nat de Francesch de Baux, duch d'Apulia, y de Margarida Anjou-Tarento, germana d'aquells dos príncеps. Els barons de la Morea no acceptaren de cap manera aquest pretendent, y proclamaren al mateix temps la reina Joana de Nàpols. Emperò aquesta cedí l'Acaya en 1376 al seu quart marit Otho de Brunswick, y en tal decadencia estava l'antich brillant principat franch dels Villehardouin, que aquell a son torn va arrendarlo per cinch anys al Gran Mestre dels Hospitalaris. Feya temps que a instancies del Pontificat desitjaven aquestos traslladar el centre del llur govern des de la petita illa de Rodes al continent grech y sobre tot a la Morea. L'habilitat diplomàtica del mestre Fernández de Heredia, elegit com hem vist en 1377, conseguí realisar en part aquest desig de la seva orde, y unit ab els venecians y ab l'arquebisbe de Patras, emprengué 'l *passagium* a la Acaya (4).

Devant del perill de l'invasió navarresa, la major part dels catalans que habitaven els ducats, y adhuc molts grechs, y fins els albanesos, els antichs

(1) In questo anno (1377) ancora il gran maestro di Rodi, di nazioni Catalana, passo da Napoli e andarono con lui molts cavaliers napolitans ed incontrato da Turchi fu preso colla magior parte da suoi. *Giornali Napolitano*, en Muratori, XX, 1038. En 1378 el Gran Mestre Heredia 's dirigí contra Lepant, que havía caigut en mans dels albanesos, y s'apoderà d'aquella ciutat. Emperò al anar a atacar més tart la ciutat d'Arta, residencia de Ghin Bua Spatas, va caure en un reconeixement en poder dels albanesos, que 'l vengueren als turchs. Vid. Karl Herquet : *Joan Fernandez de Heredia, Grossmeister des Johanniterordens* (1377-1396); Mühlhausen, 1878, p. 68.

(2) Nos por algunos grandes afferes que tocan gran proveyto nuestro e de nuestro Reyno vos havemos mester | Porque vos rogamos como mas affectuosamente podemos que vingades nos al mas ayna que podredes, etc.

(3) Sembla que en 1380 la companyía 's posà al servey exclusiu de Jaume de Baux. K. Hopf : *Griechenland im Mittelalter*, VII, 12. (*Diari napoletani*, XXI, 1045-46, nota 11). La companyía abans s'havía dividit entre'ls dos pretendents. Una part, comanada per Joan d'Urtuvia y Mahiot Cocarell, serví als hospitalaris, mentres la part més considerable, a les ordes de Sant Superan y Varvassa, seguí la sort del princep Jaume de Baux. - Herquet : *op. cit.* p. 71.

(4) Gregorovius : *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter*.-Stuttgart, 1889, t. II, cap. VII.

enemichs dels soldats de Lluis d'Evreux, que habitaven el terme de la Hellada y el fèu o terres del Comte de Demetriades, s'uniren com un sol poble, per demanar l'auxili y la sobiranía del rey d'Aragó, que abans, potser, ni tan sols havíen desitjada. Al cap del moviment anexionista hi trovem el poderós comte Lluis Frederich de Salona, y molts altres grans feudataris, com el comte de Demetriades (son nom ens es desconegut), Meliseno de Novelles, senyor de Stylis, els Puigpardines y els Ballester, que ho eren respectivament de les baroníes de Carditza (*Cadarniça*) y Atalandi (*La Calandri*), Queronea (*Cabrena*) y Petra (*Patriau*). Al seu costat se colocaren els regidors de les principals ciutats: Galceran de Peralta, que ho era d'Atenes; Guillem d'Almenara, de Livadia; els Lluries, de Tebes, y el valent capità de Neopatria, Andreu Çavall. Les cinch universitats dels dos ducats, Atenes, Tebes, Livadia, Neopatria y Siderocastron, també 's posaren sota la obediencia de la confederació catalana-aragonesa, y algunes com Atenes, Tebes y Livadia enviaren al rey Pere missatges especials. En cambi favoriren als navarresos el marquès de Bodonitza, feudatari dels catalans, el duch de l'Arxipelech, Nicolau dalle Carceri, els cavallers hospitalaris, molts grechs y molts catalans descontents.

En l'estiu de 1379, una part de la companyía navarresa, comanada per Joan d'Urtuvia, que havía sortit de Navarra ab cinquanta homes d'armes, allistats per ell, nombre superior al que reuniren pel seu comte Mahiot de Coquerell y altres capdills, se va presentar devant Tebes. Havíen acudit a defensarla, des d'Atenes, el noble Galceran de Peralta, ab molts atenesos catàlans y grechs, y des de Salona, el valent comte Lluis Frederich, y els dos castellans grechs de dita ciutat, Dimitro y Mitro. Emperò la heroica defensa de la Cadmea fou inútil devant de la traició. L'arquebisbe Simon, fill d'un turch y una grega, natural de Constantinoble, y antich *calogerius* o sacerdot grech, ajudat de Micer Aner, altre grech influyent de la ciutat, y dels traidors catalans Joan Coromines y Bernat Forner, del sicilià Francesch de Lenda, que ja havía sigut desafecte al vicari Lluis Frederich, y d'Oliveri Domingo, que fou el principal instrument de la perdua de Tebes, facilitaren la entrada en ella dels navarresos y feren inútils els esforços del grechs Dimitro y Mitro de Salona, de Dimitri Rendi d'Atenes, dels García Pertusa, Guido de Regio, Roger de Puntinyano; y demés lleyals a la casa d'Aragó. El noble Galceran de Peralta fou derrotat y fet presoner per Joan d'Ortuvia en un combat en les planures de la Beocia, y tota l'activitat del comte de Salona, un dels capdills més enèrgichs y valerosos que tingué la causa catalana, no fou prou a salvar l'antiga ciutat de Epaminondes, *caput et magistra* dels ducats, com l'anomenava el rey Frederich III de Sicilia.

Apenes havíen arribat a Barcelona els primers enviats de les ciutats de Tebes, Atenes y Livadia y del comte de Salona, manifestant al rey d'Aragó el desig d'esser sos vassalls naturals, y portant les noticies de la terrible in-

vasió navarresa, contra la qual y els rebels a la causa catalana demanaven sa protecció, y apenes acabava Pere III d'anomenar Vicari General seu en el nous dominis el vescomte de Rocaberti, pera qui havía estès ja 'l 13 de setembre 'ls capítols y condicions del seu càrrech, quan pochs díes després vingueren altres cartes de Lluis Frederich y de Galceran de Peralta, ab la funesta nova de la presa de Tebes y de la derrota y cautiveri del darrer. El polítich rey d'Aragó llavors s'hi repensà, y modificà per complert les resolucions preses dugues setmanes abans. La caiguda de l'antiga capital dels ducats y la presó del veguer d'Atenes, havíen modificat totalment la situació d'aquells apartats dominis, y adhuc el valor dels poders concedits als primers procuradors y missatgers de les dugues més importants ciutats d'aquells, y el rey anulà, o més ben dit, sospengué 'l nomenament d'en Rocaberti, fins que rebés una nova y plena confirmació de la voluntat dels seus nous súbdits, encarregant mentrestant a D. Lluis Frederich que continués desempenyant el vicariat general. Perduda Tebes, y près el de Peralta, se feya necessaria una expressió explícita de l'homenatge d'Atenes, que en 1379 no havía enviat procuradors propris. Els capítols entregats el 30 de Setembre a Bernat Ballester, missatger de Tebes y del comte de Salona, són del tot diferents dels primers capítols otorgats disset díes abans, al vescomte de Rocaberti, el 13 del mateix Setembre. D'aquesta manera 'l rey Pere donà temps a veure 'l curs dels aconteixements, abans de ficarse en una causa perduda y de comprometre inútilment els seus homes y cabals.

En el mes de Novembre següent retornà a Grecia, ab les noves instruccions del rey, el valencià Bernat Ballester, habitador de Tebes, tal vegada el personatge que va jugar un paper més important en el fet de l'anexió dels ducats. Aixís que hi arribà, se trobà ab que la ciutat y el fort castell de Livadia, la capital militar d'aquells, també havíen caigut en poder dels navarresos, a efecte, aixís mateix, de la traició, després d'una heroica y desesperada resistencia dels seus habitants, que recorda la dels numantins, y de sucumbir varonívolment, en son castell encinglerat, el seu veguer Guillem d'Almenara. La resposta que Bernat Ballester va portar de Catalunya als sotsmesos del nou duch y sobirà, motivà les dugues importants reunions d'Atenes, on se redactaren els seus famosos capítols, y de Salona, on se congregaren, per mor de la ocupació enemiga, els síndichs de les altres dugues universitats més importants del país ducal, Tebes y Livadia, cercant la protecció del vehí comte Lluis Frederich. De les disposicions contingudes en els capítols d'Atenes y de Salona y dels fets posteriors de l'invasió navarresa, n'hem parlat ja llargament en una obra anterior (1).

No hem, donchs, d'insistirhi, perque en la present ullada general pre-

(1) *Los navarros en Grecia y el ducado catalán de Atenas en la época de su invasión.* - Barcelona, 1886, p. 102 y següents. *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras,* t. IV.

liminar, sols ens hem proposat rectificar, en ses linies generals, els nostres estudis y monografíes precedents (1) y donar a coneixer altres y interessants punts de vista, que'ns ha sugerit la lectura de recents publicacions, y la recerca y troballa d' importants documents en l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

L'invasió navarresa donà un cop de mort als ducats catalans, que feya temps arrossegaven una precaria existencia, combatuts per l'anarquía y tota mena d'enemichs exteriors. Abans de 1379, se pot dir que's mantenía encara la seva unitat geogràfica, y ab la mateixa extensió quasi del temps del gran conquistador Alfons Frederich d'Aragó, avi del que ara era 'l més ferm puntal de la seva defensa. En el ducat de Neopatria, els servis primer y els albanesos després, invadiren y conquistaren gran part de la Tessalia, ja des de 1337 y posteriorment y molt abans de l'anexió catalana s'havíen perdut les ciutats de Farsalos, Domokos, Gardiki, Lechonia y altres. En 1365, sufriren els ducats un nou desmembrament ab la venda, quasi imposada pels venecians, a Bonifaci d'Aragó, de Carystos, cobdiciada fortalesa situada al S. de la Eubea o Negropont, y un altre de més trascendencia encara en 1374, ab la perdua de Megara, arrebatada per Nerio Acciajuoli, la qual deixà l'Ática oberta y indefensa a les seves posteriors irrupcions, que li guanyaren la conquista d'Atenes.

Més forta que aquestes desmembracions territorials de la periferia dels ducats, fou la que realisaren els navarresos, clavantse com una espina en el centre mateix del territori, y emportantse, ab un cop de mà atrevit, la Beocia entera, que no retornà may més al poder dels catalans. El ducat d'Atenes quedà quasi reduit al territori de l'Ática, y el de Neopatria a la seva capital del mateix nom, conservantse únicament intacte, com llaç d'unió entre 'ls dos separats dominis, el comtat de Salona, en la Lòcrida, ab els fèus o baroníes anexes de Lidoriki (*Ledorixs*), Zeitun (*Citó*) y Siderocastron (Heraclea ?), y els ports de Galaxidi y Vitrinitza. Y no sols desaparegueren del domini català les dugues més importants ciutats de la Beocia, sinó adhuc les baroníes d'aquesta regió de Karditza y Atalanti, pertanyents als dos germans Puigpardines, y les de Queronea y Petra de P. de Ballester, de les quals no se 'n torna a parlar més en els registres de l'antiga cancillería aragonesa.

En la primera meitat de l'any 1382 morí, deixant sols una filla del seu matrimoni ab la princesa Elena Cantacuzeno, el comte de Salona, Lluis Frederich, el darrer rebrot de la nissaga dels conquistadors, el capdill català més temut pels navarresos, y el que verdaderament salvà aleshores el país ducal. Des d'aquest desgraciat succès, bé podem dir que la historia de la Grecia catalana no es en rigor altre cosa que la historia d'Atenes. Res més inte-

(1) Entre ells, el recull titulat *Catalunya a Grecia*.-Barcelona, Avenç, 1906.

ressant, donchs, que donar una lleugera idea de lo que era aquesta ciutat famosa al realisarse la seva anexió tan gloriosa per la nostra terra. Fa encara més curiosa la esmentada historia, la consideració de que quasi res sabem d'ella durant el período anterior de la dominació franca, que, per una serie de coincidencies afortunades, fou molt més pròspera y pacífica que la nostra. La manca d'un sol alt capdill militar o aristocràtich, com els duchs de la Roche, que fes el poder hereditari, es la causa de que la dominació catalana en Grecia, tota dispersió y individualisme, tota plena de governs locals y d'autonomíes, no tingués major estabilitat y no alcancés més llarga durada. Una altra n'hi ha encara que explica la major pau y benestar del ducat franch. Aquest se trobà durant molt temps rodejat d'estats germans, alguns com el d'Acaya, del mateix origen, y no 's ficà may en atrevides empreses, ni en conquestes exteriors, mentres que sobre l'estat fundat pels catalans caigueren de primer les terribles y repetides excomunions del Pontificat y després una allau de calamitats y enemichs de tota mena, creuades dels Gualter de Brienne, per reconquistar el territori perdut, guerres ab els venecians, atachs de turchs y d'albanesos, de grechs y de florentins. Axís y tot, aquell estat, ab municipis a la catalana, mig militar y mig feudal, mig anàrquich y mig organisat, va fer el miracle de durar quasi una centuria.

Mes no es precisament la historia més o menys obscura y gloriosa dels nostres antecessors en aquelles terres lo que ofereix major interès; aquesta historia, transplantada a qualsevol altre regió de la terra, no tindría ja 'l mateix valor. Lo que després de tot desperta més la curiositat dels filhelens de Europa, respecte els recents descubriments realisats en el nostre Arxiu o en els d'Italia, es la consideració de que 'ls documents trobats van a ilustrar el quadre de la historia d'Atenes, durant un període de la seva existencia. Com ja varem manifestar en la nostra Memoria endreçada al Ajuntament de Barcelona, al donarli compte de l'estat de nostres estudis y recerques, tot quant tendeixi a esclarir el passat d'una de les més famoses y més nobles ciutats del món, té, pera la civilisació de la qual fou el breçol, un interès excepcional, perque, com ja s'ha dit més d'una vegada, aqueixes ciutats que han esdevingut el símbol d'un poble o d'una raça, o en les quals ha quedat gravada d'una manera plàstica una civilisació entera, perteneixen a tota la humanitat y són sempre immortals.

Catalunya deixà gravada per un temps en aquest poble excepcional una part de la seva vida, y hi portà la seva llengua, les seves lleys y les seves costums, y mercès a n'aquest gloriós y inesperat episodi del nostre passat, un català en certa manera pot considerarse històricament ciutadà d'Atenes.

Des de Justinià fins a l'aparició en ella dels catalans, y principalment fins al govern dels reys d'Aragó, bé 's pot dir que aquesta ciutat immortal no tingué historia. Les seves noticies se limiten a alguns fets aislats, a algun

que altre nom dels bisbes que la governen, o de sants peregrins que la visiten; y en l'època bisantina, sols reflecten sobre d'ella alguna gloria les famoses emperatrius ateneses Irene y Teofano. En tot aquest llarch període d'obscuritat y decadencia, en que fins s'ha arribat a dubtar de la seva existencia, una sola figura gloriosa y solitaria s'alça demunt de les seves ruines, en el sigle XII : el bisbe Miquel Acominatas. En ell sembla reviure 'l sentiment patriòtich dels Pericles y Temístocles, ab el fervor y la eloqüencia dels Basilis y Crisòstoms. Sense haver nascut a Atenes, es l'únich que, abans de la dominació llatina, pot dirse ab orgull ciutadà de la patria del saber y la bellesa. En ell encarnà la consciencia y l'ànima d'aquella ciutat excepcional, y ell fou l'únich digne de plorarla, com Jeremíes, al arribar la hora del seu cautiveri. Després tornà de nou a callar el numen de la seva historia fins als díes de Pere III, en que una claror heroica y elegíaca sembla que dona a les seves famoses ruines, com a la dels raigs d'un sol ponent, un interès més intensament estètich.

Com després de la batalla de Leuctres, l'engrandiment de Tebes, degut a les seves victories sobre Esparta, inspirava gelosía als atenesos, aixís mateix en el darrer terç del XIV sigle, l'antiga ciutat de Pericles, pobre y casi despoblada y isolada del centre dels ducats, però orgullosa ab els seus recorts, no acceptava de bon grat la hegemonía política de la capital tebana. Per això en 1380 demanà a Pere III, bé que inútilment, que sancionés la separació guvernativa, entre ella y les ciutats de Tebes, Salona y Livadia, acceptada abans pel vicari general Lluis Frederich [1].

Ab aquest interessant divorci, obre l'Atenes catalana la seva vida política a l'entrar a formar part de la corona aragonesa. Mes, per desgracia, no li calgué disputar més sa primacía a la seva antiga rival. Ella desaparegué per complert, com universitat catalana, ab la invasió navarresa, y des de llavors la verdadera capital dels dominis grechs, en els regnats de Pere 'l Cerimoniós y Joan I, es Atenes. Als seus costats quasi sols figuren, com estat feudal, el comtat de Salona; com universitat o municipi, la ciutat de Neopatria.

La vida d'Atenes del XIV sigle, y sobre tot la dels temps de la dominació del casal d'Aragó, que durà sols vuit anys, es més fàcil de conèixer y reconstruir que la de les demés ciutats gregues, adhuc la mateixa Tebes, pels importants testimonis que d'ella s'han conservat : d'una banda els seus famosos capítols de l'any 1380, en llengua catalana, el document històrich més llarch y curiós referent a la seva migrada existencia social y política per espay de tres sigles; d'altre banda les impressions del viatger Nicolo da Martoni, en 1395, set anys després de la presa de la Acròpolis per Nerio Acciajuoli, que constituei-

(1) «Respon lo senyor rey que ell enten que les universitats d Estives et de Cetines e don Loys d Arago... sien tots una cosa e sien regides et governades per lo dit vescomte vicari seu general...» Capítols d'Atenes de 20 de Maig 1380.-Arxiu Corona Aragó : R. 1366, f. 49 v.

xen la primera y més detallada descripció monumental d'Atenes en l'Edat mitjana. Es veritat que la seva historia en aquell obscur període no se 'ns ha conservat en un llibre, com la de les hassanyes dels catalans en l'Orient, o com les dels conquistadors franchs en la Morea; mes l'arxiu de la casa reyal de Barcelona, com ja havía previst el meritíssim Hopf (1), ha vingut en certa manera, per desgracia no tant com ell se pensava, a omplir aquest buit, y avuy l'Atenes catalana del XIV sigle es molt més coneguda que la francesa del XIII y casi tant com la italiana de la quinzena centuria, època en que 'l Renaixement havía despertat la curiositat del món envers el breçol més gloriós de la cultura clàssica. Més documents datats a Atenes, o referents a ella, s' han conservat de l'època catalana que de les dugues altres dominacions francesa y italiana plegades. Si en compte de dependir de la corona de Sicilia, hagués estat sa metròpoli l'aragonesa, avuy en día, historiadors y arqueòlechs vindríen als nostres arxius a escorcollar el seu passat en els obscurs díes mig-evals.

La *Cetines* catalana no es la ciutat més pròspera de l'Acciajuoli que visità en 1436 y 37 y descrigué Ciriach de Ancona, ni tan sols la que fruí llarchs anys de pau durant el govern dels duchs de la Roche; mes res tenía que envejar a la ciutat del prelat Miquel Acominatas quan, apartada dels grans centres de la historia, era sols la capital d'una obscura y llunyana *eparchia* de l'imperi de Bisanci. El seu nom de *Cetines* no es català, es el nom vulgar en la llenga del poble vençut. Històricament apareix per primera volta en la època franca en 1278 (2); després ja no 's pert fins els díes de la conquesta turca (3). La Cetines mig-eval fou sempre molt poch poblada. El citat Acominatas posa en 1183, en boca d'ella, en una retòrica personificació, aqueixes paraules al dirigirse al pretor bisantí : «Mira, la més famosa de les ciutats... convertida en un poble petit y inhabitat, sols conegut de nom, per les seves venerables ruines... La que vencé per terra y per mar als perses, mírala ara combatuda y saquejada per petits vaixells de pirates» (4). Durant les dominacions borgonyona y catalana aumentà, sens dubte, sa població, però en 1395, quan la visità 'l viatger italià Nicolau de Martoni, apenes tenía unes mil

(1) «Una buona e vera storia d'Atene non serà possibile finchè non vengano publicati i ricchi tesori dell'Archivio di Barcellona, negli scaffali del quale dormono ottant' anni di storia atica.»

(2) FERDINAND GREGOROVIUS : *Geschichte der Stadt Athen im Mittelalter.*-Stuttgart, 1889, t. I, p. 425.

(3) ... antiqua e bella cittade de Greci, Atene... chiamata nel presente Setines...» STEFANO MAGNI : *Estratti degli Annali Veneti.*-HOPF : *Chroniques Gréco-Romanes*, p. 204.-En una carta d'Antoni Acciajuoli (25 de Setembre 1423), s'anomenen Atenes, *Setines*, Tebes, *Stivas*, Megara, *Megra.* - GREGOROVIUS : *Geschichte der Stadt Athen*, t. II, 293.

(4) Vid. GREGOROVIUS : *Athen in den dunkeln Jahrhunderten.* Separatdruck aus «Unsere Zeit...» 1881. Heft. 5. Hem consultat la traducció grega d'aquest estudi, del sabi profesor y historiador d'Atenes, Spiridion P. Lambros, en la colecció general de les monografíes del gran historiador alemany, publicada ab el títol de ‘Ιστορία τῆς πόλεως 'Αθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, etc. 'Εν 'Αθήναις; 1904, t. II, p. 497. Vid. Αἱ 'Αθῆναι κατὰ τοὺς σκοτεινούς αἰῶνας.» El mateix bisbe Acominatas deya, dirigintse al megaduch Stryfnos, que tota la riquesa d'Atenes s'encloía en els misteris de l'Iglesia de la Verge (el Partenon), y que tot lo demés era un munt de ruines.-Ibid. II, 499.

cases (1). S'ha de tenir en compte, no obstant, que la ciutat havía passat, en quinze anys, per les tres terribles escomeses dels navarresos, dels florentins y dels turchs, y pels horrors de la epidemia y de la fam. Recordis, ademés, que la resistencia de l'Acròpolis catalana contra Nerio Acciajuoli durà més de quinze mesos. Però la despoblació y pobresa d'Atenes, se mantingué també mentres la governaren els nostres paisans. N'hi ha prou ab recordar el testimoni de Ludolf de Sudheim o de Westfalia, que visità l'Orient de 1336 a 1341, quan encara no s'havía extingit l'esperit marcial dels catalans: «Hæc civitas quondam fuit nobilissima, sed nunc quasi deserta» (2). Més sugestives encara que les expressions esmentades dels dos viatgers extrangers, son les de la mateixa ciutat de Cetines quan se dirigeix al rey Pere, demanantli que proveeixi per oficial y regidor seu en Romeu de Bellarbre, «*lo qual coneix los affers de la dita universitat e pobretat e afany del poble d'aquella*» (3). Lo que deyen els síndichs d'Atenes en 1380 al rey Pere, ho confirmava en 1396 el Senat de Venecia, al donar una assignació al batlle Contarino durant l'ocupació veneciana, en vista de la pobresa de la ciutat y de l'Àtica (4).

La població catalana d'aquesta decaiguda ciutat, apartada de tot comerç del món, no podía esser tampoch molt numerosa. L'anomenada companyía caigué com una allau sobre les terres del ducat, però el nucli més poderós restà a Tebes y en les regions vehines. Al cap de setanta anys, aquesta primitiva colonisació forçosament s'havía anat reduint per l'emigració, les guerres y els casaments mixtes; de día en día anaven disminuint, per consegüent, les families dels *conquistadors*, y aumentant, pel contrari, el nombre de *gasmuls* o fills de raça mixta. D'aquesta disminució de la població catalana a Atenes, y en general als ducats, en tenim una palesa proba en la resposta que'l rey Pere III donà a la demanda d'anulació d'un dels capítols de la constitució de la companyía, que, per natural instint de defensa y conservació, prohibía la donació de tota mena de bens a l'Iglesia y als monastirs. «Respon el senyor Rey que açò sería mal estament dels ducats per *çò com hi ha poca gent nostrada, e si aquells pochs que y son* lexaven les possessions a lesglesia, noy hauría qui defenes los ducats, car les gents eclesiàstiques no son gents darmes ne son de la jurisdicció del senyor Rey» (5).

En el temps de l'anexió dels ducats sembla que no quedaven a Atenes

(1) ...Nunc vero ipsa civitas habet focularia unum mille vel circa... W. JUDEICH : *Athen im Jahre 1395 nach der Beschreibung des Niccolo da Martoni.-Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts.*-Athen, 1897, XXII, 4, p. 423.

(2) GREGOROVIUS : *op. cit.* (Trad. Lambros), II, 342.

(3) Arxiu Corona Aragó : R. 1366, f. 49 v. Vid. la nostra monografía *Los navarros en Grecia y el ducado catalán de Atenas en la época de su invasión.*-Barcelona, 1886, p. 242.-Tirada apart de les *Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, t. IV.

(4) «Considerata paupertate dicte terre, ut non perveniat ad extremitatem.» Venecia, 6 Octubre 1396.-Archivio di Stato. *Misti* XLIII, f. 155.-GREGOROVIUS : *op. cit.* II, trad. Lambros, p. 619, nota.

(5) Arxiu Corona Aragó : R. 1366, f. 49 v.

sino molt escasses families dels *conquistadors*, com els catalans mateixos les anomenaven. Una de les poques excepcions, al menys pels datos que coneixem, es la de Ses Planes, que 'n 1372 havía ja alcançat als seus quarts hereus, y de la qual existía encara en 1380 un Joanot Ses Planes, a qui 'l rey Pere feu una concessió de bens. El cap d'aquesta familia sería, sens dubte, en Guillem Ses Planes que'n 1321 era veguer de la ciutat, càrrech que sembla 's degué fer en els Ses Planes hereditari. Tal influencia va arribar a atènyer, que dos duchs de la casa reyal siciliana-aragonesa li concediren la proprietat de certs bens destinats a la custodia y defensa de l'Acròpolis (1). En la Cetines catalana no hi feu estada cap de les grans families dels conquistadors que 's repartiren els primers fèus o càrrechs dels ducats, com els Novelles a Neopatria, els Roger de Lluria a Tebes, y els Frederichs d'Aragó a Salona, Egina o la Eubea. La noblesa hi estigué representada pels Joanes, procedents de Valencia; pels de Vita, dels que trobem una branca a Barcelona; pels de Pau, que donà a l'Acròpolis el seu darrer castellà y heroich defensor; pels Berenguer de Rodeja, y pels Peralta de Sicilia, dels comtes de Caltabellota, emparentats ab la casa reyal, a la que perteneixía'l valent Galceran, regidor casi perpetual d'Atenes des de 1371, el qual tal vegada al veures preterit pels Romeus de Bellarbre y els nous adictes al rey Pere, se retirà més endevant a la seva antiga patria d'origen (2).

Els capítols d'Atenes són fets en profit, més que de la ciutat, d'una petita y obscura burgesía que desempenyà en la seva defensa un paper importantíssim, al veures privada de son regidor natural, el noble Galceran de Peralta, près en l'estiu de 1379 pels navarresos. Els enemichs de la causa catalana, de que tenim noticia, se redueixen quasi a les families dels Colomer y dels Coromines, dels que 'n figuren tres rebels o traidors. Es probable que pertenesqués a la primera el Jaume Colomer (Jacobus Columbinus) que en 1394 defensà valentment l'Acròpolis, en companyía del notari Nicolau Macri, contra les embestides dels turchs (3).

Els defensors d'Atenes contra 'ls navarresos, foren notaris grechs o sicilians, com Dimitri Rendi y Pere Valter; o bé obscurs ciutadans com Guerau de Rodonella, síndich enviat a Catalunya; com Berenguer Aranyola, sots castellà de l'Acròpolis, com Francisco Pons, o el castellà y capità Romeu de Bellarbre, alguns d'ells tan pobres, que ni bens tenían a la ciutat (4). El rey pre–

(1) Messina, 7 Janer 1372. Arxiu Palerm : R. C. VIII, 206; document publicat per Sp. Lambros en el tercer volum de la traducció grega abans citada.

(2) Sobre els Galceran de Peralta a Sicilia. Vid. Cav. GIUSEPPE TRAVALI : *Un atto di assignazione di dote del 1416*, p. 4 a 11.

(3) Vid. la monografía de F. Gregorovius, traduída per Sp. Lambros, ab el títol 'Η πρώτη κατάληψις τῶν 'Αθηνῶν ὑπὸ τῆς Βενετικῆς Πολιτεῖας, y publicada en dita obra. II, 617 y 624.-Nosaltres creyem que 'l Jacobus Columbinus citat en un dels documents publicats per Gregorovius, perteneix a la familia catalana dels Colomers d'Atenes, que com altres restaren en la ciutat.

(4) Ens referim a Romeu de Bellarbre. Vid. els Capítols d'Atenes ja citats.

mià als Rodonelles, Bellarbres y Aranyoles ab concessions de les propietats dels traidors ó ab càrrechs públichs, y fins ab pensions reyals a Valencia o Catalunya, segons llur procedencia. Al costat d'aquestos noms sols hi trobem els de Berenguer Castell y de Micer Guillem Safont, y abans de l'anexió, els de Guillem Pujal, castellà, y Bernat de Vich, veguer d'Atenes (1). També hi havía a Atenes algunes families que semblen de llinatge aragonès, com les de Jaume Sanchez de Lleyda y d'Antoni Çaragoça, enviat en 1382 a Catalunya, pera lograr la confirmació reyal de les franquicies y privilegis de la ciutat.

La població nostrada hi experimentà algun aument durant els regnats de Pere III y Joan I. Al caure Tebes y altres viles en poder dels navarresos, molts dels seus habitants se refugiaren en el Negropont; altres emperò corregueren a arrecerarse sota l'ombra de l'inexpugnable Acròpolis (2). En la llista de families nobles dels ducats, conservada en la cancillería reyal, s'afegeix darrera del nom de Berenguer de Rodeja : «e apres molts honrats qui son en la ciutat de Cetines» (3). A n'aquells emigrats que de segur no pogueren retornar a les seves llars, s'hi uniren passat l'any 1379, els anants y vinents de Grecia a Catalunya. El Pireu, o Porto-Leone dels italians, y el port de Livadostro, tornaren a animarse desprès de tant temps de solitut y encantament, pel terror dels pirates y les imposicions dels venecians (4), ab les naus que portaven a Catalunya des de 1380 a 1387 els missatgers d'Atenes, els Guerau de Rodonelles, Joan Boyl, Berenguer Aranyola, Antoni Saragoça y altres, y ab l'arribada dels ballesters catalans y de les llances qu'acompanyaven al vescomte de Rocaberti, o a son llochtinent Ramon de Vilanova. De la mateixa manera s'animaren llavors els petits ports de Galaxidi y Vitrinitza, en el golf de Lepant, ab les naus de Barcelona y Mallorca portant de retorn als procuradors dels comtes de Salona, que sovintejaven també 'ls seus viatges a Catalunya.

Ni els documents d'aquesta època, ni els de l'anterior a l'anexió, ens han conservat cap nom de grechs atenesos enemichs a la nostra causa, sino al contrari, de leyals amichs dels catalans. Tals foren Dimitri y son cunyat Joan Rendi, y més tart Nicolau Macri. Nicolau y Dimitri eran abdosos notaris de la ciutat; aquest, des de 1366; aquell, des de 1386. Dimitri Rendi fou distingit

(1) Arxiu Palerm.- R. C. VI, 63 v.-Any 1374.

(2) Item placia a la dita reyal majestat que totes aquelles persones qui hauien bens e posessions e heretats en la ciutat de Estives e en les altres parts dels ducats, los quals sen son trobats es troben fins al jorn d'huy en Cetines, e son en ajuda, socors e favor e defensio e manteniment de la dita ciutat e castell de Cetines e encontra los enemichs capitals... etc.-Capítols de Atenes. Arxiu Corona Aragó : Reg. 1366.

(3) Arxiu Corona Aragó : R. 1559, f. 1.

(4) En la treva acordada en 9 Juny 1319 entre 'ls catalans y els venecians, aquests posaren per condicions per evitar la piratería y impedir l'aument de la armada catalana, que la Companyía no admetés pirates en els seus ports, ni pogués armar cap lleny (*ligna aliqua a remis*) en tot el mar d'Atenes, ni en cap part confinant ab la illa de Negrepont, y que 'ls vaixells o llenys que al present tenien «debent facere trahi in terram et de eis accipi et trahi unam tabulam de subtus; et corredi lignorum ipsorum debeant colocari in castro Athenarum» o sigui l'Acròpolis.-Venezia, Archivio di Stato. Com. II, f. 55 v.-Mas-Latrie : *Mélanges historiques*, III; *Commerce*, p. 44 y següents.

pels reys Frederich de Sicilia y Pere III d'Aragó, ab tots els honors y privilegis de que fruien sols els *conquistadors*, lliurant sos bens de tota mena de *cumerxos, coltes, cavalcades, guardies y manifests*; y ademés se li concediren a Atenes els bens de Calochini y de Guillem d'Almenara, a Tebes els de Pere Ibañez, y per últim la cancillería d'aquella ciutat, ab el sou de .xl. ducats d'or, sobre 'ls *cumerxos* y entrades de dita universitat (1). Quan en 1374, Megara caigué en poder de Nerio Acciajuoli, el futur conquistador d'Atenes, Dimitri Rendi va esser un dels seus més braus defensors, lo qual demostra que no seríen els catalans tan durs envers llurs súbdits grechs, quan axís se feyen estimar per ells. Y que no era 'l notari Rendi l'únich fill de la raça vençuda que fruía dels drets de ciutadanía franca, ho proben, ademés, els noms de Constanti Calochini y Arguni (2).

Ab el notari Dimitri Rendi fa la primera aparició en la vida política de Atenes l'element grech, que des de l'invasió dels llatins a principis del XIII sigle, havía quedat en la més complerta obscuritat. Durant la dominació borgonyona en Grecia no 's troba un sol testimoni de la vida dels grechs en l'Ática y Beocia. El poble grech havía sigut del tot esborrat en l'historia d'aqueixes encontrades. Els *arcontes* nacionals no figuren per res en aquests temps mig-evals y sols tornen a reaparéixer en els dels Acciajuoli o dels turchs. Baix d'ells les families principals d'Atenes que porten els cognoms de Chalcocondyles, Paleòlechs, Beniselos, Limbones (3) y altres, conservaren l'esperit y les tradicions nacionals. L'influencia de la fracció grega va aumentar ab la desaparició dels catalans, y sota 'l govern dels mig helenisats duchs florentins. La filla de Rendi, María, fou l'amistançada del famós Nerio Acciajuoli, y mare d'Antoni (1394–1435), el més poderós y afortunat duch d'aquella dinastía. De la familia Rendi, que comença la seva historia baix la dominació catalana, se conserven encara branques a Atenes y Corent (4). Entre 'l Pireu y Atenes hi ha una petita iglesia coneguda pel poble ab el nom de Sant Joan de Rendi, y no falta qui pensa que estava compresa en les propietats donades pels catalans al valent notari atenès (5).

(1) Arxiu Palerm. R. C. VIII, 29, Messina 29 Juliol 1366.-Capítols d'Atenes, 20 Maig 1380.-Arxiu Corona Aragó : R. 1366, f. 49 y s.-Ibid. Tortosa 10 Abril 1383.-R. 1559, f. 10. En els citats capítols se diu : «en tant com lo honrat en Notari dimitri Rendi... se haja be e leyalment demostrat e afanyat de tot son poder contra ls enemichs capitals e sofert afany e desteniment per los dits enemichs e dapnatge de sos bens e haja mantengut la leeltat feeltat e puritat de la sacra reyal majestat de la sacra corona d aragó,» etc.

(2) Arxiu Corona Aragó : R. 1366, f. 49.-*Los navarros en Grecia*, p. 248; «los quals bens (d'Arguni) ten e posseix la Cort de Cetines per rao et ocassio de la mort omicidal... per lo dit Arguni feyt e complit an simi quondam segons que daço pus largament appar contenir en les actes de la Cort de Cetines.» Capítols d'Atenes, etc. El privarli dels seus bens per homicidi prova que 'ls posseía de dret propi. Els dits bens foren concedits a Berenguer d'Oroniola o Aranyola, sotscastellà de l'Acròpolis.

(3) *Catalunya a Grecia*, p. 34.

(4) CONSTANTINIDIS : Ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, 1894, p. 410.

(5) K. A. Christomanos ho sosté axís en el detingut estudi que dedicà a la nostra obra *Los navarros en Grecia*, etc. en la revista grega Ἑβδομάς, n. 134.-Atenes, 21 Setembre 1886.

Interessant sería conèixer les vicissituts d'aquesta raça grega y de l'esperit helènich durant els obscurs sigles de la dominació llatina. Mes des de l'historiador atenès Dexipo, en l'època de l'invasió dels Héruls (a. 269), fins a l'historiador Laònich Chalcocondyles, fill també de la ciutat de Palas, que visqué en el XV sigle, baix el govern dels florentins Acciajuoli, o sigui en tota la duració dels temps mig-evals, no produí aquella un sol escriptor, teòlech, filosof, poeta o gramàtich. Ab tot y això no 's vagi a creure que durant la dominació llatina s'extingís completament el culte de l'art, ni l'amor als seus antichs escriptors. Els atenesos guardaren ab viu sentiment estètich les grans obres del geni clàssich, per més temps que 'ls romans. A darrers del XII sigle 'l famós Acominates se 'n duya a la seva seu episcopal una colecció de manuscrits d'Homer, Aristòtil, Galé, Tucidides y altres clàssichs, y va trobar ademés en el Partenon, convertit en temple de María, una petita biblioteca metropolitana, de la que arrivà alguna que altre reliquia, salvada del saqueig dels franchs, al temps dels catalans (1). També s'han conservat escasses però precioses noticies de còdices grechs, copiats a Atenes durant la nostra dominació, que han anat a parar a les Biblioteques de Ferrara y de Paris, y adhuc s'han salvat els noms dels que'ls copiaren o posseiren. Axís sabem que pels vols de l'any 1339, l'atenès Demetrios Peroulis copiava les obres de Teòcrit, y que per la mateixa època, el sacerdot Cosmas Kamelos, exarca de l'iglesia grega de l'Ática, reduida a la més precaria situació, trelladava per us del metge grech Demetrios de Chlomos, els llibres de medicina d'Oribasios y de Myrepsios, lo qual indica que encara cremava alguna guspira de foch en l'antich altar de les Muses y de les Gracies (2).

Enllassat ab l'estat de la cultura a Atenes, baix el govern dels catalans, ho està també 'l de l'existencia de la llengua grega. Interessant sería poder estudiarla en textes vius; mes aquella ciutat no ha sigut tan afortunada com la Morea en aquest punt. Un sol document ens ha arribat de la cancillería dels Acciajuolis, del Janer de 1387, tot just conquistada Atenes per ells, y quan encara s'aguantava ferm en l'Acròpolis el seu valent castellà, Pere de Pau, y qui sab si redactat per alguns dels dos notaris que tan adictes foren als catalans en els darrers díes de sa dominació en l'Ática; Dimitri Rendi o Nicolau Macri. Dit document es un privilegi concedit a un tal Pere de Mèdicis d'Atenes (3), pertanyent a la branca de la familia florentina establerta

(1) El viatger italià Nicolo Martoni, que, com hem dit abans, visità Atenes en 1395, set anys després de la expulsió dels catalans, ens descriu axís un d'aquestos curiosos llibres : *Liber omnium Evangeliorum scriptus per manus sancte Elene in cartis membranis deauratis ad linguam grecam qui liber ibi pro magno thesauro reputatur.* - Vid. *Athen im Jahre 1395 nach der Beschreibung des Niccolo da Martoni*, en les *Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts Athen*, 1897, B. XXII, 423.

(2) Spyr. P. LAMBROS : Ἀθηναῖοι Βιβλιογράφοι καὶ κτήτορες κωδίκων κατὰ τοὺς μέσους αἰῶας καὶ ἐπὶ τουρκοκρατίας, en la Revista grega Παρνασσὸς. Any 1902, p. 170 y 172.

(3) BUCHON : *Livre de la Conqueste*; 1845.

en aquella ciutat, que helenisà 'l seu cognom, convertintlo en el de Ἰατρὸς. Per ell se demostra que 'ls notaris atenesos, que més d'una volta deuríen extendre documents en el nostre idioma, empleaven preferentment en els grechs la llengua literaria, y que 'l divorci entre aquesta y la vulgar se trobava aproximadament en temps dels catalans, en el mateix estat que en la època present, puig segons el testimoni d'Acominatas la parla llavors en us a Atenes havía esdevingut una de les més corruptes de la Grecia. A les seves delicades orelles, educades en l'armonía dels versos d'Homer y de la prosa dels clàssichs, li feya 'l efecte, segons propria confessió, d'un dialecte persa o scita. Aquestes queixes retòriques del sabi prelat grech, que eren les d'un esperit culte que judicava la ciutat de Pericles ab el mateix criteri d'un contemporani de Plató, de cap manera poden aplicarse al grech, relativament pur, del privilegi de Pere de Mèdicis, sinó a la llengua vulgar.

Per les relacions de Martoni, de caràcter encara mig-eval, y de Ciriacus d'Ancona, en certa manera el Pausanies del xv sigle, primer arqueòlech europeu que per amor a la seva ciencia va visitar Atenes, ens podem avuy formar una idea de lo que era la Cetines dels catalans. Abans d'ells, tres altres viatgers parlen de propria vista o de oides de la Grecia : Ludolf de Sudheim, Jordà de Severac y Abulfeda, tots tres en el sigle xiv (1). D'ells sols dos mencionen a Atenes. Ni una paraula en diu d'ella 'l dominicà Jordà de Severac, que estigué a Tebes. L'historiador mahometà Abulfeda, que hi anà a mitjans del xiv sigle, aludeix als catalans, y saluda a la capital de l'Àtica ab el tradicional calificatiu de ciutat dels sabis grechs, com ab el de patria dels filosofs la designava un sigle més tard, en l'època de Mahomet II, el turch Seadeddin. La relació fabulosa de Ludolf de Sudheim, que viatjà per l'Orient de 1336 a 1341, es un testimoni curiós del estat ruinós de la ciutat, y de que els mercaders italians s'emportaven d'ella richs marbres y escultures (2). En aquella època del apogeu mercantil dels venecians y genovesos en el mar de Grecia, es probable que s'enduguessin d'aquelles terres molts tresors.

El despullament d'Atenes venía de lluny. Ab l'introducció del cristianisme y de noves idees, moltes obres d'art perderen llur significat y cambiaren la seva destinació. Per altre part feya sigles que havía decaigut del tot de sa importancia política, y que 'l centre intelectual y hegemònich de

(1) K. Hopf : *Griechenland im Mittelalter.-Allgemeinen Encyclopädie der Wissenschaften und Künste von Ersch und Gruber*, vol. VI, 431-32.

(2) Vet ací el passatge de Sudheim : «Hæc civitas quondam fuit nobilissima, sed nunc quasi deserta. Nam in civitate Januensi non est aliqua columna marmorea vel aliquod opus bonum lapideum sectum nisi sit de Athenis ibidem deportatum, et totaliter ex Athenis civitas est constructa, sicut Venetia ex lapidibus Trojæ est ædificata.».-Ludolphi : *De Itinere Terræ Sanctæ Liber*; ed. Deyk; Stuttgart. *Literarischer Verein*, t. XXV, 1851, 17.-Gregorovius : *Athen in den dunkeln Jahrhunderten*. Trad. grega de Sp. P. Lambros, op. cit., II, 510.

la raça grega havía passat a Bisanci. Emperadors y pretors bisantins la saquejaren per embellir ab ses riqueses artístiques la Roma de l'Orient. S'ha acusat també als catalans d'haver destruit alguns dels monuments d'Atenes, y fins els famosos oliverars de Colona. Al llur vandalisme s'ha atribuit axís mateix la destrucció de la part de ciutat situada a la banda sud de l'Acròpolis, y de l'iglesia allí edificada en el lloch del antich Asclepieion; però l'eminent Gregorovius, al intervenir ab sa autoritat y imparcialitat en aquesta acusació alçada per alguns sabis arqueòlechs alemanys (1), afirma que ningú pot assegurar que, al començar el xiv sigle, aquell cantó de l'Acròpolis estigués encara edificat. Chalcocondilas, essent atenès, sols fa menció al parlar de la invasió catalana, del saqueig de Tebes, mes no del d'Atenes (2). Lo més verosímil es que, després de la tremenda catàstrofe del Cefis, aquella ciutat no oposés llarga resistencia a l'empenta triomfal de la Companyía.

La Cetines catalana era una petita ciutat aixoplugada al voltant de l'Acròpolis, de estrets carrers y pobres cases, mes no de fusta com a Constantinoble, sino construídes en gran part, com la nostra Sagunt, ab desferres de monuments gloriosos. Tan pobre era, quan estigué en ella Nicolau de Martoni, que per no haverhi cap hostal, es tingué que allotjar en el palau arquebisbal (3). A la manera de Roma y d'altres famoses y antigues ciutats, estava plena de reliquies dels temps de la seva grandesa, espargidesací y enllà, esbocinades unes, altres ocultes per la pols o per l'herbey, y no poques destinades als usos més comuns de la vida. Magnífichs jerros o sepulcres servíen com fonts o banyeres; làpides de marbre de teatres o odeons, de taules de treball dels artesans. Quan visità Spon la ciutat en 1675 vegé moltes cases quals finestres adornaven delicats frisos y estatuetes, y en elles y en les iglesies sovintejaven empotrades les làpides ab antigues inscripcions. La descripció de Martoni en 1395, la més acostada a l'època catalana, dóna també una idea d'aquesta destrucció (4), però més encara la posterior de Ciriacus d'Ancona (5). Grans munts de terra y d'inculta vegetació ocultaven l'Agora, el Kerameich y la falda sud de l'Acròpolis. Els admirables monuments sepulcrals devant del Dipylon, la més gran y més important de les antigues portes d'Atenes,

(1) Ulrich Köhler : *Mittheilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Athen*, 1877, p. 235. - Fallmerayer : *Geschichte Morea's*, II, 182.

(2) Gregorovius : *Geschichte der Stadt Athen*, etc., II, 53.

(3) Nunc vero ipsa civitas habet focularia unum mille vel circa, p. 426... cum quibus (es a dir, ab el bisbe auxiliar d'Atenes, y els seus familiars) stetimus predicto die et nocte sequenti ex defectu quia in Athenis non reperientur *hostulanie ad hospitandum*, p. 430. - *Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*.-Band XXII. - Athen, 1897.

(4) ...alias fuit magna civitas et magna hedificia in ea fuerunt, prout vidimus multas columpnas et multos lapides marmoreos qui nunc jacent ubi ipsa civitas fuit hædificata. *Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*, XXII, 426.

(5) Vid. Ziebarth : *Cyriaci Anconitani Inscriptiones graecae vel ineditae vel emendatae*, en les *Mittheilungen des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts*, t. XII, 1897, p. 405.-Vid. Gregorovius, traducció grega de Lambros, t. II, 231.

y als dos costats del carrer de l'Academia, que en part han sigut descoberts quasi en els nostres díes, jeyen també sota terra. En tenim una proba mig sigle més tart. Ciriach d'Ancona, que tantes inscripcions ateneses va copiar, no 'n diu d'aquells un sol mot. El mateix grandiós Olimpieion o temple de Zeus Olímpich, terminat per Adrià, que Aristòtil posava al costat de les Piràmides d'Egipte, y que no cedía en dimensions al temple d'Efeso, en l'època catalana era ja un colossal munt de ruines. De les seves 120 columnes de 17 metres d'alçada, no 'n quedaven sino 20, poques més qu'avuy, si bé's conservaven el peristil y moltes basamentes d'estatues (1). Es probable que aquesta inmensa construcció, des dels temps antichs y adhuc en l'Edat mitjana, serviría de pedrera als habitants d'Atenes.

En els reduits límits d'aquest treball no 'ns es llegut donar una idea de la Cetines que habitaren els catalans, en quan a l'estat y conservació dels grans monuments de l'època clàssica. Un llibre de l'arquitecte Giulano di San Gallo de Roma en 1465, conté, segons dibuixos de Ciriach, algunes vistes de monuments, com el de Trassyllos, destruit durant el siti de 1827, de la Torre dels Vents, de l'aqueducte d'Adrià, del Partenon, y una del Pireu ab un dels lleons del port, y dugues torres rodones. Aquest llibre 'ns faría conèixer d'una manera més viva l'Atenes del sigle XIV, que les escasses noticies de Ciriach, que no va donar desgraciadament ses impressions de viatge ni una descripció de la ciutat per ell visitada (2).

Mes no podem passar per alt aquí 'l temple de Teseu, no sols el més ben conservat dels temples grechs de Grecia, sinó dels de Sicilia y Italia. Estava llavors consagrat a Sant Jordi, advocació que tan simpàtica devía esser als descendents de la gran Companyía, que de la seva imatge n'havíen fet el seu penó y el seu segell cancilleresch. Al esser convertit en iglesia cristiana, se li cambià l'orientació com al Partenon : les dugues columnes interiors del pronaos foren destruides per fer plaça al altar, y reemplaçades per un mur de pedra y un tambor de maçonería.

La contemplació d'aquestes maravelles y dels restes d'antichs monuments, conservava en el poble un confús recort del seu passat, que vivía en tradicions unides a l'existencia de dites construccions. La gloria militar d'Atenes, els trofeus de Marathon y Salamina, havíen desaparegut del tot, y en cambi se conservava viva la memoria d'una ciutat que havía sigut la mare del saber y que havía tingut idees més grans que 'ls demés pobles de la terra. Els noms dels seus filosofs, barrejats ab altres dels temps heroichs, no se esborraren may de la conciencia del poble atenès, y els temples dels deus,

(1) Deinde accessimus ubi fuit magnum hospitium dicti imperatoris Adriani *quod est dirructum* : nunc sunt columpne XX, alte circa palmos octuaginta, et grosse quantum possent accingere quatuor homines extensis brachiis.» *Mittheilungen*, etc., p. 427.

(2) GREGOROVIUS : traducció de Lambros, II, 361.

els palaus dels emperadors, els teatres y fins els aqueductes, s'havíen transformat en escoles dels sabis o en palaus dels seus grans homes. Quan Martoni visità Atenes en 1395, lo primer que li mostraren els que l'acompanyaren per la ciutat, a manera de *ciceroni*, foren les fonts de l'Aclepieion, convertides per la tradició en fonts de la sabiduría (1). Tot seguit el portaren a veure l'estudi d'Aristòtil, o sigui l'antich Liceu, qual situació no està ben determinada pels arqueòlechs (2). Uns el coloquen prop del teatre de Dionisios; altres, y entre ells Ciriach d'Ancona, prop de les ruines del aqueducte d'Adrià. Martoni 'ns fa una curiosa descripció d'un esplèndit edifici avuy desaparegut, tot fabricat de marbre, de vint peus de llarch y setze d'ample, y ab un atri ab columnes «*per que atria ita laborata et picta auro, Aristotilis, quando erat fastiditus studendi, ibat ambulando pro sui delectatione*» (3). Per l'estil de l'edifici que mostraren a Martoni 'ls atenesos del XIV sigle, li podíen o li degueren mostrar altres ruines lligades ab recorts de famosos grechs. Axís les de la Stoa o pòrtich d'Adrià eren pera ells el palau de Temístocles o Pericles; el temple de la Victoria, l'escola de Pitàgores; l'Odeon d'Herodes Aticus, el palau de Milcíades; la Torre dels Vents, l'escola de Sòcrates; y com pòrtich dels Estoichs y com escola d'Epicurus, se designaven algunes de les grans y magnífiques construccions de l'Acròpolis, qui sab si el mateix Erechtheion.

Formaven y formen encara un contrast extraordinari ab les imponents despulles de l'època clàssica, com l'Olimpieion, el Partenon y altres, les petites iglesies bisantines de l'Atenes mig-eval, moltes de les quals veníen a esser més bè capelletes y oratoris. Tant abundaven, que en 1832 encara s'en veyen en la ciutat unes cent trenta dues, entre unes y altres, més o menys enrunades. La més interessant de totes avuy día, y de segur també en l'època que estudiem, es la Panagia Gorgopikoos, edifici petit de marbre,—a qui 'ls sigles han donat un color d'or emmorenit,—fet ab restes d'antigues construccions, com ho proven el curiós fris, els triglyfos, les metopes y els baixrelleus en sos murs empotrats. Al seu costat figuren la Kapnikarea, del sigle XI, Sant Theodor, la més ben conservada de les iglesies d'Atenes, y la dels Taxiarches, totes molt petites, semblants en forma y dimensions a les nostres romàniques de Sant Pere y Sant Miquel de Tarrassa. Es impossible assegurar avuy día, sobre tot després de la destrucció de tots els restes de

(1) Desiderans autem videre aliqua antiqua que fuerunt in dicta civitate, rogavi quosdam de dicta civitate ut me conducerent ad videndum ipsa hedificia et res antiquas : et primo accessimus ad illos duos fontes aquarum de quibus oportebat quemlibet scolarum bibere pro adquirenda scientia, et in hoc autores figunt, qui aqua fontium quam oportebat eos bibere erat studium magnorum philosophorum, videlicet Aristotelis et aliorum qui erant in dicta civitate Athenarum.-*Mittheilungen*, etc., p. 426.

(2) GREGOROVIUS : *Mirabilien der Stadt Athen* en les *Sitzungsberichte der philosophisch-philologischen und historischen Classe der K. Bayer. Akademie der Wissenschaften zu München*, 1881, t. I, quadern III.- Traducció grega de Spiridion P. Lambros, II, 550.

(3) *Mittheilungen*, etc., p. 427.

l'època franca, realisada pels grechs, ab un excessiu zel arqueològich, poch després de la seva deslliurança dels turchs, si durant la dominació llatina se construiren iglesies catòliques. Per donar una idea d'aquella destrucció n'hi haurà prou ab recordar que la moderna Catedral grega, relativament de regulars dimensions, està formada ab les despulles de setanta petites iglesies y capelles enrunades (1). Bè podría esser que alguns d'aquests nombrosos temples fossin de l'època franca, si bè sembla, per altra banda, que ab els existents n'havíen de tenir prou per les necessitats del culte, la poch nombrosa clerecía y població llatina. No obstant, a Atenes existía la tradició de que l'iglesia del profeta Elíes, situada prop de l'*Agora*, procedía de l'època catalana. Semblava confirmar aquesta tradició el descubriment fet en 1849, per l'arquitecte Lisandre Caftanzoglos, entre les runes de dita iglesia, d'una pintura mural, empotrada en l'arch bisantí de la porta, que representa una Παναγία, o Mare de Deu, ab dos escuts sospesos de dos arbres als costats de l'imatge, y ab quatre inicials gòtiques posades a cada banda de dits escuts (2). Hem tingut ocasió de veure aquesta pintura mural, que 's designa comunment ab el nom de la Παναγία catalana, en el Museu de la *Societat històrica y etnològica* de Grecia: mes l'atribució fins ara es purament conjectural, y no está basada en cap argument convincent.

Res sabem ab seguretat del recinte que comprenía aquesta petita ciutat atenesa del sigle XIV. Martoni la coloca entre dos monts, el Aegaleos y el Licabetos (3) y en mig d'una hermosa plana, en la mateixa situació que ocupa la ciutat moderna, al N. de l'Acròpolis, al contrari de l'antiga ciutat que s'extenía al S. d'aquesta roca. Aquestes indicacions no delimiten ab precisió els seus termes. Tampoch es més clar Ciriach d'Ancona. Quan ens parla moltes vegades de la porta de la nova ciutat o de les noves muralles (*ad nova moenia*) en contraposició a altres molt antigues (*moenia Athenarum antiquissima magnis condita lapidibus*), sabem tan sols que s'havía edificat un nou recinte de murs, y que una part de la ciutat s'anomenava Neàpolis (4). Però sempre queda incert ont estava aquesta situada, y si s'anomenava axís el barri pròxim al Olimpieion, o la part rodejada pel mur anomenat de Valerià, recinte que 's creu que data dels temps dels duchs d'Atenes y que s'extenía fins a l'extremitat del Pòrtich d'Atalo, convertit també en una

(1) En Martoni caracterisa perfectament les estremes pobresa y petitesa d'aquestes iglesietes d'Atenes, en el sigle XIV, quan ens conta que el día de Rams va oir missa y rebre les palmes en una certa iglesia de Sant Domingo, *paupercula et parva*, aon sols hi havía dos frares.-*Mittheilungen*, etc., p. 430.

(2) Memorias de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, t. IV : *La expedición y dominación de los catalanes en Oriente, juzgadas por los griegos*, por D. Antonio Rubió y Lluch.-Tiratge apart : Barcelona, imprenta de J. Jepús, 1883, p. 119 y següents. En aquesta obra 's publicà la reproducció de dita pintura mural.

(3) Civitas ipsa est posita intra duos montes distantes unum ab alio per milearia sex et habet pulcram planam durantem per milearia XII, in qua plana plura et pulcra sunt oliveta... *Mittheilungen*, etc., p. 426.

(4) GREGOROVIUS : obra citada, traducció de Lambros, II, 335.

fortificació ab torres de defensa, de que encara 's veuen els fonaments. Qui sap si en aquelles noves muralles hi havía 'ls portals ab les barres catalanes, que, segons Turell, historiador del xv sigle, se conservaven encara en el seu temps (1).

Més important que la ciutat d'Atenes en l'època de la nostra dominació fou l'Acròpolis, anomenada pels catalans *Castell de Cetines* y ensalçada, pel nostre rey Pere 'l Cerimoniós, com la *pus richa joya del mon*. Sa existencia cobra en el xiv sigle una importancia extraordinaria, y bé pot dirse que en ell comença la seva historia heròica. Mes son estudi no cap ja en els límits del present treball, y per altra part l'hem fet ja en una recent monografía (2).

Aixís com podem probar documentalment que 'ls catalans sentiren estèticament l'Acròpolis, aixís també, ab més indicis històrichs que cap dels pobles que l'han ensenyorida, podem demostrar que 's preocuparen de la seva defensa y que aumentaren y reforçaren les seves fortificacions (3).

Ademés, els setges més llarchs y disputats del Castell de Cetines, en l'època llatina, tenen lloch durant la estada del catalans o després de la llur expulsió. La poderosa creuada de Gualter de Brienne s'estrellà contra la fortalesa atenesa; altre tant passà ab la invasió del comte de Conversano, y poch després, en 1379 y 1380, ella fou la que salvà 'ls catalans de l'Ática del impuls vencedor y irresistible de la companyía navarresa. Després, des del retorn del vescomte de Rocaberti a Catalunya y, sobre tot, des de darrers de 1383 fins al Maig de 1388 en que sucumbí a les embestides de Nerio Acciajuoli, la historia d'Atenes no es més que la historia de la resistencia de la Acròpolis, contra 'ls atachs dels grechs, turchs, albanesos y altre gent soldada que 'l toçut florentí va llençar sobre d'ella. En 1394, quan estava en poder dels senyors italians, se salvà d'una nova y poderosa escomesa dels turchs, mercés sols a les fortificacions dels catalans.

En els documents d'aquesta època no sols trovem designada l'Acròpolis ab el seu nom vulgar de *Castell de Cetines*, sino tres de les maravelles que en ella quasi intactes llavors existíen : els Propileus, la Pinacoteca y el Partenon. El primer era 'l *palau*, on s'hostatjaren temporalment ja 'ls duchs franchs, ja 'ls primats de la companyía catalana; la segona, la *capella de Sant Bartomeu*, y el tercer, la *Seu de Santa María de Cetines*. Els Propileus y la Pinacoteca fan la llur primera aparició històrica en la Edat mitjana, en l'època catalana, y en un sol document (4). Per ell veyem que l'elegant vestíbul de Mnesicleos era designat pel poble ab el nom de *palau*, que

(1) *Recort*, obra feta per Gabriel Turell en l'any 1476.–Barcelona, «Biblioteca de l'Avenç», 1894; p. 112.
(2) Academia Provincial de Bellas Artes de Barcelona : *La Acrópolis de Atenas en la época catalana, discurso leído por el académico D. Antonio Rubió y Lluch en la sesión pública celebrada el día 24 de Mayo de 1908*; Barcelona, 1908.
(3) Arxiu Palerm : Reg. Canc. XIII, 209 v. (Messina 7 Janer 1372); Arxiu Corona Aragó : R. 1366, f. 49.
(4) Arxiu Corona Aragó : R. 1366, fol. 64 v.

s'aplicava també a altres grandioses construccions gregues; però que en el cas present podría indicar que la seva aplicació a tal objecte venía de lluny, tal vegada, ja dels temps bisantins. *La capella de Sant Bartomeu del palau del Castell de Cetines* de que 'ns parla 'l curiosíssim document abans esmentat, del nostre arxiu, que tant ha cridat l'atenció dels historiadors y arqueòlechs grechs y filhelènichs, s'ha probat que no pot esser altre cosa que la antiga Pinacoteca, adornada en altres temps ab les admirables pintures de Zeuxis y Polygnotos, o sigui la gran sala rectangular anexa als Propileus y al N. d'ells, a la qual donava accès un petit pòrtich dòrich.

Es segur que 'ls catalans pogueren contemplar intacte y majestuós en la seva triomfal apostura, y ab tota la perfecció de ses admirables proporcions, l'august Partenon, que s'alça en el costat sud del planich de l'Acròpolis atenesa, y es segur també que ell era principalment la *richa joya*, que ab colors tan vius, sino ab una reproducció gràfica, representarien de segur els síndichs o procuradors de la universitat de Cetines al nostre rey Pere. Però 'ls catalans vegeren el temple de l'Athena grega un xich desfigurat ab l'adició d'un àbsis bisantí en el pronaos y frontó oriental, y d'un narthex en l'opisthodomos, tenint a un costat la cancillería y al altre 'l palau arquebisbal.

En la cella de la obra arquitectònica més admirable dels sigles, des dels temps de Justinià, s'havía alçat l'altar de la Verge María, ocupant el lloch de la Parthenos atenesa, y ben prompte la iglesia cristiana esborrà 'l record de la antiga destinació de la obra mestra d'Ictinos. Fora de la admiració que 'ls causava la grandiositat imponent de les seves dimensions y de la seva columnada, els catalans, com en Muntaner respecte 'l temple d'Efeso, sols veyen en el Partenon lo que en aquells díes de encesa fe donava valor a les iglesies : els miracles y piadoses tradicions, la riquesa de mosàichs y vasos sagrats, les reliquies dels sants. Per això gaire bè l'únich document que relatiu al Partenon ha arribat a nosaltres es una carta de la reina Sibilia a l'arquebisbe d'Atenes, Antoni Ballester, en la que li demana alguna de les moltes reliquies que de la Verge y dels Sants se conservaven en la Seu de Santa María de Cetines [1].

Per primera vegada en la seva historia des dels temps clàssichs, Atenes en l'època catalana constituí una universitat o municipi, format, com es natural, pels no molt nombrosos pobladors catalans y alguns de grechs que compartíen la sort dels *conquistadors*. Els dominadors franchs no crearen universitats o municipis locals. Les més importants ciutats, com Atenes y Tebes, de la qual la meitat s'entregà als barons de Saint-Omer, quedaren entre ells, propietat particular del senyor del país, lo mateix que Argos y

(1) Arxiu Corona Aragó : R. 1586, f. 108.-(Barcelona 2 Novembre 1379.)

Nauplia. En aquests temps, y més que en cap banda de Grecia, en la sotsmesa al govern dels prínceps borgonyons de la Roche, el feudalisme franch tenía tot el caràcter d'un règim monàrquich.

Allí on més nombrosa era la població catalana, més arrelaren naturalment les costums, la vida política y social y les lleys de la terra d'on duya el seu origen. Tal vegada fora de Sardenya, on s'establiren nuclis de població nostrada com Càller y Alguer, en cap altre dels dominis d'enllà del mar de la nostra confederació, tingué el regim municipal una vida més ufanosa que en les ciutats de Tebes, Atenes y Livadia, verdaders municipis nostrats transplantats al bell cor de la Grecia clàssica. La llengua, les costums, el dret, l'organisació civil, tot perdurà ab caràcter català en la raça vencedora, que era la única que fruía de plena vida política.

De la permanencia del nostre idioma en l'antiga ciutat de Teseu, ne tenim pochs però ben importants testimonis. Consta que en català s'escrigueren els primers estatuts del seu regim interior o municipal, y de més a més s'ha conservat un privilegi concedit en 1372, a Nicolau Embay (*sic*), batlle d'Atenes, per Novella, muller de Sanchez de Leyda, en el que se fa avinent que s'escriu «*in vulgari catalanorum eloquio secundum usum et mores civitatis eiusdem...*» (1). Però el document més important de la existencia del català a Grecia, y que intacte ha arribat fins a nosaltres, guardat en un registre de la cancillería aragonesa, document que no posseeix cap dominació extranjera de les que han assentat la planta en aquella gloriosa terra, són els tantes voltes citats capítols d'Atenes, d'un valor històrich y filològich inapreciable, y que ab justicia han cridat la atenció de tots els historiadors de l'Orient llatí. Més que les interessades demandes de gracies y privilegis, lo que 'ns interessa en ells es la puresa de llenguatje que per tot arreu traspúa, la fidelitat de la seva conservació, a pesar del temps y de la distancia que separava aquells heròichs compatriotes nostres, de l'antiga mare patria, y sobre tot l'esperit català que hi palpita, expressat d'una manera solemnial y ab un cayent de amor anyoradís a tot lo de la terra, que 's revela principalment en el majestuós final de dit capítol, que intacte anem a transcriure ací, a pesar de haverlo donat a conèixer altres vegades :

«Item placia a la dita sacra reyal e ducal majestat que la dita universi-
«tat de Cetines e ls habitants daquella puguen e dejen usar e perseverar e
«estar e gaudir segons los estatuts, constitucions e usatges e costums de Bar-
«chinona. Plau al senyor rey... Item placia a la dita sacra reyal majestat
«que li placia de no abandonarnos ni derelinquir del seu titol ni dels seus
«descendents. E encara que la dita reyal e ducal majestat no ns puga donar
«ne cambiar ne lexar sots altra senyoria neguna per negun modo, titol ne

(1) Arxiu Palerm : R. C. XIII, 210.-(7 Janer 1372.)

«rao, sino sota a la sacra sancta corona d Arago e dels seus decendents. Plau «al senyor rey. Romeu de Bellarbre, per los manaments reyals e ducals cas- «tella e capita de la universitat de Cetines, sindichs, prohomens e consell «de la dita universitat, que tots genolls ficats en terra, humilment nos co- «manam en gracia de la reyal e ducal majestat vostra. Dades en la ciutat de «Cetines», etc. (1)

En altre lloch (2) hem parlat sumariament, poguentho fer ara ab més extensió y coneixement de causa, de l'organisació d'aquests petits governs autònoms de la Grecia catalana, que tan bè escauen en aquella terra clàssica de les hegemonies locals, on la ciutat havía suplantat l'estat, y de la qual la historia més gloriosa, en els temps antichs, es la de les seves principals ciutats: Atenes, Tebes, Esparta. La vida representativa hi floría plena y enèrgica, a pesar del feudalisme y dels Vicaris Generals y dels Reys de Sicilia, que tenien que escoltar més d'una volta ab respecte les queixes o greujes de aquells catalans del sol sagrat dels hèroes y dels deus, que transplantats lluny de llur terra res havíen perdut dels llurs antichs caràcter y costums. Les ciutats posseíen *veguers* o governadors propis; consells o municipis, ab oficials propis també; jutges, notaris y cancillers, y representants o *síndichs*, que s'acoblaven, quan els interessos del país ho requeríen, en assamblees generals, com en 1375, per elegir Vicari a Lluis Frederich d'Aragó, o en 1380, per posarse sota l'obediencia del rey Pere III y de sos descendents, o eren portadors de peticions y agravis als sobirans de les dugues cases reyals siciliana y aragonesa. Diu ab molta raó un escriptor inglés, peritíssim en la historia de l'Orient llatí, que 'ls estudiants de dret comparat del seu país remarcaríen més d'una semblança entre 'ls ducats catalans de la XIV centuria y el *self-government* de les colonies angleses (3).

Ademés del *capítols generals* que la companyía catalana presentà pera llur aprobació al Rey de Sicilia, després de la conquista del nou territori, com fonament legal de la seva existencia, les ciutats principals, Tebes, Atenes y Livadia 'n promulgaren de propris, pera llur regim interior o municipal, segons les diferentes necessitats locals, els quals foren també aprobats pels monarques sicilians y pels aragonesos. Per lo que pertoca a Atenes, la promulgació d'aquests antichs estatuts locals està probada per les peticions y requestes de 1380, en les quals se demana la derogació d'un d'ells (4), y ademés per la missatgería encomanada al síndich atenès Antoni Çaragoça,

(1) *Los Navarros en Grecia*, ps. 461 a 471.-Arxiu de la Corona d'Aragó : R. 1366, fs. 49 y següents.— *Catalunya a Grecia*; ps. 79 y 80.-*Primer Congrés internacional de la llengua catalana*.-Barcelona, Octubre de 1906; estampa d'En Joaquim Horta, 1908; p. 240.

(2) *Los Navarros en Grecia*...; ps. 53 y següents.

(3) *The Catalans at Athens; a Paper read before the British and American Archeological Society of Rome, on Tuesday 15, 1907, by William Miller*.-Roma, 1907, p. 13; fascicle de 18 ps. en 4t.

(4) Arxiu Corona Aragó : R. 1369, fs. 49 y següents.

de part de la dita universitat, en 1382, de suplicar a Pere 'l Cerimoniōs la sanció reyal d'aquella petita constitució municipal (1).

Els nostres reys d'Aragó, en els pochs anys que foren senyors d'Atenes, tractaren sempre ab una consideració especial la seva universitat. Ja de bell principi li manifestaren la satisfacció que sentíen per la resolució presa pels seus habitants d'esser «vassalls nostres e homes ligis e naturals aixi com son los altres de les parts deça d Arago e de Catalunya» (2). Més endevant, al dirigirse a mossen Ramon de Vilanova, llochtinent del vescomte de Rocaberti, que havía romàs a Atenes, s'alegrava de que les gents dels ducats se tinguessen per contents d'ell y li encomanava sobre tot que servés als pobles a ell acomanats «lurs franqueses e privilegis ..... de guisa que ells sien pus volenterosos a nostre servey e altres ne pervenguen eximpli» (3). Totes les lletres, y són relativament nombroses les conservades en nostre arxiu, dirigides als amats y feels seus, els *prohomens, síndichs* y *universitat* «de la nostra ciutat de Cetines», com el Rey l'anomenava, tenen un cayent de consideració y paternal amor, que semblen com si 'l llur sobirà se donés compte de la gloria que, en sa propria decadencia, embolcallava encara la famosa ciutat de Pericles. Solzament ens venen a la memoria, com un fet semblant, les ordenacions de la República de Venecia en 1395, al seu *podestà* d'Atenes, durant la seva curta ocupació de la mateixa per aquella Senyoría (4). Quin contrast tan gran ofereix aquesta conducta respectuosa dels catalans y venecians ab els atenesos, en el XIV sigle, ab la poca consideració que envers ells revela l'extrany testament de Nerio Acciajuoli en 1394, sis anys després de la expulsió dels nostres compatriotes, en el que deixa a la clerguesia llatina del Partenon, o sigui de la Seu de Santa María d'Atenes, tota la ciutat ab els seus drets y pertenencies! Ab raò diu el més docte historiador que en la passada centuria ha tingut la capital gloriosa de l'Ática (5), que d'aquesta donació pot conjecturarse que no era rica, ni gran, ni formava una comunitat independent. Aquella donació va ferir de tal manera 'l sentiment nacional, que l'element grech, acabdillat per l'arquebisbe Macari, cridà 'ls turchs y els entregà la ciutat, pera escapar del jou insufrible dels florentins.

Tant o més encara que 'l rey Pere, sembla haver sentit el prestigi d'Atenes el seu fill Joan, tan gran aimador de novetats com de la gentilesa. Ja estant allí de governador son amich, el vescomte de Rocaberti, picava la

(1) Arxiu Corona Aragó : (Tortosa, 5 Desembre 1382.) «Noviter ad nos missum fuisse nobis humiliter supplicatum ut *privilegia, libertates, inmunitates et capitula per illustres Reges Cicilie* vobis indulta per temporibus retrolapsis confirmare vobis de nostra benignitate Regia dignaremur.»

(2) Arxiu Corona Aragó : (Lleyda, 11 Setembre 1380.)

(3) Arxiu Corona Aragó : (Tortosa, 11 Desembre 1382.)

(4) Gregorovius : trad. grega de Lambros; II, ps. 622 y següents.

(5) Gregorovius : *ibid*; II, 611.-«Item lassamo all' ecclesia di Santa Maria di Athene, la città di Athene con tutte le sue pertinensie e ragione». (Dat. Corinto a. D. 1394 die 17 m. Sept.)

seva curiositat el saber noticies seves y la manera com l'havíen rebut les gents d'aquella terra (1), però 'l seu sentiment de vanagloria cresqué sens dubte, quan en la convalescencia d'una seria malaltía, en la que apenes acabava d'entrar, se li presentà en el palau menor de Barcelona 'l procurador d'Atenes, Guerau de Rodonella, a prestarli homenatge en nom de la universitat y del governador de l'Acròpolis y de la terra, Pere de Pau. Tingué lloch aquest fet el 18 de Març de 1387 (2). Pochs díes abans, el 15 de Març, la seva muller, la reina Violant, comunicava als parents de la familia reyal que havía entrat el seu espós en la convalescencia (3), y tan llarga fou aquesta que, fins a mitjans d'Agost, no s'atrevía 'l Rey a baixar a la Seu, pera donar gracies a Madona Santa Eularia y a començar a cavalcar per la ciutat ab gran contentament dels seus habitants. Llavors li passà per la seva imaginació, encara febrosa, la idea de visitar una ciutat que posseía tantes maravelles y de tanta anomenada històrica, y, amanyagant aquella ilusió, manifestà 'l seu propòsit als síndichs y prohomens de Cetines, ab pompós y grandiloqüent llenguatge : «No us pensets (els deya) que tan *assenyalat membre com es aqueix de nostra corona* metam en oblit, ans havem esperança en nostre senyor Deu, que per avant lo irem personalment visitar... e coneixeran los vehins e los lunyadors que vosaltres sots poble nostre e special membre de la nostra corona e que nos som rey, princep, duch e senyor vostre per gracia divinal (4).» D. Joan es el primer sobirà europeu que hagi manifestat desitjos de visitar Atenes. En la edat antiga, ni en la mitjana, ni tan sols en la moderna, fins a la emancipació de Grecia, han sovintejat en aquella ciutat les reyals visites. Des de la de l'emperador Adrià, qui embellí la ciutat y donà nom a la seva part nova, solament dos emperadors bisantins hi feren estada : Constant II (a. 652) y Basili II Bulgoroctonos en el sigle XI (a. 1019). Dels sobirans llatins no recordem més que Balduí II, el darrer emperador de Constantinoble, que més bè 's refugià en ella al esser desposseit del seu trono. Si 'l nostre rey Joan hagués visitat la vella Atenes, de segur que, com els seus antichs predecessors Constant II y Basili II, haguera pujat a l'Acròpolis en pompa triomfal, pera pregar a la Verge María en el Partenon, y, com l'emperador Balduí, se n'hagués emportat més d'una reliquia del riquíssim tresor que 'ls franchs van deixar ja tan exauste.

Mes ab tot y aquestos bons desitjos, Joan I no era home pera compendre l'importancia que pel desenrotllament d'una política oriental tenía la base de nostra dominació territorial en la Grecia continental. Aquest somni, que

(1) Arxiu Corona Aragó : (Valencia, 13 Maig 1382.)
(2) Arxiu Corona Aragó : R. 1755, f. 25.
(3) Arxiu Corona Aragó : R. 2053, f. 2.
(4) Arxiu Corona Aragó : R. 1751, f. 51 v.

va entreveure Pere III, fins des del punt de vista dels interessos mercantils, sols tractà de realisarlo'l rey Alfons el Magnànim quan ja no hi era a temps. Sobre la memoria de Joan I pesa l'acusació d'haver abandonat per complet a la seva trista sort els catalans d'Atenes y el valent Pere de Pau, defensor d'aquella Acròpolis, sentida pel rey Cerimoniós ab cor d'artista. En l'any 1388, gaire bè no li quedaven a la Corona d'Aragó més dominis en la terra grega que les dugues inexpugnables fortaleses d'Atenes y Neopatria, el comtat de Salona y la illa de Egina (*Eguena*). Tota l'Àtica y la Beocia, fins als confins del regne servi de la Tessalia y del despotat albanès de l'Epiro, havíen caigut en poder del florentí Nerio Acciajuoli, que havía sabut assegurarse, ab fortes y afortunades aliances, els seus triomfs militars, casant en 1388 la seva filla Bartomeua, de la que's conta que era la més hermosa dona del seu temps, ab el dèspota grech de Mistra, Teodor Paleòlech, el més poderós senyor bisantí de la Grecia, y pochs díes abans de la caiguda de l'Acròpolis, la seva segona filla, Francesca, ab Carles Tocco, comte de Cefalonia y duch de Leukadia, el més poderós senyor llatí de l'Orient. Ademés, podía comptar ab la aquiescencia y fins ab la simpatía de Pere Cornaro, senyor d'Argos (*Argens*) y dels venecians de la Eubea, per el seu casament ab Agnès Sarraceno, que pertanyía a una de les més influyents families de la illa. En quant a la població grega d'Atenes, havía guanyat també a la seva causa 'l conegut Demetri Rendi, que en altres temps era estat un dels seus més inconciliables enemichs, y en general a tots els seus compatriotes, afalagantlos ab la promesa de concessions polítiques y religioses. En 1385 podía disposar el senyor florentí de 70 llances y de 800 cavalls albanesos, y de molts més soldats de a peu, recullits de totes bandes [1], entre'ls quals, com es de suposar, s'hi comptaríen molts de grechs.

Sería cosa que necessitaría de més temps y espay del que podem disposar, el parlar de les vicissituts dels últims anys de la dominació catalana en el ducat d'Atenes. Deixant, donchs, el ferho pera una altre ocasió, ens limitarem ara a parlar únicament de la manera com se realisà la conquesta de la capital y de la seva fortalesa. Queda fora de dubte que, en el janer de 1387, Atenes estava ja en poder del capdill florentí. Ho proba el document redactat en grech, en favor de Pere de Mèdicis y firmat per Nerio en el recinte de la ciutat, de que hem parlat abans. Guerau de Rodonella, que's tingué que deturar a Barcelona més de lo que convenía, per mor de la malaltía del rey, al retornar a Atenes, se trobà ab la sorpresa de que no era ja catalana. Des de llavors, ab algunes interrupcions, se pot conjecturar que comença 'l setge formal de l'Acròpolis, la qual pogué estar en comunicació ab el govern de la metròpoli, fins quasi als darrers díes de la seva obstinada

(1) LAMBROS : *op. cit.*; t. II, p. 643.

defensa. Ignorem com podía això realisarse, sabent la escassesa de medis marítims de que disposaven els catalans. Tal vegada 'l vehinatge de la illa de Egina, darrer domini seu a Grecia, facilitaría als defensors de la fortalesa clàssica 'l mantenir relacions ab Catalunya. Ens consta que durant el setge hi enviaren, al menys, tres missatgeríes. La primera, abans de Novembre de l'any 1387, portà la falsa nova de la mort del governador Pere de Pau y de l'arquebisbe d'Atenes, Antoni Ballester, del que no s'en sapigué res més fins a l'any 1389 en que arribà a Barcelona. El rey Joan s'apressurà a presentar al Papa, pera omplir la seva vacant, ab la rapidesa que en semblants casos llavors s'acostumava, el 11 de Novembre del 1387, al mercedari català Antoni Blasi, que havía estat bisbe de Càdix, «cum enim ipsa civitas (Athenarum) cum ducatu eiusdem nostri per dei graciam sint dominacioni subjecta vaccetque dicta ecclesia per obitum fratris Antonii Ballisterii ordinis fratrum minorum». Qui sap si fou portador d'aquestes noves, que indiquen lluites y desesperada resistencia, el català atenès, habitador de l'Acròpolis, Berenguer Aranyola, que en 1387 (24 Octubre) va fer una reclamació d'alguns bens seus que li havíen estat usurpats a l'Àtica, al rey Joan I.

Devant d'aquestes alarmants informacions, el vicari general, nominal, vescomte de Rocaberti, que no topà aquesta vegada ab una voluntat enèrgica, com la de Pere III, que l'obligués a anar a Grecia, se donà pressa a enviarhi com representants seus als doncells Pere de Villalba y Asberti de Vilanova, comunicant als prohoms de Atenes (7 Novembre) aquesta resolució. Ademés, el rey en la mateixa data, recomanava de nou y d'una manera enèrgica a la comtesa de Salona, el casament de sa filla María ab el fill del vescomte Bernat Huch de Rocaberti, y que anulés les tinences de matrimoni fetes ab el fill de Guillem Ramon de Moncada, «attes, deya, que aytant com amam a nostre servey lo dit vescomte e son fill, aytant airam per sos demerits lo dit Guillem Ramon». Pochs díes després (16 Novembre) arrivaren millors noves al rey Joan respecte de Pere de Pau, y en vista d'elles no va fer més que confirmarlo altre vegada en el seu càrrech. Ni una promesa de ajuda, ni un mot de gratitut pels seus esforços. ¡Quin contrast ofereix aquest document ab la enfàtica *bravura* de aquell en que prometía visitar Atenes! La hermosa figura de Pere de Pau creix a mida que s'empetiteix la irresoluta del rey aimador dels deports y de les arts.

El setge s'anà fent de cada cop més penós; la resistencia, més difícil y desesperada. Es possible també que, ademés de la fam, l'Acròpolis sufrís els rigors de la epidemia que delmava la vila atenesa. En la primavera de 1388, arrivaren noves lletres del valent capità català, manifestant ja la impossibilitat de la defensa, si no veníen en sa ajuda reforços exteriors. La contestació del monarca, datada en la vila de Piera, el 22 de Abril del mateix any, en camí de Saragossa, preocupat sols dels preparatius de la seva coronació y

de les properes Corts de Montçó, no es digna dels descendents d'aquells hèroes que foren espant de l'Orient. Per considerarla d'una importancia excepcional pera la historia mig-eval de Grecia, la treslladem íntegra :

«Mossen Pere : vistes vostres letres en les quals nos fets a saber que mossen Reyner, florenti, te asatjat lo castell nostre de Cetines forment e destreta, al qual, segons afermats, bonament no podets resistir, vos responem que bonament a present no us podem ajudar. empero nos scrivim a la Contesa de la Sola afectuosament que us deia fer ajuda en lo dit asetjament, e que plau a nos que solt lo dit asetiament per obra de la dita Contesa, que ella tinga e poseescha aquell tro a tant que per nos la dita Contesa sia satisfeta de les messions que fetes haurà en deffensio de aquell. e si per ventura la dita Contesa no us podia o no us volía donar alcuua ajuda, dehim e manam vos que façats ço que a vos sera ben vist fahedor, car nos ab la present donam a vos e a tots nostres sotmeses qui son ab vos en deffensio del dit castell, ara per lavors, per bons e leals vasalls nosnostres. dada en Apiera sots nostre segell secret a XXII dies d abril del any de la nativitat MCCCLXXXVIII. Rex Johannes. Dirigitur Petro de Pau militi» (1).

Vet ací ara la curiosa lletra a la comtesa de Salona, fentli l'encàrrech a que's fa referencia en l'anterior document:

«Comtesa. segons que per letres del amat nostre Mossen Pere de Pau e en altra manera havem entes, Mossen Rayner, florenti, te asatjat fortament lo Castell nostre de cetines, lo qual lo dit Mossen Pere per nos te en guarda, en tant que per raho del dit setje lo dit castell es en tal cas posat, que se n poria seguir perdicio de aquell irreparable. e com nos per raho de alguns fets arduus als quals no podem defallir, no puscam bonament vers deffensio del dit Castell al present entendre, dehim, pregam e manam vos que ab aquell millor esforç de gents d armes, e en altra manera que porets, façats de tot vostre poder quel dit castell sia del dit Mossen Rayner e de sas gents desatjat, e aquells qui en el son, restituits a libertat primitiva. e plau a nos, e ja ab altres letres nostres havem manat al dit Mossen Pere, que per vos o vostra ajuda, acabades les dites coses, quel dit castell e drets de aquell sian liurats a vos, los quals tingats per nos en nom nostre tant e tant longament tro que en totes messions e despeses per vos fahedores, per aquesta raho siats pleneramnent satisfeta. certificant vos que aço es cosa la qual nos tenim fort a cor e volem que s faça dada en Apiera a XXII dies de abril en l any de la nativitat de nostre senyor MCCCLXXXVIII. Rex Johannes. Dirigitur Comitisse de la Sola» (2).

El nostre rey regalava de fet a sa parenta, la comtesa Elena Cantacuzeno, per les venes de la qual corría la sanch de la nissaga imperial de Bisanci, uns dominis que considerava perduts, y pels quals no mostrà may el menor interès. La seva resposta no va arrivar ja a temps. Pochs dies després, el derrer hèroe català de l'Ática entregava al florentí Nerio Acciajuoli la roca sagrada del helenisme. Se realisà aquest fet, de tanta trascendencia, el día 2 de Maig de 1388, data memorable en la historia de la nostra dominació a Gre-

(1) Arxiu Corona Aragó : R. 1953, f. 159 v.
(2) Ibidem : R. 1953, f. 159 v.

cia (1). El penó de les quatre barres, que s'havía enlairat gloriós en els baluarts del famós castell de Cetines, durant setanta tres anys, fou arriat pera sempre més.

La dominació dels catalans a Atenes es l'episodi més extraordinari del romàntich drama de l'Orient llatí y d'ell sols li ha quedat a la nostra llengua la gloria de haver ressonat per espay de quasi una centuria en els llochs més famosos de la historia del món. Mig sigle després d'haver enmudit sos accents en el recinte de l'antiga vila de Teseu, en les Corts catalanes, ont han bategat tots els recorts de nostres històriques grandeses, s'alçava, en 1451, la veu eloqüent del sabi Bisbe d'Elna, Joan Margarit, proclamant com un preuat títol d'honor de la nació catalana, el d'haver convertit a sa parla nadiva «aquella vetustíssima e famosíssima Athenes, d'on es exida tota la elegancia, clemencia e doctrina dels Grechs» (2).

(1) Lambros : *op. cit.*; vol. III, p. 119.-Lletra de Jacobo da Prato escrita el 9 Maig de 1388 desde Patras al cavaller Donato Acciajuoli a Florencia, y que 's conserva en la Biblioteca Laurenciana. Vegis de quina manera més lacònica reconta la victoria del senyor florentí : «Reverendissimo signore mio. sappia la vostra magnificenza reverenda et di questo per la grazia di Dio giunsi in Patrasso sano e salvo. et qua trovai novelle che messer Neri et tutta la sua famiglia stanno bene, *ed ebe adi 2 di questo lo chastello di Settino.*»

(2) Coroleu y Pella : *Las Cortes Catalanas.*-Barcelona, 1876; p. 407.

SECCIÓ JURÍDICA

DE LES INVESTIGACIONS RESPECTE DEL DRET DE CATALUNYA Y DE LA REINTEGRACIÓ DE SES FONTS, per GUILLEM M.ª DE BROCÀ.

PER quant la vida jurídica d'un poble es l'expressió dels sentiments íntims dels seus habitants y de lo necessari a sa existencia, l'Institut dóna capdal importancia a l'estudi de la naixensa y desenrotllo de totes les institucions que, lluytant ab elements estranys, viuen encara y donen abundosos fruyts, y entén que, per formar judici de lo que fou el dret a Catalunya, cal empendre la gran tasca de reconstituir a sa major puresa tots els elements que 'l constitueixen y constituiren; d'estudiar tot quant deixaren escrit els que, tenint encarnat en llur esperit el dret públich y privat de la nostra terra, foren els herauts de ses llibertats, franqueses y consuetuts, y de recollir en cada lloch aquelles costums que, servades des de llunyana època, no han sigut may aplegades per escrit.

La tasca es d'aytal magnitut que sería somni deliriós el pensament de realisarla en curt temps, ni mitjansant poch nombroses investigacions, coleccions y síntesis. A l'Institut pertany donar forta embranzida a tant variat treball, realisar per sí mateix lo que no comporti aplaçaments y promoure els estudis individuals a fi d'ordenals y concordals en un jorn que, mal que dolgui recònèixeho, es molt més llunyer de lo que fora segons el nostre delit.

Sense més proemi, farem relació de les fites que en el nostre concepte deuen esser colocades per la demarcació del treball de l'Institut y quina part d'aquest treball ha d'esser emprès sense aplaçaments ni laxituts.

Sembla despullat de tota importancia 'l punt de l'investigació y reconstitució dels textes legals, per quant a Catalunya existeix una compilació general, la primera publicació de la qual se feu en temps de Ferran el Catòlich y datant la derrera edició del temps més modern que pot esser: de Felip IV (V de Castella) (1); però breus consideracions faran avinent lo contrari.

En la compilació, el tan necessari ordre segons classificació de materies, exigí separar les diverses constitucions, capítols y actes fets en una mateixa Cort, deixant de continuarsen moltes que, per esser tingudes com d'objecte

(1) El Colegi d'Advocats de Barcelona està reproduint per procediments fototipogràfichs aquesta tercera y derrera compilació general.

distint del de la compilació, ni tan sols varen posarse al llibre que de disposicions superflues contenen la segona y tercera edició. Això pot ocasionar fosquetat y els consegüents dubtes, y si, apart dels processos y altres elements ab els quals l'Academia de la Historia realisa son treball de publicació relatiu a les Corts de Catalunya, apareixen documents fins are desconeguts, deuen esser publicats en el concepte de necessaria contribució a la Historia del dret y com element per l'exacta coneixença d'aquest. De consideracions tan potents, naix el consell de la publicació d'un manuscrit que ha aparegut en l'Arxiu de la Corona d'Aragó (1), y el contingut del qual es el de unes ordinacions del segle XIII fetes en Corts y interessantíssimes per la historia jurídica y econòmica de Catalunya.

Les tres compilacions generals porten els usatges y les costums feudals en llengua catalana, no en la primitiva llatina, y els primers estan trossejats y escampats per la compilació, havent constituit per sí sols el còdich fonamental de Catalunya. Per esser el primer en sancionar lo que la costum feudal havía establert, ha sigut vist y estudiat ab gran interès per historiadors jurídichs d'universal anomenada; però ben sapigut es que en ell s'hi troba 'l fonament de quant donà fesomía propia a Catalunya. Fou fet d'accord y ab consentiment dels magnats (base de la limitació del poder del sobirà), en ell se consagra la supremacia del Príncep per la protecció als oprimits, s'estatueix el respecte als jutjaments dels tribunals y s'hi estableixen llibertats que trigaren segles a conèixer les nacions que ab més orgull se presenten com a lliures. Impossible es que això sigui estudiat en fragments escampats y escrits en un llenguatge divers d'aquell que sos redactors usaren y dels quals n'hi ha que no pertanyen a la primitiva y vera colecció, ja per esser antichs preceptes o acords interpolats ab els Usatges, o lleys posteriors a la formació de son llibre, o bè meres adicions fetes per juristes. Veritat es que peritíssims escriptors s'han ocupat d'aytals circonstancies, però també ho es que han deixat moltes vagüetats que no poden desaparèixer sense realisar el complex treball de classificació, fixació d'un text que sía lo més conforme possible ab el primitiu, y la determinació de l'origen de cada Usatge.

Als Usatges se'ls ha fet la crítica de mancar de mètode, y cabalment aquests díes ha aparegut, de manera idèntica a la de l'altre manuscrit abans anomenat, un, també de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, que es una traça de classificació en bona part inspirada en els còdichs teodosià y justinià, contenint desprès una indicació de les confirmacions dels Usatges, de son ordre segons en Jaume de Montjuich, y una curta y eleganta dissertació respecte a la sobiranía a Catalunya en temps d'escriures els Usatges, y al concepte de

(1) Al esser catalogats diversos documents. D'ell ens en parlà l'Arxiver D. Francisco de Bofarull, y son exàmen donà una revelació digna d'esser coneguda.

la *potestat*. També som de parer que sía publicat aquest curiós manuscrit, comensant ab ell la serie de treballs desconeguts o merament inèdits relatius a les nostres lleys.

Sens perjudici d'aquestes publicacions, l'Institut deurà donar l'importancia que mereix a la empresa de reconstituir en lo possible 'l text primitiu dels Usatges.

Malaventuradament, no 's conserva cap exemplar de la centuria en que foren escrits o aplegats, ni tampoch de la següent, puig són del segle XIII els més antichs coneguts.

L'Academia de la Historia comensà la magna obra de les Corts de Catalunya ab un treball del P. Fita y d'en Oliver, en el qual, ampliant lo publicat per el primer respecte dels exemplars inèdits dels Usatges (1), se tracta de la fixació del text d'aquests (fent la mateixa lamentació per no esser conegut cap exemplar anterior a la tretzena centuria, perque si bè 'l P. Villanueva (2) digué haver vist en l'Arxiu de la Seu de Girona un manuscrit de la dotzena centuria, no ha sigut trovat), s'exten en llarchs y ben fonamentats raonaments per demostrar la preferencia que déu merèixer el text del codex que fou escrit l'any 1346 per manament dels Jurats y Concellers de Barcelona y conegut ab el nom d'*Usatges de Ramon Ferrer*, y que, per lo tant, aquest text sería l'adoptat per l'Academia, fent avinentes les variants ab els altres textes que anomena.

D'aquesta manera l'Academia presentà 'l text dels Usatges en son llenguatge primitiu, llatí, y a la fi del primer volum hi ha (Apèndix I) el text en català segons un manuscrit de la tretzena centuria, conservat en la Biblioteca de l'Escurial (*Z., iij-14*), fent, per notes, referencies al abans dit text llatí; el text també català (Apèndix II) segons traducció feta per manament de la Cort de Barcelona de l'any 1413, text que fou posat en les tres edicions de la compilació general; un esquema (Apèndix III) dels textes continguts en els tres manuscrits, tots del segle XIV, de l'Arxiu Històrich de Mallorca, y part del text del primer, conegut ab el nom de *Liber Regum*. Després (Apèndix IV) va una relació dels manuscrits y estampacions dels Usatges que han sigut objecte de consulta.

Molt y digne de gran lloa es lo fet per l'Academia de la Historia, pero cal observar :

PRIMER : Que en lo dit primer volum hi ha un altre apèndix (el V) ab l'epigraf : *Colección de los Usatici de Barcelona, según un manuscrito de la Biblioteca Nacional*, y que comensa ab les següents paraules : «Además de los textos latinos de la colección de los *Usatici* descritos en el apéndice an-

(1) *Cortes y Usajes de Barcelona. Textos inéditos.*-Tomo XVII del *Boletín de la Real Academia de la Historia*, 385.
(2) *Viaje literario*, XII, 121.

terior, existe otro códice del siglo XIII de la Biblioteca Nacional, cuyo cotejo no pudo practicarse con el preferido para la presente edición, por haber llegado á noticia de la Academia su hallazgo cuando ya estaba impreso este último con las variantes que resultaban de su comparación con los otros todos que al efecto se consultaron. Y con el fin de suplir en parte tan importante omisión, ya que la excesiva extensión del presente volumen no permite copiarlo literalmente, se insertan á continuación los epígrafes de los capítulos que comprende dicha colección, con la transcripción literal de los cuatro primeros, del CXXIV y del último, precedidos de una descripción bibliográfica de dicho Códice». Aquest, afegeix l'Academia, té la signatura Ff, 134, departament de manuscrits de dita Biblioteca.

Important es la troballa, però altres manuscrits, ademés del de l'Academia a que Adolf Helferich donà preferencia per la publicació del text dels Usatges en la seva obra (1), mereixen ser presos com elements de compulsa. De la dita Biblioteca nacional coneixem un manuscrit (II, 11) que ab el títol de *Constitucions generals* porta usatges y es de la xv[a] centuria ab notes de la xvi[a], y un altre (D, 31) que hi figura com a *códice* dels Usatges, té l'evident apariencia d'esser de les derreríes de la centuria xiv[a] o de la primería de la següent, y en son contingut s'hi troben dates per precisar a quina època pertany. En la coberta 's llegeix: *Lucidarium sonni emissi*; a dintre, en el comensament : *Lucidarius soni emissi* (2). *In mediæ nocte Concepcionis beate Marie qui fuit VIII die decembris anno a Nativitate. Domini MCCCXCIII.* Segueixen els usatges ab les gloses de Guillem de Vallseca que en Amorós estampà juntament ab les d'en Jaume del mateix llinatge, Jaume Montjuich y Jaume Callís (3). Venen després els tractadets escrits per aquest Callís ab els noms *De Curiis* (4) y *Prerogativa militari* (5), llegintse a la fi del derrer (f. 154) : *Factum et compositum fuit per me Jacobum de Calicio jurisperitum et militem anno domini MCCCC°XIX° ad laudem domini Dei et tocius Curie celestis amen in excellenti, civitate Barchinone et de mense october completum* (6). Açò fa avinent que deuen esser ben consultats els arxius y biblioteques que contenen y puguin contenir exemplars dels Usatges y estudiar totes les circonstancies que tinguin els exemplars coneguts ja y els quals tal volta es trobin, compulsant, si s'en troba algun, que verdaderament sía del segle XIII, son contingut ab el que d'aytal centuria existeix a la Biblioteca de l'Escurial (Est. C., Plat. 2, n. 16).

(1) *Entstehung und Geschichte des Wesgothen Rechts.* - *Anhang* (Apèndix), ps. 427-462.-Berlin, 1856.

(2) Es el tractat escrit per en Callís (Calitius) respecte del citat ab lo nom d'*Elucidarium soni emissi*, y del qual hi ha en l'Arxiu de la Seu de Barcelona un altre exemplar manuscrit ab el títol : *De processu soni emissi.*

(3) Barcelona, any 1544.

(4) *Tractat de convocació y celebració de Corts.*-Comensa al foli 85 y fineix al 147.

(5) *Tractat de privilegis dels cavallers.*

(6) Encara hi ha més contingut, finint el foli 300 y essent incomplert.

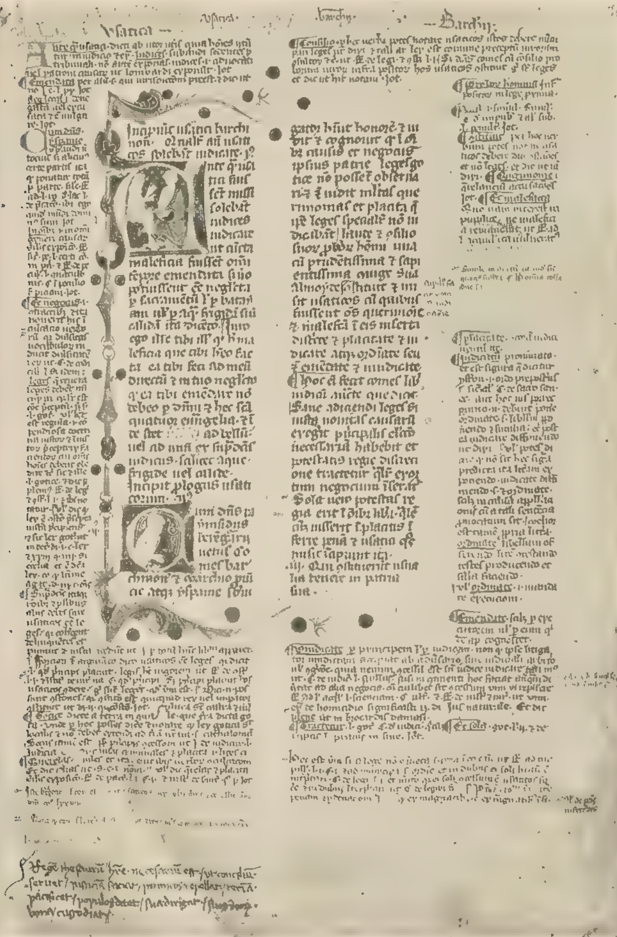

Fig. 1. – *Usatici Barchinone.* Manuscrit n. 3058 de la Colecció Ottobonica; Biblioteca Vaticana.

SEGÓN : No son dos, com diu l'Academia de la Historia, els manuscrits en llatí dels Usatges existents a la «Bibliothèque Nationale» de París. Són sis (ns. 4249, 4670 A., 4671 a 73 y 4692), y encare que tots menys un (n. 4673) que es de la següent centuria, són tinguts com de la XIV[a], val la pena de que sien examinats per un expert en paleografía catalana, per sapiguer l'època d'aytals manuscrits, perque si resultés que la d'algun d'ells es anterior a la

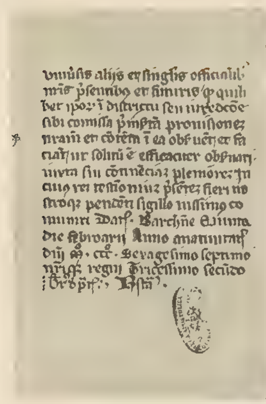

Fig. 2. – *Privilegis de Barcelona*. Manuscrit n. 3058 de la Colecció Ottobonica; Biblioteca Vaticana.

dita centuria, deuría esser copiat o fotografiat y cotejat son text ab el que com a base 's prengués.

TERCER : Circonstancies d'exactitut consemblantes a les del text dit d'en Ramon Ferrer de l'Arxiu municipal de Barcelona, deu tenir el del hermós manuscrit (malmès per un relligament modern) que ab el nom de *Llibre Vert* està recòndit en l'Arxiu municipal de Lleyda (n. 1372). Comensa pels *Usatici barchinonensium* y en conté 137, haventhi ademés 48 preceptes relatius als alodis. Sembla esser de les derreríes de la centuria quatorzena o comensament de la quinzena.

QUART : Altres exemplars existeixen. Superb es el contingut en un volum de la Biblioteca del Vaticà (Colecció Ottobonica, n. 3058). Els usatges estan escrits a dues columnes, en clara y molt regular lletra, ab grans inicials, de les quals son miniaturades les del primer foli, y estan voltats per una glosa que, per quant se pot llegir en el facsímil fotogràfich obtingut, sembla que no es la glosa comuna de la edició *Antiquiores* ni cap dels comentaris coneguts. Text y glosa són de la mateixa època y les lletres iguals a les d'un document de l'any 1367 ab que fineix la part preceptiva del volum que conté 'ls Usatges, per la qual circunstancia cal assegurar que l'escriptura o copia d'aquestos, fou feta després del referit any, a bè que abans de l'acabament de la centuria XIV^a (1). Els facsímils del primer foli dels *Usatges* (Fig. 1) y del derrer dels *Privilegis de Barcelona* (Fig. 2) donen idea complerta d'aquest manuscrit y la prova de l'època en que fou fet.

(1) D'aquest notable manuscrit, que pertanyé a la Biblioteca de la reina Cristina de Suecia y després a la del baró Stosch, en R. Otto (*Zeitschrift für romanische Philologie*; any 1889, vol. XIII, ps. 98-114) donà els següents ressenyaments : «Té escubertes arnades de pergamí; a la part de dins de la tapa de devant hi ha un escut ab el nom de son anterior possessor «*Philip de Stosch* L B» y la signatura de la biblioteca. El formen un aplech de manuscrits o quaderns. El primer consta de 8 folis, un calendari, unes anotacions particulars ab l'indicació de l'any 1373, el comensament del Sant Evangeli que s'estilava per la prestació del jurament (tot això en llatí) y els límits de la veguería de Barcelona y el Vallès (*Los termens de la vaguaria de barchin. e de vallers*) en català. Els plechs segon y terç constitueixen un sol manuscrit ab numeració de de folis independent y en ell hi ha 'ls *Usatici* ab la glosa en 20 folis y primera cara del 21, constitucions de *treuga* y altres, y *Ordonament de Bathayla ques fa Enbarch.-Bathallia quomodo sit facienda* (fs. 21 v.-121 v.), index dels privilegis de Barcelona, en català (fs. 122-124), portant a l'últim la data de 1337, el text d'aquestos privilegis, en llatí (fs. 126-160), finint ab el susdit de Pere III de 5 de febrer de 1367, una cronología dels reys de França y varies màximes jurídiques (fs. 161-163). An aquest quadern segueixen 7 folis sense numeració, estant 5 en blanch y contenint els altres 2 llistes genealògiques, observacions y unes fòrmules jurídiques publicades pel mateix R. Otto (*Modern language*, any 1888, p. 349).

Errà Otto al creure que 'l manuscrit del *Usatges* es del segle XIII y tal volta del XII. Si hagués conegut bè la paleografía catalana, s'hauría fixat en que 'ls *Usatges* y els *Privilegis de Barcelona* són de la mateixa lletra. Açò evidencia la cura ab que 's deu procedir en l'exàmen de tots els manuscrits que contenen Usatges.

Quint : Encara hi ha altres exemplars. L'Academia de l'Historia diu en l'esmentat Apèndix IV que n'existeix un, el qual no pogué consultar, a la Biblioteca Colombina, ab el títol *Leges Fori Aragoniæ*, de l'acabament del segle XIV o comensament del XV, y un altre d'aquesta centuria al Arxiu municipal de Càller (Sardenya) ab el títol del comensament del manuscrit: *Incipiunt Constitutiones Cathaloniæ et usatici Barchinone*. L'Academia de Bones Lletres de Barcelona y un particular de la mateixa ciutat en poseeixen, n'hi ha a l'arxiu de Perpinyà y es possible que en altres arxius y biblioteques particulars n'estiguin recòndits altres. Cal cerciorarsen, y si efectivament n'hi ha, deuran esser examinats ademés dels ja esmentats. ¿Qui sap si furgant tindrem la sort de descobrir algun exemplar anterior als coneguts? ¿Qui sap si per variants en el text o per glosa o apostilles a ell afegides vindrem en la coneixensa de circunstancies que faran avinent lo que avuy es ignorat o aclariran fosquetats que son el martiri dels historiadors jurídichs?

Sisé : L'Academia de la Historia ha publicat la traducció catalana continguda en un manuscrit de l'Escurial, de lletra y parla, segons dita Academia, de la centuria tretzena, y també la traducció feta per manament de la Cort en la quinzena centuria. Les dues traduccions no ofereixen diferencies de concepte, y les de redacció que s'hi noten, són degudes, gayre bè totes, al cambi operat en el llenguatge; mes aixís y tot, la primera traducció es interessant pel coneixement del tecnicisme polítich y jurídich a Catalunya en el segle XIII y per l'estima que mereix un aytal document escrit en la llengua de la nostra terra. Ara bè, a la Biblioteca Episcopal de Vich, està recòndit el manuscrit d'un altra traducció catalana diferent de la Escurialense y la lletra de la qual per sa forma y son atapaiment sembla esser també del segle XIII. ¡Llàstima que li manquin els dos primers folis y la meytat, per lo llarch, del terç! Els demés estan molt ben conservats. Conté aquest manuscrit una traducció al català dels *Usatges* y de les *Costums feudals de Catalunya*, y deu esser de la dita tretzena centuria, per quant la més moderna disposició que s'hi trova d'aquelles que als Usatges s'afegíen, es de Jaume I y any 1251 (f. 19 v.). Juntament ab el conservador del Museu, Mn. Joseph Gudiol, practicarem una compulsa, y resultà esser la traducció compulsada, diferent de la del manuscrit de l'Escurial publicada per l'Academia de la Historia, y no cal dir que també es diversa de la continguda en les compilacions generals de Catalunya. Tot això dóna gran interès al manuscrit vicense, y obliga a la publicació de son contingut, illustrantlo ab un ressenyament previ y notes d'advertencies y referencies redactades pel mateix conservador del Museu. D'aquesta manera, ademés de donarse a conèixer un manuscrit interessantíssim per l'estudi de la parla catalana, es disposarà de un element de gran valua pel definitiu treball de reconstitució dels primitius Usatges.

De quant acaba d'exposarse en resulta la necessitat de fer un treball previ a la tasca de formar un text dels Usatges que sía rebedor per tots els coneixedors y aymants del Dret, de l'Historia y de Catalunya. Aquest treball dèu esser el d'una investigació escrupulosa en arxius y biblioteques, per fer constar quins són els exemplars d'Usatges que avuy existeixen, treyent al ensemps copia o fotografía de tots quants síen de la tretzena centuria, y, lo mateix de qualsevol d'anterior època si teníem la gran sort de trovarne. Com que al fer aquesta investigació sortiran o serà fàcil trobar tots quants manuscrits y estampacions de dret català existeixin en l'arxiu o biblioteca que sía objecte de la investigació, caldrà (per evitar nous treballs quan l'Institut s'ocupi d'altres elements del dret de la terra), fer un inventari de tot quant, manuscrit, se trobi ab contingut del dret de Catalunya o ab referencia an ell.

No pot esser desconeguda l'importancia que a Catalunya tingué y conserva 'l dret local. Un fou compilat y estampat, havent sigut en temps modern objecte de noves estampacions. Tal es el constituit per les *Costums escrites* de la ciutat de Tortosa, y respecte d'ell cap cura incombeix al Institut. Altres, o foren compilats y estampats d'una manera oficial, però són raríssims els exemplars (això passa ab el llibre *Privilegis, franqueses y llibertats* de la Vall d'Arán), o havent estat compilats, sols els estampà un particular en mig de moltes altres coses (*Les Consuetudines Ilerdenses* escrites per en Guillem Botet y publicades pel P. Villanueva), o havent sigut compilades, no han vist encara la llum pública per medi de l'estampa (*Les Usantiæ et Consuetudines civitatis Gerundæ* que foren compilades per en Jaume Mieres), y respecte de tots aquestos monuments legals, l'Institut deurà promoure y, si es menester, donar son concurs, a la publicació que presenti garantíes de fidelitat. En quant a les costums que, conservantse únicament per medi de sa observancia y son revelades per actes constants, l'Institut ha comensat el treball d'investigació directa. Continuantlo ab perseverancia, juntant als resultats d'aquesta investigació lo molt que respecte de varies d'aquestes costums s'ha escrit en els darrers temps, pot y dèu arrivarse a la formació d'un cos de dret consuetudinari de les diverses comarques de Catalunya, respecte de la familia, l'explotació de la propietat *rústica* y les especulacions agrícoles y industrials.

No es hora encara de parlar de la doctrina dels autors. Prou treball queda indicat. Quant sía ocasió de tractarne, deuran ser excloses de tot exàmen les obres que s'ocupen del dret civil, ja que són ben conegudes de teòrichs y pràctichs, y hauran de merèixer privilegiada atenció les referents al dret públich, perque sos treballs deuen esser tinguts com expressió de l'alé que donava vida a Catalunya. Publicarlos íntegres, sería tasca llarga y que a res aprofitós conduiría, ja que les digressions que en ells se troben y el luxe de

cites y referencies fan, devegades, que sa lectura sía amohinosa. Escriuren abreujats conciensuts en els quals res de sustancia manqui y res de fullaraca s'hi posi, es lo que tal volta convindrà fer.

Res de quant queda exposat deu esser obstacle a que l'Institut dongui a llum els textes legals y treballs relatius an ells que fins are no han sigut coneguts o publicats, comensant per les ordinacions de Cort del segle XIII, el projecte o traça de classificació dels Usatges (descobertes abdues coses a l'Arxiu de la Corona d'Aragó) y la traducció catalana dels Usatges que 's troba al Museu episcopal de Vich.

Pero cal que, sense dilacions, es procedeixi a la reintegració, en quant sía possible, del text dels Usatges y la consignació de les variants, especialment aquelles que síen de contingut, fondo y llenguatge, en els exemplars que per la realisació d'aquest treball síen preferits. A l'efecte deurà practicarse lo següent:

A] Formació d'un catàlech o inventari dels manuscrits que, contenint dret de Catalunya, o cosa al mateix dret referent, es troben als arxius y biblioteques de Barcelona y altres poblacions del Principat, Mallorca, Perpinyà, Escurial, Colombina de Sevilla, Nacionals d'Espanya y de França, de Messina, Girgenti (1) y demés aon tal volta n'hi ha. Al fer aquest treball se fotografiarà 'l text (al menys en part) d'exemplars d'Usatges que síen de la tretzena centuria o d'una anterior si s'en trovessin. Al mateix temps es deurà pendre nota de qualsevol manuscrit jurídich que no sía de Usatges y de qualsevol estampació de dret de Catalunya o d'escriptor jurídich català que no sía coneguda; classificantse aquestes notes al objecte d'esser utilisades en ulteriors treballs.

B] Fet d'una manera minuciosa 'l relatiu als Usatges, deuría esser objecte d'un seriós estudi a fi de realisar lo del extrem següent.

C] Cotejar o compulsar els dos exemplars que tenen més garantíes d'exactitut, ab aquells que l'Institut tingui per oportú, y fixar un text.

D] Publicar aquest text ab notes de variants d'origen de cada text dels Usatges, explicació dels conceptes o paraules dubtoses, etc.

Encara més compren la missió de l'Institut: l'investigació de les fonts indirectes de la historia del dret català; però, no essent possible agavellarho tot a la primera volta, s'ha deixat aquest punt per quan estigui realisat el que exigeix més delit.

(1) La *Biblioteca Municipal* de Girgenti (Sicilia) (Abans *Biblioteca Lucchesianna*), conté bastants llibres de dret de Catalunya.–Lo que hi ha a Cerdenya es sabut per la *Bibliografía Española de Cerdeña* d'en Eduart Toda y Güell.

ORDINACIONS FETES EN CORT PER TOTA CATALUNYA Y LES ILLES DE MALLORCA, IBIÇA Y MENORCA.

RESSENYAMENT (1)

FORMEN un quadern de paper y lletra de la XIII centuria (2). Son contingut es el d'unes ordinacions, y que no 's tracta d'un projécte ho fan creure les paraules totes de les ordinacions y molt especialment les de la darrera : «*Ordena la Cort que tot hom, sia noble, o prelat, o religios, o clergue, o cavaler, o ciutada, o hom de vila, o daltre loch o altre hom de qualque dignitat o condicio sia, sia tengut de tenir e observar tots los ordenamentz en* **aquesta Cort** *feytz*», etc., y també les de la ordinació primera : «*Ordena la Cort*», etc. Al dir ordinació primera ens referim a la primera contingurda en el quadern, però encara qu'aquest sembla estar sencer, es de creure que a devant hi havía altre o altres ordinacions, ja que l'epigraf de la dita primera del quadern comensa ab la paraula *Item*. Si fossin complertes les ordinacions, tal vegada no existiríen els núvols que ara enfosqueixen lo relatiu a la llur formació.

Que són fetes en Corts tingudes per un rey Jaume posterior a la conquesta de Sicilia, ademés de la de Valencia, resulta de l'ordinació XX (*Ordenament dels menyars*) : «*nos en Jacme per la Gracia de Deu Rey Darago e de Sicilia, de Mallorques, e de Valencia, e Comte de Barcelona*», y que precediren a l'extinció del Temple a Catalunya, any 1307, ho proven les referencies an aquesta ordre de religiosa cavallería. Per tot això sembla que s'han d'atribuir aquestes ordinacions a la Cort tinguda a Barcelona l'any 1292, o la del mateix lloch, any 1300, o a la de Lleyda, any 1301; però es lo cert que res del contingut d'aquestes ordinacions se troba en les fetes en les dites Corts, y, per altre part, es evidentíssim que diversos capítols no són més que preceptes de la Cort tinguda a Tarragona per en Jaume I l'any 1235. Axís, lo capítol XI (*daquels qui son bandits*) concorda ab el precepte 12 de la dita Cort; el ja citat capítol XX es molt semblant al precepte 5 de aquella Cort; el capítol XXI es, ab lleugeres variants, el precepte 6 de l'esmentada Cort; el capítol XXII ve a esser el precepte 7 de la mateixa Cort;

(1) Per D. G. M. de Brocà.
(2) De 95 × 65 milímetres. Les lletres capdals dels epígrafs són vermelles.

els XXXVI y XXXVII són exactament els preceptes 11 y 10 de la tantes voltes anomenada Cort; y el capítol XXXVIII es, ab variants, el precepte 9. Dels altres 36 capítols de les Ordinacions no 's trova res en les disposicions de la Cort del 1235, ni les 17 d'aquestes que no havem anomenat es troben en el manuscrit d'aquelles.

Encara un altre extrem enfosqueix l'origen d'aquestes ordinacions. El capítol XII prohibeix treure del bisbat de Girona coses de menjar, mentres durarà la guerra : «*Item mentre la guerra durara, nuyll hom no gos traer nuylla vianda del bisbat de Girona per mar ne per terra, per ço cor es frontera, e que ni aya mayor abundança, e aquel qui contra aço fara, que perda la vianda*. De les paraules del capítol s'infereix que 's tractava de la guerra ab França, mes fou en Pere, fill d'en Jaume I y pare del II del mateix nom, qui tingué aquesta guerra.

Poden, donchs, aquestes Ordinacions donar lloch a serioses investigacions respecte de les Corts del XIII y XIV segle, però 'ns decantem a creure que 's tracta d'una barreja feta pel traductor del treball de diverses Corts.

Son llenguatge es català ja ben format, y la circunstancia de no estar en llatí es prova de que per l'us comú 'ls preceptes de les Corts corríen traduits del llatí al català; de la mateixa manera que 's devía fer ab els Usatges dels quals es té la memoria d'una traducció catalana que 's trovaba a la biblioteca del rey en Martí, y es conserven les dues traduccions, diverses, pero una y altre ab llenguatge y lletra de la XIII.ª centuria, al Escurial y al Museu de Vich. Per ço presenten gran interès per l'estudi general de la llengua catalana y el tecnicisme jurídich. Fins en quant a la materialitat de les paraules, són de preuada importancia. Exemple, el verb *aramir*, que vol dir *convocar, cridar a aplech*, y la frase *taula redonda*.

Son contingut compren varies materies : 1.ª Ordenaments de pau (I, II, III y IV) consemblants a altres preceptes de la mateixa classe; 2.ª Ordenament (V) prohibint pignorar de propia autoritat, salva la jurisdicció y el dret del senyor de castell, vila o lloch; 3.ª Ordenament (VI) pera que 'ls plets síen terminats dins sis mesos, excepte si 'ls testimonis no estiguessin presents en aquell bisbat; 4.ª Ordenament (VII) sobre postats y empares; 5.ª Un altre (VIII) relatiu als marmessors, prevenint que si són demanats per rahò del difunt, responguen en poder del bisbe o de son oficial o d'aquells que síen assignats en el testament; 6.ª Un altre (IX) manant restituir en la possessió a tot hom que 'n sía gitat sens dret; 7.ª Altre (X) assenyalant penes a quins vinguin contra lo dessus dit; 8.ª Altre (XI) disposant que bandit, si no es traidor, no sía pres per oficial del Rey dins els llochs de richshomens y cavallers; 9.ª La que prohibeix treure viandes del bisbat de Girona (XII); 10.ª La complementaria (XIII) de l'anterior, ordenant que 'ls bestiars no surtin de Catalunya ni de les illes de Mallorca, Ibiça y Menorca, anant en

terra dels enemichs del Senyor Rey, dins el dit temps (el de la guerra); 10.ª Sis (XIV, XV, XVI, XVII, XVIII y XIX) prohibint afavorir als enemichs del Rey y estar en pau ab ells; 11.ª Catorze (XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII, XXIX, XXX, XXXI, XXXII y XXXIII) que són altres tantes lleys suntuaries que regulen els menjars, els vestits, l'us de plomes; fixen la durada dels vestits; obliguen als sastres a jurar que no faran res contrari an aquestes disposicions; prohibexen d'una manera absoluta l'us de freses (franges o flochs), perles y pedres precioses en vestits, cots armers, armes, selles, pitrals ni altres coses com no síen en garlanda, de capell jubat o en anell; taxen fins quant pot gastar en armes lo sotmés al Rey; estatueixen quines vestidures y armes portaran els cavallers novells, y quina serà sa durada, y també lo que 's pot donar a caváller salvatge, juglar, juglaresa, soldat y home de Cort, y finalment com es deu vestir de dol; 12.ª Altre (XXIV) prohibint alguns jochs y limitant-lo que's pot riscar en els altres; 13.ª Dos (XXXV y XXXIX) penant lo dir mal de Deu, de la Verge y dels Sants; 14.ª Una (XXXVI) establint que ningú sía fet cavaller sinó per dret de llinatge; 15.ª Altre (XXXVII) manant que ningú gos fer cavaller salvatge; 16.ª Altre (XXXVIII) disposant que ni cavaller salvatge (1) ni home de Cort, sía a taula de cavaller; 17.ª Una (XL) de caràcter proteccionista o de represalia, puig prohibeix metre draps de França en terra del Rey d'Aragó; 18.ª Altre (XLI) prohibint aramir (convocar) juntes ne fer taula redonda; 20.ª La derrera (XLII), o sía la prevenció d'observansa dels ordenaments.

TEXT (2)

Item quels altres malfeytors sien punitz segons dret e Usatge de Barchinona e pau e treues e usançes de Cathalunya.

(I) *Ordenament de pau.*

Ordona la Cort que sien treues preses e donades entrels nobles, els cavalers, els franchs homens de paratge, e de ciutadantz, e homens de vila, e tots los altres de Cathalunya tota, e del Regne de Mayllorques, e de les ylles Deviça e de Menorcha, de qualque dignitat o condicio sien, que guerra o sospita o contesa de guerra o de contesa ayen entre els, del present dia que la carta es escrita tro a la primera festa de Sen Michael, e de la dita festa de Sen Michael en tro a .ij. ans primers esdevenidors, o de puys treua de .x. dies ques sagen a retre, de qualque condicio sia la guerra o la contesa, si que sia per homey o per altra rao. E si per ventura algu o alcuns eren dels homeyers que volguesen dar treues luns als altres, que los nayen a donar al senyor Rey o a son veguer, en la qual vegueria fos en loch del. E si la guerra era per deseret o per altra demanda qual ques fos, que sia en elleccio daquel qui demanara si no vol pendre dret o ques cal de la demanda dins aquel temps, e sis cale de la demanda per lo dit temps, que no sia comtat nes pusque comtar en nuylla scripcio ne lur sia feyt per rao del dit temps negun preiudici.

(1) Cavaller que tenía la cavallería per ofici, posantse al servey de qui més li donava.
(2) La numeració dels capítols ha sigut afegida al fer la copia.

(II) *Que rich hom ne cavaler ne nuyll altre no gos acuydar prelat ne religios ne altre.*

Item que nuyll rich hom, ne cavaler, ne franch hom de paratge, ne ciutada, ne hom de vila, ne ciutat ab ciutat, ne vila ab vila, ne ciutat ab vila, ne vila ab ciutat, ne castell ab castell, ne nuyll altre hom de Cathaluyna, del Reyne de Mayllorques ne de les ylles, de qual que condicio sia ne dignitat, no acuynde ne gosen acuyndar dins lo dit temps larchebisbe, ne bisbe, ne prelat, ni Maestre del Temple, ne Despital, ne religios, ne clergue, ne rich hom, ne cavaler, ne ciutada, ne hom de vila, ne altre hom de qualque dignitat o condicio sia, ne gos fer mal ab acuyndament ne meyns dacuyndament.

(III) *Que negu no gos venir contra les coses desus dites.*

Item que si cas sesdevenia que algun hom de larchebisbe, dels bisbes, ne dels altres prelatz, ne religiosos ne dels nobles, ne dels cavalers, ne dels ciutadantz, ne dels homens de les viles, ne dels altres de sus nomenatz, venien contra les coses demuntdites o algunes daqueles sens voluntat de son seynor, quel seynor daquel qui siran fees e esmenas dinz .xv. dies depuix que demanat ne sera lo dan que feyt aura, sil malfeytor romania en sa terra o en sa jurisdiccio. E si peraventura lo malfeytor no hi romania, que agues deliurar tantz dels bens del malfeytor que valguese lo doble del dan donat e les messions simple feytes per aquel dan, si aquels bens a aço no bastaven, e que daqui a avant lo malfeytor no fos sofert per lo seynor del loch ne per neguns altres si avia feyt crim de que justicia... l agues merida, ho si avia feyta malafeyta de que no degues pendre justicia corporal, e no avia bens de ques fees la satisfaccio segons la forma damontdita, ans lo seynor daquel loch lo aiudas a destreyner e a punir ab lo senyor Rey e ab sos officials e ab los altres desus ditz. E la esmena feyta en aquel cas que iusticia corporal no gues pendre, pus que tornar e estar lom en lo seu Mas, lo seynor daquel loch lo ponescha de la malafeyta segons la calitat daquela, oltra la esmena que feyta aura a la part. E sil seynor aço no fahia que fos caut en la pena dejus escrita. E qui contra aquestes coses ne neguna daquestes fara, ne fer fara, ne consentra, ne ajuda dara, que sia tengut per trencador de treues, e que esmen la malafeyta en doble, e les messions en simple, si que la aya feyta, o feyta fer, o sofert lo malfeytor, o la malafeyta, o consentida, o ajuda donada, segons que damunt es contengut.

(IV) *Que cenes, ne albergues, ne servicis forçatz no sien preses de religiosos.*

Item que cenes, ne albergues, ne servicis, ne aemprius forçats no sien preses en les esglesies quatredals, ne en altres esglesies, ne en lochs religiosos, ne en monestirs, ne en lochs, ne en homens daquels. E si alcu o alcuns prelatz, o esglesies quatredals, o monestirs, o religiosos, o esglesies, o lochs ne homens daquels no les daven, que non sien peynoratz ne [mar]catz.

(V) *Que negu no peynor ne sofire peynorador.*

Item que nuylla persona de quinya que dignitat o condicio sia no [gos peynor]ar per sa propria auctoritat, ne fer peynorar, ne sofire peynorador per neguna rao, si doncs fadiga de dret no era atrobada en la Cort o en lo senyor daquel, segons lusatge de Barchinona, salv quel seynor del Castel o de vila o del loch qual ques sia e tot cavaler, clergue, ciutada, hom de vila e tot altre hom pusque usar de sa iurisdiccio e de son dret axi com ha usat e pusque usar peynorar los homens ols terratinentz seus per sensals e per logers de lurs cases e de lurs possessions e de totes cosses segons que a acustumat.

Item quel seynor Rey savinga ab los richs homens e ab los cavalers e ab totz los altres homens darmes sobre tot ço que lur deu per si ni per son frare ne per son pare e per los altres antessessors ab los marmessors del seynor Rey Namfos, e quels marmessors sien tenguts de respondre a aquels, salva enp[ero] que la obligacio que nan del seynor Rey romanga en sa força en tro els sien pagats.

(VI) *Ordenacio de pleytz e de questions.*

Item que tots pleytz e questions qui sien ab cartes sien termenatz dins .vj. meses, salus testimonis qui no fosen presentz en aquel bisbat. E si alcu demanara testimonis en aquel pleyt fores

aquel bisbat e o provara per aquels son enteniment, que'sia tengut de retre totes les despeses a laltra part.

(VII) *De poztat o dempara feyta.*

Item per ço que guerra ne contesa no s pusqua fer en Cataluyna dins lo temps damont dit, ordena la Cort que si poztat era presa o empara feyta de feu en alcu... que poztat pot esser retenguda o feu eser tengut emparat segons lusatge, quel seynor faça aquel feyt jutyar e determenar dins spay dun mes depuiys que el ne sera demanat per lo vasayll, e si aço no era determenat dins aquel mes, que en continent reebuda ferma del vassayll, assignats jutyes covinentz, li reta la postat e li desempar, salu a quascu tot lur dret. E si per altres coses poztat era presa, que sia restituida passatz los .x. dies demantinent, e lo vasayll que ferm puiys dret e (*sic*), e si feu era enparat, que sia desemparat demantinent quel vassayll vuylla fermar dret. E si per aventura sens poztat o sens empara lo seynor se prenia lo feu tot o partida per qualque rao, que en continent lo reta lo vassayll ferman dret. E sil seynor aço no volia fer, quel seynor Rey, ab los richs homens e ab los cavalers e ab los altres desus ditz los destrenguessen. E aquest capitol sesten de poztatz [ja] reebudes, e de feus ja emparatz, e daquelles postatz quis reebran, e daquels feus qui senpararan daqui a avant dinz lo temps damont dit, e encara si era demanada poztat a alcu e la contrastava de donar, quel seynor Rey ab los richs homens, e ab los cavalers, e ab los altres desus ditz, lon destrengues ol ne forças de donar segons lusatge e usança de Cathaluyna.

(VIII) *Ordenament dels marmessors.*

Item que si marmessor o marmessors dalcun defunt seran demanats per rao del defunt, que responen, en sien tenguts de respondre per rao del en poder del bisbe, e de son official, o daquels qui assignat ni siran per lo test[ament], ho daquel qui deya breument e sens malicia. E si per aventura aço fer no volien, quen sien destretz per lo senyor Rey o per lur seynor, e aço d... guerres ne peynores no sen pusquen seguir.

(IX) *Que tot hom que sie gitat de possessio sens dret que y sie tornat.*

Item quel seynor Rey, nels prelatz, els religiosos, e clergues, e monestirs, e esglesies, e richs homens cavalers, e ciutadanz, homens de vila, e altres de qual dignitat o condicio sien qui sien estatz despuyllats sens coneguda de dret de viles e de Castels, de lochs, de jurisdiccions, dobligacions e dasignacions o de quals que altres bens, que sien restituits en lur possessio e daqui avant non sien gitats sens coneguda de dret, salu dret de proprietat e salus los ordenamentz ffeytz en la Cort de Barchinona per lo seynor rey en Pere els ordenamentz perpetuals de la Cort.

(X) *Que tot hom face sagrament e homanatge de tenir les cosses açi escrites.*

Item quel seynor Rey, el Archebisbe, els bisbes, els Maestres del Temple e del Espital, e los prelatz, els religiosos, e tots los rics homens, e clergues, e cavalers, e ciutadans, e homens de viles, e tots los altres qui homens ayen ne castels, facen manament a tots lurs homens que no donen ayuda ne socors a nuyll hom qui contrastara de retre los malsffeytors segons la forma damondita. E que richs homens, e quavalers, els ciutadans, els homens de les viles facen sagrament e homanatge al seynor Rey de tenir e dobservar totes les cosses damontdites, e aquel o aquels qui vinguessen contra aço, ço que Deus no vuylla, fossen perjurs e baares e traydors provats ab aquesta carta. El archebisbe, els bisbes, els prelats, e Maestre del Temple e dels Espital, els altres religioses, e clergues facen sagrament al seynor Rey e prometen en lur orde de tenir e dobservar e de conplir totes les coses damuntdites. E si alcu o alcuns, ço que Deus no vuylla, trencaven lomanatge ol sagrament [o] les altres coses damontdites ne neguna daqueles, quel seynor Rey o sos veguers o sos officials enanten contra aquels trencadors e lurs bens segons la forma de les paus e de les treues, segons que damont es contengut, e de mal que hom lur faes nols en fos tengut de res e el fos tengut de tot a hom. E aço prometen al seynor Rey en lo sagrament e en lomanatge que li faran, lo qual sagrament e homenatge facen los rics homens, els cavalers, els ciutadans, els homens de les viles qui ara hic son al seynor Rey, els altres qui no hic son quel facen al veguer

del seynor Rey [din]s vegueria de la qual seran aquels quel faran, lo qual veguer reeba lo dit sagrament e homenatge per nom del dit seynor [Rey] salu quels homens dels prelatz, e de les ordens, e dels richs homens, e cavalers, e ciutadantz, els homens de les viles, els altres lo facen a lur seynor. E atressi quel seynor Rey faça sagrament de tenir e de conplir totes les coses ordenades en aquesta Cort [e encara] que les fara tenir e observar als seus officials e als altres de son poder. E si per ventura el ne official seu hi faien contra qual hom o denuncias al seynor Rey dins .j. mes de puiys que denunciat ho aura que o adobas o o fera adobar, e si no ho faia, quel atorgament de la sisa [ne dels al]tres ordenamentz temporals no ayen valor.

(XI) *Ordenacio daquels qui son bandits.*

Item que tots los bandits e aquels qui an feyta malafeyta neguna estien e sien axi com an estat en tro aci si bares no eren, e que nuyll oficial nols cerch nels prena dins los lochs dels richs homens ne dels cavalers, e si daqui a avant faien mal, quen fossen ponitz e deliuratz, axi com damont es dit e ordenat en los altres capitols.

(XII) *Que nuyll hom no gos trer vianda del bisbat de Girona.*

Item mentre la guerra durara nuyll hom no gos traer nuylla vianda del bisbat de Girona per mar ne per terra, per ço cor es frontera, e que ni aya mayor abundança, e aquel qui contra aço fara, que perda la vianda.

(XIII) *Ordenament del bestiar.*

Item que oveylles no hisquen de Cataluyna ne de les dites Illes ne vaya en terra dels enemichs [del] seynor Rey dins lo dit temps. Encara, que nuyll hom no gos ociure, ne vendre, ne comprar per ociure, ne menyar aynels, si donchs nols li avien donats o nols avien de sa renda, e qui contrafara que pach de pena .x. solidos de la moneda que aqui correga, la qual pena sia del seynor Rey, del home, o daquel qui aura jurisdiccio en lo dit home.

(XIV) *Ordenament daquels qui an palia ab los enemichs del seynor Rey.*

Item que tot hom de Cathaluyna, del regne de Mayllorques qui aya palia ab los enemichs del seynor Rey, sia rich hom, cavaler, prelat, o religios, o clergue, o altre hom de qual que condicio sia, que sen hisca dinz .j. mes e quen tra...castel o castels o locs que meses hi aguessen. E si aço no faya o daqui a avant se metia en palia, que perdes aquel castel o castels que meses hi aura, e que fossen aquels castels e locs guaaynatz al seynor Rey, o a aquel en que jurediccio fossen, si doncs lo seynor Rey no y consentia al dit paliament per profit de la terra.

(XV) *Que tot hom qui ha treues* [*ab*] *los enemichs del seynor Rey que les rete dins .j. mes.*

Item si algun hom de Cathaluna ne de Mayllorcha de qual condicio sia ha treues ab los enemichs del seynor Rey, e no es en guerra ab lo seynor Rey contra aquels enemics que aya a retre aqueles treues, e eser en guerra ab lo seynor Rey o ab son seynor contra aquels enemics dins .j. mes quen sia amonestat a son alberch per lo Rey o per son seynor, e que daqui a enant no ayen treues ab els mentre la guerra durara sil seynor Rey no les hi avia, e aquel qui les treues hi aura e dins lo dit temps no les retra. E aquels que ara no son en la guerra e [que en lo] dit temps no seran contra aquels enemichs ab lur seynor, o daqui enant prenia treues ab els que perdes tot quant agues e que fos guaaynat al seynor Rey o a aquel en qui jurediccio sera.

(XVI) *Que negu no face saber negun ardit als enemichs del seynor Rey.*

Item que nuyll hom [de] qualque condicio sia no gos fer negun ardit saber als enemichs del seynor Rey, e qui o fara que perdra lo cap.

(XVII) *Que cavall ne rocin ne coses vedades no vayen en terra dels enemichs.*

Item que nuyll hom de Cathalunya ne del regne de Maiorques no gos menar cavals ne rocins en que hom se pogues reger ab armes, ne nuylles [coses] vedades daqui avans, ne mercaderies, ne

vianda, ne nuylles altres cosses poques ne molts, de Pasqua primer vinent a enant als enemichs del seynor Rey, ne en lur terra, ne encara anar, e qui o fara que perda tots sos bens, qui sien guaaynats al seynor Rey o aquel en qui jurisdiccio sera. E si era hom estrayn e podia esser pres, que perdes lo cap, salv que aquels qui procuren e trahen la messio dels fylls del Princep e dels altres hostatges pusquen anar e trametre ab licencia del seynor Rey.

(XVIII) *Que negu nos mete en palia dels enemichs.*

Item que sils homens dalcun castel ho vila o altre loch sens volentat del seynor del loch se metian en palia dels enemichs del seynor Rey, quels homens perdran tot ço que tenen per lo seynor daquel loch e que acso sie guaaynat al seynor R[ey] o a aquel en jurediccio [del qual ser]a aquel loch. E si ab voluntat del seynor ho fa, que o perdes lo seynor axi com damunt es dit.

(XIX) *Que nuylles coses vedades no sien portades als enemichs.*

Item que nuyll hom de qual que condicio sia no gos portar armes, ne vianda, ne nyull socors a les hostz dels enemichs del seynor Rey, e qui ho fara si es hom perdra lo cap, e si es fembra sie cremada.

(XX) *Ordenament dels menyars* (1).

Item nos en Jacme per la gracia de Deu Rey Darago, e de Sicilia, de Mallorques, e de Valencia, e Comte de Barchinona, ordenam e establim en la present Cort que nos ne negu sotzmes nostre de Cataluyna, ne del regne de Mayllorques, ne de les dites Illes, prelat, ne rich hom, ne cavaler, ne ciutada, ne altre de qualque condicio sia, no menge en lo dia dast sino en una manera, e dun menyar a mengar mayor, o de .ij. menyars meyns dast, e que aquestz .ij. menyars no pusquen esser sino de .ij. carns, ne a sopar ne a disnar matinal no mengen sino duna carn en una manera carn salada, empero ne secha, ne ous, ne formatge, ne caça no sia entes en aço. De la qual caça axi establim que aquel que la pendra apareylla en quantes maneres se vuylla, aquel empero qui la compras no la puscha apareyllar sino en una manera, ne no puscha conprar sino duna caça e que sia per .j. menyar. Enpero si li sera dona, puscan fer axi com si la avia presa, e si negu menyava peix a dia carnal, quel peix prena per .j. menyar. E aço aya observat tot hom en son alberch o en qual que loch se sia dins la nostra seynoria, si que aya ostes o covidantz o no. E en aço enpero no sien [compr]eses pressones malautes.

(XXI) *Ordenament dels vestirs* (2).

Item ordenam e establim que nos ne negun sotzmes nostre [no portem] vestidures troçades, ne listades per força, ne vetades per força, ne trepades, ne portem en vestidures aur ne argent, ne perles, ne fres, ne orpel, ne seda sobreposada, ne cembali, ne erminis, ne ludria neguna, ne altra cosa sobreposada, ne porten aur, ne argent, ne perles en afiblaylls, en texels, ne en neguna orla en vestedures, ne en brial, ne en [ca]miso, mas puscha portar afiblaylls de seda e corda de seda en gonela, e botons dargent en manegues e en cabez.

(XXII) *Quel Rey ne altre no vista draps daur ne de seda.*

Item ordenam e establim que nos ne negun sotzmes nostre no vistam draps daur, ne de seda, ne de camelot, ne cendatz, ne miya seda.

(XXIII) *Ordenament de vestirs.*

Item ordenam e establim que nos ne negu sotz[mes] nostre no vistam draps de lana qui vayllen ne costen de .xx. solidos de Barchinona la cana e .vij. solidos jacheses lalna de Leyda, e si altra cana avia en la terra que vaya al fur de la cana de Barchinona, e si altra alna avia en la terra que vaya al fur de Leyda.

(1) Semblant al cap. V.
(2) Ab variants, es el cap. VI.

(XXIV) *Que negu no gos portar pena que cost mes del preu dejos escrit.*

Item ordenam e establim que nos ne negun sotsmes nostre no portem en mantel, en capa, ne en neguna altra vestidura, neguna pena de .lx. solidos barchinonenses a amont o de .xl. solidos de Jacha, sia entes empero que puscha hom metre cendat en qualque vestidura h... vuylla por foloradura (*sic*).

(XXV) *Que laurador n[e sa mu]yller no viste drap sino axi com aci es.*

Item ordenam e [establim] que nuyll laurador ne sa muyller de qualque seynoria o condicio sien no gosen vestir drap qui vaylla mes de .xij. solidos de Barchinona la cana o de .iiij. solidos de Jacha lalna de Leyda si dat no li era. E aço sa observar dins en Cathaluyna e dins les dites Illes, sia entes enpero que si negu anava en terra estrayna de misatgeria o per altra rao que pusque meny[ar e] vestir a sa guisa.

(XXVI) *Dels vestirs dels escuders.*

Item ordenam e establim que negun escuder no vesta sino bifa de sentenis o estan fort darraz o daltre drap daquela valor o de meyns.

(XXVII) *Que les vestidures ayen a durar a tot hom .j. an.*

Item ordenam e establim que unes vestidures ayen a durar a tot hom al meyns .j. an e que nos pusque fer sino vestidures lan, salvant ques pusca fer una cota destiu e altra divern o mantel acornat o gramaya ab pena. En aço enpero no sia entes gonela, ni brial, ne calces, ne vestidures de pluya. Els draps sien dels preus desus ditz o de meyns, enpero tot hom pusca portar calçes de qual drap se vuylla e de qualque se vuylla, e en aço no sien enteses vestidures que sien feytes en tro al dia de May (1) vestides e no vestides ans aqueles port quiscu aytant com se vuylla.

(XXVIII) *Sagrament dels sartres de cascun loch.*

E per ço que aço mylls se tenga, ordenam e establim que tots los sartres de cascun loch ne facen sagrament, e encara quels sia pena davayll posada que no tayllen vestidures a nuyll hom sino sotz la forma desus dita, la qual pena es de .l. solidos. [E en] tot aço no sentenen vestidures ne armes de dones ne de donzeles [ne] de clergues ne de religios.

(XXIX) *Que negu no port fres ne perles ne peyres preciosses.*

Item ordenam e establim que nuyll hom no port perles ne fres ne peyres precioses en perpuntes ne en cot armer, ne en armes ne en seles ne en frens ne en pitrals ne en altres coses, si no u faia en garlanda de capel jubat o en anel. En aço enpero no sia entes negun arnes qui sia feyt ne començat de fer, ans aquel pusca portar tot hom aytant [com] se vuylla.

(XXX) [*Ord*]*onament de les armes.*

Item ordenam e establim que nuyll sotzmes nostre no porte armes de mes de .lxxx. solidos de Barchinona e de .lx. de Jacha, e sela de palafre ab fre e ab pitral de .l. [solidos] de Barchinona o de .xl. solidos de Jacha. Encara, que dona no port en sela, nen fre, ne en pitral peyres precioses, ne perles, ne fres.

(XXXI) *De les vestidures e de les armes dels cavalers novels.*

Item ordenam e establim que si cavalers novels si faien que aguesen vestidures de porpra de lest o daltres draps de seda de semblant valor ab penes genoveses per dar e puxes vestedures de drap de color ab pena clara senes fres e senes tota cosa sobreposada, mas que hi pusquen portar afiblaylls ab aur e gonela e calçes de preset vermeyll, e que les ayen a dur les vestidures .j. an. Encara pusquen aver armes de preu de .c. solidos de Barchinona, e sela de palafre ab fre e ab

(1) ¿vuy?

pitral de preu daltres .c. solidos de Barchinona, e ayenlos a durar les armes .ij. ans, e la sela de palafre .j. an.

E axi enten que deyen durar les armes e seles de palafre a tots los altres.

Empero si a nos venien missatges ne homens honrats daltra seynoria, que mentre els sien [nos pus]cam vestir quines vestidures nos vuyllam e tenir altres armes que nos vuyllam.

Encara si mengen ab nos ne ab negun altre de nostra terra, prelat, noble, cavaler, ciutada, o daltre de qual que condicio sia, que puscam dar a menyar com nos vuyllam.

(XXXII) *De cavalers salvatges e de juglar e homens de Cort* (1).

Item ordenam e establim que nos ne negu sotzmes [nostre.........] neguna cosa a cavaler salvatge, ne a juglar, ne a iuglaresa, ne a soldadera, ne a hom de Cort, salu les vestiduras que hom lur pusca donar al cap del an que les posara en... civada o a menyar .j. dia la setmana. Empero puscam Nos e tot noble eleger e menar ab Nos .j. juglar o .ij. e donar a quels ço quens vuyllam.

(XXXIII) *Que negu nos viste de dol sino axi com aci es ordenat.*

Item ordenam e esablim que nuyll hom nos vesta de dol sino per son seynor o per pare o per mare o per frare, o dona per son marit. E encara, que per negunes daquestes persones nos pusca hom vestir [de d]rap de Daniel, salu les dones, a qui no tocam res de lurs vestirs nels minvam, ne les crexem en res.

(XXXIV) *Que negu no gos jugar a negun joch sino axi com es dit açi.*

Item ordenam e establim que nuyll hom de qualque condicio sia no gos jugar a negun joch de daus ne a cindaurel ne a iuguesa ne a cabraboch, ne a croeres ne a negun altre joch on diners vayen, sino a taules, e a escaschs, e a balesta, e a teylla, e a traer de dart, e a bylles. Encara, que negun joch de taules ne descachs no [va]yen mes de .v. solidos de qualque moneda correga e lloch a .j. joch.

(XXXV) *Que negu no gos dir mal de Deu ne de Santa Maria ne de nuyll sant.*

Item ordenam e establim que nuyll hom no diga mal de Deu, ne de Senta Maria, ne de negun altre Sant, e qui o fara quen sia punit segons la constitucio de la Cort de Monso.

(XXXVI) *Que nuyll hom no sia fet cavaler sino per dret linatge.*

Item ordenam e establim que nuyll hom no sia feyt cavaler si no es fyll de cavaler o que son p[are] o pogues esser es...t per dreta liyna sis volgues.

(XXXVII) *Que negu no [gos] fer cavaler salvatge* (1).

Item ordenam e establim que nuyll hom no gos fer cavaler salvatge.

(XXXVIII) *Que negun cavaler salvatge ne hom de Cort no sigue a taula de cav[aler]* (2).

Item ordenam e establim que negun juglar, ne cavaler salvatge, ne soldadera, ne hom de Cort que sia tengut per juglar, no siga en taula de cavaler, ne de dona, ne de fyll de cavaler, ne daltre hom de paratge, ne de ciutadanz honratz, e que ayen a sseer en una taula. E si negu dels damonditz juglars, ne juglaresses, ne cavalers salvatges, ne soldadera, ne hom de Cort, diga mal de nuyll hom per aquestes raons, quen sien pagats a coneguda de bacalars.

(XXXIX) *Que negu no digue mal de deu ne de Sancta Maria.*

Item que si bastaix ne nuylls homens deien mal de Deu, ne de nostra dona Sancta Maria, ne de sos santz, que correguen la vila ab açots.

(1) Ab variants, es el cap. VII.
(1) Es el cap. X.
(2) Ab variants, es el cap. IX.

E tots aquests establimentz e estriamentz duren daqui a Sent Miquel e de Sent Miquel qui ve a .ij. ans, axi com los altres ordenamentz temporals feyts a ara en la present Cort.

(XL) *Que negu no mete drap de França en la terra del Rey Darago.*

Item ordenam e establim que nuyll hom de qualque condicio o dignitat sia no gos metre en terra nostra, del primer día del mes de Maig primer vinent a enant, neguns draps de França, ne encara neguns daltres draps dels locs dels nostres enemichs, en tro ab aquels nostres enemichs ayam pau e ferma, e no per treua, e aquel qui contra aço fara, perdra lo cap.

(XLI) *Que negu no gos aramir juntes ne fer taula* [*redonda*]

Item ordenam e establim que dins lo dit temps nuyll hom ne gos ne pusca aramir a laltre de juntes, ne nuyll hom no les gos pendre, e aqueles que ja son aramides que nos facen, ne encara nos pusca fer taula redonda si Nos personalment no y erem.

(XLII) *Que tot hom sie tengut dobservar tots stablimentz desus ditz.*

Item ordena la Cort que tot hom, sia noble, o prelat, o religios, o clergue, o cavaler, o ciutada, o hom de vila, o daltre loch, o altre hom de qualque dignitat o condicio sia, sia tengut de tenir e observar tots los ordenamentz en aquesta Cort feytz e ordenat, e aquels qui no u faran e de feyt hi contrastaran, que la Cort no li sia tenguda de tenir ne dobservar ço que ha estat ordenat per ela, e els no usen ne pusquen usar de neguns privilegiis ne de negunes gracies a els atorgades, abans lo seynor Rey e tota la Cort ensemps ab aquels qui requestz ne sien per lo seynor Rey sien tenguts e obligats per lo Sagrament e homenatge que fara de destreyner e de forzar totes aqueles persones e aquels lochs que hi vinguessen contra, e de mal que hom lur fees nols ne fos hom tengut de res, e si els lo fahien a hom quen foren tenguts a hom de tot, salu que nuyll hom no sia tengut danar contra son seynor e salu que persones ecclesiastiques no sien enc[los]os [en lo]s dits vestirs, encara que no sien tengutz danar contra crestians, mas lurs homens hi vayen.

Item que per aquests ordenamentz, e atorgamentz, e homanatges, e sagramentz quel Archebisbe, nels bisbes, nels Maestre del Temple ne del Spital, nels richs homens, nels cavalers, nels prelats, nels religiosos, nels clergues, nels ciutadantz, nels homens de les viles, nels altres homens de qualque dignitat ho condicio sien a ara faran al seynor Rey per conplir les dites [co]ses, no sia feyt algun preiudici de privilegiis, ne afranquees, ne libertats, ne usatges, ne a pau, ne a treues, ne a constitucions, ne a ordinacions, ne a bones usançes, ne a jurediccions, ne a costumes... lo temps damondit, ano passat aquel temps que aquestes cosses damontdites sien axi com si no eren estades feytes, en axi que negun prejudici no sen pogues fer ne seguir per a avant a neguna persona de qual que dignetat o condicio sia.

TRAÇA DE CLASSIFICACIÓ DELS USATGES Y IDEA DE LA POTESTAT.

RESSENYAMENT [1].

AQUEST manuscrit es de comensament del segle XV. Té deu fulles sense numeració y está molt ben conservat [2]. Conté una traça de classificació dels Usatges, inspirada en la dels còdichs de Teodosi y Justinià; una llista dels Usatges segons l'ordre en que'ls presentava Jaume de Montjuich [3], fins al *Statuerunt etiam*, y seguintne tretze dels quals el derrer es el famós *Unaqueque gens*. Acaba ab una ben escrita dissertació sobre la supremacia del Comte de Barcelona, l'existencia d'altres comtes al ser fets el Usatges, les conseqüencies que d'això en derivaren y el concepte de la *potestat*.

TEXT

USATICI BARCHINONE ET CONSUETUDINES CATHALONIE DISTINCTI PER LIBROS ET RUBRICAS

Prohemium : Antequam Usatici essent missi, solebant judices judicare, etc. | Cum dominus Raymundus Berengarii Vetus, Comes et Marchio Barchinone atque Ispanie subiugator, etc.

Primus liber : De legibus. | De sacrosantis ecclesiis et earum privilegiis et rebus. | De episcopis seu eorum privilegiis. | De judicio Curie servando. | De mandatis Principum. | De officio baiuli.

Secundus liber : De pactis et transaccionibus. | De enprenimentis et treugis convencionalibus. . De dolo malo. | De juramento calumpnie.

Tertius liber : De judiciis et firma juris tam in judicio quam bataylla. | De impetitis super bausia sive prodicione, qualiter debeant se purgare. | De ordine judiciorum. | De dilacionibus. | De jurisdiccione omnium judicum et de foro competenti. | Quando liceat unicuique sine judice se vendicare. | De servitutibus et aqua, pascuis, rivis et pontibus. | De damno dato.

Quartus liber : De jure jurando, tam voluntario quam necesario ac eciam fidelitate. | Ne filius pro patre vel pater pro filio conveniatur. | De probacionibus. | De testibus. | De fide instrumentorum. | Que res vendi non possunt et qui vendere vel emere vetantur. | De victigalibus, lezdis, gabellis et pedagiis et itinerum securitate.

(1) Per D. G. M. de Brocà.

(2) Paper de fil ab marca de figura geomètrica, semblant a una esquadra ab puntes en la linia major, marca que s'usà a Catalunya en el regnat del rey Martí, especialment de 1416 a 1420. Format, 92 × 65 milimetres.

(3) Ordre que es conforme a l'estampació d'en Amorós.

Quintus liber : Soluto matrimonio que lucretur vidua in bonis mariti. | De tutoribus et administracione eorum.

Sextus liber : De servis et acordatis armatarum fugitivis. | De filiis et parentibus preteritis et exheredatis. | De succesione ab intestato.

Septimus liber : De adquirendo rerum dominio. | De prescripcionibus. | De execucione rei judicate. | De appellacionibus et nullitatibus sentenciarum.

Octabus liber : Unde vi et de restitucione spoliatorum. | De diffidacione et guerra permissa. | De deffensione sui et alterius cuiuscumque permissa. | De operibus publicit et de jure castrorum. | De pignoribus et ypothecis. | De litigiosis. | De fideiussoribus. | De donacionibus.

Nonus liber : Dę accusacionibus et denunciacionibus. | De custodia reorum. | De adulteriis. | De homicidis. | De crimine falsi. | De crimine sacrilegii. | De injuriis. | De cequia molendinorum Barchinone non rumpenda. | De penis. | De moneta valoreque et forma ipsius.

Decimus liber : De jure fisci regaliisque ipsius. | De hominibus propriis mansum tenentibus sive bordam quod jus habent domini in ipsis et eorum bonis. | Ne homines proprii se mittant in alienis locis nec deffendantur adversus dominos suos. | De feudis et potestatibus atque emparis realibus. | De pace et treuga.

JHESUS.
USATICI BARCHINONE POSITI SUB RUBRICIS.

Primus liber.

¶ De sacrosanctis ecclesiis et earum privilegiis et rebus.

cxxvi. Precipimus enim ut si quis alodiarius miles vel rusticus. | cxxxv. Nemini liceat imposterum cuiuscumque Monasterii.....

¶ De episcopis et prelatis ac clericis et personis religiosis eorumque rebus et privilegiis.

lxxxi. Laudaverunt eciam supradicti principes et auctoritzaverunt Raimundus et Almodis.

¶ De celebracione Curiarum, quo loco et tempore et cumquibus personis debeat fieri et de earum judicio observando.

lxix. Judicium in Curia datum vel datum a judice de Curia. | lxx. Judicia Curia et Usatici gratis debent.

¶ De legibus seu Constitucionibus.

iii capitulum. Cum dominus Raymundiis Berengarii Vetus, Comes et Marchio Barchinone atque Ispanie subiugator. | cxxiiii. Una quaque gens propriam sibi ex consuetudine elegit legem, Privilegia.

¶ De mandatis principum.

cxxxiiii. Constituerunt eciam supradicti principes et preceperunt.

¶ De officio vicarii, subvicarii, baiuli, subbaiuli et capitis scubiarum et aliis officiis triennalibus.

xci. De baiulis qualiscumque sint. | xci. Baiulias vero. | cv. In baiulia vel guarda. | cxxxi. Si senior fatigaverit. | cxxvii. Statuerunt eciam jam dicti principes si dominus baiulo suo.

Secundus liber.

¶ De pactis et transaccionibus.

lxi. Comunie et conveniencie quas invicem milites.

¶ De emprenimentis et treugis convencionalibus.

lxxix. Constituerunt eciam ut factis ad invicem querimoniis.

¶ De dolo malo.

cxv. Statuerunt eciam prefati (alia, prelibati) principes et recognoverunt esse bonam fidem. | cxvi. Similiter nempe statuerunt at bonum causimentum.

¶ De juramento calumpnie.

cliii. Quoniam ex conquestione subiectorum nostrorum frequenter querelam suscepimus, quod sepe in judiciis calumpniose agitur.

Tercius liber.

¶ De judiciis et firma juris tam in judicio quam bataylla.

xvii. Omnes homines debent firmare directum senioribus suis ubicumque seniores. | xxi. Batallia judicata antequam sit jurata si per milites debet esse firmata. | xxii. De omnibus namque comunibus causis non plus opportet quam quatuor esse placita. | lxxiii. Statuerunt (alia, Stabilierunt) supradicti principes quod adversarius quilibet suum adversarium. | cxi. Statuerunt eciam quod si parentes cum filiis aut filii cum parentibus. | cxxxvi. Item. Inviolabiliter observacioni precipimus et firmiter custodiri (1).

¶ De impetitis super bausia sive prodicione qualiter debeant se purgare.

xxxvii. Si quis in Curia a seniore suo reptatus. | xxxviiii. Et si a potestate fuerit raptatus debet se in manu sua. | xl. Similiter sit inter magnates et eorum milites. | cxxxiii. Si quis aliquem de bausia reptaverit et raptator non fuerit.

¶ De ordine judiciorum.

lxxxviii. Si quis aliquod malum acceperit et antequam eum vendicet. | lxxxix. Si quis homines habuerit qui non suo precepto vel consensu aliquod. | xc. Si quis contra alium aliquam querelam habuerit et ad justiciam. | cvi. Si quis dixerit se esse faticatum de justicia in principe.

¶ De dilacionibus.

xviii. Placitum mandatur tam magnatibus quam principibus.

¶ De jurisdiccione omnium judicum et de foro competenti.

xix. Placitare vero debent cum Comite Vicecomites.

¶ Quando liceat unicuique sine judice se vendicare.

cxxxvii. Qui aliena predaverit.

¶ De servitutibus et aqua pascuis, rivis et pontibus.

lxvi. Strate et vie publice aque currentes.

¶ De damno dato quod emendetur eciam ante remissionem.

Ut primus qui interfecerit Vicecomitem. Hec sunt usualia de curialibus usibus quos statuerunt.

(1) Al marge dret : *In usatico : Quam ex*[*conquestione, etc. Quod.*] *se in judiciis calumpniose, etc.*

i. ..... militem qui interfecerit donet. | ii. Si quis se miserit en aguayt. | ii. Aguayt et encalç de cavallaria. | v. Cives autem et burgenses. - Judei cessi. | vii. Baiulus interfectus. | viii. Rusticus interfectus. | viiii. Si quis aliquem percusserit. | xi. Si quis aliquem quolibet ictu. | xii. Si quis impulerit. | xv. Malefacta in sarracenis. | xvi. Unaqueque mulier. | l. Si quis alicui. | li. Si quis vulneraverit vel occiderit. | lxii. Per bonum usaticum. | ciiii. Solidos de composicione arborum. cxix. Si quis seniorem suum: | lxxxvii. De omnibus aliis hominibus, exceptis militibus. | cxxxviii. Si quis instrumento domino. | cxxxviii. Si quis alienum ortum. | cxxxix. Si quis occiderit columbos.

Quartus liber.

¶ De jure jurando, tam voluntario quam necesario ac etiam fidelitate.

xlii. Omnes homines a vicecomitibus. | xliii. Sacramentum sit omni tempore juratum. | xliiii. Omnes homines tam milites. | xlv. Judei jurent, | xlvi. Sacramenta rusticorum. | xlvii. Senex miles qui non poterit. | xlvii. Alii quoque milites. | xlviii. Sacramenta burgensium. | xlix. Fevos quos tenuerint. | lviii. Item statuimus ut si quis seniori. | cxxi. Constituerum inquam (alia, etiam) supradicti principes ut si maiores (1).

¶ Ne filius pro patre vel pater pro filio conveniatur.

cxiii. (Est eciam infra titulo *De pace et treuga.*) Item statuerunt quod si aliquis filius magnatum.

¶ De probacionibus.

cxxxx. Affirmantis est probare, non negantis.

¶ De testibus.

lxxiiii. Precipimus ut periuria caveantur. | lxxv. Et testes antequam de causa interrogentur. lxxv. Accusatores et testes. | lxxv. Duo vel tres ydoney testes. | cxiiii. Statuerunt siquidem (alia, equidem) prelibati. | cxxxxi. Pater contra filium, filius contra patrem. | lxxv. Homicide, malefici, ffures. | lxxv. Nullus homo vel femina. | lxxv. Opportet itaque cunctos. (Alia, Unde opportet cunctos.) | cxliii. Item provida deliberacione statuimus quod quilibet judex (2). | clv. Quam ex conquestione subiectorum nostrorum frequenter querelam suscepimus. Qua propter testium corrupcionem etc.

¶ De fide instrumentorum.

cxxviii. Si quis testimonium vel cartam.

¶ Que res vendi non possunt et qui vendere vel mercari vetantur.

cviii. Christiani non vendant arma sarracenis. | cxliiii. Statuimus quod aliquis clericus rem imobilem.

¶ De victigalibus, lezdis, gabellis et pedagiis et itinerum sequritate.

lii. Omnes quippe naves. | Camini et strate.

Liber quintus.

¶ Soluto matrimonio que lucretur vidua in bonis mariti.

cxxix. Vidua si honeste et caste post mortem viri sui.

(1) Al marge dret : *Jacobus primus. Cum inter nostros milites.*
(2) Al marge dret, diu : *In usatico : Quam exconquestione etc. Quod se in judiciis calumpniose etc.*

¶ De tutoribus et administracione eorum.
xcix. Tutores vel baiuli respondeant (1). | c. Rustici quoque.

Sextus liber.

¶ De servis et acordatis armatarum fugitivis.
ci. Sarracenis in fuga positis quicumque eos invenerit.

¶ De filiis et parentibus preteritis et exheredatis.
lxvii. Exheredare autem possunt. | lxvii. Si quis igitur filium suum vel filiam.

¶ De succesione ab intestato.
xxv. Si a vicecomitibus usque ad inferiores.

Septimus liber.

¶ De adquirendo rerum dominio.
cxlv. Si quis in alieno solo sua materia domum edifficaverit.

¶ De prescripcionibus.
xcviii. Hoc quod jure est sanctorum vel potestatum. | cxlvi. Omnes cause sive bone sive male.

¶ De execucione rei judicate.
xx. Placitum judicatum inter seniorem et vassallum et judicium.

¶ De appellacionibus et nullitatibus sententiarum.
lxxvii. Si quando cuiusque injusta appellacio. (Alia si quis injustam.)

Octavus liber.

¶ Unde vi et de restitucione expoliatorum.
cxlvii. Quicumque violenter expellerit possidentem.

¶ De diffidacione et guerra permissa.
cvii. Omnes homines postquam acuydaverint.

¶ De deffensione sui et alterius cuiuscumque permissa.
cxvii. Constituerunt igitur (alia atiam) ut si quis cum alio.

¶ De operibus publicis et de jure castrorum.
lxiii. Rochas namque habeant potestates in tali dominio. | lxiii. Castrum antiqui dicebant opidum.

¶ De pignoribus et ypothecis.
cxxx. Si quis baiuliam vel honorem.

¶ De litigiosis.
cxlviii. Rem in contencione positam. (Id est quam alter.)

(1) *Alius est usaticus. Rustici quoque.*

¶ De fideiussoribus.
cxviii. Si ille qui plivium fecerit fidem (1).

¶ De donacionibus.
lxvi. Auctoritate et rogatu cunctorum illorum nobilium et magnatum constituerunt supradicti principes Raymundus et Almodis qualiter omne donum stet inconvulsum. | lxviii. Possunt eciam principes et magnates et milites dare cui voluerint illorum honorem.

Nonus liber.

¶ De accusacionibus et denunciacionibus.
xcvii. Vere judex aliter non erit nisi quod. | lxxvi. Nullus unquam accusator presumat. | lxxvi. Per scripturam nullius accusacio suscipiatur. | lxxxvi. De composicione omnium hominum.

¶ De custodia reorum et de carcellariis.
x. Captus a Curia et missus in Castro.

¶ De adulteris et quod mulieres viles non morentur inter honestes nec in caupona.
xciii. Si quis violenter virginem. | xcvi. Mariti uxores suas raptare.

¶ De homicidio.
lxxxv. Si quis de homicidio.

¶ De crimine falsi.
cxlix. Si quis per amorem peccunie aut per amorem amici. | cl. Si quis falsum testimonium contra proximum suum.

¶ De moneta valoreque et forma ipsius.
lvii. (Est eciam in titulo *De jure fisci.*) Moneta autem tam auri quam argenti. | clii. Solidus aureus habet octo argenteos.

¶ De crimine sacrilegii.
lxxi. Quicumque subdiaconum occiderit.

¶ De injuriis.
xiii. Si quis alicui in faciem spuerit. | xiiii. Si quis alicui criminalem folliam. | lxv. Si quis judeo vel sarraceno babtizatis retraxerit.

¶ De cequia molendinorum Barchinone non rumpenda.
lxiiii. Cequiam aque molendinorum.

¶ De penis.
xcii. Rusticus si desemparaverit hoc quod ei.

Decimus liber.

¶ De jure fisci regaliisque ipsius.
xxxviii. Similiter si senior voluerit militem suum. | lv. Quam per iniqum principem et sine veritate et sine justicia. | lvi. Simili modo firmiter observetur treuga. | lvii. (Est eciam supra in titulo de Moneta.) Moneta autem tam auri quam argenti. | lviiii. Princeps namque si quolibet casu

(1) Al marge dret : *In fideiussionem.*

obcessus. | lx. Item statuerunt siquidem predicti principes ut exorquie. | lxxviii. Auctoritate et rogatu omnium illorum nobilium virorum constituerunt supradicti principes Raymundus Berengarius et Almodis ut omnes homines tam nobiles quam innobiles. | cix. Alium namque supradicti principes nobilem, honestum et utilem. | cliiij. Cum temporibus predecessorum nostrorum per eorum auctoritatem. | lxxx. Ex magnatibus vero scilicet vicecomitibus, valvassoribus. | lxxx. Quia justiciam facere de malefactoribus datum est solum modo.

¶ De hominibus propriis mansum tenentibus sive bordam quod jus habent domini in ipsis et eorum bonis.

xciiii. De rebus et facultatibus et exorquiis. | xcv. Similiter de rebus et possesionibus etc. Si vero, quod absit, etc. Si autem non gratuita voluntate. | cii. Rusticus vero (alia non est «vero») si invenerit aurum. | ciii. Rusticus eciam cum acceperit malum in corpore vel damnum. | cxxii. De intestatis ab hoc seculo discessis.

¶ Ne homines proprii se mittant in alienis locis nec deffendantur adversus dominos suos.

cxxxii. Si quis acceperit alienum hominem.

¶ De feudis et potestatibus atque emparis realibus.

xxiii. Magnates seu milites si contenderint firmare directum. | xxiiii. Si quis contradixerit seniori suo potestatem. | xvvi. Castlani in castris que tenuerint. | xxvii. Si quis suum ferum alicui dederit. | xxviii. Qui fallerit hostes vel cavalcatas. | xxix. Qui viderit seniorem suum necesse habere. | xxx. Qui solidus est de seniore optime. | xxxi. Qui seniorem suum in bello vivum. | xxxii. Qui ira ductus seniorem suum defidaverit. | xxxiii. Qui seniorem suum despexerit et per superbiam. | xxxiiii. Qui se sciente seniorem suum. | xxxvi. Potestatem de suo castro et firmamentum. | xli. Cunctum malum quod fecerit homo. | cx. Item constituerunt supradicti principes quod si aliquis per se metipsum.

¶ De prohemis et conclusionibus, etc.

Primum capitulum. Antequam Usatici essent missi solebant judices judicare etc. | ii. capitalum. Homicidium, etc. | iii capitulum Raymundus Berengarii primus. Cum dominus Raymundus Berengarius Vetus, Comes et Marchio Barchinone atque Ispanie subiugator. Hec sunt usualia, etc.

¶ De pace et treuga.

lxxii. Si quis per treugam domini se miserit en aguayt. | lxxxiii. Omnia malefacta que sunt per treugam domini. | liii. Item statuerunt ut omnes homines nobilis et innobilis. | lxxxiiii. Treuga data tam inter amicos. | Raymundus Berengarius tercius. Cunctis pateat hanc videntibus vel audientibus scripturam, etc. = Actum est hoc ii° nonas Aprilis anno x° Ludovico Rege etc. (est anno Incarnacionis Domini M° CXVII°). = Obiit v° kalendas Augusti anno Dominice Incarnacionis MCXXXI. | Hec est treuga et pax confirmata ab Archiepiscopo Narbonensi domino Guifredo et a Berengario Gerundensi etc. Inseratur totum. | Treuga domini. | Raymundus Berengarius quartus. Anno ab Incarnacione Domini millesimo CLXIII° facta est confirmacio pacis domini ab episcopis etc. Inseratur totum. | Treugam etenim domini confirmaverunt fortiter predicti episcopi. | cxiii. (Est etiam supra, titulo ne filius pro patre vel pater pro filio conveniatur.) Item constitutum est (alia, Item statuerunt) quod si aliquis filius magnetum terre, tam maiorum quam minorum. | Item constitutum est quod si aliquis fuerit inculpatus. | Item Hugo Cardinalis Candidus. | Item constitutum est Consilio et diffinicione episcoporum et abbatuum. | Hec est pax firmata ab episcopis et abbatibus et comitibus.

Omnes Usatici sunt confirmati per dominum Regem Jacobum primum, ut in Constitucione pacis et treuge que incipit In Christi nomine. Sed ibi solum salvati et retenti. | Usatici supradicti

sunt confirmati in constitucionibus sequentibus. | Et primo dominus Rex Petrus secundus in sua Curia Barchinone confirmavit primo usaticum *Placitum mandetur* C° XV° ibi *Si vero*. | Item in eadem Curia C°XXIX° usaticum *Camini* ibi *Statuimus eciam quod quilibet possit ire.*

JACOBUS DE MONTE JUDAYCO
SIVE ORDO USATICORUM SECUNDUM IPSUM

Antequam.-I capitulum. | Homicidium.-II capitulum. | Cum dominus.-III capitulum. | Hec sunt usualia.-IIII capitulum. | Ut qui. | Si quis se. | Miles vero. | Ffilius militis. | Cives et burgenses. | Judei cesi. | Baiulus. | Rusticus. | Si quis aliquem. | Captus. | Si quis aliquem quolibet. | Si quis impule. | Si quis ad aliquem spuerit. | Et si quis ad aliquem criminalem. | Malefacta. | Una quaque mulier. | Omnes homines. | Placitum mandetur. | Placitare vero. | Placitum judicatum. | Bataya. | De omnibus. | Magnates. | Si quis contradixerit. | Si a Vicecomitibus. | Castlani. | Si quis suum fevum. | Qui fallerit. | Qui viderit. | Qui solidus. | Qui seniorem. | Qui ira ductus. | Qui seniorem. | Qui se sciente. | De aliis namque. | Potestatem. | Si quis in Curia. | Similiter. | Et si a potestate. | Similiter sit. | Cunctum malum. | Omnes homines. | Judei. | Sacramenta. | Senex miles. | Sacramenta burgensium. | Ffevos. | Si quis alicui. | Si quis vulneraverit. | Omnes quippe naves. | Item statuerunt. | Camini. | lx. Quoniam per iniqum. | Simili modo. | Moneta. | Item statuimus, | Princeps namque. | Item statuerunt. | Comunie. | Bonum usaticum. | Strate et vie. | Cequiam. | lxx. Si quis judeo. | Auctoritate et rogatu. | Exheredare. | Possunt eciam. | Judicium in Curia. | Judicia Curie. | Quicumque. | Si quis per treugam. | Stabilierunt. | Precipimus. | lxxx. Et testes priusquam. | Si quis. | Nullus unquam. | Accusatores. | Per scripturam. | Auctoritate et rogatu. | Constituerint eciam. | Ex magnatibus. | Laudaverunt. | Item statuerunt. | Omnia malefacta. | Treuga. | Si quis de homicidio. | De composicione. | De omnibus. | Si quis aliquod malum. | Si quis homines. | Si quis contra aliquem. | De baiulis. | Rusticus. | Si quis virginem. | De rebus. | Similiter. | Mariti uxoris. | Vere judex. | Hoc quod jure. | Tutores vel baiuli. | Rustici quoque. | Sarracenis. | Rusticus vero. | Rusticus eciam. | Solidos. | In baiulia. | Si quis se dixerit. | Omnes homines. | Christiani. | Alium namque. | Item constituerunt. | Statuerunt eciam.

Hic finit Jacobus de Monte Judayco.

Quod si filii. | Item statuerunt. | Statuerunt equidem. | Statuerunt eciam. | Similiter nempe. | Constituerunt. | Denique sepedicti. | Si ille qui plivium. | Si quis seniorem. | Miles vero. | Constituerunt eciam. | De intestatis. | Unaqueque gens.

Tempore Usaticorum jam erant in Cathalonia Comites. Immo constat per instrumenta antiquissima licet postea desierint propter deffectum liberorum et alia. Explicare autem de singulis comitatibus essent prolixum. Vocabuntur tamen Potestates et erant plures et erant sub principe scilitet Comite Barchinone, qui ut Comes Barchinone similiter vocabatur Potestas et ut superior illis vocabatur Princeps.—Hoc etiam potest perpendi per ipsos Usaticos nam nec in Usaticos nec alia potest reperiri sub Principe dignitas (?) alcior Vicecomite nisi Comes. Constat autem quod

potestates erant superiores vicecomitibus, ut patet in usatico *Ex magnatibus* et in Usatico *Omnes homines, a vicecomitubus usque ad inferiores* et in pluribus aliis.

Et noverit quod dicitur ab antiquis quod omnes Comites in Cathalonia erant equales cum Comite Barchinone, nisi quia propter injusticiam terre videntes mala consenserunt quod Comes Barchinone, qui erat potencior et tunc discretior aliis, faceret usaticos et haberet in aliquibus certis et paucis superioritatem. Et ne videretur omnino dominus eorum noluerunt nominari in Usaticis sicut et Comes Impuriarum firmavit in Constitucione pacis et treuge edita per dominum Regem Jacobum *In Christi nomine.* Salvo jure Comitatus quare non intendebat esse submissus sed volebat uti illis de Comite Pallariense et Urgellense fuerunt postea de feudo.

Noverit eciam quod Comes Barchinone vocabatur Princeps ut in usatico *Omnes quippe naves* et in pluribus aliis et nunquam in usaticis fuit noticiam Comes nisi in principio ubi dicitur *Cum dompnus Raymundus Berengarii Vetus Comes* etc. et in usatico *Hec sunt usualia*, in principio.

Quod potestates scilicet Comites essent sub Comite Barchinone qui, ut predicitur, vocabatur Princeps clare paret in usatico *Item statuerunt prelibati principes ut potestates confirment* etc., et in usatico *Strate et vie.* ¶ Rochas. Et non vos moneat quedam glosa Jot super usatico *Cives versu judei* alia est usatica que dicit quod verbum potestatis sumitur per totum librum usaticorum pro rege et non pro alio nam falsa est ut probatur ex predictis.

Dicti Comites vocabantur potestates ideo quia ipsi solum habebant merum imperium et nullus alius inferior ut patet in usatico *Ex magnatibus* et sequentibus. Et ideo nisi in illis paucis in ceteris omnibus usatici dant districtum potestatibus et non Principi, licet Princeps sit statuens, et hoc in his qui comitunt in Cathalonia extra Comitatum Barchinone nam in Comitatu Barchinone dum de hoc fit specialis mensio semper dat districtum premissi (?) ut in dicto usatico *Omnes quippe naves* et in sequenti, *Item statuerunt quod omnes homines*, sed quia hodie plura de his qui potestatibus competunt Princeps sibi usurpat ut in usatico *Camini* et pluribus aliis ideo successit error quod Princeps dicatur Potestas. Et est verum quod in suo Comitatu erat ut Potestas et eciam ut Princeps, sed in ceteris comitatibus non erat nisi eciam Princeps. Et ideo in paucis ibi habebat jurisdiccionem cum potestates haberent omnimodam.

TRADUCCIÓ DELS USATGES, LES MÉS ANTIGUES CONSTITUCIONS DE CATALUNYA Y LES COSTUMES DE PERE ALBERT, per MOSSEN JOSEPH GUDIOL.

RESSENYAMENT

ENTRE 'ls manuscrits catalans del Museu Episcopal de Vich hi figura un quadern incomplet y malmès que té l'importancia de contenir una notable aplega de lleys feudals, cap d'elles posterior a mig sigle XIII. Antigament estaría compost per dinou dobles fulles o plechs de paper groixut d'esponjosa pasta, d'uns 312 × 215 milímetres, protegides per una coberta de pergamí. Avuy aquesta ha quasi desaparegut, lo mateix que'ls dos primers plechs o síen les dues fulles del principi y acabament del volum y la meitat del foli anterior del tercer plech.

Aquest quadern no tenía foliació antiga, però modernament se n'hi afegí en xifres aràbigues escrites ab llàpiç. Està escrit ab bona lletra comuna o notarial de la segona meitat del sigle XIII, ab text en negre y rúbriques o títols y inicials y calderons en vermelló. La escriptura està a ratlla tirada d'una sola columna, no faltanthi multitut de correccions que a voltes fan ben difícil la lectura.

Tot indica que aquest volum ha sigut per llarchs anys molt mal cuidat, havent sofert unes remullades que han tacat ses pàgines y sovint rebegueren les tintes. Els verms deixaren també ses traces en el manuscrit, foradantlo en diferents indrets, y la fregadissa que ha sofert el paper mal acondicionat ha causat sensibles destroços en el text, que en alguns llochs resulta absolutament ilegible.

Tres elements integra'l conjunt de lleys feudals catalanes, contingut en nostre manuscrit : 1.er una hermosa aplega d'*Usatges*; entenenthi com a tals no sols els promulgats probablement en 1068, sino també algunes lleys donades en Corts fins a temps del Rey Jaume I y redactades segons la forma dels Usatges del temps de Ramon Berenguer I; 2.on Una serie de *Constitucions* del temps dels Reys Pere I y del seu fill Conqueridor, de les que la més acostada a nosaltres es de l'any 1251; 3.er El text de les *Costumes de Catalunya entre Senyors y Vassalls*, o sía les Commemoracions den Pere Albert, canonge de Barcelona de mitjans de la tretzena centuria. Cap d'aquestos elements, traduits en català, es, per tant, posterior á la segona meitat del

sigle XIII, avenintse ab això en qüestió de senyalar l'època a que pertany nostre manuscrit, lo que indiquen el paper y el caràcter de lletra del mateix.

Això dóna una real importancia al text que reproduim, puig que fa ressortir sa valua, tant pels estudis de filología com pels que puguin ferse de l'antiga llegislació catalana.

Y en aquest punt es per aon principalment resulta ben digne d'estima el manuscrit vigatà. Ens dóna una traducció dels Usatges de molt anterior a la que ordenà fer el Rey Ferran d'Antequera l'any 1413; diferenta, per tant, del text vulgarisat en les diferentes edicions que se són impreses de les *Constitucions de Catalunya*. Es que abans de tal versió de principis del sigle XV hi havía ja una traducció del text llatí de les lleys de la Catalunya naixent, traducció que'ns era ja coneguda des de que l'any 1896 la Reyal Academia de la Historia publicà 'l volum I de les *Cortes de Cataluña*, per haver sigut inclosa com apèndix seguint un manuscrit de la Biblioteca del Monastir de l'Escurial, y de la que dóna importantíssimes variants, que a voltes fan pensar en una versió diferent, el manuscrit que hem copiat. Aquest, encar que sovint s'avinga ab aquell, té, segons creyem, grans mèrits per esser conegut, puig que'l completa repetides vegades, li afegeix bon nombre d'usatges y té la particularitat de donar a compendre a quin temps són degudes algunes lleys que, si se sabía que eren posteriors a l'any 1068, sols per deduccions fetes pels tractadistes del dret català y pels comentaristes de les velles ordinacions se podía pensar a quins regnats varen esser afegides a la primitiva recopilació dels usatges.

Però no es això solzament, com hem dit, lo que conté el manuscrit en qüestió, puig que dóna algunes de les més velles constitucions del regiment de nostra terra y les *Costumes* d'en Pere Albert, traduit tot en nostra llengua, presentantnos un text català que creyem que es una verdadera novetat, puig que no havía sigut fins ara publicat.

Aquesta aplega de lleys, vell testimoni de l'organisació de nostra terra, ve a donarnos l'interpretació y a voltes fins una especie de comentari breu d'un manuscrit legal que, estant redactat en una llengua que no era la del poble, podía esser mal entès per certa gent. Per ço no es d'estranyar que ja al sigle XIII hi hagués copilacions com la de nostre manuscrit fetes en llengua catalana. Aquest, per la seva procedencia, podem presumir que serví en la curia o tribunal que la casa de Moncada tenía en ses possessions de la plana de Vich, en les bregues que sostingué en tanta de manera ab la mitra ausetana.

La copia que hem feta del manuscrit del Museu Episcopal de Vich hem procurat que fos lo més literal y exacta possible. Hem prescindit d'abreviatures avuy d'impossible trasllat en una copia y hem presentat totes les paraules ab ses lletres completes. Nostra escrupulositat en aquest punt s'ha

extès fins a deixar en la copia les equivocacions y faltes comeses per qui va escriure'l manuscrit, indicant ab subratllat lo que l'escriptor deixà també subratllat ab punts a fi de fer notar son erro. Lo que sí hem suprimit són les frases y paraules del tot esborrades, rases y ratllades que a voltes figuren en el còdex. Els títols o rúbriques dels aparts, que en el text van de vermelló, els hem posats en *lletra cursiva*, passant al costat, entre parèntesis, en *lletra cursiva* més petita, els mateixos títols tal com van al marge del volum original, denotant que primer s'escrigué tot el text en negre y que després s'hi feren les rúbriques titolars y les inicials seguint les indicacions deixades per primer amanuense. Els calderons indicadors de puntuació, que també van en vermell, els hem senyalats ab aquest (¶) o ab aquest altre (₵) segons en l'original siguin senzills o dobles.

TEXT

[Foli 3] menatge axi con per miya canal ..... | pages ferma dret per .v. sols (1).

Dia de plet sia donat e assig ..... | merament .x. dies de aqui en ..... | de .iiij. ho de .v. dies ¶ Los ..... | tes ₵ E los comdors e los va ..... | que loch ho manera a els dins de son ..... | tornar els lurs cassals la messio de ..... | els vescomtes e els comdors e els uaru ..... | ple de .....yor de qui es ..... | dies ..... al senyor ho uolra ¶ ..... qual que loch on volra qui sen sia ..... | nar, el seu que senyor fassa res..... (2).

Plet jutyat entre vassal et senyor e ..... | e de ma altre e ben assegurat en ..... | nyor a son home e tot so que li aura ..... | prena de son hom tot so que li sia ju ..... (3)

Bataya iutgada ans que sia iurada ..... | ..... .cc. unces ..... | mada per .c. unces de or de valencia ..... | pendra la bataya axi ..... | per la bataya sera feta ..... | da quela batayla e que sia a ..... (4).

Com los plets sie .....

A plet en feit no deu auer mes de .iiij. ..... | mances o per penyores couinents segons ..... | una part e de laltra ¶ Lo segon es quant ..... | donats a los jutges elegits per la vna part ..... | e els juhijs apelats e si obs ..... | gats, e per loament de la ape-

(1) Nostre còdex s'inicía donant part de l'usatge 23, que comensa ab les paraules *Omnes homines*, segons l'edició de la Reyal Academia de l'Historia. Correspon a l'usatge .xvij. del còdex català de l'Escurial publicat per la mateixa R. A.

(2) Es traducció dels usatges 24 y 25; *Placita mandentur* y *Placitare vero*. Nostre text català era més extens que 'ls usatges .xviij. y .xix. del còdex de l'Escurial.

(3) Correspon a l'usatge 26; *Placitum judicatum*. Se diferencía en algunes coses del .xx.

(4) Resulta l'usatge 27; *Bataya iudicata*, y el .xxj.

[F. 3 v.] llacio .....] [..... ¶ lo quart es quel senyor del plet | ..... juhiis sian complits e les coses | ..... altra (5).

Si caualer content dret fermat a son senyor

..... fermat dret a lurs senyers axi com | ..... a postat del seu castel ho emparara | ..... en dentro que li aia feit dret e li aia | ..... pendre del Castel o en la garda | ..... ren postat del Castel menys de contrast ne | ..... cobrat ℂ Sil senyor empero no ha guerra ala | statge (6).

Si negun contradira donar de son castel poçtat a senyor

..... iat postat de son castel ..... nar la | ..... nent sil senyor pot a..... castel pendra pot | ..... los quals lo uassal tenia ab lo castel | ..... ons les quals lo senyor aura fetes el | ..... entro li aia assegurat per segrament ab carta | ..... la postat daquel castel (7).

De caualers e dels maiorals entestats

..... aqui aual moria entestat o menys de nuyl | ..... senyors poran donar e otorgar los senyors aquels feus | ..... (8).

Los castlans no deuen altres castlans metre

..... tres castlans metre sots si els castels que | ..... fan e los senyors ho saben e no hi con | ..... sabens los senyors e no contrastans de | ..... exen giten lo feu aquel quils hia meses (9).

..... n feu daltre (de cel qui empenyora son feu a altre)

..... men penyora olli alienara senes consenti | ..... sab e ho contendex pot aquel feu emparar | ..... a dex no pot emparar aquel feu mas lo | ..... uis valra o al donad..... aquel aqui sera do | ..... seruici daquel feu pot lo senyor emparar | ..... quen aura perdut li sia esma | ..... mas no li sia contradit (10).

[F. 4] *De cel qui falex ost ne caualcada a son senyor*

Qui falra de ost ho caualcada a son senyor a qui aquelles deu feu de tot dapnatge e perdues e messions les quals lo senyor per faliment daquel fara li sien esmanades en doble sil senyor ho volra ℂ E si els caualers en ost o en caualcades o en seruey de son senyor alcuna cosa perdian fascen lur esmena los senyors axi con els poran auerar (11).

Qui son senyor veura en cuyta (qui son senyor ueura en cuyta)

Si alcun veura son senyor en cuita e que aia gran obs ajuda de son caualer el caualer no vol fer la ajuda nel seruici de present tengut de fer, e per so lo senyor se reembra a el aquela raenzo no la deu en neguna manera auer ne li deu romanir. ℂ Sil senyor uol que lom seu li fassa maior seruici que no deu, lo senyor deu li crexer lo benifet, e si no ho

(5) Serà l'usatge 28; *De omnibus namque,* y el .xxij.
(6) Es l'usatge 29; *Magnates seu milites,* y el .xxiij.
(7) Usatge 30; *Si quis contradixerit,* y el .xxiv.
(8) Correspon al 31; *Si a vicecomitibus usque,* .xxv.
(9) Vegis l'usatge 32; *Castlani in castris,* .xxvj.
(10) Dona incompleta la traducció de l'usatge 33; *Si quis suum feudum,* avenintse ab això ab el .xxvij.
(11) Correspon a l'usatge 34; *Qui fallerit.* Nostra traducció compren els .xxviij., .xxix., ab notables diferencies.

fa no li es obligat sino del seruici que li es tengut e seruesca a son senyor axi com hom deu seruir senyor (12).

De cel qui es sol de son senyor (de cel qui es sol de son senyor)

Si alcu es soliu de son senyor deu li seruir com mils puscha si couinença no ha entre el ¶ E si hia couinences serueschali segons aqueles couinences ¶ E lo senyor deu auer aquel contra tots homes, e nuyl hom no deu auer aquel contra son senyor. ℂ E per aszo nuyl hom *auer aquel contra son senyor* deu fer soliu sino .j. senyor si no ho fa ab volentat de son senyor de qui primerament ses fet soliu (13).

Los pares los auis poden deseretar los fils els nets si ..... gran falia ferran los pares ols auis ols faran desonor, ols acusaran en cort de crim, ho sils fils feran biares, ho si les files no voldran pendre marits e volran star en leya vida, ho sils fils se faran sarrajns e no sen penjdran (14).

Si negun uol deseretar fil ho fila ho net ho neta (si negun uol deseretar fil ho fila ho net ho neta)

Si alcun volra deseretar son fil ho sa fila son net ho sa neta, nomenadament deu aquel ho aquela deseretar, e, deu dir la colpa per que desereta, e, que fassa altre hereu en loch daquel ℂ Si vna daquestes coses hi defalira nol pora deseretar son fil ne son net, e si ho assayara de fer no aia neguna ualor (15).

Daquel qui lexa son senyor en batayla (daquel qui lexa son senyor.....)

Qui lexara son senyor viu en batayla mentre que pot ael ajudar ho per engan se lexa vencer en aquela batayla on es ab lo senyor deu perdre totes les coses que per el aura hahudes (16).

[F. 4 v.] *Qui per ira desfiara son senyor*

Qui acundara son senyor ho li lexara lo feu que te per el, empar li lo senyor totes aqueles coses que per el aura hahudes e tengales tant entro que torn en homenatge de son senyor e entro que li aia dret fermat, e esmenade ab segrament la desonor que feta li aura e puys recobre lo feu que li auia lexat (17).

Daquel qui son senyor menyspreara (..... yor menys .....)

Si alcun son senyor menyspreara ho per erguyl acordadament la cundara deu perdre per tots temps totes aqueles coses que per el aura haudes e deu li retre tot lo mouent que del ara haut qui no aia seruit al senyor (18).

Qui auciura son senyor

Qui auciura son senyor de man ho de lengua ho fil de son senyor ledegme ho iaura

(12) Tradueix l'usatge 35; *Qui uiderit seniorem*, diferenciantse molt del text del .xxx.
(13) Dona l'usatge 36; *Qui solidus est*, variant molt del .xxxj.
(14) Tradueix concisament l'usatge 79; *Exheredare autem*, deixant el darrer incís, podent compararse nostre lliçó ab la de l'usatge .lxv.; al final ab diferencies de redacció.
(15) Es l'usatge 80; *Si quis filium vel filiam*, primer incís del .lxvj.
(16) Usatge 37; *Qui reliquerit*, ab variants del .xxxij.
(17) Resulta esser l'usatge 39; *Qui ira ductus*, text distint del .xxxiij.
(18) Versió del usatge 38; *Qui seniorem suum*, divers del .xxxiv.

ab la muyler de son senyor ho li emblara son castel o nol li retra sens piyorament ho li fara altre mal que no li puscha redeger ne esmenar per cascuna daquestes coses si li seran prouades e si seran prouades vensut deu uenir en man de son senyor ab totes les coses que per el haura haudes per fer la sua volentat, cor fort gran baia es. ℭ Daltres bayes ho mals fetes quis poden esmenar ho redeger deu hom fer dret a son senyor axi com es custuma daquesta terra. ¶ E fassa a son senyor so que el li fara iurar (19).

Daquel qui contradiu poçtat a son senyor (daquel qui contradiu poçtat a son senyor)

Negun hom no contrast postat a son senyor del seu Castel ne fermament de dret en nenguna manera axi con donar la deu a el e aixi con fermar li deu dret con aytant con li ho contradex, sera son baare. e si per asso pendra mal no li sera esmenat per neguna manera. E si el senyor per asso pendra negun mal ho dan, ho fara neguna messio siali esmenat per lo seu hom (20).

De aquel qui es reptat de baiya (daquel qui es reptat de baya)

Si alcun sera reptat en cort per son senyor deuant lo princep de baia, deu se daquela escondir per juhii, ho per laor daquela cort. ℭ E si fer no ho uolra lo princep deu ne aquel destrenyer (21).

De senyor qui atort destreny son caualer (de senyor qui atort destreny son caualer)

Sil senyor fara tort a son caualer ho li voldra tolre la sua honor, lo princep deu ne aquel defendre e mantener (22).

Si el princep repta negun

Sil princep reptara negun hom aquel qui sera reptat, se deu metre en la man del princep, e, puys deu li per juhij de la cort redeger lo dan, e el mal et la..... que feyta li aura, es deu escondir daquela baia per segrament ho per bataya ..... sia son part de linatge he de [F. 5] riquea e de ualor, ab lo prou e ab lo dan] [que per asso deuria auer. dan e prou uol aytant dir que gaayara aytant si venç con pendria si era vensut (23).

Si els rics homes repten los lurs caualers

Si els rics homes repten los lurs cavalers deuen los caualers fer a els axi con farien si eren reptats del princep, daytant enfora que la batayla nos fara en man del senyor, mas en man dalcun fael qui sia elet de la vna part e de la altra (24).

Qui fa mal a son senyor ho a son home (qui fa mal a son senyor o a son home)

Tot lo mal que alcun hom fara a son senyor, hol senyor al seu home sens fadiga de dret e senes acundament deu esser retut de la vna part e de la altra (25).

Tots homes deuen jurar feeltat (tots homes deuen jurar feeltat)

Tots los homes so es asaber de vescomte e los altres caualers qui tenen honor dels,

(19) En un sol uneix els usatges 40 y 41; *Qui se sciente* y *De aliis namque bausiis*, .xxxv.
(20) Vegis l'usatge 42; *Potestatem de suo castro*, y el català numerat de .xxxvj.
(21) Usatge 43; *Si quis in curia*, .xxxvij.
(22) Es traducció de l'usatge 44; *Similiter et si senior*, .xxxviij.
(23) Correspon a l'usatge 45; *Si quis a potestate fuerit reptatus*, traduint també l'incís final que falta en alguns còdexs; .xxxix., fora dels dos darrers punts.
(24) Usatge 46; *Similiter sit* o *debet esse inter magnates*, .xxxix. (25) Es l'usatge 47; *Cunctum malum*, .xl.

deuen jurar a la postat feeltat e manifestar la lur honor per segrament en scrit ¶ Aquels empero a qui la postat ho demanara (26).

Com se fassa segrament (com se fassa sagrament)

Segrament se deu fer sobre laltar qui sia sacrat, e sobre sans euangelis ¶ E aquel qui jurara deu metre en son segrament que jura segons son scient en fora baia et tracio e deu jurar per deu e per aquests sans euangelis (27).

Tot hom jur a son senyor (tot hom jur a son senyor)

Tot hom ay tambe caualer con pages deu jurar a son senyor els pleyts que auran ab lurs senyors, axi con lo senyor lo fara jutyar que justament men aquel plet, los senyors no deuen jurar als lurs homes els pleyts (28).

Jueus com juren a crestians (jueus com juren a crestians)

Los jueus juren als crestians, mas los crestians no juren als jueus (29).

De pages qui te mas (de pages qui te mas)

Segrament de pages qui tenga mas, et laure ab pareyl de bous, sia cregut dentro a .vij. sols de plata. ¶ Dels altres pageses que hom apela bacalars sien creguts dentro a .iiij. mancuces de or de valencia (30).

Caualer veyl con sia cregut (caualer veyl com sia cregut)

Caualer veyl qui nos pot defendre per si matex, o caualer pobre qui nos pot arrear de batayla sia creegut per son segrament dentro a .v. unces de or de valencia. los altres caualers de .xx. ans entro a .xl. qualque cosa juren ho sien apelats perjurs, o sdeuen defendre ab lur par ab lurs mans propries (31).

[F. 5 v.] *Con segrament de burgues sia cregut*

Sagrament de burgues sia cregut axi com de caualer detro a .v. unces ¶ Daqui auant qualque cosa juren deuen ho escondir per bataya, so es asaber per hom de peu (32).

De caualer qui ten feu (de caualer qui ten feu)

Los feus que tenen los caualers sils senyors no ho atorgaran que agen aquels donats deuen los caualers a aquels auerar per sagrament ho per batayla e agen aquels. ℂ Mas si caualers no tendran aquels feus els demanen deuen proar aquels per testimonis ho per cartes que aquels feus lus fossen donats per los senyors, et si axo no prouen nols deuen auer (33).

Daquel qui geta lança ho segeta (daquel qui geta lança ho segeta)

Si alcun hom gitara lanza ho segeta ho alcunes altres armes contra altre, si lin fara

(26) Tradueix el 48; *Omnes homines a vicecomitibus*, .xlj.
(27) Dóna la versió de l'usatge 49; *Sacramentum sit*, .xlij.
(28) Fa per l'usatge 50; *Omnes homines tam milites*, .xliij.
(29) Es l'usatge 51; *Judei iurent*, .xliv.
(30) Falten en aquest usatge, que compren els numerats ab 52 y 53, els darrers incisos dels que comencen *Sacramenta rusticorum* y *De aliis namque rusticis*; .xlv. faltanthi el final.
(31) Conté també dos usatges: el 54 y 55; *Senex miles* y *Alii quoque milites*, .xlvj. y .xlvij.
(32) Se refereix a l'usatge 56; *Sacramenta burgensium*, .xlviij.
(33) Usatge 57; *Fevos quos tenuerint*, .xlix.

negun mal fassa li esmena da quel mal que fet aura. ℂ E si nol ne conseguex e per zo con ho aura assayat deu li star atalion ab aquela paor ¶ o li fassa esmena per miya plagua. ℂ E si alcu requerra altre ab armes si no lon naffra, mas solament lin trenca lescut ho les vestedures, ol fara deualar a terra ho lenderrocara aytam be fassa li esmena per miya plagua (34).

De cel qui nafra caual o altra bestia *(de cel qui nafra caual o altra bestia)*

Si alcun nafrara caual ho altre bestia mentre que hom hi caualcara ho la tenra en la ma, esmen aquela bestia en doble, ho fassa esmena a aquel qui hi caualcara de la desonor (35).

De les naus vinens a barcelona *(de les naus vinens a barcelona)*

Totes les naus qui venen a barcelona, ho quin pertexen sien per tots dies e per totes nits en pau e en treua et en definiment del princep de cap de creus dentro al port zalou. E si alcuna cosa fara mal a aqueles lo princep fasza esmena en doble. e sia la desonor esmenada al princep ab segrament (36).

Com tot sia en pau e en treua *(com tot sia en pau e en treua)*

Stabliren los demon dits princeps que tots los homes nobles ho noblejats se sia que grans enamics sien, sien segurs per tots dies e per tots temps de dia et de nit e agen tanta pau e treua de mont gat dentro al castel de faylz e de col de finestreles dentro al col de sa gauarra e del col de cerola e de val vidrera dentro a .xij. legues dins la mar ¶ E si alcun passara aquest manament en alcuna cosa esmen lo mal e la desonor que aura
[F. 6] feta en doble e per compassio de bant don al princep per pena .c. unces de or (37).

Com los camins sien gardats *(com los camins sien gardats)*

Los camins e les strades per terra e per mar sien de la postat, e per rao del defeniment dels deuen esser per tots dies e per totes nits en pau e en treua, en axi que tots los homes axi con caualers, con homes de peu e mercers e mercaders anans per los camins e per les strades vagen et tornen segurs e en pau sen tornen sens tota paor ab totes les lurs coses. ℂ E si alcun hom requerra ho fara naffra, o encara aquels en alguna cosa desonra, ho les lurs coses lur tol, fasza esmena a els en doble del mal et de la desonor que feta lur aura segons la ualor daquels qui mal auran pres, et tot zo quels auran tolt lur reta en .x. dobles. ℂ E part aclo donar a la postat tan de son auer e de sa honor aytant con pora jurat que per aclo li deu don et no mes (38).

Per maluat princep *(per maluat princep)*

Per so con per mal princep e qui es senes veritat e senes justicia la terra se pert els habitadors de aquela. E per asso nos damont dits princeps En Ramon e Na Alamur ab conseyl et ab ajuda dels barons e nobles nostres ordonam e manam e stablim que tots los princeps qui seran en aquesta terra aquels qui vendran apres dels, agen tots temps cencera fe e perfeta et vera e ferma paraula, en axi que tots homes nobles, *Reys* e no nobles

(34) Compren els usatges 58 y 59; *Si quis alicui homini iactaverit lanceam* y *Et si armata manu*, segons la numeració posada en l'edició de la Reyal Academia de la Historia, .l.
(35) Traducció del usatge 60; *Si quis vulneraverit*, .li.
(36) Dona l'usatge 61; *Omnes quippe naues*, .lij.
(37) Fa per l'usatge 62; *Item statuerunt* o *Statuerunt etiam*, .liij.
(38) Correspon a l'usatge 63; *Camini et stratae*, .liv.

Reys e princeps Rics homes et caualers vilans et pageses mercers et mercaders pelegrins et caminans, amics e enamics Crestians et sarrajns et jueus et eretges se puguen fiar e creure en els, no tansolament les persones mas encara los castels e les honors et lauer et les muyers, e els fils e les fiyles, et tot so que agen sens tota paor e sens tota sospita. ¶ E tots los homes nobles e no nobles Rics homes caualers e peons e mariners, Corsaris et moneders qui stien en lur terra ho que sien venguts daltre loc ajuden als princeps gardar e gouernar tener la paraula e la fe daquels per dreta fe sens engan et sens mal conseyl en tots feyts axi grans com pocs. ¶ E entre les altres coses fermament garden e obseruen la pau e la seguretat la qual los princeps donaren a espanya et als sarrajns axi per mar con per terra ℂ En semblantment fermament sera obseruada la treua e la seguretat la qual mana lo senyor esser tenguda entre els enamics, Jat se sia so que aquels enamics
[F. 6 v.] la treua a els no agen atorgada. ¶ E lemparament lo qual fara lo princep per si o per son sag o per son segel negun no so assag desemparar entro que primerament se sia fadigat de dret el princep a vs et acustuma de sa cort. (39).

Com la moneda sia gardada (*com la moneda sia gardada*)

Moneda de or e dargent diligentment sia obseruada et gardada, en axi que per neguna manera no cregua de aram ne minue de argent ne en or ne en pes ℂ E qui totes aquestes coses ho la .j. daquestes so es a saber pau e treua e emparament e moneda trencada, o corrompra ho falsara, cor es gran mal e gran desonor, tal que nuyl hom no ho pot redeger ne esmenar al princep, stablim e manam que les persones daquels ab tota la honor et ab lauer vagen en la ma del princep e fer la sua volentat segons lo conseyl ho laor de la sua cort ¶ Cor la sua fe e la sua veritat e la justicia e la pau del princep hi esta per la qual cosa tot lo segle es gouernat qui valen mes que regisme, e per asso negun no pot ne deu aestimar empro neguna altra esmena ne per negun altre preu puga esmenar al princep aquestes coses damunt dites si li seran trencades, sino venga en son poder ab tots los seus bens axi con damont *es dit* auem ordonat e establit (40).

Si negun jura a son senyor (*si negun jura a son senyor*)

Establim e manam que si alcun jurara a son senyor alcuna cosa que *jurada li aura* tenir no li vuyla fassa a el esmena en doble daquel dan quel senyor aura pres per rahon daquel sagrament ¶ Mas aura puys a atendre a son senyor aquela cosa que li aura jurada et a tenir son segrament ℂ E si puys altra uegada sen perjura e deu perdre la ma ho la deu Reembre .c. sols ho deu perdre la quarta part de tot quant aia, e deu ho auer cel aqui aura feyt lo segrament. E puys no sia reebut a testimoni ne sia creegut en plet per son segrament (41).

Com princep sia acorregut (*com princep sia acorregut*)

Sil princep per alcun sia assetyat ho sil tenian assetyat sos enamics, ho si oira alcun princep ho alcun Rey venir contra si acombatre, amonestara aquels de la sua terra que li acorreguen per letres ho per missatges o per fars axi com es acustumat en la terra
[F. 7] ℂ Tots los homes caualers e homes de peu, qui agen edat ho poder] [de combatre demantinent pus asso auran vist e oit com pus tost poran acorreguen a el ¶ E si alcun hom li falta de ajuda que li puscha fer en aquesta cosa deu perdre tot zo que per el aura ha-

(39) Es l'usatge 65; *Quonian per iniquum*, al que hi va continuat el 66; *Simili modo firmissime*, .lv.
(40) Tradueix l'usatge 67: *Moneta autem*, .lvj.
(41) Usatge 68; *Item statuimus si quis*, .lvij.

hut negun temps ℂ E cels qui no tendran honor per el esmenenli tot lo faliment lo qual li aura feyt a la auer e ab segrament la qual fasza ab les mans propies ℂ Cor negun hom no deu falir al princep a gran obs ne a gran cuita (42).

De exorquies de caualers e daltres homes (*de exorquies de caualers e daltres homes*)

Stabliren encara los damondits princeps que les exorquies dels nobles homes et dels Rics homes, axi caualers com burgueses venguen tots temps en man e en poder del princep, zo es assaber tots los alous dels ¶ Cor zo qui plau al princep *valor* plau ha força de lig. ℂ Mas los exorcs *de les coses noues* facen *los senyors* de lurs mobles qualquecosa els volran, vuyen que lexen als pares ho ales esgleyes vuyen se que ho donen per amor de deu (43).

De couinences enfre caualers et peons (*de couinences enfre caualers e peons*)

Les comunies e les couinences les quals los caualers els homes de peu faran entre si en caualcada, ho si uolen cassar, fermament sien tengudes entre els, si les an oides ho enteses et atorgades. ℂ E si no les an oides et calaren can les oiren si noy contradixeren agen entre si el prou e el dan axi con aura stat dit al comensament (44).

Com nuyl hom no Requira son senyor (*com nuyl hom no requira son senyor*)

Bon vsatge e ben atorgat per tots los homens stabliren los demondits princeps que tot hom elega senyors, e per negun engin, ho per alcuna raho, ne per desfiament ne per acundament, ne si be li aura lexat lo feu que te per el no gayt les persones dels seyors ne les encalz, ne les requira, ne les nafre ne les prena, ne les tengua preses. E si per auentura zo que deus no vuya, neguna fara aquestes coses a son senyor, vinga en man de aquel et stia hi per tant de temps entro que aia esmenat a el lo mal et la desonor que aura feta a el segons lo juhij del princep, ho de la sua cort, so es assaber, aquel mal que en sua persona aura fet (45).

Com les vies publiques sien de la poçtat (*com les vies publiques sien de la poçtat*)

Les strades e les vies publiques les aygues corrents, e les fons viues e los prats e les pastures e les selues e les garrigues e les Roques qui son en aquesta terra son de les pos-
[F. 7 v.] tats, no que agen aqueles per alou, ne tenguen aqueles en lur] [seyoria mas que *son* sien tots temps a empriu del seu poble senes tot contrast e senes tot contrari, senes alcun seruey que nols en sia donat ne stablit ℂ Les Roques agen los princeps en aital seyoria que tot hom qui las aia en feu del ho las aia per son alou, ho bastescha sobre aqueles ne de prop aqueles alguna forza ne Castel ne esgleya ne Monestir, sens licencia e conseyl del princep. ℂ E si alcun ho fara qui aia jurada la sua honor al princep sera perjur en asso senes tota fala *escusa* entro que aia desfet lo bastiment que fet aura (46).

De la cequia dels molins (*de la cequia dels molins*)

La cequia de la ayga dels molins qui ven abarcelona, manam que negun hom noy toc per negun temps. E qui aquela per abriuament ho per folia trencara fasza esmena al

(42) Tradueix el famós *Princeps namque*; usatge 69, .lviij.
(43) Dona l'usatge 70; *Item statuerunt siquidem*, .lix.
(44) Tenim aquí l'usatge 71; *Comunia et convenientiae*, .lx.
(45) Se refereix a l'usatge 72; *Bonum usaticum*. .lxj.
(46) Correspon als usatges 73 y 74; *Strate et viae publicae* y *Rochas namque*, .lxij.

princep per cascuna vegada que la trencara .c. unces de or de valencia. E qui amagadament la pendra a regardo del princep per cascuna vegada que la trenca .iij. vnces de or de valencia (47).

Da quel qui apela renegat negun bateyat (*da quel qui apela renegat negun bateyat*)

Si alcun retraura salig, a jueu ne assarrayn quis sien batiats, o apelaran els cresalits o Renegats, o si algun enfre els murs nostres o els burcs primerament traura coltel a altre o apelara altre caguz, esmen per bant al princep. xx. vnces de or dė valencia, e si *aszo* a qui oira algun mal el pendra no li sia feta esmena en neguna manera, ans stia puys a dret e ajusticia a aquėls apui les coses demontdites aura dites ne fetes (48).

Com tot sia ferm a nebot ho a fil ho a fila (*com tot sia ferm a nebot ho fil ho fila*)

Ab atorgament e ab precs dels grans homes e dels nobles de la terra stabliren e ordonaren los princeps demontdits en Ramon e na alamur en qual guisa tot do que hom fees a altre estia ferm, e que nos puscha penedir ne reuocar, e en aytal manera, que si alcun hom volra donar a son fil o assa fila o asson nebot o assa neboda lo seu Castel. ho la sua honor, ho alcuna posessio ab voluntat e ab enteniment per aqueles coses que aura donades retengua en tots los dies seus. e apres la sua mort romanguen a aquel a qui ho aura donat cove quei fasza tal fermetat que apres noy puscha mudar la sua uolentat, aytal zo es assaber que reeba aquelahome ab homenatge de mans o que do aaquel postat del Castel que dat li aura, o que li meta entre mans o que li coman la Castlania daquel Castel que dat li aura, e aquels qui tendran en aquel Castel honor per el, ho lin faszan fer acapte nouel daquel Castel per qui lo donador tenia lo Castel ho la honor donada ℭ E si el donador fara totes coses aquestes coses el temps que fara la don *aclo* ho vna daques-
[F. 8] tes co] [ses damondites da qui enant no *pendra* pora mudar la sua voluntat, si aquela donacion empero sera feta justament a neguna justa raho no la ambargara ¶ E cor les ligs els altres drets volen e atorguen que pare puscha donar e fer be a son fil ho assa fiyla ho asson nabot ho assa naboda donan e meyloran el de la sua honor. ℭ E aquesta cosa es acustumada de fer ala vegada sabuda de molts o ala vegada celadament per temor dels altres fiyls seus e encara dels parens o dels amics, per asso los demon dits princeps e tota la sua cort ab san enteniment loaren e stabliren aquesta demondita tenon e possessio, zo es assaber homenatges, postat de castels e comanda de Castlania ho acapte nouel. de senyor *mayor* agen aytal fermetat que daqui enant per nuyl la maestria e per negun engin no pusquen mudar ne gitar ℭ E per aquesta aytal manera pot pare ho aui son fil ho sa fiyla ho son net ho sa neta meyorar (49).

Poden los princeps els Rics homes els caualers dar aquis volran la honor que alcun aura per els tenguda la qual los sera Justament venguda en obertura apres la mort de quel qui la tenia per els ℭ Mas puys no poden mudar aquela volentat si aquel a qui dada li auran aura fet homenatge de mans aels ℭ Cor aquesta cosa lur es tan gran teno, ho possessio que si puys lo seyor volra negar que no aia donada aquela honor no sera dals tengut aprouar si no que auerara axi com auria affer si aquela honor auia ja tenguda molt de temps. ℭ E cor ses deue moltes vegades que aytal don se fa amagadament

(47) Es versió de l'usatge 75; *Cequiam molendinorum*, .lxiij.
(48) Fa referencia a l'usatge 76; *Si quis iudeo vel sarraceno*, .lxiv.
(49) Correspon a l'usatge 77; *Auctoritate et rogatu* y al 78 *Quapropter praedicti* o sía el .lxv. en la part no senyalada en la nota 14.

per so los demondits princeps volgueren e stabliren que do qui sia en axi fet, que solament si fassa auerament (50).

De judici donat en cort (*de judici donat en cort*)

Juhii donat en la cort con sera donat per jutges elets de la cort de tuit deu esser reebut, e per tots temps deu esser seguit, e negun hom no sia gosat de recusar aquel per engin *negin* ne per neguna art ¶ E si ho fara ho fer ho uolra uenga en la ma del princep ab tots los seus bens per fer la sua uolentat. ¶ Cor aquel qui acusa lo juhij de la cort falsa la cort e dapna lo princep e sia punit e sia dapnat per tots temps el e la sua liyada. ¶ Cor tot hom es fol e senes sen qui uol contratar la *sua auiea* sauiesa e al saber de la cort en la qual son los princeps bisbes e priors et pebordres comtes, vescomtes comdors et varuessors, filossofis e sauis e jutges (51).

[F. 8 v.] *Los judicis e els usatges de grat deuen esser seguits* (..... *els usatges de..... uen esser seguits*)

Los Juhijs de la cort e els vsatges deuen esser reebuts e seguits de gran grat ¶ Cor los usatges no son meses ne fets ne stablits si no cor les ligs godes durament punien les malafeytes. ¶ Cor segon aqueles ligs tuit podien pledeyar, mas no podien bastar a la pena que posauen. ℂ Cor les ligs godes jutgen per homey que fees hom esmena .ccc. Morabatis qui valen .iij°. Milia .cccc. sols de plata fina ¶ Qui tree .j. vyl a altre, que donas .c. morabatins. ¶ Qui li tolra la man que donas .c. morabatins axi per tots los altres membres jutgen encara les ligs godes tots los homens egalment, et no jutgen res entre vassal e senyor. ¶ Cor en les ligs godes no troba hom homenatge ¶ E per asso aqueles coses qui son trobades per usatge volen e manen los dits princeps que sien jutjades segons los usatges que hom torn ales ligs godes et a arbitri e a juhij del princep et de la sua cort (52).

Daquel qui en treua de son senyor se met en agayt (*daquel qui en treua de son senyor se met en agayt*)

Si alcun en treua de *deu* senyor se met en agayt ho stablira agayt enfre la honor el terme del Castel de son aduersari, so es de son enamich e ab aquel agayt len deman que sera fores *treua de deu* fara malafeta axi la deu esmenar axi con si la auia feta en treua de deu (53).

Com cascun aduersari speras la altre part en plet (*com cascun aduersari speras la altre part en plet*)

Stabliren los demondits princeps que hom*es* sper son aduersari en pleyt entro a tercia, daqui enant sis vol deman les penyores e tengales per a quel faliment e per aquela fadiga de dret. Si dons aquel aduersari qui aura falit al plet no aura scusa sens engan. E si aura justa scusa, e no la aura feta saber al seu jutge no li ualra. Mas sil senyor pledayara ab lo seu home, lo hom deu sperar son senyor tro ahora nona, e asso es couinent cosa que axis deya fer (54).

(50) Fa per l'usatge 81; *Possunt etiam principes*, final del .lxvj.
(51) Es traducció de l'usatge 82; *Judicium datum in curia*, .lxvij.
(52) Es l'usatge 83; *Judicia curiae.* Al darrer incís han de faltarhi algunes paraules tals com *e hon no basten los usatges*; .lxviij.
(53) Dona l'usatge 84; *Si quis per treugam*: ben divers del .lxix.
(54) Tradueix l'usatge 85; *Stabilierunt etiam*, .lxx.

Manaren los demondits princeps que tuit se garden de perjuries, e no juren los testimonis anc que sien apelats ho amonestats de dir la ueritat. E si non pot hom ben trer la veritat per aquel semoniment partescals hom la .j. del altre he puys singularment sien demanats *et no sien* e no sie legut al acusador de donar testimonis si no en presencia daquel qui aura acusat. En nuyl hom no fassa segrament ne a testimoni si no en dejuni, e si es recusat deu dir aquel qui recusa *per aquel* qual recusament lo recusa e deu lo li
[F. 9] prouar e deu donar testimonis daquel terretori en que sta] [aquel quils dona si dons fores aquel terretori se deu menar aquel plet. *E si alcu testimoni* (55).

Com tots homes vinents a la poçtat sien segurs (*com tots homes vinens a la poçtat sien segurs*)

Per auctoritat e per precs de tots auts nobles barons stabliren los deuandits princeps en. Ramon. e Aladmur que tots homens nobles ho no nobles uinens ala postat o estants ab els ho parens dels agen tots temps per dies et per nits pau e treua, e sien segurs de tots lurs enamics e tots aquels qui honor tenen per els, o en lurs honors stans e en lur servey lauren ab tot quant an en posseeixen entro que alurs cases sien tornats, e si neguna es lur forsa hom ne nuyl don ne nuyla tala aquel dia se tenga per acunydat de la postat, e si per asso nuyl don pren no li sia esmenat. E cel quil manament del princep trespassara, e aquels qui en aquesta defensio son passats mai *ab lurs* als lurs nuyl mal fara per nuyla guisa tot mal que fet li aura, e quant tolt li aura en .xi. *dies* dobles li o refaza en sia destret per la postat, e puys esmen a la postat la desonor que aura feta ala postat ab auer a ab sagrament jurani ab lurs propies mans (56).

De tots clams (*de tots clams*)

Establiren que dels clams que la .j. faria daltre, si les persones daquels entrels quals lo plet aura stat, puys uenen a sagrament de feeltad ho a homenatge ho a aministranza per fe empresa, los sobredits clams si aqui no son retenguts durablement sien forts et sien en concordia (57).

Que negun no gos altre turmentar (*que negun no gos altre turmentar*)

Dels mayorals vescomtes comdors et varuessors negun nos gos daci enant turmentar los colpables ne penyar per justicia ne bastir nouelament castel contra la postat, ne tenir forza assetyada ne combatre ab gins, ab feneuol, gosza ne gata, cor tan gran onta seria *de* de la postat ¶ E cel qui ho fara *lex lo castel* mantenent quen sera demanat *lex lo ca* de la postat lex lo Castel, el desfasza e retali la forza senes peyorament si presa la ha, e es-
[F. 9 v.] men totes les malafetes] [en doble a cui fetes les aya pel dret del princep ¶ E si aqui ha preses homes ho caualers solua los li ¶ Apres esmen la desonor que en aszo feta aura per segrament, juran ab ses mans que pus no li deu esmenar. ¶ Cor esta forza no deu fer sino postat qui deu fer justicia dels mal feytors ¶ Solament ales postats es donat dels homicidis dels adulteris, dels sortileyadors, dels ladres, dels robadors, dels laares dels altres mals feytors qui facen a lur semblant trencat lo peu e la man, trer los vls, tenjr en tauega preses lonch temps ¶ E si mester sera penyar lo cors a la per fi ¶ A les fembres tolre lo nas el pot e les oreyes e les mameles ℭ E si obs es cremar en foc ¶ E per so car terra

(55) Resulta ser l'usatge 134. *Praecipimus ut perjuria,* deixant el darrer incís del text llatí; .lxxj.
(56) Es versió del usatge 86; *Auctoritate et rogatu,* y del 87; *Et ille qui,* .lxxiv.
(57) Usatge 88; *Constituerunt etiam,* .lxxv.

no pot uiure senes justicia, perso es dat ales postats de fer dretura et justicia ¶ E axi com li es dat fer justicia axili es dat perdonar acui se uuyla (58).

Com los sacrilegis en poder del bisbe sien esmenats (*com los sacrilegis en poder del Bisbe sien esmenats*)

Loaren et atorgaren los ia dits princeps en. Ramon. et Aldamur, ab lurs mayorals, que esgleyes et clergues e tots lurs drets e lurs justicies o, neguex treues trencades, sacrilegis qui fossen fets en lurs bistats requiren e pledegen et descreguen et jutgen los bisbes et lurs capitols e en lurs sinets et en lurs consilis et en lurs ajustaments (59).

Com pau e treua sia seruada (*com pau e treua sia seruada*)

Encara stabliren los ia dits princeps que les postats confermen pau tots temps e tinguen treua de senyor e la facen confermar et tenir dels mayorals et dels caualers de lur terra et de tots lurs homes et de totes gens de lur provincia ℭ E si negu en nuyla guissa pau ne treua trencara deu la redeger a laor de sos bisbes (60).

Com malafeta sia esmanada (*com malafeta sia esmenada*)

Tota malafeta qui per treua de senyor sia feta, tots temps sia esmenada en doble, esceptats aquels qui de pau e de treua de seyor sien gitats (61).

Com treua sia gardada (*com treua sia gardada*)

Treua donada si entre amics, con enamics, senes engan sia gardada e obseruada. E si negun la trencha, en simple sia rederta (62).

[F. 10] *Si negun es prouat de homicidi* (*si negu es prouat de homicidi*)

Si negun es prouat de homicidi venga en man dels prohismes del hom mort ℭ e si el senyors dels no uolen ho poden fer dret perels sia *en* a lur uolentat senes mort. ¶ E la composicion de tots homes qui seran morts *los fils* los fils els prohismes acui couen pendre ledegma de la heretat, poden escusar lo homicidi, e certament auer poder dencalzar ¶ ho si ho fan agen la composicion del homjcidi axi com jutyat sera als homicidis segons les ligs e segons les costumes de esta terra (63).

De ço que a senyor tany de home ocis (*de ço que a senyor tany de home ocis*)

De tots homes esters caualers, de burguenses et de batles et pageses stabliren los sobredits princeps quels senyors dels agen la tercera part en la esmena dels ocises, aquels en qui honors staran o en tot mal, e mal que prena en cors ne en honor ne en auer, si lurs senyors los nauran fortment ajudat. Empero axi que aquels de cui auran presa composicio, senes engan, faen a els deffeniment per laor et per conseyl de prohomens de la terra ho segons lo judici de la postat (64).

(58) Dóna traduit l'usatge 89; *Ex magnatibus vero* y el 90 ab sa doble rúbrica *Quia iustitiam* y *Mulieribus etiam truncare*, .lxxvj.

(59) Es l'usatge 91; *Laudaverunt etiam*, .lxxvij.

(60) Traducció de l'usatge 92; *Item statuerunt*, .lxxviij.

(61) Fa referencia a l'usatge 93; *Omnia malefacta*, .lxxix.

(62) Correspon a l'usatge 94; *Treuga data*, .lxxx.

(63) Es versió de l'usatge 95; *Si quis de homicidio*, y del 96 *De composicione omnium hominum*, .lxxxj. y .lxxxij.

(64) Dóna l'usatge 97; *De omnibus hominibus*, .lxxxiij.

Negun nos venge de mal que prenga (*negu nos uenge de mal que prenga*)

Si negu pren nuyl mal, et ans que sen venge, enquer de justicia sil malfeytor la lin promet fer, e el apres *rebuyament* rebuyant fa nuyl mal per aszo primerament li esmen lo mal que fet li aura ¶ E puys prena dazo daquel malfeytor lo dret que fer lin deya ¶ E sil malfeytor contra diu dret afer si per asso nuyl mal no li sia redert (65).

De cel qui ha homes robadors (*de cel qui ha homes robadors*)

Si negu ha homes qui facen màl a negu, no per son consentiment ne per son manament, e el promet per aqueles malafetes fermar e fer dret per els si aquels quil mal auran pres no volen pendre justicia, et puys per aszo fara negun mal primerament o redergen axi con per dret sera jutyat. E puys prena dret del senyor per sos homens axi con fer lon deura ℭ Cor axi co el mal qui es fet sobre fadiga de dret, no deu esser esmenat, axi aquel qui es fet sobre preferiment de dret, en nuyla guisa no deu romanir, que no sia redert (66).

[F. 10 v.] *De cels qui an clam de altre* (..... *quels qui han clam*.....)

Si negu a clams daltre e lapela que li fasza dret, e aquel no li uol fer dret, ne per temor de deu ne per manament de jutge ne per comoniment dels prohismes o dels amics no uolra fer dret al claman et el claman irat roba ses coses mobles, e esuesex les no mobles e crema cases e messes, et tala vinyes et arbres ¶ E puys lo colpable per alcun temps ue adret, lo mal quel aura fet al clamant li rederya primerament ¶ E puys li retal clamant tot quan poseex dels seus bens, de zo que gastaua no li sia tengut ℭ E puys lo colpable fasza dret al clamant, axi con fer deu es couen (67).

Tot batle deu respondre a son senyor (*tot batle deu respondre ason senyor*)

Los batles quals que sien deuen respondre a lurs senyors de lurs drets per caulera e nex en judici, ne les batlies no deuen atorgar als hereus lurs los batles sens volentat dels senyors (68).

Qui trenca emparament (*qui trencara emparament*) *Qui trencara emparament*

Pages qui desempara zo qui per dret li es emparat per sol ardiment do .v. sols. et si res ne trau, Compona ho en doble, sal son dret ¶ Caualer qui desemparara solua so que pres ha en simple ab segrament sals lo dret (69).

Qui forçara puncela (*qui forçara puncela*)

Si negu forza puncela, ho la prena per muyler, si ela et sos pares ho uolen, et li donen exouar, ho li do marit de sa valor ℭ E si negu *no uolra no verges et la emprenya, exament.* Ab no uergen forçadament jaura et emprenyar la ha semblantment ho fassa (70).

De les coses dels pageses (*de les coses dels pageses*)

De les coses et de les riquees dels pageses exorcs qui son morts lurs senyors agen la part ensems que agien los hereus si romanguessen creats dels exorcs (71).

(65) Tradueix l'usatge 98; *Si quis aliquod malum acceperit*, .lxxxiv.
(66) Usatge 99; *Si quis homines habuerit*, y el 100; *Quia sicut malum*, .lxxxv.
(67) Fa per l'usatge 101; *Si quis contra alium aliquam querelam*, .lxxxvj.
(68) Es l'usatge 102; *De baiuliis qualescumque*, .lxxxvij.
(69) Es la traducció de l'usatge 103; *Rusticus si desemparaverit*, .lxxxviij.
(70) Usatge 104; *Si quis virginem*, lxxxix.
(71) Traducció de l'usatge 105; *De rebus et facultatibus*, .xc.

De les cugucies (*de les cugucies*)

Exament de les coses et de les possessions dels cuguces, si la cugucia es feta los marits no uolens, els marits et els senyors de els per egals parts auran tota la part de les muylers aulterans ¶ E si ab uolentat e ab manament et ab consent del marit sera feta la cugucia daquels aytals, agen los senyors de aquels lur dret e lur dretura. ¶ E si les muylers no
[F. 11] faran asso per] [plasent uolentat, mas per paor ho per força ho per manament de lurs marits senes colpa sien qui ties e soltes de lurs marits *marits* et de lurs senyors, et senes tota perdua de lurs propris bens. ¶ E si plaura aaqueles fembres departesquen se dels marits, en axi empero que no perden lur dot ne lur sponsalici (72).

Tot hom pot reptar sa muyler (*tot hom pot reptar sa muler*)

Los marits poden reptar lurs muylers de aulteri neguex de suspita, e eles deuen se purgar per lur auagan per segrament ho per batayla si aqui son oberts mostramens et couinens signes E les muylers dels caualers per segrament e dessobre tot per caualer. E les muylers dels ciutadans e dels burgeses dels nobles batles per hom de peu ¶ Muyler de pages per caulera ab lurs propries mans. Si la muyler venz retenga la son marit honradament e esmen li totes les messions que ela et sos amics an fetes en aquel plet e en aquela batayla e lo mal del batayler. ¶ E si es venzuda venga en man de son marit ab tot quant ha (73).

Tot hom deu auerar ço que diu (*tot hom deu auerar ço que diu*)

Verament mostrador no sera daltra guisa si zo que mostra no trau a uer per segrament o per batayla o per judici dayga calda ho freda (74).

Nuyl hom deu tenir per longa posession dret de la esgleya (*nuyl hom no deu tenir per longa possessio dret de la esgleya*)

De so qui es dret dels sans et de les postats e dels castels termenats nuyl hom nols ho deu embargar ne defendre per son dret ne per retenir ne nequex per longa possession de .cc. anys (75).

Pages si troba *si trobara* auer ho argent qui enfre el poble es apelat bones, o caual ho mul ho sarrassin ho austor demantinent denunci ho a son seyor e mostre li ho e li ho reta, et prena del qualque loguer *daquen* que lo senyor dar a el uolra. ℂ Pagues neguex con pendra mal en son cors ho dampnatge de auer ho de honor, en nuyla manera no gos uenyar ne defenir. Mes demantinent que pres ho aura, clamesen a son senyor ¶ E ensems ab el prena daquen justicia e dret, e fassa daquen fin amanament del (76).

Com los tudors e els batles respondran per los pubils (*com los tudors els batles respondran per los pubils*)

Los tudors et els batles respondran sis volen per los pubils e si no a esperar es entro quen sien de etat de .xx. ans que pusquen pledeyar ab los clamarers ¶ Mas si poden
[F. 11 v.] prouar ques sien fadigats de dret en lur pare] [mantinent deuen los tudors respondre

(72) Compren les dues rúbriques de l'usatge 106; *Similiter de rebus* y *Si autem mulieres*, .xcj.
(73) Resulta ser l'usatge 107; *Mariti uxores*, xcij.
(74) Es l'usatge 108; *Vere judex aliter non erit*, .xciij.
(75) Usatge 109; *Hoc quod juris est sanctorum*, .xciv.
(76) Conté els usatges 112 y 113; *Rusticos vero si invenerit* y *Rusticus cum acceperit*, .xcvij. y .xcviij.

per els et pledeyar sens tot perlogament. ¶ Empero axi que con muria lo pare del pubil demantenent uengen los seus homes deuant lo fil del e sien fets los homes a lurs mans propries comanats, e prenen per la man del los castels e els feus que tenen per don del pare del neguex si be ses poch, e don li postat daquels Castels *e els feus* daquienant venguen ab el al senyor per qui deu tenir aquela honor et comanen lo li, et facen pendre per sa ma la honor que son pare per el tenia. ¶ E aquels ab lo tudor e el tudor ab els seruesquen al senyor en axi que el pobil no perda sa honor ¶ E sien homes del tudor saluant la feeltat del senyor ¶ Axi que sil tudor uol la honor peyorar ho tenir oltre lo usat terme que ajuden a lur senyor senes engan, *dementre* Mes entretant lo tudor ten*en*ga lenfant e sa honor et nodresca lo be et honradament ¶ e en son temps fassal caualer axi com se couen e retali sa honor ¶ E si es macipa don li marit per laor e per conseyl de prohomes ¶ Exament retali sa honor senes minua, los pagesos recobren del tudor lur honor et lur moble a .xv. ans (77).

Del sarrains trobats (*dels serrajns trobats*)

Si sarrains fugen e nuyl hom los troba, ans que agen passat lobregat els reten, retals ab gaardon a lurs senyors, et aya de Cascu sengles mancusces et miya et de qui enant vna unza de or et els ferres et les vestidures (78).

La esmena dels arbres trencats (*la esmena del arbres trencats*)

La esmena de la composicio dels arbres trencats, Auegades mana esser de ce axi con la lig ho ensenya. Auegades de diners ¶ Cor axi com tots arbres no an egal ualor axi no an egal composicio ¶ E atorga que sia esgart del jutge de crexer, o de menuar aquesta composicio segons la ualor del arbres et segon lo don et la desonor de lur senyor (79).

Com en batlia ho en garda aya homenatge (*com en batlia ho en garda aya homenatge*)

En batlia ho en garda on alcun aya homenatge ne senz, et ho defen ben segons son poder, aqui deu auer estacament e temprat a empriu de herba de payla, de orts, de fruyts de arbres ¶ E per nuyl engin no li deu mal exir daquen ¶ E si ho fara que li ho esmen lo
[F. 12] senyor del alou] [e encara que li ho *esmen* ajut si per aquesta batlia o garda ha plet ne guerra ¶ De batlia e de garda on no aura homenatge ho senz no aya stacament mas tot lo sobre pas (80).

Si negun diu si esser fadigat de dret (*si negun diu si esser fadigat de dret*)

Si negun diu esser fadigat de dret en princep o en bisbe ne en senyor ne en son aduersari, o li aleuara que sia gitat de pau e de treues de son senyor ho dira que son senyor ha acuyndat ne deffiat si proar no ho pot esmen li les malafeytes que per aszo fara. ℂ E puys fassa son clam e quita justicia, e deman dret axi *con* per moltes vegades que no li puscha esser negat (81).

Pvs negun avra la poçtat acuydada (*pus que negun aura la poçtat acuyndada*)

Tots homes pus que auran la postat acuyndada li tenguen pau et treua .xxx. dies, et les

(77) Resulta esser l'usatge 110; *Tutores et bauili*, .xcv.
(78) Correspon a l'usatge 111; *Sarracenis in fuga*, .xcvj.
(79) Fa per l'usatge 114; *Solidos de compositione*, .xcix.
(80) Tradueix l'usatge 115; *De baiulio vel guarda*, .c.
(81) Es versió de l'usatge 116; *Si quis dixerit se fatigatum*, .cj.

postats als comtes et als vescomtes .xx. dies. E als varuessors et als altres caualers .x. dies (82).

Com los crestians no venen armes a sarrajns (*com los crestians no venen armes a sarrayns*)

Los crestians no uenen armes a sarrajns, si no per consentiment del princep ¶ E si ho faran les armen que vendran recobren jats se sia que greu lur sia ¶ E si no ho fan .C. Vnces de or donen ala postat ¶ Exament componen sils venen condit, uedan la postat. Aquela matexa composicio fasza qui fara saber a sarrains caualcada, ne ardit de senyor, nel descobrira de son conseyl ne de son secret que esmen lo mal quin exira (83).

Stabliren lurs antecessors com tinguessen cort (*stabliren lurs antecessors com tinguessen cort*)

Los souen sobredits princeps stabliren altre noble e profitable stabliment que els tengueren e manaren tenir en per tots temps a lurs successors, zo es que tenguessen cort e gran compaya ¶ e fessen condit e donassen soldades et fessen esmenes et tenguessen dretura e jutjassen per dret, e mantenguessen lo poble e acorreguessen al assetyat ¶ E quan volrien menyar que feessen cornar que tots vns et altres venguessem dinar et aqui partissen lurs palies que aurien en lurs mayorals et entre lur compaya, e aqui manassen
[F. 12 v.] osts ab] [que anassen destruijr espaya e faessen caualers nouels (84).

Si negun per son missatge uol acuyndar son senyor (*si negun per son misatge uol acunydar son senyor*)

Encare stabliren los sobre dits princeps, que si negun per si matex e per son misatge volia acuyndar o deffiar son senyor segur ho puscha fer mentre ira e veura e stara entro sia tornat assa casa (85).

Si el fil pledeya ab lo pare (*si el fil pledeya ab lo pare*)

establiren nequex que si els pares ab los fils e els fils ab los pares auran contenzon ne plet que els pares sien jutyats axi con a senyors, e els fils axi con lurs homes comanats en lurs propries mans ¶ E si els fils forcen res al senyor de lur pare, los pares destrenguen los fils que aquel forfet esmenen per els ¶ E si fer nouo uol desereten los fils seus de tot en tot, els desmantenga sens engan (86).

Si *negun fil fa mal al pare* (*si negun fil fa mal al pare*)

Establiren encara que si negun fil dels magnats de la terra, zo es assaber dels auts homes de la terra, o dels menors feeyen mal anegun dels castels de lur pare o de la honor del o ab sos homes el forç son fil e els homes sa terra tenens de redeger lo mal que aura fet ¶ o el ho rederya per els ¶ E si el fil encare daltres lochs no de la honor del pare ne del Castel ne ab homes fan mal a negun no torn en lo castel del pare ne en la honor ¶ ne el pare ne la mare no li facen negun be. nel deffenen encara en alcuna cosa ¶ E si o fan esmenen lo mal quė el fara ne els homes qui ab el exiran (87).

(82) Fa per l'usatge 117; *Omnes homines postquam acuyndaverint*, .cij.
(83) Es l'usatge 118; *Christiani non vendant*, .ciij.
(84) Traducció de l'usatge 119; *Alium namque supradicti*, .civ.
(85) Sols dóna la traducció de la primera part de l'usatge 120; *Item statuerunt sepedicti*, .cv.
(86) Fa referencia als usatges 121 y 122; *Statuerunt etiam quod si parentes* y *Quod si filii senioribus*, .cvj.
(87) Dóna l'usatge 123; *Item statuerunt quod si aliquis*. No sabem s'hagi publicat may una tan antiga versió d'aquest usatge com la nostra.

De plet entre crestians e juevs (*de plet entre crestians e iueus*)

Establiren los demondits princeps que si tenzo o plet era entre crestians e jueus de cascuna part abasten .ij. testimonis aprouar los negocis dels zo es asaber .j. crestian e altre jueu ¶ En axi pero que si prouaran per crestians facen testimonis amdos, e jur lo jueu e si prouaran per jueus semblantment facen testimoni e jur lo Crestian (88).

Pus negun aura saludat altre no li faça mal (*pus que negu aura saludat altre no li faça mal*)

Establiren los dits princeps e conegien esser bona fe que tots homes pus que negun [F. 13] aura saludat altre ne besat que per negun engin aquel dia no li] [for fasza zo es assaber no li fasza mal ¶ e si ho fa ia senes altre entredit aquela forfeyta que feta li aura li rederya e li esmen (89).

Si negun alberga altre que no li faça mal de .vij. dies (*si negu alberga altre que no li faça mal de .vij. dies*)

Exament stabliren e loaren esser bo cosiment e bona laor que si negu alberga e menya ab altre per .vij. dies apres de tot son don se abstenga, e que per negun engin nol li forfasza, ne per si ne per son senyor ne per *en*amich ¶ e si ho fara que li ho rederya et li ho esmen (90).

Si negun ua ab altre per via (*si negu va ab altre per uia*)

Establiren per si negun ua ne es ab altre en uia o en casa o en camp e en altre loc, si negun lo requer ne res li uol tolre que li aiut axi com mils puscha, sens engan contra tots et contra *tots* sos senyors, et no tema nuyla calupnia ¶ e son senyor nol ne puscha reptar ne de homenatge ne de segrament passar si dabans de son senyor o de son amic no era amonestat que nol guidas ne anas ab el (91).

Del consili de gerona e de barcelona (*del consili de gerona e de barcelona*)

A la perfi los dits princeps stans en barcelona en lesgleya de sancta creu et de sancta eulalia, ab conseyl e ab ajuda del senyor bisbe de barcelona e de osona, e de gerona, e de abats e de clergues religioses de molts ordes per assentiment e per aclamament dels magnats daquela terra zo es dels auts homes de aquela terra, e dels altres crestians deu temens confirmaren pau e treua de senyor ¶ e que fos tenguda en lur terra tots temps, e si en nuyla guisa era trencada *redeya* redeyer la deu e esmenar axi con scrit era en aquel temps en cascun bisbat daquela terra (92).

Daquel qui fa fermança et no uol portar fe (*daquel qui fa fermança e no uol portar fe*)

Si aquel qui fa fermanza no uol portar fe leser *es* aya aquel acui mentit aura quel destrenga e quel peyor tots dies en pau e en treua ¶ empero que li fasza amesurar destret, e prena couinent penyora ¶ cor no es dret pendre grans peyores per pocs deutes ¶ E si

(88) Correspon a l'usatge 124; *Statuerunt equidem prelibati.* El còdex de l'Escurial no té aquest apartat.
(89) Es l'usatge 125; *Statuerunt etiam idem principes.*-Tampoch se conté al text de l'Escurial.
(90) Es l'usatge 126; *Similiter nempe statuerunt.*-No 's troba tampoch en la citada versió catalana.
(91) Resulta esser l'usatge 127; *Constituerunt igitur,* y en la versió escurialesa el .cvij.
(92) Traducció de l'usatge 128; *Denique principes sepedicti,* nombre .cviij.

aquel qui ha feyta la fe paga lo deute del seu aquel quil mes en fermanza e nol ne uolch gitar, en doble li ho reta, e tot lo don que per la fermança li sera vengut (93).

De cel qui son senyor menys prea (*de cel qui son senyor menys preha*)

Si negun menys preara son senyor, e li respon vil ment del reptament que li fara el
[F. 13 v.] desment, si mal ne pren en nuyla guisa, no li sia esmenat sil senyor] [dasso diu veritat ¶ E si el senyor ment esmen ason hom lo mal, e la desonor que el ne els seus per asso li auran feyt ¶ El Caualer pus de son seyor es reptat de *baya* baia, no li deu respondre dels altres clams entro que del reptament se sia porgat, si el senyor abans no li perdona el reptament (94).

De plet entrels mayorals e els menors (*de plet entrels mayors e els menors*)

Establiren que si els mayors ab los menors plet auran e les segramens eren jutyats entre els juren los mayors als menors per si matexes si els menors no poden auer lurs coegals qui per els juren ¶ E si no juren los menors als mayors, donen a els lurs contra sembles qui asso juren a els que els deurien jurar. Si asso fal de cada part sien fets los segramens per sengles homes qui sien crestians et *lurs* homes *comanats* dels ab lurs mans propries comanats. ¶ Asso establiren dels plets cominals en que nuyl hom no agues senyoria (95).

Dels entestats passats dest segle (*dels entestats passats dest segle*)

Dels entestats passats da quest segle si lexen muylers ne fils, la terza part conseguexen los senyors en lurs riquees ¶ si lexen fils et no muylers la meytat agen los dits senyors ¶ si lexen muylers et no fils exament la meytat e la meytat los parens del defunt, ¶ e si parens noy ha, als senyors sia dat, sal lo dret de les muylers ¶ Exament sia de les muylers entestades difuntes, et com de sus es dit del homes (96).

De costuma de lig e de usatge (*de costuma de lig e de usatge*)

Cascuna gent eleg asi de costuma propria lig, e si sa propria custuma per lig es reebuda. lig es semblanza de dret confermat per usatges que per lig es reebuda ¶ Car zo que Rey ne emperador mana es apelat stabliment ¶ E tot dret es ferm per lig e per custumes ¶ mas es prouada costuma per antigor ¶ establiment de dret es doble, ara en lig, ara en custumes, priuilegis son ligs de priuats ¶ Aixi con les ligs priuades, de loc priuat son portades (97).

Del consili de gerona (*del consili de gerona*)

Aquesta es la pau confermada dels bisbes e del abats e dels Comtes e dels Vescomtes
[F. 14] e dels altres mayorals de la terra deu temens el bisbat de gerona e de besuldo e de barcelona ço que daquest dia enant esgleyes nuyl hom ne trenc ne les pay de sementeri ne les coses qui engir daquela esgleya son o seran entro a .xxx. eclesiastics passes lung de la esgleya. les esgleyes en que castels son ne seran no en tenen en aquesta diffenson

(93) Versió de l'usatge 129; *Si ille qui plivium.* Aquest usatge y els que segueixen se tenen com a afegits al cos format l'any 1068, encar que no consta certament a quin regnat pertanyen bon nombre dels afegits. En la numeració del còdex escurialès té 'l .cix.

(94) Es l'usatge 130; *Si quis seniorem suum despexerit,* essent també 'l .cx.

(95) Fa pel 131; *Constituerunt etiam sepedicti,* y pel .cxj.

(96) Correspon al 132; *De intestatis ab hoc saeculo,* y al .cxij.

(97) Tradueix l'usatge 146; *Unaqueque gens,* essent el .cxiij.

¶ les altres esgleyes en que robadors ne presa ne ladres se aiustaran manam esser salues tant longament entro que el clam de la mala feta sia uengut al bisbe o ala seu e al couen dels canonges. ¶ E si lo bisbe nels canonges daquela seu se fadiguen de dret que aquel malfeytor ne les coses del en aquel la esgleya no sien saluades. ℂ E aquel hom qui daltra guisa esgleya esuesira o *altres saluant* esters los demondits mals feytors alcuna cosa de mal aqui faran o aqueles coses qui en gir de la esgleya son entro a .xxx. eclesiastics passes rompra, esmen composicio del sacrilegi ala dita seu, e al clamant compona en doble les malafetes. ¶ Encarals plac quels clergues qui armes no portaran nels monges ne les monges ne les vidues, nuyl hom no esuasescha nels fasça malafeyta ne tort ¶ les comunes dels canonges ne dels monges ne de les deuotes, nels alous de les esgleyes, et les possessions de nostre bisbat que tenen los clergues no portans armes ho els monges o les mongesses e les uidues tenen alcun hom, no ho treenc no ho malmeta, e si ho fa en doble ho esmen ¶ Eximent confirmaren que nuyl hom en aquest bisbat de gerona ne de barcelona ne de besuldo ne de peralta ne de ampuries no fasza presa de eugues ne de polins tro amig an, ne de bous ne de vaques ne de asens ne de someres ne de oueyes ne de moltons ne dayels ne de cabrits ne de porcs ne de cabres, los mases dels pageses e dels clergues qui armes no porten, e els colomers e els payers, nuyl hom nols crem nels destroescha ¶ E uilan ne uilana ne clergues qui armes no porten, monges ne deuotes ne uidues nuyl hom no gos ouciure ne naffrar ne batre ne pendre ne *destrair* destre-
[F. 14 v.] yer, si no per sol son dret. ¶ Empero asso no sia fet *fet* si primerament clamant non sera fadigat axi con damont es ia dit. ¶ Mes als pageses les vestidures no sien toltes ne les reyles ne los cauecs. les olivieres nuyl hom no les tayl ne malmeta les olives ¶ Daltre part stabliren que nuyl hom no peyor les coses del altre per fermança ne per altre affer que ab altre aya fet, iats se sia ço que ho pach ¶ E qui daquesta pau demondita trencara e no la esmenara en simple, entre .xv. dies a aquel a qui trencada la aura, si passa .xv. dies en doble li ho compona, la qual doble aya el bisbe o el comte qui retre ho fara (98).

Treua de senyor sia tenguda (*treua de senyor sia tenguda*)

Treua de senyor confermaren fermament los sobredits bisbes que tots temps fos tenguda de tots crestians de sol post del dimecres entro al sol exit del diluns, peresters entegrament sia tenguda del primer dia del auent entro ales vuytaues de Cincógesma. ¶ per esters les vigilies e les festes sien seruades semblanment, ço es assaber la enuencio e la exaltacio de sancta creu e tres vigilies e atretantes festes de sancta. Maria, e les vigilies et les festes de tots los apostols, e la vigilia e la festa de sant. lorenz. ¶ E les vigilies posaren en aquest gorda, zo es assaber de sant feliu de gerona e de Sant. Johan babtista, e de sant genis e de sant Miquel, e de sant Marti, les vigilies et les festes de tots

(98) El Concili de Gerona a que 's refereix el títol d'aquest usatge no sabem pas l'any en que degué celebrarse. El P. Jaume Villanueva en son *Viaje Literario* al tractar dels Concilis de l'iglesia geronina no'n parla pas; com tampoch el P. *Antolí Merino* en sa continuació a l'*España Sagrada*. No obstant y això en la *Marca Hispañica*, columna 1139, hi ha unes *Constitutiones pacis et treugae editae in Vico Ausonensi* que venen a ser en gran part l'original llatí de nostre text català, fins al capítol *Si filius faciat malum an pater teneatur*. D'aquestes constitucions vigatanes no 'n consta pas l'any. El citat Villanueva al tractar de l'iglesia de Vich publicà altres *Constitutiones pacis et treugae in ecclesia Ausonensi, incerto anno* (Vol. VI, apèndix XXXVI) qual primer apart conté substancialment lo del nostre còdex. Aquests dos texts llatins donen a entendre que les constitucions en ells contingudes eran fetes pel territori de Gerona, haventshi cambiat alguna paraula per referirles al bisbat de Vich. Els còdexs de lleys antigues guardats en l'Arxiu Històrich de Mallorca, en part donats a conèixer en l'apèndix III de les *Cortes de Cataluña* de la R. A., porten aquest text com el nostre, segnantlo ab el nombre .cxxv.

sans, les quatre tempres de tot lan, los dies qui son entreua de senyor confermaren los dits bisbes de nits e de dies entro al sol exit daquel dia que ix ¶ E si alcun en aquesta treua de senyor fa mal a altre en doble li ho compona zo es ho esmen, e puys per judici de ayga freda, la treua de nostre senyor esmen en la seu de sancta. Maria. ¶ Mes si alcu dins aquesta treua uolentorosament homen auciura, de consentiment de tots crestians es
[F. 15] ordenat que en tots los dies de la uida seua] [a exil sia danpnat, si fasa aszo sens alcun cas. Mes si ho fara per qualque cas, isca de la terra entro al termen que el bisbe e els canonges posaran esser estimador ¶ Mes si alcun enfre aquesta treua se met en agayt ne stablex aquel agayt per mort ho per pendre nuyl hom, o per pendre de castel jats sesia que asso no aya puscut fer semblantment esmen a jussuii del bisbe o dels canonges lo rompiment de la treua de senyor, con fer si agues fet ço que fer assayaua ¶ Daltra part stabliren que en aquestes treues ne en auent ne en quaresma nuyl hom no començas abastir castel ni força si dauant començades les treues no auia començat, de la treua e pau de senyor sia tots temps fet clam e fadiga al bisbe e als canonges, axi con de sus es escrit en la pau de les esgleyes. ¶ E aquels en que lo bisbe els canonges de la dita seu se fadigaran de la esmena de la deuandita pau o treua de nostre senyor o les fermances o els tenedors de ostatge per aquela pau e treua de nostre senyor mala fe daquen portans, senblanment per en escomenyats del bisbe o dels canonges daquela seu, ab sos defenedors, e ab sos ayudadors, aytant con asso contendran, axi con a trencadors de pau o de treua de nostre senyor, e els e les coses dels no sien en pau ne en treua de nostre senyor (99).

Del consili de gerona (*de consili de gerona*)

Per esters. Nug cardenal de roma el consili de gerona ab los bisbes e ab los abats e ab los comtes e vescomtes e mayorals de la terra per la auctoritat del apostoli de roma de cui era missatge, confirma et loa la pau et la treua de deu axi con era empresa el bisba de gerona ¶ En *axi* adi en aquela pau per consentiment de tots e mana per la auctoritat del seyor apostoli que en semblant guisa fos tenguda tots temps del dimenge de les vuytaues de pascha entro al dimenge depuys les vuytaues de çincogesma ¶ axi con el
[F. 15 v.] temps de caresma e els trespassadors de la dita pau] [o de treua descombrega e veda entro que sen penedissen on venguessen a esmena (100).

De cel qui bisbe aontara (*de cel qui bisbe aonta*)

Si negun gosara ferer bisbe, o ço que folia es, *lestabliment* segons lestabliment dels sans pares sia estranyat de la dignitat de la propria honor, e es notat de mal nom ¶ e sia

(99) L'edició de les *Constitucions y altres drets de Cathalunya, compilats en virtut del Capitol de Cort LXXXII, de les Corts per la S. C. y R. Magestat del Rey Don Philip IV nostre senyor, celebradas en la ciutat de Barcelona any MDCCII*, segons l'edició de l'any 1704, impresa a Barcelona per Joan Pau Martí y Joseph Llopis, en son llibre X, títol XI, porta aquest text (pàgina 483) després d'un apart que porta la data 1163, resultant esser l'introducció d'una serie de cinch capítols. Les citades constitucions vigatanes segons el text donat pel P. Villanueva hi corresponen en quant al segon apart que es ben semblant al del nostre còdex. En la numeració donada als texts mallorquins citats en la nota anterior porta el .cxxvj.

(100) L'edició de les *Constitucions de Catalunya* del any 1704 porta aquest text en el capítol 3 de la treva citada en la nota anterior. Les mencionades constitucions de pau y treva contingudes en la *Marca Hispanica* (col. 1141) duen una confirmació semblant a la de nostre text. El P. Villanueva al tractar de l'Iglesia de Gerona (vol. XIII), apèndix XXV, porta una confirmació semblant, referintla a un concili de l'any 1068, quals termes són ben diferents de lo que antecedeix en nostre còdex. Els texts mallorquins contenen l'antiga versió d'aquest apart baix la xifra .cxxvij.

mes en dapnacio de perdurable exil, o sia liurat amonestir seruidor de deu per tots temps (101).

Qui aontara abat (*qui aontara abat*)

Si negun ferira o pendra abat preure, diaque, subdiaque o alcun clergue tant stia uedat, tro que esmen tota la onta segons los canones e peneden venga a esmena de sancta esgleya (102).

De cel qui fara tort als ministres (*de cel qui fara tort als ministres*)

Si negun fara tort als ministres de sancta esgleya, e sobre aquel tort ferira o nafrara subdiaque lector exorcista, acolit, ostiari, en tres dobles ho compona a el, pero segons lo seu linatye. E apres prena penitencia segons los stablimens dels sans pares, e sobre tot lo sacrilegi que fa ala esgleya acui estec cruel compona ¶ Mas sil diaque fara tort al Bisbe o al preuere en quatre dobles compona ab suma del deuandit capitol e de la canongeya sepeneda. ¶ dels altres clergues canonges qui segon regla uiuen et no son ordonats, en doble (103).

¶ Mas si son ordonats axi con damont es dit dels ordenats sia enseguit ¶ e de tots qui o deya fer pro folosament plor la pena del sacrilegi o la manera de la penitencia (104).

Com sia creat sou de or (*com sia creat sou de or*)

Sou de or a .viij. argenç, e vnça .xiiij. argens ¶ E luira de or a .xxj. sols ¶ El sou ual .iiij. morabatins e la liura .lxxxiiij. morabatins ¶ C sols de or ualen .cccc. morabatins ¶ E. ccc. sols valen .M.cc. morabatins ¶ E unça ual .vij. morabatins ¶ E morabatin ual .ij. argens ¶ e unsa de or de ualencia, ual .ij. morabatins (105).

Aquest usatge ho constitucio stabli lo senyor rey namfos

Con el temps dels predecessors nostres per auctoritat e per constitucios dels, en alcuns
[F. 16] cases los quals los nostres ligs no determinen alcun profit sia preuist ¶ Nos segons les trasces et les petyades dels e tota materia de contensa, tolens e segurtat a tots los caualers a la cort nostra uinents o ab nos stans per reyal benifet donans, per aquesta present lig, stablim que negu per sol gosar los vinens a nos, ols tornans de nos ols stans ab nos pendre o soferir no assag (106).

Stablens contra aquels aquela pena qui es stablida dels predecessors nostres per lig acostumada, contra cels qui treua e seguretat dada del princep no obseruaran, o contra cels qui

(101) Aquest usatge es tret d'una disposició d'un Concili de Clermont de l'any 1095. Els còdex de l'Escurial y els mallorquins el porten respectivament ab els nombres .cxvij. y .cxxviij. Ni els texts llatins qu'hem consultat ni l'edició de 1704 porten aquesta ordinació o usatge.

(102) Com l'anterior, figura sols en els antichs texts catalans ab els nombres .cxvij. y .cxxix., deguentse al mateix Concili.

(103) Igual origen y correspondencia ab els .cxix. y ab els units .cxxx. y .cxxxj., per més que no tot aquest darrer.

(104) Lo mateix, completant els texts .cxix. y .cxxxj. dels manuscrits escurialench y mallorquins.

(105) Es l'usatge 141; *Solidus aureus* o *Sou d'or* que 's troba en l'edició de 1704, Lib. X, tit. II, § I. El còdex de l'Escurial senyala aquesta constitució ab la xifra .x.

(106) Es l'usatge *Cum temporibus* o sía 'l 142, contingut en l'edició de 1704. Lib. X, tit. I, § VIII, en sa primera meytat. Es notable que nostre còdex diga ser aquest usatge degut al Rey Alfons I, confirmant plenament una sospita que havían ja tingut alguns tractadistes de nostre antich dret.

seran atrobats falsadors de Moneda ¶ Mes aquela matexa pena jutyaria esser feridors qui caualers per lo senyor archabisbe o per los bisbes, Comtes o vescomtes, Condors, varuesors o per alcuns altres conexens per nostra comission sobre alcuna rahon en alcuna cosa de les demondites, offendra ¶ Encara ordenam aquesta nostra *constitucio* constitucio, que si en presencia nostra e dels demondits alcun caualer desminter son senyor, sino per raon, de reptament de bahía, no sera tengut daquesta constitucio si bel desment ¶ Jats se sia que pus cortesament se fara sis rabten, e aquel desmentir pora fer si deneyar se uolra del reptament ¶ Mes si caualer son senyor desminter si no per la rao demondita venga en poder dels jutyes comdepnat segons la stimacion dels (107).

Aquest usatge ho constitucio stabli lo senyor rey namfos

Per zo cor per lo clam dels sotmeses souen auem resebuts clams, que per la corupcio dels testimonis ueritat sen foga e es opremuda. les emperials ligs en esta part sequens, stablim que si alcun testimoni per alcun donat sera en lo segrament, comprena que asi ne si sabent a alcuna sotmesa persona pecunia ço es auer ne altra cosa no sia dada ne promesa, peresters la leugeria dels testimonis per los quals contraries coses de veritat son dites de tot en tot refrenans Manam lo contensona*met* ment sots examinament nostre o
[F. 16 v.] daltre nostre delegat esser fet cert. ¶ Cor qui scienment fals testimoni donara o cor-] [rompra e perdua del auer sostenra, e de tots los bens mobles priuat sera dels quals bens la meytat al senyor daquel sia asignada, e la meytat ala nostra taula sia obseruada. E aquela matexa pena sostenga en gir la priuacio dels bens qui dauer fet fals testimoni uensut sera, o de sobre tot la man perda. Mes les possessions de cascun sien liurades a aquels qui per dret de succession als bens dels son aparayats (108).

Aquestes paus et treues namfos rey de aragon stabli per consey dels seus prohomens

De les diuinals et de les humanals coses garda anegun mes que al princep no pertany, ne res no deu esser tan propi de bon e de dret princep con enjuries de fer e batayles uedar, pau stablir e conseruar, e enformada als subdits conseruada liurar, que del puscha esser dit ço que dels princeps dels reys es dir per mi los reys regnen e els poderosos instituen dretura (109).

Per so io namfos per la gracia de deu Rey daragon, e comte de barcelona e Marques de prouensa ala publica utilitat de tota la terra mia conseyar e proueir forsan, e per esgardament de la diuinal deitat, tan be les esgleyes con les religioses persones ab totes les coses lurs per ajuda de la nostra defension ualer e perdurablement gornir cobeyant, en lan de la encarnacio de nostre senyor que hom contaua .mclxxxiij. aut afontaldan so-

(107) No hem sapigut trovar aquest usatge en cap de les coleccions que 'ns ha sigut possible consultar. El mateix Rey Alfons en les corts de Barcelona, codificades a Barbastre l'any 1182, segons diu la R. A., ordenà quelcom que podía donar origen a la confecció d'aquest usatge y a l'anterior. Vegis el text de tals corts en la colecció de la R. A. *Cortes de Cataluña* I, VIII, y en l'edició de 1704 la pau y treva II del llibre X, tit. XI.

(108) Es l'usatge 148 de l'edició de 1704, lib. III, tit. XVI, § III; *Quoniam en conquestione subiectorum nostrorum frequenter sucepimus.* Nostre còdex confirma lo que 'ls tractadistes creyen respecte al temps en que fou fet tal usatge, o sía durant el regnat d'Alfons I, donant en l'epigraf una noticia ben digna d'esser aprofitada. El text llatí està en el foli .clx. de l'edició de Carles Amorós de 1544.

(109) Encar que colocada entre els usatges es aquesta l'ordinació de pau y treva manada en les Corts de Fontdaldara l'any 1173. Aquest apart y el següent porten l'introducció donant en nostra llengua 'l text llatí que 's trova en la colecció de la R. A. de la H. Cort V. En l'edició de 1704 's troba en el lib. X, tit. XI, § I dels d'Alfons primer.

bre aquest tractat e deliberacio, ab lonrat baron archabisbe de tarragona legat del apostoli, e tots los soplegans seus, et ab los alts homes et barons de la terra mia, cor a tots egalment justa cosa e egal es vista la comuna utilitat, es mester que en la dita terra mia de salses entro atortosa e leyda ab totes les fins pau e treua sia stablida. ¶ E el mal ardinent dels toledors e dels ladres ne sia gitat per consentiment dels demondits e per uolen-
[F. 17] tat tan ben clergues con lecs qui en la mia terra son co] [neguts star treua et pau segons la forma posada e dauant scrita tenedora, e sens corrompiment conseruada man e mi neguex a obseruar a auenyar daquels qui la corrompran a strenyir (110).

Si alcun les mans en bisbe metra, o so on pecat es dit lo pendra segons lo jutyament dels sans pares de la dignitat de sa propia honor sia priuat, e notat de famia a dapnament de perdurable exil sia jutyat, o en monestir seruidor tots temps de nostre senyor sia enclos (111).

Mes si alcun en abat, preuere diaque sotdiaque o en altre clergue les mans metra, ol pendra, tant longament escomenegat iagua entro axi con sacrileg tota la onta segons los sans scrits esmen e peneden satisfassa (112).

Qui auciura subdiaque (*qui ociura subdiaque*)

Qui subdiaquen auciura .ccc. sols compona ¶ Qui diaquen .cccc. sols ¶ Qui preuere .dc. sols. Qui bisbe .CM. sols ¶ Qui monge .cccc. sols e *colpale* colpable sia jutyat (113).

Manam que els perjuris sien gardats, e stestimonis no sien reebuts a segrament entro sien esprouats ¶ E si daltra manera no poden esser prouats sien depertits los uns dels altres. e un a un sien enquests, e no lega al acusador testimonis eliger, defalen *con* contrastador, e de tot en tot negun si no dejun a segrament o atestimoni no sia mes, e si aquel qui al testimoni es amenat, es rebuyat, diga aquel quil reebuya raon, ho prou per que nol ne den reebre, e daquela terra no daltres testimonis sien donats, si per ventura fora lo comtat pus lung la raon no era enqueredora ¶ E si alcu sera prouat de perjuria la
[F. 17 v.] man perda, ho .c. sols la reema. ¶ Els testimonis ans que de la cosa] [sien demanats los segramens sien costrets que juren que nuyla altra cosa, mes la veritat no diran ¶ Asso neguex manam que de vil hom testimoni no sia pres (114).

Negun ne gos esser nuyl tems ensems acusador e jutge en testimoni. ¶ Cor en tot juhiuj a mester esser .iiij. persones, ço es assaber jutges elets, ¶ acusadors couinens, defenedors pertaynens, testimonis ledegmes. los jutges deuen usar de egaltat, los acusadors de intencio de amplificar lo plet, et los deffenedors per aescuta de minuar lo plet, testimonis deuen proar la veritat (115).

(110) Vegis lo dit en la nota antecedent.

(111) Ve a esser una repetició de l' usatge ja senyalat en la nota 101, encar que se 'n diferencía per la forma com està feta la traducció. Aquest usatge y els quatre que 'l segueixen nostre text apar indicar que foren establerts en temps d'Alfons I de Catalunya, puig que 's coloquen a continuació de dos dels que consta ben especificat.

(112) Es una repetició encar que en diferents paraules de l'usatge indicat ab la nota 102.

(113) Es traducció de l' usatge 133; *Quicumque subdiachonem.* de la colecció de la R. A. Correspon al .ccx. del còdex de l' Escurial.

(114) Es l'usatge 134 y el 135; *Praecipimus ut perjuria* y *Et quod testes.*

(115) Correspòn a l' usatge 138; *Nullus unquam simul praesumat.*

Aquest vsatge stabli lo rey en jacme

Cor per lo clam dels sotmeses nostres moltes uegades clams auem resebuts que souen en los jusiuis calumpniament es demanat et es exceptat auegades de la enterlogatoria sentencia es apelat ¶ E per so lo plet pus longament es tirat emes se mena en axi que apenes ho nuyl temps no pora esser conclus, volens aquest frau o malea abreuyar e cobeeyans fin ales contensions posar, que les parts per trebayls e per despeses no degudament sien lassades ¶ De conseyl e de loament dels nobles e auts homes e neguex del ciutadans nostres qui en aquel temps en la nostra cort ab nos eren, en tal manera stablim que de qui enant en tots plets sia fet segrament de calupnia per lo demanador e per lo colpable, e que en nenguna manera de la enterlocutoria sentencia no sapel hom si no de manifest agreuyament, ho si en si no contenga apparent error si contra dret sera pronunciat. ¶ En los quals cases dins .iij. dies sia conegut de la sentencia demondita en per fin deguda sia esmanada, en axi no tan solament les contensons mes negues los calumpniadors seran minuats (116).

Daltra part per saui acordament stablim que cascun jutye ordinari, forç los testimonis enomenats a fer testimoni de veritat ¶ Con per defaliment de testimonis souen la veritat sia amagada (117).

[F. 18] Daltra part a ferma obseruacion manam fermament esser gordat*da* que can sesdeuindra alcun viadan o estrany ab *ab* alcun dels sotmeses nostres plets auer, tost e sens triga aquel plet de fin deguda sia termenat. cor eniga cosa seria si aquestes persones qui ab perils de les vies e ala fortuna dels floms si eles sues coses souen posen pus longa triga contra lalbitre de lur propria uolentat, en alcun loc fer sien uists (118).

Acusadors e testimonis esser no poden qui de .j. dia ho de .ij. *enans* enans foren enamichs, perço que irats no cobesegen noure, e semoguts nos vuylen uenyar, e axi uolentat es queredera dels acusadors e dels testimonis tal qui no sia sospitosa per nuyla offension. E testimonis couinens no es semblan que sien cels aqui hom pot menar que sien testimonis (119).

Acusacion de negun no sia presa per scriptura, mes ab sa propria ueu a cui acus, si la persona del acusador es digna e ledegma, present ço es assaber aquel que acusar desiya (120).

En qual manera poden los aloers dar lur alou, manam que si alcun caualer o pages son alou dar ho uendre volra a esgleya o amonestir, o a alcun licencia naya, salues les

(116) Tradueix l'usatge *Quoniam ex conquestione subjectorum frequenter querelam suscepimus*, senyalat ab el nombre 148. Vegis l'original en l'edició Amorós, fol. .clix., verso.

(117) Es l'usatge 149, *Item provida deliberacione*, per més que truncat, faltanthi més de la meytat del text.

(118) Dóna l'usatge 150; *Item inviolabili.*

(119) Resulta esser l'usatge 89, de les *Constitucions* de 1704, que comença : *Acusatores testes.* No consta pas que aquest usatge sía fet pel Rey en Jaume I ab tot y que nostre text l'enclou entre varis dels que se sab certament. Els dos de les notes anteriors, encar que no ho diga el còdex, sabem que ho són també, conforme diu taxativament el comentarista Jaume Marquilles en sos *Comentaria super Usaticis Barchinone*, al comentar l'usatge *Quoniam ex conquestione* darrerament citat en la nota 116.

(120) Es l'usatge 90; *Per scripturam nullius*, contingut en l'edició de 1704. Tampoch consta que aquest usatge sia del Rey en Jaume.

batlies batlies dels nobles ¶ e aytant con na en la proprietat del alou aytant aia en los homes *qui* aqui abitans o daquen jxens (121).

Stabliren neguex los demondits princeps sil senyor ol seu batle per fadiga de dret la batlia sua li emparara e el batle per alcuna manera aquela li desenpara la batlia perda e la desonor ¶ si ab son seyor en altra manera honor sua romandra, a sa merce li esmen. ¶ e dels seus esplets si ala fin emblat li aura ho *prouat* en alcun juhii prouar o pora,
[F. 18 v.] per .viij. uegades li ho esmen ¶ e daqui enant per aquela no pas per sa volentat] [de son senyor no sera (122).

Si alcun batlia ho honor de son senyor empara sens son consentiment emparar la pora can se uolra. ¶ Mes si ho sabra e non contradira, no empar aquela, mas ferm li dret lo batle segons la ualor de la batlia o de la honor sia esmanat auen el en menyspreament (123).

Sil senyor se fadigara forsat de necessitat de alcuna cosa en son batle o en son home son loc tenent, de son seruisi o dalcuna ajuda, una uegada ho dues, o .iij. e puxes encara retornaray e li negara son seruici que li ques en doble li ho esmen. ¶ e sajuda no li nec mes (124).

Vidua si honestament e casta apres la mort de son marit uiura uenga en poder de sos fils si en etat seran, o dels prohismes dels ¶ en axi empero que son auer no perda ne son spoalici, *no perda aytant* aytant con viura ¶ e puxes reta ho als fils o als prohismes (125).

Si alcun pendra estrany hom en sa garda ab alcun cens per la defension axi con es acustumat, nol deu mantener de son seyor de sos drets (126).

Constitucion del rey en Pere

Constitucion del Rey en Pere. ¶ Si alcun dels auts homes dels Reys ho alcun caualer, ho alcuna altra persona demanat del senyor Rey ho del veguer seu sobre restitucion de pau o de treua o de boatge penyores posar no uolra si tal persona sera que tenga Castel o Castels o alcuna força per lo senyor Rey de mantenent don postat daquen. e el senyor Rey esmen les malafetes ¶ e tanlongament tenga la postat entro que aquel quil mal aura
[F. 19] fet esmen al Rey tota aquela mala feta, e dampnatge e] [destric qui daquen li esdeuendra ¶ Mes si tal es de la persona del mal feytor que no tenga alcuna cosa per lo senyor Rey et no uoldra peyores retre de mantenent con exira de la cort del Rey se tenga per son acuyndat e totes les sues coses esser gitades de pau e de treua e de boatge. ¶ e neguns dels barons de la terra nol reeba en sa honor ne li don conseyl ne ajuda ans lancuynde demantinent e li fassa metra ab son poder ab lo Rey e sens lo Rey bona fe e sens mal engin ¶ Mes si el malfeytor aura senyor lo senyor deu aquer destreyer e per emparament daqueles coses que ten per el, e en totes altres maneres a bona fe e sens engan ¶ e fet lo emparament lo senyor del malfeytor esmen les malafeytes aia ho sobre ço quel

(121) Es l'usatge *Praecipimus*, nombre 145 de l'edició de 1704 y del que també se sab per en Marquilles ser del Rey en Jaume.

(122) Es l'usatge 146; *Si dominus*, del text de 1704, també degut al Rey citat.

(123) Correspon a l'usatge 149 del mateix text; *Si quis bajuliam*, degut al mateix Jaume I.

(124) Fa per l'usatge 150; *Si senior*, igualment assignat per en Marquilles entre 'ls del Rey Conqueridor.

(125) Dóna la traducció de l'usatge 147; *Vidua*, del temps de Jaume I.

(126) Correspon a l'usatge 151; *Si quis acceperit*, degut al Rey tantes voltes citat.

Fig. 1. – Acabament de la traducció catalana dels *Usatges y Constitucions*. (Manuscrit de Vich, foli 22 v.)

Fig. 2. – Comencement de les *Custumes de Cathaluya*, o Commemoracions de Pere Albert. (Manuscrit de Vich, foli 23.)

malfeytor tenia per el ¶ E si asso no volra fer lo malfeytor liure aqueles feus al seyor Rey o asson veger, e el seyor Rey o el veguer del esmen aqueles malafeytes e aia ho sobre los feus. ¶ Los quals tan longament tenga entro aquel senyor o el malfeytor aura esmenada tota la malafeyta e es descrit al senyor Rey, o al veger del (127).

Asso fo fet en lan de nostre senyor que hom contaua .M.CCVII. apug cerdan ¶ Com en la cort noble abarcelona stans per les ciutadans en aquela ciutat souen aiam stats pregats, que si alcunes uegades en los matrimonis feedors pena sera posada si aquel qui sara en la couinença deu gaayar la pena sobre asso dixessem nostre enteniment ¶ Per asso nos enclinats als precs dels deuandits ciutadans de conseyl dels nostres nobles barons qui lauores en aquela cort ab nos eren no entreui ne en error, mes per cert saber amenats
[F. 19 v.] con los ciutadans demon] [dits aguessen contes longament, Stablim per la pena o messio a acabament sia gaayada ¶ no contrastan aquela lig qui en les noces faedores ueda pena esser perduda (128).

Aquest usatge stabli lo rey en jacme

Con entrels nostres caualers aia dupte de la ferma del jurament que el reptat de treues trencades al reptant es acustumat de fer aien los uns que en aquel jurament deu esser posada aquela paraula, son scient els altres *aesmans* aestmans que no mes que jurament e sens tot altre enadiment deya *durar* jurar si treuas no auer trencades asson aduersari. Nos de conseyl del nostres prohomes aquest dupte del mig tolre cobeseyans stablim, departim que si aquell que dona e pres les treues puxes les trencara o les fara trencar ey consent, que nuyl temps noy pos son creent. Si altres per el les treues aia deputat (?) que les trencara que li puscha posar e en cascun cas aquel qui repta alcun denant totes coses es tengut de *presar* prouar al reptat e de dir nomenadament en cual cose li sien trencades per aquel qui atorga aquestes auer trencades. (129).

Aquesta es la carta de pau et de treua la qual constitui lo noble rey en jacme ab los magnats de la terra

En nom de crist sia manifestat atots, con nos en Jacme per la gracia de deu Rey daragon Comte de barcelona e senyor de monpesler uolens seguir les traces els exemplis dels nostres antecessors e de conseyl dels honrats pares nostres, Nesparch archabisbe de terragona e den berenguer bisbe de gerona e dels abats et dels nostres barons en Nono sanç e den huc comte dempuries e den Guilem de moncada vescomte de bisarn et den Ramon de moncada, e den Gerau de cabrera e den. huc. de mataplana e den Ramon alamany e den Guilem de cerueyon, den Guilem de clarmon e de molts altres caualers et ciutadans et prohomes de les uiles de cathalunya pau e treua perdurable de cincha entro a salses
[F. 20] stablim] [en aquesta forma que totes les esgleyes e les persones dels clergues de cualque orde sien, ab totes coses et drets dels sots aquesta pau sien stablides ¶ Daltra part los sementeris e els sacraris entorn de lesgleya stablits negun esvesir ne trencar no gos, ne

(127) Es la primera de les constitucions propiament dites que conté nostre còdex. Tradueix el text de les corts de Puigcerdà de l'any 1207. Vegis el text llatí al paragraf XII de la colecció de la R. A. de la H. Les *Constitucions* de 1704 porten un text català al llibre X, tit. XI, § VI. La data de nostre text l'escriptor la posà equivocadament al començament de la constitució que segueix.

(128) L'edició de les *Constitucions* de 1704 fixa com ordinació tinguda a Barcelona l'any 1218 la contintinguda en nostre text. Vegis el lib. V, tit. I, § I.

(129) Es acort de les corts de Barcelona de l'any 1251, segons l'edició de 1704, lib. IV, tit. I, § I. Ve a esser el primer apart del text llatí publicat per la R. A.

res trer ne assag ¶ E els trencadors daquet stabliment sien ferits de pena de sacrelegi ¶ e per lo bisbe daquel loc sien destrets ab doble satisfaccio ¶ la qual sia donada a aquel qual dapnatge ha soferit (130).

Les franqueses del temple e del spital de Jerhusalem e neguex dels altres locs religiosos e dels honrats frares del temple e del spital e dels altres locs donats a lurs cases, sots aquela defensio de pau e posament constituim, ensems ab los clergues e ab les esgleyes establim vilans, e vilanes e dels canonges e totes les coses dels tan moybles com no mouens, so es assauer bous, auoyes asens, someres, cauals, eugues e les altres besties que sien couinents a arar ¶ en axi stablim que negun els no prena ne esuesescha en lo cors propris, ho en les coses mohibles dampnatge aels no fassa, si en mala fetes atrobats no seran, o en caualcades ab lurs senyors o ab altres iran ¶ Mes despuxes que alurs cases tornats seran desots la deuandita pau romanguen (131).

Ciutadans e burgeses et tots homes de vila nostra ab totes les coses dels moybles, et no moybles, et jueus ab totes lurs coses ¶ pubils, vidues, orfens ab totes lurs coses sots pau stablim, e aytamben vilans et vilanes de caualers e compaya dels sots la deuandita pau stablim, si atrobats no seran ab armes (132).

[F. 20 v.] Totes les besties aradores tan solament els estrumens de arar colomers paylers abeylers oliuars e molins en la dita pau stablim ¶ Que nuyl hom les besties aradores els *ols* strumens de arar per fermansa o per deute propri o estrany ne per mala feta o deute de lurs seyors no peyor ni prena neguex, con specialment hi fossen obligats los pageses ne la compaya dels per deutes de lurs seyors o per propris deutes o per fermances en nuyla manera no sien preses ni tenguts preses ¶ ne nuyl hom cases no crem ne en altra manera foc noy meta qui puscha noure (133).

Mes si baros nostres o caualers enfre si guerreyaran e combatre castel o forsa de sos enamics *veniran* venran e combaten en aquel cars del castel e de la força foc metran non sien tenguts per pau trencada (134).

Terres en contenson posades, negun uilan no la laure depuys que daquen sera amonestat per aquel en lo qual dretura de plet no romandra sil possaydor donques no sera apareyat dret fer e complir ¶ Mes si .iij. uegades amonestat a drer star no uolra e aquel laurara, e per ço dampnatge pendra, no sia demanat per pau trencada ¶ sals empero la pau de les besties donades en us de laurar et daquels qui aqueles gouernaran o gardaran ab totes coses que ab si auran ¶ Cor no uolem que per la discordia del pageses, les besties aradores sien preses ne esuesides ne perdudes (135).

[F. 21] Uns publi*ques* cs camins o estrades en aytal seguretat posam] [e stablim que negun

(130) Traducció del text de les corts de Barcelona de l'any 1228 publicat per la R. A. En nostre primer apart hi ha l'introducció y els capítols I y II. L'edició de 1704, lib. X, tit. XI, § VII, tradueix l'original llatí.
(131) Es el capítol VII y VIII del text llatí y el 5 y 6 del català abans citat.
(132) Correspon respectivament als capítols VIII y primer incís del IX, y el 7.
(133) Es lo que resta del capítol IX, y primer incís del X, y el 8, 9, 10 y començament del 11 dels dos texts citats.
(134) Resulta 'l final del capítol X y segón punt del 11 respectivament.
(135) Capítols XI y 12 dels impresos tantes voltes citats.

los passans no esuasescha, en son propri cors ¶ ne alcuna cosa den juria de tristor nols fassa en lurs coses, si no seran caualers o homes auens guerra. ho homes propris los quals pusquen pendre leugerament los seyors dels en lo camin ¶ E qui contra fara sufrira pena de lesa magestat, apres doble satisffaccion de les malafetes e de la enjuria esmanada a cel quil dan ha pres (136).

Sots aquesta matexa pau stablim los caualers e tots aquels qui uan ab muyler de caualer, si no seran boares ho trahidors manifest ¶ los quals daquesta pau de tot en tot gitam (137).

Les saluetats de tota la terra nostra tam ben noues com entigues sots la dita pau e seguretat stablim e posam (138).

Si els ladres e els robadors mal faran e retre no ho uolran e dret fer menys presaran de la dita pau e seguretat gitats ab totes lurs coses moybles et no moybles sien ¶ Mes si alcun caualer o ciutadan contra aquesta constitucio fara lo dampnatge esmen a aquel a qui lo mal aura fet, dins .xv. dies depuys amonestat ne sera en simple ¶ Apres xv dies li esmen en doble. E de sobre tot .c.xx. sols de moneda doble al bisbe et a nos aqui sera conegut fer lo clam de la pau e de la treua. ¶ Mes los pagesos e tots los altres homens denen pro pena .xl. sols al bisbe et a nos a qui lo clam fet de pau e de treua es conegut esser esdeuengut ¶ Mes dins xv dies primers lo trencador daquesta pau et treua lo simple naura esmenat axi com damon es dit, don lo dobla en axi que la meytat daquesta doble aia lo clamador e la altra meytat lo bisbe e nos qui a aquesta dretura serem aydadors ℂ E de [F. 21 v.] sobre tot si enfre los *dits* demondits] [.xv. dies per nos et per lo bisbe o per messatge nostre aaquel trencador amonestat sera e lo dampnatge no esmenara daqui enant aquel mal feytor e els aplegadors seus et els aydadors e els conseyladors per lo bisbe sien uedats, e de la dita pau e treua sien depertits ab totes lurs coses ¶ en axi que mal qui per ço lur sera fet, no sia demanat per pau ne per treua trencada ¶ Saluant empero de les besties e dels strumens de arar ¶ Mes si el *quel* malfaytor e els ajudadors de el al damont dit clamant *dels demon dits clams* alcun mal faran sia li esmenat per pau e per treua trencada. ¶ Exets aquestes coses stablidora cosa et obseruadora jutyam sots aquela pau e treua *puxes stablidors esser obseruadors*, *sots aquela pau e treua jutyam* los dimenges e les festes de tots los apostols e lauent entro ales vuytaues de Epifania e la coresma entro ales vuytaues de pascha e el dia de santsion e de Cincogesma ab ses vuytaues e .iij. festes de sancta Maria e la festa de sant, iohan babtista e de sant Miquel e de Martrorum e de sancta eulalia e de san feliu de gerona e de sant Martin ℂ E els trencadors daquesta pau sien tenguts satisfer et peyores metre tenens en man del vaguer nostre en propries persones ¶ Empero si el senyor qui aquels aura menats al malefici ho ala guerra uolra satisfer lo malifici et metre penyores per si et per los homes et per les fembres qui de casa et de sa compaya seran sien reebudes. Mes si homes de monestirs o daltres locs religioses enfre si dampnatge daran en cors o en coses e clam al veger del Rey ne venra retrameta aquela o aquels a lurs seyor propris., et si dins .xv. dies lo dampnatge en poder de lurs seyors esmanar no uolran, daqui enant lo vager del Rey prena les peyores daqueles persones, e sots examinament seu la cosa aquela de fin deguda sia determenada (139).

(136) Són els capítols XII y 13.
(137) Fan referencia al XIII y 14.
(138) Convenen ab el XV y 16.
(139) Conjunt dels XVI, XVII, XVIII y XIX del text llatí y dels 17, 21, 22 y 23.

[F. 22] Daltra part stablim e manam que aquestes paus e treues sien fermes e perdurablement duradores ¶ Encara stablim e manan que tots los caualers e ciutadans e homes de vila de .xiiij. ans a amont aquestes paus juren que les tenguen e les defenen feelment sens frau e sens alcun engin ¶ E qui amonestat per lo bisbe ho per lo ueguer nostre lon sera e jurar no ho uolra daqui enant uedat sia, e de pau e de treua gitat. ¶ A mayor donques segurtat, Nos en Jacme per la gracia de deu Rey daragon e comte de barcelona e seyor de monpesler, totes les coses demondites e sengles juram per deu e per .iiij. sans euangelis de deu tener fermament seruar e fer obseruar ¶ E asso juram en poder de nostres caualers e daltres prohomes molts (140).

Aquest usatge stabli lo rey en Jacme

En nom de nostre seyor ieshu xpti. sapien tuit com nos en Jacme per la gracia de deu Rey daragon Comte de barcelona e seyor de monpesler conexens uerament quel stament del nostre regne aprouision deu esser en mils tots temps refermat que per stabliment de salut ala diuina gracia plagiam, clerecia e poble daquen axi con necessitat demanassen acreximent de salut en general cort de barcelona perdurablement stablim aqueles coses qui deius son per certs capitols e departits manam esser notades ¶ un capitol pero exceptat sobrels veguers stablidors lo qui entro a .v. ans uolen que sia esser seruat (141).

Sanament en la primera lonrat pare sant per la gracia de deu archabisbe de terragona, e en. guilem. bisbe de girona, e en, Berenguer bisbe de bar] [celona e en, Guilem, [F. 22 v.] bisbe de vic e abats e homes honrats, ço es assaber en, Guilem, de moncada vescomte de biern, en huc comte dempuries e en Guilem, de ceruera, e en Ramon de moncada e autres barons presens en la solemnial cort de comun conseyl sens reuocament stablim que els jueus de la terra nostra no reseben per usures sino .xx. sols per .c. de .j. an segons aquesta forma sia comdat amenor temps o amayor o neguex amayor quantitat o amenor. ¶ Encara en la solempnial cort loam e stablim que no sien creeguts los segramens dels jueus en requeren los deutes, si no a cartes fetes ledegmament o testimonis couinens aproar o agen peyores moybles ¶ Encara res no menys obseruat que si els jueus enfre .ij. an sos deutes no requeren, o els jueus daquen clams no faran o per aquel jutge al aduersari seu no sera demostrat, les usures no paguen, mes del doble del deute per molt de temps que sia ¶ Daltra part per constitucio no moyble stablim que els jueus en persones propries officis publics en nuyla manera no gosen tener, ço es assaber offici de jutyar o de homes justiciar o punir o neguex de sentencies seguir. ¶ Encara obseruament no trencador manam fermamen esser gordat que els jueus en lurs cases no tenguen xpians ¶ Daltra part loam en la general cort e stablim que cascun ueguer qui per nos sera stablit sia establit daquel matex bisbat en lo qual segons plaser de la nostra uolentat sia ¶ e asso qui dit es dels veguers manam esser fermament obseruat entro a .v. ans axi con damont es dit ¶ Encara aquest stabliment no corrompedor uolem que dur

(140) Correspon als capítols XX, XXI y epílech de l'original llatí y al 25 y 26 del contingut en l'edició de 1704.

(141) L'endemà d'haverse dictat en la cort de Barcelona de 1228 les constitucions que antecedeixen, se'n establiren d'altres, entre les que hi ha les de nostre text y de les que n'es introducció l'apart aquest. La R. A. de la H. publicà 'l text llatí a continuació dels capítols y firmes a que 's refereixen els capítols que hem anotat des del nombre 130. Aquesta introducció 's troba també en l'edició de les *Constitucions* impresa l'any 1704, poguentse trobar en el volum III entre les constitucions superflues, contraries y corretgides, lib. I, tit. V, § 2, al començament.

que cascun veger qui per nos deura esser stablit jur per la forma de la pau e aquela que [F. 23] els vegers an acustumat de jurar en la presencia del bisbe] [si auer li podem et deuant lo poble daquela ciutat ho vila en la qual sera stablit ¶ Encara que negun veguer caualcades fer no gos sobre les honors ols homes dels monestirs ho sobre castel ho honor de feu desgleya ho de caualer si en la casa del feu primerament no sera atrobada fadiga (142).

ACI COMENCEN LES CUSTUMES DE CATHALUYA ENTRE SENYORS E VASSALS TENENS CASTELS PER SENYORS HO ALTRES FEUS QUE NUYLA EXCEPCIO NE DESPULACIO NO SIA REEBUDA CONTRA SENYORS QUI DEMANEN POÇTAT E FERMA DE DRET

Sil senyor Rey demanara a son uasal que li don postat del Castel o de casa que per el tenia, o ferma de dret, lo uasal no contastant alcuna excepcio ne encara excepcio de despulacio si es proposada deu custuma da questes coses fer a son senyor. ¶ E breument si senyor ab son uasal pledeyara en judici de cosa que feeltat requira *el uasal* el uasal dira si esser depuylat de son senyor dalcuna part del feu, ho dalcuna altra re, e per aço dira que no es tengut al senyor respondre tro sia restituit ¶ en aquest cas lo uasal no deu esser oit, cor contra aqueles coses que feeltat requeren e batayla se seguex ¶ si seran contra dites, no es *reebedora* reebuda alcuna escusacion ne defeniment (143).

En qual manera deu esser dada poçtat (*en qual manera deu esser dada poçtat*)

Si demanada sera per lo senyor postat al uasal de son castel, sia dada en aquesta manera ¶ lo uasal tretes del Castel e de son terme totes ses coses sens tota retencion e sens contradiccion deliurat el castel a son senyor, e entran lo senyor o altre per el en la força del dit castel fara puyar al cap de la torra .ij. o .iij. homens seus ho qualsques uuyla qui a grans ueus cridaran et nomenaran lo nom del senyor ¶ e adons lo uasal exira de tot lo castel et del terme que no deu aqui roma*ndre* nir, si no aytant con lo senyor espressa- [F. 23 v.] ment uolra ¶ o si] [no es en propri alou del uasal si laura el terme del castel ¶ En altre manera tant cel uasal romandra el terme del castel, no es entes que aya donada poçtat e romandra baare segons custum de cataluya tant con alongara donar plena poçtat (144).

(142) Correspon als capítols I, II, IV, V, VI, VII, VIII y IX del text llatí. Les *Constitucions* catalanes de 1704 porten aquest text en diferents llochs, llegintse 'l començament al volum III, lib. I, tit. V, § 2 al final, continuant en els § 3, 5, 6 y 7 y en el mateix llibre tit. XX, § 1 y acabant en el vol. I, lib. I, tit. XXXXVIII, § 1 y 2.

(143) En l'epigraf d'aquest apart hi ha el títol general de l'obra que segueix, o sien les *Costumas de Catalunya entre senyors y vassalls tenens castels per senyors o altres feus* y el títol del primer capítol. El text es el del capítol *Si dominus* segons el text llatí comentat per Joan Socarrats en sa obra : *In tractatum Petri Alberti canonici Barchinonensis, de consuetudinibus Cathalonia, inter Dominos et Vassallos, ac nonnullis aliis, que commemorationes Petri Alberti apellantur, commentaria.* Una traducció catalana diferent de la nostra pot veurers en l'edició de 1704 de les *Constitucions de Catalunya*, lib. IV, tit. XXX. L'apart transcrit en nostre text correspon al capítol I d'aquesta traducció.

(144) Es el capítol *Si petita ferit* de l' edició Socarrats, y el *Si demanada sera* o sia el II del text català citats.

Daquels qui embarguen donar plena poçtat (*daquels qui embarguen donar plena poçtat*)

E reeben postat lo senyor posara liberalment e sens embargament dalcun gardes al castel, tantes con obs naura a gardar lo castel ℂ e si el uasal o alcun per nom seu embargara lo senyor que no pusca posar sufficiens gardes el castel o mudar ocamiar gardes entre .x. dies no es entes lo uasal auer donada plena e deliura postat del castel ne correra al senyor en est cas temps de .x. dies axi con ladons cor roman el terme del Castel o pus quen sera exit, si torna el terme del castel, car adoncs començara a correr, con plena e deliura, e sens tot contradiment e embargament sera dada la postat e no tornara al terme (145).

En qual guisa dara poçtat de castel si el castel es cahut (*en qual guisa dara poçtat de castel si el castel es cahut*)

E si no ha torra ho fortalea o abitacion el castel, que el castel es de tot cahut, axi com en molts locs esdeuen ¶ adoncs lo senyor o altre en som nom reebra postat, entrara el terme del castel, e exen lo castel, el senyor posara .ij. o .iij. homens o quans se uolra de sa compaya en casa dal cu pages, o en alcun loc del altre castel ¶ qui autes ueus cridaran lo nom de lur seyor, e ficaran aqui .j. pal ho .j. lansa o .j. altre cosa en seyal de postat reebuda (146).

De les coses del vassal trobades el castel ho el terme cant lo senyor reeb poçtat (*de les cosses del uassal trobades el castel o el terme cant lo senyor reeb poçtat*)

E si el senyor con reebuda ha poçtat del castel trobara alscunes coses de son uasal el castel. ho el terme lo senyor e les gardes sues poran aqueles pendre e despendre tem-
[F. 24] pradament] [axi con mester los sia dementre que el castel tenran. ¶ e si res noy troba oy troba e no bastara, a obs de les gardes lo seyor fara a els la despesa del seu, e el uasal deu la retre al senyor (147).

Que no ajut prescripcio en donar plena poçtat (*que no ajut prescripcio en donar plena poçtat*)

Si per auentura con liurara postat del castel lo uassal qui no ha alou el terme del castel romandra en la uila del castel, o en alcun loc del terme del castel, et axi ho ha acustumat de dar poçtat per spay de .xl. ans o encara mes nuyl temps nos pot lo uassal defendre per aytal costuma, ne per aytal prescripcio ¶ car no es donada axi plena postat de castel ¶ Encara si diga que memoria domes no es que sos antecessors nuyl temps no donaren en altra manera postat ¶ Cor segons costuma e obseruancia general de cataluya, no es axi dada plena postat de castel si doncs en la carta de les couinences no es couengut que axis do postat ¶ la qual couinença si aparra, pora esser contra lo general us et costuma e obseruancia de cataluya (148).

Quant se deu retre e quant no poçtat (*quant se deu retre e quant no poçtat*)

E fenits .x. dies pus que aura reebuda lo senyor francament postat lo senyor deu de

(145) Correspon al capítol *Et recipiendo potestatem* y al III, *Reebent postat.*
(146) Es el capítol *Et si ibi non est aliqua turris,* o sia el capítol IIII que comença *E si aqui no es alguna torra.*
(147) Igual al *Et si dominus cum receperit;* capítol V, *E si lo senyor com reebra.*
(148) Es el S*i autem in tradenda*; capítol VI, *Si empero quant se liurara.*

longua e aprouada costuma de cathaluya el deen dia retre lo castel al uassal sin sera per el demanat. Mas ans que lo senyor reta lo castel al uassal, pot lo senyor demanar al uassal que li faça homenatge si fet nol li auia. ¶ e que li do seguretat de si e de sa compaya e de tots sos ualedors que les gardes quel senyor posa en garda del castel, segurament ab totes lurs coses pusquen al lur tornar ¶ E per asço pora fer lo senyor si auia sospita que el uassal o sa compaya o alcu de sos ualedors uolguessen fer mal a les gardes al partir ¶ En altra guisa no estengut retre el castel, tro el uassal aya fet homenatge e aya donada segurtat ¶ Item ans que el senyor reta lo castel al uassal, pora lo senyor demanar] [F. 24 v.] [ferma de dret si el no la ofer, e reebuda ferma de dret, deu li retre lo castel sens alcun peyorament del castel ¶ E si el senyor o els seus auran piyorat el castel o el terme tot ho deu lo senyor restituir ¶ si no no es entes que *plan* plenament aya retuda la postat (149).

Quant no sia esser dada plenament poçtat (*quant no sia esser dada plenament poçtat*)

Sil senyor tenent la postat romandra o uendra el terme del castel sens uolentat del senyor lo uassal o alcun de ça compaya o sos ualedors ab armes e senes armes de manament del uassal pendran alcuna cosa de les rendes del castel o alcun serueyl agrat o a força pendra dels homes del castel lo senyor tenent la postat no es entes lo uassal plenament auer dada la postat, ne en aquests cases corren al senyor .x. dies (150).

De les despeses de les gardes restituides al senyor (*de les despeses de les gardes restituides al senyor*)

Encara sil uassal no aura plenament restituides al senyor les despeses les quals feu en les gardes posades el castel, lo senyor pot aquestes coses e totes les demondites demanar a son uassal ans que li reta lo castel ¶ E asço es uer si el senyor reebuda postat, no troba el castel o en son terme alcuns bens del Castla, dels quals fees en les gardes del castel despeses ¶ e per ço si no hi son trobats alcuns bens mobles delcastla dels quals pusquen esser fetes despeses al senyor e ales gardes, es tengut lo uassal restituir les despeses ans quel senyor li reta lo castel ¶ E si el uassal dira per auentura que massa an despeses, les gardes, per ço cor no enten tantes gardes mester agardar lo castel, ladoncs a albitre de bon baro seran pagades les despeses, lo qual gardara et entendra si el castla es gran. ¶ e si el uassal o el senyor aura enamics ℂ e per aquestes rahons sia aestimat quantes gardes an mester en garda del castel, gardara encara lo us de la terra, cant dona hom a .j. hom lo dia per vianda] [F. 25] [e axi segons aço seran tacxedes les despeses e trobara hom les despeses (151).

En qual guisa enant hom contra uassal qui fara a son senyor injuria (*en qual guisa enant hom contra uassal qui fara a son senyor injuria*)

Si .ij. o .iij. homes uassals seran .j. apres altre en alcun Castel e el segon o el terç for fara al senyor sobiran o als homes del Castel et perasço lo senyor mayor per dret se clamara axi de *grau* grau en grau senantanra, apelar lo senyor mayor son uassal qui cors a cors te cel castel per el, e dira a el lo forfeyt del jusa uassal per lo qual li demanara postat del castel e ferma de dret lo qual encontinent deu fermar e fer saber asço a son uas-

(149) Se refereix al *Et finitis decem diebus* y al *Item antequam*, corresponents al capítol VII *E finits deu dies*.

(150) Es el *Si Domino tenente potestatem*; capítol VIII, *Si el senyor tinent potestat*.

(151) Resulta el *Item si vasallus*; capítol IX, *Item si lo vassal*.

sal ¶ e manarli ha que don postat del Castel e que fermen e que fasça dret al senyor mayor per raho del jusa uassal ¶ Lo qual al senyor o als homes del castel forfeu. E aquest uassal segon significara aço a son uassal qui forfeu ¶ e manara li que don poçtat del castel e que ferm e fassa dret al senyor sobira quis clama del *del* la qual cosa es tengut de fer aquest derrer uassal forfetor ¶ lo qual segon vassal es assaber lo vassal forfetor si no uol fermar dret o si no dara postat del castel dins .x. dies comptat lo dia en que asi sera denunciat del senyor seu passats .x. dies baare sera. ¶ els altres uassals son tenguts a ajudar lo senyor sobira a forçar el que li don postat del castel ¶ e que ferm dret el faça al senyor sobira ¶ los quals si no ho fan baares seran (152).

En qual guisa enant hom contra sensaler qui fara injuria (*en qual guisa enant hom contra sensaler qui fara injuria*)

En aquesta guisa metexa que de sus es dit enantara hom contra sensaler ¶ cor sil senyor sobira se clamara del sensaler iusan qui haura for fet a el en la honor perque fa lo senç, enantat a el senyor ab lo primer sensaler ¶ e lo primer ab lo segon e lo segon ab lo terz, axi con de sus es dit de uassal ¶ E si el sensaler terz alongara fermar e fer dret al senyor sobira pus que li sera denunciat, el senyor mayor fara emparament de la honor al seu primer sensaler; el primer al segon e *lo primer al segon*, el segon al terz, per lo senyor sobira. ¶ Encantes ueus lo terç trencara lo emparament lo senyor sobira dema-
[F. 25 v.] nara a son sensa-] [ler la pena ¶ E aquel sensaler al segon ¶ e el segon al terç que li pac la pena del trencament del emparament que del feu per lo senyor sobira clamant del ¶ e aytantes ueus fara lo senyor lemparament, tro per greuge de les pagues de les penes, lo jusa sensaler per vergonya confus ferm e fasça dret al senyor clamant (153).

De injuria feta asenyor per alscuns habitadors del castel (*de injuria feta asenyor per alscuns habitadors del castel*)

Si el *senyor* castla menor reeb tots los fermaments dels clams de tots los habitadors el castel don es castla e alcun daquel castel, o alcun neguex de la compaya daquel castla fara enjuria o alcun mal al senyor sobira o al batle seu ho a alcun de compaya daquel senyor ¶ a aquel malfeytor deu segons custuma de cataluya fermar et fer dret *e fer* en poder daquel *del* senyor sobiran e no en poder del castla en axi con si aquel castla ague aquel mal fet a son senyor (154).

De alou de castla (*de alou de castla*)

Sil castla ho uassal dira si hauer *que a* alou en *el* terme del castel don es uassal es tengut aquel *lo* uessal amostrar a son seyor con ho ha per alou, car pot auer aquel alou, o per donacio ho per uenda de senyor seu ho daltre *o altre* aloer ho *o* en altra manera ¶ la qual cosa si pora mostrar que sia son alou, no es tengut daquel alou en poder del son senyor respondre en Juhii ne fora juhii ¶ E si no ho pora mostrar no sera alou, mas feu sera ¶ ne sen pora ajudar per neguna prescripcio de temps ¶ car totes coses que el castla ho uassal ha el terme del castel don es uassal, son enteses de feu esser si no mostra lo

(152) Ve a esser el *Si duo vel tres vel plures*; capítol X, *Si dos ó tres ó mes.* Nostre text, al marge, porta al enumerar els deu dies per donar potestat la següent aclaració llatina : *Nota. dies que requiritur potestas, computatur in in decem diebus.*

(153) Correspon al *Eodem modo de emphyteuta;* capitol XI, *En aquella matexa manera del emphiteota.* Al principi de nostre text al marge hi ha altra adició que diu : *Nota. hic quod idem que est de emphiteota sit de uasallo et quo modo hic equiperantur.*

(154) Correspon al *Si minor castellanus*; capítol XII *Si minor castla.*

contrari segons que dit es ¶ E el uassal no pot en asso auer prescripcio contra senyor (155).

En quals coses no prescriu castla contra senyor et en quals coses prescriu

[F. 26] (*en quals coses no prescriu castla contra senyor et en quals coses prescriu*)

Vasal ho castla nuyl temps no pot prescriure en no dar poçtat del castla ho no en feen seruij da quel feu iats se sia que nuyl temps no aia dada postat ne fet seruij del feu. ¶ ne si diga que no es memoria de homens que els feus feessen alcun temps seruij *ho donassen hon* ho donassen postat del castel ¶ cor aço affer ho donar quantes ueus fo request del senyor basta que aquel sia *si ha* senyor qui demana, et aquel sia castla ho uassal a qui es *comanat* demanat ho que tenga loc de castla ho de uassal ¶ Cor axi es com si demanada fos da quel vassal. e que asso sia cert per cartes publiques sobre aço fetes ¶ cor aytant es con si demanat fos lo uassal pus que carta publica sobre aço feta apar per que sia cert quel demanador sia seyor ¶ e aquel qui es demanat sia castla ho uassal ¶ en axi nulla precripcio de temps no ajuda en asço al uassal pusque sia cert que sia uassal ¶ e aquel sia senyor qui demana que *no* sia tengut de dar postat del castel et fer seruij del feu. ¶ Item si certes son les couinences entre senyor e *uassal* Castlan e el senyor se aura retengut en la carta de les couinences alscus domenges plets estancamens et fermamens ho *altres* alscunes coses qui en la carta de la couinença feta entre els no sien contengudes, e el Castla no pora demostrar que aqueles aja hahudes, *et per temps lo castla alcuna cosa daqueles aura pres o alcunes altres coses que en la carta de les couinences feta entre els no sera contengut e el castla no pora mostrar que aqueles coses aya en altra manera per* En altra manera per atorgament de senyor seu es tengut aqueles coses restituir al senyor seu ¶ e no pot aqueles coses prescriure per nuyl alongament de temps pus que carta de couinences aparega, e mayorment si la carta es partida per la a. b. c. cor adoncs es prescripcio que aquel castla aya la altra carta de couinences can lo senyor mostra la sua per a. b. c. partida, cor contra manifest seyal nuyl temps de longa posessio no esclou la seyoria deguda, e axi en aquest cas con certes apareguen les couinences entre els nuyla

[F. 26 v.] pres-] [cripcio de temps, no pot ajudar lo castla en seruiis, guerres, ualences de homes ¶ o encara en altres qualsque coses que deman als homes habitans en lo castel, en lo qual es lo senyor a si part de fruyts retens, si no en aytant com sera ferm per la carta de les couinences al castla esser atorgades per lo senyor seu (156).

En quals coses prescriu castla e quant contra son senyor (*en quals coses prescriu castla e quant contra son senyor*)

Mes si nuyla carta de couinences no aura lo senyor ne el castla, el castla dira si *con* e ses antecessors ayi auer tingut e posseit per spay de .xl. ans ho mes, e regonexera quant ha en feu pera quel senyor ¶ e que aqueles coses *tots* tots temps foren de feu adoncs li aiudara prescripcio leuat en guerres. a fer daquel ay tal castel en que el senyor reeb part del fruits o en seruiis forçats o questes e valences daquels homes ¶ Car en aquestes coses que en deseruiment de castel son, no pot prescriure lo castla, ne en alienacio de possessions afer del castel sens consentiment del senyor seu. ¶ Cor *con* lo castla ho el uassal nuyl temps

(155) Igual a *Si castellanus siue vasallus;* capítol XIII, *Si castla vassall.* Al marge de aquest capítol nostre còdex porta com una aclaració al mateix les paraules : *Nota. hic quod omnes possessiones quas habet rusticus presumuntur teneri pro domino mansi nisi contrarium hostendatur.*

(156) Ha de referirse a *Vasallus siue castellanus* y a *Item si certæ sint conueneciones;* cap. XIV, *Vasall o castla.* Al marge de nostre original hi ha la paraula *Nota* posada al costat dels punts que comencen : *Cor axi es com si demanada fos, e aquel qui es demanat sia casla o uassal; e aquel sia senyor qui demana que sia; e no pot aqueles coses prescriure.*

no pot fer guerra daytal Castel per rahon del qual es vassal, ne neguex als homes habitadors daquel castel fer questa ne demanar valença fora els termens del castel ¶ si doncs dat ho atorgat no li sera al senyor seu ço que tart troba hom que sia fet ¶ Cor no deu lo castla ne pot al senyor seu pinyorar lo feu. ¶ ne segons que dit es, no li aiuda prescripcio en aquestes coses ¶ si be tots sos antecessors ne feeren guerra e questa e ualença agueren dels homes ¶ E si el Castla ho el uassal sera encalçat per sos enamics dins los termens dels Castel don es uassal, los homes da quel castel son tenguts de aiudar aquel entre els termes del castel e encalçar los enamics ¶ Mas foral terme del Castel no son tenguts ¶ E si els enamics alcuna presa del uassal ho dels homes del castel auran leuada los homes poden foral terme del castel los enamics encalçar quels puxen tolre la presa lur et del senyor ¶ per ço cor dins lurs termens la an leuada ¶ e per asço no son enteses los homes del castel esser meses en guerra ne fer ualença al castla (157).

[F. 27] *Quels aloers sien tenguts defendre sos castels, et els habitadors de les cases en les quals an alou*] [(*quels aloers sien tenguts defendre sos castels els habitadors de les cases en les quals an alou*).

Si alcuns aloers tamben caualers com pageses com altres seran el terme dalcun castel et auran aqui mases o cases ho fortalees ab homes ho sens homes qui sien alous ¶ aytals aloers et lur homes que aqui an son tenguts defendre el castel e el senyor del castel et tots los *e els homes* habitadors del castel dins los termes daquel castel axi con lo senyor del castel. E el senyor del Castel e els habitadors daquel son tenguts de deffendre aquels aloers ¶ E en temps de guerra deuen los alouers al senyor assegurar que de casa ho de fortalea sua, que es alou, no puscha esdeuenir ne esdeuenga alcun dan al senyor del castel, ne als habitadors daquel matex castel ¶ Cor si el senyor del castel et els habitadors daço auran sospita forçada en temps de guerra ho don aquel aloer couinent segurtat al senyor et als habitadors daquel castel que alcun mal daaquien al Castel no esdeuengua, ho haie a el la Casa ho'la força e el senyor tengua aquela dementre la guerra durara. que alcun mal per asço al castel no esdeuenga o li *do la casa ho fortalea e quel senyor la tenga mentre la guerra durara* ¶ E tots los aloers son tenguts a tots los temps de la guerra a aqueles coses que son tenguts los altres habitadors del castel ¶ ço es assaber a fer gayta obra et affer ual et adobar e altres coses ques deuen fer per defeniment del castel en temps de guerra ¶ Exceptats aloers e compayes qui en altre loc habiten (158).

En poder de qui los aloers sien tenguts de pledeyar (*en poder de qui los aloers sien tenguts de pledeyar*)

Si aloer sera en alcun Castel, e el senyor del castel contendra ab el de alou, dien que no es alou, lo aloer no es tengut pledeyar en poder del senyor del castel ¶ Mas amduy deuen uenir en poder de cominal persona qui aquels jutge ℂ E si no sauenen de cominal persona et per auentura no plau al senyor del castel aquel eligira lo alouer ho no plaura al aloer aquel que el senyor del Castel eligira sil aloer uol uenir en poder del princep ho de son ueguer, lo senyor del castel es tengut que ho fasça uuyla ho no, o desempar lo plet. ℂ Per ço cor lo princep ho son veguer es comuna persona a tots los ha-

(157) Es el capítol *Si vero nullum instrumentum*; capítol XV, *Si empero nenguna carta conventional.* Nostre còdex al costat del punt *E que aqueles coses tots temps,* hi té dibuixada una mà, senyalant l'importancia del text, y al marge del *Cor no deu lo castla ne pot* hi ha l'indicació de *Nota.*

(158) Correspon al *Si aliqui allodia;* capítol XVI, *Si alcuns aloers.* Al començament de nostre text hi ha dibuixada la mà indicadora de cosa important y al marge del *ço es assaber a fer gayta* hi porta la acotació *Nota pro castris.*

bitadors en aquesta terra ¶ E si contensa sera de alou ho daltra cosa entre lo aloer e altre persona del senyor del castel, no es tengut lo aloer fermar dret en poder del senyor del Castel, si de costuma antiga aço no era obseruat. Car en asço be prescriu lo senyor del castel, contra lo aloer ¶ Mes si no sera Custuma, sia fet axi com damunt es dit. ¶ Em-
[F. 27 v.] pero es tengut fermar] [dret lo aloer al senyor del castel en lo qual es lo Alou si tendra per el alcunes possessions en aquel castel ho daltre clam, ço es assaber per raho de deute ho de injuries les quals feu als homes del castel, si axi es acustumat de fer (159).

Quant pot alienar lo castla e quant no la part del castel sens consentiment de son senyor (*quant pot alienar lo castla e quant no la part del castel sens consentiment de son senyor*)

Castla ho feuater no pot sens uolentat del senyor alienar lo castel ne el feu ne alcuna part del Castel ho del feu per alcuna manera de alienacio ¶ en lo qual lo castel ho feu lo senyor reeb part de rendes del castel ho del feu. ¶ Mes si per auentura lo castel es tal quel senyor noy reeb re de les rendes del Castel, leuat solament poçtat del Castel ¶ ho si no es castel ho fortalea aquel feu, mas altra cosa axi com camps et vinyes delmes ho alcuna altra cosa senes fortalea on no es *res* requesta ne dada poçtat. mas que nes fet solament homenatge e alcun seruey en temps de guerra ho de general ost nes donat, en aquest cas pot lo uassal sens uolentat del senyor a perpetual senç *stabliment* stablir alcuna part del feu ¶ axi empero que aytal stabliment sia fet ameyorament del feu, et no apiyorament ne minuan *del* lo feu. ¶ cor en aytal *cas* alienacio no es minuat lo feu, ne el senyor no pert re pus que res no reeb en les rendes del castel ho del feu ¶ E aquela part del feu qui per lo vasal es atorgada a senç, roman sots seyoria e nos partex del feu, ans lo senyor e el uassal retenen seyoria en aytal alienacion ¶ E iatsesia que aytal alienacio sia feyta per lo uassal gens per ço aytal uassal no sera que no don plena poçtat del Castel ¶ e fara homenatge e plen seruii a son senyor per raho del feu a el et als antecessors seus atorgat antigament, axi con si del feu no agues stablit a senç. les altres alienacions axi con son uendes donacions e altres coses, en que seyoria ne es retenguda, no pot lo uassal fer
[F. 28] sens uolentat del senyor. ℂ Cor *iats* iatssesia que el senyor re no] [reeba en les rendes, no pot encara lo uassal minuar lo feu a son seyor (160).

Si el senyor pot son uassal minuar del senyor ho no (*si el senyor pot son uassal minuar de son senyor o no*)

Si el senyor dacun castel uolra uendre al castel del qual aura uassal caualer, deura gardar de qual condicio sia aquel a quil uendra. ¶ Cor si es ciutadan o uila o pages sera lo uassal caualer no es tengut que li faça homenatge iats se sia que li sia tengut de fer seruii et ferma e fer dret per lo feu. ¶ Alo matex ses dels altres feus iussans ¶ Si a esgleya es uenut es tengut de fer homenatge al prelat quis que sia ¶ Si a caualer es uenut deu ueser sil caualer aqui es uenut sia tam bax e el uassal tan noble que per lo caualer comprador axi bax no tendria el feu sens desonor de si. ¶ axi con si el uassal es comte o uezcomte, es en altra gran honor stablit, tant per raho de sol linatge con per raho de sa gran seyoria, ladons aytal uassal no es tengut fer homenatge a axi bax caualer comprador ¶ E *si* axi el uassal pot tenir lo feu sens desonor per aytal caualer comprador ¶ Jats

(159) Resulta ser el capítol *Si allodiarius fuerit in aliquo castro*; o sia el XVII, *Si aloer sera en algun Castell*. Al començament nostre còdex porta l'acotació *Nota*, y al costat del incís *E si contensa sera de alou* du escrites les paraules *pro castris*.

(160) Vegis l'apart *Castellanus seu feudatarius*; capítol XVIII, *Castella o feuater*.

se sia que el caualer comprador sia de pus baxa ualor et de linatge que el seyor uenedor es tengut lo uassal fer homenatge al caualer comprador. ¶ Jats se sia que alcuns diguen que el seyor no pot minuar son uassal de senyor. Axi com no uassal no pot son senyor minuar de uassal, la qual cosa no es uera ¶ Cor lo uassal no pot uendre lo feu sens uolentat de senyor, e el senyor pot uendre sens uolentat de uassal. a ques uol a força de uassal ¶ Cor uassal a son semblant aa uendre lo feu sil senyor li dona licencia de uendre. ¶ E si no ho uol, no pot apus bax uendre si no es de uolentat del senyor ¶ Asço matex es de censalers e en altres *feuaters* feuaters (161).

En qual guisa deu esser posat lo comprador en possessio del castel (*en qual guisa deu esser posat lo comprador en possessio del castel*)

[F. 28 v.]

Si el *seu* Castel sera uenut o el feu en lo qual .j. ho molts uassals sien e el senyor uenedor uolra el comprador posar en possesio del castel axi o fara ¶ lo seyor venedor apelara tots los uassals e els habitans del castel axi pageses com altres et ajustat los ha alesgleya o en altre loc del castel ¶ e deuant lo comprador apelara nomenadament los uassals los quals seleuaran et uendran deuant lo senyor uenedor e dauant lo comprador ¶ e el seyor uenedor dira dauant tots la uenda ¶ e absolra aquels de tota feeltat et de segrament e de homenatge que daqui euant no len sien tenguts de re per raho daquel castel o del feu ¶ e manar lur ha que facen homenatge al comprador axi con lur seyor, les quals en continent de .j. en .j. ho deuen fer axi com custumat es ¶ aço matex dira als pageses e als altres habitadors del castel, per los quals tots si gran es la vniuersitat tres ho quatre o pus dels mayors del loc segons uolentat del senyor comprador faran lo homenatge al senyor comprador ¶ e puys lo uenedor metra lo senyor comprador en casa del castel si casa hi ha, o on altra casa si casa noy ha ¶ e dira axi jo aytal pos en possessio uos naytal da quest castel ¶ e el senyor del castel fara aqui apelar de menyar ¶ e can auran menyat ira sen lo uenedor sis uol (162).

Quant es loc de gradeyar donan feu als fills del uassal qui mortes (*quant es loc de gradeyar donan feu als fils del uassal qui mort es*)

Vassal sis moria sens testament os lexara .ij. o .iij. fils o mes de leyal matrimoni nats loc es agradeyar, cor lo senyor pora lo feu atorgar aquil mes uolra dels fils. ¶ e aquel enuestir del feu reeben daquel homenatge contra uolentats dels altres frares, e aço pot fer, si els atorgua*ran* aran o contendran del feu, e axi aura lo feu segur aquel aqui sera axi donat per lo seyor (163).

[F. 29] *En qual manera don poçtat fembra qui succeex en feu* (*en qual manera don poçtat fembra qui succeix en feu*)

Si defunct lo castla o el uassal una fila sola sobreuiu aquela segons us e obseruancia general de cathalunya sucseix el feu axi con fil mascle. iats se sia que entestat sia mort, ¶ e si si sera pubila menor de .xij. ans son tudor fara lomenatge per ela al seyor del feu e dara poçtat del castel tota uia quen sia request, e fara lo seruiy el fermament de dret per lo feu ¶ E si fara contra aqueles coses que feeltat regueren, sera baare. ¶ car lo tudor romandra uassal aytant com dura la tuduria ¶ E si la dona aura marit es tengut per custum de cathaluya fer homenatge al senyor del feu ¶ e dar poçtat del castel e fer totes

(161) Ha de referirse a *Si dominus alicuius castri;* capítol XIX, *Sil senyor dalgun Castell.*
(162) Es traducció del *Si venditum fuerit*; semblant al capítol XX, *Si venut lo Castell sera.*
(163) Ab seguretat respon al *Vassallus si decesserit,* capítol XXI, *Vassal si morra entestat.*

coses axi con uassal, si el feu a reebut en exoar nol pot recusar ¶ cor dret feu*i* es que sia senyor axi *que sia senyor* si no fa lomenatge ne dara poçtat o fara contra aqueles coses que feeltat requeren baare sera ¶ E si al marit no sera requesta la poçtat mas ala dona et la dona no dara la poçtat et el senyor del feu per asço pendra lo castel es tengut lo senyor retre lo castel al marit ¶ E si el feu no sera donat en exouar mas sera de bens parafernals de la dona. Adoncs la dona fara lo homenatge al senyor, et no el marit per si tant solament o per procurador sis uolra, e daral poçtat e faral totes coses que feeltat requeren per raho del feu (164).

Que el uassal no pot lexar lo feu al senyor (*que el uassal no pot lexar lo feu al seyor*)

Pusque alcun uassal aura fet homenatge a senyor per raho de feu, e el senyor reeb homenatge del e li atorgara lo feu, lo feuater nos pot del senyor partir ni el feu lexar sens
[F. 29 v.] sa uolentat que tos temps] [no retengal feu e romanga son uassal ¶ aço mateix es si axi con hereu reebral feu de son pare mort *lo pare* car lo pare en aquest cas no pot entendre lo homenatge al senyor del feu, ¶ e uula o no, retendral feu axi con uassal ¶ e sera forçat fer lo homenatge al senyor ¶ e si no reeb la heretat feudal no sera forçat lo feu retener (165).

Sil usufructuari e el propietari ho amdui sien tenguts fer homenatge ho seruey (*sil usufructuari e el propietari o amduy sien tenguts fer homenatge ho seruey*)

Si el uassal ho castla hereta son fil de castlania o de castel de feu retengut asi tant solament usufruit ¶ e el fil del usufructuari dira que el es propriari et que el deu fer homenatge et nol pare car solament sa retengut el castel usufruit ¶ e aya el fil fet propriari del feu entemps que heretara o li feu la donacio, et el pare usufructuari *tem* temen que perdes lo usufruit, sil fil propriari feeya lo homenatge al senyor dira el pare que el deu fer lo homenatge e no el fil, Adoncs lo senyor pus que cascun sofer, pot reebre lo homenatge de cascun ¶ del pare axi con de usufructuari e axi con de possehidor ¶ e del fil axi con del propriari ¶ Aço sal, que lo usufructuari tots temps romandra en son stament ¶ e que el senyor no reeb seruiy si no del usufructuari del feu. e daço faça al senyor carta que no puxa a alcun fer periudici. ¶ E si el castla o el uassal el temps del heratament e de la donacio o feu a son fil neguna cosà nos retenc mas de tot en tot de Castlania e del feu son fil hereta de tot, ho a el daguestes coses plena donacio feu et neguna nos retenc lo pare aço feen en est cas lo fil pus que pres lo feu del pare axi a el donat per lo pare
[F. 30] es tengut fer lo homenatge al senyor del feu ho del castel ¶ e si fer ho contradex, el senyor del castel o del feu per aço lo castel o el feu se pendra, e guerra per aço soferra, no sera tengut lo senyor a el retra lo castel o el feu, tro li aya fet homenatge e restituides totes les messions e els dans, que el senyor mostrara que feu ho sostenc del dia que li contra dix fer lo homenatge tro al dia que lomenatge fo fet (166).

Quant dos castlans per senyor tan solament tenen la castlania e no per .j. per altre (*cant dos castlans per senyor tant solament tenen la castlania et no per .j. per altre*)

Si en alcuns castels seran .ij. castlans e la .j. daquels no tendra castlania per altre

(164) Es el *Si defuncto castellano;* capítol XXII, *Si mort lo Castla.*
(165) Correspon al *Postquam aliquis;* capitol XXIII, *Puys que algun.*
(166) Tradueix el capítol *Si vasallus vel castellanus;* o sia el XXIII, *Sil vassall ol castla.*

castla, mas cascun dels cors acors personalment tendra sa castlania per altre terç qui sia lur senyor, e lo .j. solament daquels .ij. castlans aura tots los fermamens et laltre nols aura, e alcun dels habitadors del castel faran injuria aquel castla qui no ha fermances o al senyor sobiran los injuritors deuen e son tenguts de custuma de cataluya fermar e fer dret per raho de la injuria, e no en poder daquel qui reeb e ha generalment los altres fermamens dels habitadors del castel ¶ Item si .j. daquels .ij. castlans o altre castla fa injuria en poder del senyor sobira ferma aquel qui iniuria feu et no en poder daquel aqui feta es la iniuria ¶ Jats se sia que reeba tots los fermamens dels clams dels habitadors del castel (167).

Que vassal sia tengut fer homenatge als successors de son senyor (*que vassal sia tengut fer homenatge als succesors de son senyor*)

Si el senyor es defunct, e el successor seu ho demana lo uassal es tengut encontinent homenatge e *puiat* de feeltat fer e no deu ajudar al vassal si diga contra asço que el ols anteccessors seus nuyl temps no *feeren* feeren homenatge al senyor defunct ne a sos antecessors, e que no es contengut en la carta de la donacio del feu que daquel feu se deya fer homenatge ¶ Car en fer homenatge no es aiudat lo uassal per les rahons demundites, [F. 30 v.] pus que es cert] [que el sia uassal per rahon del feu, e el senyor del feu del qual demana que li sia fet homenatge (168).

Si ans que aya fet homenatge pot esser baare per crim de baiya (*si ans que aya fet homenatge pot esser baare per crim de baiya*)

Si uassal o castla a son successor ans que aya feta puritat de homenatge o de feeltat al senyor del feu, o ason successor forferra en crim de baya al senyor o a son successor deu esser jutyat baare ¶ si aquel uassal o son successor axi com eren de testament ho ab intestat o per donacio de heretat, aura reebut lo feu del son pare e de son aui e sabra que aquel era adoncs senyor del feu contra lo qual feu lo crim (169).

Quant cantes vegades e en qvines cases se deya renouar homenatge e de la pena daquels qui no volen renouelar (*quant cantes vegades e en quines cases se deya renouar homenatge e de la pena daquels qui no uolen renouelar*)

Cant lo senyor es defunct lo uassal, si deu veuir dins .j. an, et .j. dia al hereu del defunct, e deu lo homenatge renouelar e feeltat prometra ¶ e si no ho fara dins .x. dies, aquel temps axi con hom desagradant per da lo benefici si el senyor o uol. ¶ En aquela manera matexa cant lo uassal es mort, son hereu qual que sia, reebuda la heretat deu dauant lo senyor del feu uenir dins lo temps demondit apres lo obte de difunct ¶ e demanar en vestidura del dit feu, apareylat de fer homenatge prometen feeltat. Cor per sol aço con la heretat reeb feudal, ses estret al senyor per dret de homenatge. ¶ E si nes negligent, pert lo benefici si al senyor plau ¶ Si per auentura en aquests dos cases no plaura al senyor contra el qual conega per son senyor complen les coses demontdites no per escarn quen deya esser punit, forçat seyor consegueścha profit ¶ e aço es us e obseruancia e custuma de cataluya ¶ Car los hereus hahuda la heretat representen aquelá persona ab lo defunct de qui son hereus (170).

(167) Comparis ab *Si in aliquo castro*, capítol XXV, *Si en algun Castell.*

(168) Comença en l'edició llatina *Domino vasalli defuncti*, essent en l'edició catalana el capítol XXVI, *Mort lo Senyor del vassall.*

(169) Resulta esser el *Si vasallus siue castellanus;* capítol XXVII, *Si vasall. o castla.*

(170) Es el *Domino defuncto*; capítol XXVIII, *Lo Senyor mort.*

De la pena del vassal contradien fer al seyor seruey que sia tengut de fer (*de la pena del uassal contradien fer al senyor seruey que sia tengut de fer*)

[F. 31] Si el castla o el uassal, atort contradira a son senyor fer lo seruey que li es] [tengut de fer segons son poder, o segons la couinença el senyor per ço li empara el feu ¶ en aytal· cas no es tengut lo senyor que li retal feu tro aquel seruey li aya en doble esmenat e be assegurat que daqui enant no li sia contradit, en aquest cas, lo senyor fara los fruits cuyler e sens que non reebra negun tendra lo senyor lo feu emparat, tro aquel uassal li aura assegurat tot son dret (171).

De diuers homenatge (*de diuers homenatge*)

Doble es homenatge, ço es assaber homenatge soliu et no soliu y homenatge soliu es quex portant feeltat et leyaltat, ¶ Car homen soliu contra tots homes porta feeltat a son senyor ¶ E axi en homenatge soliu nuyl hom no es exceptat quan es fet can apar les mans quant adret enteniment, aquel qui ha general jurisdiccio es entes, exceptat par contra aquel no es tengut aiudar son senyor, per que manifestament apar per que negun no pot fer homenatge soliu a dos ¶ Cor aytal simple feeltat en que negun no es entes, exceptat e leuat aquel qui ha general jurisdiccio no pot alcun fer a dos ¶ Esters homenatge no soliu, es con alcun nes exceptat feen homenatge, can es dit, axi faç homenatge leuada feeltat que deg a mon senyor ¶ o axi uos faç homenatge leuat que puxa ami altre senyor fer contral qual no uuyl que sia tengut a uos aiudar. ¶ E si nes exceptada alcuna persona, la qual cosa es a lo matex com si desia, axius uuyl fer homenatge, aço leuat que contra aytal noble nous uuyl aiudar. ¶ aquest axi feen homenatge es hom no soliu car no es tengut portat feeltat contra tots ¶ car excepta alcuns contra los quals feeltat o ajuda fer no es tengut (172).

Aqui pot ho aqui no pot hom soliu dalcun fer homenatge (*aqui pot o aqui no pot hom soliu dalcun fer homenatge*)

[F. 31 v.] Hom soliu dalcun noble, no deu ne pot contradien son senyor o que nol] [ne deman fer homenatge a enamich de son senyor ¶ Jats se sia que en lo homenatge no soliu tots temps sia exceptada feeltat que deu a son senyor ¶ E se aquel aqui fara lo homenatge no soliu no es enamich del senyor feu adoncs no demanat e no uedat pot lo home soliu fer homenatge aaquel en aquest cas ¶ lo uet fet per son senyor sens rahon no deu esser seruat per lo homen soliu (173).

En qual manera ho deu fer hom soliu de dos quant aquels senyors an guerra entre els (*en qual manera ho deu fer hom soliu de dos quant aquels senyors an guerra entre els*)

Si alcun es homen no soliu en dos diuerses feus, et ses deue que aquels dos senyors an guerra entre els un contra altre, e cascun daquels requeren al dit homen que aiut aaquel contra laltre, aquel homen es tengut ajudar aaquel aqui primer feu lo homenatge cor en primer es aquel en la feeltat la qual es tengut seruar ¶ e es entes exceptat en lo segon, e axi de custuma no es tengut aiudar aaquel al qual puys feu lo homenatge, si no de benignitat e per egaltat alcuna axi fara a fer, ço es que aquel a qui primerament feu lo homenatge aiut personalment ¶ e aaquel aqui puys feu lo homenatge aiut per altre en

(171) Se refereix a l'apart *Si castellanus siue vasallus*, capítol XXIX, *Si el castla ol vassal.*
(172) Traducció del *Duplex est homagium;* capítol XXX, *Doble es homenatge.*
(173) Respon al *Homo solidus;* capítol XXXI, *Hom soliu.*

son loc ¶ Cor aytals coses les poden fer per altre ¶ e asso faen no nou la feeltat que sines al primer senyor sots aytal forma, que aiut a aquel ¶ e nuyl altre no aiut contra el leuat lo senyor soliu ¶ Car no semblara que aiut contra lo senyor primer, Jats se sia que al segon ajut per societat ¶ cor no fa aço ab uolentat de noure al primer senyor, Mas per raho de conseylar que no perda lo feu que el segon li dona ¶ E si es dubte aqui primerament es tengut fer aiuda personalment per dret de homenatge, per ço cor lo homenatge comença per los antecessors el temps antich ¶ e daço no aparan cartes, et axi no apar qual daquels dos seyors sia primer per dret de homenatge, per egaltat pot a qual se uol de sa persona gradeyar que li aiut personalment e al altre deura aiudar per altra societat
[F. 32] car no fa aço] [ab uolentat de noure axi com desus es dit (174).

En qual manera hom deliure se puscha fer hom dalcun e fer ael homenatge et que uen en homenatge a fer e don sia vengut (*En qual manera hom deliure se puscha fer hom dalcun e fer a el homenatge et que uen en homenatge a fer e don sia uengut*)

Jats se sia que per dret roman hom diliure nos pucha fer seru daltre per alcuna simpla couinença ne per confessio feta en juhij, estes per couinença feta en scrit pot hom deliure fer si matex ascriptici ¶ e axi hom deliure per couinença ço es per prometença fer dalcun noble es concebuda, couinença ne de custuma general de cathaluya besar en aquesta guisa ¶ lo senyor te adoncs entre ses mans les mans daquel qui fa lo homenatge per couinença prometen al senyor entre ses mans feeltat ¶ e el senyor en seyal que el uassal sia qual, lo uassal deu a son senyor ¶ cor tengut li es lo senyor que li aiut, e quel gart de sos enamics, e segons son poder aquel defendre en son dret ¶ e iats se sia que aquest homenatge no sia stablit de dret, empero per us cotidia de cathaluya qui es semblant a lig ¶ e per ço es ajudat de les ligs et defes, cor les couinences la en us deuen esser seruades per dret (175).

Si homenatge se pot prescriure et en quals maneres se gaayn homenatge (*si homenatge se pot prescriure et en quals maneres se guaayn homenatge*)

Homenatge se pot prescriure con si .xxx. ans alcun noble reeb seruey dalcu que homes solius ho lauradors fan. ¶ Adoncs prescriu aquel noble en aquel homenatge. Car axi com la condicion del laurados es prescripta per .xxx. ans axi lo homenatge se pot prescriure per .xxx. ans ℂ Estes si alcun per .x. o per .xx. ans feu seruey a alcun noble, axi com son hom soliu, e el dit home qui tant de temps feu lo seruiy denega si esser soliu daquel noble, Adoncs pora lo noble e deu que per art de homenatge lines tengut, dien axi tu es mon hom e per couinença prometist quem faries seruey que homes solius deuen
[F. 32 v.] fer alurs seyors ℂ Cor no es semblant de uer] [que per tant de temps me feeses seruey, si per raho de homenatge no fos. ¶ e axi per cors de temps es enduyta presumpcio de lauron ¶ Esters gardar se deu lo noble que aytals coses no fassa contra segrament de calunpnia. ¶ Mas axo deu hom gardar deligentment que per spay de .xx. ans o de .xxx. o de .lx. ans no pot esser prescrit hom deliure. ¶ Cor aytal prescripcio no ha loc contra hom deliure si doncs titol no no a segons que desus es dit per que assats es clar que en dues maneres se gaaya homenatge, ¶ co es per prescripcio o per promesio, o per prescripcio de fort loc temps de .xxx. o de .xl. ans. ¶ E asço es uer si en aquel temps rebra

(174) Ha de referirse al capítol *Si aliquis est homo solidus;* senyalat ab el nombre XXXII, *Si algun es hom no soliu.*
(175) Tradueix el capítol *Licet de iure Romano*, o sia el XXXIII, *Jatsie que de dret Romà.*

seruiy del, axi com de son bon hom ¶ Car si ho reeb axi com damich no es prescrit per promessio ¶ Encara es prescrit con es fet per scrit o *per* ab stipulacion ¶ e no deu hom auer cura de custuma, si en la promessio afer ac rahon o no, ¶ Car uist sia que rahon noy agues, ual sters ab acabament la promessio ¶ con couen stipulacion, rahon hi ha, can es en la promession dic per ço mestablesc, con home *con* cor tu donest ami aytal feu ¶ O per ço que tum defenes en mon dret daytals enamics meus, o per esmena de la jnjuria la qual dius que yot fiu (176).

Dic si el fil dalcun hom sia hom ho no del senyor de qui lo pare seu era hom
(*dic si el fil dalcun sia hom ho no del senyor de qui lo pare seu era hom*)

Dit auem de sus homenatge sis pot fer, en qual manera se faça, ara deuem ueer si el fil dalcun homen, sia hom o no del senyor de son pare de dit fil. ¶ E quant a aço deuem fer aytal departiment, que quant alcun fa homenatge a altre ol fa simplament sens alcuna raho ¶ e en aquest cas *lo fil daquel qui axi fa homenatge o fa homenatge* lo fil daquel qui axi fa homenatge simplament no es hom daquel senyor a qui es fet homenatge, o fa homenatge per alcuna rahon ¶ e en aquest cas deu hom fer altre departiment ¶ cor alcun ho fa homenatge per esmena dalcun crim, per ço con ocis son pare daquel qui fa lo-
[F. 33] menatge, e per *auer* pau auer, els faren ho-] [menatge e en aquest cas lo fil daquel qui per aquesta raho fa homenatge no es hom daquest aqui es fet homenatge ¶ e aço es prouada costuma quel fil no deu portar la iniquitat del pare ¶ e aço es ver si en la esmena simplament es fet homenatge no sotsmeten sos bens per rahon de feu a aquel aqui axi feu homenatge ¶ En altra manera ¶ serie en tal cas aqui feu lomenatge sotmeses sos bes, reeben aquels per el en feu ¶ que adoncs par que els bens liurats ael aqui feu lomenatge ¶ e que en aquela seyoria del los tresportas, e que puys los reebes en feu per el ¶ e en tal cas sils fils daquel qui axi feu lomenatge no uolen reebre los bens del pare no pot lo senyor aqui es fet lomenatge axi los fils daquel per sos homes gaayar ¶ E sils fils uolen los bens del pare auer els reeben plan es que sos homes son ¶ Car los bens passen ab lur carrega ¶ E sils fils uolen auer los bens faran al senyor homenatge reeben la carrega que lur pare sostenia ¶ o fa alcun homenatge feen si hom soliu daquel a qui fa homenatge o el donali en feu alcuna cosa, e quel degues defendre e mantener ¶ E cor en aytal cas lo pare principalment es obligat que li proueescha ço es quel defena el mantenga aquel aqui feu homenatge ¶ Aixi es presumpcio que nuyla *ho no* proueer axi als fils seus com asi ¶ E en tal cas cert es que les persones dels fils son stretes per dret domenatge ¶ E aço encara sis ualen abstenir de la cosa que li dona lo senyor al pare en feu acte principalment no feu homenatge per aquela cosa que li dona, mas per aço prinncipalment quel defeses el mantengues ¶ Cor axi con demanan e prometen pot hom proueer a sos fils axi feen *si* ses hom dalcun net hom, que per el axi con los fils seus sien defeses et mantenguts, pot hom als fils proueer e axi *los fils* en tal cas, lo fil dalcun hom,
[F. 33 v.] sera hom daquel aquil pare feu] [homenatge. ¶ e axis serua en França e en moltes altres parts mas en cathaluya no ¶ Cor en altra manera se usa en cathaluya que com acun se fa hom soliu faen homenatge a alcun rich hom el seyor li dona en feu alcun camp o semblant cosa, o es caualer o pages aquel qui fa homenatge ¶ si es caualer en nuyl cas los fils del caualer no son homes del ric hom ¶ ne li son tenguts de fer homenatge si no can lo fil ho *e* els fils auran presa la heretat del pare o en uida o apres la mort del pare ¶ E axi se usa per tota cathaluya. E si es pages usas diuersament en cataluya ¶ Cor en alcuna part de cathaluya qui ha nom cathaluya veyla, axi com tot lo bisbat de gerona e quax la

(176) Ha de correspondre al *Homagium potest prescribi*; capítol XXXIV, *Homenatge pot esser prescrit.*

meytat del bisbat de barcelona que es part lo flom de lobregat ues orient e la mayor part del bisbat de uic, homes solius qui no son caualers son si estrets a lurs senyors que lurs fils son homes de lurs senyors, e que no poden fer matrimonis ni dels mases partir. ¶ E si ho fan, an se reembre ¶ E si fan matrimonis los seyors dels pageses an quax per tot loisme del spoalici ¶ E si els fils dels pageses o els pageses sen partexen sens uolentat del senyor de lurs locs, e puys habitaran en logars del princep o de lesgleya o de ric hom de cathaluya, et dins .j. an e .j. dia nol sera uedat per lurs senyors o *nols* seran requests ques reemen a lurs senyors, passats e .j. an e .j. dia segramen e deliure en pusquen a antiga e prouada custuma remanir. ¶ e que els caualers ne *les* les esgleyes nols pusquen depuys demanar ¶ En altra part de cataluya que es per tot lo dit flom de lobregat ues ponent que tots temps sol esser apelada del temps del senyor en Ramon berenguer comte
[F. 34] de barcelona en ça noua cathaluya nels fils dels caualers nels fils del pageses no sos homes daquels rics homes dels quals lurs pares son homes. ¶ leuat axi com dit es hahuda la heretat del feu ans podem tots los pageses solius partir e menar on se uuylen, e lurs fils, lexades les heretats ¶ Mas aço no poden fer los caualers ne lurs fils, dels caualers feueters pusquen auran hahuda la heretat feudal, que no romanguen tots temps homens de lurs senyors ¶ e facen los segons que dit es fer homenatge (177).

Si alcun puscha esser hom soliu de dos senyors e si fembra puscha esser uassalla e com se fassa homenatge (si al .....)

Nuyl hom no pot esser hom soliu de dos senyors segons custum de cataluya ne per dret. Cor axi com dos homes no poden esser senyors de una cosa ensems, axi con no poden auer dret de homenatge soliu en .j. hom e iats se sia que per custum de cathaluya lo uassal mort soliu dalcun rich hom axi con del vescomte de cardona, la fila daquel defunct succeescha en feu soliu que el defunct pare de la dita fembra tenia per lo dit vezcomte per lo qual feu el defunct era home soliu del vescomte aquela fila sera uassala del dit vescomte ¶ E sils conuendra que la dita fila fembra faça matrimoni ab alcun caualler hom soliu de altre rich hom. axi com de comte de urgel e aquela fembra dona al dit caualer hom soliu del dit *ves* comte aquel feu soliu, qual cosa pot fer la fembra per raho de exouar necessari segons la costuma demondita, Empero no pot lo caualer marit seu si fer hom soliu del dit comte de cardona, com sia hom soliu del comte de vrgel. Mas la fembra qui succeex el feu segons la custuma, romandra uassala solia del senyor demunt dit, e faen homenatge, fara segrament de feeltat al vescomte de cardona son senyor de qui te el feu
[F. 34 v.] pus que custum de cataluya ho ap] [..... puscha succeer en feu. Mas lo besar per pressona entre posada dara al senyor. Car offici de fembra no sab usar darmes en loc de si la fembra trametia .j. armat o mes si el seruey del feu o Requer, que aytal obra bes pot *fer* per altre fer. E si el marit no es home soliu de comte de vrgel ne daltre, el sera tengut de complir totes estes coses al senyor del feu si reeb en exoar la cosa feudal. Si no es cosa feudal e es prefernal no sera tengut lo marit si nos uol, mas la muyler sera tenguda axi con dit es (178).

Si vassal es tengut seguir son senyor luyn de sa terra

Si alcun seyor uol armar luyn de sa terra a sarrajns a combatre, pot manar a sos uassals quel seguesquen si el senyor es tal que aya poder de combatre contra sarrajns, e que sos antecessors agen guerreyat e custumat fer guerra a sarrajns, axi con Rey darago o de

(177) Es traducció del apart *Habito de homagio*; capítol XXXV, *Enter de homenatge.*
(178) Vegis el capítol *Nullus potest esse homo solidus;* capítol XXXVI, *Negu pot esser hom soliu.*

frança o de castela o alcuns altres princeps. E aytal senyor pot manar a sos uassals o a altres homes seus naturals e profitoses e bons en fer darmes que uagen ab el en guerra de sarrajns. Empero el rey es tengut als uassals ales despeses totes sils feus que per el tenen son pocs, o part de les despeses restituir, e tot aço se deu determenar aconeguda de bon hom qui aura assegurat de la gronea dels feus e de la longuea del camin. E sil senyor sia que no aya poder de combatre ne de fer guerra contra sarrajns e neguex ne aura acustumat el ne sos antecessors de combatre ne de fer guerra contra sarrajns, no son tenguts los uassals ne els altres homes seguir aquel luyn de sa terra, jats se sia quel seyor los puxa fer manament que li facen ajuda et seruiy contra sos enamics ab guerra (179).

[F. 35] *Qui son homes de vassals..... homes del princep et qui no, en que..... tenguts a aquest princep ho aquel.....*

Rics homes axi con comtes e vezcomtes uaruessors et lurs semblans e caualers simples qui son uassals del princep de la terra et han alcuns homes sots si per rahon de feus que tenen per lo princep de la terra aquestos aytals son homes del princep per dret de feeltat e per dret de general jurisdiccio que el princep ha en son regne ¶ E els rics homes uassals no poran aquells homes auer contra lo princep ¶ Mas lo princep pot auer los homes aytals contra els rics homes uassals ¶ An encara los rics homes altres homes per raho de alous de lurs uassals. e aquests aytal uassals no son homes del princep, cor no son en son poder. Axi que per dret de feeltat o de homenatge sien estrets ¶ Esters son dits esser en poder del princep per rahon de general jurisdiccio que ha en son Regne ¶ Cor en tots homes del regne seu a mer imperi. Cor totes coses que son el regne son del rey quant a jurisdicció. ¶ E si alcun Ric hom en la terra del princep se leuara contra el princep, no son tenguts de ajudar ael. Car greument erra lo Ric hom qui en aquest cas..... crim de lesa magestat ¶ On com tan greument aquel rich hom..... les seus homes qui per Rahon de alou no son tenguts ajudar, nel manament seyoril aquels acusas, ans los acusa, doncs... son tenguts a el que li ajuden los homes que ha per rahon..... que per lo princep ten*en* ¶ Cor en les coses fer greus ne els ne els altres deuen alur seyor obeyr, ne el vincle de segrament..... els en asço ¶ Cor en coses leses, no ual neguna obligacio ¶ E ..... coses son
[F. 35 v.] ueres si neguna raho noiy ha ne fadiga de dret.....] [..... se leuara contra lo princep son seyor ¶ Mas si el princep injustament *donaua al* demana el rich hom son uassal tolen lo feu o lalou sens fadiga de dret ¶ Adoncs lo Rich hom primerament trobada fadiga de dret en son senyor pot manar als homes de son alou que li ajuden contra de el princep, si sobre aço en leuan si contra el se uoldra defendre els homes de son alou son tenguts lur senyor uassal del princep ajudar. axi con costum es de cathaluya (180).

En quals coses son tenguts al princep los homes que an sots rics homens ho per raho de alous ho per altra guisa naturals

Si negun Ric hom del Rey darago axi con comte dempuries o altre aura guerra contra son vey qui no sia de la terra del Rey, naxi con namalric de narbona ¶ e el Rey darago e el comte de barcelona auran guerra contra el Rey de castela o contra sarajns qui uolen a el tolre la terra o el regne de ualencia, e el comte dempuries manara a sos homes que li ajuden contra namelric, e el Rey manara que li ajuden los homes del comte contra el rey de castela ols sarrajns qui uolen sa terra subiugar e alcuns dels dits homes son homes del comte naturals o de son alou e els altres del..... per lo Rey te lo comte,

(179) Es el *Si aliquis dominus vult ire;* capítol XXXVII, *Si alcun Senyor vol anar.*
(180) Correspon al *Barones ut sunt comites;* capítol XXVIII, *Barons axi com son Comtes.*

tots aquests homes aloers e feueters com encara naturals del comte son tenguts en aytal obeyr al Rey ... Cor los homes qui apelats son per raho de publica utilitat ... mayor seyoria, son escusats de la menor seyoria a seguir ... utilitat publica mes que priuat e axi son tenguts los dits homes a obehir en aytal cas al Rey et no al comte ¶ Car lo Rey cita los homes que el regne no sia subiugat, o que no perda aytal tera ¶ E apelals per profit de la terra et ben public del regne seu del qual porta administracio ¶ E axi los homes son
[F. 36] tenguts combatre per la terra e obeir] [al Rey, e en tant son a açо obligats que defenen... leer als uenir contra lur pare e aquel occiure en aquest cars si lo pare uenia contra el Rey ¶ o en est cas ço es per la terra se ... bata hom, es leer als homes uenir contra el manament del comte de urgel ... seyor. ¶ Mayorment con lo Rey fa el manament per raho de profit public ¶ e profit public ual mes que priuat ¶ iats se sia que els homes per doble dret lo comte tenga obligats ço es per dret de jurisdiccio que ha en els e per dret de homenatge açо no contrasta que per doble dret sien tenguts al comte ℭ Car fort raho pot vencer dues menys forts rahons ¶ Empero nos deu hom negar que no sien pus tenguts al comte de obeyr. si el Rey los apela per rao dalcun negoci qui no es per public profit ¶ ne contrastaria que sien apareylats al comte no es mayor desgrat ¶ dels dits homens ... lo comte es mayor degrat dels. ¶ Car lo Rey ... los homes obligats sino per .j. dret. ço es per dret de general jurisdiccio, el comte als obligats per doble dret, ¶ ço es per dret de jurisdiccio que ha en dits homens per homenatge axi con dret es (181).

Que el senyor sobira no pot..... feu ho la castlania jusana..... te el castel seu

Si en alcun castel seran apres del senyors dos castlans .j..... primer castla tendra lo castel per lo senyor mayor faen..... e el segon castla sera aqui et tendra per lo castla seu faen..... per la castlania o feu e aquest jusa castla uolra uendre..... la castlania que per lo primer castla te no pot lo senyor mayor per dret us et obseruancia de cataluya comprar la castlania jusana car seguir sen ha .j. cercle que per dret us et obseruança de cathaluya es..... ¶ Cor lo primer castla es tengut al senyor mayor fer homenatge per la cosa
[F. 36 v.] ho per lo feu. ¶ e aquel matex senyor seria tengut de fer homenatge al.....] [.....uassal per aquel castel ho feu ¶ e axi lo mayor seria feueter o uassal ..... en aquel matex castell ho feu ¶ Cor si el uassal faia homenatge al senyor mayor lo qual senyor mayor seria sobira a son uassal ¶ e si el senyor sobira faes homenatge a son uassal per raho de la compra del feu o de la Castlania ..... eyor menor aquel uassal seria *menor* mayor que son senyor sobre la qual cosa ..... couinent ¶ e per ço lo senyor no pot compondra aytal feu o castlania..... ¶ E si el *feu* uassal segon uolra uendre lo feu que te per lo..... uassal al senyor sobira per alcun franc pora açо fer si el primer uassal a qui lo uenedor lo feu atorga e ferma açо que per alou es uenut. ¶ Axi com feu lo Rey en .Pere. pare del Rey est Jacme qui tenia per la seu de barcelona les leudes en feu en Guillem de mediona lo qual Guillem de mediona uene per franc alou a'n berenguer bisbe de barcelona senyor sobira daqueles leudes ¶ la qual uenda feta per franc ..... sobira lo Rey en Pere per lo qual en Guillem de mediona ..... ferma ho ab carta publica (182).

Si el nebot del vassal de..... ens fil rebuda heretat del feu puscha esser fet home del se.... l feu e dins qval temps deva venir deuant del senyor del feu aquel ho altre hereu del vassal defunct

..... sal qui no ha fils mas ha nebots o parens seus mor ..... tat aquel nebot succeira

(181) Respon al *Si aliquis baro Regis,* capítol XXXIX, *Si algun Baro del Rey.*
(182) Es traducció del capítol *Si in aliquo castro,* el XXXX, *Si era alcun Castel.*

al uassal abintestat, aquel ..... rebuda la heretat del uassal damondit, es fer..... senyor del dit uassal, e es tengut a el renouelar lo home..... fer feeltat ¶ Car axi con atots creedors es tengut per que la heretat a reebuda, axi es tengut al senyor de feu dret de homenatge, en aço car la heretat a rebuda et usa de (183)..... ....

El còdex del Museu Episcopal de Vich queda truncat en la sèptima linia del foli 36 verso, que ja es de sí mal conservat y menjat no sols de part dels marges sinó també del text, com si de molts anys aquest darrer foli hagués tingut de fer les vegades de coberta protectora de tot el manuscrit. Comparant el text d'aquest ab el de les edicions llatina y catalana, com ho hem anat fent en les notes que van al peu de cada plana de la present impressió, resulta que, ab la mutilació del manuscrit, han desaparescut, pel complement de l'obra d'en Pere Albert, els capítols que en l'edició den Joan de Socarrats comencen : *Felonia domino feudi commissa*, *Si aliquis habet hommem siue vassallum*, *Item vasallus debet octam domini* y *Item si quando aliquis baro*, corresponents als capítols XXXXII, *Fellonia al Senyor del Feu Comesa*, y XXXXIII, *Si alcu ha Hom Vassall Soliu*, puig que la traducció inserta en les *Constitucions de Catalunya* editades en 1704, sots aquest darrer comencement hi porta sens interrupció 'ls tres capítols darrerament citats d'en Socarrats que, no obstant, aquest llegista colocà sots un sol epigraf titolar. Aquest mateix comentador dóna a conèixer encara alguns altres capítols que no porta pas la versió catalana de les *Constitucions* y que per llur extensió no's pot pas creure que figuressin en nostre manuscrit quan era sencer, principalment si admetèssim que aquest havía contingut la especificació dels nou casos en que segons els *Usatges* no devía el senyor feudal retre la potestat presa del castell ni l'empara de feu al castlà o vassall, casos que també foren copilats pel canonge barceloní Pere Albert, puig que no es pas possible suposar que tant de text fos encabit en els dos darrers folis que manquen en el manuscrit vigatà.

(183) Se refereix al capítol *Si aliquis vasallus*, numerat ab XXXXI, *Si algu vassall.*

COSTUMS JURÍDIQUES A LA RATLLA D'ARAGÓ, per GUILLEM M.ª DE BROCÀ.

Aquestos apuntaments foren fets al realisar, juntament ab el senyor Puig y Cadafalch, la *missió* encomenada per l'Institut d'Estudis Catalans ab l'objecte principal de l'estudi de monuments arqueològichs pel segón de dits senyors ab la colaboració de Mossen Gudiol. Disposant de temps insuficient per una detinguda investigació jurídica, no pogueren esser furgats els recons aont tal volta 's troben antichs documents que, per la coneixensa de l'origen y desenrotllo de les institucions jurídiques, cal cercar.

A LA VALL D'ARAN

Tinguerem la malaventura de trobar clos l'Arxiu general de la Vall, existent a l'Iglesia parroquial de Viella. Perçò no fou possible examinar els preuats documents qu'en ell estan recòndits y procedir a un treball de coteig ab l'estampació feta l'any 1640, que conté, traduits del llatí al català, molts, però, indubtablement, no tots els esmentats documents, ab algún manifest error de data.

Ab gran amabilitat ens donaren tots quants ressenyaments demanarem els ilustrats Notari de Viella D. Francesch Figueras y Registrador accidental D. Manuel Caubet.

Capitulacions matrimonials.

a) *Dot*.-Es costum pactar que serà entregat en diversos plassos; el primer dintre de l'any de celebrat el matrimoni, comunment per Sant Miquel, y els demés bienals, generalment per la quantitat de cent lliures quiscun. Totes les fixacions de quantitats en els capítols, es fan per lliures, expressant el notari sa reducció a pessetes (1).

Es corrent el pacte de que no haventhi fills, la dotada tan sols podrà disposar lliurement d'un terç del dot, essent reversionals els dos altres ter-

(1) La lliura aranesa equival a una pesseta y 85 cèntims. Cent lliures fan 37 duros o sien 185 pessetes; tot segons reducció actual.

ços (1). Sembla que, per estar fortament arrelada aquesta costum, no dóna lloch a reclamacions de nulitat o rescisió per esser lesiva de la llegítima.

b) *Escreix.*-Avuy, d'uns quaranta anys ençà, l'escreix que 's promet a la dona no arriva a un quinze per cent de l'import del dot.

c) *Usdefruit pels consorts.*-Es pacta a favor del supervivent, no dientse res en previsió de separarse 'ls consorts.

d) *Heretaments.*-En els en que 's fan al fill que's casa s'hi posa, ademés de les reserves d'usdefruit y de dotar als fills externs, la de vendre y empenyar el donador. Pel cas de separarse de la casa y companyía dels donadors lo fill heretat, se pacta una divisió de l'usdefruit de les finques, o, més comunment, una quantitat o pensió que 'ls pares donaràn al fill, o bè la donació absoluta d'una o dues finques al fill.

No s'estila el pacte de *convinensa o mitja guadanyeria* de que parlen el capítol desé del privilegi de la *Querimonia* y la carta reyal de Pere III (IV de Aragó) confirmatoria de les costumes relatives a les successions. Aquesta desuetut es ja gayre bè de la velluria, per quant el Sr. Caubet res sobre convinensa ha vist en el modern Registre, y en l'antich tan sols l'ha trobada en uns capítols de la XVIII centuria. El notari Sr. Figueres, qui no ha autorisat cap escriptura parlant de convinensa, ha posat alguna volta en els capítols, per acord exprès dels interessats, el pacte de ganancials, sense entrar en ell els pares del desposat, y a liquidar quan lo matrimoni 's disolgui. Aquest pacte, lluny de fonamentarse en l'antigua costum, es exòtich, com qu'es degut a certa influensa vinguda de més enllà de la Vall.

SUCCESSIONS.

a) *Abintestat.*-Pel cas de no haver fills (*liberos*) se conserva la regla de troncalitat sancionada en el privilegi o carta de Pere III.

a) *Testada.*-La generalitat dels testaments són rebuts per els rectors de les parroquies, encara que l'otorgant no estigui en perill de mort; sense que aquesta pràctica hagi donat lloch a reclamacions ni dubtes.

No s'estilen els fideicomisos ni cap altre mena de clàusula resolutoria. Tan sols, en els heretaments preventius, se diu que si 'l primer fill no es apte o no arriba a la etat de testar (alguna volta s'afegeix el cas de no haver fet testament), entri 'l segón fill y així successivament. En els testaments res d'açò 's posa.

CONTRACTACIÓ Y PRÁCTIQUES RELATIVES A LA PROPIETAT.

a) *Retracte gentilici.*- Està en us aquest retracte regulat pel capítol setè

(1) Segons el privilegi o carta de Pere III de que abiat se parlarà, «*si esdevindrà que alguna muller morirà sens testament y sens fills o liberos de son cos procreats, que lo dot, dotalici y donació feta per noces tornen a aquells dels quals procehiren, o a sos hereus.*»

del privilegi de la *Querimonia*, haventhi ara una demanda judicial per exercitarlo en un cas de insolutumdació. Encara que 'l privilegi sols parla de *parentela*, s'ha entès que hi ha necessitat del requisit de procedencia dels bens. No ha estat objecte de contenció y, per lo tant, de declaració judicial, fins a quin grau de parentela 's pot usar el retracte, semblant esser fins al quart grau; ni tampoch si no utilisantlo 'l més propinque, el pot usar un parent de grau més remot. S'aplica la lley d'Enjuiciament civil.

b) *Carta de gracia.*—Com diu 'l senyor Bertran y Musitu (1), el desempenyant deu retornar la finca tal com la rebé, expressantse açò ab les frases de que si rebé la finca a plaça plena, deu retornarla a plaça plena, y que si la rebé a plaça buida, deu retornarla a plaça buida. En el darrer cas, si fa 'l desempeny abans de la Mare de Deu de Mars, reb l'import de les llevors y dels conreus, essent del recuperador tots los fruits (2), y si fa 'l desempeny desprès d'aquella diada, els fruits es prorrategen o són pel desempenyant ab abono d'alguna quantitat. Quan se tracta d'una casa, lo desempenyant deu avisar al possessor per que 'n cerqui un altre y fer el desempeny a paller buit, ço es abans de Sant Joan del mes de Juny.

c) *Contractes relatius a bestiar y servituts pequaries.*—El contracte de *Gaçalla* es el de soccida ab alguna variant, y gayre bè sempre 's refereix al bestiar boví. L'amo del bestiar el dóna al de les herbes, mitjansant valoració. Es parteixen els guanys, els quals són el major valor de la bestia al esser venuda, y les críes, essent per l'amo de l'herba la llet, els fems y moltes voltes tota la llana quan se tracta de bestiar que 'n té. Si l'animal mor, el valor que se li fixà 's parteix per meitat. Aquest tracte també 's fà respecte al bestiar mulat, però tan sols al terç de ganancies o major valor.

Notable es el *Dret d'apinyorar.*—Si un bestiar es fica en terres del comú d'altre poble, un regidor d'aquest el treu y fa pagar al amo d'ell una quantitat, ajudantse en açò tots els pobles.

Hi ha *prats overts* y *prats tancats*. Aquests són els que tenen per tanca una paret alta y, sobretot, porta. Els demés són *overts* y en ells poden entrar els bestiars, des que les herbes són redallades fins a la Mare de Deu de Mars.

d) *Rotació de cultius.*—Encara en alguns termes de la Vall es conserva l'antigua pràctica de fixarse oficialment aquesta rotació per cada partida, y especialment per les finques que no afronten ab camí públich; essent l'ajuntament qui la fixa.

e) *Edificació de cases y androns.*—Les consuetuts relatives en aquests particulars han sigut donades a conèixer en diversas obres jurídiques, y cal tan sols dir que l'androna s'anomena *carís*, corrupció de *callís*, que era 'l mot abans usat.

(1) *El derecho especial del Valle de Arán*, p. 76.
(2) D'aquesta manera s'ha de tenir per rectificat lo que diu 'l Sr. Bertrán y Musitu.

A LES RIBERES DEL TORT, DEL NOGUERA RIBAGORSANA Y FLAMISSELL Y PART MÉS ALTA DE LA RIBERA DEL NOGUERA PALLARESA

Capítols matrimonials.

a) *Pacte sobre segones nupcies.*–A qui hagi llegit l'obra d'en Joaquim Costa [1] no causarà extranyesa una costum qu'es la nota característica d'aquestes riberes, en comparació ab les demés encontrades de Catalunya. Abans s'extenía a tot el Pallars. Desaparegué de la Conca de Tremp; avuy no s'estila a la Pobla de Segur, a Gerri ni a Sort, però es forta més amunt y aprop d'aont la trobà aquell illustre escriptor de l'alt Aragó.

Expressió de tal costum la descobrirem en els primers capítols de la centuria XVI, qu'examinarem a la rectoría de Bohí, autorisats por el rector d'Erillavall, y en altres de la mateixa època que vegèrem a la patriarcal casa Coll (avuy Farrero) de Barruera y foren autorisats per un prèbere del mateix lloch.

¿Quina es aquesta tan singular costum? La de que si la dona que s'amarida ab un hereu, o l'home qu'esposa una pobilla, es torna a casar, haventhi fills del primer matrimoni, romangui a la casa del consort premort, conservi l'us de fruit dels bens d'aquest, asseguri 'l dot de la nova esposa y doti als fills que del segon matrimoni tingui, ab bens del consort premort; però açò sempre que'l segon matrimoni sía contret ab consentiment dels parents qu'en els capítols s'expressin. Ademés de l'*honestitatis causa*, aquesta costum té per fonament l'esperit de comunitat qu'existí en aquesta comarca com existeix en les de l'alt Aragó, esperit qu'a voltes encara's manifesta en pactes entre families que no s'uniren pel medi d'un matrimoni. Avuy, que ha desaparegut del baix Pallars, se manté en les riberes del alt Tort, del Ribagorsana y Flamissell per rutinayre habitut y per exigencia d'aquella o aquell que, no essent pobilla o hereu, va a casarse. Molts disgustos ocasiona y a fortes rancunies dóna lloch; mes, mal que'ls notaris desaconsellin son us, aquest se conserva ab tota força. Quan a Barruera, després de llegir els antichs pergamins, demanarem a un brau propietari (bella mostra del pagès montanyench, honrat, treballador, inteligent y ab bona instrucció) si allí encara era servada aytal costum, ens respongué : «Jo, cabaler, a l'any 1874 vaig casarme ab una pobilla y en els capítols fets devant del notari de Pont de Suert, els dos, llavors esdevenidors consorts, ens nomenarem mutuament usdefructuaris dels bens de cascun, y pactarem que, morint ma muller deixant fills, pogués jo, sense perdre l'usdefruit, tornarme a casar una o més vegades, romanint en la casa d'aquella sempre qu'obtingués jo'l permís d'un

(1) *Derecho consuetudinario del Alto Aragón* (1.ª part de la titolada *Derecho consuetudinario y economia popular de España*).

parent dels més propinques d' ella y d' un dels meus, podent assegurar el dot y els aliments de la nova o noves mullers y dels fills que tingués, demunt dels bens de ma primera esposa, y dotar, segons estil del país, als dits fills del segon o ulterior matrimoni; que si jo'm separava de la casa sense haver fet constar que'ls parents m'havíen negat el dit permís, res pogués recobrar del dot o aixobar portat a la primera dona, però que podría recobrarlos en els mateixos plassos y especie en que'ls hagués portat, escayent el primer en el día en que'm separés de la casa, si aquesta separació fos deguda a no obtindre dit permís del parents o per mort de ma esposa sense deixar fills.»

El dit subjecte, després d'havernos referit açò ab gran claretat, ens mostrà els capítols y, dient «Aquí ho veuran tot», afegí : «Donchs bè, jo m'enviudí; vaig demanar permís al més propinque de la difunta y al que ho era més de mi, me'l donaren notarialment per tornarme a casar ab determinada muller, vaig esposarla, asegurantli 'l dot demunt dels bens de la difunta, vaig casarme ab ella y portarla a casa de la difunta; he tingut fills, y ab les rendes que de la casa de la difunta obtinch ab mon treball y ab l'ajuda de Deu, tot marxa bè, la casa prospera, els fills del primer matrimoni pujen drets, ma actual dona treballa per la casa y mos fills del segon matrimoni treballaran tambè per ella en quan puguin agafar l'eyna, el timó de l'arada o dallar y enfemar els prats.»

Prenguerem els capítols, els llegirem y hi trobarem una clàusula final reveladora de la força que, com l'agnació y la gentilitat romanes, té allí la familia y l'autoritat que conserva 'l rector del poble. Es tan notable, que considerem oportuníssim donarla a conèixer. Diu :

«Els contrayents se subjecten al compliment de lo pactat en els presents capítols de la manera més eficàs segons dret, volent qu' un parent dels més consanguiniis de quisqun dels esdevenidors consorts, decideixen les qüestions que se susciten respecte del compliment de tot lo dit, y en cas de desavenencia entre dits parents, decidirà la qüestió el Sr. Pàrroco que avuy es o llavors serà del present lloch de Barruera, a quina decisió queden obligades recíprocament les dues parts.»

¡Notable compromís! Notable l'intervenció que la parentela y fins el vehinat tingué en tots els matrimonis, com ho fan veure moltes escriptures, per exemple, una de l'any 1595, feta a Barruera, en qu'*ella* 's casa ab consentiment de diversos amichs y parents, que ho fan constar en els capítols!

Lluny d'empenedirse de lo tractat, la dona d'aquell excelent vehí de Barruera, poch abans de morir ho refermà en el testament que als 21 de Novembre de l'any 1883 otorgà. En ell diguè :

«En atenció a tenir y quedarme dues filles y un fill de menor etat, dono facultat a mon espós... per que, a fi de desempenyar millor les obligacions de la casa y familia, ab beneplàcit de dos parents en sanch, un de ma casa paternal y un altre de la seva, con-

tragui segones nupcies en la mateixa casa, assegurant el dot de sa segona muller y dotant als fills que tingui, segons pràctica y us del país.»

Aquest testament conté la prova de lo molt que allí, país en que tot esfors es necessari per menjar y no enderrerir els patrimoniets (de grans no n'hi ha cap), s'atèn a les qualitats dels fills, més que a la primogenitura, y una nova demostració de la forsa de la parentela. Les dues coses estan contingudes en la següent clàusula :

«Instituesch hereu universal meu a una de mes filles o fill meu, aquell qu'a judici de mon marit sía més útil y convenient pel bon govern de la casa, y donantse 'l cas de morir mon marit sense haver fet l'elecció, concedesch la mateixa facultat a mos marmessors o als dos parents més pròxims en sanch.»

Frisavam per cerciorarnos a la notaría de Pont de Suert si encara avuy tot açò's consagra notarialment de la mateixa manera, y no ben arribats en aquell centre de riberes, ens deya l'inteligent y estudiós notari D. Damià Gil, ab accent de recarli, que sí; que tot s'estila. En proba de sa contesta, ens donà després una minuta dels més novells capítols, que són de pobilla ab cabaler, fentnos ben avinent que lo mateix se pacta quan l'home es hereu d'un patrimoni y la dona porta al matrimoni allò ab que sos pares la doten, essent en aquest cas la dona qui, al tornarse a casar, romàn en la casa que fou del marit. Es tan expressiva y clara la redacció donada als pactes per dit notari, que per nota 'ls transcrivim (1).

b) *Altres pactes.* – Apart d'açò 's troben detalls tan particulars com el de que *lo vestit negre de la contrayenta serà pagat a mitjes per els dos contrac-*

(1) «Los futuros consortes A y B se obligan á nombrar por heredero de los bienes que dejarán al morir al hijo ó hija de su proyectado enlace que cada uno querrá elegir, reservándose las circunstancias de la institución; para el caso de morir uno de ambos sin haber hecho dicho nombramiento, nombran por herederos de los propios bienes al hijo ó hija de su futuro matrimonio que eligirá el más viviente, con las condiciones que le acomodaren; y caso de fallecer el más viviente sin practicar tal elección, podrían practicarla de los bienes de ambos un pariente de los más consanguíneos de cada uno con las condiciones que bien les parecieren, siendo preferidos los de mayor edad entre los que se hallaren en un mismo grado, con exclusión de los parientes que residieren fuera de las provincias de Lérida y Huesca.»

«Los propios A y B se nombran mutuamente usufructuarios de todos los bienes muebles é inmuebles que dejarán el día de su muerte, con tal que el superviviente guardare viudedad; advirtiendo que el A podría pasar á segundo matrimonio con prórroga de tal usufructo si tenía algún hijo que entonces viviere y obtenía al efecto el permiso de los parientes que se mencionan en la cláusula ó capítulo próximo que antecede; pudiendo también en su caso asegurar la dote y alimentos de la mujer con que casare con hipoteca sobre cualesquiera de las fincas que la B hubiere dejado, ó, mejor dicho, sobre todas y cada una de las fincas que la B hubiere dejado, y debiendo los hijos de su segundo matrimonio ser mantenidos y dotados al poder de la casa de ésta, pactando además que si el A enviudare y se separase de la casa de la B de una manera definitiva, teniendo algún hijo, sin acreditar que los parientes le habían denegado dicho permiso, nada podría recobrar de las dos mil pesetas de su aixobar; así como teniendo un hijo recobraría la mitad, teniendo dos la tercera parte, pero nada teniendo tres ó más, si la tal separación fuese por haberle sido denegado el susodicho permiso para casarse con quien él propusiere; y que si el A enviudare y no teniendo hijo alguno se separase absolutamente de la casa de la B, perdería el usufructo sobre los bienes de ésta, pero recobraría dichas dos mil pesetas en los mismos plazos y forma estipulados para la entrega, vencedero el primer día de la separación.»

tants, s'invertirà en ell una determinada quantitat y que quedarà de propietat del consort supervivent.

En documents de les centuries XVI y comensament de la XVII, al dot de la dóna encara se l'anomena *axobar* o *exovar* (més de la segona manera). Es constitueix part en metàlich (*diner*) y lo demés en efectes agrícols (*dinades*) (1), devent esser bones y portades a la casa del marit. Servesquen d'exemple uns capítols fets a Durro en 5 de Desembre de 1565, en els quals se llegeix :

«Item stat convingut entre les dites parts que lo sobre dit dot y en nom de dot y exovar en dita casa de Duran de Durro, la suma de noranta lliures barceloneses, dotze lliures en bona moneda corrent, y les altres en dinades, bones, rebedores, portadores, comenadores, y si entre ells nossen podian abenir, que sie conegut per dos amichs de quisquna de les parts.»

En molts capítols es consigna que : «dinés sien retornats per dinés y dinades per dinades».

Encara avuy açò s'estila, consistint comunment les dinades en bedells.

L'escreix s'anomenava *spoli* y 's prometía a la nuvia *per sa loable* virginitat. Avuy, ab el nom de *esponsalicio* 's constitueix com aument de dot, quan qui'l promet té bens per hipotecar.

Res de particular tenen els heretaments que 's fan en aquestes encontrades. Els otorgats a favor del fill que's casa contenen la condició resolutoria pel cas de mort sense fills, o ab tals que no arribin a la etat de testar, y el donador es reserva la facultat d'enajenar a títol onerós. També 's consigna la de dotar als demés fills cuidantlos entre tant, expressantse que açò es facultatiu del donador y que, mort ell, serà obligació pel donatari.

Mal que'ls notaris advertesquen a les parts de la nulitat de la renuncia a la llegítima en vida dels pares, aquestos fan sempre fer aytal renuncia al fill o filla a qui doten.

Es pacta l'usdefruit mutuu sense fiança; però que'l consort supervivent no'l gosarà respecte de quant no continui en l'inventari que forçosament deurà pendre.

Si la viuda ix de la casa de son marit, pert l'usdefruit. Això 's pacta afegint que llavors recuperarà son dot.

Finalment, se consigna una reversió parcial del dot pel cas de no haver fills, però com mera voluntat de la nuvia, no com obligació imposada per sos pares. No cal dir que la reversió no té lloch mentres visqui y sia viudo 'l marit, puig queda anomenat usdefructuari.

CONTRACTE DE DACIÓ PERSONAL.

S'estilava molt quan l'assil de Caldes de Bohí (avuy establiment explo-

(1) En uns capítols del 1595 es diu *dinerades*. En tots els demés, *dinades*.

tat per un particular) romanía en les mans del Bisbe d'Urgell. L'home viudo sense fills o fadrí vell a qui esporuguía l'idea de l'isolament y l'abandon, es donava ab sos cabals al dit assil, ab l'obligació de treballar; de fer la feyna de *donat*, mentres pogués. L'assil contreya la de mantíndrel y atèndrel bo y malalt. Finsací sembla que aquest contracte ho era de mer *vitalici*, però tenía la particularitat de qu'en tant l'home *donat* passava a esser de l'assil, com que aquest se feya seva qualsevulga cosa que per qualsevol títol o causa adquirís el *donat*.

També s'estilava y s'estila, encara, aquest contracte (que's fa devant de notari) *donantse* a un particular, ab totes les variants de que parla Joaquim Costa (1) ab referencia als partits aragonesos de Jaca y Boltanya y també als de Benabarre, Barbastre y Osca.

Contractació relativa a la Propietat.

a) *Carta de gracia.*—Com a tot arreu, y potser més qu'enlloch, serveix per disfressa de la usura. Se l'hi afegeixen pactes onerosíssims; el de fadiga a favor de l'adquirent pel cas de vendres l'otorgant de la carta de gracia el dret de redimir, y per el d'haver redimit y vendre la finca abans dels dos anys de la redenció, no per lo que un terçer en dongui, y sí per allò qu'estimin dos pèrits nomenats un per quiscuna part, y un terç nomenat de comú acord en cas de discordia.

En les cartes de gracia de prats, el comprador es reservava la primera herba. Aquesta reserva ja no està en us, y en son lloch es posa la prevenció de que s'hagi de redimir abans de la Mare de Deu de Mars. Tractantse d'altres terres, es posa *que's quitin quan vulgui lo venedor*, però que la collita pendent serà del comprador, y que si la terra des l'última collita tan sols ha sigut llaurada y femada, el comprador deurà esser indemnisat pel venedor-rediment de les despeses de llaurar y femar, o bé que tan sols podrà ferse la redenció durant el mes d'agost de qualsevol dels anys pactats per la redenció.

b) *Contractes relatius a bestiar.*—Ja no s'estila gayre lo de *mitjenca plana* per les vaques. Tots els guanys (cries, llet, sobrepuig del preu de la vaca respecte del valor que se li fixa al fer el tracte) són a mitjes per l'amo del bestiar y pel de les herbes. Qui pren l'animal el pot vendre tot seguit, partintho tot, enclós el valor primitiu assenyalat a la vaca.

(1) *Derecho consuetudinario y economía popular de España*, t. I, p. 245.

SECCIÓ LITERARIA

LA "LETRA DE REYALS CUSTUMS" DEL PETRARCA, per E. Moliné y Brasés.

La primera referencia al present manuscrit ha sigut publicada per en J. Massó y Torrents (1) al fer la descripció del volum que conté en primer lloch les *Crónicas de mestre Rodrigo Archabisbe de Toledo*, y a continuació la obreta que ara editem per primera vegada. El volum té 62 folis no numerats, de 187 × 133 m/m, escrits sobre paper ab lletra del xv[en] segle, ab caplletres o *capvives* sobriament ornades y de color vermell, lo mateix que alguns epígrafs. La crónica ocupa els 48 primers folis y des del verso del 49 fins al del 62 s'hi troba aquesta versió catalana de la famosa carta del Petrarca al gran senescal del Rey Lluis de Nàpols. Fins no fa gayres mesos aquest tomet, relligat modernament ab pergamí, formava part de la Biblioteca-Museu de don Baldiri Carreras; avuy se troba ab altres joyes bibliogràfiques en els prestatges de la jove y ja riquíssima Biblioteca Nacional Catalana.

La importancia de la present edició queda demostrada no sols retrayent el nom excels del Petrarca, de qui avuy per primera vegada 's publica una obra girada al català (2), sinó fent notar que may fins ara s'havía estampat en llengua hispànica cap de les moltes epístoles compostes en llatí pel llorejat poeta de Florensa. Aquesta *Letra de reyals custums* es la única d'elles que s'ha traduit a dues de dites llengües, car a més de la present versió 's coneix la castellana «Letra de reales costumbres o carta enviada a Mossen Nicolao, privado del Rey de Nápoles», que 's guarda manuscrita en la Biblioteca Nacional de Madrid (3).

(1) *Historiografía de Catalunya en català durant l'època nacional* (*Extrait de la «Revue Hispanique», tome XV*).-New York-París, 1906, p. 110.-No mereix esser retreta l' altra referencia al mateix volum continguda en la *Noticia de los objetos artísticos y bibliográficos etc.* (Barcelona, 1849) de l'antich posseidor. No més direm, pera deixar ben fixada la serietat del catàlech, que no menciona la *Letra de reyals custums* y que infiltra ansies violentes al bon lector ab aquesta nota marginal plena de promeses y revelacions : *Manuscrito apreciable del siglo XI.*

(2) Proclamem aquesta prioritat adhuc recordant el trasllat català de la historia de Valter y Griselda atribuída al Petrarca per en M. Aguiló y en A. Bulbena en ses respectives edicions (1883 y 1891), opinió rectificada pel derrer editor, en R. Miquel y Planas (1905). No sabien els dos primers que aquella historia fou arromançada per en Joan Bocacci trayentla d'un fet cert que 's troba explicat en l'antich manuscrit francès *Le parement des dames.* Bocacci la inclogué en son *Decamerone* (novela X[a] de la jornada X[a]) aont ab tant gust la llegí 'l Petrarca, que tot seguit la traduí al llatí en elegant versió que envià al mateix autor dientli : «al qui 'm pregunti si aquesta relació es històrica o fabulosa, li contestaré : *penes auctorem meum scilicet Joannem sit.* Axís, donchs, la bella versió d'en Bernat Metge no 's pot considerar que ho sía d'una obra del Petrarca, tot y essent feta sobre la traducció llatina d'aquest.

(3) Gallardo : *Ensayo*, t. II, apèndix p. 128.

La *Letra de reyals custums* fou tramesa per misser Francesch Petrarca a mossen Nicolau Adzerol (Acciaiuoli) en circunstancies ben notables pera la vida d'aquest y dels reys de Nàpols. La Reyna Joana de Nàpols, desprès de morir escanyat son marit Andreu, germà del rey d'Hungria, se vegé perseguida per aquest y, fugint de son reyalme, s'aculli a la cort pontificia d'Avinyó, aon el Papa autorisà son matrimoni ab Lluis fill del princep Felip de Tarent y de Catarina de Valois. El negociador d'aquest matrimoni fou Nicolau Acciaiuoli, nat a Florensa l'any 1310 y pertanyent a la familia y companyia florentina d'aquest nom, que junt ab els Bardi, Bonaccorsi y Peruzzi dominaren la banca y 'l comers de Italia y l'Orient durant el sigle XIV. Els Acciaiuoli tenien llur casa principal a Florensa y les sucursals a Nàpols, Barletta, Clarensa y 'ls principals mercats de Llevant y Barbaria. A les riqueses se 'ls juntaren els honors provinents de les manlleutes y altres favors que d'elles ne rebien els sobirans. Immenses possessions en tota la Italia y 'ls càrrechs de conseller, veguer, tresorer, camarlench y justicier eren disfrutats per parents y associats d'en Nicolau, quan aquest ple de joventut y d'ambició se traslladà a Nàpols; alli adquirí la valiosa amistat de la esmentada Catarina de Valois, emperatriu *in partibus* de Constantinopla, a qui auxiliava en ses necessitats econòmiques, devenint son conseller y son amant preferit, si hem de creure als contemporanis (1). Llargues y impropies d'esser aquí retretes foren les contingencies favorables y contraries de la curta campanya seguida ab prou fatigues pels reyals consorts Lluis y Joana, pera reconquistar llur reyalme, lo que lograren al fi gracies al favor decidit del Papa y a la acció política d'en Nicolau Acciaiuoli, que fou nombrat gran senescal del Regne en premi de tants treballs y de sa ferma adhesió. La invasió del Rey d'Hungria havia començat en 1348 y 'l 10 de Janer de 1352 se firmava la pau.

En Francesch Petrarca havía fet coneixença ab en Nicolau durant sa estada en la cort pontificia d'Avinyó y en conservà durant tota la vida una amistat que sols pogué refredar l'alé glassat dels anys, deduintse d'alguna de ses derreres lletres que, al cap-de-vall, la desilusió s'havia apoderat de son esperit. ¡No n'hi havia poca de diferencia entre 'l temps en que 'l senescal convidava al poeta a residir vora la cort napolitana y prometia alsar per ell un nou Parnás entre Salern y 'l Vesubi, y aquella darrera època en que'l desengany per favors esperats y no rebuts feya dir al Petrarca (*Lettera a Francesco Neri*) : «aquest home tant poderós no's recorda de sa primera entrada a Nàpols com a senzill traficant y seguit d'un sol criat»!

(1) De la historia dels Acciaiuoli ne dóna interessants detalls GEORGES IVER en sa obra *Le commerce et les marchands dans l'Italie Méridionale au XIII et au XIV siècles* (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome; fasc. 88.-Paris, 1903). L'Iver recomana pera estudiar la historia dels Acciaiuoli les obres de VILLANI, DELLA MARRA, SERMARTELLI y per la especial d'en Nicolau 'ls llibres de PALMIERI (*Vita Nicolai Acciaiuoli*), MURATORI (*Scriptores, XIII*) y FANFANI (*Vita del gran Siniscalco Niccolo Acciaiuoli*.-Firenze, 1883).

Restituits en llur soli 'ls sobirans de Nàpols, el Petrarca endreçà al gran Senescal, son amich, la *Letra de Reyals custums*, que es una síntesi de tot lo que havien dit els escriptors antichs y contemporanis sobre la educació del príncep, tema que donava materia abundant a tots els tractadistes polítichs; mes aquestos no sabien comunicar al llur treball l'escalf de lírica declamació que's despren d'aquesta carta en llatí escrita per l'altíssim poeta dels *Triomphi* y traduida al català per escriptor anònim, que devia, com en Francesch Alegre, «pensar gran servici fer a tota aquella nostrada multitut qui, la latina lengua ignorant, dit libre legir cessa» (1).

Renunciem a fer un anàlisi del contingut de la *Letra*; sols hem evocat l'ambent y circunstancies en que fou escrita, pera publicarla íntegra y escrupulosament per primera vegada, ab lo que recaptem la benevolensa dels amants dels vells textes catalans, entre 'ls quals en aquest cas especial citarem l'infatigable Artur Farinelli, eruditíssim de la influencia dels grans autors italians a Espanya, qui deprés de llegir aquest text podrà afegir una noteta més a son llibre magistral *Sulla fortuna del Petrarca in Ispagna nel quattrocento* (2).

[F. 49 v.] LETRA DE REYALS CUSTUMS TREMESA PER MISSER FRANCESCH PETRARCHA A MOSSEN NICHOLAU ADZEROL SENESCHAL DEL REGNA DE NAPOLLS PER LO REY FILL DEL PRINCEP DE TARANTO E MARIT SEGON DE LA REYNA JOHANA APRES QUELL DIT REY E REYNA PERSEGUITS PER SOS BARONS AGUEREN A DERENCLIR NAPOLLS HE FUGIR EN PROHENÇE E PUYS VICTORIOSAMENT TORNAREN EN NAPOLLS E COBRAREN SON REGNA LO QUAL EN LO CAS QUE FEU LA DITA LETRA POSSEHIREN EN PACIFFICA PAU APRES LAGUEREN RECOBRAT.

[F. 50] Egregi Baro. Ja veig que a la fi la fe venç infealtat, e desleyaltat e la ffranquesa, avaritia e humilitat, superbia e oy fa loch a caritat, e desesperacio a esperança e ja sots lo mal de veritat trenchada es la perseverant falcia e mentirosa obstinacio e durea dels contrestants a ta intencio. Guerra es inmortal entre enveya e gloria, entre malvestat he virtut. Empero gracies sien fetes a aquell qui es Senyor de virtut e Rey de gloria qui al present vençuda la part del tot mala, la totalment bona a triumphat e guanyat, jatsia soven veiam lo contrari : are us veu que la altesa del molt glorios Rey de Sicilia, confusa tota enveya haura les honors que li eren neguades e los peccadors e con-
[F. 50 v.] trestadors veents ho se n dolran e s vexeran mostrant llur intrinsecha furor ab estren] [yiment de dents e per magresa de viceral corrompiment. E lo Rey molt pus poderos e pus clar e pus reposat e alegra que en temps passats estant en la reyal cadira de son avi, gitades nuvols de tristor e pluge de lagremes de Italia, esclarira la nostra partida de lengua latina ab ça cara e corona estellant restituint al regna la pau que li era tolta e als pobles lo repos desigat en que tu mostraras al mon ton notori enginy segons as fet en lo passat e tant e mes al present, quant de maior laor es justament e temprada regir lo regna que guanyar e aconseguirlo beneventuradament. Certament ara es temps que cuyles totes les virtuts e forçes de ton coratge e que t aparelles a grans e infinits

(1) Prefaci del *Translat de la primera púnica de Leonart Areti*, Ms. del xv^en segle, recòndit en la mateixa Biblioteca Carreras.

(2) Torino. E. Loescher; 1904.

negocis si tu as res de reyal custum. Tots tos passats treballs son no res si lexes los molts qui
[F. 51] encare t romanen, la tua] [gran gloria requira en tot esser darrera la tua ma. Ja veem com altament e magniffica as batallat contra la fortuna adversa e t veem vençedor. Mas guarde t, que soven la fortuna encara que sia vençuda retorna pus mansa en son esguart e pus suau, quasi resplendent ab elm o cuberta daurada. Tu as vencut la adversa, guarde t ara car la prospera torna en encontrada guerra. E no t cuydes que per ço com ha mudat armes te sia mudat l enamich, ans tens mester que t arreus de novelles armes e no t pençes haver meyns affer per ço com l enamich es pus blan e pus suau, ans sies cert que la guerra es pus ganosa quant la crehença es ab legots o affabilitats combatuda. En lo destret de la fortuna adversa havem vist com altament t est manat he
[F. 51 v.] haut. Ara veurem com te hauras en l ampla de la fortuna] [prospera, car molts en tribulacions e lochs secrets an resistits sens cansament que cansaven en batalla campal, e molts qui foren en lurs adversitats forts, foren per la fortuna prospera derrotats. Anibal fou vençador en la batalla de Cannes e puys con ague axivernat en Capua, en manias delicats, dormir reposat, ab bayns plasents, oci e lutxuria, fou vençut en batalla per martell, e la ardor encesa per lo glas del riu de Trebia, hon primer havia agut victoria en Lombardia, fon apagada en Capua per la calor dels bayns e altres delits, e soven es la pau pus perillosa que la guerra e a molt(s) virtuosos a nogut (lo seu) exercici la qual s es per oci o repos amagada a vegades del tot perduda e afflaquida per tal
[F. 52] com en loch dell adversari per lo qual virtut se mostrave e s esforçave, an succehit] [delitaments. E a la veritat no pot esser al hom guerra pus fort e greu que la que es ab ses propies custumes e coratge, car lavores hi pot haver meyns treves, pus la guerra es tota dins lo mur, ço es dins l om matex. E aquesta guerra flaque de batalles acostumen, la qual vinent ab mantell de pau a maior gosar (convida) que quant ve ab bacinets armada. E lexant molts eximplis de gents, pau e tranquilitat amança los romans no amançats ho trenchats james per batalla e vençador(s) de totes les gents. E segons alcuns dolorosament an escrits, los delits vençens los romans vençedos, han venyat lo mon vençut per ells. E aço paria preveura Sipio, hom reputat altament bo per tot lo Sanat de Roma, com de son poder vedava la destrucció de Cartanya, jatçia contra lo acort del
[F. 52 v.] molt savi veyll Catho, e no ho ve] [dave Sipio per ço que meyns mal li volgues que altri o mas per dupte, segons diu Avenus Florus, que perduda los romans la pahor de Cartanya llur enamiga, la ciutat de Roma no comensas donarse a dalits e repos, e Deu agues volgut que l consell de Sipio fos estat seguit. E mellor fora fos romasa guerra dels romans ab llurs enemichs e ab Cartanya que ab lurs propis vicis e delits, car certament en millor estament serien los fets de Roma. E segons yo creu aguera agudes meyns batalles e pus continents victories. E si m demanes perque aço com molts pens sien o seran als qualls par ja temps de repos pus t a portat a aprosperitat de fortuna, sapies mi esser de diversa intencio a ells. E dich que a tu e a tots los grans homens una deu esser la fi de la vida e del trebayll e tostemps devem esser en guerra de enamich visible o in-
[F. 53] visible. E veges mes avant quant] [discort yo de comuna opinio car dicte d açi avant sentras doble treball mes que en lo temps passat e t en alegraras. James no t fou mester lavarte ab tant esforç e lo coratge de esser en tu sobrepuiar si mateix, car vengut est als sobirans combatiments. E axi entena tot lo mon quin e quan gran est estat en cascuna fortuna, ço es adversa e prospera, e no tu solament mas aquells qui saguexen tots conseylls. Tu as Rey veyll de seyn o de ayns jove, ab lo qual est estat gitat e derrocat en terra e en mar, lo qual forçant la fortuna has aduyt per molts cahiments a la altesa del estament humanal. Mostreli per quins graus es muntat en aquesta reyal altesa he ab quin saber s i deu refermar. Ja nos deu esforçar de puiar pus alt mas que per fet prova si no esser indigne del estament en que es e que l septre hereditari reyal no li era degut
[F: 53 v.] mes per] [deuta de sanch que per sa inopia virtut. Car la senyoria no fa l om mas mostrenlo e amoneste l que sapia meyns esser merexer esser nat Rey que esser fet Rey, car lo primer es per fortuna, lo segon es per merits. Ensenyali que honra Deu am sa terra, serva justicia sens la qual lo Regna, jatçia rich e opulent, no pot estar. Aprenga que negun acte v(i)olent no pot esser de longa durada, e millor e molt pus segur es al Rey esser amat que temut. Acustum no desigar sino bona anima, bon seny e bona pença, e que no esper sino bona fama e no tema sino de son cor. Pens que com pus alt es, pus clarament es vist e menys se pot amagar ço que fa, e com maior poder ha, meyns ha licencia de abusarne. Sapia lo Rey no deura mes defarir dell poble per abit que

[F. 54] per custums, estudiu pertirse de totes estremitats per egual espay, seguint la virtut] [situada en mig. Scus ell prodigalitat e luynse de avaricia, car la primera consuma les riqueses e la segona la gloria e honor. Sia conservador e amador de sa fama propria e mes de sa honor. Sia avar de temps guardant que no perde temps. Sia larch de moneda e tostemps haia en lo cor la resposta de savi emperador animosa dient sino voler or mas voler senyoria als qui van, mes am sos vassals esser richs que l fisch. E sapia que Rey de rich regne no pot esser pobre. E recortli de les calamitats, miseries e traballs que la mesquina terra sua a soffertes aquest(s) temps passats e la donchs se reput beneventurat e que ha complit son vot e voler. Es reput vertaderament Rey com les miseries en sa terra meses per crims d altres n aura gitades o depertides per sa virtut propia e haura
[F. 54 v.] restituits los dampnatges, reparats los denotaments, ferma] [da pau, opresa tota tirania e tornada libertat en sa terra. Mete s en lo cor amarlos, que senyoreyar a cor amant creix la amor, e (no) pot esser regne pus perillos o incert que senyoreyar als qui no l volen. James no ixque del cor del teu Rey la reyal doctrina de Salusti dient que gens d armes o tresors no son deffencio del regne mas los amichs, tals empero que no sien a amor forçats per armes ne hauts per diners, mas per beniffets, merits e fe. E segueixse que lo Rey deu viure ab los seus en concordia, car per concordia crexen e s augmenten les coses poques, e per discordia se perden e s destrovexen les grans. Exemple de March Agripa dient : Trebal molt per la dita concordia per la qual sera a cascun fora companyo amich e bon Rey. E apres Deu e virtut siali la pus cara cosa amistat e lo que una vegada
[F. 55] aura fe(t) digne de sa amistat nol] [git de negun consell seu. E seguint lo consell de Senecha totes les coses acord ab aquell que sapia son amich. Mas primerament acord del amich e comfiu ne molt, mas no de molts. Estudiu que sapia dicernir l amich del legoter ho ficte enemich, placienli vertaderes laors, estimols e punicions de virtuts. Avorresch a legoters axi com veri, no sia leuger en pendre amistats mas pus tart des que les haura preses les leix, e si possible es no les lex james, e si les ha lexat no u fassa percipitament com se diu en l antich proverbi. Descusa e no squis la amistat e tengue per ferm que segons ell es amich dels altres axi los altres li seran amichs. No s fenya esser amat d elgu que ell no am, segons sol esser error dels grans senyors. E
[F. 55 v.] deuen guardar que les voluntats de cascuns son fort liures e no sofferan jou d altri] [en qui axi matex volent coneguen. E amor no pot james esser forçade sino per amor e per aquela es forçada pus la conegua en l altre ne no haia neguna sospita de mal en lo amich antich e no tregua improvisament o sens causa a algu. Git de si suspites. No par la orella a acusadors o mals mescladors d altres, e si y perseveren ab partinacia, reprengue ls ne encare la ponescha sino s en lexen. Peraule es del Emperador que l princep qui los deladors o mal mescladors no castigua a ssi irrita. Lo gran Alexandre jatçia jove e molt poderos senyor meynspresa un acusador ab molt bona e gran fiança e esdevench li n be segons davia, car com estant malalt degues pendra per medicina un abeuratge a ell aparellat per Phalip metge seu, rebe letres de Permenio en les quals l amonestaven
[F. 56] que Falip metge corromput] [ab molts dons per Dari enemich seu li havia promes que l faria morir, axi que guardas sos aguayts e son mortal abeuratge; les quals letres legi Alexandre e cela tro que entrat lo metge ell hac begut lo abeuratge. E la donchs gira los ulls al metge e li liura les letres de la acusacio. Empero feya tart e inutilment si vera fos, mas assats les li dona tost e be pus la acusacio era falça. Meynspreu los mals perlants e almenys per calament e los reprengue e ls mostre que han mentit recordantli ço quell emperador Octovia escrivia (a) Tiberi dient que no s devia enfellonir que algu parlas mal dell car prou era que algu no li pogues mal fer, en altra manera mes aventatge hauria l om que deu al qual jatsia no s puxa acostar injuria o offensa, empero soven l assaia hom de injuriar de paraule. Donchs lo teu Rey empre e exercescha la
[F. 56 v.] pença e les orelles en aço en que no solament es loada la pasciencia del gran Emperador mas de Pompey gran e sollempne ciutada de Roma e del Rey de Parcia e de Pisistrat tiran de Athenes. No s agreuge lo teu Rey si alguns judiquen saber sos secrets, mas ell nos cur saber los secrets d altri, car de veleros cor proceheix no curar de tals coses, e lo contrari es en cascun cars pocha confiança. Mes avant façe lo teu Rey que sia tal com volria esser reputat per les gents. E la donchs no volra res seu esser amagat ho secret ne mes se guardara que u veia son enemich que son amich, ne curara mes de sa deliberacio en son consell que l testimoni dels qui mal li volen. E ab aytal confiança feu menar Sipio les aspres dels cartaginesos per les hosts del romans e ab semblant mag-

[F. 57] nanimitat Julius Cesar] [solta Domici pres, gran cavaller de Pompey, enemich seu e la manera
fugitive meynspresa e no se n cura qui sabia molts secrets seus. E encara que una vegada agues
trobades escriptures hon eren los secrets de sos enemichs, crema ls e no volch que s ligissen. E
no s pens lo Rey que solament o a la ventura li sia posat en son titol serenisimo e molt clar ; mas
per tal que en lo seu coratge proisme a Deu e pus alt que totes humanes passions, no puxa puyar
negun nuvol de dolor ne algun plor de tristor ne algun glas de plor ne fum algun de mals desigs
terranals.

Sapia que ira en princep es fort letge cosa e nomenar solament crueltat en Rey es cosa inlicita
e peccat. E tant piyor com ha sots si mes maneras de noure que altri, e sente esser veritat ço que
[F. 57 v.] dix Senecha en sa segona tragedia : Tot regna es sots mayor regne. E axi levada] [tota ira e temor
se rete comu a sos sotmesos e tot (ço) que ells ordonara, esper aximateix en si de la ma de son su-
perior, ço es de Deu. Superbia e enveya no hage, que son vicis no de Rey mas de gent comuna. Qui-
na raho ha lo Rey de haver superbia al qual Deu ha fet tant be e es deutor de ten grans bens a
Deu tot poderos creador seu, o com pot haver envega lo qui no veu sobre si negu e veu si mateix
sobre tots? Tengue lo teu Rey que veritat li deu esser fundament de tota fe, e que al qui diu fal-
çies esdeve que no l creu hom de les veritats, e grans veritats se gasten ab pocha falcia, e axi si
desige que hom lo crega, prenga en custum tostemps perlar veritat. E axi acustum sa lengua que
no sapia mentir, car no pot esser pus absurda cosa ne pus perillosa que Rey mentidor sots lo qual la
[F. 58] cosa publicha de son] [regna incerta e tremolosa per ses falcies haura a vecillar. Molt deu esser
estable e ferma la paraula d aquell en lo qual es fondada la esperança e seguretat de tants pobles e
james no deu mentir als altres, al qual es mester, si ferse pot, que negun no li mente. E perque se-
ria legoter lo qui no deu haver pahor ne deu esperar haver res d altri, les quals dues coses me pa-
ren propris agullons de legoteria. Gartse encara que no lou si mateix a negu, ne s enfelonescha, car
no esta be al Rey qui ab son sol esguart pot espantar, e stant reposat se pot venyar. E es la pus
nobla valença que esser puxa. Guartse axi mateix de alegrarse maçe sobre manera guardant les
occupacions inmortals del regiment de son regne, no ten poch se deu entristir si gorde les grans
honors, e la divinal magnifficencia que ha en si. No s nec a negu car Deus l a fet nexer no pera si
[F. 58 v.] solament mes per la cosa pub] [lica. E sapia que tota hora fa sos fets quant ajuda a sos sostme-
sos. Tempra la rigor de la justicia ab egualtat e la crueltat sia mesclada ab clemencia. E la pru-
dencia sia ab alegria (e) ab madurea. E la seguretat ab ajustament. En la temprança haia plers, en la
leugeresa actoritat. En lo conseyll fe, en juy libertat, en riure tarditat, en lo seure manera. En lo
anar, gravitat. Haia esperons en renumerar, fe en punir. Sia en renumerar ardent e peresos en
punir. Fira son enemich ab care alegra e son ciutada, si u merex, ab trista care. E per eximpli del
gran princep los delictes de sos sotmesos li sien axi com naffres propries que no s poden guarir
sino son tocades e curades. E segons diu Titu Livi deolo ponir ab gemechs e lagremes axi com
si talas ses entramenes. E mete s al cor que ell deu esser del tot semblant a Deu per misericordia
[F. 59] e que del tot erraren los philosoffs qui negaren misericor] [dia e la dempnaren. Magnanimitat es
propia virtut dels Reys, sens la qual no son dignes haver regne o nom de Rey. E si humanitat
natura es del hom e no virtut, si no la ha mes en cosa no acustumada que vici, mas pertayn mes hu-
manitat a Rey que a altri per tal com sobrepuya los altres ell qui te entre los homens lo primer
loch. Deu haver castedat lo princep, la qual es bella en tots los homens, mas en Rey ha singula-
ritat de bellesa. Res no es pus bell que Rey cast ne pus leix que Rey lutxurios. Gratitut es me-
moria de serveys e de beneffficis; solen haver(la) los muts animals, e es leia cosa si fall als ho-
mens. Es ver que als homens es hornament e bellesa e ajuda al Rey. E ingratitut sol corrompre
los nervis e força del Regne per tal com cascu ha peresa de servir als qui obliden los benifficis
[F. 59 v.] complir de los qui perexen la pregonesa] [sens fons del ingrat coratge. A la fi com fers Rey que
es ple de honor coratgosa e de carrech honrat, e lo que avans era ffranch e liura sapia que des
que es fet Rey ha presa servitut trebellosa, sollicita e honesta, sots la qual sia libertat de la cosa
publicha. E d alli avant ha a viura per esser eximpli a altres. Car per eximpli dels Reys se rege-
xen los regnes, e les errades del poble solen exir de les custumes dels senyors e regidos. Lo Rey
no deu voler propri a si sino lo ceptra e la corona e ço que d aquells hix, ço es la salut de tots sos
sotmesos, gloriosa mas difficil e de molts caps semblant a la stip de Erchules, a la qual nexen molts

caps per agu(a)ltat. Haia lo Rey agudesa deguda al engiyn, e vergonya deguda a sa edat, e virtut a son linatge e a son reyal estament. Tengua maguestat pertanyent. Meynspreu porpra, pedres precioses
[F. 60] e delits trahentse escarn de totes les coses terrenals e de aquelles se] [marvell. Haia per reyal exercici segons ho son armes, cavals, los arreus de son palau en pau e guerra e totes coses. Seguescha en son regnat les arts e maneras dels romans, que son servar manera en la pau per donar als sotmesos e gastar e afflaquir los soperbiosos. A la fi sapia la present vida esser tallrill (?) de gran perill, e treball no a joch o pler, ne a repos pereos, no a vill delit, ne per alle donat per Deu als homens, sino que ab petit e breu merit se obrera cami a la eternal gloria e materia a fama perpetual. E axi altre vegada mostre s avinent a apendra; ab gran voler lige e hoge los notables fets dels antichs princeps illustres, axi continuament en memoria ço que aquell princep magniffich lo derrer Sipio Affricha, destrovidor de les ciutats enemigues, feu e serva en les hosts sobra çamora, que en apres
[F. 60 v.] fou eximpli de gitar diciplina a molts romans princeps, que axi com aquell] [gita de les hosts totes maneres de dalits e d avol lutxuria, axi lo teu Rey git de ses ciutats tots instruments de lutxuria e corregescha les costums de les gents que per gran plaer se son affolades, e sens aço no haia esperança no solament de victoria mes ne de salut. E aço per eximpli seu haie del dit princep e d altres coses per les quals se façe hom acabat e perfet. E tants noms d omens insignes per virtuts com trobara esser estats ans d ells, tants ne sapia a ell donats per mestres de sa vida e per endressadors seus a gloria. E sovene s que ls nobles coratges tant los encenen eximplis com dons, e tant paraules com estatues posades en memoria dels antichs. Gran perler es com hom pot agualar si mateix als antichs, qui son loats, e bella enveia es la que s pren de virtut. E no m cal perdre temps en enquerir d altres antichs, car eximpli notable no entich mas fresch e de totes virtuts si ja jo no m
[F. 61] enguan per amor ha lo] [teu Rey devant sos ulls ço es son oncle lo Rey Rubert, divinal e illustra, la mort molt dampnosa del qual declara quant era sa vida proffitosa al Regne. Mir aquell e conform si mateix segons la regla d aquell. Contemple si en quell noble spill aquell era savi, magnanim, suau e Rey dels Reys; axi com per edat lo segueix e per sanch, axi l seguescha per custums e coratge. Moltes vegades voler resemblar als bons d enteniment e engiyn es estat proffitos, axi com voler resemblar altres coses ja deu esser reputat bo lo qui estudia resemblar al bo. Moltes coses he dites, mas a la veritat poques son, atesa la magnitut dels affers, e mes son encara les coses qui y resten a dir. E tu molt noble Baro sents e saps que totes (son als) carrechs de tos muscles. Empero a la gran amor res no y es difficil o greu sino no esser amat. Aço no pots dir tu qui es del tot cert de la
[F. 61 v.] amor e juhi de ton criat e duch e cap e guia de sos] [consells ne son pus agradables, Chiron (a) Achilles, ne Palamnus a Enea, ne Philotes a Erchules, ne Leli a Sipio Affricha, que tu est al teu Rey. E donchs acaba ço que as començat, car la caritat porta tot treball e la amor venç totes coses. E aximateix qui vol part de la honor e gloria, raho es que port sa part dels pensaments e carrechs. Les coses grans a costar han. L or se cava de be pregon de la terra e les espicies se porten de luyn. L encenç se cull dels arbres qui(l) suen en sabe. En Sidonia se pesquen les murices. Lo vori se ha en India e les perles en la mar de Otsena ab gran difficultat. Ab gran difficultat se han totes les grans coses e precioses. E la veritat, que entre totes les coses es molt preciosa, no (se) obte leugerament. Bona fama es pus resplendent que or, la qual ab gran estudi se denega e gran diligencia
F. 62] se guarda e s soste. La rosa esta entre spines, la virtut entre les dif] [ficultats, e entre les cures sollicites esta la gloria. En lo collir de la rosa soffir lo dit affayn e perill, en les virtuts e gloria lo coratge del hom. Donchs tu ensin lo teu coratge ab gloriosos comensaments, car com cuydaras haver acabat, lavores comensaras. Exercitel ab bones cures del Rey e de la cosa publica e exercite ab aquelles fara dasa boneventuradament sos affers. E la anima apres que sera partida dels cors pus leugerament e millor vollera a les aternals cadires, segons opinio destiçero (*sic*), e nos ho sabem. A Deu te coman honor del Regne e nostra. Feta, etc.

SOBRE DIFERENTS PROBLEMES PENDENTS EN L'ACTUAL CATALÁ LITERARI, per POMPEU FABRA.

TOTHOM sab prou que son raríssimes les qüestions d'ortografía, de morfología i de sintaxi en les quals els nostres escriptors estiguin completament d'acord.

Quan s'iniciá la renaixença literaria, la llengua parlada·s trobava massa castellanitzada i malmesa per poder ésser adoptada integralment com a llengua escrita, i tot seguit començava la tasca de purificar-la i de polir-la cercant de reemplaçar les paraules, les formes i les construccions jutjades dolentes, per d'altres tretes de la llengua antiga o de les varietats rurals de la llengua parlada. Calía no res menys fixar l'empleu de moltes lletres, de l'accent gráfic, de l'apòstrof. La tasca empresa era grossa i difícil, calía regirar una infinitat de qüestions, decidir-se en cada cas entre diferents solucions proposades, i, no havent-hi una autoritat regoneguda per tothom, havíen fatalment de produir-se tota mena de divergencies.

El nombre d'aquestes ha anat creixent cada dia, a mesura que s'han anat suscitant noves qüestions. Solament algunes de les qüestions primitives, com la dels plurals femenins, han estat definitivament resoltes,—quan els ha arribat el dia en què, desapareguts els apassionaments dels que les suscitaren, ha estat possible plantejar-les i discutir-les enraonadament;—però la gran majoría de les nombroses qüestions que continuament han anat suscitant-se, se troben avui dia en un estat comparable al de la cèlebre qüestió de les *as* i de les *es* trenta anys endarrera, i han de veure-s probablement llarg temps privades d'una solució generalment acceptada.

El present treball, que ve a ésser com un inventari d'aquestes qüestions, no té pas la pretenció d'ésser complet. Fóra, en efecte, tasca interminable examinar una per una totes les qüestions que avui separen als nostres escriptors; així, tot tractant de no oblidar cap de les qüestions més importants, hem deixat deliberadament de costat moltes qüestions secundaries, l'exposició de les quals hauría allargat excessivament el nostre treball.

En la primera època de la nostra renaixença les qüestions que van ésser objecte de discussió i originar un gran nombre de divergencies, foren principalment les ortográfiques i les morfològiques. Uns autors proscrivíen l'empleu de la ç, els altres se refusaven a rebujar-la; aquests, seguint un criteri

rigorosament etimològic, volíen que s'escrivís *caball, gobern*, etc., aquells, apoiant-se en la tradició, sostenien que calía escriure *cavall, govern*, etc.; hi havía ·ls partidaris dels plurals en *es* i els partidaris dels plurals en *as*; dingú no estava d'acord sobre les desinencies verbals a les quals calía donar la preferencia. A poc a poc, no obstant, anava generalitzant-se ·l sistema ortográfic i morfològic d'en Bofarull; un moment, pogué creure-s que tard o d'hora tothom acabaría per adoptar-lo; i potser hi hauría realment pervingut si no hagués estat la campanya antagonista dels de l'*Avenç*.

Aquests se van posar del costat de l'Aguiló sostenint en ortografía ·l criteri tradicionalista contra les exageracions etimologistes d'en Bofarull i demostrant d'una manera irrefutable la bondat dels plurals en *-es* (Cases-Carbó). La «campanya lingüística» de l'*Avenç* ofereix dugues altres caracterÍstiques : la dignificació de les desinencies verbals i de certes particularitats morfològiques del dialecte central, — en el desig de desencarcarar la llengua escrita, — i la tendencia a simplificar l'ortografía desempallegant-la de complicacions inútils, com els signes purament etimològics o la *y* dels diftongs.

Desapareguda la publicació l'*Avenç*, continúa l'obra d'infiltració de les «reformes» preconitzades per aquesta revista. Una lluita s'estableix entre ·l sistema Bofarull i el sistema *Avenç*. Durant algun temps tot se redueix a aquesta lluita, no·s susciten noves qüestions, però aviat cessa aquest período de podríem dir merament proselitista, i, tot continuant regirant-se les qüestions antigues, van successivament plantejant-sen de noves : supressió de l'apòstrof prepositiu (Fabra), empleu de l'accent greu sobre totes les *ee* i les *oo* obertes (Nonell), empleu del guió devant de les formes reduides *m, t*, etc. (Bulbena), adopció de nous símbols per a la representació de la *l* palatal (M. Cases, Fabra), substitució dels accents agut i greu per diacrítics sotscrits (Fabra).

Mentre passa això en el camp de l'ortografía, i en el de la morfología continúen essent objecte de discussió les antigues qüestions dels subjuntius en *-i*, de les desinencies *-ám, áu, -ás*, etc., sorgeix, en l'obra de descastellanització del nostre diccionari, nada amb la mateixa renaixença, un problema importantíssim : el de la catalanització dels llatinismes que ·l catalá havia pres fets del castellá. En la primera època son acceptats sense escrúpol mots com *centro, fecundo, método, opúsculo* (Labernia, Estorch) ; però no tarda a començar-se una campanya contra aquests castellanismes vergonyosos, i acaben establint-se regles concretes per a la catalanització dels llatinismes, d'on neix una nova seria de qüestions morfològiques, causa de noves discussions i divergencies.

En fi, les qüestions sintáctiques, poc estudiades de primer, adquireixen darrerament una gran importancia. L'atenció sobre aquestes qüestions ha estat sobretot despertada per la campanya de l'Alcover en favor de la descas-

tellanització de la sintaxi catalana, la qual va iniciar fa ja set anys en una conferencia donada a l'*Ateneu Barcelonès*, assenyalant llavors, entre altres, tres grans castellanismes sintáctics : l'empleu de la preposició *a* en l'introducció del règim passiu (*Veig* A *la María* en compte de *Veig la María*), l'invariabilitat del participi passat en els temps compostos (*He* LLEGIT *la carta* en compte de *He* LLEGIDA *la carta*) i l'empleu d'un sol auxiliar per a la formació dels dits temps compostos (HAVÍA *vingut* en compte de ERA *vingut*). Avui un hom presta una atenció preferent a les qüestions sintáctiques, i alguns se preocupen de la descastellanització de la sintaxi tant com de la del vocabulari. Assenyalem aquí com a qüestions sintáctiques importants, ultra les tres citades : les referents a l'empleu de certs temps dels verbs (*si demanés*... o *si demanava*...), a l'us d'algunes preposicions (*a* i *en*, *per* i *pera*), a l'empleu dels mots conjuntius *qui* i *que*, *quin* i *qual*, *puix* i *doncs*, a les partícules negatives (*mai no ve* i *mai ve*, *no* i *no... pas*), a l'ordre en què cal collocar els complements átons (Alcover), la qüestió de l'article neutre (Bulbena), la de la supressió de les preposicions àtones davant de la conjunció *que* (Fabra).

Desde ·ls començaments de la renaixença fins ara mateix, s'ha parlat força sovint de l'importancia que cal donar a l'etimología llatina en la fixació de la nostra ortografía. Les diferents qüestions en què un hom ha fet intervenir l'etimología poden dividir-se en tres classes : 1.ª Recta escriptura de dugues lletres com la *b* i la *v*, signes de dos fonemes primitivament diferents els quals han acabat confonent-se, però continúen distingint-se en algun dialecte important; 2.ª Recta escriptura de dugues lletres com la ç (*c*) i la *s* (*ss*), signes de dos fonemes originariament diferents esdevinguts idèntics ; 3.ª Ortografía dels signes purament etimològics, com la *h* de *home*.

El catalá antic posseeix *b* i *v*, que no corresponen pas sempre a *b* i a *v* llatines (CABALLU *cavall*, VOCITU *buit*); aquestes *b* i *v* catalanes subsisteixen sense confondre-s en algunes varietats, com el mallorquí; doncs, es evident que la llengua escrita ha de recolzar l'ortografía de les dugues lletres *b* i *v* en l'us antic o en el d'aquelles varietats de la llengua parlada que no les confonen en la pronunciació. Els gramátics de la primera època, volent conformar l'escriptura d'aquestes lletres a l'etimología llatina, introduiren una munió de grafíes erronies (*caball*, *gobern*, etc. i adhuc *haber*, *parlaba*. Estorch), erronies, puix que estan en oposició amb les grafíes tradicionals i amb la mateixa pronuncia actual (mallorquí, etc). Sortosament, el criteri antietimologista de l'Aguiló ha acabat imposant-se en la qüestió de la *b* i de la *v*, i a poc a poc van essent foragitades totes aquestes grafíes erronies. Però l'error dels etimologistes, que consisteix en anar a cercar, en la llengua llatina, allò que la llengua propria ja ·ns dóna fet, reapareix recentment en

altres qüestions, per exemple en la de l'ortografía de la *a* i de la *e* átones (confoses en el dialecte central, distintes en les varietats occidentals), i ja hi ha qui creu que cal escriure *eram*, *elmoina*, etc. i que les grafíes *aram*, *almoina* son dolentes perquè aquests mots provenen de *Æramen*, *Eleemosyna*; com si no escrivíssim *filles*, *porten*, *cánem*, *escoltar*, apesar de procedir aquests mots dels llatins *filiAs*, *portAnt*, *canAbu*, *Auscultare*. (L'exageració de certes regles gramaticals ha estat també causa de l'introducció de grafíes erronies: un hom ha cregut, per exemple, que calía escriure *surtir*, *cusir*, perquè diem *surt*, *cus*, o *fosió*, *exclosió*, perquè diem *fos*, *exclòs*, com si no tinguéssim *eixir* al costat de *ix* i com si l'existencia dels mots *omès*, *admès* ens impedís d'acceptar els llatinismes *omissió*, *admissió*).

El català antic presenta dugues lletres, ç (o *c*) i *s* (o *ss*), que han acabat per ésser pronunciades amdugues *s* sorda. En les paraules d'origen llatí, la *s* provenint de *s* llatina i la ç, de *c*, *ci*, *ti* llatins, es clar que aquí l'etimología llatina ·ns pot servir de guía prou segura encara que insuficient, per a l'ortografia d'aquelles lletres, sempre, naturalment, que convinguem en mantenir les grafíes tradicionals. En això no hi ha hagut pas conformitat ja desde ·ls primers temps de la renaixença, puix la majoría dels escriptors, tot conservant la *c* davant de *e* i de *i* (*cel*, *gracia*), reemplacen la ç per *s* o *ss* (*calsa*, *cassa*), mentre altres mantenen les grafíes tradicionals *calça*, *caça* (Aguiló). Va arribar, no obstant, un moment que la ç va poder-se donar per suprimida (Bofarull), de manera que la ç actual (defensada per l'*Avenç*, en Nonell, etc.) pot ésser considerada com una veritable innovació, que certament no ha arribat encara a introduir-se en l'ortografía més usual. Els partidaris moderns de la ç retreuen amb raó l'incongruencia de la solució *cel-cassa*. En canvi, algú ha notat que la supressió de la ç constituía una simplificació i que, un cop realitzada, convenía conservar-la (Almirall).

El criteri etimologista, inadmissible en la qüestió de la *b* i de la *v*, o de les vocals átones (en mots hereditaris), acceptable encara que innecessari, en el cas de la *c* i de la *s*, es evidentment l'únic a seguir per a l'ortografía dels signes purament etimològics. Però aquí aon caben i hi ha hagut, en efecte, discussions i divergencies es respecte a quins signes ens cal adoptar i quins rebujar. Ens referim a la *h* llatina i als símbols d'etimología grega *ph*, *th*, *ch*, *rh* i *y*. El francès i el portuguès conserven aquella i aquests, mentre l'italiá i el romanesc suprimeixen la *h* i canvíen *ph* en *f*, *th* en *t*, etc.; el castellá, tot suprimint els símbols d'etimología grega, conserva la *h* llatina; el català segueix en aquesta qüestió al castellà. A fer desaparèixer aquesta especia d'inconseqüencia i sobretot a simplificar la nostra ortografía tendía la reforma de l'*Avenç* proposant la supressió de la *h* etimològica. Però la reforma va acabar per ésser abandonada pels mateixos de l'*Avenç* davant l'oposició de la gran majoría dels escriptors catalans; i després fins hem vist

sortir partidaris de la resurrecció dels símbols d'etimología grega (A. Masriera, biblioteca *Foc-Nou*). Recentment, en Fabra s'aixeca contra aquesta tendencia i reprodueix la qüestió de la *h* etimològica proposant de nou la supressió d'aquest símbol (Congr. de la Llen. Cat.).

La llengua antiga emplea sovint *h* entre dugues vocals, adés en substitució d'una consonant llatina desapareguda (DICENDO *dihent*), adés sense cap valor etimològic (LEONE *leho*). Els moderns conserven la *h* fent-la·l signe rememoratiu de tota consonant intervocálica llatina desapareguda i el signe indicador de la pronunciació dissillábica de dugues vocals successives. Però aquests dos empleus de la *h* son incompatibles en molts casos, per exemple en *cuina*, de COCINA, aon la regla etimològica exigiría *cuhina*, es dir, l'interposició, entre ·ls dos elements d'un diftong, d'un signe que es precisament l'indicador de la pronunciació dissillàbica. La *h* representant de C, D, etc. ha pogut encara menys ésser conservada en paraules com *rehebre* (de RECIPERE), esdevinguda *rebre*, en paraules com *dihent*, *rahó*, en què la pronuncia no s'oposa al seu manteniment, se troba en la gran majoría dels casos ésser innecessaria com a signe de separació. Tenint en compte això i considerant que a la *h* mer signe de separació (*influhir*, *diuhen*) es preferible la dièresi en aquells casos en què es precís o convenient indicar la pronunciació dissillábica, l'*Avenç* va decidir-se a suprimir tota *h* intervocálica. Aquesta reforma ha fet ja molt camí, però encara son molts els partidaris de la conservació d'aquesta *h*, els quals es precís confessar que, en general, l'empleen força capritxosament (escrivint, per exemple, *rahó* però *tió*, *influhiría* però *continuitat*, *rihem* però *fiem*).

Son cada día més nombrosos els que abandonen el símbol *ch* final, considerant que es una cosa perfectament inútil fer seguir totes les *cc* finals d'una *h*. L'empenta més grossa en favor de la supressió de la *h* final ha estat dada per l'*Avenç*; després veièm en Nonell acceptar i justificar l'innovació en la seva gramática; però alguns gramàtics protesten contra aquesta reforma invocant l'us general dels nostres autors antics i raons d'ordre fonètic no gens convincents (Grandía).

La llengua antiga, com totes les seves contemporanies, representa generalment la vocal *i* per *y* darrera de vocal (*buyt*, *hoynt*). Esdevingut del tot superflu, amb l'us de l'impremta, l'empleu de dos dibuixos diferents per a la representació d'un sol fonema, s'introdueix pertot el costum de reemplaçar la *y* (vocal) per *i*; així, el francès, el portuguès, l'italiá abandonen grafíes com *roy*, *peyto*, *ayuto*, que reemplacen per *roi*, *peito*, *aiuto* (els alfabets italiá i romanesc no coneixen avui la lletra *y*); sols el castellá, tot canviant *reyna* en *reina*, conserva la *y* quan es final (*rey*). El catalá, més conservador encara que ·l castellá, no solament escriu *rey* sinó *reyna*. La *y* antiga es, no obstant, suprimida en aquells mots en què no es vocal subjuntiva

(*ohint*), i això permet fer-la ·l signe indicador de la pronunciació monosillábica. L'*Avenç*, en la seva tasca de suprimir complicacions inútils i tenint en compte que ·s tracta d'una simplicació que, totalment o parcialment, han fet totes les altres llengües neo-llatines, se decideix a reemplaçar per *i* la *y* de l'ortografía usual, que l'empleu de la dièresi fa innecessaria com a signe indicador de la pronunciació monosillábica (*menyspreï*, *enviï*, trisíllabs; *servei*, *envii*, dissíllabs) reforma que li permet de respectar la *i* llatina de mots savis com *heroic*, *ellipsoide*, etc. Aquesta reforma de l'*Avenç* ha fet també molt camí, però compta encara amb nombrosos adversaris, entre ·ls quals figuren la majoría dels gramátics moderns.

Es sabut que ·ls fonemes sonors *g*, *d* i *b* no ·s presenten mai en fi de paraula; això no es realment un obstacle a l'empleu de les lletres *g*, *d* i *b* finals; així, en tota època, un hom ha empleat la *b* final al costat de la *p*: *reb*, *cab* (Cp. *mig*, *desig*, aon el signe propri d'una sonora, la *g*, serveix per a representar una sorda, el sò complexe *tx*). El catalá antic adopta, no obstant, el costum de representar els sons *c* i *t* finals constantment per *ch* i *t*, costum acceptat per en Bofarull i seguit encara avui dia per un gran nombre d'escriptors. Segons aquest sistema, els mots que terminen en el sò *p* son escrits amb *p* o amb *b* segons que ·ls derivats tinguin *p* o *b*; en canvi, els mots en *c* i en *t* son escrits tots amb *ch* i amb *t* respectivament, tant si ·ls derivats presenten *c* o *t* com si presenten *g* o *d*. En alguna ocasió ha estat proposat suprimir aquesta diferencia admetent la *g* i la *d* finals en aquells mots que, terminant en els sons *c* o *t*, els canvíen en *g* i *d* respectivament en els llurs derivats (Ferrer). Recentment alguns proposen, al contrari, l'abolició de la *b* final (Grandía). L'*Avenç* accepta *g* i *d* finals, però solament en aquelles paraules que presenten *g* i *d* en els llurs ètims, tals *sang*, *demagog*, *diftong*, *verd*, *ácid*, *quietud*, però *foc*, *grec*, *paret*, *nebot*, sistema que obeeix al desig de no desfigurar massa certes paraules savies amb la desaparició de *gg* i de *dd*, que conserven totes les altres llengües.

Els nostres autors antics conserven la *x* en els mots emmatllevats al llatí (la qual es pronunciada *cs* o *gz*) i empleen al mateix temps aquesta lletra pera representar la fricativa palatal sorda catalana, apareixent en aquest cas la *x* generalment precedida d'una *i* subjuntiva en fi de paraula (*baix*), sense aquesta *i* entre vocals (*baxa*). La llengua parlada actual no fa cap distinció entre *ix* de *baix* i *x* de *baxa*, pronunciats amdós *x* palatal senzilla (*bax̊*, *bax̊a*) o *ĭx* (*baĭx*, *baĭxa*). La llengua escrita ha operat una assimilació gráfica análoga escrivint *i* davant de tota *x* palatal precedida de *a*, *e*, *o*, *u*, (*baix*, *baixa*, *neix*, *neixen*, etc.), generalització de *ix* que ofereix l'avantatge d'establir una diferenciació gráfica entre la *x* palatal i la *x* doble (llevat darrera de *i* : *albíxeres*, *prolixitat*). Hi ha, no obstant, autors que no admeten la generalització del diágraf *ix* o que generalitzen, al contrari, la *x* (*bax*, *baxa*), i lla-

vors distingeixen les dugues *xx* doble i palatal adoptant per a la primera els símbols *cs* i *cz* (*acsioma*, *eczemple*) i canviant-la en *s* o en *c* en mots com *exterior*, *excedir*, a fi d'evitar grafíes com *ecsterior*, *ecscedir*.

En l'empleu de les lletres podríem encara notar moltes altres divergencies : els uns s'entretenen, en efecte, a canviar les grafíes tradicionals *-ig*, *trans-* en *-tx*, *tranz-* (*matx*, *tranzigir*), els altres les conserven; els uns admeten la successió *bt* (*dubte*), els altres la rebujen (*dupte*); no hi ha acord en l'ortografía de les síllabes *je*, *ji* (*objecte*, *obgecte*); al costat de *regla*, etc., trobem *retgla*, etc.; son freqüents grafíes erronies com *sona*, *adhessió* per *zona*, *adhesió*; els uns escriuen *organitzar*, els altres *organisar*; els uns *corregir*, els altres *corretgir*...

Tampoc hi ha acord en l'empleu dels signes ortográfics guió, apòstrof, accent. L'*Avenç* segueix la práctica d'intercalar un guió entre ·l verb i els pronoms afixes (Fabra). Aquesta práctica ofereix prou avantatges (permet, per exemple, distingir *miri-s* de *miris*, *porti-n'hi* de *portin-hi*, *mirant-t'ho* de *mirant-ho*, *faci-ns-ho* de *facin-s'ho*), però está encara ben lluny d'ésser acceptada per tothom. L'apòstrof prepositiu (*'m*, *'t*, etc.) es rebujat per en Fabra i en Bulbena. Quant a l'empleu dels accents gráfics, la llengua manca encara d'un sistema d'accentuació ben fixat i adoptat per tothom. Els dos sistemes més generalitzats son el sistema castellá, més o menys modificat, i el proposat per l'*Avenç* en el seu desig de deslliurar l'ortografía catalana de la tutela de la castellana. El sistema de l'*Avenç*, imitat de l'italiá i del portuguès usual, té, en canvi, el desavantatge de donar lloc a faltes de lectura en els mots poc coneguts i d'ésser el menys adequat per a combatre certs castellanismes de pronuncia.

Es avui dia general l'empleu dels dos accents agut i greu. L'accent greu no servía de primer sinó pera diferenciar un petit nombre de parònims, essent-hi usat generalment com indicador de la pronuncia tancada (*Dèu*, diferent de *deu* numeral). Més tard va generalitzant-se ·l costum de diferenciar els parònims per mijá dels accents, fent-se servir l'agut sobre les vocals tancades i el greu sobre les obertes (*bé*, *bè*) i tot seguit s'extén l'empleu dels dos accents a tots aquells casos en què, per les regles d'accentuació, cal accentuar una *e* o una *o* (*època*, *llémena*, *allò*, *carbó*). Malgrat d'aquesta nova aplicació dels dos accents, la major part de les *ee* i de les *oo* obertes romanen encara sense diferenciar de les *ee* i de les *oo* tancades. A evitar aquest defecte de l'ortografía catalana tendeix l'innovació d'en Nonell proposant l'empleu de l'accent greu sobre totes les *ee* i les *oo* obertes (no sols *època*, *allò*, sinó *sèda*, *bòna*) (Cp., en portuguès, l'innovació d'en Figueiredo, que proposa marcar amb l'accent circumflexe totes les *ee* i les *oo* tancades). La reforma d'en Nonell ha trobat alguns adeptes, però molts li han retret el nombre extraordinari d'accents que exigeix.

Finalment, cercant també de fer desaparèixer el defecte de l'ortografía catalana de no posseir sinó dos signes pera la representació de les quatre vocals *è, é, ò, ó,* i tenint en compte la conveniencia que un accident tant important de la paraula com es l'accent tònic, se tradueixi sempre en una modificació del símbol de la vocal tònica, i en compte, al mateix temps, la repugnancia general a eriçar l'escriptura d'accents, ha estat proposada recentment (Congr. de la Lleng. Cat.) una innovació certament difícil de portar a la práctica, però que constituiría sens dubte un veritable perfeccionament ortográfic : marcar totes les vocals tòniques sense excepció amb petits diacrítics sotscrits, menys aparents que ·ls accents, de manera que, modificant-se apenes l'aspecte de la paraula escrita, fos indicat en tots els casos el lloc de l'accent tònic i el timbre de la vocal accentuada.

Notem una altra innovació també difícil de portar a la práctica : l'abolició del símbol *ll* per a la representació de la *l* palatal. Havent estat assenyalat com a un defecte de l'ortografía actual que, posseint el catalá ·l sò *l* doble (el signe natural del qual es evidentment *ll*), el sò *l* palatal fos representat per *ll*, en M. Cases proposa per a aquest fonema l'adopció del símbol *ly*. Però la llengua catalana considerada en totes les seves varietats posseeix dugues *l* palatals, l'una provinent de *l* inicial llatina (LUPU *llop*) i de *ll* (GALLU *gall*) i l'altra provinent dels grups *c'l* (OC'LU *ull*) i *lì* (TRIPALIU *treball*), la primera pronunciada *ll* en tot el domini catalá i la segona pronunciada *ll* en uns dialectes i *i* en els altres. Se tracta, doncs, de dos fonemes palatals originariament diferents que, com la *b* i la *v*, s'han confós en un sol, però no pas totalment, trobant-se diferenciats en documents antics i en diferents dialectes actuals (com el mallorquí). Tenint en compte això, en Fabra proposa l'adopció de dos símbols ja antigament empleats per a la representació de les *l* palatals, els símbols *l* i *yl*, modificada però la lletra *l* amb un diacrític indicador de la pronunciació palatal (*ľop, trebayľ*). Aquestes reformes no han estat encara portades a la práctica; així, la *l* palatal es unanimament representada per *ll*, i les paraules antigament escrites amb *l* doble apareixen escrites amb *l-l* i més generalment amb *l* senzilla, consagrant-se així la simplificació de l'antiga *l* doble catalana que la llengua parlada acaba d'estar operant, sens dubte sota l'influencia castellana.

Les qüestions morfològiques més importants son les referents a la conjugació dels verbs. Mentre uns escriptors accepten totes les desinencies verbals del dialecte central, d'altres no admeten sinó les desinencies antigues, existint entre ·l sistema dels uns i el dels altres tota una collecció de sistemes intermediaris.

La llengua antiga fa en el subjuntiu present la mateixa distinció que ·l castellá entre ·ls verbs de la primera i els de les altres conjugacions; aquells presenten *e* (*porte*), aquests *a* (*perda, dorma*). La distinció desapareix, però, davant de *s* (*portes, perdes*) i de *n* (*porten, perden*), i en la majoría dels verbs de la primera, al costat de les formes analògiques *porte, portes,* subsisteixen les formes fonètiques *port, ports*. En substitució de totes aquestes formes, el dialecte central presenta formes amb *-i*, que li permeten d'establir una distinció completa entre l'indicatiu i el subjuntiu (així posseeix *alegres* indicatiu i *alegris* subjuntiu, que corresponen a una sola forma antiga : *alegres*). Aquestes formes amb *i*, que frueixen avui d'una extensió geográfica considerable, han estat adoptades per la majoría dels escriptors; no obstant, molts gramátics solen rebujar-les, adés adoptant les formes antigues amb les conseqüents confusions entre l'indicatiu i el subjuntiu, adés admetent en l'indicatiu de la primera i en el subjuntiu de la segona i tercera, les desinencias *as, an,* (*portas* indicatiu, diferent de *portes* subjuntiu ; *perdan* subjun-

tiu, diferent de *perden* indicatiu). La distinció operada en la llengua parlada mijançant els seus subjuntius en *i* es, així, reemplaçada per una distinció purament gráfica, no recolzada ni en la llengua parlada ni en la llengua antiga. I ·s dóna ·l cas curiós que partidaris entusiastes de les *es* en el nom, resulten ésser partidaris de les *as* en el verb.

La llengua antiga diu *cantam*, *perdem*, *dormim* en l'indicatiu (Cp. *cantamos*, *perdemos*, *dormimos*) i *cantem*, *perdam*, *dormam* en el subjuntiu (Cp. *cantemos*, *perdamos*, *durmamos*). Aquesta distinció ha desaparegut en una gran part del domini catalá mijançant la substitució de la desinencia *-am* per les desinencias *-em* o *-im*. Doncs bé, mentre molts escriptors accepten la desaparició de la desinencia *-am* escrivint *cantem*, *perdem*, *dormim* tant en l'indicatiu com en el subjuntiu, d'altres pretenen mantenir les formes *cantam*, *perdam, batam, sirvam, establescam*, etc.; i alguns, repugnant-los l'adopció d'aquestes formes subjuntives en *-am* (*perdam*, etc.), accepten el canvi de *-am* en *-em* o *-im* en el subjuntiu, però mantenen *-am* en l'indicatiu.

La llengua antiga presenta *parlás*, *temés*, *dormís*; però en una gran part del domini catalá, *parlás* ha estat reemplaçat per *parlés*, extenent-se cada dia més la substitució de la posttònica primitiva *e* per *i*; i, com cal esperar, existeixen partidaris de *parlés* i de *parlás*, de *temessis* i de *temesses*.

Un hom constata també divergencies en la conjugació incoativa : uns autors escriuen *establesca*, *establesques*, *establesquen*, els altres *estableixi*, *estableixis*, *estableixin*; la majoría no empleen l'infixe sinó en les formes fortes, uns quants l'admeten també en les formes dèbils (*establescam*, *establescau*); certs verbs conjugats comunment com a incoatius (*llegeixi*, *cobreixi*, *corregeixi*) han d'ésser, segons alguns, conjugats com a purs (*llija*, *cobra*, *corrija*).

En el verb catalá ha tingut lloc un procés de guturalització consagrat per la nostra literatura antiga (que accepta successivament la substitució de *moga* a *mova*, de *entenga* a *entena*, de *puga* a *puixa*). Alguns, entenent que les formes actuals *siga*, *sápiga*, *cápiga*, *vulga*, no vénen sinó a continuar aquell procés, les creuen acceptables i adhuc preferibles a les antigues *sia*, *sapia*, etc.; d'altres, però, les rebujen i sols admeten aquestes; en canvi, molts escriptors admeten, a tort segons nosaltres, formes tals com *creguent*, *prenguent*, *sapiguer*, *volguer*, etc., aon la guturalització ha traspassat els seus límits primitius. També son usades per molts les formes analògiques *sigués*, *sigut*, *sapigués* i semblants, a les quals altres prefereixen amb raó les formes clàssiques encara ben vivents (*fos*, *estat*, *sabés*, etc.). Un altre exemple de transport discutible d'una irregularitat del present al pretèrit es *vegés*, que, sota la protecció dels gramátics, menassa foragitar el *veiés* (que no es, precisament, sinó ·l *veés* clássic amb la mateixa intercalació de *i* que trobem en *veièm*, *veièu*, *veient*, abans *veem*, *veeu*, *veent*). Finalment, vénen a augmentar en-

cara ·l desgavell que impera en la conjugació catalana, un gran nombre de formes dolentes, desgraciadament prou freqüents, degudes la més gran part a l'influencia castellana : *favorèixer*, *combatim*, *recurreix*, *aparescut*, etc.

En el nom, les qüestions son menys importants i nombroses. Notem, entre altres : la referent a la disjuntiva *o*, que alguns no admeten sinó en els plurals dels noms en *s* i en *ç* (*mesos*, *braços*) i altres accepten també en els dels noms en *x*, en *sc* i en *st* (*peixos*, *foscos*, *tristos*) ; la referent a l'addició de la *n* davant la desinencia *-s*, els uns mantenint-la en els plurals de *home*, *verge*, *ase*, etc. (*homens*, etc.), els altres adoptant els plurals analògics *homes*, *verges*, *ases*, etc. ; la referent a la flexió dels adjectius, suscitada pels que, veient sens dubte en l'invariabilitat de certs adjectius com *evident* una influencia castellana, empleen sistemáticament formes com *evidenta*, *eleganta*, contra l'us general dels antics. Quant a la cèlebre questió dels plurals en *-as* i en *-es*, ja ·s pot dar per resolta en favor de les *es*, per bé que algú, recentment, pretén que ·l plural dels masculins en *-a* ha d'ésser en *-as* (*teoremas*).

En el pronom, les principals qüestions se refereixen a les formes átones. L'article masculí i tots els pronoms átons llevat *la*, *les*, *li*, posseeixen ja en en catalá antic dugues formes, la plena o monosillábica (*lo*, *me*) i la reduida o asillábica (*-l*, *-m*), que era escrita unida a la paraula anterior. Haventse extès desprès l'empleu de *-m*, *-ns*, etc. en perjudici de *me*, *nos*, etc., mijançant l'addició, darrera de consonant o de pausa, d'una vocal d'apoi (*ȩ-m*, *ȩ-ns*) i havent els moderns cregut convenient d'escriure les formes asillábiques separades de la paraula anterior, dugues qüestions han estat suscitades : la de l'admissió, en la llengua escrita, de les formes reforçades (*em*, *ens*, etc.) i la de l'ortografía de les formes reduides. De primer aquelles eren sistemáticament rebujades; però desde la campanya de l'*Avenç*, el llur empleu ha anat generalitzant-se, arribant algunes com *el*, *els*, *ens*, a ésser quasi universalment adoptades. Quant a l'ortografía de les formes reduides, a l'escriure-les separades va convenir-se a representar *-m*, *-ns*, etc. com si fossin el resultat de l'elisió de la vocal d'un *em*, d'un *ens*, etc. (*no'm*, *que'ns*); després ha estat combatuda aquesta convenció, proposant-se, com ja hem indicat, la supressió de l'apòstrof prepositiu (*no m*, *que ns*) o la seva substitució per un guionet (*no·m*, *que·ns*). Una reforma molt digna de tenir-se en compte es la readopció de les grafíes *-y*, *-u*, per a les dugues reduides corresponents a les plenes *hi*, *ho*, formes reduides avui generalment escrites *hi*, *ho*.

En moltes combinacions de dos pronoms átons se deixa sentir una *e* átona entre les consonants d'amdós pronoms (*m-e-l*, *ens-e-l*, *ens-e-la*), la qual subsisteix en tots els casos, qualsevol que sigui l'acabament de la paraula anterior o ·l començament de la paraula següent. En el cas de *m-e-l*, la *e* es atribuida al primer pronom i un hom escriu *me·l* ; en el cas de *ens-e-l*, es atribuida al segon pronom i un hom escriu *ens el*; però en el cas de *ens-e-la*, en

l'impossibilitat d'atribuir-la a cap dels dos pronoms (a menys d'admetre noves formes), la *e* es generalment suprimida escrivint-se *ens la* ; no obstant, darrera del verb, aon es costum d'escriure els pronoms tots junts, son freqüents combinacions d'aquestes amb la *e* intercalada, exemple *vèusela aquí* (Verdaguer). La repugnancia que senten alguns per la supressió d'aquesta *e*, els ha portats a acceptar les grafíes poc recomanables *ens-e*, *us-e*, *els-e* (que trobem també usades en casos com *ens-e sent*).

En la tasca de donar forma catalana als nombrosos mots savis castellans introduits en la nostra llengua, les principals qüestions se refereixen a les vocals posttòniques i sobretot a les finals *o* i *e*.

Es opinió general que es precís evitar sempre la *o* final en les paraules savies. (Hi ha no obstant qui admet *sexo*, *luxo*, *modo*...) Dos procediments d'eliminació han estat adoptats en el cas d'anar la *o* precedida de consonant : la seva supressió (*model*, *disc*, *clor*) i el seu canvi en *e* (*teatre*, *cicle*, *ritme*), empleant-se ·l segon quan la *o* castellana ·s troba precedida de certs grups de consonants com *ct*, *pt*, *gn*, *tm*, *sm* i els formats per consonant més *r* o *l*, així com en mots com *centauro*, *fauno*. D'aquests casos enfora, es general la supressió de la final vocálica castellana ; no obstant, un hom constata hesitacions més o menys justificables sobretot en els tres casos següents : — I. Darrera de *x* : Alguns, parallelament a *insecto* > *insecte*, fan de *convexo convexe*, mentre altres, tenint en compte que ·l catalá admet la *x* final (per exemple en *índex*, *apèndix*) adopten *convex*. Cp. *afixe* i *afix*, *circumflexe* i *circumflex*, etc. La *e* sembla generalment adoptada en *sexe*, *luxe*, *fixe*...— II. Darrera de les sonores *d*, *b*, *g* : Darrera de *d*, la supressió de la vocal final conduint al canvi de *d* en *t* (al menys en la pronuncia), el desig de conservar la sonora porta a adoptar la final *e*, i així trobem antigament *rude*, *profunde*, etc. ; doncs : *mode*, *iode*, *dividende*, *mètode*, etc. Però ·ls antics practiquen també la supressió de la final (*vagabunt*), procediment admès per tothom per als nombrosos adjectius en *-ido* (*ácid*, *árid*, *ávid*, etc). D'aquí : *absurde* i *absurd*, etc. Parallelament al canvi de *-do* en *-de*, un hom pot perfectament admetre ·l canvi de *-bo* en *-be* (d'aon : *nimbe*, *cube*, *tube*...) ; el de *-go* en *-gue* ja no sembla necessari (*diftong*, *demagog*) ; no obstant, hi ha qui escriu *diftongue* i rebuja, en canvi, *cube*, *tube*, etc. — III. En els esdrúixols no compresos en els casos anteriors : Fora d'aquells esdrúixols en què la vocal penúltima es suprimida (*fascículo* > *fascicle*) es costum general d'elidir la vocal final; així, *oxigen*, *pròsper*, *alvèol*, etc.; però, darrerament, ha estat proposada l'adopció de la *e* en un gran nombre d'esdrúixols : *átome*, *antídote*, *fósfore*, *telèfone* (Bulbena).

En els esdrúixols del llatí vulgar que passaren evolutivament al catalá i en els emmanlleus més antics, es general la supressió de la vocal penúltima

i el canvi de la final en *e* (*salze*, *petge*, *mascle*, *rotle*); però en els casos excepcionals de manteniment de la medial, trobem, al contrari, la final suprimida : *préssec*, *núvol*, *mánec*, *cánem*, *freixe*(*n*), *ase*(*n*), etc. Sembla, doncs, que en el cas en què conservem la vocal penúltima d'un esdrúixol castellá, es preferible suprimir la vocal final que no pas conservar-la, llevat naturalment en els esdrúixols com *termómetro* (*-tre*) o *método* (*-de*). Però, donat que en general cal suprimir una de les dugues posttòniques, una qüestió 's presenta en cada cas particular : quina de les dugues vocals cal mantenir. Les hesitacions més importants son les que constatem en els esdrúixols en *-́culo*, *-́gulo* (*crepuscle* i *crepúscol*); llevat aquest cas, es general el manteniment de la vocal medial, d'acord amb totes les altres llengües literaries, i aquest costum sembla sobretot justificat en aquelles paraules com *antropófago* en què la vocal medial es un element radical d' un dels seus components (*phago*); no obstant, alguns no tenen pas escrúpol, en mots com *quiróptero, díptero*, per exemple, de suprimir la *e* de *pteron* i escriuen *quiroptre, diptre* (Bulbena) com si la llengua tingués una gran repugnancia per la terminació átona *-er* i no posseís, al contrari, nombrosos mots amb aquesta terminació (*carácter*, *pròsper*, *Llátzer*...). Respecte a l'ortografía de la posttònica medial, un hom constata hesitacions entre *a* i *e* (*estómac* i *estómec*) i entre *o* i *u* (*crèdul* i *crèdol*).

Certa tendencia a posar pertot la final *e*, l'adopció (en algún cas justificada) de les terminacions llatines *-us* i *-um* i l'empleu arbitrari de les terminacions *i* i *u* en substitució de la *o* castellana són avui motiu de tota mena de divergencies : *rar* i *rare*, *tumult* i *tumulte*, *con* i *conus*, *tube* i *tubus*, *clorur* i *cloruri*, *cloroform* i *cloroformi*, *focus* i *focu*, *porus* i *poru*...

En els mots hereditaris la *u* final llatina precedida de vocal subsisteix o cau segons que aquesta es tònica o átona (*meu*, *api*); parallelament, la *o* castellana es canviada en *u* darrera de vocal tònica (*liceu*) i es suprimida darrera de vocal átona (*calci*, *residu*); no obstant molts fan correspondre encara a *-uo* castellá *-uu* catalá (*residuu*).

La *e* final castellana es tractada generalment com la *o* (*epígraf*, *cèlebre*); però en els noms femenins com *especie*, *frase*, en què, en el cas d'ésser masculins, res no justificaría la persistencia de la final vocálica, alguns proposen (i en això no fan sinó generalitzar un procediment antic) escriure *a* en lloc de *e*; així, *especia*, *frasa*, *classa*, *catàstrofa*. La generalitat, però, escriuen encara *especie*, etc.

En la catalanització dels llatinismes es precís prevenir-se contra un prejudici que pot donar les conseqüencies més calamitoses. Un exemple 'l fará compendre : «No cal dir *metalurgia*, *cristalografía*, sinó, *metallurgia*, *cristallografía* (amb *ll* palatal), perquè no diem pas *metal*, *cristal* sinó *metall*, *cristall*.» Es com si 'ls francesos diguessin : no cal dir *lacté*, *lactique*, *lacti-*

fère, sinó *laité*, *laitique*, *laitifère*, perquè no diem pas *lact* sinó *laït*; o ·ls castellans : no cal dir *secundar*, *secundario*, sinó *segundar*, *segundario*, perquè no diem pas *secundo* sinó *segundo*. Seguint la regla anterior, en lloc de *lingüística*, *filial*, *làctic*, *literatura*, *oculista*, ens caldría escriure *llengüística*, *fillal*, *llétic*, *lletratura*, *ullista!*

Cal, en fi, notar una certa aversió als llatinismes de la part dels confeccionadors de diccionaris i de llistes de barbarismes i, en general, dels *descastellanitzants* a ultrança. No ·ns cal pas fer aquí una defensa dels llatinismes; les llengües germanes n'estan plenes, i no hem pas d'ésser nosaltres catalans, que ·ns trobem amb un vocabulari per refer, empobrit i malmès, els que hem de fer els desmenjats davant de paraules de la llengua mare que han estat preciosament acollides per francesos, castellans, portuguesos, italians i rumans. Solament podem explicar-nos l'antipatía als llatinismes, perquè resulten ésser paraules massa semblants a les castellanes corresponents, i avui dia sembla que la qüestió capital no es pas precisament descastellanitzar la llengua, sinó llunyar-la a totes passades del castellá. Exemple : l'execució del llatinisme *elevar* (italiá *elevare*, francès *élever*, portuguès *elevar*) que, pel pecat d'ésser idèntic al castellá *elevar*, es sistemáticament reemplaçat, tant si escau com si no, pel verb catalá de soca-i-arrel *enlairar*. A l'obsessió del castellá devem *etat*, *ambent*, *essença*, *greuíssim* i una infinitat de barroeríes de la llengua escrita actual.

Una de les primeres qüestions sintáctiques suscitades ha estat la del *llur*. Avui aquest possessiu es generalment acceptat; però mentre ·ls uns admeten, l'un al costat de l'altre, *llur* i *seu* sinònim de *llur*, els altres reserven rigorosament *seu* per al cas d'un sol posseidor. Que ·ns sigui permès de fer, a propòsit del *llur*, una observació : apesar de fer tant temps que un hom emplea aquest pronom-adjectiu en la llengua escrita (molts escriptors practiquen una distinció rigorosa entre *llur* i *seu*), no hi ha encara dingú que, per influencia literaria, digui *llur*; el *llur* no ha aconseguit reintroduir-se en la llengua parlada. Si tots els arcaismes morfològics i sintáctics que un hom pretén introduir en la llengua literaria han de tenir la mateixa fortuna que ·l *llur*, heus-aquí que anem immancablement a un divorci entre la llengua escrita i la llengua parlada.

El catalá antic, com el francès i el provençal antics, posseeix *qui* nominatiu (*dos richs homens qui venien ab ella*) i *que* nominatiu i acusatiu (*aqueles paraules que foren tractades* | *lo matrimoni que el avia feyt*). Els autors moderns no empleen generalment sinó *que*; admetent amb ells l'invariabilitat del relatiu áton, el catalá literari ·s trobaría posseir una forma única per al nominatiu i l'acusatiu, d'acord amb el castellá, portuguès, ita-

liá i romanesc. Però alguns, atribuint l'invariabilitat del relatiu a l'influencia castellana, pretenen no sols la readopció del *qui* nominatiu, sinó que la llengua literaria faci una distinció rigorosa entre *qui* nominatiu i *que* acusatiu (*la finestra que obríes*, però *la finestra qui es oberta*), distinció sols coneguda del francès modern.

Totes les llengües romániques fan concordar en un principi ·l participi passat amb el règim passiu ; però des que la combinació *he cantat* perd el seu valor primitiu (*he*, verb; *cantat*, predicat del règim) per esdevenir un temps del verb *cantar*, una tendencia s'inicía pertot a fer invariable ·l participi. El castellá i el portuguès caminen de pressa cap a l'invariabilitat i no tarden a assolir-la; en canvi, el catalá antic, com el francès i l'italiá, conserva abundosament la construcció antiga (*han trobades arts e les han divulgades* | *algunes coses crech que no he vistes*) al costat de la construcció novella (*he cregut diverses coses* | *moltes coses que natura no-ls ha donat* | *per les bones obres que-m han fet* | *prou paraules haveu despès*) sense obeir a regla fixa. Amb el temps, el francès literari elabora la seva regla moderna (concordança quan el règim precedeix el participi, invariabilitat en cas contrari), mentre l'italiá conserva la llibertat antiga; el català conserva igualment les dugues construccions acabant per dibuixar-s'hi (en el seu dialecte central) la regla següent : concordança quan el complement es un pronom personal de tercera persona (*l'he cantada*, *n'hem vistos dos*, així com *l'hem volguda veure*, *l'hem poguda obrir*, *l'hem feta sortir*), invariabilitat en tots els altres casos (*hem vist la casa*, *la casa que hem vist*, *quantes cases heu vist?*) No obstant, un hom constata freqüents derogacions d'aquesta regla en el sentit de fer invariable ·l participi passat adhuc en el cas d'ésser el règim un pronom de tercera persona. Dins aquest cas, ha estat ja fa temps combatuda la tendencia a l'invariabilitat del participi; però, darrerament, alguns atribuint en tots els casos aquesta tendencia a l'influencia castellana, proposen no pas solament el retorn a la llibertat del italiá o del mateix catalá antic, sinó l'adopció rigorosa de la regla primitiva, ja abandonada en totes les llengües literaries. A aquesta solució arbitraria i ultra-arcaica (concordança obligatoria en tots els casos) oposa en Fabra aquesta altra : concordança obligatoria amb els complements *la*, *les*, *los*, *ne*; facultativa en els altres casos.

Desde ·l moment que les combinacions *he cantat*, *so arribat* prenen un valor temporal (esdevenen perfets-presents de *cantar*, *arribar*) torna possible la substitució de *ésser* per *haver* o vice-versa ; i en totes les llengües romániques podem, en efecte, constatar permutacions d'un auxiliar amb l'altre i, en general, una tendencia a estendre *haver* en perjudici de *esser*. No obstant, el catalá literari mig-eval conserva molt bé la distinció originaria entre ·ls dos auxiliars, com el francès i com l'italiá; però l'unificació dels auxiliars adquireix modernament una gran importancia (Barcelona no

coneix sinó *haver*); així, veièm que la llengua literaria moderna emplea apenes l'auxiliar *ésser*. Alguns, darrerament, rebujen l'unificació d'auxiliars operada en el dialecte central i en la major part del domini catalá, la qual volen creure exclusivament deguda a l'influencia pertorbadora del castellá, i tracten de restablir l'us dels dos auxiliars en els temps compostos, sense deturar-los la dificultat de resucitar una complicació sintáctica esdevinguda superflua.

Antigament, en la majoría de les combinacions de pronoms átons, el catalá, com les altres llengües romániques, colloca l'acusatiu davant del datiu; però amb el temps s'opera una inversió, *lo-m*, *la-m*, etc. esdevenen *me-l*, *me-la*, etc. (Cp., en francès, *il le me donne*, *il la me donne*, esdevinguts *il me le donne*, *il me la donne*; però encara avui *donne-le-moi, je le lui donne*). Alguns creient que l'ordre acusatiu-datiu constitueix una particularitat característica del catalá, que hem perdut sens dubte permor de l'influencia castellana, proposen la reinversió dels complements, reforma segons la qual ens caldría dir, per exemple: *qui ·l m'havía de dir, ja ·ls te donaré, quan lo us duran*, etc. (en lloc de *qui me l'havía de dir, ja te-ls donaré, quan us el duran*).

Tots els escriptors moderns empleen un article neutre (*lo* invariable) distint de l'article masculí *lo* reduible a *l*, o *el*). Però, tenint en compte que en catalá antic l'article neutre té la mateixa forma que ·l masculí (com en totes les altres llengües romániques llevat el castellá), alguns proposen l'eliminació de l'article neutre actual, que consideren com un veritable castellanisme. Aquest, no obstant, está tant ficat dins la nostra llengua, que ·ns será probablement ben difícil de renunciar-hi, sobre tot perdut l'antic demostratiu antecedent *ço (qui no da ço que dol, no pren ço que vol)*.

No essent estranya al catalá l'introducció del règim passiu de persona amb la preposició *a (per que pugua loar e beneir lo teu glorios Fill e* A *tu per tostemps*), era natural que sota l'influencia castellana, se produís una tendencia a donar a la dita construcció la mateixa extensió que posseeix en castellá. Sortosament ha estat ja iniciada una campanya contra aquest castellanisme, i els escriptors han estat advertits que cal reduir tot el possible l'empleu de la preposició *a* davant del règim passiu, sense arribar perxò a bandejar-lo completament (o quasi completament limitant-lo a casos com ME *coneix* A MI), com pretenien els iniciadors d'aquella campanya, retreient que ·l castellá era l'única llengua que coneixía aquella construcció i donant a entenent que aquesta era completament estranya al catalá antic, coses totes dugues inexactes.

El castellá diu *Me quejo* DE *su conducta* i *Me quejo* DE *que hayan hecho esto*, es dir, introdueix el complement d'un verb (o d'un nom o adverbi) d'una manera idèntica, sigui aquest complement un substantiu (*su con-*

ducta), sigui tota una proposició (*que hayan hecho esto*). Tenint en compte que aquest empleu de les preposicions *de*, *a*, *en* davant de la conjunció *que* es contrari a l'us general dels nostres autors antics (... *prestaven pecunia ab condició* QUE *hom la-ls retés* | *no so digne* QUE *tu sies causa de la mia mort*) i que en la llengua parlada es actualment encara practicada l'introducció de les proposicions completives amb el simple *que* adhuc en el cas que aquestes facin l'ofici d'un complement preposicional (*estic segur* QUE *vindrá*, *estic content* QUE *vingui*, d'acord amb totes les altres llengües romániques), alguns consideren l'empleu sistemátic de les preposicions átones davant de la conjunció *que* com un castellanisme, i consellen preferir, en general, a la construcció amb preposició la construcció sense. En consonancia amb això, caldría usar *a fi que*, *per que* (d'acord amb els antics) i no pas *a fi* DE *que*, *per*A *que* com fan els moderns; *des que* fóra igualment preferible a *des*DE *que*.

Després d'una època en què les partícules *hi* i *en* eren més aviat empleades escassament, avui les trobem usades amb una profusió deplorable. Alguns arriben a erigir en regla que sempre que fem l'inversió consistent en començar la proposició per un terme representable per *hi* o per *en*, el verb té d'anar immancablement acompanyat de *hi* o de *en*; per ells, una proposició com *En tal revista hem llegit tal article* (construcció habitual en els nostres autors antics) no es prou catalana; cal dir *En tal revista* HI *hem llegit tal article*. I com que, per altra part, hi ha una afició inexplicable a començar les proposicions per les determinacions circumstancials, la prosa corrent apareix horriblement enfarfegada de *his* i de *ens*. Una reacció s'ha iniciat contra l'abús d'aquestes partícules, que arriben a ésser empleades quasi sistemáticament, adhuc en les proposicions relatives (*en la qual* HI *hem llegit*...) aon l'inversió es obligatoria, més ben dit, aon no hi ha inversió, puix que l'ordre gramatical hi exigeix començar pel relatiu.

Una gran part de les divergencies que un hom pot constatar en qüestions sintáctiques, son degudes a la comissió de veritables faltes de sintaxi pels uns, les quals son evitades pels altres, faltes sovint degudes a inadvertencia dels escriptors (*els hi*, en lloc de *els* datiu) o a l'influencia castellana (*en ell hi* referint-se a cosa, en lloc de *hi* tot sol); però sovint també comeses amb tota l'intenció en la creença que son, al contrari, remeis preciosos contra tal i tal defectuositat, real o imaginaria, de la llengua parlada; exemples el *doncs* causal (*estará malalt*, DONCS *no m'escriu*), inventat per remeiar el castellanisme *pues*; el relatiu *el quin*, amb què molts eviten *el qual*, massa semblant al castellá *el cual*; els pleonasmes *en el qual* HI ..., *del qual* EN ..., etc.

La solució definitiva que han de rebre una gran part de les qüestions

morfològiques i sintáctiques examinades, depèn de la solució que donarem a una qüestió capital, que ha estat discutida en diferents ocasions (darrerament en el Congr. de la Lleng. Cat.) : la de quina relació ha de guardar la futura llengua literaria amb la llengua parlada. ¿Hem de rebujar en absolut els canvis que ha experimentat la llengua, els quals han romput l'unitat aconseguida un dia, — o recolzar el català literari sobre la llengua parlada, purificant-la, refinant-la, però evitant tots aquells retocs que la poguessin encarcarar? ¿Hem d'admetre, com ha estat proposat diferents cops, l'existencia de dugues llengües incompenetrables, — una llengua purament literaria, arcaica, inmobilitzada, i una llengua familiar, vulgar, condemnada a una perpetual degradació — o rebujar una tal dualitat i voler les dugues llengües tant acostades que la parlada pugui infondre tota la seva vida a la literaria i pugui, en canvi, anar assimilant-se tots els perfeccionaments i refinaments introduits en aquesta?

Si un hom accepta la primera solució, llavors desapareixen gaire bé totes les qüestions morfològiques i sintáctiques actuals; la llengua literaria antiga ·ns les dona resoltes. Cap dubte, llavors, que hem de rebujar els subjuntius en *-i* adoptant els subjuntius en *-e* i en *-a*, encara que incompatibles amb el dialecte central; que hem de rebujar igualment les substitucions de les desinencies *-ám*, *-áu*, *-ás* per les desinencies *-èm -èu -és*; que hem d'adoptar els dos auxiliars *haver* i *ésser* en els temps compostos. Cap dificultat, llavors, a bandejar la desinencia *-o* de la primera persona de l'indicatiu present, ni a resucitar l'empleu del demostratiu antecedent *ço*. En el perfet d'indicatiu, res no impediría l'adopció del paradigme clássic, avui abandonat de tothom : *temí*, *temist*, *temé*, *temem*, *temés*, *temeren*. I adhuc podríem donar-nos el gust, en les combinacions de pronoms átons, de separar-nos de totes les altres llengües romániques collocant l'acusatiu davant del datiu (*lo-m*, *la-m* etc.).

Si un hom accepta la segona solució, llavors totes les qüestions ressorgeixen dificilíssimes de resoldre, adhuc adoptant unanimament el criteri d'acostar-nos tot el que poguem a la llengua antiga; puix que, en cada cas, fins en aquells en què la superioritat de la solució arcaica sigui indiscutible, ens caldrà sospesar les probabilitats de fer-la reviure. I, altrament ¿com aconseguir llavors que la llengua literaria no traeixi les varietats dialectals de la llengua parlada? Perquè, no adoptant-se la llengua antiga, solament hi hauría un mijá d'aconseguir-ho : l'adopció d'un dels dialectes actuals com a basa de la futura llengua literaria, dialecte que no podría esser altre que ·l de la capital; i es clar que mentre hi hagi molts que creguin que ·l llenguatge de Barcelona es el catalá pijor de tots, no cal esperar que ·ns decidim a donar-li una preferencia, a la qual, per altra part, ell sol pot aspirar.

Molts, no obstant, no consideren pas com un gros inconvenient que la

llengua literaria reflecteixi les diferencies dialectals de la llengua parlada (Maragall). I es d'observar que alguns s'oposen a això precisament de por que la llengua tendiría així a una uniformació sota la preponderancia creixent del barceloní (Carreras). En realitat, si cada escriptor escrivía en en el *seu* catalá, — no en el catalá de la gent ínfima de la seva encontrada sinó en el de la gent més culta, — les divergencies que apareixeríen en la llengua literaria no foren potser, ja avui dia, tant grosses com molts pensen, i es de creure, venint temps favorables a la nacionalitat catalana, que aquestes divergencies aniríen atenuant-se, i una compenetració s'aniría operant entre la llengua literaria i el llenguatge de la capital : — no ·l barceloní d'avui dia, sinó un barceloní tot altre, deslliurat de castellanismes, influenciat per tots els altres parlars catalans, enriquit, refinat : — el futur parlar de la futura capital de *Catalonia* !

UN NOU VIATGE A TERRA SANTA EN CATALÁ [1323], per Joseph Pijoan.

n el manuscrit número 167 de Ripoll a l'Arxiu de la Corona d'Aragó a Barcelona, hi ha la relació del viatge d'uns pelegrins a Palestina y altres llochs de l'Orient, que havía passat quasi inadvertit fins ara. Sembla que ja s'en havía adonat, sense publicarho enlloch, el nostre Balaguer y Merino, y en Beer també 'l va trobar y en parlà, com no podía menys de ferho, en els seus estudis dels manuscrits de Ripoll (1).

El número 167 (2) es un manuscrit de 18 × 10 centímetres, tot ell de paper de la XIV centuria, contenint una miscelania de tractats y coses escrites per mans diferentes. Comença ab una glosa moral del *Pare nostre*, escrit a una sola columna, y al foli 78 v., on cambía la lletra, comença a estar escrit a dugues columnes. Des del foli 78 v. al 81 hi ha una copia d'un informe que 'l prior d'un convent de predicadors envià a Roma explicant les circunstancies de la interrogatoria d'una ànima en pena que s'apareixía en una *maison hantée* de la primera anyada del sigle XIV ... *et faciebat sonum aç si scoba ducetur per solum*... El difunt, que era al purgatori l'any 1300 per enuigs que havía causat a la seva mare, s'explica complidament a tot lo que li demanen. Després segueix el viatge a Terra Santa, que publiquem, fins al fol. 88 y continúa 'l manuscrit ab altres tractats y sentencies morals. Fora del nostre pelegrinatge, tot lo demés es en llatí.

Al foli 81, donchs, del manuscrit 167 de Ripoll, comença la relació del viatge que fan a Terra Santa uns pelegrins catalans arreplegats per un tal G. de Treps, que coneixía be aquells paratjes per haverhi estat cautiu la temporada de 16 anys. S'emporta ab ell uns frares predicadors, y sobre 'l cautiveri y marxa de tota la companyía 'ns informa una carta del rey Jaume II publicada per en Finke (3).

El Rey recomana als seus procuradors Berenguer de Castro y Guerau d'Olivario, que van, l'any 1322, ab una embaixada al soldà Mahomet fill del molt alt rey Almançor, que li donguin les gracies per la llliberació de 14 cautius (4) y l'envío de joyes. «Item preguen lo solda de part del Rey d'Aragó,

(1) *Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*, II, pág. 114.
(2) Cajón 4, estante 2, número antiguo 222.
(3) *Acta aragonensis*; II. pág. 756.
(4) En Finke posa 24.

que per ferlhi senyalada honor y mostrarlhi special amor, li placia atorgar et ordonar la guarda y administració del sant sepulcre, per tots temps a la orde dels frares preycadors qui es fort aprobada orde en la Crestiandat. Axi empero quels dits frares que en lo dit servey seran reputats sien tota hora naturals dels regnes et de les terres del Rey Darago. E deu mes plaer al solda que la dita administracio sia comanada per ell a religiosos Latins que a Grechs ne daltres nacions. E que als dits frares vuilla atorgar per lur habitacio les cases que foren del patriarcha, per ço com son contigues al loc del sant sepulcre».

El Rey, com aquell qui no diu res, demana 'l càlzer de la Santa Cena, el cos de Santa Bàrbara y la pedra de Betzaar contra metzines. De totes maneres, se compren que 'l monarca va tenir concepte clar de lo que l'Orient representava per nosaltres, significantli al Soldà que era mellor tractar ab ell que ab Grechs vehins o ab les altres nacions llatines. No hi ha dubte que en G. de Treps era un dels 14 cautius y que 'l dalit d'aventures encara 'l portà a tornar a embarcarse. El document reyal parla també d'un altre cautiu, un tal Serra, que devía estar content del cautiveri, perque sembla que havía fugit a Xipre *ab gran quantitat d'haver*.

Informat potser per dits cautius, el nostre Rey, de com estaven els Sants Llochs, envià una embaixada pera conseguir que fossin els catalans els que cuydessin de l'iglesia disputada del sant sepulcre.

La embaixada va ser l'any 1322, y l'any 1323 surt una nau ab els catalans cap a Alexandría y el Cayre. Allí 's devien posar en regla ab el Soldà per començar la pelegrinació. Marxen dret a Jerusalem, aon entren al cap de 17 dies, deixant per la tornada l'excursió al Sinaí. De Jerusalem, a l'arrivada no en veuen apenes més que les afores del Cedron y una mica 'l barri de Llevant. La comitiva marxa, com si dugués pressa, a Bethlem, Nasaret, el Jordà, Carmel, Tabor y la mar de Tiberiades. Es al retorn a Jerusalem que visiten detingudament els llochs piadosos de la ciutat santa, el sant sepulcre y totes les iglesies y ruines de Sion.

A la tornada, els pelegrins fan la marrada habitual del convent de Santa Catarina al Sinaí, y s'aturen també a Alexandría, aon els devía esperar la nau. Sembla com si els predicadors també s'entornessin : «E totes les dites coses los dits preycadors ab los dits G. Tremps e Neromir Sartre e en Jacme Riquer veeren e hoyren personalment visitant e veen los dits lochs perque poden fer mils testimonis de veritat». Un tal Johan Rovira, de Montblanch, es el qui sembla que posà en ordre la descripció del romiatge, segons les notes de l'itinerari que havien preses els predicadors.

Que 'ls frares catalans no 's devien aguantar gayre ni potser aposentar al sant sepulcre, ho demostra una altre carta al meteix Soldà, de quatre anys després, o sigui en l'any 1327, en que 's torna a demanar que «ha-

yan entés per alcuns crestians frares menors que son poc temps venguts de Jherusalem, que la dita iglea del sant sepulcre de Jherusalem, no es tan reverentment ni tan suficientment servida com mester seria servida, perço vos preguem la vostra altea per aquella affeccio que podem, que vos asenyaladament per esguar de nos, vullats atorgar que religiosos frares menors de nostres regnes hagen alcun loc devot en la esglea del dit san sepulcre e prop la dita esglea, en lo qual puxen servir deu, e los crestians peregrins enformar en la fe, e que aquests frares menors puxen anar per vostres regnes e terres francament e que nols sia demanat trahut ni peatge...» (1).

Aquí 'l Rey ja no demanà més que *alcun loch devot* en l'iglesia del sant sepulcre; està informat de la barreja en que hi viuen les comunions y les dificultats que hi hauria per desposseirles. Ja no demana tampoch pels dominichs, sino pels franciscans, cosa pel seu objecte indiferent, perque les dugues ordres tenien a la nostra terra 'l meteix interès en ajudar a la política orientalista del monarca. Totes dugues tenien colegis de llengues y era més fàcil ficarhi franciscans del Rey d'Aragó al sant sepulcre que predicadors, perque els franciscans tenien ya els principals santuaris de la Palestina. Som al primer terç de la xiv centuria y les dugues principals ordres religioses d'acord ab el Rey envien als Llochs Sants embaixades piadoses. D'una d'elles s'en ha conservat la relació complerta, que es la que anem a publicar avuy per la primera vegada.

Dos altres viatges a Terra Santa y Orient en català foren publicats pel canonge mossen Jaume Colell ab el títol de «Catalunya a Palestina». (2) El meteix mossen Colell en les cobertes d'aquest llibre promet un segon volum que contindrà «La devota peregrinació de la Terra Santa y ciutat de Hierusalem feta y escrita per lo reverent Mossen Miquel Matas natural de la vila d'Olot (1602)» (3). Modernament va publicar el seu «Dietari d'un peregrí a Terra Santa» mossen Jacinto Verdaguer (4) y sembla que 'n prepara també un altre mossen Costa y Llobera (5).

Totes aquestes relacions tenen en el manuscrit de Ripoll el llur venerable antecessor. Es vell, té més d'una centuria que 'l d'en Guillem Oliver y demostra ja molts més coneixements y molta més curiositat arqueològica. L'Oliver no fa més que apuntarse minuciosament les indulgencies que guanya y en cada lloch suma *els anys y les corantenes de perdons*. En cambi, sorpren

(1) Arxiu Corona Aragó : Reg. 338, f. 140.

(2) *Catalunya a Palestina*, vol. I. *Romiatge de la casa sancta de Jherusalem fet per Mestre Guillem Oliver ciutadà de Barcelona* (1464). *Relació de la peregrinació a Jerusalem y Palestina per lo reverent P. Joan López franciscà de Catalunya, 1762-1781.* Barcelona, 1900.

(3) Tenim dubtes si d'aquesta obra n'hi hauria una traducció castellana impresa a Barcelona l'any 1604. L'exemplar català es imprès a Perpinyà.

(4) Barcelona, 1894.

(5) *Visions de Palestina.*

veure 'ls detalls que donen de les iglesies els nostres pelegrins, y moltes de les piadoses supersticions qu'ells expliquen son encara vivents a Terra Santa.

Quan en G. de Treps y els seus predicadors visitaren Palestina, feya poch que s'havía perdut el regne llatí dels franchs. Per que 's vegi lo respectable de la antigüetat d'aquesta relació, sols direm que dels 3.515 documents geogràfichs que coneix en Röhricht n'hi ha no més que 183 que li siguin anteriors (1). Es un dels més antichs escrits també en llengua vulgar. El meteix Röhricht, junt ab Heinrich Meisner, ha publicat els itineraris palestinians en vulgar alemany començant pel primer de Jacob de Berna, que es ja del 1346 (2). La *Société de l'Orient latin* té publicats els que toquen a la França. Els més antichs en llatí són recullits pel Geyer (3). Entre 'ls italians el més important es el de Marino de Siena, encara escrit en llatí, però preciós per les moltes noticies que dóna. Entre 'ls itineraris russos el més antich es el del bisbe Daniel, publicat diferentes vegades y en una bona traducció per la *Société de l'Orient latin* (4). Segueixen els d'Antoni, bisbe de Novgorod, Ignasi de Smolensk, etc.

Nosaltres ens hem valgut, pel estudi del pelegrinatge català als Llochs Sants de Palestina, principalment del itinerari d'en J. de Verona, que es quasi contemporani del nostre, y del de Simone Martoni, per lo molt que explica dels santuaris de l'Egipte. També ens ha servit un importantíssim manuscrit, del que n'haurem de tornar a parlar algun día, que 's troba a la Biblioteca provincial universitaria de Barcelona. Es un gran volum enquadernat en pergamí, procedent de l'antich convent de franciscans de Barcelona, que porta avuy la signatura 2-1-17 y el títol barroch de «Terra Santa o Seràfich Jardí Històrich». Es una obra colossal sobre la Palestina, escrita per un frare català del convent de Mont de Sion a Jerusalem y que se la devia emportar al entornarsen a la seva terra. Es descriuen els privilegis del convent, y el frare utilisa, com a bon paleògraf, els seus arxius. Després fa un catàlech o especie d'*abaciologi* dels procuradors del convent, pleníssim de detalls íntims de la vida interior de la casa y de les seves relacions ab els turchs al acostarse 'ls anys en que vivía 'l nostre frare. Segueix una extensa descripció dels Llochs Sants de Jerusalem y de tota la Palestina, copiantne làpides y inscripcions, que no sabem fins a quin punt seran desconegudes. Tot plegat

(1) REINHOLD RÖHRICHT : *Chronologisches verzeichniss der auf die Geographie des heiligen Landes Bezüglichen Literatur.* Berlin, 1890.

(2) REINHOLD RÖHRICHT UND HEINRICH MEISNER : *Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande.*-Berlin, 1880.

(3) GEYER : *Itinera Hiersolymitana saeculi IIII-VIII, Vindobonae, MDCCCLXXXXVIII*; (vol. 39 del *Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum. Academiae Litt. Caesareae Vindobonensis.*)

(4) *Série géographique*; V. *Itinéraires russes.*

sembla escrit al començament del sigle XVIII, quatre centuries més tart que l'itinerari mig-eval que anem a reproduir a continuació.

[F. 81] HIC DEMOSTRANTUR LOCA QUE SUNT IUSTA IHERUSALEM (1).

En lan de nostre senyor que hom comtava .M.CCC.XXIII, en G. de Treps, natural de Cervera, ena en una nau den G. Grau de Terragona, en Alexandria per visita los sants romaratyes doltra mar, al sant loc d. Iherusalem, eper tal qan era stat caytiu del salda .xvj. ans e vuy meses, e ac carta del salda que poges anar salvj e segur per sa terra ab .xij. preycadors qel rey Darago avia [F. 81 v.] tremeses al dit salda] [per servir lo sant sepulcre, e que puges anar e aentrar per tot loc en la dita terra hon entrar e anar volgues, e mena ab si lo dit G. Treps Neromir Sartre de Tarrega, e en Iacme Riqer mercader de Cervera qui eren enats en la dita nau.

E peu descauçes pertiren del castel del Cayre hon era lo salda e anaren en Iherusalem hon ha .xvij. iornades. e aij .viij. iornades hon no a poblat ne neguna vianda a vendre no troba hom. Mas ab la gracia de deu que no fal a çels qui lamen anaren en Iherusalem sans e salus e can foren tornats en esta terra lo dit G. de Tremps venhc a Munblanc e aporta an Iohan Rovira per presentalyes e per joges que tots aquest locs avia cercats (2) en la diţa romaria e apres li dona treslat dels romaratges cercats avia, axi com se segueix, els dits preycadors ordonaren escrit tots los locs axi com los cercaven, els trobaren, els vegueren.

La primera porta hon hom entra en Iherusalem es lo loc hon lo benavirat martir sant Steva fo alapidat e mori en aquel loc e qan lo lapidaven asec se en .j. pedra hon caygue de la sua santa sanc e la pedra [e la pedra] torna axi matinent vermelya com la sanc e es encara huy (3).

Prop daqel loc ha hun get de pedra ha .j. loc hon Ihesucrist ales fembres qui anaven apres Ihesucrist ploran can lo menaven crucificar, dix filyes de Iherusalem no plorets sobre mi mas plorat sobre vostres fyls, e anaqel loc ha .j. yglea pocha (4). Deqest loc demunt dit tro a la casa de Pilat hon fo Ihesucrist jutyat ha tro hun treyt de balesta.

De aqest loc tro a la casa de centurio hon posaren la corona de lespines el cap de Ihesucrist e li feren mouts scarnis, pot aver mig treyt de pera.

Prob daquest loc tro ha .j. treyt de pedra es la casa de madona santa Anna mara de santa Marie e aqui mora ela e Ioachim. E en aqel loc foren soterats. E ay .j. bela font hon hom avala ab .j. scala. E aquesta ayga tol totes febres als crestians quin beuen. En aquest loc cremen .xv. lanteas nuyt e dia fort honradament (5).

[F. 82] Daquest loc tro ha .j. get de pedra enves la ma squerra es la font a la qal dien probatica pisci-

(1) Aquest epígraf va en lletra vermella. Altres itineraris comencen també axís : *Hec sunt loca que habentur juxta Ierusalem*. (RÖHRICH : Anònim n.° 110).

(2) Joyes portades dels Sants Llochs eren molts dels objectes bisantins dels tresors de les catedrals y iglesies.

(3) En tots els itineraris s'anomena *Porta de Sant Esteve* la que avuy es la porta de Damasch. La pedra era més enfora de la porta. «*Exint de Getsemani los pelegrins y anant vers la santa ciutat troben lo lloch ont el protomartir Sant Esteve morí apedregat y la pedra en que caigué sobre la qual deixa impresa la figura de son santíssim cos*». (*Seràfich Jardí Històrich*, lib. IV, cap. III.)

(4) *Pocha* per *petita*; encara s'usa a Mallorca y a Valencia. Respecte d'aquest lloch del Pasme, vegis com ne parla N. de Martoni a la fi del sigle XIV : «*Item ubi tres Marie oviaverunt Christo cum cruce, que flebant ex dolore maximo, quibus Christus dixit. Flete super vos...*» (*Revue de l'Orient latin*, t. III, p. 613.)

(5) L'iglesia de Santa Agna. Segons M. de Vogüé, ademés d'una primera cripta ab absidioles, ne té una segona, reunida a la primera per un corredor que havía sigut la cisterna o *font per hon hom avala ab .j. scala.* En el manuscrit català de la Biblioteca universitaria de Barcelona, procedent del convent de Franciscans, titolat *Terra Santa o Seràfich Jardí Històrich*, s'hi troba una descripció d'aquesta iglesia, que comença axís : «*Com un tir de pedra de la probatica piscina se troba una hermosa iglesia dita de Santa Agna, convertida en mesquita pels turchs...*» (Lib. I, cap. IV.)

na. E aqui ve langel moure layga daquela font. Els malautes qui aqui sajusten es banyen en aquela ayga tantost fa garits (1).

Daquest loc tro a .j. get de pedra es la porta hon van a la val de Iosafat e dien li la porta dolorosa e ay .j. pedra hon fo ligat sent Steve. Prop daquest loc ha .j. treyt de balesta son les porte orientals hon entra Iesucrist lo dia de ram cavalcan en .j. somera.

E can Ihesucrist sentorna es iusque per estes portes, dix als seus dexembles tancats aquestes portes, estien tancades tro jo torn, e tancarenles e son portes ab biroies de ferr (2) fort grans e anc despuyx no son ubertes nes son pugudes obrir per poder quel saldas qui son stats agen haut .j. tayl de dit, nes mouran tro al dia del judici e son aytan noves col dia que si posaren. E an daut be .iij. astes de lança de cavaler e son dos pereyls e ay una brancha el mig de marbre (3).

De les portes doryent. ha .j. treyt de balesta ha .j. loc en que ha .j. esglea Getsemany, en aqel loc Iudes traydor basa Ihesucrist e haqui ha .j. roqa que era leo en que Ihesucrist mes los .iij. dits can lo preneren (4). E daquel loc nos pogren moure tro que li plac. E de quil sen manaren pres e ligat. E aqest leo demunt dit meseren los iueus en aqesta casa hon es liglea per tal que devoras Ihesucrist. E Ihesucrist donali ab los .iij. dits el front e enquestal en la paret, el leo torna rocha e perla el front la on li dona Ihesucrist ab los tres dits, e aqui es lo loc hon dormiren los apostols can los dix Ihesucrist non potuisstis una hora vigilare mecum (5).

De aqesta iglea que ha nom Getsemani (6) tro ha .j. treyt de balesta ha .j. loc hon Ihesucrist feu oracio a Deu lo pare per paor que hac de la mort e venc en tan gran suor que del seu glorios cors isqueren gotes de sanc e ali li venc langel del cel quil conforta, haqui mateyx ha .j. altar on dix Ihesucrist als tres apostols tristis es anyma mea usque ad mortem, aqests .iij. apostols foren sen Ihoan e sent Iacme de Galicia e sen Pere. En aquest loc ha .iij. autars e ay .j. iglea fort bela que serveixen erminis (7).

Denant aqest loc de Getsemani deves munt Olivet ha .j. treyt de balesta ha .j. loc qui a nom
[F. 82 v.] Galilea. En aquel loc aperec Ihesucrist als apostols can fo resocitat, e soliay aver bela iglea mas moros lan endarrocada (8) e tot aço es dins la ciutat de Iherusalem.

De Galilea tro a munt Olivet ha un treyt de balesta e anaquel loc ha .j. iglea e ay .j. pedra en qe Ihesucrist tenc los peus can sen puya el cel, encara loy par la forma dels peus de Ihesucrit en la dita pedra (9).

Prop de munt Olivet ha .j. iglea hon jau santa Iusiana, e en gir del seu sepulcre jaen laugerament tots çels qui son senes pecat mortal, e no persona el mon que puyxa passar que sia en peccat mortal, e aqest miracle provaren e vegeren aquests pelagrins d una pelagrina englesa que era ab

(1) Tots els itineraris estan d'acord en que la piscina era a mà esquerra de la porta de Josafat. Les escavacions han comprobat l'existencia d'aquest dipòsit. «*En la part oriental de la santa ciutat y prop la porta de Sant Esteve se troba una piscina aixuta y seca llarga de 170 passos y ample a correspondencia que 's té per la probàtica mencionada per Sant Joan*, cap. XII.» (*Seràfich Jardí Històrich*; lib. I, cap. IV.)

(2) *Porta Daurada*; en francès dels creuats, *portes oires. Porta haec clausa erit... quoniam dominus Deus Israel ingressus est per eam.* (Ezech : XLIV, 2.)

(3) Era un dypilon bisantí ab un montant al mig. En el pelegrinatge de Fr. J. de Verona, contemporani del nostre, se diu : «*Hoc est de laminis ferris fulcitam et sunt due porte*»; y més avall : «*ego satis lavoravi in festo Assumpcionis cum scarpelis meis in tantum, quod ego extravi unum clavum magnum de porta illa, et habentur illi clavi in magna devocione. Laus sit Deo!*» (*Revue de l'Orient latin*; t. III, p. 203.)

(4) El primer pelegrinatge del 333 del romeu de Burdeus, ja 'n parla d'aquesta pedra aont Judes traí Jesús. Marino Sanuto parla de la *Cavea leonis.*

(5) Antoni de Plasencia parla de tres llits de repós, *tria acubita.* «*Avançant pochs passos vers mitj dia, se troba una grossa roca, ab certs vestigis com de forma de homens, ahont se diu que estaban los sants Apostols Pere, Jaume y Joan mentres lo Divino Redemptor estaba en la oracio.*» (*Seràfich Jardí Històrich*; lib. IV, cap. II.)

(6) Es extrany que 'ls nostres pelegrins no parlin del sepulcre de la Verge, que 's troba a Getsemaní.

(7) Avuy els armenis no hi tenen més que un altar. En l'Atlas català de 1375, *Erminia major.*

(8) J. de Verona, que senyala 'l lloch de Galilea a munt Olivet, conforme a tots els itineraris, ja no parla d'aquesta iglesia.

(9) Iglesia y convent de l'Ascenció a mont Olivet; encara avuy s'hi venera la senyal d'un peu.

els que si la tirasen ab .M. pereyls de camels no pogra passar, e confesas a un preycador e conuegra ab gran contricio e tantost passa leugerament (1).

E dien aqest loc Purgatori. En aqest loc saluda madona santa Maria santa Elisabet mara de sant Ihoan babtista. En aquest loc dien que feu e acaba Ihesucrist lo pater noster (2).

De la muntanya de Iuda tro a santa Maria de Betlem ha .j. lega (3) e ay .j. iglea en la qual nasch Ihesucrist, en aquela iglea es lo presepii hon lo meseren can fo nat. En aquela iglea es lo loc hon los .iij. reys lo vengren adorar e aqui mateyx li ofererin los dos. E aquesta iglea ha .j. font hon veu hom lastela que guia los reys e veula hom axi de dia co de nuyt (4).

En aquela yglea ha .j. loc hon circunçiseren Ihesucrist. E ay altre loc hon foren aiustats los ignocents qui moriren per Ihesucrist (5).

E aquesta iglea es de .iij. naus fort gran e bela, es tota obrada de uori e de jaspi, lo sol de la iglea es de plom e ay .xlj. colones de marbre fort riques e fort maravelyoses. En la dita iglea de sancta Maria de Bellem ha .j. canbra en que sent Ieronim feu sa penitencia e aqui mateix stant penssa la masquinea del hom e de la femna e axi com era feyt. E aqui mateyx stant translada de abreyt en lati e acse a tolre de la lengua per ço que mils esplanas lo lati (6).

En aquesta iglea ha .j. pischa hon Iesus fo banyat can era ifant.

[F. 83] Prop aqesta iglea de santa Maria de Betlem ha .j. treyt de balesta ha .j. iglea que apela hom sen Pol (7). En aqel loc samaga la verge mare de Deu ab son fyl e aqui dix langel a Iosep que sen

(1) Generalment, en els pelegrinatges, el sepulcre es de Santa Pelagia, que 'ls nostres pelegrins posen a Nazaret. Aquí, Jusiana per Egiptiana, «*in qua sepulta est beata Pelagia, quondam famosa meretrix, et est ibi sepulcrum suum; quidam autem dicunt quod est Maria Ejipliaca.*» (J. de Verona : *Revue de l'Orient latin*, t. III, p. 202.) Avuy, el sepulcre 'l tenen els mahometans com de la profetissa Chulda.

(2) En temps dels creuats, *le moustier de la pater nostre.* Hi havía també 'l lloch ont se va fer el *Credo.* En temps de N. de Martoni, «*nunc domus ipse sunt dirructe*».

(3) Visitats aquests llochs, els pelegrins surten de Jerusalem, a fer una excursió a Betlem, Nazaret, etc.

(4) «*Et sub altare est una stella marmorea.*» (J. de Verona : *Revue de l'Orient latin*, t. III, p. 220.) La font era la cisterna de David, *extra ecclesiam.*

(5) La grota de la Nativitat conté tots aquests llochs de que parlen els pelegrins : capella dels Innocents, capella de Sant Jeroni, etc.

(6) Tota la descripció de l'iglesia de la Nativitat a Bethlem no pot ser més minuciosa pel seu temps. La basílica constantiniana tenía cinch naus y no tres, com diuen els nostres pelegrins; però l'error ve de que les quatre naus laterals són molt petites. Ens sab greu no poguer copiar sencera la descripció de la basílica de Bethlem, que 'l nostre compatriota autor del *Seràfich Jardí Històrich*, va fer quatre sigles després. Com a mostra transcrivim alguns paragrafs del *liber III, cap. II*, aont parla «*De la major iglesia de Bethlem: «Aquesta admirable fàbrica está en forma de creu y es tota cuberta de plom, restauracio que feren los Grechs mentres nos tenien usurpat aquell gran Santuari, y molt temps antes que fossen obligats a restituirlo a la nostra seràfica religió. Y en lo seu portico ahont se entra per una porta no mes alta que casi sinch palms, perque aixis los Turchs no tenen ocasió d'entrarhi ab los cavalls : de aquí se entraba a la iglesia per cinq majestuosas Portas que are estan aparedadas per lo referit motiu y perque en temps de Guerras y revolucions, com aquell convent a qui primer lo ocupa, serveix de fortaleza, alli 's retiran los bens y bestias grans y xicas y tot lo que per aquella porta pot passar.*

«*La iglesia es de cinq naus y sostengudes ab quatre filas de columnas de Diaspro de Syria bellisimas que ab las del cruzero son 5... totas de una pessa de la alçada de 22 palms, y grossas a proporcio, obra admirada y ponderada de no tenir casi igual...*

«*La veritat es, que si me es licit argumentar «ex ungue leonem», de aquelles reliquies de mosaic que encare si mantenen (de floratjes en mosaich era tambe lo paviment) obra tan preciosa, se pot dir aparexería un paradis terrestre. Lo veurer (dich) una iglesia de sinch naus, fabricada en alt, ab 40 finestras, ab imatges de finissims colors en camp d'or, que la vista y admiració se sospenía, no apar que 's pogues dir que a totas las altras abançaria. No intento explicarho, tan sols referire los concilis, que son representats en los camps que estan devall las finestras de la Nau major, deixant apart lo que en lo restant de la iglesia se admiraba ont era un grandissim arbre que entre las ramas representaba los diferents Profetas y cada un ab los Vaticinis al Intent, es a saber la vinguda del Divino Verbo, en carn mortal com en aquest sagrat Lloch se cumpli.*»

(7) L'iglesia de Sant Pau a Bethlem, nomenada ja en els itineraris del sigle xiii. (*Itinéraires à Jerusalem*: Genève, 1882, p. 92.)

Relació del viatge fet per uns pelegrins catalans a Terra Santa en 1323 : foli 82 v. del Manuscrit n. 167 de Ripoll, en l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

anas en Ejipte. En aqel loc ordona langel de deu a madona santa Maria leyt en les sues santas mameles e dix veus aqui leyt per les fembres can al nostre mester. En aquest loc caige sobre .j. rocha de la santificada leyt torna sopte en color de leyt. E fo la durea de la rocha emolida e hay autar de sant Nicolau [1].

De aqest loc hon dien sent Poll a miga lega ha .j. bela iglea hon aparech langel al pastors qan los dix que Ihesucrist era nat [2].

De Betlem tro Abron ha .vij. leges, en Abron [1] fo format Adam e aqui jau soterat el y sa mulyer na Eva e ali tingueren penitencia .c. ans e aqui ploraren lurs pecats can foren fora de paradis. En Ambron ha .j. gran gorg daiga qui fa .ij. partides, en la .j. se banyava Adam can volia jaura ab sa mulyer el laltre se banyaba sa mulyer [4].

Ambron fo anticament poblat de filisteus e per aco jau aqui Abran e Adam, e Isac e Iacob. E dien que en aqel loc es lo cap de Domas, en aqesta terra Dabron vingue Iosue e sos companyons can los fils Dirael los tremeteren e que veessen la terra si era aytal com los havia dit e dien li terra de promisio.

De Ierico tro a flum Iorda ha .ij. legues, prop flum Iorda a .j. milyer ha .j. monester al cal dien sen Johan e aqui fo batayat sen Iohan babtista. En aqest monestir [monestir] es lepites de sant Antoni el braç de sant Iohan babtista encastat en aur e en argent [5].

En Apula ha .j. pou que li dien lo pou de la samaritana e aqui Ihesucrist demana a la femna de la aiga per beura [6]. E dix ela quels jueus no bevien de la sua aiga. En aquela ciutat de Napula deyen en aqel tems Samaria.

De Napula tro a Sabastea ha .ij. legues. En aqel temps era cap de Samaria e de son regne e
[F. 83 v.] aqui stava lo rey Herodes e aqui feu pendre sen Iohan babtiste] [a ali fo degolat e aqui es lo carcer hon stec pres [7].

De Sabestea tro a Santa Maria de Nazaret ha .xxij. legues, en aquels temps era Nazaret de terra de Galilea e ay fort bela iglea.

Entre Nazaret e Sabestea es lo camp apelat de la fava, de Nazaret en tro en lo Salt ha .j. milyer. E aqui prop de ius lo Salt es la estola de Ihesucrist, tro ha Naym ha .ij. legues, a la porta de Naym resucita Ihesucrist lo fyl de la vidua.

De Naym tro el munt de Tabor on se transfigura Jhesucrist denant los .iij. dexebles, los cals foren sen Iaime de galicia, sen Pere, sen Iohan evangelista, pot aver .ij. legues. E tota la companya que ab el anava, tota romas al peu del munt e aqui fo la transfiguracio de Ihesucrist e aperague sus en los seus braços en forma de la santa trinitat, e ay bela iglea [8].

En la ciutat de Tambera bat la mar en torn e engir de Galilea, els iueus dienli la mar de Taberiada, per la .j. part de Taberia passa Ihesucrist apeu que la mar sobri e li feu loc.

De Tambera a Mac de laa ho en autra manera apelat Macdelo, hon nasc santa Maria Magdelena,

(1) Aquesta llegenda, basada en unes *pedres blanques, pedralbes...* es encara viventa a Palestina : «*la grotte du lait, ainsi nommée parce que la Vierge s'y reposait souvent quand elle nourrissait l'enfant divin. Les gens du pays attribuent la blancheur des parois de la grotte à quelques gouttes du lait de la Vierge qui y seraient tombées...*» (*Guides Joanne*, 1882; p. 356.) En el reliquiari de la catedral de Vich, sigle XIV, s'hi troba una ampolleta ab aquesta pols y un ròtul.

(2) L' iglesia dels pastors. Avuy destruída.

(3) Els nostres pelegrins posen més avall Adam, conforme a la tradició de l'iglesia llatina, soterrat al Gòlgota.

(4) Alusió als altres fills que tingueren a Hebron. Aqui va neixer Sem. Respecte als gorchs d'aigua, vegis lo que diu J. de Verona : «*et solebat esse una caverna, nunc sarraceni fecerunt cisterna*». (*Revue de l'Orient latin*; III, 253.)

(5) Era el braç esquerra, «*Manus sinestra beato Joanni*». (N. DE MARTONI, p. 261.)

(6) Naplousa. El pou de Jacob, encara existent avuy.

(7) L'iglesia de Sant Joan de la ciutat d'Herodes (Sebasté) era, segons M. de Vogüé, la més important de Palestina després del Sant Sepulcre.

(8) El santuari de Mont Tabor. Hi ha també l'alusió *al peu del munt*, a la capella arruinada recordant el lloch aont s'esperaven els apóstols. Segons J. de Verona, «*nunc est destructa*».

e de Magdela tro a les taules [1] ha .ij. legues, e en aqueles taules menya Ihesucrist ab so dexembles, en aqel loc deyen en aqel temps Betzayda e foren meses les taules en la mar de Galilea e ali aparec nostre senyor a sant Pere a sent Andreu qui pescaven can los dix, venit apres de mi e fervose pescadors domes, e els lexaren los filats e tantost los seguiren. En aquest loc feu Ihesucrist del peyx que sen Pera avia pescat can li mana tornar la barcha e sompli de peyx e prenerenne e donaranna a mouts e Ihesucrist pres la .j. part dun peyx cuyt e lautre en ques tenia laspina tornala en la mar, el peyx torna viu e dequela hora enant tot lo peyx ix en aquel loc dequela vora ab lespina de sobra lasquena.

Deqest loc on son les taules tro a aquel loc hon Ihesucrist sadola .M.M.M.M.M. homes de .v. pas e de .ij. peys pot aver .ij. treyts de balesta e de li tro e a la preso ha .j. legua e dienli Cafarnau.

[F. 84] En aquela preso que dien Cafarnau foren feyts los claus que meseren a Ihesucrist en los peus e en las mans. E aqui mateyx es lanclutge enques feren, que negun temps los moros no lanan puguda arrencar ne moure, e siy a feyt lo salda so poder.

En aquel loc fo feyt sentuari .j. iglea la primera que fo feyta a honor de Deu e de la sua mara e dels seus angels.

Prop de Cafarnau es la cova de Tobias e aqui iau soterat el e tot son linyatge. E de Cafarnau tro alas dites taules ha .j. lega, e de Generaset tro a Magdalo ha .j. lega e miga. E de Generaset tro a Cana galilee ha .vj. leges, en Cana galilea feu tornar Ihesucrist de ayga vi ales noçes de sent Iohan evangelista.

Del Floria tro Nazaret ha .j. lega, en la ciutat de Nazaret fo anunciada per langel sant Gabriel la mare de Deu. En Nazaret ha .j. cambra hon stava en oracio la Verge mare de Deu e langel Gabriel dixli ave maria gratia plena dominus tecum. E can la Verge aço hoy ach gran paor e acostas a hun pilar qui es en aquela cambra axi co entra hom a ma esquerra e prob aqel pilar concebe lo fyl de deu e deqel pilar isque lavores licor a manera doli [2]. En esta cambra ha .ij. autars, la .j. es de la Verge mara de Deu e el altre de santa Anna mara sua : fora de la cambra ha .j. autar de sent Gabriel, e el cap de la vila ha .j. font que apela hom font de sant Gabriel [3] e aquela font feu Ihesucrist per sa mara e aqui stegren lonch de temps e ay .j. autar de santa Perlanguia. Aqesta santa fo la fembra qels iueus volien apedregar e mostrarenla a Ihesucrist e dixlos que aqels qui fos ses pecat li gitas .j pedra e la .j. garda lautre e anerensen e can se foren tots anats Ihesucrist dix fembra hon son aqels qui tacusaven e dix Ihesucrist veten e de qui avant no vulyes pecar.

Ali mateyx ha .j. aultra casa e ay .j. loc en que preycha Ihesucrist als apostols e alcunes autres
[F. 84 v.] gens qui erant ab els] [e ali stant plora e dix veus en esta ciutat de Iherusalem lo fyl de Deu morra a mor desordonada e per aquest pecat sera destruida aqesta ciutat e ali mateyx devala a sant Lazer.

De Betania baix en aval ha .j. loc que li dien Betsage e ali cavalca Ihesucrist en la somera lo dia del ram can li exiren el reaberen honrradament ab palmes e ab rams e ab professo.

De Betsage tro a Betania pot haver .j. milyer e ali es lo moniment hon Lazer fo resucitat [4]. Ali mateyx es la casa de Simon lebros hon Ihesucrist perdona a la Magdalena. Fora de Batania ha .j. pedra hon Ihesucrist preyca els seus, en aqel loc plora ab santa Maria Magdalena e ab Marta can resucita Lazer per pietat que ach de abdos sors que ploraven.

A sol de la val de Iosafat es la font de Siloe e aqui illumina Ihesucrist lo cec a nativitat. En aqel loc fo Isayas profeta [5]. A dos treyts de balesta deqest loc fo sent Iacme menor soterrat e ay

(1) Les taules de Jesucrist. Visitades en la majoría dels pelegrinatges. El *Seràfich Jardí Històrich* les hi dedica tres capítols : «*La primera taula de Jesucrist...*»

(2) En la capella subterrania de Nazaret se veuen encara 'ls dos pilars de la Verge y de l'àngel. Avuy lo sobrenatural es que la columna de la Verge figura trencada y que s'aguanta per miracle.

(3) La capella de la font duya el nom de l'arcàngel, perque allí, segons diuen els apròcrifs, se va sentir la primera salutació a María. (*Protoevangeli de Sant Jaume*, cap. XII, y *Evangeli de la Nativitat*, cap. IX.)

(4) Era al mig de la plassa.

(5) *Ubi fuit Isayas propheta*, diu també 'l contemporani J. de Verona. Era l'alzina amurallada que 's tenía pel seu sepulcre.

fort bela iglea (1). De la font de Siloe tro el camp sant pot aver .j. treyt de balesta, aquest camp sant dien que compra Ihesucrist can vingue dalcun loc en terra hon avia mout stat en ifantea. E axi com anava veo un prom qui laurava e dix al prom si volía vendre lo camp e el prom dixli qel li daria per aytantes dobles com pesa .j. pedra gran qui deuant stava. Aytant, dix Ihesucrist, vages posaren la pedra en .j. balança e Ihesucrist posa .j. dobla en autra e pesa aytant la dobla com la pedra, el prom tencse per deçebut enpero no poc als dir e Ihesucrist dix que aqel camp fos sementeri dels pelagrins e apela hom sepultura peregrina. Aqest miracle feu Ihesucrist en sa ifantea. Els evangelistes non parlen des aquests ne dautres mouts que feu en sa ifantea.

En la ciutat de Sur de sa feu tornar dun tro otzina fayada (2), en aqesta ciutat cavalcava Ihesucrist en la raga del sol (3).

De aqesta ciutat de Sur parti Ihesucrist qui avia tro a set ans ab Iosep e ab sa mara e venguen el primer dia anaren tro en .j. loc que ha nom Acha e lendema vingueren tro en un loc qui ha nom
[F. 85] santa Maria del Carme e aqui stigueren .ij. dies e can parti daqui] [anasen en .j. loc qui ha nom Iafa qui es ciutat, e ay .xj. legues de santa maria del Carme e aqui guari Ihesucrist .ij. masels e can parti de santa Maria del Carme anasen a la Maceresa hon ha .x. jornadas que no trobaren poblat el cami era tot arena (4).

A la Maceresa madona santa Maria ac set e Ihesucrist dixli : mara anat aqela femna qui aporta ayga e queritlin que us en do. E axi la mare de Deu queritlin, e la fembra respos a la mara de Deu e dixli que jova e bela la veia, e que si anas al flum don ela la aportava, lo tal flum ha nom Cales, e ay daqel loc tro a miga lega, e la mara de Deu no li respos mes que sentorna e Ihesucrist dix mare levat aquexa pedra qeus sta devant e aurets aiga. Encontinent que la Verge leva la pedra isque aqui una font bela de layga, e de layga que daquel loc isque la Verge Maria bege (5).

Deqesta font rega .j. camp en que troben vergues, hon ix lo sant crisma que son axi com vims, aqestes vergues no poden viure en nuyl loc si de laiga de la dita font no son reguades. Aquesta aygua que lix daqesta font, es axi douça com leyt als crestians e per mouta qen begen nol fa mal e als moros es amergant com a fel que nuyl temps non poden beure. En lo dia de peraci (6) ve en aquela font .j. crou blancha com a neu e stay tota la nuyt. En aquesta nuyt veytlen a la dita font .c. milia personas e mes, entre crestians e moros e en lalba aqesta crou hix de la font e pertexsen devant tuyt.

Parti de qui Ihesucrist e anasen en Babilonia (7) hon ha .j. lega e messe en .j. cava hon stec set ans ab la verge Maria sa mare. A la boca de aqela cava tenia .j. fembra fermat .j. camel e .j. dia entra en la cava e vech Ihesucrist ab sa mara e dix a la ciutat ço que havía vist e mantinent vengren aqui gran companya dels sacerdots que volien venre Ihesucrist. e el mana lavores a la cava que sobris e isqe Ihesucrist ab sa mara per aqel forat que nol vegueren. En aqel loc ha .j. iglea fort honrrada hon cremen .lxxx. lanteas e fanhy loficy de Deu .l.xxx. persones que miga ora de la nuyt no dormen e en lalba dien les misses e venen oyr aqui misses tots los caytius crestians que si apleguen qui son a les vegades be tria milia personas (8). En aquesta iglea diu hom santa Maria de la cova.

[F. 85 v.] Parti dequi Ihesucrist e anasen en Galilea. De Galilea anasen a flum Iorda, hon ha .vj. legues e

(1) Era molt natural que 'ls nostres predicadors trobessin *fort bela* l'iglesia de Sant Jaume, perque la tenien els dominichs. El *Seràfich Jardí Històrich* la descriu aixís : «*Cova o retiro del apostol Saut Jaume. Se trova una gran cova o gruta que a ingeni dels cristians fonch reduida a forma de una petita iglesia del apostol S. Jaume*».

(2) *Fayanda. «Faya. Fagus seu arbor grandifera».* (DUCANGE.)

(3) *Sur*, per *Tyro*. (Atlas català de 1375).

(4) Després de .x. jornades de desert, Matarea.

(5) Comensa aquí una interpolació de llegendes sobre la infancia de Jesús y la fugida a Egipte. La de la font de Matarea es una mica diferent de com l'expliquen els apòcrifs y altres pelegrinatges. De totes maneres, el *flum calés* es un bras del Nil.

(6) Paraci, Aparaci. Epifania.

(7) Babilonia d'Egipte. Babelioun o el Cayre vell. *Babillonia*, en l'Atlas català de 1375.

(8) Vegis la descripció d'aquesta iglesia del Cayre en N. DE MÁRTONI : «*De ecclesia Sancte Marie de Cava*».

feuse batayar a sen Iohan babtista e lavores li vench la coloma del cel quis posa demunt sobre el e dix, aquest es lo meu fyl molt amat. Partis dequi Ihesucrist e anassen el desert hon ha .ij. legues, es tot terra plana tro al peu de muntanya (1) e aqui deiuna .xl. dies e .xl. nuyts e aqui lo vench taptar lo diable can li dix que si fyl de Deu es fe tornar de les pedres pa. Pedres moltes dequel loc parlaren e dixeren aqest es ver fyl de Deu. En aqest loc encare les demes pedres quey son an lengua. En aqest loc ha .j. iglea e servexenla .vij. canonges grecs, puyx lo dimoni portal daqui e portal a la cima del temple hon ha .iij legues daquel loc de la pus aspra terra que sia el mon e ali dixli que si era fyl de Deu ques gitas de val e dix car Deus avia manat als angels qel gardasen en totes ses vies, pres lo encara e daqui tornal .j. lega prop lo dasert on avia feyta la carentena e posal en .j. munt qui es pus alt qui sia el mon e aly dixli qel feria senyor de tot can veya e qel adoras.

Al munt apelat Demi qui parteix de la ciutat de Iherusalem e aly es lo pretori de Chayfas, dins aqel pretori ha .j. pilar el cal Ihesucrisi fo ligat e açotat e aqui matex lo meseren en carcre, aqel pilar esta encara en la part daqel pretori dins aqel loc nega sent Pere Ihesucrist .iij. vegades, e aqui remembran de ço que Ihesucrist avia dit plora en aqel loc amargosament (2).

Aqui prop ya .j. cambra hon mori e passa desta vida la mara de deu e prop aqesta cambra ha .j. altar hon canta missa sen Iohan a la mara de Deu (3).

Prop dequel loc es lo munt de Sion hon avia molt bela casa en la qal Ihesucrist feu molt de miracles los qals no stan tots en scrit.

El munt de Sion ha .j. iglea en la qal cena Ihesucrist ab los apostols lo digous de la cena, en
[F. 86] aqel loc leva Ihesucrist los peus als apostols, en aqel dia, e en aquela ora vench lo sant] [spirit als apostols els ordena al sant sacrificij e foren aqui ordonats .j. dia, entres qals era sant Steve.

En aqel loc mateyx foren meses les sorts sobre sen Matia e sen Bernabe qal da quels entraria el loc de Iudes qui tray Ihesucrist e caygueren les sorts sobre sen Matia e fo mes ab los .xij. apostols. En aqel loc solia eser .j. loc tancat on Ihesucrist entra als apostols portes tancadas can los dix pax vobis. En aqel loc mateyx es la casa del rey Daviu hon el jau soterrats e tots los reys qui foren de son linyatge, e ay fort bela iglea. Ali matex es .j. loc on dien munt Sion tro a .j. get de lança de prop el cal loc reeberen lo rey Salamo per rey en Iherusalem e ali es lo moniment hon fo mes sant Steve can fo lapidat.

Prop dalli a .j. get de pedra sta .j. pedra que aportaren los angels de Sinay, a .j. get de pedra es aquel loc hon anaren los iueus en gir del lit de la mara de Deu can laportaven soterrar los apostols el la val de Iosafat. En aquel loc perderen la vista aqels ieus (4).

Prop dali a .j. get de pedra es .j. loc quey dien Galicanta en aquel loc plora sent Pere sos pecats e aviay molt bele iglea en temps de crestians (5). Parti de qui entra en la ciutat de Iherusalem tro a .j. treyt de balesta son les cases dels ermenis e foy sen Iacme scapçat (6).

En liglea de Iherusalem es la santa sepultura hon Ihesucrist fo mes can fo davalat de la crou per Iosep Derimatia e per Nicodemus e ay can hom entra a ma dreta .ij. moniments e en la .j. jau rey Godofre e en lautre jau rey Baldovi e foren ab dos germans e guanyaren la terra de Iherusalem e devant los dits moniments ha .j. altar de santa maria de Golgota (7). Ali mateyx en aquela iglea

(1) *Montanya de la curantena.* En tots els pelegrinatges y en el *Seràfich Jardí Històrich.*

(2) Desde 'l primer pelegrinatge del romeu de Burdeus l'any 333, els itineraris parlen d'aquest lloch y de la columna.

(3) Aquests llochs, com tots els de que 's parla en les ratlles següents, són els que la devoció ha acumulat en el famós convent de Mont de Sion. Sepulcres de David y sant Esteve, lloch del cenacle y de la mort de la Verge, etc.

(4) *Item locus ubi Judei voluerunt rapere corpus beate Marie.* (N. de Martoni : *Revue de l' Orient latin,* III, 617.)

(5) L' iglesia de Gallicanta, destruida des del sigle xii.

(6) El convent es encara avuy dels armenis y 's diu situat sobre 'l mateix lloch de la sepultura de l'Apòstol.

(7) L' iglesia del Sant Sepulcre. El nostre compatriota autor del *Seràfich Jardí Històrich,* descriu axís els túmuls reyals : «*En aquesta mateixa capella se troban dos sepulcres o deposits de porfido a modo de caixas, ab cubertas a esquena de peix sobre unas columnates, dins d'aquestos sepulchres foren posats los osos dels dos*

can hom entra a man dreta per la porta de la dita iglea del sant sepulcre es Munticalvari hon fo posade la vera crou hon Ihesucrist mori e puya. E en Munticalvari per les gras del cap del munt ha .j. altar e per mig del altar ha .j. pedra marbre. En aquela açotaren Ihesucrist e ali fo ligat e ali li dona la lançada Longi e la sua santa sanc caygue en la rocha, e la rocha fenes, a la cal dien Golgotas e dien que de val aquela rocha era lo cap de Adam hon entra en la sua bocha .j. gota de la sua sanc preciosa.

[F. 86 v.] Develan de Munticalvari es lo loc hon santa Elena troba la crou de Ihesucrist e a ma squerra ha .j. finestra que fa brugit axi com a tro e aqui mateyx ha .ij. altars la .j. es vert e lautre blanch, a l ixen daqui vinen al cor dels canonges ha .ij. altars el mig del cor e el mig de la .j. altar ha .j. forat que dien que es el mig del mon, en aquel forat dien que mes Ihesucrist lo dit e dix qui us vol demanar aci us vingua cercar (1). E ixen del cor qui es devant lo portal del sant sepulcre es lo loc hon aparec Ihesucrist a la Magdalena quan fo resucitat e ela cuydas que fos ortola. Ali matey prop ha .j. autar al cal dien sant Salvador qui es devant lo portal del sant sepulcre hon meseren Ihesucrist quan lagueren devalat de la crou Iosep Abarimatia e Nicodemus e els li lauaren les suas nafras de la sua preciosa sancg e els les li vntaren ab enguents precioses e alj lo meseren el moniment e en aquela iglea fo soterrat Nicodemus. Exen de la iglea de Iherusalem annant ves Betlem fora de la vila es la cava del leo hon Ihesucrist fo pres. A miga lega de Iherusalem ha .j. monestir hon fo talyat lo fust de la vera crou, hon Ihesucrist fo mes, el rey Salamo avial feyt talyar que volia metre el temple e los maestres trobaren lo bastant a las lur mides, e can era aut qel volien asuire nols bastava ab .iij. palms e aço asejaren moutes de vegades, puyx deqest fust feren la santa crou.

Daqest loc tro a la muntanya de Iuda ha .j. lega e miga, en aquela muntanya nasc sen Iohan baptista e naqela muntanya fo feyt lo salmp magnificat anyma mea dominum per la Verge mare de Deu.

De Nazaret tro a Safran ha .iij. leges. En Safran nasc sen Ihoan apostol e sen Iacme de Galicia,

Qui vol anar Dacre en Iherusalem si deu passar a santa Margarida del Carme hon stech gran temps lo profeta Helias, ha .j. lega daquel loc es santa Maria del Carme e ha .ij. legues deli tro al Castel Pelegri (2) e ha ali una pedra e .j. vas hon jau santa Eufonia.

[F. 87] La ciutat de Domas, es a .vij. legues] [de Iherusalem e a .j. lega de Domas fo scapçat sen Iordi e ay .viiij. leges Dacre a la ciutat de Sur, en la qal nasch sen Iordi (3) en aqel loc feu molts miracles Ihesucrist en sa ifantea aci com iaus havem dit, a .viij. leges de Sur ha .j. ciutat que li dien Sagecha hon feu Ihesucrist cavaler sen Iordi e ha .j. treyt de balesta es Sagecha tro a .j. iglea de San Salvador hon Ihesucrist gari la filya de la samaritana qui era endemoniada (4).

germans y primers reys de Jerusalem, Godofre y Balduvino, com de l'inscripció de cada un se llegeix encare. La de Godofre diu aixís : HIC JACET INCLITUS GODEFRIDUS. DE BULLON. QUI TOTAM ISTAM TERRAM ADQUISIVIT CULTUI DIVINO CUJOS ANIMA REQUIESCAT IN PACE. AMEN. La de Balduvino es del tenor següent : REX BALDUVYNUS JUDAS ALTER MACHABEUS SPES PATRIAE VIGOR ECCLESIAE VIRTUS UTRIUSQUE QUEM FORMIDABANT, CUI DONA TRIBUTA FEREBANT. CEDAR, EGIPTUS, DAN AC HOMICIDA DAMASCUS. PROB DOLOR IN MODO CLAUDITUR HOC TUMULO. Fora la capella a la part posterior del cor de l'iglesia gran estan altres sepulchres de Reys y de sos fills, que per estar les inscripcions ya gastades y cumplir ab la brevedat es deixa lo discorrer.»

(1) Tots aquells llochs del Gòlgota, centre del món, sepultura d'Adam, etc. són encara al Sant Sepulcre. Respecte a la finestra que *fa brugit axis com a tro*, creyem que podía ser la capella alta que es santuari dels armenis. No 'ns podem estar de copiar les següents ratlles : «*Pendant que les Latins étaient en train de célébrer la messe du jour avec toute la pompe possible, un bruit des plus étranges et des plus discordants a retenti à nos oreilles. Ce bruit, je l'ai su plus tard, venait de la chapelle des arméniens située à l'opposé dans les galeries et était produit par des timbres ainsi que par des planches en bois suspendues a leurs extrémités, sur lesquelles on frappait à coups redoublés avec des marteaux pour tenir lieu de cloches et d'instruments.*» (A. VERRIER : *Journal d'un pélerin de Terre Sainte.* París, 1871).

(2) *Castel pelegri,* Atlas Català de 1375. L'última fortalesa franca a Orient.

(3) El martiri de Sant Jordi passa a Tir, segons les actes. El Vosagine no precisa 'l lloch.

(4) «*Veni ad civitatem nobilissimam Sydonie, que nunc dicitur Saieta... et erat (capella) in loco in quo venit mulier Chananea ad Jhesum Cristum ad rogandum ipsum pro filia sua demoniaca*». (J. DE VERONA, p. 37.)

Deqesta iglea de Sant Salvador tro a la Cava de Abrea pot aver .j. milyer. En aqel loc volc fer Abram a nostra senyor Deus sacrificii de son fyl Ysach. E aparechli langel e mostrali .j. mouto del cal feu sacrifici, lo cal mouto fo ligat en .j. emenlera e ay tots temps fulye e flors en stiu e en ivern segons que hom pot veser. De la Cava de Abram tro a la ciutat de Corcosa ha .iij. jornades en la qal ciutat ha .j. iglea de madona santa Maria. E feula sen Pere la qal iglea es molt gran e vay fort gran peregrinatge e a autra iglea el castel de Corcosa en la qal ha .j. pou que sen Pere feu, lo pou e les dites igles an vulgudes los sarrais moltes de vegades enderrochar e encontinent tornaven orbs e contreyts [1].

Davant aquesta iglea ha .j. bel arbra palmer en lo qal sen Pere fermaba les barchas can peschava, al peu de larbra ha .j. pedra hon sen Pere venia lo peyx. Entre munt Tabor e Nasaret ha .j. iglea fort honrrada que serveixen be .cl. dones menoretes que ha nom santa Maria de Sardona. En aqesta iglea ha .j. ymaga de madona santa Maria de la qal hix continuament holi. aquesta imaga torna de .vj. en .vj. ans en carn e en sanch e esta en aquela virtut .ix. meses, aytant com lo fyl de Deu stech santificat el cors de la verge Maria, e loli qui dela imaya hix es torna axi mateyx la on sia en carn e en sanch, e sta aiximateyx .ix. meses e puix torna axi con ja sera [2]. Aqesta ymaga virtuosa aporta .j. pelagri a la dita iglea per prechs de .j. santa que començava a fer penitencia, e an aqel loc que era fort agra e salvatga, la dita dona comença a fer la dita iglea e prega lo pelagri que li aportas .j.
[F. 87 v.] imaga de madona santa Maria la qal] [li atorga franchament e de bon cor. El cap de lan que el aportava la imaga .j. leo li dona salt qui oçeia moltes gens qui pasaven pel cami que anaven per romeria a la dita iglea, el dit pelagri confias en laiuda de Deu e trague la ymage del dobler e mostrala al leo. Encontinent lo leo solaca, el pelegri feu gracias a deu e a la sua mare e ana complir sa romaria, pero penssa en son cor que sentornas la ymage que tan gran miracle li havia feyt. E can fo a la dita iglea la bona dona li demana si li auia aduyta la ymage e el dixli que no. En continent que li ach mentit, les portes de la iglea se clogueren axi com si nuyl teps nonagues audes gens. El pelegri conech que aço sera esdeuengut per les sues mentides e que la ymage deuia romanir aqui. E axi ab gran contricio dona la ymage a la dona. E lavores la dita santa dona ab gran reverencia posala sobre laltar. E aço feyt les portes sobriren e tornaren en lur manera. E de la cara de la dita ymage, comença a exir licor en axi qel altar a cap duna stona tot perech de la licor que exia de la dita ymage qui es exi com a oli ben clar. E la santa dona qui vech aqest tan gran miracle, feu fer .j. bela picha de marbre en que caygues aqela santa licor e ab gran reverencia pres la dita ymage e mes la en un bel armari prop laltar e sot la dita ymage posa la dita picha de marbre en que caygues la santa licor. E dequesta santa licor donen els romeus en unes empoletes que son tan grans com lo dit menovel e per molta que en donen de quela als crestians en la picha no coneyx hom ques mirve. Aquesta santa licor es molt virtuosa al fels crestians qui viuen ses pecat mortal e a feyts molts de miracles sobre mar aquels qui navien fortunes e aquels qui avien febres, que an gran fiança en la mara de Deu e que tingua demunt lo pit la empoleta ab la dita licor [3].

Tants son grans los miracles que deus ha feyts ne fa en aquel sant loc per la sua mara beneyta, que de queles almoynes que aqui venen, viuen .cl. dones menoretes que devotament serveixen nuyt e dia. En aqest sant loc fo feyta vila on stant be .ccc. crestians, en aqest sant loc negu moro ne neguna nacio noy pot aturar ny viure sino crestians.

(1) En l'Atlas Català de 1375, *Tortosa*. De la catedral de Santa María de Tortosa 'n parla Joinville. Va ser un dels llochs més visitats en els pelegrinatges. S'atribuía la seva fundació a sant Pere.

(2) Respecte a l'iglesia de Santa María de Sardanai, o Sardenai, prop de Damasch, són innumerables les referencies dels pelegrins. El *Seràfich Jardí Històrich* explica la decadencia del famós santuari a principis del sigle XVIII : «*Avuy dia ja no 's troba allí tal imatge y per consecuent no 's veuen tampoch los miracles. Los Grechs pero diuen que está oculta dins d'una columna per conservarla; pero no son creguts.*»

(3) Aquestes ampolles ab olis dels Sants Llochs se conservaven com a reliquies. Són famoses les antiquíssimes ampolletes de la catedral de Monza, perque porten dibuixats en relleu els edificis orientals d'aont provenen. Ampolletes, sense decoració, se'n conserven al Museu Episcopal de Vich. Una ampolleta ab *oli de Santa Caterina* 's conservava a Sant Cugat del Vallés.

[F. 88] Can lo tartre vench demunt lo salda, aqest crestians de qest] [sant loc aguereren gran paor per ço car deuien passar prop dels e volgueren tots fugir e nostre Senyor trameslos un angel lo cal vesiblament vegueren avalar del cel e dix los que nos moguessen que Deus tot poderosos los defendra e romangueren, el tartre ab tot son poder passa prop dels al peu del munt que negus no hagren poder quey puyassen, jassia quel puyg no es trop alt.

A .vij. jornades de Iherusalem es lo munt de Sinay hon jau lo sant cors de santa Caterina qui fo aqui aportat per angels. En aquest loc feu Ihesucrist molts miracles per amor de la santa Verge, la sua iglea es fort honrada el seu glorios cors jau en .j. bel moniment de jaspi. E aquels qui an carta de veure lo sant cors de la dita Verge hon de la sua sepultura hix de licor que no cessa en axi com hom qui sua. E deqesta licor pren hom ab empoles poqes, donenne als romeus aqui lo salda ne fa gracia ab la dita carta. En aquest munt de Sinay dona Ihesucrist la lig de Moyses santa en .ij. taules de marbre (1).

De Alexandria tro al munt de Sinay ha .xv. jornades, per los angels de Deu fo aportat aqest glorios cors de santa Caterina en un moniment e la verge santa Caterina fo escapçada en Alexandria. En aqel loc on fo escapçada es la colona on fo estacada e escapçada, la cal tot hom pot veure.

En la ciutat de Alaxandria fo escapçat sen Iohan babtista e ay .j. iglea la qal hom apela sen Iohan del cofi, que es en .j. bel carer on los sarrays daquel carer qui iluminen e servexen e encenen fort nedeament aquela iglea els mils que poden. E sil sarray qui aqui ve per setmana saleyx al servi de la dita iglea, venen gran multitut de rates e destruexen tota quanta obra despart ne de palmer aya el carer.

E totes les demunt dites coses los dits preycadors ab los dits G. Tremp e Neromir Sartre e en Jacme Riquer veeren e hoyren personalment visitan e veen tots los dits locs perquen poden fer mils testimoni de veritat.

(1) En l'Atlas Català de 1375 està dibuixada la montanya ab el convent y porta la llegenda «*Hic est corpus Catarina Virginis*», y a sota «*Mont de Sinay en lo qual Deu dona la lley a Moyses.*»

INVENTARIS INÈDITS DE L'ORDE DEL TEMPLE A CATALUNYA, per JORDI RUBIÓ, RAMON D'ALÓS y FRANCISCO MARTORELL.

UN ESTUDI curiós a fer com a ilustració de l'historia de l'Orde del Temple a la Corona d'Aragó, es el dels bens que posseí a Catalunya. Els seus richs castells conteníen extraordinaria quantitat d'objectes preciosos, que sembla eren inventariats anyalment (1), y de molts dels quals ens en ha quedat noticia detallada en el procès d'aquella poderosa Milicia, que 's conserva en l'Arxiu de la Corona d'Aragó. L'erudit alemany Heinrich Finke, que tanta llum ha portat a l'historia de la seva caiguda en la nostra terra ab la publicació de la seva obra, riquíssima en fonts documentals noves y tretes de dipòsits casi verges encara, dedica un capítol a les disposicions de Clement V sobre 'ls bens dels Templers. Emperò en ell tracta quasi únicament de les negociacions diplomàtiques que s'entaularen ab motiu de la llur possessió, sense descendir a detalls que no s'avenen ab l'índole general del seu llibre.

Aquesta raó ens ha mogut a recullir els següents documents relatius a una part dels bens mobles del Temple a la Corona d'Aragó, que publiquem ara sense la pretensió de ferne un detallat estudi, y tant sols ab l'intent d'enriquir ab alguns datos nous l'historia de la disolució d'aquella famosa Orde en la nostra terra.

A imitació del rey de França, el d'Aragó ordenà, en Desembre de 1307, l'empresonament de tots els Templers habitants en els seus regnes. Ab gran diligencia començà a complirse aquesta disposició y abans de finir l'any passaren a mans de Jaume II el castell de Penyíscola y altres menys importants de Valencia, Catalunya y Aragó (2), que foren els primers en sucumbir, mentres els demés cavallers que havien pogut evitar la presó decretada en contra d'ells, se reculliren, disposats a defensarse, en les seves més poderoses fortaleses. El rey se vegé obligat a reduirlos ab les armes, y a principis de 1308

(1) FINKE: *Papsttum und Untergang des Templerordens*; Munster, 1907; I, 38. Ens han quedat alguns dels inventaris del castell de Penyíscola, de principis del sigle XIV. Fragments d'ells són els que publiquem ab el n. I.

(2) FINKE; I, 287.

formalisà l'assedi d'alguns castells, entre 'ls quals se distingiren per sa valerosa resistencia 'l de Cantavieja (que s'entregà abans del 16 de Setembre següent) (1), el de Miravet (que ho feu en el mes de Desembre), y sobre tot el de Montçó, que estigué assetjat prop d'any y mig, y fou l'últim en rendirse. Mes a pesar d'aquesta rebeldía, que podía haver servit de pretext a una violenta persecució, la dels Templers no revestí en la nostra terra, y axís ho han reconegut tots els historiadors, les formes crudels que la feren tant odiosa a França. Jaume II, emperò, no pogué sostraures al sentiment de cobdicia qu'en ell despertaren les quantioses riqueses de l'Orde, la possessió de les quals sembla haver sigut l'impuls principal que mogué a Felip l'Hermós a iniciar tan sorollós procès. L'embarch dels seus bens fou, donchs, la primera providencia presa a Catalunya, y en les successives capitulacions dels castells del Temple no hi faltava may la condició, que va complirse estretament (2), de que sos defensors devien entregar al rey quantes joyes, armes y diners posseissin (3).

Encara no s'havía resolt de un modo definitiu la sort d'aquella milicia y ja sorgiren discussions sobre la propietat de sos bens entre 'ls enviats del Papa, que la reclamaven pera l'Iglesia, y el rey d'Aragó, que s'uní ab el de Castella pera oposarse a la seva incorporació als Hospitalaris (4). Y tan decidit estava 'l nostre monarca a reivindicar la possessió d'aquelles riqueses, y sobre tot la sobiranía dels castells de l'Orde, molt estretament lligada a la política y a la necessitat de la defensa territorial, que, en unes instruccions enviades a son Procurador en la Curia papal, manifestava que fins y tot en el cas de que 'l Concili de Viena declarés l'inocencia dels infortunats Templers, ell «no soferría *cobrassen ço que aver solien e maiorment.... les forces, e assenyaladament aquelles que son en frontera o pres de mar*» (5).

Mentres anaven y veníen embaixades, Jaume II feya actes de domini, y disposava dels envejats tresors que paulatinament engroixien els dipositats a la *cambra reyal*, de manera que, després de llargues negociacions, quan el Sant Pare resolgué en 1317 que l'antich patrimoni dels Templers fos repartit entre la nova milicia de Montesa y la de l'Hospital de Sant Joan, se vegé obligat a otorgar al rey absoluta indemnitat per tot quant s'hagués apropiat de la disolta Orde, tant per ell com per altres persones (6).

(1) FINKE; I, 305.
(2) Els frares de Cantavieja escrivien al rey : «*quan isquem del castell isquem despullaç, que no aviem nulla res que vestir.*» (FINKE; II, 159).
(3) En la rendició de Montçó, el día 17 de maig de 1309, quedà convingut que 'ls frares deixarien en el castell «*lurs joyes, ço es saber, tasses e cuylleres dargent et anells et libres romans e altres joyes menudes.*» (FINKE; II, 132).
(4) VILLANUEVA : *Viage literario*, V. 206 y 225.
(5) FINKE : II, 89.
(6) FINKE : I, 379.

Els bens mobles quedaren en poder de Jaume II (1) y axís ho proven també 'ls documents que publiquem y que no són ni de molt tots els que podrien aduirse, perque pera 'l nostre objecte sols ens hem limitat a transcriure 'ls que tenen algun interés bibliogràfich. Aquests documents poden dividirse en dos grupus. El primer el formen les relacions d'objectes procedents de les residencies del Temple confiats a l'Arnau Messeguer, cambrer major del rey, entre les quals s'hi poden també incloure certs inventaris anteriors a la tràgica fi de l'Orde; constitueixen el segon aplech les àpoques de solució dels bens entregats per aquell funcionari a diverses persones, obeint les instruccions de Jaume II. Gracies a les últimes, podem seguir a vegades el camí fet per alguns llibres o joyes, des de la seva sortida dels abandonats castells de Montçó, Penyíscola, Miravet y Cantavieja (que eren els de major importancia y són els anomenats en nostres documents), fins que anaren a parar a mans de distints personatges, ja fossin membres de la familia reyal o bé individuus de la predilecció de Jaume II, com els seus metges Martí de Calçaroja, mereixedor en tal alt grau de la seva confiança que l'admetía abans que a ningú a fruir de les primicies del *Speculum Medicinæ* de l'Arnau de Vilanova (2), y sobre tot mestre Joan Ameli, a qui regalà, entre altres coses, una rica taula d'astrelau de plata (3).

La més afavorida en els nostres inventaris ab donacions, que en el cas que anem a citar no tenen precisament caràcter bibliogràfich, es la reina María de Xipre, tercera muller del rey. Segueix després en aquell concepte l'infant En Pere, comte de Ribagorça y d'Ampuries y més tart frare Menor a qui, essent encare jove, ja acreditava de lletraferit el regal que son pare li feya dels dos únichs llibres catalans mencionats en els següents documents, princep *soptil dels pus soptils del mon,* com l'anomenava en Muntaner, fecond poeta y prosador en la nostra llengua, y una de les figures més dignes d'estudi y fins avuy menys apreciades de la nostra literatura. Al costat d'aquest príncep, encara qu'en altre camp, mereix també atenció especial, per la seva importancia en l'historia de la nostra cultura, l'infant Joan, arquebisbe de Toledo y Tarragona y Patriarca d'Alexandría, autor de nombrosos sermons y varis tractats morals y teològichs, y que resulta esser un dels pochs escriptors de la nostra dinastía que conreuà la literatura llatina (4). Ademés del arquebisbe de Toledo, també hi tingueren la llur part l'infant Alfons, hereu del

(1) En 19 de Janer de 1347, Pere III reclamava un llibre de les *Morals* de S. Gregori que havía pertenescut al arquebisbe de Tarragona Arnau Cescomes, fundantse en la donació feta pel Papa a Jaume II *de omnibus bonis mobilibus ordinis supradicti* (la del Temple). (Rubió y Lluch; *Documents per l'historia de la cultura catalana mig-eval*, Barcelona, 1908; I, 140.)

(2) Rubió y Lluch : p. 45.

(3) Document IX.

(4) Ignasi de Janer : *El Patriarca D. Juan de Aragón, su vida y sus obras.* Tarragona, 1904.

regne per renuncia del primogènit; en Ramon Berenguer, comte de Prades y últim dels fills mascles de Jaume II; l'infanta Violant, la més petita de totes, que casà ab el príncep de Tarent, y sobre tot Donya Blanca, priora de Sixena, al qual monestir ja havía volgut el rey en l'any 1307 que li fossin cedides pel Sant Pare les terres vehines dels Templers (1). Per últim, els restants bens se repartiren entre 'ls monestirs de Santas Creus y Valldigna, els predicadors de Manresa y Ampuries, els franciscans de Tàrrega, la capella reyal del Palau de Barcelona, construída per Jaume II, y la de Cervera, y principalment el convent de Pedralbes, fundat per la reina Elisenda de Moncada, y al qual fou feta una curiosa donació de llibres, que pot veures en l'últim document que publiquem.

Varis són els aspectes interessants que ofereixen aquestos inventaris. Pera l'historia de l'arqueología sagrada y en general de les arts sumptuaries, no deixen de tenir el seu valor les descripcions, de vegades un xich detingudes, que fan de casulles, capes y dalmàtiques de tots colors, ab grans brodats y forradures d'obra moresca; de creus d'argent sobredaurat, adornades ab esmalts y pedres precioses; de càlzers, canadelles y llanties de tota mena, guarnides a voltes ab les senyals del Temple. Aquelles planes dels registres del nostre Arxiu, animades ab brillants enumeracions de joyes y objectes litúrgichs, anells, espases, retaules venecians de plata daürada ab les figures dels Apòstols, tapits de Trípoli, caixes de reliquies de Limoges, draps de Reims, jochs de taules y escachs d'obra de Murcia, trenquen la monotonía de les fòrmules cancilleresques, y evoquen una visió vivísima dels esplendors artístichs de l'edat mitjana.

Mes, pera nosaltres, no es pas aquest l'ünich punt de vista curiós dels documents que treyem a llum, sino que, als nostres ulls, lo que 'ls hi dóna també especial relleu són les inestimables noticies bibliogràfiques que 'ns proporcionen al inventariar una part dels llibres propietat de l'Orde del Temple. Com que la seva persecució començà l'any 1307, podem suposar ab fonament que 'l major nombre d'aquells volums figuraven ja en els castells dels Templers, al menys desde 'l fi de l'anterior centuria. Aquesta circunstancia y la consideració de lo escassos que són els datos bibliogràfichs de tant llunyana època en la nostra terra, aumenten el valor dels presents documents, que 'ns permeten judicar un aspecte de la cultura literaria de Catalunya en el XIII[en] segle, tan desconegut y poch estudiat fins ara. De la nostra literatura doscentista en llengua vulgar, de segur n'ignorem una part molt considerable, perque l'aparició en el sigle XIII d'obres de llenguatje relativament tan pur, y abundant, com per exemple, la *Crònica* de D. Jaume y el grandiós *Llibre de Contemplació* de Ramon Lull, models magistrals de la

(1) FINKE : I, 290 y 376 y II, 73.-Demanava al Sant Pare se 'ls hi concedissin l'iglesia de Vallobar, Entinyena, Pomar y Alcola.

prosa catalana, no pot explicarse satisfactoriament sense una producció literaria anterior que comencés a fixar la llengua donantli seguretat y soltura. No cal, donchs, que ponderem aquí l'importancia gran que tindría l'aparició de tot document que 'ns ajudés a refer o completar el quadre de la nostra historia literaria en la tretzena centuria.

Desgraciadament, els inventaris que publiquem no porten cap contribució considerable en aquest sentit, y sols en un d'ells, el XVII, hi apareixen dos llibres en català, a saber : les *Costums de la ciutad de Lleyda*, y una versió del *Secretum secretorum*, que resulta traslladat a la nostra llengua molt abans de lo que 's podía creure (1). En cambi, en l'inventari de 1308, donat a conèixer pel P. Villanueva (2), hi trobem els *incipit* de vuyt obres catalanes, entre les quals, en mig d'altres difícils d'identificar, hi figura la traducció de la *Regla del Temple*, tractats de medicina com el *Thederich* (3) y un *llibre de decayment de cabells*, el *Codi* de Justinià y una obra titulada *De sobirana Trinitat et de fe Catholica*.

Però no ha d'extranyarnos gens la petita proporció en que figuren els llibres catalans entre 'ls dels Templers. No podía succeir altre cosa en els temps de l'absolut domini de la ciencia llatina-eclesiàstica, que en el sigle XIII acabava de produir, entre altres, tres figures de prestigi tan extraordinari com les de Sant Tomás d'Aquí, Sant Bonaventura y Albert el Magne, y en l'època en que degueren formarse aquelles biblioteques, quan tot just apuntava tímidament y sols en certs genres la literatura en llengua vulgar, a la que, per altre part, excloía moltes voltes el seu caràcter profà de les llibreríes de les ordes religioses.

Les dels Templers catalans, a judicar per les fragmentaries noticies que d'elles hem sabut trobar, sols contenien llibres morals y teològichs y principalment d'exegesis escrituraria, sense que en mig del nombre de volums relativament considerable que les formaven s'ens en presenti apenes cap de literatura profana o d'historia, que dongui l'impressió més o menys viva de l'actualitat contemporania. Hi abunden els llibres litúrgichs com missals, epistolers, salteris, evangelisters y consuetes, necessaris pera 'l culte en les capelles dels castells de l'Orde, y al seu costat hi trobem les obres indispensables de tota biblioteca eclesiàstica mig-eval : les Epístoles de Sant Pau, alguns tractats de Sant Agustí, les Sentencies de Sant Isidor de Sevilla

(1) En la Biblioteca Nacional de Madrid s'en conserven dos manuscrits del sigle XIV (MASSÓ Y TORRENTS; *Manuscrits catalans de la Biblioteca Nacional de Madrid*; Barcelona 1896; pàgs. 61 y 69). El 18 de Desembre de 1377, el rey Pere demanava un volum dels *Secrets d'Aristotil*, que havía sigut del rey Jaume de Mallorca (RUBIÓ Y LLUCH; *op. cit.*, pàg. 22).

(2) *Inventarium quorundam librorum qui fratribus Templariis in uso fuerant.* (Arxiu Corona Aragó, reg. 291, f. 158; VILLANUEVA : V, 200.)

(3) Dominicà que escrigué en llatí un llibre de cirugía dedicat a fra Andreu d'Albalat, bisbe de Valencia. Fou traduit al català per en Galien Correger de Mallorca. (MOREL FATIO; *Katalanische Litteratur*, p. 112).

y d'Huch de Sant Víctor, els Diàlechs y les Epístoles del Papa S. Gregori, y, pagant tribut a la boga que en el sigles XII y XIII y adhuc en els anteriors tingueren els comentaris de la Biblia, una llarga serie d'interpretacions dels llibres sagrats, des del Gènesi y les exposicions de l'obra del sis dies, fins a la popular enciclopedia de Pierre le Mangeur o Comestor.

Però no tenim la pretensió de fer en aquestes notes el comentari que sugeriría l'estudi detingut y l'identificació de totes les obres citades en els presents inventaris. Únicament no volem deixar de cridar l'atenció sobre l'inesperada troballa, en un dels quaderns en ells descrits, d'un fragment de l'*Epistola ad Pisones* del gran lírich llatí, el nom del qual no havía tornat a ilustrar l'historia literaria de Catalunya des de que apareix per primera vegada en el sigle XI, en la biblioteca de Vich (1), quan la vella diòcesi rebía l'influencia del abat Oliva, que havía enriquit, ab les obres de Plutarch, de Virgili y de Juvenal, l'*escriptorium* del venerable monestir de Ripoll, breçol de l'historia catalana y primer refugi de la nostra cultura romànica.

Ara, abans de finir aquestes lleugeres apuntacions, tan sols ens resten a dir quatre paraules sobre les fonts a que hem acudit pera fer el nostre recull. En primer lloch, hem despullat tots el registres del regnat de Jaume II posteriors a la cayguda dels Templers, y hem revisat els lligalls de cartes reyals an ells referents que 's guarden en el nostre Arxiu; mes, com s'indica més amunt, tan sols publiquem els documents que tenen algun valor bibliogràfich, per escàs que sigui. La nostra investigació s'ha tingut de concretar a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, perque no 'ns ha estat possible consultar l'important dipòsit del Grant Priorat de Catalunya, custodiat per les religioses de l'Hospital de Sant Joan de Jerusalem, residents a Sant Gervasi de Cassoles, en el que sabem s'hi conserva un llibre d'*Inventaris o desapropis de las casas del Temple de Aragó y Valencia* (2), que indubtablement ilustraría en molts dels seus punts els següents documents. Certs inventaris que no declaren explícitament que 's refereixen a objectes que havien estat de propietat del Temple, els incluim quan per testimonis anteriors o posteriors es possible deduir que algunes de les joyes o llibres en ells descrits provenien d'aquella Orde; aixís se veu, per exemple, en els documents que porten els ns. IX, XII, XIII, XV, XVI y XVII.

Desgraciadament, el material es tan escàs com difícil d'obtenir y no sempre 'ls resultats corresponen als esforços fets en l'investigació; emperò, aixís y tot, creyem que 'l present aplech de noticies no deixarà de tenir algun interès pera 'ls estudiosos, que són els que en definitiva han de comentarles ab més competencia que nosaltres.

(1) VILLANUEVA; VI, 80.
(2) J. MIRET Y SANS: *Cartoral dels Templers de les comandes de Gardeny y Barbens*. Barcelona, L'Avenç, 1899; pàg. 29.

INVENTARIS

I

Sense data.

INVENTARIS D'OBJECTES Y LLIBRES LITÚRGICHS DEL CASTELL DE PENYÍSCOLA, ANTERIORMENT A LA CAYGUDA DELS TEMPLERS.

(a)

Inventari sie al senyor comendador de Peniscola del arnes de la esglesia del castel d Ares : primerament hi roman un calce d argent sobredeaurat. item encara hi roman .j. capa festival ab tot son arnes. item encara hi roman altre vestiment festival ab tot son arnes. item encara hi roman .j. capa de cor. item encara hi roman .j. casulla vella. item encara hi roman .ij. estoles e .ij. maniples. item encara hi roman en la dita capella .vj. palis .ij. nous e .iiij. vels. item encara hi roman en la dita capella .i. coxy obrat. item encara hi roman en la dita capella .v. sobre altas enters bons e aus. item encara hi roman en la dita capella .ij. sobrepeliços. item encara hi roman en la dita capella .ij. tovalons. item encara hi roman en la dita capella .ij. misals. item encara hi roman en la dita capella .j. santoral ferial. item encara hi roman .j. saltiri. item encara hi roman..... item encara hi roman en la dita capella .j. consueta scrita en paper. item encara hi roman en la dita capella .j. libre de flos satorum (*sic*).

Arxiu Templers, 121.

(b)

Inventari que fa el cambrer de Paniscola de les robes que son del arnes de la capela de Paniscola : primerament .j. lignum Domini de obra de Limotge. item .ij. creus de obra de Limotges. item .i. caxa en que ha reliquies, que es obra de Limotges. item .v. candelobres de obra de Limotges, .ij. grans e .iij. pochs. item .iij. canadeles de Limotges. item .iiij. casules. item .i. garlanda d altar. item .ij. frontals que son de seda. item .i. camis. item .iij. capes de seda. item .ij. taules de obra de Limotges. item .iij. estoles, les dues de porpra e l altra de samit vermel. item miga .... item .ij. maniples. item .i. amit. item .ij. cintes. la .j. de seda e l altra de li. item .iiij. linees blanques. item .iij. sobrepelics. item .ij. custodies. item .ij. calzes d argent dels quals la .j. te lo cambrer. item .j. missal. item .i. pistoler e missal avangelister tot ensems. item .j. avangelister. item .j. santoral e .j. dominical. item .j. saltiri e .ij. prosers. item .j. petit breviari. item .j. consueta. item .j. quaern de avangelis e de oracions. item .j. ensenser e .j. naveta de Limotges. item mig ciri de cera del corpus Christi. item .j. ara sagrada e los corporals. item .j. vental de ploma de paho.

Arxiu Templers, 60 (1).

II

Castell de Miravet, 12 Desembre 1308.

MASCAROS GARIDEYL PARTICIPA AL REY LES QUANTITATS DE MONEDA Y DEMÉS BENS QUE HA TROBAT EN EL CASTELL DE MIRAVET.

Al molt alt e molt poderos senyor en Jacme per la gracia de Deu rey d Arago etc., Mascharos Garideyl humil servo vostre besan vostres peus me coman en vostra gracia : sapia la vostra

(1) En el n. 552 de l'arxiu dels Templers s'hi troba un inventari fet el 1 de maig de 1300 per frare Pere de S. Just, llavors comenador de Penyíscola, en presencia de fr. D. de Pertusa y fr. Pere Lanera (Vegis sobre aquest Templari : FINKE; II, 368), dels ornaments de la capella y altres objectes del castell. S'hi de-

altea, senyor, que e trobat en la torra del thesor del casteyl de Miravet. .dcl. florins d or. item .v. milia e .cccc.lx.iij. tornesos d argent. item .MM. milia .cccc.lxxx.vij. solidos menys meala de jaqueses. item .dc.lx.iij. solidos menys tres meales de barceloneses (1). en la cambra de frare Berenguer de Sent Just (2) creu que n a mes de moneda la qual encara no es comtada per ço cor no he pogut als fer que els frares volem gitar del casteyl com m ajen liurada tota la moneda e comtada e aquels scorcolar e lur roba e encara les parets de les cases en les quals diuen que an amagats diners. e trobat, senyor, aynaments de .iiij. capeyles e d altres robes les quals vos veurets en l enventari com la us aure trames. item trobi en la dita torre del thesor scudeyles e tayladors e anaps d argent que pesen .xc.ij. marcs e dues unçes menys de calçes de les capeyles e encensers e navetes e lantees dargent. el blat que he trobat al dit casteyl faç lo vendre per ço cor fa fayla que be nia de .v. ayns. los dos volums, senyor, de viblia que yo us fiu saber que eren a Tortosa (3) no us e volgut enviar per ço cor aci n a molts de bons e de moltes maneres, mas tant so afaynat de scriure les coses que no ls vos he pogut enviar, mas manats me, senyor, si volets que tots los vos enviu o partida. a en lo casteyl moltes armes e entre les altres ay de bons arcs turqueses ab tot lur arreu. e en totes les coses demunt dites a scriure es estat lo comanador e els frares qui son romases al casteyl. faç vos saber, senyor, que e trobades besties al dit castell entre les quals a .j. cavayl ben esalt e un mul fort bel. manets me senyor de les robes que us plaura que n faça. senyor, manats me ço que us placia. scrita al casteyl de Miravet, .xij. dies auts del mes de deembre.

Al molt alt e molt poderos senyor en Jachme per la gracia de Deu rey d Arago.

Arxiu Templers, n. 32 prov.

III

Epila, 19 Desembre 1308.

Jaume II demana a Mascaros Garideyl, administrador dels bens dèl Temple, dos volums de la Biblia y tots els demés llibres trobats en el castell de Miravet (4).

Fideli suo Mascharosio Garidelli amnimistranti pro nobis certas comendarias Templariorum etc. licet per aliam litteram nostram vobis nuper mandaverimus ut illa duo volumina biblie, que tenetis ad nos, apud Cesaraugustam cum securo nuncio mitteretis et ceteros libros et alia que in castro Miraveti reperta sunt reservaretis, nunc tamen volumus ac vobis dicimus et mandamus

tallen les armes, algunes joyes, batería de cuyna, etc. Al tractar de la capella s'hi continúa un altre copia d'aquest inventari. Com dato bibliogràfich, no se n'hi troba cap més de nou, fora del següent : *ha en la cambra del cambrer .iiij. libres, los .ij. de vida de sants e los altres .ij. de serments...* (Se poden veure altres inventaris parcials de Penyíscola, de menor importancia, en els ns. 649, 650 y 658).

(1) Sobre un altre compte de la moneda trobada a Miravet, vegis Finke, I, 301.

(2) Comenador de Miravet y de Torres, y antich Mestre d'Aragó. En Finke, II, 172, publica una carta seva dirigida al rey el 18 d'Octubre de 1308, en que li demana mercé, manifestant el desig d'esser cuydat en la seva malaltía per l'Arnau de Vilanova, y li ofereix dos anells d'or com a present.

(3) Vegis Arxiu Templers, n. 36 provisional. En Mascharos Garideyl escriu al rey enviantli el *Codi e els altres llibres que yo avia trobats dels frares del Temple... dels quals tots llibres lo començament e la fi es notat en una cedula partida per letres qui va ab la present letra... en la casa de Tortosa s a trobats .ij. volums grans de viblia, e si us plau que ls vos trameta, trametets m o a dir.*

(4) El 12 de Desembre de 1308 en Guillem de Ceret comunicava an Bernat d'Aversó, lo següent (Finke; II, 176):

«Entre les altres coses que son estades trovades en lo casteyl de Miravet es un beyl codi en romans e .ij.

quatenus tam dicta duo volumina biblie quam omnes et singulos libros alios in castro Miraveti inventos ad nos ubicumque fuerimus per nuncium fidelem et sub tuta custodia transmittatis; et hoc nullatenus diferatis. preterea per eundem nuncium mittatis nobis illud ferrum lancee quod fuit comitis Barchinone, quodque sicut intelleximus in dicto castro inventum est; alia autem omnia et singula cum suma diligencia reservetis. datum ut supra.

Arxiu Corona Aragó : Reg. 291, f. 183 v.

IV

Valencia, 22 Abril 1311.

Inventari dels objectes y llibres provinents del castell de Penyíscola, entregats al rey Jaume II.

Jacobus, Dei gratia rex Aragonum, Valencie, Sardinie et Corsice, comesque Barchinone, ac sancte Romane Ecclesie etc. Quia vos dilectus miles noster Bernardus de Libiano, de rebus fratrum Templi quos in castro de Paniscola pro nobis et nostro nomine recepistis (1), tradidistis et deliberastis ad mandatum nostrum oretenus vobis factum fideli nostro Arnaldo Messeguerii, de camera nostra, et Petro Meseguerii, fatri suo recipienti pro eo et nomine ipsius res infrascriptas, videlicet : unum missale cohopertum cum postibus cohopertis panno lineo in quo est unum corporalem in quo sunt prose et antifone notate, et unum librum in idiomate franco cum cohoperta rubea et cum postibus, qui incipit in .vj°. ipsius «Ce son les choses per les quales» (2) et finit «si endroyt» (3). et unum librum cum cohoperta rubea in idiomate franco, qui incipit : «les prolegue et la regle del Temple», et finit : «Deus nos lax ben fayre». (4) et unum breviarium cum postibus cohopertis samito rubeo et cum cohoperta panni linei, cum litteris nigris de serico per orlas, et in medio est quidam scutus cum campo rubeo et cum una aquila alba, qui incipit : «Kirie fons bonitatis» et finit «per dominum nostrum». et unum librum cum cohoperta viridi qui incipit : «ubicumque inveneris lunam», et finit «proteccione con-

libres grans de viblia e .ij. libres de Papia e molts altres libres bons, e l ferro d'una lança del comte de Barchinona, qui es axi beyl e clar, que sembla que ades sia estat fobrit...»

El 18 del mateix mes y any en Mascharos Garideyl enviava al rey *un ferre de lança qui fo del molt alt compe (*sic*) de Barcelona e .j. registre que ls temples avien aci de privilegis papals e reals* y els dos volums de la *Biblia* tantes voltes citats (Arxiu Templers n. 147). El 26 manifestava 'l rey que ho havía rebut tot (reg. 291, f. 184 v.; V. Villanueva, *Viaje literario*, V, 187).

(1) 2 Desembre de 1307. *Postmodum dominus rex ordinavit, quod Bernardus de Libiano, miles, caperet Templarios et emparaet bona eorum in locis de Panischola et de Xivret et terminorum suorum.* (Reg. 291, foli 37 v.; Finke; II, 63.)

(2) V. Curzon; *La règle du Temple* (París, 1886), parag. 224 (pàg. 153). *Ces sont les choses per quoi frere de la maison dou Temple pert la maison.* (Segueix la part que conté lo que 's pot anomenar el còdich penal de l'Ordre.)

(3) Id. id. par. 543 (pàg. 284) : *por quoi nos ci orendroit en taisons nos.* (Fi de la part de Penalitat.) M. Delaville le Roulx descobrí en l'Arxiu de la Corona d'Aragó un manuscrit que també conté únicament la part de Penalitat de la Regla (*Un nouveau manuscrit de la règle du Temple*, París, 1890. *Extrait de l'Annuaire-Bulletin de la Société de l'Histoire de France*, XXVI, 185-214). Ha tornat a publicar les variants del de Barcelona en K. Körner, *Die Varianten des Barceloner Templerhandschrift. Programm Neunkirchen*, 1904, pàg. 23. V. també Finke, I, 11, 35 y 62.

(4) Id. Id. par. 686 (pàg. 350) : *et Dieu vos laist bien dire et bien fayre* (Final de la regla). Se tracta donchs d'un manuscrit que conté sencer el text francès de la mateixa. Com ja observà en Morel-Fatio (*Katalan. Litt.*, p. 102), en la Biblioteca del rey Martí hi figuraven 4 llibres ab la *Regla* en francès, que porten els números 6, 39, 53 y 154 de l'*Inventari* (Publicat pel Sr. Massó y Torrents, *Revue Hispanique*, XII). Se té també noticia de dugues versions catalanes, avuy perdudes, una que porta 'l n. 285 de l' esmentada Biblioteca, y l'altre descrita en l'Inventari ja citat del P. Villanueva.

firment per». et quendam alium librum parvum cum cohoperta viridi in idiomate franco, qui incipit : «ce son les choses por qui» (1) et finit «li garderont». et unum camis forratum in pugnis et pedibus panno aureo et serico coloris ignis. et alium camis forratum in pedibus de panno aureo operis murische, cum serico diversorum colorum. et alium camis cum opere auri et serici factum cum aqu in puguis et pedibus. et alium camis forratum panno aureo in pugnis et pedibus cum campo serici morati. et alium camis forratum in pedibus de panno aureo operatum opere murischo cum litteris murischis lividis. et unum super altare panni linei operatum serico diversorum colorum. et unam casullam de samito viridi forratam panno lineo albo, orlatam fresio de talerio lato. et aliam casullam panni aurei cum campo serici violati cum operibus de pinyes et aquilarum, forratam panno lineo croceo et sunt ibi stola et maniple eiusdem panni forrate similiter. et aliam casullam panni auri cum campo serici rubei cum magnis operibus, forratam panno lineo croceo. et aliam casullam panni aurei cum campo serici coloris ignis, forratam panno lineo croceo, et sunt ibi stola et maniple eiusdem coloris forrate similiter. et unum singulum serici viridis cum capitibus botorum fili auri et argenti. et aliam casullam panni aurei, cum campo serici viridis, forratam panno lineo croceo cum maniple et stola eiusdem panni et cum singulo serici viridis, et sunt in capitibus botoni fili auri et argenti. et aliam casullam cum stola panni mijanello forratam panno lineo rubeo cum uno singulo viridi simili antedictis. et aliam casullam samiti rubei cum barris de fresio cum stola et suo maniple forratas similiter sindone crocea. et unam dalmaticam samiti rubei cum listis de fresio forratam sindone crocea cum maniple et stola eiusdem panni, et non sunt listate. et aliam dalmaticam samitelli lividi cum operibus auri. et unam peciam alterius panni flocatam in pedibus de serico rubeo, viridi, livido, albo et croceo. et aliam dalmaticam lividam de samitello cum operibus auri similibus pinyis flocatam ad modum predicte. et aliam dalmaticam panni auri cum operibus similibus pinyes et aquilis, que est serici violati. et aliam dalmaticam panni auri cum opere modi antedicti de pinyes forratam panno croceo. et duas pecias sutas filo auri et serici cum apostolis et sunt sex apostoli in unaquaque pecia et sunt per voras signa castri et floris, et eiusdem operis unum maniple et una stola et unus collar ad opus amiti et punyets. et unam tovalliolam de lino cum operibus serici diversorum colorum flocatam filo lineo. et unam stolam et unum maniple et quosdam punyets operis de laus serici viridis et rubei cum crucibus albis, et hec sunt forrata panno lineo viridi. et unam stolam et unum maniple de panno auri cum campo serici violati forratas panno lineo croceo. et unum maniple de panno auri cum diversis animalibus cum campo serici rubei. et unum frontale altaris cum operibus auri et textum cum serico rubeo, viridi et livido et flocatum cum flochs serici diversorum colorum. et unam stolam et unum maniple de filo lini albi cum operibus viridibus et rubeis et sunt ibi duo singuli similes. et unum estoig corporalis in folio auri cum operibus de serico et de auro cum botonis serici albis, rubeis et lividis. et unum aliud estoig serici cum operibus de laus. et duo trocia cohoperte pulvinaris operata cum auro et serico rubeo et nigro. et unam cohopertam pulvinaris operatam cum filo auri et serici rubei, nigri et lividi. et unum vel serici crocei cum listis auri et serici rubei, albi et nigri. et unum pannum parvum operatum in capitibus et per orlam cum auro et serico rubeo, livido et nigro. et unam tovalliolam panni linei operatam in capitibus cum serico coloris ignis, nigri et lividi. et aliam tovalliolam panni linei operatam in capitibus et per orlam de serico et flocatam cum serico croceo et rubeo, et est una crux rubea in medio. et aliam tovalliolam panni linei operatam de serico diversorum colorum operis plane et flocatam de serico croceo et rubeo. et unum amit panni linei cum paradura auri et serici diversorum colorum. et alium amit panni linei cum paradura panni auri cum operibus similibus pinyis et aquilis cum campo serici violati. et duas tovalliolas panni linei de capite altaris, medietas quarum est operata cum filo auri et serici coloris ignis, lividi et nigri, et flocatas. et unam aram munitam argento in circuito et est lapis de coloribus. et unum flabellum cum folio et filo auri et serici coloris ignis et viridis et nigri. et unum marsupium sutum signo Templi et de Sayeta et idem signum est in duobus marsupiis que sunt in clausoribus. et unum vel serici albi, et unum singulum serici viridis cum botonis fili auri et ar-

(1) Sembla un altre fragment de la *Regla*. Llavors seríen tres els manuscrits que 's guardaven a Peníscola.

genti in capitibus. et unum singulum fresii flocatum cum operibus fili auri et serici, et duos singulos parvos serici florini cum operibus langi de filo auri et argenti in capitibus. et unum apparatum frontalis flocatum cum serico diversorum colorum. et unum singulum..... de serico rubeo. item unam crucem argenti cum crucifixo Ihesu Xristi supradeauratam cum quadraginta octo perlis grossis et cum quatuor lapidibus viridibus habentibus colorem maragdi et cum octo lapidibus habentibus colorem saffiri et cum quatuor lapidibus habentibus colorem de robiç; et est pes argenti deauratus cum operibus apostolorum et est duarum peciarum et habentur in pomo dicti pedis sex lapides de colore de robiç et intus cohoperturam dicte crucis, in decem et novem locis, sunt pecie argenti firmate, in quibus scriptum est quod sunt ibi reliquie et sunt in dicta cruce, cum quibus cohopertuntur reliquie, quinque clavi argenti çum lapidibus de colore de robiç et cum tribus clavis quibus sustinetur crucifixus, in quibus sunt tres lapides rubei similes predictis; et reservatur in quedam estoig de corio nigro. et quandam aliam crucem argenti deauratam, et supra crucifixum est quadam crux de ligno Domini et sunt ibi quinque perle grosse et est in pede ipsius crucis unus capmafeu cum uno leone albo et unus lapis de colore de turquesia et unus de colore destopaci et unus ad similitudiuem diamantis et quindecim lapides de colore saffiri et duodecim lapides de colore granatorum; et ex parte contradictoria dicte crucis est unus Agnus Dei et unus lapis de colore destopaci et sunt ibi sexdecim lapides parvi de colore safiri et duodecim lapides parvi encastati de colore granatorum et habet unum pedem argenteum de duabus peciis esmaltatum. et duas lanteas argenti cum catenis esmaltatis cum signis Templi et fratris Berengarii de Cardona (1) et fratris Arnaldi de Banyuls (2). et quatuor pecias frontalis argenti cum figuris apostolorum cum signis de carts et Templi in capitibus et sunt ibi tres aquile argenti cum quibus adduntur. et duas pelves argenteas parvas cum suo reservatorio de corio ad signum leonis. et unum calicem argenti deauratum intus et foris cum patena deaurata et cum cooperta corii rubei. et unam ferradellam argenti ad opus salis parse cum ansa et cum signo aquilarum. et unum turibulum argenti parvum cum suo reservatorio corii rubei. et unam navetam cum cloqueario argenti ad signum aquilarum, et unam pip... dicti argenti cum una cruce parva pro tenendis ostiis. et duas canatellas argenti cum suis reservatoriis de corio rubeo. et unum calicem argenti cum patena, cum suo reservatorio de virgis. et unum pedem argenti de duabus peciis, et est alter pedum fractus sed tenetur cum alio, cum figuriis sancte Marie et sancti Gabriel et unum trocium panni linei de tela de Rems. et unum aparatum argenti de capa, cum manico de maça et quosdam canones argenti cum botonis argenti et cristallis et cum corallis et quibusdam punctis in quibus sunt signa leonum. et unam crucem argenti veterem in qua est unum pax de ligno Domini, que fuit de Cantavetula. item in quadam candaleria munita corio vituli, unam bursetam in qua erat quidam lapis vocatus jaspi, factus ad modum pruni, munitum argento. et unum anulum auri cum uno safiro, cum cordono regali serici. et unum lapidem album munitum argento cum quodam cordono serici viridis. et alium lapidem vocatum safir involutum in panno samitelli, et in capite sunt grani de peonia involuti in dicto panno. et unum trocium rotundum de cornalina. et unam cornalinam in qua est una figura hominis. et unum lapidem de colore violato, cuius nomen ignoratur. et unum anulum auri cum una turquesia non boni coloris. et unum anulum auri cum uno safiro colpat. et unum anulum auri sotilem, cum uno maragdeto. et unam almatragam lividam de cabri... et unam bursetam parvulam pictam ad signum regale et aquile, in qua sunt reliquie. et in uno pedacio, tres solidos, tres denarios et obolos de diversis monetis minutis. et in uno saculo sex solidos Jacce. et unum instrumentum sine sigillo magistri maioris. et alium instrumentum dicti magistri cum sigillo conventus. et unam cartam de fratre Berengario de Cardona, tunc magistro, ad fratrem Petrum de Sancto Justo, tunc comendatorem Cesarauguste. et quandam aliam cartam dicti fratris Berengarii super quadam donatione facta per eum de quadam baiulia. et aliam cartam de donatione facta per magistrum cuidam clerico de quadam vicaria. et unum translatum unius carte debiti decem milium solidorum, quos dominus rex debe-

(1) Mestre d'Aragó y Catalunya y visitador general d'Espanya. V. doc. X.

(2) Comenador de Penyíscola, y en 1308 de Gardeny. En 1309 se trobava a Montçó quan l'entrega del castell a Don Artal de Luna (Finke; II, 133).

bat fratri Berengarii de Sancto Justo et aliis Templariis. et plures alias scripturas de diversis modis. et unam cordam serici arcus involutam in quadam papiru. et duas cordas viridis de arcu de rotlone. et quasdam tabulas de cincta cum balanciis. et unum sigillum argenti cum signo proprio comendatoris. item in quadam alia candaleria parva cohoperta cum corio nigro, unum estoig argenteum factum ad modum mosquete corrigie, in quo sunt reliquie sancti Benvenyat de Pisa. et unam ampulletam de cristallo cum ansa in qua sunt reliquie. et unum Agnus Dei encastatum in stagno. et unum barraletum argenti factum ad modum glandis, in quo creduntur esse reliquie. et unum lapidem de Iherusalem de reliquiis. et unam piptetam lineam in qua erat parum de sindone violata, in qua in scriptura que inibi erat dicebatur : açi es la peça de la vera creu. et aliam sindonem violatam in qua erat quedam scriptura qua continebatur : açi es l os de monsenyer sent Blasi. et quandam papirum scriptam, in medio cujus erat sindon rubea; et continetur in papiru : remembrança de les reliquies de molts sancts. et quoddam trocietum sindonis violate, in quo est una pecieta que creditur esse de ligno Domini. et unam pecietam sindonis rubee in qua est una pecia de sancto. et unum pannum parvum de serico de coloribus, in quo sunt involute reliquie, et unum marsupium serici parvum, in quo habebantur reliquie : primo in una parva sindone crocea et uno albarano quod scriptum erat : de sancta Margarita, et in quadam papiro in qua habetur scriptura : de sancta Barbera. et in quadam alia papiro, in qua habetur scriptum : de sancto Bartholomeo apostolo. et in quodam panno lineo in quo habetur scriptum dicens : ce sont les reliques de sancta Euphania. et unam papirum in qua scriptum est : de sancto Blasio martire. et in quadam alia papiro in qua est scriptum : de sancta Maria Magdalena. et quandam aliam papirum in qua est scriptum : de sancto Nicholao confesore. et unam papirum in qua est scriptum : de camisia sancti Stephani. et aliam papirum in qua scriptum est : de sancto Panasio. et aliam papirum in qua scriptum est : de sancta Margarita. et aliam papirum in qua scriptum est : de santa Stienne. et parum de sindone rubea cum reliquiis, in quo est albaranum pergameneum in qua est scriptum : de lammaçimi. et quandam sindonem rubeam in qua creduntur esse reliquie, et non est ibi albaranum. et quandam sindonem croceam, in qua creduntur esse reliquie, et non est ibi albaranum. et quendam capelletum francesium in quo habebantur intus una sindon rubea cum uno albarano, quo dicebatur : de tunica Domini. et unum pannum lineum in quo sunt reliquie. et unam pecietam ossis, quod, ut comendator dixit, erat sancti Luche. ideo tradicionem seu deliberationem de predictis omnibus et singulis per vos, ut predicitur, factam et gratam habentes et ex certa sciencia acceptantes, omnes et singulas res predictas per magistrum racionalem curie nostre vel alium quemcumque pro parte curie nostre vestri compoti receptorem, in compoto nostro recepi volumus et jubemus. et in testimonium predictorum, presentem cartam nostram, sigillo nostro sigillatam, vobis fieri mandavimus atque tradi. datum Valencie, .x. kalendas madii, anno Domini. m.ccc. undecimo.

Petrus de Solerio, mandato domini regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 272, f. 84.

V

Lleyda, 5 Març 1313.

Inventari dels objectes provinents del castell de Montcó, entregats a Jaume II per en Nicolau de Sant Climent (1).

Jacobus etc. confitemur et recognoscimus vobis fideli nostro Nicholao de Sancto Clemente, civi Ilerde, quod de rebus penes vos depositis tempore quo castrum Montissoni fuit per fratres Templi

(1) El 8 d'Octubre de 1312 el mateix personatge escrigué al rey Jaume fentli constar l'incautació de tots els llibres y objectes del culte, reliquies, creus y escriptures que havíen pertenescut al castell de Montçó. Diu el Sr. Fiter y Inglés, de qui treyem aquesta noticia (*Monzón* : Lleyda, 1883, pàg. 37), que 'l document

deliberatum nobis et nobili Artaldo de Luna, tunc gerenti vices procuratoris in Aragone..... quas res vos pro nobis tenetis et custoditis, tradidistis nobis nunc in civitate Ilerde scilicet : fideli nostro Petro Messaguerii armerio nostro, loco nostri, quendam librum pergameneum cum postibus cohopertis corio albo, qui incipit : «incipit prologus in Osoe propheta. non idem ordo est», et finit «nunc vetus testamentum». et alium librum pergameneum, cum postibus, qui incipit : «incipiunt capitula libri dialogorum [1]», et finit «explicit liber quartus dialogorum amen». et quendam librum pergameneum cum postibus cohopertis corio rubeo, qui incipit : «de operibus sex dierum [2]. primo facta die», et finit «pennula scriptoris requiescat fessa laboris». et quendam alium librum pergameneum cum postibus cohopertis corio albo, qui incipit : «incipit escolastica istoria [3]. imperatoris magestatis est», et finit: «honorabiliori scilicet in catacumbis». et quendam librum pergameneum cum postibus cohopertis panno lini albo qui incipit cum litteris auri : «beatus vir qui non abiit» [4], et finit : «tue redempcionis facias esse participes» [5]. et quendam alium librum pergameneum cum postibus cohopertis panno linei albo, qui incipit : «Palus (*sic*) servus Jhesu Christi vocatus apostolus» [6], et finit : «de Italia fratres. gracia cum omnibus vobis. amen» [7]. et quendam alium librum pergameneum cum postibus cohopertis panno lini albo, qui incipit : «cum omnes» et finit : «omnis spiritus laudet Dominum». et quendam alium librum cum postibus cohopertis corio albo, qui incipit : «incipit liber sentenciarum magistri Hugonis» [8], et finit : «in veritate corpus et sanguis Christi dum manducatur et bibitur spiritualiter esse credatur». item quandam ensem cum vagina de camuto munita de argento et cum pomo argenti, in quo pomo sunt duo smalts de signis fratris..... de Fonts olim de ordine Templi et cum corrigia de cirico rubea, in qua sunt tresdecim rosete argenti et triginta octo barre argenti. et fratri Raymundo de Fontanes de ordine Sanctarum Crucum, capellano incliti infantis Jacobi, karissimi primogeniti et procuratoris nostri, ad opus capelle dicti infantis, quandam stolam et quoddam maniple livida cum violetis croceis, forratam de sendone croceo, et quoddam camis cum aparato auri, et quandam tovaylolam operatam de cirico cum operibus murisquis, et quandam aliam tovaylolam operatam de opere de cayrello de cirico nigro et rubeo. et in testimonium huius rei, presentem cartam nostram vobis fieri mandavimus atque tradi. datum Ilerde, .iij. nonas marcii, anno Domini m.ccc.xij.

Bernardus de Serradello, mandato regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 273, f. 246 v.

VI

Lleyda, 20 Agost 1313.

JAUME II MANA A NICOLAU DE SANT CLIMENT QUE ENTREGUI A DOMINGO DE

que conté la relació esmentada se troba en el *saco* D, n. 172 de l'Arxiu dels Templaris. No hem tingut la sort de veure aquesta carta en la signatura indicada pel citat historiador, que correspon a un pergamí que si bé tracta dels Templers, res té que veure ab els tresors recullits a Montçó. El día 2 de Juliol de 1313 Jaume II demanava al mateix Nicolau de S. Climent un llibre *de Apocalipsi qui fuit fratrum ordinis milicie Templi, quondam, et inventus in castro Montissoni* (RUBIÓ Y LLUCH : *op. cit.*, pàg. 59).

(1) Els *Dialechs* del Papa S. Gregori Magne.

(2) Segurament l'*Hexameron* de S. Ambrós.

(3) De Petrus Comestor, escrita vers l'any 1173. Es un compendi del vell y nou Testament, dedicat a Guillem de Champagne, arquebisbe de Sens.

(4) Salms, I, 1. Un altre exemplar del Salteri figura en l'inventari de l'any 1308 (VILLANUEVA; *op. y lloch citats*).

(5) Postcomuni de la Missa *in conmemoratione defunctorum*.

(6) S. Pau *ad Romanos*, I, 1.

(7) S. Pau *ad Hebreos*, XIII, 24 y 25.

(8) El *Llibre de les Sentencies* d'Huch de Saint Victor. († 1141.)

LA SOSA ELS LLIBRES PROCEDENTS DE MONTÇÓ QUE PUGUIN SERVIRLI PERA REIVINDICAR ELS DRETS Y RENDES D'AQUELLA CASTELLANÍA.

Jacobus etc. fideli suo Nicholao de Sancto Clemente, civi Ilerde, salutem etc. dicimus et mandamus vobis quatenus fideli nostro Dominico de la Sosa, aministranti pro nobis castellaniam Montissoni, ostendatis libros qui fuerunt abstracti de castro Montissoni, tempore quo dictum castrum ad manus nostras pervenit, quos vos pro nobis in caxiis clausis et sigillatis tenetis, et eos quos vos et ipse inveneritis sibi fore necessarios ad jura dicte castellanie invenienda, seu ad redditus eiusdem colligendos et habendos, sive fuerint libri, sive alie scripture, tradatis et deliberetis eidem, nomine et loco nostri, recipiendo ab eo de hiis que sibi tradideritis apocham de recepto. datum Ilerde, .xiij. kalendas septembris, anno Domini .m.ccc.xiij.

Egidius Petri, mandato regis factum per vicecancellarium.

Arxiu Corona Aragó : reg. 274, f. 52.

VII

Barcelona, 1 Octubre 1313.

JAUME II DECLARA HAVER SIGUT ENTREGATS AL SEU CAMBRER ARNAU DE MESSEGUER, VARIS OBJECTES Y UNS LLIBRES QUE HAVIEN PERTENESCUT ALS TEMPLERS.

Nos Jacobus etc. confitemur et recognoscimus vobis, Guillelmo de Limona, aministranti pro nobis certas commendarias Templi, quod de mandato nostro tradidistis fideli camerario nostro Arnaldo Messeguerii res infrascriptas, que fuerunt de bonis Templi olim et vobis tradite fuerunt, ut dicitis, per Mascharosium Garidelli, olim aministrante dictas commendarias : primo videlicet tres lampades cum cathenis earum de argento, honeratis fessibus olei, ponderis sex marcharum et duarum unçiarum, item quendam calicem argenti cum sua peana, ponderis quatordecim unçiarum et octabe partis unius unçie. item duo turribula argenti, ponderis .iiij. marcharum minus media unçia. item quandam barcham argenti non marcatam cum quodam cloqueari de argento, que sunt ponderis septem unçiarum et quinque ternalium. item aliam barcham argenti non marchatam, ponderis novem unçiarum et unius ternalis. item unum calicem argenti deauratum intrinsecus, non marcatum, ponderis duodecim unçiarum minus quarta parte unçie. item alium calicem argenti intrinsecus deauratum cum sua peana, ponderis unius marche et trium octabarum. item alium calicem argenti, ponderis .x. unciarum et medie. item alium calicem argenti intrinsecus et extra deauratum, ponderis .xvi. unçiarum et medie et unius ternalis. item alium calicem argenti marchatum signo seu marcha Barchinone, ponderis decem unciarum minus quarta. item duas canadellas argenti, ponderis sex unciarum et medie. item alias duas canadellas argenti, ponderis unius marche et quarte partis unius unçie. item duos bacinos argenti, ponderis duarum marcharum et unius unçie et unius octabe. item unum cloquear argenti, ponderis medie unçie. item duas canadellas argenti que fuerunt capelle Dertuse, et sunt ponderis quinque unçiarum et medie et unius octabe. item duas canadellas argenti deauratas et culleradas cum eorum cohopertoris, ponderis octo unçiarum et medie. item quasdam tabulas operis Venecie cohopertas folio argenti deaurato, intus quas tabulas in altera parte est figura domini Jhesu Christi et figura duodecim apostolorum, ultra alias figuras que sunt in ipsa parte; et dicte figure sunt cohoperte cristallo, et sunt in eadem parte viginti .iiij. inter perlas et lapides, et in alia parte est ymago beate Marie tenentis filium in brachio, et sunt ibi figure duodecim apostolorum et totidem lapides et perle sive nacres, sicut in alia parte. item quandam crucem operis Venecie, cum stogio sive cohopertorio, et est in una parte figura domini Jhesu Christi, et in alia par-

te est figura beati Johannis Babtiste, et est cohoperta folio argenti deaurato. item aliam crucem cohopertam folio argenti deaurato, que dicitur esse de ligno Domini, et habet .iiij. brachios et in inferioribus sunt singule cruces parve argenti. item quandam crucem parvam argenti que dividitur et est superaurata, et in una parte ipsius est fixa quedam crux parva cum .iiij. brachiis, et videtur quod fuerit... de ligno Domini, et in alia parte ipsius crucis est fixa media crux que adjungitur alii cruci, et est ibi quedam pecia ligni Domini. item intus dictam crucem est quedam crux parva de rotitundine unius denarii et in una parte predicte crucis que dividitur, est figura crucifixi, et in alia parte in medio ipsius crucis est ymago beate Marie tenentis filium in brachio, et in quolibet .iiij. brachiorum medie crucis predicte sunt singule medie ymagines .iiij. evangelistarum; et est in eadem cruce quedam pecia reliquie nigre de grossitudine unius fabbe parve. item duas cathenas parvas folii argenti cum duabus crucibus parvis. item quandam crucem cum folio argenti superaurato et cum .iiij. brachiis in qua sunt reliquie, et quedam crux parva de ligno Domini et ymago crucifixi et viginti sex perle et sex lapides virides, et quidam pes argenti superaurati dicte crucis. item tria sigilla argenti, alterum cum signo turrium et alterum cum signo leonis et alterum cum signo Mansi Dei. item quendam Agnum Dei munitum argento. item quandam crucem parvam argenti duplicem cum .iiij. brachiis, in quibus sunt octo lapides minimi valoris et videtur quod inibi sit de ligno Domini. item quandam caxiam de pino. item quendam librum cohopertum panno lini operato, qui incipit : «prologus in vita sanctorum», et finit : «per omnia secula seculorum». item quendam librum missalem qui incipit : «dominica prima de adventu Domini», et finit : «per omnia secula seculorum». item quendam peciam panni auri et sirici cum listis lividis rubeis, croceis et albis, que non est integra. item unum sachetum cum quodam vexillo cindonis cum signe balsano. item viginti septem paria de gits. item tria paria manicarum de juba de boquerano. item unum martirologium cum litteris aureis. item quandam candaleriam ligneam. item quandam crucem parvam de benucio albo et nigro. item unam nominam cum suo stogio sive cohopertorio. item tres capdellets de sirico corde de ballista. de quibus quidem rebus, quare nos contentos reputamos, facimus vobis finem et pactum de non petendo. mandantes tenore presencium magistro racionali curie nostre et cuicumque alii a vobis compotum recepturo, quod predicta vobis in compotum recipiant et admitant. datum Barchinone, kalendas octobris, anno Domini .m.ccc.iij.

Bernardus de Turri, mandato regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 274, f. 90.

VIII

Lleyda, 5 Setembre 1314.

Jaume II mana a Nicolau de Sant Climent que entregui an Vidal de Vilanova pera la capella del castell de Xàtiva, tres llibres pertanyents a l'ofici eclesiastich que te procedents dels Templers.

Jacobus etc.: fideli suo Nicholaho de Sancto Clemente, salutem etc. dicimus et mandamus vobis, quatenus tres ex libris locorum que fuerunt ordinis milicie Templi, nunc penes vos existentibus, detis et tradatis dilecto consiliario nostro Vitali de Villanova, vel cui loco sui voluerit, eclesiastico oficio pertinentes illos videlicet quos idem Vital vobis dixerit, cum nos ipsos ad opus capelle castri de Xativa sibi duxerimus concedendos. quibus tribus libris sibi tradatis (*sic*), recuperetis ab eo presentem literam et cartam in qua confiteatur a vobis recepisse eosdem. nos enim cum ipsos sibi tradideritis, a vobis contenti erimus, vobis tamen dictas cartam et literam exibente. datum Ilerde, nonas septembris, anno Domini millessimo .ccc.xiiij.

Arxiu Corona Aragó : reg. 275, f. 61.

IX

Barcelona, 30 Desembre 1315.

JAUME II MANA QUE SE LI ENTREGUI EL LLIBRE GENESIS SUPER BIBLIA QUE HAVÍA PERTENESCUT AL MESTRE DEL TEMPLE.

Jacobus etc. fidelibus nostris heredi ac manumissoribus Nicholay de Sancto Clemente, quondam, civis Ilerdensis, salutem etc. cum constet nobis quod dictus Nicholaus, quondam, teneret quendam librum de Genesi super biblia qui est in quodam volumine cum postibus cohopertis de corio albo de cervo et clausuris sive tancadors de corio virmilio et quinque taxis sive platons de leutono, qui fuit venerabilis Berengarii de Cardona, magistri ordinis Templi, quondam, nosque velimus ipsum librum penes nos habere, sicut cetera bona que quondam fuerunt Templi, ideo vobis dicimus et mandamus quatenus, visis presentibus, dictum librum tradatis et deliberetis nobili viro Guillelmo de Montecatheno, senescallo Cathalonie, nostro nomine recipiendum et tenendum dictum librum pro nobis, vel cui ipse nobilis voluerit loco sui, recipiendo tamen apocham de tradicione libri predicti ad cautelam. datum Barchinone, .iij. kalendas januarii, anno Domini .m.ccc. quintodecimo.

Clemens de Salaviridi, mandato domini regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 277, f. 19 v.

X

Santes Creus, 11 Mars 1316.

RELACIÓ DELS OBJECTES REPARTITS PER ARNAU MESSEGUER, D'ORDE DE JAUME II.

Nos Jacobus etc. tenore presencium confitemur vobis, fideli camerario nostro Arnaldo Messegueríi, quod de jocalibus et rebus camere nostre, penes vos existentibus, tradidistis de mandato nostro oretenus vobis facto res infrascriptas, videlicet : illustri domine Marie regine Aragonum consorti nostre, unum exalo morat. item quasdam tabulas ad similitudinem ymaginum munitas argento deaurato cum jaspide. item unum turribulum argenti, ponderans tres marchas et quatuor uncias. item quandam aram de jaspide cum oris argenti deauratis. item unum missale cum cohoperturis de postibus cohopertis de panno linceo, et est ibi unum corporale, in quo missali sunt prose et antifone notate. item unum camiç forratum in pugnis et pedibus de panno auri et de sirico coloris ignei. item unam casullam de samito rubeo cum listis auri frisii, forratam de sindone crocea cum manipulo et stola eiusdem panni, sed non sunt catebriato sive listats. item quandam tovalolam operatam in capitibus, et est circum circa per oras de sirico flocatam cum sirico croceo et rubeo, et est in medio ipsius tovayole, que est de panno linceo, quendam (*sic*) crux rubea. item unum amit de panno lini cum paradura auri et sirici diversorum colorum. item unum sinyellum viride de sirico cum botonibus in capitibus filii auri et argenti. item aliud sinyell de auro frisio, flocatum cum operibus fili auri et sirici. item unum calicem argenti deauratum intus et extra cum patena deaurata simili modo, cum copertorio corii rubei. item unam barcham argenti non signatam, ponderantem novem uncias et unum ternale, et unam cullariam sive cloquear argenti. item quandam crucem de opere Venecie et ex una parte est figura Ihesuchristi et ex alia sancti Johannis Babtiste et est cohoperta dicta crux de fula argenti deaurata, cum suo reservatorio sive stoig [1]. item tradidistis Guillelmo de Cereto, tradenda per eum fratri Martino de Luca, de ordine de alto passu pro hospitali de Perilione videlicet : unam casullam cum stola de panno de miganell forratam de panno linceo rubeo cum quodam sinyello viridi. item unum manipulum de panno auri cum

(1) Aquesta creu fou entregada al rey en Octubre de 1313. Vegis el document VII.

figuris diversarum bestiarum, cum capite de sirico rubeo. item unum amit de panno lini cum operatura auri et cum operibus ad similitudinem de pignis et de aquilis cum capite de sirico violati. item unum calicem argenti deauratum intus et extra, ponderantem sexdecim uncias et mediam et unum ternal. item tradidistis infanti Raymundo Berengari, filio nostro, unum longum tapit de Tripol. item magistro Johanni Amelii, fisico nostro, quandam tabulam stelabris argenti, cum litteris rubeis. item Petro Cellerari, de domo nostra, ad opus capelle nove nostri palacii Barchinone et pro altary Sancte Marie in ipsa capella constructo, unam casullam panni auri cum capite de sirico coloris ignei, forratam de panno linceo croceo cum manipulo et stola eiusdem coloris. item eidem Petro Cellerarii, pro dicta capella, unam dalmaticam de panno auri cum operibus de pignis forratam de panno croceo. et ideo tradiciones per vos factas de rebus jam dictis gratas habentes, vos inde quitium apellamus et ipsas res per magistrum racionalem curie nostre, vel alium pro parte nostra a vobis compotum auditurum, in nostro compoto admiti jubemus, licet apochas non exhibueritis de eisdem. in cuius rei testimonium, presentes sigillo nostro sigillatas fieri jussimus. datum in monasterio Sanctarum Crucum, .v. idus marcii, anno Domini .m.ccc.xv.

Franciscus de Bastida, mandato regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 277, f. 104.

XI

Lleyda, 8 Octubre 1316.

JAUME II DECLARA HAVER REBUT DEN TOMÁS DE SANT CLIMENT, TRES LLIBRES QUE HAVIEN SIGUT DELS TEMPLARIS.

Nos Jacobus etc. confitemur et recognoscimus vobis Thome de Sancto Clemente, civi Ilerde, quod de libris qui fuerunt ordinis Templi, quondam, qui sub custodia et posse vestri existebant, tradidistis pridem nobis tres libros quorum unus incipit in littera rubea sic : «capitulum primi libri dialogorum», et finit sic : «explicit liber dialogorum sancti Gregorii pape Romensis»; et in alio libro in principio est martirologium seu el compter et deinde in alia sui parte incipit : «presbiter cum se parat ad celebrandam missam», et finitur : «verba vero mea non preteribunt» (1) ; alius vero liber est quidam proser qui incipit «Christe pater». et ideo ad vestri cautelam presentem vobis fieri jussimus atque tradi. datum Ilerde, .viij. idus octobris, anno Domini .m.ccc.xvj.

Arxiu Corona Aragó : reg. 278, f. 4 v.

XII

Barcelona, 27 Novembre 1318.

RELACIÓ DE VARIES JOYES Y LLIBRES REPARTITS PER L'ARNAU MESSEGUER DE ORDE DE JAUME II.

Nos Jacobus etc. tenore presencium confitemur et recognoscimus quod vos fidelis camerarius noster Arnaldus Messeguerii de mandato per nos oretenus vobis facto, tradidistis de rebus camere nostre penes vos existentibus, infrascriptis personis, res sequentes, videlicet : inclite infantisse dompne Blanche, filie nostre, unum ciphum de maure cum pede de argento deaurato. item monasterio Sanctarum Crucum unum librum cum postibus cohopertis de panno linceo, qui incipit in prima carta scripta : «Abell propter innocenciam», et finit in ultima carta scripta : «sint instru-

(1) Matth. XXIV, 25.

mentum». item dicte infantisse dompne Blanche quandam caxietam depictam cum duabus canadellis argenti. item eidem infantisse unum calicem argenti niellatum et cuylerat in pede, cum signis leonum et griforum et deauratum intus et in pomo cum sua peana et cum suo conservatorio sive stoig de virga, forrato de feutro viridi. item dicte infantisse quandam capsam cohopertam de corio rubeo, in qua sunt tres amphiole sive ampolletes in quibus videtur esse oleum, et una fracta, in qua nichil est. item magistro Johanni Amelii phisico nostro quandam capsam de fuste in qua sunt tres pedretes et tres leoneti de ebore et unus anulus de ferro morisch. item dicte infantisse due amphiole sive ampoletes de christallo. item dicto magistro Johanni unum Agnus Dei de cera, et cartam in qua erat fecimus nos laniari et rumpi. item filio Guillelmi Baiuli, scolari capelle nostre, unum librum vetus absque cohopertura et absque postibus, in quo sunt scripta evangelia et epistole, et est modici valoris. item monasterio Vallis Digne unum librum cum postibus cohopertis de corio albo qui incipit in prima carta scripta : «incipit prologus in libro sancti Augustini de doctrina christiana» et finit : «per omnia secula seculorum amen». item monasterio Sanctarum Crucum quendam librum cum postibus cohopertis de panno linceo qui incipit in prima carta scripta de incausto nigro : «... Francie congregacionis». et ideo tradiciones per vos factas de rebus supradictis ratas habentes ac etiam acceptantes, vos inde immunem et quitium apellamus, resque predictas vobis in compoto nostro recipi per magistrum racionalem curie nostre, seu alium quemcumque pro parte nostra a vobis compotum auditurum, volumus et admiti, licet apochas non exhibueritis de eisdem. datum Barchinone .v. kalendas decembris, anno Domini .m.ccc. octavodecimo.

Franciscus de Bastida, mandato regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 281. f. 35.

XIII

Barcelona, 13 Desembre 1318.

Inventari d'alguns llibres entregats d'orde de Jaume II al monestir de frares Menors de Tarrega.

Nos Jacobus etc. tenore presencium confitemur et recognoscimus quod vos, fidelis camerarius noster, Arnaldus Messeguerii, de mandato per nos oretenus vobis facto, tradidistis infrascriptis personis res sequentes videlicet : monasterio fratrum minorum de Tarrega unum librum cum postibus qui incipit in prima carta scripta : «in nomine domini nostri Jhesu Christi incipiunt capitula in libro primo sentenciarum sancti Isidori»; et finit : «explicit liber quartus». item eisdem fratribus minoribus unum librum sine postibus qui incipit in prima carta scripta in scriptura rubea : «sentenciarum liber quartus incipit», et finit in ultima carta scripta : «in fine libri via duce pervenit». item eisdem unum alium librum cum cohoperta rubea qui incipit in prima carta scripta in rubrica rubea : «incipit prologus magistri Alani» (1), et finit in ultima carta scripta : «explicit liber». item eisdem unum librum cum postibus et cum cohoperta de panno linceo, qui incipit in prima carta scripta : «ultimus Johannes», et finit in ultima carta scripta : «amore contemplacio». item eisdem unum librum sine postibus qui incipit in prima carta scripta in rubrica rubea : «incipiunt flores ex dictis sanctorum», et finit in ultima carta scripta : «ut est in hac causa». item eisdem unum librum magnum cum postibus cum cohoperta de bruno, qui incipit in prima carta scripta in littera nigra : «Desiderii mei desideratas accepit epistolas», et finit in ultima carta scripta : «in secula seculorum amen». item eisdem unum librum cum postibus cum corio albo qui incipit in octava carta in rubrica rubea : «in Christi nomine incipiunt passiones sanctorum», et finit in ultima carta scripta : «ad generaciones suscitabit». item eisdem unum librum cum postibus coho-

(1) Segurament Alàn de Lille († 1202).

pertis de corio qui incipit in quinta carta : «filii David, filii Abraham» (1), et finit : «ad consumacionem perducit». item eisdem unum librum cum postibus cohopertis de panno linceo, qui incipit in secunda carta : «Abel dicitur principium ecclesie», et finit : «qui laborant in verbo Dei». item eisdem unum librum cum postibus cohopertis de corio albo qui incipit in secunda carta : «hic est Johannes evangelista», et finit in secunda carta in fine : «secundum Johannem explicit». item eisdem unum librum magnum cum postibus cum cohoperta de corio qui incipit in prima carta scripta : «incipit epistola sancti Gregorii pape», et finit in ultima carta scripta : «dies resurreccionis dominicus est». item eisdem unum librum magnum cum postibus et cum cohoperta de bruno, qui incipit in prima carta scripta in littera nigra : «Desiderii mei desiderari accipit epistolas (*sic*)». et ideo tradiciones predictas per vos factas ratas et gratas habentes ac eciam acceptantes, res ipsas vobis in computo nostro recipi volumus et admiti per magistrum racionalem curie nostre, seu alium a vobis pro parte nostra compotum auditurum, licet apochas non exhibueritis de eisdem, vosque de ipsis rebus immunem et quitium apellamus. datum Barchinone, idus decembris, anno Domini .m.ccc.xviii.

Franciscus de Bastida, mandato regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 281, f. 44.

XIV

Barcelona, 13 Desembre 1318.

Inventari de varis llibres repartits per Arnau Messeguer de manament de Jaume II.

Nos Jacobus. tenore presencium confitemur et recognoscimus quod vos, fidelis camerarius noster, Arnaldus Messeguerii de mandato per nos oretenus vobis facto tradidistis personis (infrascriptis) res sequentes, videlicet : inclito infanti Johanni, filio nostro, unum librum cum postibus cohopertis de corio rubeo, qui incipit in prima carta scripta : «concordia discordancium canonum» (2) et finit : «detrahere voluerit». item fratri Arnaldo de Materone unum librum sine postibus qui incipit : «ecce quam bonum» (3), et finit in ultima carta scripta : «set contra accidens est proprietas». item magistro Johanni Amilii, medico nostro, unum librum sine postibus qui incipit in prima carta scripta in rubeo : «incipit exposicio articulorum», et finit in ultima carta, in littera rubea : «kalendas may», et subsequenter est scriptus in littera nigra sequens numerus : .x.iiij. item eidem magistro Johanni unum librum sine postibus, qui incipit in prima carta scripta : «celis reddidit». item fratri Arnaldo de Materone unum librum cum cohoperta de corio nigro, qui incipit in rubrica : «in .vij. diebus», et finit in ultima carta scripta: «jungi meliori». item eidem fratri Arnaldo de Materone unum librum cum cohoperta de corio rubeo, qui incipit in rubrica rubea : «incipiunt constituciones ecclesie», et finit : «opporteat celebrare». item Fortunio clerico, ad opus ecclesie de Mostarola, unum librum cum postibus cohopertis de corio rubeo, qui incipit in prima carta scripta in rubrica rubea : «incipit summa magistri Johannis Baylet» (4) et finit : «aut condempnabitur». item fratri Guillelmo Baronis, monaco Sanctarum Crucum, capellano nostro, unum librum cum postibus cum cohoperta de bruno qui incipit in tercia carta in rubrica rubea : «incipit liber sentenciarum de diversis voluminibus», et finit : «ad Dominum per manus angelorum». item Arnaldono Cardone unum librum parvulum sine postibus qui incipit in prima carta scripta : «ad gresus

(1) Matth. I. 1.
(2) El *Decretum* de Gratianus de Chiusi, mort en 1160.
(3) Ps. CXXXII, 1.
(4) La *Summa de ecclesiasticis officiis* de Joan Beleth, Mestre de Teología a Paris en 1160, y a Amiens en 1182 (V. *Hist. litt. de la France*, XIV, 218-222).

seu», et finit in ultimis diccionibus : «superbia superbitum», et subsequenter in ultima linea : «qui veniunt in eorum». item eidem Arnaldono Cardone unum librum sine postibus qui incipit in secunda carta scripta in uno vesu (*sic*): «humano capiti cervicem pictor equinam» (1) et finit in alio versu in secunda carta : «rideat et pulset .... licencius etas», et in ultima carta scripta : «in voluntate sua voluit». item capelle nostre castri de Cervaria, unum librum cum postibus cum cohoperta de bruno corrosa et rupta qui incipit in quinta carta : «primo dierum», et finit in sexta carta in fine : «abreviatum secundum usum Templi». et ideo tradiciones predictas per vos factas gratas et ratas habentes ac eciam acceptantes, res ipsas vobis in computo nostro recipi volumus et admiti per magistrum racionalem curie nostre, seu alium a vobis pro parte nostra compotum auditurum, licet apochas non exhibueritis de eisdem, vosque de ipsis rebus immunem et quitium apellamus. datum Barchinone, idus decembris, anno Domini m.ccc.xviij.

Franciscus de Bastida mandato regis.

Arxiu Corona Aragó : R. 281, f. 44 v.

XV

Barcelona, 13 Desembre 1318.

Relació dels llibres entregats als frares Predicadors de Manresa de orde de Jaume II.

Nos Jacobus etc. tenore presencium confitemur et recognoscimus quod vos, fidelis camerarius noster, Arnaldus Messeguerii de mandato per nos oretenus vobis facto, tradidistis infrascriptis personis res sequentes, videlicet : monasterio predicatorum Minorise unum librum cum postibus cohopertis de panno lineo, qui incipit in prima carta scripta : «hic finitur liber de misterio Trinitatis. incipit liber de rerum creacione», et finit in ultima carta : «ad pedes usque ad via duce pervenit». item eisdem predicatoribus alium librum modicum cum postibus cohopertis de panno linceo, et incipit in prima carta scripta : «festivitas santi Saturnini», et finit in ultima carta scripta : «cum cloqueare sumatur». item eisdem unum alium librum cum postibus et cum cohopertura de panno linceo, qui incipit in prima carta scripta : «omnis scriptura», et finit in ultima in littera nigra : «explicit liber Macabeorum». item eisdem unum alium librum cum postibus cohopertis de corio, qui incipit in prima carta scripta cum incausto rubeo : «incipit prologus libri de sacramentis» (2) et finit in ultima carta scripta : «possunt transferri partem». item eisdem, alium librum cum postibus, qui incipit in prima carta scripta : «parabola Salamonis» (3) et finit in ultima carta scripta : «subvertent terram» (4). item eisdem unum alium librum cum postibus cohopertis de panno linceo, qui incipit in secunda carta scripta, in qua incipit liber in scriptura rubea : «incipit summa magistri Mauricii», et finit in ultima carta scripta : «Christo auxiliante hic». item eisdem unum alium librum parvum sine postibus, cum panno linceo et incipit in prima carta scripta : «omnes homines», et finit in ultima carta scripta : «ne medius». item eisdem unum alium librum absque aliqua cohoperta, qui incipit in prima carta scripta: «materia Theodolii», et finit in ultima carta scripta : «et repromissio futurarum nupciarum». item monasterio predicatorum Castilionis Impuriarum unum librum parvulum cum postibus cohopertis de panno linceo, qui incipit in prima carta scripta : «in subsequenti», et finit : «nomine appellent». item eisdem predicatoribus Castilionis Impuriarum unum librum sine postibus, qui incipit in prima carta scripta in

(1) Epist. ad Pisones.
(2) Tal vegada 'l tractat de Robertus Paululus (1174), atribuit a Huch de St. Victor.
(3) Prov. I, 1.
(4) Job. XII, 15.

rubrica rubea : «in nomine sancte et individue Trinitatis incipit libellus quem Isidorus», et finit in ultima carta scripta : «honor et gloria in secula seculorum amen». item eisdem unum librum sine postibus, qui incipit in prima carta scripta : «sustinet in redditu morituri tempora regis», et finit in ultima carta scripta in alio versu : «se novere datos deponitosque solo». item eisdem unum alium librum cum postibus cohopertis de corio albo, qui incipit in secunda carta in rubrica rubea : «incipit retractacio sancti Augustini», (1) et finit: «eandem fidem suam convertit». item eisdem unum alium librum cum postibus cum cohopertura de corio rubea, qui incipit in prima carta scripta : «quibus sit utilis», et finit : «quam gressit quisque in corpore suo». item eisdem unum alium librum sine postibus qui incipit in prima carta scripta : «bonum est viro» (2), et finit in ultima carta scripta de uno quaterno qui ibi est : «extra civitatem in monumento». item eisdem unum librum cum postibus cohopertis de vitulo et de bruno et incipit : «benedictus dominus deus meus», (3) et finit : «enim pellet dat sola». item eisdem unum librum magnum cum postibus cohopertis de corio albo, qui incipit in prima carta scripta in rubrica rubea : «in nomine dei mei eterni», et finit in ultima carta scripta : «Apocalipsis». et ideo dictas tradiciones per vos factas ratas et gratas habentes ac eciam acceptantes, res ipsas vobis in computo nostro recipi volumus et admiti per magistrum racionalem curie nostre, seu alium a vobis pro parte nostra compotum auditurum, licet apochas non exhibueritis de eisdem, vosque de ipsis rebus immunem et quitium apellamus. datum Barchinone, idus decembris, anno Domini .m.ccc.xviij.

Franciscus de Bastida, mandato regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 281, f. 43 v.

XVI

Barcelona, 18 Agost 1319.

INVENTARI DELS OBJECTES PROCEDENTS DEL CASTELL DE PENYÍSCOLA ENTREGATS AN ARNAU DE MESSEGUER.

Nos Jacobus etc. tenore presencium confitemur et recognoscimus vobis dilecto familiari nostro Guillelmo de Santa Columba, quod de rebus et bonis que erant in castro de Peniscola, quod vos per nobis custodiebatis, queque ad nostram curiam pertinebant, tradidistis fideli camerario nostro Arnaldo Messegueri res suscriptas, videlicet : unam clamidem sindonis morati sine forratura. item unam capam de coro de purpura cum signo aquilarum et avium in colore croceo, forratam de panno croceo. item aliam capam de coro panni de auro in colore ignis, forratam de panno croceo. item duas dalmaticas panni de serico, forratas de panno croceo. item unam camisiam romanam panni de lino albo. item unam stolam et unum maniplum panni de serico, cum listis auri, qui erant unius coloris. item duos amits panni de lino. item unum pannum de lino albo ad opus super altaris. item unam custodiam corporalium panni de auro. item unum amit de lino, forrato panni de auro. item duas forraturas de amits panni de auro. item unum trocium panni de auro novum. item unum trocium panni de serico morato. item duos candelabros cohopertos de folio argenti deauratos. item .iiij.or coxinos cohopertos de sirico ab utraque parte. item unum librum scriptum in pergameno, qui incipit : «in vigilia pasche»; et finit in una oracione qui incipit : «exaudi nos domine», et est cohopertus de poste cum godomasio virmilio. item alium librum cum cohopertis de fuste et corio albo, qui incipit : «incipit missale»; et finit : «exaudiat nos omnipotens Deus». item alium librum de postibus et camisia de stupa de lino, qui incipit la letania : «Kirieleyson»; et finit : «anno incarnacionis Christi etc.» item quas-

(1) Les *Retractationes*, compostes l'any 427.
(2) Thren. III, 27.
(3) Ps. CXLIII, 1

dam tabulas que clauduntur et intus est crucifixus cum cohopertis rubeis. item alias tabulas cum crucifixo et cohopertis viridibus et signo aquile. item unam capciam veterem de vorio, in qua est una burçia de sindone et unam ampuletam cum modico olei de cerdenay. item duos Agnus Dei, munitos cum argento. item unum conservatorium de corio, in quo est de oleo de çardanay. item unam caxietam de corio rubeo, in qua sunt unus Agnus Dei munitus de lautono et unus barraletus de triaga a duo rails. item unam capam panni de sirico veterem forratam de panno livido. item aliam capam panni de pura forratam de panno croceo. item unum trocium panni de sirico destructum sive esquinsat. item duos pannos auri sarracenicos forratos de panno albo. et ideo tradiciones per vos factas de rebus predictis ratas et gratas habentes ac eciam acceptantes, res ipsas vobis in compoto nostro recipi volumus et jubemus, licet apocham non exhibueritis de eisdem, vosque immunem et quitium apellamus. datum Barchinone, .xv. kalendas septembris, anno Domini .m.ccc. nonodecimo.

Franciscus de Bastida, mandato regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 281, f. 167.

XVII

Barcelona, 13 Agost 1322.

Relació dels objectes entregats per Arnau Messeguer d'orde del rey, als infants Alfons, Pere, Donya Blanca y Donya Violant.

Nos Jacobus etc. tenore presencium confitemur et recognoscimus vobis, fideli camerario nostro Arnaldo Messeguerii, quod de jocalibus et rebus camere nostre penes vos existentibus, de mandato per nos oretenus vobis facto, tradidistis personis infrascriptis jocalia et res subcriptas : primo videlicet inclito infanti Alfonso, karissimo primogenito et generali procutarori nostro, unum taulerium tabularum scacorum de opere de Murcia, album et nigrum, cum suo conservatorio de corio nigro. item inclito infanti Petro unum taulerium tabularum scacorum. item inclite infantisse dompne Blanche, karissime filie nostre, priorisse monasterii de Sexena, unum taulerium de scachs depictum ad signum nostrum, cum suo conservatorio de corio et cum ludo de scachs. item tradidistis inclite filie nostre dompne Violanti unum pomum de ambre munitum de perlis. item eidem infantisse unum taulerium scacorum et de tabulis de osse albo et nigro. item eidem infantisse unum ludum scacorum de ebore grossorum. item predicte infantisse Violanti unum ludum tabularum de ebore et de benus. item tradidistis dicto infanti Petro unum librum cum tabulis de fuste cohopertis de panyo virmilio in pergameno scripto, et incipit in segunda carta : «aci comencen les costums de la ciutat de Leyda», et finit in ultima linea dicti libri : «poble sens ley» (1). item tradidistis probis hominibus de Orta unam crucem deauratam in qua est fixum aliqua pars ligni Domini, et sunt in dicta cruce sex lapides lividi et unus viridis et alius lapis croceus. item retinuistis vobis, quos vos graciose concessimus, duos capçonos magnos cum listis auri in uno capite. item retinuistis vobis, quos similiter vobis graciose concessimus, unum corium aptum ad lectum cum operibus et oripell, cum scutis ad signum den Vilaragut. item tradidistis dicto infanti Petro unum librum cum postibus cohopertis de panno lini, scriptum in pergameno, qui incipit : «comença lo libre qui es appellat secret dels secrets», et finit : «a Deu gracias amen». item tradidistis fratri Guillelmo Palay, procuratori ordinis Hospitalis, .v. cartas pergameneas cum sigillis, et unum translatum instrumentorum et plures alias scripturas qui fuerunt Templi, quondam, et unam candaleriam. item retinuistis vobis de mandato nostro unam cortinam magnam de sirico de opere diversorum modorum et diversorum colorum, factam ad talerium, et est in circuito orle ipsius quedam lista lata de sirico livido, cum operibus sarraceneis

(1) El 9 de les Kalendes de Novembre de 1308 el rey declarava haver rebut aquest llibre, junt ab altres dels Templers (Villanueva; *Viage literario*, V, 200).

de filo auri, forratam de panno lini viridi. et ideo tradiciones et retenciones per vos factas de jocalibus et rebus predictis ratas et gratas habentes ac eciam acceptantes, vos inde quitium appellamus resque ipsas in compoto nostro admitti volumus, licet vos apochas non exhibueritis de eisdem. datum Barchinone, idus augusti, anno Domini millessimo .cccxx. secundo.

P. Martini, mandato domini regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 283, f. 195.

XVIII

Barcelona; 27 Juliol 1326.

Relació dels llibres entregats d'orde del rey per Arnau Messeguer al Monestir de Pedralbes y al metge Martí de Calçaroja.

Nos Jacobus etc. fatemur et recognoscimus vobis, fideli camerario nostro Arnaldo Messeguerii, quod de mandato nostro oretenus vobis facto, de libris camere nostre penes vos existentibus, tradidistis subscriptis personis libros subscriptos, videlicet: illustri domine Elisende, Aragonum regine, karissime coniugi nostre, ad opus monasterii sancte Eulalie (*sic*) de Pedralbes (1), quendam librum scriptum in papiro cum cohoperta de pergameno, incipientem in prima pagina scripta : «Beatus vir qui non abiit,»; et sequitur in ultima linea : «En ffantea als frares totes aquestes (*sic*) que yo usarey» (2). et unum alium librum cum tabulis de fusto cohoperto de panno lini et incipit in prima carta scripta : «purpureas sanctorum coronas» (3); et sequitur in ultima linea dicti libri : «... cum tibia unicuique discumbentium.» et alium librum cum tabulis fustis cohoperti (*sic*) panni lini, scriptum in pergameneo, et incipit in prima carta : «dominica prima de adventu Domini» (4); et sequitur in linea ultima, que est notata a tematis : «sit in fine requies amen.» et alium librum cum tabulis de fuste, scriptum in pergameno et cohopertum de aluda alba, quique incipit : «liber scintillarum» (5), et finit : «dilexerit Christus». et quendam alium librum de pergameneo cum postibus, cohopertum cum aluda alba qui incipit : «de humilitate;» et finit : «valeamus pervenire.» et unun responsarium, et unum salterium, et unum epistolerum, et unam consuetam. item fideli phisico nostro, magistro Martino de Caliga Rubea, quendam librum cohopertum de corio virmilio in papiro quique incipit : «Prologus»; et finit : «explicit, benedictus Deus.» et ideo traditiones per vos factas de libris predicts ratas et gratas habentes ac etiam acceptantes, ipsas vobis in compoto nostro per magistrum rationalem curie nostre recipi volumus et jubemos, licet apochas non exhibueritis de eisdem. datum Barchinone, sexto kalendas augusti, anno Domini .m.ccc.xx sexto.

Franciscus de Bastida, mandato regis.

Arxiu Corona Aragó : reg. 285, f. 237 v.

(1) S'havía posat la primera pedra d'aquest monestir en mars del mateix any. En l'inventari fet en el citat monestir per l'abadesa Sor Sibilia de Caixans, s'hi fa la següent referencia als llibres que posseía procedents dels Templaris : *Item IIII. libres qui foren dels Templers en que aprenen les nines* (Anzizu; Fulles històriques del Real monestir de Santa María de Pedralbes.-Barcelona, 1897; pàg. 82).

(2) Pel citat inventari, publicat pel P. Villanueva, sabem que aquest llibre passà en 1308 a poder del rey : *Item quendam librum scriptum in papiro cum cohoperta pergamenei, qui incipit : Beatus vir qui non abiit; et finit : ..... als frares totes aquestes coses que jo usarey.*

(3) Pròlech d'unes narracions anònimes de les vides dels Sants. Vegis A. G. Litte : *Initia operum latinorum quae seculis XIII, XIV, XV, atribuuntur.* Manchester, 1904; pàg. 181). També figura en el mateix inventari d'en Villanueva : *Item quendam alium librum cum tabulis ligneis cohopertus panno lineo, scriptum in pergameno, qui incipit : Purpureas sanctorum coronas; et finit: cum turba discumbentium.*

(4) Principi del missal.

(5) Tal vegada 'l d'Alvar Cordobés († 861). En l'inventari de Pedralbes abans citat s'hi troba : *Item I. sintillari en que ligen a la taula.* (Anzizu; op. cit. pág. 83).

DOS MÚSICHS CINCHCENTISTES CATALANS, CANTORS D'AUSIAS MARCH, per FELIP PEDRELL.

NVITATS anys enrera per l'Excma. Diputació Provincial de Barcelona a informar sobre 'l mèrit de la Biblioteca de Música de D. Joan Carreras Dagas, avuy propietat de l'esmentada Corporació, vàrem avençar en l'informe que 'l valiós fons de llibres, còdex y manuscrits que formaven la Biblioteca susdita 'ns reservava agradoses sorpreses de tot genre. En aquell fons de llibres hi havía la base de reintegració de l'antiga art musical del Principat Català, tot un *corpus* de doctrines teòriques de nostres tractadistes, obres pràctiques litúrgiques y d'art profana, etc., etc., y, a més, les principals obres axís teòriques y pràctiques d'autors extrangers que formen la documentació del desenrotllament històrich que ha tingut l'art en els paissos d'Europa. Hi havía quelcom més que la base de reintegració d'aquella antiga art nostra tan ignorada : y ara que tenim entre mans tot aquell bé de Deu de llibres impresos y manuscrits de tota mena, aquelles sorpreses s'han convertit en realitats, en fets històrichs que han de rebre conculcació pròxima y genèrica.

Sense més preàmbuls, heusen aquí de realitats y de fets ben sorprenents. Sabíem que Espanya tenía impremptes de música, que les tingueren els estampadors dels tractats de *vihuela* de Lluis Milan (1535), Lluis de Narváez (1538), Anfós de Mudarra (1546), etc, els Montesdoca, els Pisador, els Sánchez, els Pere Patricio, els Mateu Flandro, etc. Sabíem que a més de llibres de notació xifrada, els més abondants, publicaven coleccions de composicions polifòniques religioses, com, per exemple, l'*Agenda defunctorum* de l'extremeny Juan Vázquez (Montesdoca, Sevilla, 1556), una antología d'obres de Victoria (Mateu Flandro, Madrid, 1600), y d'altres. Però ni Nicolau Antonio, ni Fétis, ni Brunet, ni nostre Torres Amat, ni 'l mateix Salvà, ni cap dels biògrafs y bibliògrafs musicals coneguts, ens pogueren dir que aquí, en nostra terra, existía, en tan llunyana data, una tipografía musical que, com es de suposar, trobaría públich y no hi ha que dir si conreuadors del genre de música madrigalesca (que tampoch en sabíem res d'axò), puix se donava 'l gust de publicar colecciones que podíen competir ab les famoses que sortíen llavors de les oficines dels estampadors Valerius et Aloisius Doricorum, de Roma, Antoni Gardano, Sala, Amadino (Ricart), Scotto (Jeroni), de Venecia..... Y tot de sobte aparegué en el fons Carreras la part d'*Altus* d'una colecció madrigalesca intitulada *Odarum* (*quas vul-|go Ma-*

drigales appella- | mus) diversis linguis decantatarum Har- | monica, nova & excellenti modulatione | compositarum......... | Petro Albercio Vila Canonico | Barcinonensi auctore | Barcinone. | In œdibus Jacobi Cortey | anno M.D.LXI. ¡Una colecció de Madrigals d'en Vila, d'aquell Pere Albert Vila de qui 's deyen coses tan sorprenents en el *Llibre de coses assenyalades*, y una colecció de composicions *diversis linguis decantatarum*, es a dir, en castellà, en català (sobre textes d'en Pere Serafí, Ausias March, entre altres autors), en francès y en italià! El fet era tan evident com extraordinari.

Furonejant, poch temps després, per la Biblioteca de l'Escorial, seguint les indicacions d'un tal *Brivieu*, que 'ns donà 'l mestre Barbieri, gran aymador dels catalans, de llur música, que estimava com mereixía 'l valiós fons musical reunit per Carreras y de qual autor (de *Brivieu*, com ell deya trabucant el cognom) traduí per curiositat uns *Goigs*, aparegué ab gran sorpresa de nostra part una altre colecció de *Madrigales*, impresa per un estampador establert a Barcelona, intitulada : *De los Madrigales del muy Reverendo Joan Brudieu | Maestro de la Santa | Iglesia de la Seo de Urgel | a cuatro voces | dirigidos al Serenissimo Carolò Emanuele Duque de Savoya, Principe del Piamonte... | Con licencia y Privilegio | impreso en Barcelona en casa de Hubert Gotard, cerca de la cárcel | Anno 1585.* ¡Un nou estampador de música y una altre colecció de Madrigals també *diversis linguis decantatarum*, com la d'en Vila, es a dir, en català (ab textes d'Ausias March, també) y en castellà.....

No gayre més tart, de la Colegiata de Gandía 'ns enviaren una colecció de *Motets* de Nicasi Zorita, mestre de la Catedral de Tarragona, impresa a Barcelona *apud Hubertum Gotardum, 1584*, això es, pel mateix estampador de la colecció de *Madrigales* d'en Brudieu, estampador, com se veu, per partida doble, y de quals oficines havíen sortit ja dugues coleccions. La troballa no era gens ni mica despreciable. Y, preocupats, y, més que preocupats, intrigats per l'aparició d'una literatura musical completament desconeguda, com era 'l *Madrigal* cinchcentista, vingué, sense ferse esperar gens, una nova troballa a posar esperons a la curiositat del bibliòfil y a l'entusiasme del compositor que 's trobava confós d'admiració devant d'un nou món de l'art de la patria. L'aparició sobtada d'una senzilla part de *Baix* d'una nova colecció, ens bastà per fonamentar la base de reintegració que hem dedicat als autors de la tal colecció en nostre estudi *Músichs Vells de la Terra* (publicat primerament en el *Butlletí del Orfeó Català*, abuy imprimintse en llibre a part ab doble text català y francès). Aquesta part de *Baix* (completada després per les parts de *Cantus*, *Altus* y *Tenor* y a més per una doble copia manuscrita que 's feu sobre l'original imprès de la susdita colecció y que figura en la Biblioteca propietat de l'Excma. Diputació, per manament de la qual estem publicantne el catàlech científich biogràfich, bibliogràfich y

crítich), era un exemplar de composicions dels mestres Flecha, y dich axí, en plural, per que 'ls Flecha són dos, oncle y nebot. S'intitulava l'exemplar : *Las Ensaladas de / Flecha, Maestro de Capilla que fué de / las Serenissimas Infantas de Castilla, recopiladas por F(ray) Matheo Flecha su sobrino.... impressas en la ciudad de Praga / en casa de Jorge Negrino año 1581.*

¿Què són les *Ensaladas*? Se donava antigament aquest nom a unes composicions en les que 's barrejaven diferents genres, religiós y profà; diferents idiomes, llatí, francès, italià, català, castellà, portuguès.....

En el clàssich *villancico* espanyol també 's confonen y barrejen aquests diferents genres, y entenem que Flecha les anomena *Ensaladas* seguint un precedent de forma literaria més italià potser que espanyol. El cas d'aquesta singular calificació es aillat, perque en bibliografía general solament coneixem les *Ensaladas* del llibre del qual ens ocupem, les de Pere Albert Vila, Chacón, Carceres, que 's mencionen en el mateix o en les copies existents abans indicades y algunes que apareixen, purament instrumentals, en les obres d'orgue d'Aguilera de Heredia (de fins del sigle XVI) y qu' estaríen escrites sens dubte sobre 'l tema d'alguna *ensalada*, perque 'l genre fou polifònich *ab initio* y, com a tal, no tenía *text.*

El *vihuelista* Fuenllana, cech de naixement, que 'n transcrigué varies en son tractat de xifra pera aquell instrument, intitulat *Orphenica Lyra* (Sevilla, 1554, Montesdoca) califica les *Ensaladas* de Flecha de «potage», y 'l nom es ben trobat, per que les *Ensaladas* són un tret genial d'humorisme, ont campeja com qualitat dominant una candidesa infantil, unida a certa picaresca intenció, exposada en una petita acció gayre be sempre dialogada, destinada generalment a celebrar la Nit de Nadal en palaus de reys o de magnats principals, y en la que l'element còmich, picaresch, sempre intencionat, sobressurt de l'aplicació del cant popular, qu' es el bri, el *mica salis* que dona constantment relleu humorístich y pintoresch a les composicions, que resultaven, en una paraula, verdaders *Madrigals còmichs.*

Mes l'ingerencia del cant popular, en l'abundor ab que s'aplica a les *Ensaladas*, encara que es molt important pera la reconstitució del mateix element de tan primordial interès, no es lo que dóna valor ètnich inapreciable a aquestes composicions. La sospita de que 'ls variats incidents de la acció poguessen mimarse, *faciendo escarnio*, representarse, en fi, dóna altíssim valor a les tals *Ensaladas*, en les quals tindríem un gloriós *pendant* català de la *commedia musicale* italiana d'Orazio Vecchi (1551-1605) pera refer l'historia dels origens del teatre líric a Europa. La tentativa de combinació de la música ab lo drama, prenent com a tipu, per exemple, l'*Anfiparnasso* (Mòdena, 1594) d'Orazio Vecchi, es a dir, els dialogats de l'acció que 's cantaven en estil de madrigal per un chor a quatre o més parts vocals, per que, no existint l'*assolo* vocal, mimava 'l cant un dels cantors madrigalis-

tes, fan pensar en que aixís mateix pogués executarse mimant y representant l'acció de les *Ensaladas*, que, pel cas, era tan moguda, tan accidentada y tan plena de *vis comica* com *La Viuda, La Bomba* d'en Flecha o el *Bon jorn* d'en Vila. Com a hipòtesi presentem el fet, mes com a hipòtesi que obliga a reflexionarhi una bona estona.

Però tornem enrera. Els *Madrigals* de Vila y de Brudieu soliciten nostra atenció pera dir quelcom més de lo qu' ara exposarem, puix mereixía tractarse apart volguent esbrinar el caràcter y tendencies particulars de nostres músichs cinchcentistes. Es veritablement agradós «buscar en les fonts d'ensenyança del passat més llunyà 'ls elements que ara s'han tornat a trobar, fonentse y tornant a ésser el tot unit que foren, axí en llur fusió ab la poesía com ab el *rhythmus*, axí en la cançó com en la dança». Això escribíem en nostre estudi sobre la *Cançó Popular Catalana,* y citem aquestes mateixes paraules pera repetir ab més plè convenciment lo que allí avençàvem : que l'adaptació del cant popular a la polifonía vocal es lo que dóna caràcter a nostra música catalana, y que aquesta tendencia forma la personalitat dels Vila, els Flecha, els Brudieu, els Joan Pau Pujol, etc., quals obres coneixem bé y a fons, y per que les coneixem ens donen autoritat y convicció pera afirmar lo que afirmem.

Els *Madrigals* de la colecció d'en Vila *diversis linguis decantatarum*, com els subtitula llur autor, ja hem dit que són ab text català, castellà, francès y italià. Pera escullir els textes de ses composicions mostra en Vila gustos tan eclèctichs qu' en sa colecció n'hi ha de ben variats : de nostre Pere Serafí, del romancer general espanyol, de Garcilaso, de Jordi Manrique (l'obligat *Recuerde el alma dormida*, l'obsessió de tots els madrigalistes y *vihuelistes* de l'època), y, lo que val més, passantne d'altres per alt, hi ha en son preciós recull quatre madrigals inspirats en textes de l'immortal y fecond Ausias March. Heus aquí 'l comencement de les estrofes : *A tot hom dich lo que confes a Deu*, p. XX; *Lo mal que no publich es una llima*, p. XLVIII; *Si 'l fort castell gent d'armes lo costreny*, p. LXIX; *Si 'm demanau lo greu turment que pas*, p. LXXIII. De la música d'aquests madrigals no es ara l'ocasió de parlarne.

¿Y qui era l'altre madrigalista, també cantor d'Ausias March? ¿Qui era aquest *montañés*, com ell mateix s'anomena? ¿Qui era, en fi, Brudieu? Grandiosa y senzillament era un *geniàs músich*, que, encastellat en les montanyes de la Seu d'Urgell, sabía música «porque le caía más cerca la origen» de la seva Art de gran, Art de privilegiat, Art de quant produía de més sublim el sigle XVI.

Són cinch els madrigals ab text català continguts en el llibre d'En Bru-

dieu, y 'ls textes del primer, segón (*Tornada*) y quart pertanyen també a Ausias March. En la part de les obres del valerós cavaller valencià intitulada *Estramps*, anà a cercar Brudieu el text poètich de son primer madrigal. Dues estrofes li foren suficients; la primera :

Fantasiant amor a mi descobre.....

y la tercera :

Si fos amor sustancia rahonable.....

La *Tornada* dels *Estramps*,

Lir entre cars, lo meu voler se tempra.....

fou escullida pera text del madrigal que segueix a aquell, si atenem al número d'orde, però que forma un tot complet, unida la *Tornada* a les estrofes esmentades.

Dels *Cants d'Amor* va treure Brudieu el text pera un altre madrigal. Aprofita l'última estrofa del Cant XXIV :

Ma voluntat ab la rahó s'envolpa...

y termina la composició ab la *Tornada* :

Plena de seny, donaume una crosta
del vostre pa, que 'm lleva l'amargor.....

A Luca Marenzio, l'idealista compositor de *madrigali*, l'anomenaven admirativament sos contemporanis nacionals, *il più bel cigno d'Italia*. Si a Luca Marenzio (1550?–1599) el calificaren aixís, ¿quin nom semblant podríem donar a nostre Brudieu, recordant qu'en 1585 publicava els *madrigales*, el mateix any que Marenzio publicava 'ls seus, y que Brudieu moría en 1591... quin nom semblant podriem donar a nostre Brudieu, sinó 'l mateix de *abajado del cielo* que ell emplea (en la *Dedicatoria* de l'òbra al Duch de Saboya) pera calificar totes les Arts y, per sobre de totes, la Música? Caldría glosar lo que diu ell mateix en la susdita *Dedicatoria,* que «la origen de la Música», el concepte que tenía d'ella y la superior inspiració ab que elevava aquest concepte, «le caía de más cerca», no per que «estuviese retirado en el monte», sinó per que qui escrigué la música d'aquests *madrigales* podía dir ab orgull y ab veu alta, pera que 'l sentís tota l'Europa : «Los que vivís en el llano y en el camino real, tenéis vuestros iguales en los que estamos encastillados en los montes», y Brudieu era un d'ells entre 'ls més grans.

Vila y Brudieu han d'anomenarse ab orgull d'aquí endevant «els músichs cantors d'Ausias March». Allà en llunyana època preludiaren la fusió de la poesía y de la música, aprenent a parlar la llengua general de la música que viu en la *propia* y aquesta en la de tots, sense que la *propia* deixés

d'ésser nostra fentla universal y humana. Mercés a ells y a llurs clarividencies, els elements primitius y originaris «s'han tornat a trobar, fonentse y tornant a ésser el tot unit que foren, així en la fusió ab la poesía com ab el *rhythmus*, així en la cançó com en la dança».

Mes ja es hora de terminar. Posseim tot aquest bé de Deu de documentació musical catalana (un altre día parlarem d'altre documentació general) en edicions originals existents en el riquíssim fons musical adquirit per l'Excma. Diputació de Barcelona; y les edicions originals que 'ns falten les reconstituirem per mig de reproduccions completes fotogràfiques. Gran part d'aquesta documentació musical cinchcentista ha entrat ja en el repertori de l'*Orfeó Català* (1), que així com ha popularisat l'hermós madrigal d'en Brudieu, *Les sagetes que amor tira*, així prepara, ab estudi qu'es obra d'amor a la patria, els madrigals dels dos cantors sublims d'Ausias March, les *Ensaladas* de Flecha, les preuades composicions polifòniques de Joan Pau Pujol... tota la lira catalana cinchcentista, que 'ns *dóna carta de naturalesa en la vida de l'Art general*, per que portem al sublim concert un accent *nostre*, l'accent d'un poble que treballa y canta.

(1) Una altra gran part n'entrarà en les reproduccions de tota mena qu'enriquiràn el *Catàlech de la Biblioteca Musical de la Diputació de Barcelona*, del qual s'està acabant l'impressió del primer volum, a fi y efecte d'instituirla públicament, com es el desig patriòtich de l'esmentada Corporació y de son digne President, tan amants de la cultura artística.

RIAMBAU DE VAQUERES EN ELS CANÇONERS CATALANS, per J. MASSÓ Y TORRENTS.

Els estudis de l'antiga llengua y de la literatura dita provençal han tingut fins ara pocs devots a Catalunya. Feta excepció dels noms sempre ilustres den Bastero y den Milà, son ben comptats els nostres erudits que n' hagin sentit l'atracció. Es un fet extrany, considerant que'ls poetes catalans se produeixen per espay de més de dos sigles en la llengua dels trobadors y que sempre més, fins al seu fort decaiment, la nostra antiga poesía va sentirne l'influencia. L'estudi dels trobadors provençals es inseparable del de la nostra antiga poesía, car no ha existit cap producció poètica en altra literatura mig-eval que tan fondament com la catalana s'hagi assimilat llur obra ni que més l'hagi feta perdurar.

L'objecte del present treball es publicar totes les poesíes den Riambau de Vaqueres que hem trobat en els cançoners catalans, apuntant les variants quan hi hagin obres repetides en més d'un d'aquests manuscrits.

Abans de tot, perquè no crech que s'hagi donat may en cap publicació catalana, m'atreveixo a presentar una llista dels cançoners provençals ab les sigles ab les quals els provençalistes els han marcats. Sempre que hauré de esmentar una d'aquestes lletres les faré precedir de l'abreviatura prov. per indicar que's tracta d'un cançoner conegut per provençal.

A = manuscrit 5232 de la Biblioteca Vaticana.
B = ms. franç. 1592 de la Biblioteca Nacional, de París.
C = ms. franç. 856 de la Biblioteca Nacional, de París.
D = ms. α. R. 4. 4 de la Biblioteca Estense, de Modena.
E = ms. franç. 1749 de la Biblioteca Nacional, de París.
F = ms. L. IV. 106 de la Biblioteca Chigi, de Roma.
G = ms. R. 71. sup. de la Biblioteca Ambrosiana, de Milà.
H = ms. 3207 de la Biblioteca Vaticana.
I = ms. franç. 854 de la Biblioteca Nacional, de París.
J = ms. 776-F-4 de la Biblioteca Nacional, de Florença.
K = ms. franç. 12473 de la Biblioteca Nacional, de París.
L = ms. 3206 de la Biblioteca Vaticana.

M = ms. 12474 de la Biblioteca Nacional, de París.
N = ms. 8335 de la Biblioteca Fenwick, de Cheltenham.
N^2 = ms. abans 1910 de la mateixa biblioteca, ara en la Real de Berlín.
O = ms. 3208 de la Biblioteca Vaticana.
P = ms. cod. 42, plut. XLI de la Biblioteca Laurenziana, de Florença.
Q = ms. 2909 de la Biblioteca Riccardiana, de Florença.
R = ms. 22543 de la Biblioteca Nacional, de París.
S = ms. 269 Douce de la Bodleian Library, d'Oxford.
T = ms. 15211 franç. de Biblioteca Nacional, de París.
U = cod. 43, plut. XLI de la Biblioteca Laurenziana, de Florença.
V = ms. append. XI de la Biblioteca de S. Marc, de Venecia.
W = ms. 844 franç. de la Biblioteca Nacional, de París.
X = ms. 20050 franç. de la Biblioteca Nacional, de París.
X^a = ms. D. 465 inf. de la Biblioteca Ambrosiana, de Milà.
Y = ms. franç. 795 de la Biblioteca Nacional, de París.
Z = ms. franç. 1745 de la Biblioteca Nacional, de París.
a = ms. 2814 de la Biblioteca Riccardiana, de Florença.
$a^1\,a^2\,a^3$ = ms. γ. N. 8. 4. (11, 12 y 13 de la Colecció Campori), de la Biblioteca Estense, de Modena.
b = ms. XLIV-29 de la Biblioteca Barberiniana, de Roma.
c = cod. 26, plut. XC inf. de la Biblioteca Laurenziana, de Florença.
d = Bartsch designa així la part en paper més moderna del cançoner *D*.
e = ms. XLV, 59 de la Biblioteca Barberiniana, de Roma.
f = ms. franç. 12472 de la Biblioteca Nacional, de París.

El cèlebre provençalista alemany Karl Bartsch (1), que es qui va establir les sigles precedents seguides per tots els erudits, designa encara per les nou primeres lletres de l'alfabet grech altres tants manuscrits que contenen copies de poesíes trobadoresques. Els cançoners *J*, N^2 y X^a no'ls va conèixer en Bartsch; han sigut batejats així per altres erudits. Els cançoners *ABDIKVWY* són de lletra del XIII^{èn} segle; els *CEFGHLMNOPQRSTUZf* són del segle XIV^{è}; *c d* són del XV^{è}, y N^2 *a b* són copies d'obres antigues, algunes d'elles perdudes, executades en el XVI^{èn} segle. Alguns d'aquests cançoners s'han publicat sencers, p.e. el Dr. Edm. Stengel *A*(2), *a*(3), *c*(4); Cesari de Lollis *O* (5); Giulio

(1) *Grundriss zur Geschichte der provenzalischen Literatur.* Elberfeld, 1872, pp. 27-31.—Vegis també l'obra den Monaci, *Testi antichi provenzali.* Roma, 1889, pp. X-XII.
(2) *Die provenzalischen Liederhandschrift Cod. 5232 der Vaticanische Bibliothek in Rom,* en l'*Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen,* vols. L-LI (Braunsweig, 1873). Sense les biografíes.
(3) *Le chansonnier de Bernart Amoros,* en la *Revue des langues romanes,* vols. 41-45 (Montpeller, 1898-1902).
(4) *Die altprovenzalische Liedersammlung c.* (Leipzig, 1899).
(5) *Il canzoniere provenzale O. Cod. Vaticano 3208.* (Roma, 1886, Reale Accademia dei Lincei).

Bertoni *Q* [1]; L. Gauchat y H. Kehrli *H* [2]; Alf. Pillet *N²* [3]. En els *Studi di filologia romanza*, que dirigía 'l prof. Ernesto Monaci, se va avençar la descripció y publicació de tots els cançoners que's conserven a les biblioteques d'Italia, ab remarcable constancia. Gayre be de tots els cançoners provençals se'n troben descripcions, bones o incompletes, saltades en publicacions diverses, però manca encara un treball bibliogràfich de conjunt. Molt hi ha escampat en la *Revue de langues romanes*, en els *Annales du Midi*, en *Romania*, en l'*Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, en el *Zeitschrift für romanische Philologie* del Dr. Groeber, en els esmentats *Studi di filologia romanza* den Monaci. Com se comprèn, un gran nombre de cançons han sigut publicades, però encara són forces les inèdites : hem d'esmentar les obres ja de tothom conegudes den Raynouard [4], den Mahn [5], den Diez [6] y den Milà [7]; les diverses crestomatíes y manuals, p. e.; Bartsch [8], Appel [9] y Crescini [10]; les edicions de les poesíes d'algun trobador, p. e. : Guillem IX comte de Poitiers [11], Guillem de Bergadà [12], Guillem de Cabestany [13], Blacasset [14], Folquet de Lunel [15], Guillem Figuera [16], Jofre Rudel [17], el monjo de Montaldó [18], Paulet de Marsella [19], Pere Vidal [20], Pons de Capdull [21],

(1) *Il canzoniere provenzale della Riccardiana n.º 2909*, que forma el vol. 8 de les publicacions de la *Gesellschaft für romanische Literatur* (Dresden, 1905).

(2) *Il canzoniere provenzale H. Codice Vaticano 3207*, en *Studi di filologia romanza*, vol. V, pàgines 341-533.

(3) *Die altprovenzalische Liederhandschrift N²*. En l'*Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen*, vol. CI (Braunsweig, 1898).

(4) *Choix des poésies des Troubadours*, Paris, 1820, 6 vols.—*Lexique roman*. Paris, 1844, 6 vols., el primer dels quals conté obres que no són en el *Choix*.

(5) *Die Werke des Troubadours*, Berlin, 1856-86.—*Gedichte der Troubadours*. Berlin, 1856-73.

(6) *Leben und Werke des Troubadours*. Zwickau, 1829.

(7) *De los trovadores en España*, Barcelona, 1861, y *Obras completas*, t. II, 1889.

(8) *Chrestomathie provençale, accompagnée d'une grammaire et d'un glossaire*. 4.ª edició, Elberfeld, 1880.—Sixième édition entièrement refondue par Édouard Koschwitz. Per mort impensada den Koscwitz, va acabar l'edició Ed. Wechssler. Marburg, 1904.

(9) *Provenzalische Chrestomathie, mit Abriss des formenlehre und Glossar*. 2.ª edició, Leipzig. 1902.

(10) *Manualeto provenzale per uso degli alunni delle facoltà di lettere. Introduzione grammaticale, crestomazia e glossario*. 2.ª edició. Verona-Padua, 1905.

(11) A. Jeanroy, *Poésies de Guillaume IX. Édition critique avec introduction, traduction et notes*. Tolouse-Paris, 1905.

(12) Adelbert Keller, *Lieder Guillems von Berguedan*. Mitau y Leipzig. 1849.

(13) Franz Hüffer, *Der Trobador Guillem de Cabestanh. Sein Leben und seine Werke*. Berlin, 1869.

(14) Otto Klein. *Der Troubadour Blacassetz*. Wiesbaden, 1887.

(15) Franz Eichelkraut. *Der Troubadour Folquet de Lunel*. Göttinge, 1872.

(16) Emil Levy. *Guilhem Figueira, ein provenzalische Troubadour*. Berlin, 1880.

(17) Albert Stimming. *Der Troubadour Jaufre Rudel*. Kiel, 1873.

(18) Otto Klein. *Die Dichtungen der Mönchs von Montaudon*. Marburg. 1885.

(19) Emil Levy. *Le troubadour Paulet de Marseille*. Montpeller, 1872 (Revue des langues romanes, vol. XXI).

(20) Karl Bartsch. *Peire Vidal's Lieder*. Berlin, 1857.

(21) Max von Napolski. *Leben und Werke des Trobadors Ponz der Capduoill*. Halle, 1879.

Ramon Vidal de Besalú (1), Bertran de Born (2), Bonifaci Calvo (3) Guerau de Bornell (4), Guillem Montanyagol (5), Sordel (6), Pere d'Alvernya (7), Guerau Riquier (8), Elias de Barjols (9), Marcabru (10), Ramon de Miraval (11), Bertran d'Alamanó (12), Gavaldà (13). Sobre 'l trobador Riambau de Vaqueres no s'ha publicat cap estudi sencer (14) contenint totes les obres que'ns donen els cançoners; no obstant, algunes de les seves poesíes han excitat la curiositat de notables provençalistes que li han dedicat bons treballs.

Els cançoners provençals *ABCDEFGHIKLMPQRSTUVbcdef*αβ porten obres de trobadors catalans, però els que interessen d'una manera més íntima l'historia de la nostra poesía, són *C* y *R* (15). Mentres que *AEGLMQSTUVbcdef*α no duen sinó obres de Guillem de Bergadà o de Guillem de Cabestany, *C* y *R* contenen gran part de les poesíes de quasi tots els trobadors nascuts a Catalunya y són els únichs, entre tants, que porten obres den Cerverí de Girona, del monjo de Foissan (Jofre de Foixà (16)) y d'algun poeta que podría esser del nostre país, com Esteve y Ramon Escrivà. L'estudi atentiu d'aquests dos manuscrits es indispensable pel de la nostra poesía trobadoresca. Els nostres trobadors, pels seus catalanismes, solen trair llur procedencia;

(1) Max Cornicelius. *So fo e·l temps c'om era iays. Novelle von Raimon Vidal.* Berlin, 1888. — Wilhelm Bohs. *Abrils issi' e mays intrava. Lehrgedicht von Raimon Vidal v. Bezaudun.* Erlangen, 1903 (De les Romanische Forschungen den Vollmöller).

(2) Albert Stimming. *Bertran de Born.* Halle, 1902 (t. 8 de la Romanische Bibliothek). — Antoine Thomas. *Les poésies complètes de Bertran de Born.* Tolosa, 1888 (Bibliothèque méridionale, 1.ª serie, t. I).

(3) Mario Pelaez. *Vita e poesie de Bonifazio Calvo, trovatore genovese.* Torino, 1897 (Giornale storico della letteratura italiana, vols. XXVIII-XXIX).

(4) Adolf Kolsen. *Guiraut von Bornelh, der Meister des Trobadors.* Berlin, 1894. El mateix autor ha publicat el primer fascicle de les poesíes completes : *Sämtliche Lieder des Trobadors Giraut de Bornelh.* Halle, 1907.

(5) Jules Coulet. *Le troubadour Guilhem Montanhagol.* Tolosa, 1898 (Bibliothèque méridionale, 1.ª serie, t. IV).

(6) Cesare de Lollis. *Vita e poesie di Sordello di Goito.* Halle, 1896 (Romanische Bibliothek, vol. XI).

(7) Rudolf Zenker. *Die Lieder Peires von Auvergne, mit Einleitung, Uebersetzung, Komentar und Glossar.* Erlangen, 1900 (Del vol. XII dels Romanische Forschungen).

(8) Joseph Anglade. *Le troubadour Guiraut Riquier.* Bordeus, 1906.

(9) Stanislas Stronski. *Le troubadour Elias de Barjols.* Tolosa, 1906 (Bibliothèque méridionale, 1.ª serie. t. X).

(10) A. Jeanroy, Dr Dejeanne y P. Aubry. *Quatre poésies de Marcabru, troubadour gascon du XIIe siècle.* Paris, 1904.

(11) Paul Andraud. *La vie et l'œuvre du troubadour Raimond de Miraval.* Paris, 1902. Se publiquen no més fragments de les poesíes.

(12) J. J. Salverda de Grave. *Le troubadour Bertran d'Alamanon.* Tolosa, 1902 (Bibliothèque méridionale, 1.ª serie, t. VII).

(13) A. Jeanroy. *Poésies du troubadour Gavaudan*, París, 1905 (Extret de Romania, t. XXXIV).

(14) L'estudi que se li dedica en l'*Histoire littéraire de la France,* t. XVII, pp. 499-521, es insuficient y antiquat.

(15) La descripció de *R* pot veures en Paul Meyer, *Les derniers troubadours de la Provence.* Paris, 1871 (extret de la Bibliothèque de l'École des Chartes, t. XXX-XXXI). — Moltes obres tretes de *C*, va publicar Appel en *Provenzalische Inedita aus Pariser Handschriften* (Leipzig, 1890).

(16) Lluis Nicolau. *Notes sobre les Regles de Trobar, de Jofra de Foixà, y sobre les poesíes que se li han atribuit,* en els Estudis Universitaris Catalans, 1907, pp. 234-256.

ens toca encara fer un examen d'alguns cançoners indatats. Tenim, per ara, no mes el *V* que's declara de mà catalana : Ramon de Capellades l'escriu en 1268 (1).

Extrech, d'una bibliografía dels cançoners catalans que no trigaré a publicar, la llista dels que fins ara conech ab les sigles que 'ls he donat.

A = cançoner provençal de Çaragoça, que havia pertingut al catedràtich d'aquella ciutat, don Pau Gil y Gil. Va ésser descrit ràpidament per en Milà y Fontanals (2) y per M. Amadeu Pagès (3). Per ésser escrit per mà catalana en el xiv^{èn} segle, pel gran nombre d'obres d'en Cerverí de Girona que porta al principi y per dos poetes catalans de l'escola de Tolosa que a la fi ens fa conèixer, el posem en primer lloch entre 'ls cançoners catalans.

B = ms. Francesi Fondo ant. 1 de la Biblioteca de Sant Marc de Venecia. Obres de Guillem de Cervera (4) y de Cerverí de Girona (5), únicament. Lletra del segle xiv^{è}.

C = cançoner dels Comtes d'Urgell, de la Biblioteca Nacional de Madrid. Segle xiv^{è}. Publicat per en Gabriel Llabrés (6). Obres den Guillem de Cervera, Cerverí de Girona y la Faula den Guillem de Torroella.

D = ms. d'obres rimades de Ramon Lull, en la Biblioteca provincial de Palma de Mallorca; segle xiv^{è}.

E = cançoner proprietat del Sr. Estanislau Aguiló, de Palma de Mallorca. Segle xiv^{è}; obres den Bernat de So, den Jacme y den Pere March, entre altres.

F = ms. esp. 487, de la Biblioteca Nacional, de París. Es un fragment de F^2 (7).

F^2 = ms. n.° 372 de la Biblioteca de Carpentras, vol. 2 de les «Rimos di Trovadors» (8).

(1) Vicenzo Crescini. *Il canzoniere provenzale della Marciana* en el seu llibre *Per gli studi romanzi*, Padua, 1892, pp. 121-128.

(2) *Notes sur trois manuscrits : I, Un Chansonnier provençal...* Paris, 1876. Extret de la *Revue des langues romanes* de Montpeller.

(3) *Notes sur le chansonnier provençal de Saragosse.* Tolosa, 1890. Extret dels *Annales du Midi.*

(4) Publicades, segons aquest ms., per M. A. Thomas en la *Romania*, XV, p. 25 (1886). *Proverbes et sentences de Guillem de Cerveyra.*

(5) Publicat diverses vegades el fragment del *Ben dit mal dit*, mes darrerament y millor, segons aquest ms., per Hermann Suchier, en el seu llibre, *Denkmaler der provenzalischen Literatur.*

(6) *Cançoner dels Comtes d'Urgell.* Barcelona 1906, *Estudi historich y literari... sobre 'l Cançoner dels comtes d'Urgell*, Barcelona, 1907. Totes dugues obres publicades per la Societat Catalana de Bibliòfils.

(7) La major partida de les obres d'aquest cançoner han estat publicades per M. Paul Meyer en *Romania*, XIII, p. 264, XX, pp. 193, 209, 578, 596 i 613.

(8) Algunes obres han estat publicades per M. Alf. Morel-Fatio, en *Romania*, X, p. 504, XI, p. 123, XII, p. 231, XV, p. 193, y per W. Forster en el *Zeitschrift für romänische Philologie*, t. I, p. 79 (1877); per Mussafia : *Die catalanische metrische Version der sieben Weisen Meister.* Viena, 1876.

G = cançoner Carreras, de Barcelona. Obres den Rocaberti, Jacme March, Llorenç Mallol y una poetiça (1). Segle XIVè.
H = cançoner Vega-Aguiló, A den Milà (2). Ara en la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona. Segle XIVè.
H^2 = cançoner Vega-Aguiló, B den Milà. Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona. Continuació del H.
I = cançoner d'obres enamorades, esp. 225, de la Biblioteca Nacional, de París. Segle XVè.
J = cançoner Vega-Aguiló, D den Milà. Ara en la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona. Segle XVè.
K = cançoner Vega-Aguiló, C den Milà. Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona. Segle XVè.
L = cançoner dels Masdovelles, abans en la biblioteca Aguiló, ara en la de l'Institut d'Estudis Catalans, Barcelona. Segle XVè.
M = obres d'Auzias March; ms. 92-6-7 de la Biblioteca Universitaria de Valencia. Segles XV-XVIè.
N = Auzias March; ms. 2-H-4, de la Biblioteca Real, de Madrid. Segle XVè.
O = Auzias March; ms. M-271, ara n.° 2985, de la Biblioteca Nacional, de Madrid. Segle XVè.
P = Auzias March; ms. esp. 479, de la Biblioteca Nacional, de París. Any 1541.
Q = Auzias March; ms. M.58, ara 3695, de la Biblioteca Nacional, de Madrid. Any 1546.
R = Auzias March; ms. L-III-26, de la Biblioteca de l'Escorial. Derreríes del segle XVIè.
S = cançoner E-2, Tabla 2.ª, de la Biblioteca de l'Universitat de Çaragoça. Segle XVè (3).
T = cançoner Amer, en la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès. Segle XVè (4).
U = recull de poesíes castellanes y catalanes, esp. 229, de la Biblioteca Nacional de París. Sors y Puculull. Segle XVè. Fragment d'un cançoner català enganxat a una colecció de poesíes castellanes.
V = poesíes catalanes copiades a la fi d'un cançoner castellà; esp. 229, de la Biblioteca Nacional de París. Estela. Segle XVè.

(1) Ha estat publicat sencer per en Torres Amat, *Memorias para ayudar á formar un Diccionario de los escritores catalanes*, Barcelona, 1836, pp. 358, 367, 369.
(2) En Milá y Fontanals va descriure quatre cançoners, que va marcar ABCD, en *Poètes lyriques catalans*, estudi publicat en la *Revue des langues romanes*, t. XIII, p. 53, reproduit en *Obras completas*, t. III, p. 441. - Els ABCD den Milà corresponen an els nostros HH^2 KJ.
(3) Publicat per Mariano Baselga, *El cancionero catalán de la Universidad de Zaragoza*. Çaragoça, 1896.
(4) Per la descripció vegis *Manuscrits de la Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès* en la *Revista de Bibliografia catalana*, I, 1901, pp. 12-67

W = cançoner del segle xvè, de la Biblioteca de la Hispanic Society of America de Nova York. Auzias March, Guerau, P. Torrella (1).
X = cançoner castellà del segle xvè, ab algunes poesíes catalanes de l'Avinyó, en la Biblioteca de la Hispanic Society of America, de Nova York.
Y = obres den Joan Roïç de Corella, ms. 88-4-19, de la Biblioteca Universitaria de Valencia (2). Segle xvè.
Z = Jardinet d'Orats, ms. 21-4-1, de la Biblioteca Universitaria de Barcelona (3). Segle xvè.
a = cançoner de les derreríes del xvèn segle, en l'Arxiu del Marquès de la Manresana, de Barcelona (4).

Aquesta trentena de cançoners contenen la part més important de la poesía catalana des dels seus origens fins al moment d'iniciarse la seva decadencia. Com se pot suposar, en un nombre relativament considerable de manuscrits d'obres en prosa y en alguns incunables s'hi troben poesíes escampades.

Els cançoners catalans que'ns donen poesíes del trobador provençal Riambau de Vaqueres, són no més A, H y K. El primer, (5) que es de tots el més important y el més bellament escrit y ornat, atribueix an en Riambau 21 poesíes en l'ordre següent :

1 (fol xlvij. verso) Bona dona, un cosseyl vos deman
2 (») Eram requer sa costum e son us
3 (f. xlviij.) En abril can vey verdeyar
4 (f. xlviij. verso). Ab xant d'auzels començ eu mes xanços
5 (») Savis e fols, humils e erguyllos
6 (f. xlviiij.) Atressi ay garreiyat ab amor
7 (f. xlviiij. verso) Leu pot hom gaug e pretz aver
8 (») Kalenda maya
9 (f. l.) Eras can vey verdeyar
10 (») Ar pren camgat per tostemps de xantar
11 (») No m alegra yvern ne pascors
12 (f. lj.) Valent marques, seynor de Monferrat...
Valen marques, ja no diretz que non...
Valen marques, no 'us vuyl tot recomtar...

(1) Aquest cançoner y el següent (W y X) se descriuen en : R. Foulché-Delbosc, *Deux chansonniers du XVe siècle*, en el t. X de la *Revue hispanique*, 1903.

(2) Descripció d'una bona partida per L. d'Ontalville (Pascual Baronat). *Mossen Johan Roiç de Corella. Estudi critich*, en la *Revista de Catalunya*, Barcelona, 1907, pp. 113, 166, 193, 249.

(3) Publicat en part per F. P. Briz, *Llibre intitolat Jardinet de Orats...* Barcelona, 1868, y per A. Bulbena, *Libre intitulat Jardinet de Orats*, Barcelona, 1897, en la Biblioteca de la *Revista de Catalunya*.

(4) Ràpida descripció en Baselga, op. cit., p. 393.

(5) L'actual posseidor d'aquest remarcable manuscrit, ha tingut la bontat, que agraeixo, de deixarmel examinar a tot lleure. La descripció completa la publicaré en la ja anunciada Bibliografia dels Cançoners Catalans.

13 (f. lij. verso) La amor trop ales en que n restayn
14 (f. liij.) Eu say la flor pus bela d'altra flor
15 (f. liij. v.°) Guerra ne playt contramor
16 (») Ab gay sonet leugier
17 (f. liiij) Anc no cuyde veser
18 (f. liiij verso) Truan mala guerra
19 (f. lv. verso) Ara m digatz, Riambaut, si us agrada
20 (f. lvj.) Gaita ben, gaiteta del chastel
21 (») L altas undas que venez suz la mar

En aquest cançoner A, les poesíes den Riambau venen desprès de les den Cerverí (que són les més nombroses, 104) [1], y precedeixen a una sola den Bertran de Born el fill, seguida d'un gros aplec de poesíes den Guerau de Bornell (72). Devant de les poesíes den Riambau hi va la següent biografía, que recorda la lliçó primera de Chabaneau [2].

La vida den Riambau de Vaqueyras

Riambaut de Vaqueiras si fon fils d'un paubre cavalers de Proensa del castel de Vaqueras, e avia nom Peyros, Estiers era el bos e savis. E en Riambaut seguia jutglars e homens de cort volentiers; e anet-sen a la princeza d' Aurenga, que era moyler del seynor en G. des Baus, e estet ab ela longa sazó. E esdevenc que saub be trobar coblas e sirventès e ben cantar. E·l princep d'Aurenga si ·l fes gran be e gran honor e enancet-lo e 'l fes conoixer e prezar a la bona jen. E puys venc-sen a Monferrat a [3] micer lo marquès Bonifaci, e estec en sa cort lonc temps; e cresc-si de sen e d'armes e de ben trobar, e enamoret-si de la sor del marquès, que avia nom madona Beatriz, que fo moyler den Anrich del Carret, e trobà de leys mantas bonas chansos; e apelava-la en elas Bels Cavaliers, e fon crezut qu'ela li volgués gran be per amor. E can lo marquès passet en Romania, el lo menet ab se e fe-lo cavalier e det-li gran terra e gran renda, e·l· regisme de Selonich; e lay morí.

El cançoner H ens dóna tres obres, una d'elles ab dues lliçons, sota 'l nom den Riambau :

1. (Fol. cxxj.) Bona dompna, un consell vos deman
2. (f. cxxij.) Si n'ay perdut mon sauber
3. (f. cxxiij.) Ar pren camgat per tostemps de xantar
4. (f. cxcviij.) Si n'ay perdut mon sauber

Aquest mateix manuscrit conté diverses obres de trobadors no catalans, algunes d'elles interessantíssimes.

(1) Max Kleinert va publicar quatre pastoreles den Cerverí tretes d'aquest mateix manuscrit : *Vier ungedruckte Pastorelen des Troubadours Serverí von Gerona*, Halle, 1890.— Estem preparant, ab el meu jove amich Lluís Nicolau, l'edició crítica de les obres den Cerverí de Girona.

(2) *Les biographies des Troubadours en langue provençale*, Toulouse, 1885, p. 85, VI, 1. Tiratge apart del t. X de l'*Histoire générale du Languedoc*, edició Privat.

(3) El ms. posa *e*.

El cançoner K no més porta que una sola obra que s'atribueix a Riambau, perduda entre les dels principals poetes catalans dels segles XIVe y XVe.

1. (fol. 10, pag. 239) Bona domna, un consell vos deman.

En aquesta edició prench per tipo A (exceptuada una sola poesía que no porta) y dono les variants de H y de K. Acompanyo l'epístola èpica al marquès Bonifaci I de Monferrat de les variants que'ns dóna 'l manuscrit català de Catania (Muntaner), descrit y publicat per Pau Savi-Lopez.

POESÍES INÈDITES

I

Manuscrit cat. A, text; variants de cat. H.

Riambaut de Vaqueyras (1).

I. Ar pren camgat per tostemps de xantar,
E laix solaz e gauig e alegrer,
E viuré tristz, marritz, ab cossirer
Per tots temps mays, c'axi·m cové a far
Pus mort'es leys que hom no pot blasmar
De nuylla re qu'il sia malestan.
No m'a que far uymays solaz ne xan.

II. En mon pays jamays no vuyl estar,
Car no y vey re qui·m pusca far plaser.
Las! que faray que axi·m desesper.
Qu'eu no vey res qui·m pusca alegrar
A tan gran dol, tan greu per conortar,
Qu'eu mays no·m cuyt veser d'aytal semblan,
Ne jes la mort no·m pot far major dan.

III. A seyner Deus! de vos no·m puix lauçar,
C'aytal fora s'eu m'agués lo poder;
Ben la volgra a mos obs retener
Sol per ayssò qu'eu posqués remirar,
Ses grans bontatz un hom no troba par,
E·l seu bel cors asalt e benestan,
E la valor e·l pretz c'avía gran.

(1) *Rambautz de Vaqueres.*
I. 2 gaug ez H. - 4 queixim H. - 5 lieys que z H. - 6 nulha H. - 7 *manca'l vers en* H.
II. 8 vulh tornar H. - 9 que m puscha H. - 10 que m fare que z H. - 11 Qu yeu H. - 12 pusch alegrar H. - 13 Qu yeu may no H. - 14 ges H.
III. 15 Ay senyor Dyeu H. - 16 Qu aytal - negues H. - 19 beutatz on H. - 20 cors asaut e ben stan H. - 21 quavia tan H.

IV. Aço m'es greu can no puix demostrar
Con suy iratz ne com dey captener,
Pus iratz suy qu'eu no fas aparer,
E ay-ne dret, car anc major pezar
No·m pot far mort: assatz he que plorar!
Al ver Seynor la su' arma coman
Que la meta lay davan sen Johan.

V. Oymays be·n puix los seus bos pretz lauzar,
Car anc no vi myls dona xaptener
En dret valor, ne segons son poder
Fazia be ço qui·l fos benestan;
Plazen era en fayt e en parlan,
Qu'en ren d'ayssò nuyl hom no es duptan,
Per qu'eu la am mays tostemps sens engan.

VI. Segle xaytiu! als no n'es mas engan:
Un plus te vey, mays te vay meynsprezan.

II

Alba que no 's troba sinó en cat. A.

Riambaut de Vaqueyras

I. Gaita ben, gaiteta del chastel,
Quan la ren que plus m'es bon e bel
Ai a mi tro ·squa l'albe.
E·l jorns ven e no·n l'apel.
Joc novel
Mi tol l'albe, l'albe, oc l'albe.

II. Gait' amics, e veilhe e crida «bray»
Qu'eu sui ricx e so qu'eu plus voilh ai,
Mays enics sui de l'albe,
E·l destrics que·l jorn nos fai
Mi desplai
Plus que l'albe, l'albe, oc l'albe.

III. Gaitaz vos, gaiteta de la tor,
Del gelós vostra malvays seynor,
Enujós plus que l'albe,

IV. 24 qu ieu H. - 25 Ez ayne dreig car hanch H. - 28 denant sent H.
V. 29 be puig lo sieu H. - 30 miels dompna captener H. - 31 dreit H. - 33 Plasens era en fayts ez en perlar H. - 34 d ayço nulh hom no n'es H. - 35 Perquyeu lam H.
VI. 36 Secgle caytiu H. - 37 Si H.

Que z a jos parlam d'amor.
Mas paor
Nos fai l'albe, l'albe, oc l'albe.

IV. Domn'adeu! que non puis mais estar;
Malgrat meu, me·n covén ad annar;
Mais tan greu m'es de l'albe
Que tan leu la vei levar.
Enganar
Nos vol l'albe, l'albe, oc l'albe.

III

Se troba no més en el ms. cat. A.

Riambaut de Vaqueyras

I. (L) Altas undas que venez suz la mar,
Que fai lo vent çay e lay demenar,
¿De mun amiç say mes novas comtar,
Qui lay passet, no lo vei retornar?
Et oy, deu d'amor!
Ad hora·m dona joi et ad hora dolor!

II. Oy, aura dulza! qui venez dever lai
Un mun amic dorm e sejorne e jai,
Del dolz aleyn un beure m'aportai!
La bocha obre per gran desir que n'ai.
Et oy, deu d'amor!
Ad hora·m dona joi e ad hora dolor!

III. Mal amar fai yassal d'estran pais,
Car en plor tornan e sos joc e sos ris.
Ja nun cudey mun amic me tenys
Qu'eu li doney ço que d'amor me quis.
Et oy, deu d'amor!
Ad hora·m dona joi et ad hora dolor.

POESÍES ATRIBUÍDES

IV

Aquesta tençó, que'ls cinc cançoners prov. *DIKRT* donen a Pistoleta, els tres manuscrits cat. AHK la duen sota'l nom den Riambau de Vaqueres. Bartsch (*Grundriss der provenzalischen Literatur*, 372, 4) la registra an en Pistoleta y, sota l'epígraf « Tenson de Pistoleta et d'une dame», va publicarla Raynouard (*Lexique roman*, I, 506). Crescini ha publicat les tres pri-

meres estrofes segons el nostre manuscrit cat. A, en *Di un «conseill» male attribuito a Raimbaut de Vaqueiras* (Rendiconti dell'Accademia dei Lincei, sessió de 21 d'Abril de 1901). No he pogut veure l'article den V. Crescini; però d'un resum que'n va fer A. Jeanroy (*Annales du Midi*, any 1901, pàgina 582) se'n desprèn que en Crescini demostra que aquesta obra, que es den Pistoleta, ha estat atribuída an en Riambau per que la situació que s'hi descriu es semblant a un passatge de la seva biografía al qual fa alusió la cançó que publicaré (XI) y que en el nostre cat. A ve copiada a continuació.—Estableixo 'l text de A y les variants són les de H i K.

Riambaut de Vaqueyras (1)

I. Bona dona, un cosseyll vos deman
Que·l me donetz, car molt m'a gran mester :
Qu'en una dona ay mès tot mon talen
E nuylla re tant no desir ne quer.
E digatz-me si·m lausatz que l'enqueira
De s'amiztat ho enquer me·n sofeyra,
Que·l reprover retray certenamen :
Qui·s cuyta, pert, e cossech qui aten.

II. Seyner, be·us dich, segons lo meu semblan,
Que no fay be qui bona dona enquer,
E saub d'amar pauc qui la va duptan,
Car anc domna no ferí cavaler.
E si no·l platz que s'amor li profeyra,
El no n'a pus dan en nuylla maneyra :
Que bona dona a tant d'enseynamen
C'ab gen parlar sen part cortesamen.

III. Domna, jo·m tem que s'il deman s'amor,
Que·m responda ço que greu me sabría,
E que s'albir son pretz e sa ricor
E que·m diga que ja no m'amaría.
Meyls mer, ço crey, que serva e atenda
Tro que·l playa que·l gasardó atenda.
E ditz-me, segons vostre çyen,

(1) *Reambau de Vaqueras* H, *Riambau de Vaqueras* K.

I. 1 dompna HK; cosselh H, consell K. – 2 trop l ay H, trop l ay gran K. – 3 En dompna tal H, Quen tal dompna K; mes H; talan HK. – 4 Que res al mon H, Que null autra K. – 5 Diatz me dons que H, E diatz donchs K. – 7 reproer H, Queb reproer K. – 8 cutxa H, cuxa K.

II. 10 be no fa H, be ho fay K. – 11 E celh sab pauch que n re la va dubtan H, E cell sab pauch qui la va reduptan K. – 12 dompna may H. – 13 Si no li H. – 14 Non aura dan K. – 15 Que dompna pros H, Quen dona pros. – 16 Queb gen H, Quab gin K.

III. 17 yeu H. – 18 respondra HK, saubra HK. – 20 amara HK. – 21 Mays val so cre H, Mils me cove K. – 22 gasardo mi renda HK. – 23 diatz H, diguats; vostre scien H, lo vostre sen K.

S'il serviray sens altr'enqueriment.

IV. Seyner, totz temps fol a folia va,
E ·quel es fol que la folia fa.
E can hom serf la on valor no a,
Puy se·n penet can nuyl gasayn no y fa,
Ans deu saber que gayre no y despenda
Si·n pot aver gasardó ne esmenda,
E si coneix qu'el aya bon talen,
Serva si-dons en patz e bonamen.

V. Bona dompna, pus axi m'o lausatz
En querer-lay adés senes falir,
E tens per bo lo conseyl que·m donatz
E ja no·l vuyl canbiar ne jaquir,
Que ben sabetz del don senes falença
Si vuyl amar ne si n'ay entendença,
E podetz-me·n valer verayamen
Sol vos playa o·l cor vos o cossen.

VI. Seyner, eu prech que la dopna·m diatz
Perque·us puixa myls valer e servir,
E dich-vos be, e vuyl que me·n creatz,
Que·us eu sabray la vertat descobrir.
E far-vos-n'ay asina e sofrença
Manta saysó, si·n leys no trop falença,
E digatz-la adés de mantinen,
E no·y duptetz ne n'ajatz espaven.

VII. Bona dona, cant etz cortès e pros
Que conoixetz si·us am ne si·us vuyl be,
Que tal joy ay can puc parlar ab vos
Que de res als no·m membra ne·m sové.
E donchs veser podetz en ma semblança

24 Syeu servire en patz e belhamen H, Si deig servir en patz e bonamen K. – *Fins aquí arriba lo publicat per Crescini segons A; les quatre estrofes següents apareixen en el ms. escrites, per la mateixa mà, al peu y en els marges interior y inferior, com per reparar un oblit del copista.*

IV. 25 va l foll a la follor K. – 26 Mas celh es fol H, Mals cells es folls K. – 27 lay hon no ha valor K. – 28 repent car H, depart que K. – 29 que gayra y H, ans que gayre y K. – 30 Si pot trobar H. – 32 belhamen H, Serva l en patz pus ell n'es conaxen K.

V. 34 Eu la nqueray H, Eu l anquerray sus ades ses falir K. – 35 E tenc H K. – 36 vulh yeu camyar H, vull eu camjar K. – 37 E dich vos be del do H, Car vos saubets lado K. – 38 Queu vull haver envars de mantendenza K. – 40 plassa H.

VI. 41 yous K. – 42 Qu eu vos puscha valer e ben H, Ne n que us poray eu valer K. – 43 E de cert vull que men cresats K. – 44 en H, *manca en* K *el segon hemistiqui y el primer del vers següent.* – 45 dar H; azina o quayença H, azina e contença K. – 46 sol que H; Si trob en leys alguna sofirença. – 47 E dietz lem H, E diats lam eras K. – 48 Sol nom K.

VII. 49 tan sots cortesa y K. *En* H, *hi manca la derrera cobla.* – 50 Que vos saubets K. – 51 Car tal joy nay can pusch K. – 52 d autra re K. – 53 Donchs be podets veser K.

E conexer e saber sens duptança:
Vos etz cela vas cuy mon cors s'acen.
Dopna, mercè, can dich tan d'ardimen.

V

Els cançoners prov. *CDIKc* donen la següent poesía a Pere Bremon lo Tort (Bartsch, *Grundriss*, 331, 1), *GOR* a Bernat de Ventadorn, *T* a Pere Ramon. El cat. A, qual text publico, es l'únic que l'atribueix a Riambau. Vegis Raynouard *Choix*, t. III, p. 82, Stengel *Le chansonnier de Bernart Amorós*, 268, *Revue des langues romanes*, t. 45, p. 266 y Appel *Provenzalische Chrestomathie*, 21.

Riambaut de Vaqueyras

I. En abril, can vey verdeyar
Boys e pratz e vergés florir
E las fontanas esclardir
E aug li auzeletz xantar,
E l'odor de l'erba floria
E·l dolz xant que l'auzel cria,
Ay!
Me fay mon joy renovelar.

II. En cel temps solia eu pesar
Com me pogués d'amor jausir;
Ab cavalcar e ab guarnir,
Ab gen servir e ab honrar,
E tots aquests mestés avia
Ab que bon'amor servía,
Ay!
E pot-la·n hom myls conquistar.

III. Be se·n dech don meraveyllar
Com mi puch de mi-dons partir,
E dech m'o be en grat tenir
Com per ella·m volgui laxar;
Car be sab que s'eu la perdia
Jamay joya no n'auria,
Ay!
N'eylla·m poria esmendar.

IV. Eu xant, qui deuria plorar,
Dir é d'amor qui·m fay lenguir;
E anc hom may no n'ausi dir
Ne us per meraveyllas comtar

54 E conexets mos dits vers hon valansa K. - 55 celys a cuy mon cor aten K.

C'om xantés qui plorar deuria,
Però no·m deserper mia,
Ay!
Que·us quer auray leuch de xantar.

V. Xançonet, lay oltra la mar,
Vay per amor a mi-dons dir
Que no es jorn qu'eu no sospir
Per un bel semblan que·l vi far,
Can me dix tota esmaria :
Que·s farà la vostr'aymia,
Ay!
Bels amics, com podetz laxar?

VI. Si·l vostre bel cors vesia,
Bels Cavalés, gint m'iria.
Ay Deus!
Com me·n pogui tan luynar!

VI

Text del cançoner cat. A. En les notes a la descripció d'A. Pagès (*Le chansonnier provençal de Saragosse*), els senyors A. Thomas y Pau Meyer diuen d'aquesta obra «pièce inconnue aux autres chansonniers provençaux». Cambiant el començament, però no la rima, els mss. prov. *CE* l'atribueixen a Bernat de Ventadorn (Bartsch, *Grundriss*, 70 11), *P* a Ramon de les Salas, *S* a Guillem Ademar y *c* a Pere Roger. Vegis l'edició d'aquest darrer cançoner per Ed. Stengel (*Die altprovenzalische Liedersammlung c*, CXXIX) que dóna la lliçó més semblant a la nostra.

Riambaut de Vaqueyras

I. Ab xant d'auçels començ eu mes xançós.
Cant aug xantar les gantes e·ls agrós
E pels cortils reverdesir los lis
E flor blava qui par li boixós
E·ls rius son clars de sobre li sablós,
Adoncs s'espayn la blanxa flor de lis.

II. Pauc sab d'amar drut qui no n'es gelós,
E pauc ama qui no es azirós,
E pauc ama qui no enfolezis,
E pauc ama qui no·n fa traciós;
Mas val d'amor cant be n'es enguxós :
.i. bays ploran no fan .xiiii. ab ris.

III. Can quir mercès mi-dons de genoylós,
Il m'encolpa e·m troba ocaziós,

E l'aygua ·m cor davant per mig del vis,
Tro qu'ela·m fay un semblan amorós,
Ab qu'eu li bays la boca e·ls huyls amdós.
Aysso·m sembla fi joy de paradis.

IV. Ab estas mans fo cuyllitz li bastós
Ab que·m batec la pus bela c'an[c] fos :
Tan m'entendet a far lo seu servis
Tro lausengers per petit d'ocaysós
Ne parleron vas mi-dons mal rezós
Mant fait estar fahit de son pays.

V. Lonc temps auray estat desamorós,
De bon amor paubres e sofratxós,
Per les colpes d'una fals'amayris
C'a fayt vas mi engans e traciós,
Perqu'eu n'ay fayt carenten e·n perdós,
Car no·m garey tro qu'ela m'ac aucis.

VII

Quasi tots els cançoners provençals coincideixen en donar aquesta poesía a Aimeric de Peguillan, inclosos *CR* (Bartsch, *Grundriss*, 10, 25). El nostre cat. A es l'únic que la posa entre les obres den

Riambaut de Vaqueyras

I. En amor trop ales en que·m refrayn
C'al menys d'amor mal o bes no·m sofrayn,
Ni eu per mal d'amor no ·m luyn ne·m frayn
E conosc c'amor vas mi safrayna,
Ni eu d'amor no n'ay poder que·m frayna.
Res no·m sofrayn sol c'amor no·m sofrayna,
Ni sens amor no say en que·m reffrayna.

II. D'amor no·m pusc jens partir, c'amor me pren,
E can me·n cuig luynar pus reprèn :
Ab .i. esgar d'un mon cors se comprèn
Que·m fay venir de leys en cuy m'enprèn.
Mas a son dan no·s cuig ges qu'eu m'emprenda
D'un hom per fals amador me reprenda,
Ans clam mercè mi-dons c'on que m'enprenda,
Qu'en leys es tot si·l platz qu'en lays o·m prenda.

III. C'axí son fayt del tot al seu coman
Que nuyla re no desdic qu'ela·m man,
Però d'un be la n prec que no·m desman
C'al començar me promès del deman :

Un fay pecat huymais car no·m demanda,
E gran mercè se vals car no·m desmanda,
Mas eu tenc be per desman si no·m manda,
Però assatz qui no desditz comanda.

IV. Qu'en leys son tuit li bos aps c'hom retray,
Esters car greu promet e leu estray
Per qu'eu no pusc sofrir los mals que·n tray
Si calsque bes mercès no me·n atray.
Enperò·l be o·l mal cal que·m n'atraya,
Sofferray eu que ja per mal que·n trayha,
No mes trauray d'amar qui ques n'estraya,
Ne ja nuyl temps no vuyl c'om m'o retraya.

V. D'amar leys ay mon cor tan fi e ferm
Qu'en re no n'ay poder que·l ne desferm,
Enanz vos jur sobre ·ls sans e·us afferm
Que can me·n cuig luynar, pus me refferm.
Mas si mercès qui·ls partimens refferma
Per xausimen pus vas mi non la ferma,
Tot mey affar se destruy e·s desferma,
C'altra mas il no vuyl que·m sia ferma.

VI. Na Biatritz, tant etz de bon pretz ferma,
Que vostre sen no·s camga ne·s desferma,
Que mos xans e mos ditz o refferma.

VIII

Obra anònima en els mss. prov. *LN*, de Rambertino Buvalelli en *AC*. Bartsch, *Grundriss*, Lamberti de Bonanel, 4.–Text de cat. A.

Riambaut de Vaqueyras

I. Eu say la flor pus bela d'altra flor,
E pus plasen a dit dels conoxens,
En cuy esmays pretz e valor e sens :
D'on deu portar per dret major lauzor
C'altre del mon que hom posqués eslire;
Car noy fayl re de ben c'om posqués dire,
Qu'en leys es sens, honor e cortezia,
Gent acuylir ab tan bela paria,
C'om non la ve que non si' envejós
Del seu rich pretz qui puya sobre·ls pros.

II. E dic vos ben c'om no trobet anc flor
Que tant semblés cuynd' e sobravinens,
Ni c'ab semblans dolç e gays e plazens
Saubés puyar son pretz e sa lauzor,

Tant con il fay que hom no pot escrire.
E s'eu no dic de ben tant con deuria
Per ço me·n laix, car dire non sabria,
Tant es sos pretz sobrers e cars e bos :
Qui mays ne di mays y troba raysós.

III. E qui volgués enquere d'esta flor
Cals es ne d'on be dic a mon sién,
Qui me n'enquer, semble·m desconoxén,
Que ben ou hom dir sa ricor,
Qui es en luy e·l pretz qui que·s n'asire,
E tot hom prous deu aver gran dezire
Que·l vis dels huyls de leys cuy totz joys guia
La bela flor al prat on es floria,
D'un eu seray tostemps mays desirós,
E qui la ve serà tostemps joyós.

IV. Mas una re dic ben de part la flor
A trestotz cels qui hom ten entendens,
De les prezans e de les pus valens
E qui se·n fan saubens e xausidors,
Que tot enant que sa beutat remir
Ne que de leys sia jausire,
Gart si mateyx qu'il es ne si·s faria
A ley veser, que so no·m taynería,
Aprop l'esgart no serà poderós
De ren parlar, tant torna oblidós.

V. E es trop laig qui prop tan bela flor
Si hos pausar ab tan de marrimens
Que no·l puscha passar sos covinens,
Dir ne mostrar, ne tan clar mirador
No tayn c'om ja l'esgart ne·l remire
Si doncs bon pretz no·s amans e servire;
Car sel es prous c'ab l'esgart doblaria
Lo pretz e·l seyn qui·n .c. dobles varia,
D'un tostemps mays deziran enveyós
Deig eu esser del seu cors amorós.

XI. Xançoneta, vayte·n la dreta via
Lay un es leys, un fin pretz cabalós
Seiyorn e jay ab lo meyllor c'anc fos.

IX

Obra d'Albertet o Albert de Sistaró en la major partida dels cançoners provençals. La publica Stengel (*Archiv für das Studium der neueren*

Sprachen..., t. LI, p. 250); Bartsch, *Grundriss*, la registra 16, 2.—Text de cat. A, que es el sol en atribuirla an en

Riambaut de Vaqueiras

I. Ab gay sonet leugier
Començ gaya xansó,
Car de gaiya raysó
Son gay mei concirer.
Per qu'es dreyt qu'eu retraya
Xansó cuynd'e gaiya,
Car mon cor e mon sén
E mon entendimén
Ay més en la gensor
Qui pauc preza mon mal e ma dolor.

II. E doncz, per que l'enquer,
Pus no y conosc mon pro?
Partir-me n'ay eu no
Con es forciu enquer;
Per qu'es fols qui s'esmaya
E qui no s'asaya
En amor altamén,
Car ben auig dir sovén
C'om quer ab amor
Trop mays que per paor.

III. E auray be mester
Que y esgardés saysó
A far ço que y fos bó,
Ab que del dezirer
En que m'a mès ma traya,
Car pahor m'esglaya
D'una vilana gen
Qui fa bruydemen
Perque m'esgard delor,
Cap mal parlan no·ns meten en error.

IV. E així co·l meynader
Qui·s geta a bandó
Per fayre gran son pro,
Met mi de cor enter
En la sua menaya
Per far so c'a leys playa;
E pus c'a leys mi ren
Penray bon xausimén
E no y guare sa ricor,
C'així pot far de mon bon cor myllor.

V. Xansó, part Balaguer
Te·n vay d'esperó
Al bon rey d'Aragó
Qu' el a fin pretz enter,
E ha valor veraya
E no cre gent savaya,
Ans saup far altramén
Faitz de ric rey valén,
Per que·l gran e·l menor
Exalson tuyt son pretz e sa valor.

VI. La comtessa gaya
De Savoya, cors gen,
Mantén pretz e jovén
E sa·l Deus sa ricor,
De Monferrat el marquès mon seynor.

X

Els cançoners prov. *CR* donen aquesta poesía al rossellonès Pons d'Ortafà, *ab* a Pons de Capdull, apareixent anònima en *f*. Bartsch, *Grundriss*, 379,2. La publiquen Milà (treta de l'edició den Rochegunde, en el *Parnasse Occitanien*), p. 445 de la primera edició *De los trovadores en España* y p. 473 de la segona (1861 y 1889), y Stengel en la seva edició del cançoner prov. *a* (*Revue de langues romanes*, t. 45, p. 225). — Com he anotat, aquesta poesía apareix dues vegades en el ms. cat. H, atribuida an en Riambau. Estableixo el primer text (en alguns indrets quasi illegible) y poso les variants del segon.

Reambau de Vaqueras (1)

I. Si n'ay perdut mon sauber
Qu'apenas say om m'estau,
Ne d'on vench ne vas on vau,
Ne que·m fau lo jorn e·l ser.
E suy de tal captinença
Que no vetlh ne pux dormir,
Ni·m plantz viure ne morir,
Ni mal ni be no m'agença.

II. On per pauch no·m desesper
Que·m ret mongo d'Eviau,
Que·m met dejus una frau
On hom no·m posqués veser.
Car trasit suy en cresença

(1) *Reambautz de Vaqueras.*
I. 4 fan. - 5 deytal captenença. - 8 bes.
II. 10 monge d enjau.

Per celha qu'ieu tant desir,
Qui·m fay speran languir
Tant mi franz sa covinença.

III. Jamays no pux joy haver
Ni star un jorn susau,
Pus mi-dons m'a solaç brau
E·m gita a noxeler,
No say d'on m'age guirença;
Car puis me pes ne m'albir
Quo·l puscha ab grat servir
Adonchs crex sa malvolença.

IV. A gran tort mi soy doler;
E si'yeu pendut en trau
S'anch puis segue altre sclaus
Puigs me pres en son poder,
No fiu en dret lieys falhença;
Mas sol d'aytan com m'albir
Com la tem e n'aus bendir,
E car li port benvolença.

V. Per jes no·m pux abstener
Que no l'am e no la lau;
Car la gencer qu'anch vissau
Es, e no ment, ans dich ver,
Ab que presés penedença
Dels turmens que·m fay soffrir;
E si·s deuxa convertir
Er complida sa valença.

VI. Eu suy celh que fau temença
E fay celar e cobrir
Mils qu'autre dir ne cobrir
Qui·m fay soçors ne valença.

POESÍES CONEGUDES

den Riambau de Vaqueres, segons el cançoner cat. A.

L'important cançoner català A, que alguns provençalistes marquen prov. *h*, continuant sempre les sigles den Bartsch (Chabaneau 'l marca *Gil*, nom

15 esperan. - 16 frany se.
III. 23 pusque.
IV. 25 fay. - 27 signe altre sclau.
V. 33 res. - 34 lou. - 36 no n ment abans. - 37 Amb pendença. - 39 deuya.
VI. 44 ni grasir.

del penùltim posseidor), vindrà un día que en edició estrictament diplomàtica podrà estar en mà de tot estudiós. Tot esperant aquest día, y aprofitant l'amabilitat de l'actual posseidor senyor Salvador Babra, m'atrevesc a publicar les dotze poesíes següents den Riambau, allargant les abreviatures, puntuant y accentuant de la manera més útil als lectors catalans, com he fet ab les deu que precedeixen. Seguiré'l mateix ordre en que apareixen en el manuscrit, saltant les nou que he publicat abans, y reservant tan sols el darrer lloch per l'epístola èpica al Marquès de Monferrat.

XI

Bartsch, *Grundriss*, 392,2. Tots els cançoners prov. que contenen aquesta obra la donen an en Riambau, exceptuant *O*, ont es anònima. La publiquen *Archiv f. d. Studium*, t. 35 (1864), p. 413; Raynouard, *Choix*, t. III, p. 258; Rochegude, *Parnasse Occitanien*, p. 78; Mahn, *Die Werke der Troubadours*, t. I, p, 365; Pillet, *Archiv f. d. Studium*, t. 101 (1898), p. 388.

I. Era·m requer sa custum e son us,
Amors, perqu'eu planc e suspir e veyll,
C'a la gencer del mon ay quist conseyll
E·m dis qu'eu am tan alt com pusca en sus
La meyllor dona qu'ela mer fiansa,
C'onor e pretz e prous mer e no dans;
E car yl es del mon la pus prezans,
Ay mès en leys mon cor e ma sperança.

II. E non ama tant aut con eu negus
Tan bela dona, que eu no·l trob pareyl;
M'enten en leys e l'am per son conseyl
Pus que Tybes non amet Peramus;
C'onor e pretz sobre totas l'anansa,
Qu'il es als prous humils e merceyans
E als altres es d'erguyllós semblans,
Largua d'aver e de dura cuyndansa.

III. Anc Persavaus con en la cort d'Artus,
Ques les armes del Cavaler vermeyl,
No ac tal gaug con eu del seu conseyl
Que·m fay viure si con mor Tantalus
E·m veda so d'un donet abondansa
Mi-dons, qu'es prous, savia, gen gardans,
Franca, gentils ab amorós semblans
E de boutat no·l trob par ne eganssa.

IV. Bela dona, aytan ardit o plus
Fuy can vos quis la joya del cabeyl,

E que·m dessetz de vostr'amor conseyl,
Con fo del salt de Tir o Minadus.
Per que·m tayn mays e de pretz e d'onransa
Qu'en dret d'amor fo l'ardit neus pus grans;
Doncs ben deu far tal ardit vostr'amans
Muyra per vos ho n'aiya benenansa.

V. Jamays Englés no blasme ne m'escus
Si·m part de leys d'or'ensà del manteyl,
C'axi·m don Deus del bel cors seu conseyl
Con les valens valon de leys enjus.
E s'eu fos rey d'Anglaterr' o de Fransa
Tornera-me'n per far totz sos comans,
Car en leys es mon cor e mos talans
E en re als no n'ay ferm'esperança.

XII

Bartsch, *Grundriss,* 392, 28. Tots els cançoners que porten aquesta poesía la donen an en Riambau. Vegis *Archiv*, t. 35, p. 415; Raynouard, *Choix*, t. 3, p. 256; Mahn, *Werke*, t. I, p. 336; Pillet, *Archiv*, t. 101, p. 382.

Riambaut de Vaqueyras

I. Savis e fols, humils e erguyllós,
Cobès e larcs e vulpyls e arditz
Son can sestxay, e jausens e marritz,
E say esser plasens e enujós,
E vils e cars e vilans e cortès,
Avols e bos, e conosc mals e bes,
E ay en totz bos faytz cor e saber,
E si·n re fayl, fas-o per no poder.

II. En totz bos fayts son savis e gynós,
Mas mi-dons am tant que·n soy enfulitz
E son humils un pitz me fay e·m ditz
E n'ay erguyl, car es tan bela prous,
E suy cobous c'am son bel cors jagués
Tant que pus franc ne suy e myls aprés,
E son vulpiyls, que no l'aus enquerer
E trop arditz, can tan ric joy esper.

III. Bona dona, tal gaug mi ve de vos
Que marritz suy car no vos son aycitz;
Qu'[eu] son per vos als prous tan abelitz
Qu'enveya n'an li malvat enveyós.
Be·m tenray vil s'ab vos no·m val mercès
Qui·m ten tan car per vos en tota res

Que per vilan me·n fay als croys tener,
E per cortès als prous tan say valer.

IV. D'amor dix mal en mes altres xançós
Pels mals que·m fe la bela·nganayritz;
Mas vos, dona ab totz bos ops complitz
M'avetz tan fayt qu'esmenda m' es e dos.
C'amors e vos m'avetz tal re promès
Que val .C. dos c'altre dona·m fasés,
Tant valetz mays, per que·us vuyl mays aver,
Que·us tem perdre can vos vuyl enquerer.

V. Joy e joven e les belas faysós,
Don', el gent cors d'enseynamen noyritz,
Vos an dat pretz que es pels prous grasitz;
E per ma fe, si ma ventura fos
Qu'eu ne mos xans ne m'amor vos plagués,
Lo mils de pretz auri' ab vos conquès,
E de boutatz, e pusc'o dir per ver,
Que per ausir o say e per veser.

VI. Bels Cavalers, xausimens e mercès,
E·l fin amor, e·l sobre bona fes,
Qu'eu a vos port, me douria valer.

VII. Na Biatriz, vostre bel cors cortès,
E·l gran boutat e·l fin pretz qu'en vos es
Fay gent mon xant sobre·ls meylors valens,
Car es dauratz del vostre ric pretz ver.

XIII

Bartsch, *Grundriss,* 392,13. Tots els cançoners provençals donen aquesta obra an en Riambau, exceptuant un de sol que 'l dóna an en Ramon de Miraval. Vegis l'edició de prov. *Q* den Bertoni, ja esmentada, p. 99, y Pillet la de N^2 en *Archiv*, t. 101, p. 385.

Riambaut de Vaqueyras

I. Atressi ay garreiyat ab amor
Con franc vassayl garrey'ab mal seynor
Qui·l tol sa terra a tort per que·l garreya
E car conoix que guerra pro no·l te
Pel seu cobrar e·l ven a sa mercè,
E s'eu ay tant de joy cobrat e·m veya
C'a ss'amor quis perdon del seu peccat,
E mon erguyl torn en humilitat.

II. Gaug ay cobrat mercè de la gensor
Qui·m restaure·l dan que s'eu ay pres a lor,
Car s'amistat en dret d'amor m'autreya
Ma bela don'e per seu me reté,
E m'onre tant per que·l seprover cre
Qui ditz : qui ben garreya ben pladeya.
Qu'en xantan ay ab amor garreyat
Si c'ab mi-dons n'ay meylor playt trobat.

III. Dona, ben say si mercè no·m secor,
Eu no vayl tant que·us tayn a s'aymador
Car tant valetz, per que mon cor feunia
Car no·us puix far tan rics fayts co'us cové
En vos amar, mas per tal no·m recré,
C'ausit ay dir que vassayl pus derreyna
Dou puiyner tant tro fassa colp honrrat;
Per que·us en quis can consseyl m'agués dat.

IV. S'eu no son rics contra vostra ricor
Ne pro valey a vostre gran valor,
Mon poder fas e son sel qui·us merceiya
E·us servu e·us blan e am-vos mays que re,
E·m gart de mal e·m fors de tot be
Per vostr'amor, e semble·m miyls que deiya,
Prous don'amor, .j. cavaler prezat,
En dret d'amor, c'un ric oltracuydat.

V. Al mon no ha rey ne emperador
Qu'en leiys d'amar no agués playt d'onor,
Car sa boutat e son pretz seynoreya
Sobre totes les prous dones c'om ve,
E myls s'enansa e pus gent se cabté
E myls acuyl e mils parl e domneya;
E mostr'als pros son sen e sa boutat,
Salvan s'onor e reté de tot grat.

VI. Li sey bels huyls plasen, galiador,
Rison d'açò d'un eu sospir e plor,
E·l jove cors c'adés gen se cuyndeya
M'auciu aman tal enveya me·n ve;
E s'eu ab leys no trob amor o be
Ja no creyray mays ren c'auya ne veya
Ne·m fiaray en dona d'alt barat
Ne ja no vuyl c'altra·m don s'amistat.

VII. Bels Cavalers, vostr'amor mi garreya,
E prec mercè e franc humilitat
C'axí·us vensa con vos m'avetz sobrat.

XIV

Bartsch, *Grundriss*, 392, 23. Un sol cançoner provençal atribueix aquesta poesía an en Riambau d'Aurenga, tots els demés an en Riambau de Vaqueres. Vegis el text de *Q* en l'edició esmentada den Bertoni, p. 98, y el de N² en la den Pillet, *Archiv*, t. 101, p. 382.

Riambaut de Vaqueyras

I. Leu pot hom gaug e pretz aver
Sens amor, qui be vol puiynar,
Ab que·s gart de tot mal estar
E fassa de ben son poder;
Per qu'eu si tot amor me fayl
Fas tot cant pusc de be e vayl,
E s'eu perdia amor
No vuyl perdre pretz ni valor;
Qu'esters puix viure honratz e pros
E no·m cal fayre d'un dan dos.

II. Però ben say si·m desesper
Que·l mils de pretz hi dezempar,
C'amor fa·ls meylors meylorar
E·ls pus savis sab fer valer,
E fay d'ome vulpyl vassayl,
E dezavinent de bon tayl,
E don'als amans paubres ricor;
E pus tant y trop de lauzor
Eu son de pretz tan enveyós
Que be amara s'amatz fos.

III. Mas ayssò me·n fa abstener
C'amor tol mays que no pot dar,
Que per un ben vey .C. mals far
E mil pezar ves .j. plaser;
E anc no det joy sens trebayl
Mas c'on que·s vuyla son egayl,
Que no vuyl son us ne son plor
E pus no n'auig gaug ne dolor
Sevals non seray mals ne bos,
E laix m'estar dezamorós.

IV. Ja sa boutat ne son plaser,
Son bel ris ne son gen parlar,
No·m cuig vendre, madona, car
Que ben puix de s'amor tener;

27 son ris *en prov. N² Q.*

Que cant se ve dins son mirayl,
Color de robis ab cristayl,
E car la lauson li meyllor
Cuydam aver per servidor,
Caix c'onor mes, si no m'es pros,
E no·s cuix qu'eu l'am en perdós.

V. Ab cor faiyt vau mi-dons veser,
Qu'era·m pot perdre o gasaynar,
E si vol mos precs escoltar
Poyra·m aver a son plaser,
E s'ab altra raysó m'assayl
No·s cuyt que·n ten son ne·n badayl
Altar, ans pens d'altr'aymador,
E anc Floris de Blanxaflor
No pres comjat tan dolorós
Con eu, dona, si·m part de vos.

XV

Bartsch, *Grundriss*, 392, 9. Duen aquesta obra els cançoners prov. *CMPR*. Vegis Appel, *Provenzalische Chrestomathie*, Leipzig, 1902, p. 89.

Riambaut de Vaqueyras

I. Kalenda maya
Ne fuiyl de faya,
Xant d'ausel ne flor de glaiya
No cre que·m playa,
Prous done gaya,
Tro c'un irnel missatge aya
Del vostre bel cors, qui·m retraya
Plaser nové c'amor me traya,
Qu'eu n'aya
E·n traya
Vas vos, dona veraya;
E xaiya
De glaya
Gelós, ans que n'estraya.

II. Ma bel'amia,
Per Deu no sia
Que l'enveyós del meu dan ria;
Car car vendria
Sa gelosia,
Si aytals dos amans partia;
Jamays joyós eu no seria
Ne joy ses vos prou no·m tenria.

Tal via
Faria,
Dona, s'eu no·us vezia;
Sel dia
Morria.
Prous dona, que·us perdria.

III. Com er perduda
No m'er renduda,
Dona, s'anc mays no·us ay hauda?
Car drut ne druda
No·s fan per guda
Tro·l nom d'amor en drut se muda;
L'onor es grans qui·us er creguda,
E·l bel semblan fan far la bruda
Tempsuda,
Volguda
Vos ay, sens altre ·juda,
Que nuda
Tenguda
No·us ay ne d'als vençuda.

IV. Tart m'esxausira,
Pus ja·m partira,
Bels Cavalers, de vos ab ira;
C'alor no·s vira
Mon cor, n'es tira
Mos dezirers, c'als no dezira;
Ca·ls lauzengers say c'abelira,
Dona, qu'esters als no·m garira.
Can vira
Sentira
Mon dan, qu'eu ja grasira,
Qui·us mira
Consira
Pensan, d'un cor sospira.

V. Dona grasida,
Qu'eu laus e crida
Vostre valor, quer abelida,
Car qui·us oblida
Pauc li val vida.
Perque·us azor, dona·xarnida?
Car per gensor vos ay xauzida,
E per meylor de pretz complida,
Blandida,
Servida
Vos ay, depus que anc fos nida.

Bastida
Fenida,
N'Anglès, ay l'estempida.

XVI

Bartsch, *Grundriss*, 392, 4. Aquest celebrat descort en quatre llenguatges no's troba més que en els cançoners prov. *CEMRf*. A la vista de tots va publicarlo Pau Meyer, *Recueil d'anciens textes bas-latins, provençaux et français* (París, 1877), p. 89; vegis també Appel, *Provenzalische Chrestomathie*, 1902, p. 77, y Crescini, *Manualetto provenzale*, 1905, p. 278.

Riambaut de Vaqueyras

I. Eras can vey verdeyar
Prats e vergers e boscatges
Vuyl un descort comensar
D'amor per cuy vay erratges :
C'una dona·m sol amar,
Mas camgat l'e sos coratges,
Per qu'eu fas desacordar
Los mots e·ls sos e·ls lenguatges.

II. Eu son sel qui joy non ayo,
Ne unqua non l'averò,
Ne por abril ne por mayo,
Si de madona no·m l'ò :
Certes en .j. sol lengatyo
Sa gran boutat dir no hò.
Pus fresqu'es que flor de glayo
Per que no me·n partirò.

III. Bela dous dama xera,
A vos me don e m'autroy;
Je no n'auray joy entiere
Si ge no·us é e vos moy.
Trop estes mala guarriera
Si no·us é per bona foy,
Per negun altre maynera
No henrrey vostra loy.

IV. Dauna, qu'eu mi rent a bos,
Car es la maiya bon e bera
Deu mon, e gayard'e pros,
Sol que no·m hossetz tan heyra.
Trop abetz beras hayssos
E color hresca noera.

Bostre son, e si·us agués
No m sobrancera çihera.

V. Tanto temo vostre preito
Todo son escarmentado;
Por vos é pen' e mal treyto
E mi corpo lasserado.
La nuyt con jac en mi leyto
En ay mantes vetz penado;
E can no y trob nuyl profeyto
Suy falido al cuydado,
Pus que falir no cuydey.

VI. Bels Cavalers, tan tenc car
Vostre honrat seynoratges
Que cascun jorno m'esglayo.
Oy me! lasso, que farò
Si celuy que j'é pus xera
Me tria, no·m sé per coy?
Dauna, e que dey a bos
No peu cap santa Kyteyra!
Mon corassó m'avetz treyto
E molt gent faulan furtado.

XVII

Bartsch, *Grundriss*, 392, 24. Tots els ms. donen aquesta cançó an en Riambau. Vegis *Archiv*, t. 35 (1864), p. 416; Raynouard, *Choix*, t. 4, p. 275; Pillet, *Archiv*, t. 101 (1898), p. 385.

Riambaut de Vaqueyras

I. No m'alegra yvern ne pascors,
Ne clar temps ne fuyl de garrics,
Car mos enans me son destrics;
E tuyt meu gaug major dolor;
E son maltrait tuit mey leser
E desesperat mey esper;
Que si·m sol amors e dopneys
Tener gaiys pus qu'en l'ayga ·l peys;
E pus d'amdos me suy partitz,
Con hom exilatz e fahitz,
Tot'altra vida·m sembla mortz
E tot altre joy desconortz.

II. Pus d'amors m'es falida la flors
E·ls dous fruytz e·ls gras e·ls espics,

Que·n jausi ab plasens presics,
E prets me·n sobrava valors
E·m fasi' entre·ls pros caber,
Eras m'a fayt d'aut bays xaser.
E si no·m semblés fols e freys,
Anc flama pus leu no s'enceys
Con fora enceys e delinquitz
E perdut em faytz e en ditz,
Lo jorn que·m venc lo desconortz
Qui no·s merma c'on que s'esforçs.

III. Però no·m comanda amors,
Si tot son iratz e enics,
Que don gaug a mos enamics
Tant que·n perda pretz ne valors;
Qu'enquer puix dan e pro tener
E say d'irat jaussen parer
Say entre·ls latis e·ls graveys;
E ·l marquès qui l'espasa ·m ceiys
Garreyatz plaitz e jorns e nits,
E depuys lo mon fo bastitz
Nuyla re no fo tant d'esfortz
Con nos, que Deus n'a gent estortz.

IV. Anc Alexandri no fo cortz,
Ne Bailes ne·l rey Lodovics
Tan honratz; ne·l pros n'Eymerics,
Ne Rotlan ab sos puiynedors,
Anc no pogren els conquerer
Tan gran enperi per poder
Con nos, d'on puiga nostra leys;
Qu'enparadis e coms e reys
Avem faitz, e castels bastits
Say entre·ls turcs carabics;
E obertz los camis e·ls portz
De Branditz tro·l port de sen Jortz.

V. Bels armatz e bos feridós,
Setges e calabres e pics,
E troucar murs nous e antics,
E vensre bataylles e tors
E aug e vey, e no pusc veser
Re qui·m pusca·l viure valer;
E vau cercan ab rics arneys
Guerres e cutxes e torneys,
D'un son, conqueren enriquitz;

31 grezeis *en els mss. prov.* - 38 Carles *en els mss. prov.* - 45 e arabics *en els mss. prov.*

Mas, pus joy d'amor m'es falitz,
Tot lo mon no·m seri' us ortz
Ne mos xans no es mas conortz.

XVIII

Bartsch, *Grundriss*, 392, 18. Poesía den Riambau per tots els cançoners que l'inclouen. Text de *Q* en Bertoni, edició citada, p. 97; text de *N²* en Pillet, *Archiv*, t. 101, p. 386.

Riambaut de Vaqueyras

I. Guerra ne playt contr'amor
No son bo a nuyl endrey,
Car sel bat ferre frey,
Qui·n vol far sens dans son pro;
C'axi vol amor aucire
Con avol ser seynors mals,
Per que sa guerra m'es mortals
E sa piatz peiytz de martire,
E s'anc li fuy enamich
Anc Tybaut ab Leosich
No fes parer ab tan de plasers
Con eu qui no n'ay tort de res.

II. Car per esmens de perdó
M'a sobre·ls amans eleiy,
Madona, un son bon drey
Paussat ab bela fayssó;
E muyr d'ire e de dezire
Car no m'i 'stay cominals
Amor, c'ab sospirs corals
Me n'a·l bel semblant trayre
De leys, qu'eu am sens cor tric,
C'ab joven garrey antic
E val sobre totz valers,
So·m mostr'auzir e vesers.

III. Can pens cals es ne qui so
De lausar no n'ay aul drey,
E s'eu quir mas que no deiy
Sa gran beutat m'o perdó,
Qui forse·m fay erguyll dire,
Mas son tan fis e leyals

I 1-2 *L'escribent va alterar aquests versos en perjudici de la rima; han d'esser* : Guerra ne playt no son bo Contr'amor a nuyl endrey.

Vas vos que·n vas mi son fals,
Que·us am tant que·us men asire;
E s'eu no fos tan nedic
Con se tayn a vostr'amic,
Als fraits me sofrayn poders
E al vostre laus sabers.

IV. En leuc de fayt d'aut baró
Vos am e·us prec e·us domney,
E vostre gay cors adrey
Laus e gar vaiys un que son,
E can pusc ben far no y tric,
Qu'esser deu ver amic tals
Que si'entre·ls prous cabals;
E car soffretz que·us dezire
Cug esser par als pus rics,
E car d'altres m'ensaiysic
No m'o fes far noxalers
Mas vostr'onrat xaptaners.

V. Car no n'es ne anc no fo
Genser de neguna ley
Ne meylor, per qu'eu espley
Lo meu oc en vostre no;
E s'eu fos del pus jausire
Al deus d'amor for'egals,
E als seus paradis son sals
Car vos suy hom e servire,
Que·l seu mylor san prezic,
Mas fals lauzenger enic
M'an tolt al preyar la sers
E m'an tolt gauig e plasers.

XIX

Bartsch, *Grundriss*, 392, 20. Tots els cançoners provençals donen aquesta poesía an en Riambau, exceptuat *O*, ont es anònima. Vegis *Archiv*, t. 35, p. 414; Raynouard, *Lexique roman*, t. 1, p. 364; Bertoni, op. cit., p. 95; *Archiv*, t. 101, p. 383.

Riambaut de Vaqueyres

I. Anc no cuyde veser
C'amor mi destrengués
Tant que dona·m tengués
Del tot en son poder,
Car contr'a lur erguyl

For'erguyllós cònsuyl;
Mas boutat e jovén
E gentil cors plasén
E·l gay dit plasenter
De mon bel xivaler
Man fayt privat estrayn;
E pus dur cor s'afrayn
Mantes vetz en leuc car,
Sap meyls sa don' amar
Que·us trop amorós,
De totes enveiyós.

II. Ma dona·m pot aver
Que nuyl altre non jes,
Car say que genser es,
E car sap mays valer,
C'aytals eu con eu vuiyl,
Que res no y met ne·n tuyl,
Cuynde, gaiya, plazén,
Bela e avinén,
E ab fin pretz enter
E sen, can l'a mester,
E folcat, la o l tayn,
Que nuyl be no·l sofrayn,
C'ab bel ditz, ab honrar
Se fay a tuyt lausar,
E z en grazir als pros
Qui conoxen raysós.

III. De solas e d'aver
Es largue, no·l fayl res,
A mi-dons, mas mercès;
E mercès vol querer,
C'aprés la flor e·l fuyl
Xay d'arbre·l fruyt c'om cuyl,
E mercè nay breumén
Aprés valor e sen,
Qui francamen l'enquer;
Que hom ja fa maner
.j. esparver guylfayn,
E s eu qui me·n complayn
Mercès no puix trobar.
Ay Deus, con volc formar
Tantes beles faysós
Lay on mercès no fos!

21 Caitals es *en altres cançoners.*

IV.

E si vol retener
Ne dar so que·m promès,
Molt mes d'amor ben près;
Mas trop fay lonc esper,
Que del dezir me duiyl
Que·m feron sey bel huyl
E sa cara rizén;
E si·m des son cors gen
So c'ab soy conseyl quer,
Vensut agra·l sobrer
L'aventurós Galvayn;
Qu'en sa mercè remayn,
Pus li plac altreyar
Qu'eu la posqués preyar
Ne amar a rescós
Ne·m fazés mas xançós.

V.

Mala·m pot tant plaser
Vostre bel cors cortès,
Que·n pert d'altres man bes
Qui·m degron esxazer,
Car per vos mi destruyl
Con fes Gui de Siduyl,
Can li fo sovinens
La reyna Eldens,
Can la fada·l verger
Perdet; e si·n sofer
E·n veyl e·n plor e·n playn
Per vos, e·n dupt e·m bayn
Car no·us pusch conquistar;
E degre·us gasaynar,
Que·n pert d'altres per vos
Qui·m agron fays joyós.

VI.

Don', ayssò·m fay temer
Que·m fayla c'ay amprès,
Car me son tant alt mès,
Per qu'eu tem bas xazer;
Mas no·m vest ne·m despuyl
Ab negun mal escuiyl,
Que celans e temens
E humils e sofrens
Vos suy sens cor louger.
E ditz lo reprover
C'onrat ben mal refrayn.

72 La rein'entre dens *en prov. N.*[2]

Per c'ab vos me complayn;
Car flac seynor avar
Fay sos vassals baixar,
E·l pros enansa·ls bos
Si e sos compaynós.

XX

Bartsch, *Grundriss*, 392,32. Aquesta notable poesía no's troba sinó en els cançoners prov. *MR*. Els que darrerament l'han publicada són Bartsch-Koschwitz, *Chrestomathie provençale*, Marburg, 1904, p. 140, y Crescini, *Manualetto provenzale*, 1905, p. 281.

Riambaut de Vaqueyras

I. Truan, mala guerra
Sai volon comensar
Domnas d'esta terra
E villas contrafar :
En plan ho en seran
Volon ciutat levar
Ab tors;
Car tan poja l'onors
De lieis que sostenrà
Lur pres, e·l sieu ten car,
Qu'es flors
De totas las meillors,
Na Beatris, car lur es tant sobriera
E contra lei faran totas seynera
E guerr' e for e fum e polveriera.

II. La ciutat s'ajusta,
E fan murs e valatz :
Domnas, ses somosta,
Y venon de totz latz,
Si que pert lur costa
E jovens e beutatz;
E pens
Que·l filha del marquès
N'aurà mamcta juncta,
Car ha conquès en patz
Totz bens,
E totz bons aips cortès;
E car es pros e franca de bon ayre,

5 *hauria de dir* serra.

Non estarà plus en patz que son payre,
Que tornat es a lansar e a traire.

III. Domnas de Versilla
Volon venir en l'ost,
Sibilla e Gilla
E na Requerre tost;
La mayr'e la filha
D'Onsiza, cant que cost;
Adés
Ven de Lenta n'Ainés
E de Vintimilha
Na Guilhelma a rescost.
Ardesser
Li ciutatz empés.
De Canivés i ven molt gran companha,
De Suria, e domnas de Romagnia,
Na Tuiniam e·l domna de Suriaina.

IV. Englès e Sgarsenda
E Palmieira n'Auditz,
N'Aud' e na Berlanda,
N'Aivès e n'Aitois,
Volon que lur renda
Jovens na Beatriz;
Si non
Las domnas de s Poson
Enquerran esmenda:
E lai part Mon Cenis
Somon
La ciutat Conteson,
C'adès guerrei lei qu'es tan bon' e bela,
Que son gen cors tol a la damoysela
E a totas color fresca noela.

V. Maria la Sarda
E·l domna de Sant Jortz,
Berta e·l Bastarda,
Mandan tot lor esfortz,
Que li joves lombarda
No·n rest de sai los portz;
E sai
Q'a na Beatriz plai,
Car noi pren don tarda
Cant esegues sos cors
Que·s fai
Ab joi ses tot esmai,
Denan lo sen, cavalcon ab gran joia,

Fachon ciutat e z an-li mès nom Tecia,
Pozestat fan de mi-dons de Savoia.

VI. La ciutat se vana
De far ost en arrenc,
E sona·l campana
E lo viels comus venc;
E dis per ufana
Que cascuna desrenc;
E pois dis
Que la bela Beatriz
Està sobeirana
De so que·l comú tenc,
Aunitz
N'es totz e desconfitz.
Tropas sonan e li poestat cria :
«Demanden li beutat e cortezia,
Pretz e joven», e totas cridan : «sia!»

VII. La siutat si vueia,
E menon lur carros,
E·l veils comus poia,
E geton en lur dos
Coirassas de Troya
Ab que·s cobron lui sas:
Gaubais
An et arqs e carcais,
E non temon plueia,
Ni mal temps no lur nos.
Oimais
Veirem de grans assays
Daus totas partz comenson a combatre:
Ne Beatris cuidon de pretz abatre,
Einas non lur val, si eron per .i. catre.

VIII. Per los murs a fendre
Fan engiens e castels,
E calabres tendre,
Gosas e manganels,
Foc grezés ascendre,
E fan volar queirels;
De jos
Traucar mur ab bonsons.
Per tal no·s vol rendre
Li seus joves cors bels
Joiós,

74 *en lloc de* Troya.

Fas de belas faissós.
Totas cridon : «aia tras l'esponda!»
L'una a l'autra; e·l tersa ten la fronda,
E trazon tugh li genh a la reonda.

IX. Na Beatris monta
E va·s de pres garnir,
Ausberc ni perpoincta
Non vol. e vai ferir.
Sell' ap cui s'afronta
Que pres es de morir;
E junh
E abat pres e loinh.
Fair'a tanta juncta
Que l'ost fai desconfir.
Pois poinh
Tant que·l carró 's desjonh.
Tanta n'a pres' e derocad' e morta
Que·l viels comus s'esmai e·s desconorta,
Si c'a Troia l'as enclaus dins la porta.

X. Na Beatris, be·n plas car es estorta
A las veilhas, que·l vostre gen cors porta
Pretz e joven, c'a lor proeza morta.

XI. Bels Cavaliers, vostr'amors mi conorta
E·m dona joi e·m ten gai e·n deporta,
Cant autras gens s'esmai e·s desconorta.

XXI

Bartsch, *Grundriss*, 392, 1 y també 15, 1. Porten aquesta tençó entre'n Riambau y Albert, marquès de Malaspina, els cançoners prov. *ADIKMNR*. Vegis Raynouard, *Choix*, t. IV, p. 9; Appel, *Provenzalische Chrestomathie*, p. 127; Crescini, *Manualetto provenzale*, 1905, p. 296.

Riambaut de Vaqueyras

I. Ara·m diguatz, Riambaud, si·us agrada,
Si ·us es, si com aug dire pres,
Que malamen s'es contra vos jurada
Vostra domna laisus en Torconès,
D'on avés fag mantas chansós en bada
E sz ill a fag de vos tal sirventès,
D'on es aunitz e sz ilh n'es vergonhada,
Car vostr'amors non l'es honors ni bes,
Per qu'ella s'es aisi de vos loinhada.

II. Albert marquès, ver es qu'eu ai amada

L'enjanairis, d'on m'avés escomès,
Que s'es de mi e de son pretz loinhada
Per una re, car anc no li mes fes,
Ans l'ai tostemps servida e honrada;
Mas vos e lieis persegra vostra fes,
C'aves cent ves per aver perjurada,
Per que·s clamon de vos li genoès,
Que, malgrat lur, vos enpenhés l'estrada.

III. Per Dieu, Riambaut, d'aiso·us port guirentía,
Que mamtas ves per talan de donar
Ai tout aver, mais que per manentía
Ni per trezaur qu'ieu volgués amassar;
Mas vos ai vist cent ves per Lombardía
Anar a pe, a lei de croi jotglar,
Paubre d'aver e malastruc d'amía,
E feira·us pro qui vos des a manjar;
E menbre vos co·us trobei a Pavía.

IV. Albert marquès, envei e vilanía
Sabés ben dir e meilhs la sabetz far,
E tot engan e tota baulzía
E malvestat pot hom en vos trobar,
E pauc de pres e de cavalería,
Per qu·us tol hom alques de Valdenar
E per aço perdés vos per folía,
E Nicolau e Lanfrancos de Mar
Vos podon apelar de baulzía.

V. Per Dieu, Raimbaut, segons la mi'esmansa,
Fezés que fols can laissés lo mestier,
D'on aviatz honor e benestansa;
E sel que·us fes de jotglar cavalier
Vos det enuei, trebaill e malenansa
E pesança, hira e z encobrier,
E tol-vos joi, bon pretz e alegransa
E, pos montés de rossí en destrier,
Non feszés colp d' espaza ni de lansa.

VI. Albert marquès, tota vostra speransa
Es en trair e sz en faire panier,
E sz en aisels c'an en vos speransa,
Que·us servon de grat e velontier,
Vos non tenetz sagramen ni fizansa,
E si eu non vailh per armas Olivier,
Vos non valés Rotlan, a ma semblansa,
Car Plaszentins no·us laison Castahier;
Tolon la terra e no·n prenetz venjansa.

VII. Sol Dieus mi gart, Raimbaut, mon bon cuidier,
En cui ai mès mon car e m'esperansa,
Mon guan vos rent de trobar vos e·n Pier,
Vis de castrat, magainhat, larga pansa!

VIII. Albert marquès, tug li vostre guerrier
Han tal paor de vos e tal duptansa,
Qu'ilh vos clamon le marquès putanier,
Dezeretat, ses joi e ses fiansa!

XXII

L'epístola èpica den Riambau de Vaqueres endreçada an el seu amo y protector el marquès Bonifaci I de Montferrat, en tres seqüencies monorrimes, constitueix un dels documents més notables que'ns ha deixat la producció trobadoresca, igualment interessant per la literatura com per l'historia. Ens ha pervingut sencera aquesta obra en els cançoners provençals *C* y *R* que, com hem dit, són els que contenen més poesíes de trobadors catalans, y no més les primera y segona part en *E* y en *J*; de manera que les edicions crítiques den Oscar Schultz-Gora (*Die Briefe des Trobadors Raimbaut de Vaqueiras an Bonifaz I, Markgrafen von Monferrat*, Halle, 1893; y la traducció italiana de G. del Noce : *Le epistole del trovatore Rambaldo di Vaqueiras al marchese Bonifacio I di Monferrato*, Florença, 1898) y den V. Crescini (*La lettera epica di Rambaldo di Vaqueiras*, Padua, 1902, extret dels *Atti e memorie* de la Reyal Academia de Padua, vol. XVIII, entrega III), que són les derreres, no utilisen sinó 'ls quatre esmentats manuscrits. En 1905, en Paolo Savi-Lopez, en la colecció de treballs de filología romànica endreçats an Adolf Mussafía, va donar a conèixer un nou text de l'epístola èpica, que va trobar entre una serie de poesíes catalanes den Turmeda y den Jacme March, que segueixen a la crònica den Ramón Muntaner, del segle xvè, que's guarda en la Biblioteca Universitaria de Catania (Cod. Ventimiliano, 92, ant. sign. XI. F. IV). El text, per esser copia d'un escribent català del xven segle, apareix bastant alterat; abunden els catalanismes. L'editor anota, de passada, el fet d'haverse copiat l'epístola den Riambau després d'un text, com el den Muntaner, que té en metre èpic el celebrat *Sermó*, com si s'hi establís una relació purament formal. Sabut es que són prou rares les composicions catalanes de forma èpica que han arribat fins a nosaltres. Per insuficiencia de descripció, en Crescini (*Rambaut de Vaqueiras et le marquis Boniface I de Montferrat nouvelles, observations*, 1901, en els *Annales du Midi*, t. XI, p. 419, nota) sospita que'l cançoner Gil (el nostre cat. A), no conté sinó l'estrofa en-*at*, o sigui la primera, quan, com se veurà, les porta totes tres.—En Schultz-Gora, en la seva edició esmentada, va com-

parèixer ab la teoría de que en Riambau havía escrit les seves epístoles en èpoques diferentes y, creyent la terça redactada abans que les altres, li dóna'l primer lloch. Aquesta teoría, que contraría l'ordre establert en tots els manuscrits, va esser combatuda a Alemanya per Hermann Suchier y per en Crescini a Italia, quan no's coneixíen sinó quatre versions. Els altres dos mss. catalans, el de Catania y el que copiem, donen la raó an els demés mss. y a lo dit per en Suchier y en Crescini. Els mss. ens donen constantment aquest ordre de les tres partides:

I en *-at*, es en prov. *CR, EJ*, Catania, cat. A.

II en *-o* (*-on*), es en prov. *CR, EJ*, Catania, cat. A.

III en *-ar* es en prov. *CR*, Catania, cat. A.

El text del cançoner cat. A, malgrat esser escrit per mà de la primera meytat del XIV[èn] segle, trasparenta bastants catalanismes, y força noms propris, que al copista li sonaven extranys, son deformats; p. e. en el vers II 4, ab tanta traça esclarit per en Crescini (*Per un passo di Rambaldo de Vaqueiras e per la storia di Asti e del Monferrato*, en el seu llibre *Per gli studi romanzi*, Padua, 1892) quan els seus devancers estaven a les fosques (provençal *C*, *Cartentrasteno*, això es : *Cart entr' Ast e No*), el nostre escribent català va entendre *castel Trastanon*.—Per curiositat hem acompanyat el text de A de les variants del Muntaner de Catania, servintnos de l'esmentada edició de Savi-Lopez.

I. Valen marquès, seynor de Monferrat,
A Deu grasec qui tant vos a honrat,
Car mas avès conquès e mes e dat
C'om sens corona del tot cristiandat;
E laus in Deu qui tant m'a enansat,
Car en vos ay molt bon seynor trobat,
Car gent m'avetz noyrit e adobat,
E fayt gran be e de bas alt levat,
E de nient fait cavaler presat,
Grasit en cort e per donas amat.
E s'eu ay-vos servit de volentat
A bona fe, de bon cor e de grat,
Que mon poder vos ay del tot mostrat;
E s ay ab vos fayt man cortès barat,
En man bel leuc ay ab vos dompneyat.
E ay ab vos en guerra cavalcat,
E son fugit ab vos e encalsat,
Vencen encaus e en fugen tornat,

I. 2 graesch. - 3 Que mais avetz vos conquist e donat. - 4 de la. - 6 Quen sol .j. jorn ay ab vos tant. - 7 Que ja - crisat. - 8 mant - aut muntat. - 9 E de mant prous cavaler far. - 10 dones lausar. - 12-13, *entre aquests versos hi ha el següent* : De bon tallant senyer de veritat. - 13 Ses tot engan vos ay be demostrat. - 15 mant loch - demorat. - 16 *manca*. - 17 ay ab vos fogit e encausat. - 18 Vos en lencaus.

E fuy cazutz e ay enderrocat.
E z ay en gau e sus en pont juntat,
E part barreres ab vos esperonat,
E esvezit barbacana, fossat,
E vint en garda e en alt leuc amat
Vezen grans cutxes, e ay-vos ajudat
A conquerer emperi e regnat,
E altres terres e hyles e dugat,
E reys a pendre, princeps e principat,
E a vensre man cavaler armat,
Man fort castel e mante fort ciutat,
Man bel palays ay ab vos assatgat
Emperador e rey e almirat,
E salveston d'acer e poestat
E Patralis e man d'altre postat.
E encausey ab vos en Phylipat
L'emperador c'avetz deseretat
De Romania e l'altre coronat.
E s'eu per vos no suy en gran rictat,
No semblerà aja ab vos estat
Ne servit tant con vos ay reprotxat,
E vos sabetz qu'eu dic del tot vertat.

II*. Valen marquès, ja no diretz que non,
Que vertatz es, e vos sabetz ben con
Me tinc ab vos de leyt de vasayl bon,
Cant assalís a castel Trastanon;
Que .cccc. cavaler atenson
Vos encausaven, firén a esperon,
Que no·s tengren ab vos .x. companynon,
E vos girés, e ferís de rendon :
Pus vos dupteron no fa grua falcon;
E z eu girey al major obs que y fon,
Que eu e vos levem gent del sablon
N'Albert marquès, qu'era jus del arson.
E ay estat per vos en greu preson,

20. E s en aigua. **20-21** *Entre aquests versos hi ha* : E sus en garda es en camp es en prat. - *El vers* 21 *abans del* 22. - **22** E senvesidas batlanes e. - **23** *manca.* - **24** Vist en grans cuites e s. - **25** conquerir l emperi el. - **26** En estas guerras queras avem passat. - **27** Ffuy a pendre. - **29** Mant fort castell. - **30** E paconia e manta potestat; Mant bel pallay. - **31** e duch estamirat. - *Entre'l* **31-32** *hi ha'l vers* : Es al saco e pons e fossat. - **32** E salvestre atre cre potestat. - **33** *manca.* - **36** l autre. - **37** ne - reptat. - **38** No semblara cab vos aya. - **39** Ni tant sservit com vos ay reprovat. - **40** saubets si tot dich veritat. *A la fi de la seqüença* I *el vers curt* Valen marques.

(*) II. *Totes les rimes son en -ó com en els demés cançoners prov.* *CEJR, el cat.* A *essent l'únich que les porta en* -on. *No marcaré, donchs, les variants de rima.* **1** Seyon marques no men digatz de no. - **2** veritat dich - ben quo. - **3** Mantingui vos a ley. - **4** Can vos sallis al cayre crimalo. - **7** Que anch no us tengren allí. - **8** fires de rello. - **9** Puis temon non fo gran falissó. - **10** *manca.* - **11** Que a vos ne levey eu. - **12** dejos. - **13** gran.

Per vostra guerra n'ay pres recaldaon,
Fayt man assant e ars manta mayson.
E mant colp fayt ab vos part corasson
E a Mentina vos cobrí del blizon;
En la batayla vos vi en tal sayson
Que·us ferien pel pitz e pel manton
Dartz e cayrels, sagetes e pilon,
Lances e brans e coltel e fauçon
E can presés Rendaix e Paternon,
Bixer e Term' e Lenti e l'Audaon,
Plats e Palerm e Calatagiron,
Fuy als primers vas vostre ganfenon.
Can vos anés per croar a Samson,
Eu no avia en cor, Deus m'o perdon,
De passar mar, mas per vostre resson
Levé la crotz e pris confession.
E no m'avien ningun tort li Grifon;
Puys fuy ab vos sotz la tor al Peyron
Sotz tor Blanxeyra, pres vostre papeylon,
Qu' estey armat a leyt de Bramason
D'elm e d'asberch e de fort cambason,
E fi nafrat oltra ma gazarnion.
Puys fuy ab vos sotz la tor al Peyron
Qu'estey armatz tam pres del Duganon
Tro encaucés l'empereyre felon,
Cel qui destruic son frayre tracion :
Can vi·l gran foch, la flama e·l carbon,
E murs traucar tot entorn abasson,
Escales erger, gyns trayre aviron,
En camps exiron per combatre bandon,
Ab tanta gent ses tota falizon
Ca u de nos eran cent per rayson.
E vos pensés de far deffension,
E·l coms de Flandes, e Francès e Breton
E Alamayns, Lombartz e Borgoynon
E Espaynol, Provensal e Guaschon,
Foron ensemps, cavaler e peson,
E speroneron lur malvatz compaynon.

14 gran amor part rigaldo. – 15 Ffort mant assaut ardre. – 16 *se descomposa en* E fort mant res ab vos part calanso E mant colp pres oltra ma garniso. – 27 Es a mesyna cobrios del blaso. – 26 – 29 *son abans del* 18. – 18 fuy de tal so. – 19 Que vos fferion. – 21 Lanças e dartz picasas. – 22-23 Rendas e lando. – 24 Plas. – 25 sotz. – 26 E cant anes per crosar. – 28 vostra renso. – 29 Ho atorgui presen. *Seguint aquest vers y precedint al* 18 *hi han* Hi eram prop del port castell babo E fuy ab vos guerejar part monço. – 30-36 *manquen.* – 37 Delm edazberch e de gran gariso Estich armatz tan fort j pro del dromo. – 38 qu encausem. – 39 Ceill qui desfech – a traisio. – 40 Car vi venir. – 41 *manca.* – 42 Dreçar escalas. – 43 *manca.* – 44 Ach tants dels seus – feniso. – 45 Que aucien dels vostres mant baro. – 46 Tro si avanceron per. – 47 Le. – 49 E proençals espanyols e gasco. – 50 Tots ffom renglatz. – 51 *manca.*

Fors de les llisses fugiron li gloton :
Nos fom austor e il foren agron,
E cassem-los si com fa lop molton;
E l'emperayre ac lo cor al talon
E fugit-se·n a guiza de layron
E lexet-nos palatz e Bocalcon,
E sa fylla ayg-l'ap bela faysson.
E si vassayl deu cobrar guazardon
Cant es leyals a seynor per son pron,
E vos sabetz, qu'a nuylla falizon,
Far contra vos negun temps no fuy bon :
Per qu'eu n'esper de vos emenda e don.

III. Valen marquès, no·us vuyl tot recomtar
Los honratz fayts quals prims prezem a far,
Que pahor es tornés a malestar
Er can devem los altres xastiar;
E no per so ben ero·l fayt tan car
Qu'en macip jove no·us poc hom mylorar :
Qu'als prims primer deu joves rics triar
Si volrà pretz mantenir o bexar,
Con vos, seyner, que volgués tant aussar
Vostre valor adés al comensar
Que vos e mi fetz en mans leucs lauzar,
Vos con seynor e mi con serv de bar.
E car es greu perdr'e desemparar,
Seynor, amich, c'om deu tenir en car,
Vuyl-vos retrayr a l'amor refrescar
Los faitz que fem de Saldina de Mar,
Can al marquès la levem del sopar,
A Malespina sus al pus fort logar
E donetz-la a Poncet del Pinar,
Qui'n muria per leys de tot amar,
E membra-vos d'Aymonet lo jutglar,
De les noveles que el vos venc comtar
De Jacobina que·n volion menar
Lay en Cerdenya mal son grat maridar.

52 E vim venir lo mal asert. - 53 Nos los fem ostar e ells feron aygro. - 54 Encausem los. - 56 E fugien a guissa. - 57 E lexech nos lo palach bocalço. - 58 ab la bella. - 59 *se descomposa en* E bon vassail con serff a senyor bo Pretz li n roman es an bon gasardo. - 60-62 *manquen.* - 63 renda. *Acaba amb el mig vers* Vallen marques.

III. 1 Honrat marques nous vol cor menbrar. - 2 que us ai vist ffar. - 3 Car plaser nay car nes. - 4 E car. - 5 E no par tan be lo faig ni tan clar. - 6 Que de macip vos pugats. - 7 Cal prim podetz de jove rich tornar. 8 *manca.* - 10-11 *entremig el vers* Vostre gran pretz a mantener ses par. - 11 Que vos em ffetz als prous lausar. - 12 com bacallar. - 13 E car greu. - 14 Senyor e amich. - 15 lamor e. - 16 Lo ffaig - daisolina. - 17 Que. - 18 A lespina. - 19 Puys dones la an poncet dagilar. - 20 Que moria leig per leys amar. - 21 lo glar. - 22 que amont vench comptar. - 24 En cerdeinya. - *Despres els versos* E membre can vos dech un baissar All entresech que pres al comjat dar.

E nos fom .v. escuder al menar;
Totz los myllors que vos saubés triar :
Vos e Guylot e Ugonet del Far
E Bertrandó, qui gent nos saub guizar,
E z eu maseus, que no m'i vuyl lexar,
Qui la levey del port a l'enbarcar;
E·l critz se dresson per terra e per mar,
Seguion-nos peó e cavalar,
E romasem entre·l port al Pinar;
Dos jorns o .iij. sens beur'e sens manjar;
E al terc jorn, tant no·ns saubez cutxar,
Trobem cursos al pas de Mal estar,
E no y saubem conseyl pendre ne dar,
Cant eu m'ané ab els a peu mesclar,
E fuy nafrats ab lança pel polgar;
E z eu nafren dos o .iij,, so me par,
Si que a .vij. fi les testes virar.
E puis passem Proensa de sa Mar
E pogre·us ben plavir e afizar,
Mant bezan d'aur, qui·n posqués escapar,
Que quecs mangra, c'anc no'ns posquem dinar,
C'un pan aguem sens beur'e sens mengar.
E·l cer estem ab n'Ancelm a Puig-clar,
Que·ns fes gran gaug aytant vos volc honrar
Que sa filla Aygin'ab lo vis clar,
Fera ab vos, so suffrissetz, colgar.
Vos al maytin, con seynor rics e bar,
Volgués l'oste molt gent gazardonar,
Tygleta detz Gui de Mont-Asamar ;
E an Ancelm Jacobina oposar,
Puys fesés lur tot lo comtat cobrar
De Vintimyla, que devía tornar
A Jacobina per la mort de son frar.
Malgrat de l'oncle qui la·n volgra gitar.
Qui volía tot dir e tot comtar
Los honratz fayts, seyner, qu'eu ay vist far,

25 E vos feses .v. escuder armar. - 26 De tot lo mils que poguessetz trobar. - 27 girart e grionet del ffar. - 28 E bertollet que jent vos sap gardar. - 29 E mi mesex que no mi volch laisar. -30 Que lan levech. - 31 El crit se moch. - 32 Seguiren nos peons. - 33 Amaguem nos en albenel finar. - 34 estem ses beure e menjar. 35 saben celar. - 36 Troberon nos. - 37 Aqui negus no y poch cosel donar. - 38 Tro que m naney ab ells a pe. - 39 colar. - 40 naffrey a dos o tres som par. - 41 Que las testas fy a tres tots. - 42 Puis passem nos e poguem nos nanar. - 43 E puch vos dir per ver es affiar. - 44 Qua sell caut nous pogra escaudar. - 45 Que cascu era tan cuixos del menjar. - 46 Manjes un pa ses beure al dinar. - 47 Al ser estem ab naymen al pug clar. - 48 Quel - tal gaug e tan. - 49 angleta. - 50 Ffeya ab vos si u volguesetz. - 51 matí com senyor de rich affar. - 52 lo tost e be. - 53 Dones angleta an gem de mont clar. - 54 *manca.* - 55 E ffes ly tot lo comtat recobrar. - 56 E de vint milia - comptar. - 58 que lan cuydet. - 59 E si u volia tot dire ne comptar. - 60 que vos ay vist far.

Porria nos entrambes enujar,
A mi de dir, e a vos d'escoltar :
Cent punceles vos ay vist maridar
C'an pres barós e marquès d'aut affar,
C'anc ab una no·us fe joven pecar;
Cent cavalers enrequir e casar,
Levar los bos e·ls mals e·ls fals baixar.
Anc lauzengers no·us plac jes escoltar.
En vostra cort son tuit le ben estar :
Dompneys e dons, bel vestir, bel caussar,
Trompes e jocs e viules e juglar,
E anc porter no volgués al menjar.
E qui garda vostres faitz pot cuigar,
C'Alexandri vos lexet son donar
E l'ardimen Rotlan e·l .xij. par
E·l prous Berart lo dompney e·l parlar.
E s'eu, seyner, pusc-me d'aytant lausar
Qu'en vostre cort ay saubut gen star,
Dar e servir e sofrir e celar,
E anc no fi a home mal estar;
Ne·m podetz ges dire ne reprotxar
Que en cutxa·m volgués de vos luynar,
Ne temsés mort per nostr'onor aussar,
Ne nuyls bos faitz vos volgués destrigar.
E doncs, seyner, pus say tant vostre'far,
Per tres d'altres mi dozietz donar,
E es raysó, qu'en mi podetz trobar
Testimonis, cavaler e jutglar.

No havent pogut tenir a la mà l'edició den Crescini haig d'aprofitarme de la den Schultz-Gora, però sense tenir compte del cambi que proposa de les estrofes en *-at* y en *-ar*. En el text de cat. A hi manquen, com se veu, els mitjos versos de la fi de cada partida. Els versos que manquen en A y que són en Schultz-Gora, són aquests : I 16, 18; II 28, 57-65; III 25-29, 38-44, 46-48, 52, 54, 59-63, 77, 87, 90-96, 105. Els versos que són en cat. A y que no són en l'edició den Schultz-Gora són aquests : II 16, 21, 42, 59, 62; III 42-44, 84.

61 amdosos. – **63** Molt gent pero las vos vi. – **64** A duchs comptes barons Que fforon bassos e no nagron que ffar. – **65** Es am nulla jove no us vi peccar. – **66** vos ay vist a cassar. E autres cent destroir e matar. – **67** Levatz los bons e ells mals abaxar. – **68** no vos poch assautar. Tanta viuda tant orffe emparar A tant mesquí vos ay vist ajudar En paradis vos ne devon menar Si per merçe nul hom lay pot entrar E jes no u puch tot dire ne comptar Los honratz faitz senyer que us ay vist ffar. – **69** renhon tuit bon estar. – **70** Bones dompnes bel vestir jent armar. – **71** Trompas o sos violas jent xantar. – **72** Can vos plach null porter al menjar Ni anch a some no y fo vedat lintrar. – **73** *manca.* – **74-76** *Aquests tres versos venen després del darrer dels afegits al* 68. – **74** Mas alexandri vos lexec. – **76** berard dompney e jent. – **77** puch me de tant vanar. – **78** sabut jent. – **79** *manca.* – **80** E anch ha ome no le ffayt son pessar. – **81** Ni podon dir negus ni provar. – **82** Qu en neguna guissa me volgues loar. – **83** Null temps ses mort. – **84** *manca.* – **85-86** *resolts en* Donchs senyer car bem deurietz ben ffar. – **87** Es rassos car mi. – **88** Per tot lo mon cavaller.

Fins aquí tot el rastre que hem trobat, en els cançoners catalans, d'un dels més insignes trobadors provençals de la dotzena centuria y de la primería de la tretzena. No 'ns pertoca ara reaixecar el mèrit de les poesíes publicades ni esboçar una altra vegada la biografía d'En Riambau de Vaqueres, un dels trobadors que millor ha pintat els seus fets y els dels seus protectors : solament faré constar que les que precedeixen són quasi les poesíes que tenen més interès històrich y literari; gayre bé no hi manca sinó 'l pintoresch diàlech entre 'l poeta y la genovesa (1) pera que les obres més notables se trobessin acoblades. Se coneixen una vintena més de poesíes del mateix trobador. Me guardaré d'assegurar que les tres poesíes que tinch per inèdites siguin d'en Riambau pel sol fet de que les dongui un sol cançoner. Respecte a les atribuídes, ja he dit lo que'm semblava al cap de cada poesía, però potser serà bó remarcar l'insistencia en l'atribució d'alguna d'elles en els tres cançoners catalans : de segur que 's copiaven els uns als altres, y els escribents s'han servit de cançoners intermediaris desapareguts.

La meva intenció, y potser també 'l meu deure, era cloure aquesta edició ab un *glossari dels mots difícils als catalans* : el temps m'ha mancat. Me sab més greu encara per que la llista no hauría calgut que fos gayre llarga, els catalans essent naturalment, entre 'ls llatins, els més ben disposats a entendre 'ls llenguatges usats pels trobadors mig-evals.

Comprench que m'he sortit del meu march donant les dues llistes dels cançoners provençals y dels catalans, així com una serie de noticies bibliogràfiques completament inútils als provençalistes. Que'm serveixi d'excusa la nobla intenció que m'ha guiat : atraure 'ls joves erudits catalans an aquests estudis.

La present edició es un ensaig : han de venir edicions de tots els trobadors dels quals hi hagin obres en els nostres cançoners. Més endavant, pel sigle XIVe, han de ferse edicions dels poetes de l'escola de Tolosa, tan lligada ab la nostra escola y ab els nostres magnats, y de les poesíes franceses que 's troben en les nostres coleccions. El día que aquesta feyna estigui llesta, podrà empendres ab coneixença l'estudi de les diverses influencies que ha sofert en el transcurs dels sigles la producció poètica de la nostra terra.

LLISTA DE LES POESÍES

Les xifres entre parentesi indiquen les del registre del *Grundriss* den Bartsch.

(1) Crescini, *Il contrasto bilingue di Rambaldo de Vaqueiras*, en *Per gli studi romanzi*, Padua, 1892.

CRÒNICA

SECCIÓ ARQUEOLÒGICA.

Prehistoria.

Se repeteixen aquest any les troballes, al voltant de Banyoles, d'objectes prehistòrichs en la cova de Serinyà y en un altre cova prop de Besalú.

Fig. 1. - Cova de Serinyà.

La cova anomenada «Bora gran d'en Carreras» es explorada novament pel mestre de Serinyà Sr. Bosoms y el seu fill, completant aixís l'obra d'en Alsius y E. Harlé. Aquests no feren més que recullir en la superficie y en la boca de la cova 'ls objectes que 's trobaven somers; els senyors Bosoms han trencat l'estalagmita y recullit totes les eynes d'aquella estació prehistòrica. Són hermosíssims arpons d'una o dugues files de dents, punxons y raspadors y altres objectes de sílex treballat. Es també digne d'apuntarse 'l fet d'havershi trobat ceràmica molt rara en l'època a que perteneix l'estació, que sembla ser dels finals del período magdalenià. Aquesta ceràmica y potser alguna destral neolítica fan suposar l'existencia de dos sostres d'època diferenta, abans superposats, però que per falta de mètode han sigut completament barrejats pels exploradors.

Els restes de mamífers són molt nombrosos y encara no han sigut classificats. Fa poch, M. Harlé, en una nota publicada en *L'Anthropologie* (volum XIX), afirmà l'existencia del reno en aquella estació.

Els senyors Bosoms han explorat també una altre cova més aprop de Besalú, «El cau dels Encantats», d'ont han recullit ceràmica de tradició prehistòrica y fins a la romana. Ab tot lo trobat en les exploracions, els senyors Bosoms han format un interesantíssim Museu a Besalú (Fig. 1). L'any que ve procurarem donar fotografíes y un inventari de lo recullit en el pròxim ANUARI de 1908 [1].

Fig. 2. - Museu Bosoms, a Besalú.

(1) Mentrestant, vegis aquí la nota bibliogràfica de lo publicat sobre la cova de Serinyà : P. ALSIUS : *Estudios geológicos sobre la región central de la provincia de Gerona* (La Bora d'en Carreras de Serinyà); «Revista de Gerona», vol. II, p. 168; Gerona, 1878.—M. CHIA : *Nuevos hallazgos en Caldas y Serinyà*; «Re-

Exploracions del «Club Montanyenc».

El «Club Montanyenc», de Barcelona, especialisantse en l'estudi dels fenòmens espeleològics, explorà durant el 1907 les coves de Bolet y del Balç de les Roquetes, els Avencs d'Ancosa, d'En Roca, d'En Viumala y del Club y els Pouetons de les Agulles.

Fig. 3. - Objectes trobats pel «Club Montanyenc», prop dels Pouetons de les Agulles.

En el Balç de les Roquetes, coves d'una trentena de metres de llargaria, prop de Carme, s'hi troben fragments d'esquelets humans y en els encontorns dels Pouetons de les Agulles, avench interessantíssim de Montserrat, destrals y puntes de fletxa de pedres dures treballades en l'època neolítica.

D'aquestes exploracions s'en dona compte en un volum, ricament ilustrat, ab el títol de *Sota Terra.* El grabat adjunt (Fig. 3) forma part d'aquella publicació y ens ha sigut galanament deixat per la Junta d'aquella entitat.

vista de Gerona». vol. III, p. 65; Gerona, 1879. — P. Alsius : *La cova de Serinyà*; «Butlletí mensual de la Associació d'Excursions Catalana»; Barcelona, 1882. — E. Harlé : *La Grotte de Serinyà, Matériaux pour l'Histoire...* París, 1882, ab làmines. — P. Alsius : Nota bibliogràfica de l'anterior article en el «Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana», 1882. — E. Harlé : *La gruta de Serinyà*; traducció de l'article citat; «Revista de Gerona», vol. X, 1886. — P. Alsius : *El Magdaleniano en Cataluña*; colecció d'articles publicats en l'«Ilustració Catalana». — E. Guillén Garcia : *Estación paleolítica de Serinyá*; «Revista de Gerona», 1892. — E. Harlé : *Les ossements de renne en Espagne,* «L'Anthropologie», 1908. — Donen també una idea dels objectes trobats en la cova : el senyor J. Vilanova : *Geología y prehistoria ibérica*; discurs a la R. Academia de la Historia, y M. Cartailhac : *Le préhistorique en la péninsule ibérique.*

Excavacions a Empuries.

Comencen els dos germans P. y F. Villanueva, proprietaris a dalt del turó d'Empuries, les excavacions per descobrir la planta d'un cos d'edifici ab mosaychs romans de decoracions geomètriques. Un d'aquests mosaychs se publica en la fig. 4. Se troba a més

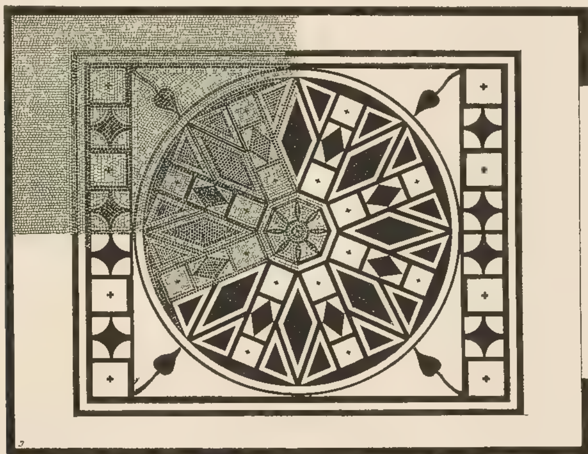

Fig. 4. - Mosaych d'Empuries. (Excavacions Villanueva.)

una làmpara de terriça ab una escena eròtica y uns fragments de cornisa (Fig. 5). La Junta de Museus de Barcelona adquireix unes terres també a dalt del turó d'Empuries pera ferhi excavacions y destina una important quantitat pera aquest objecte. El resultat de la primera campanya de 1908 anirà en el pròxim ANUARI DE L'INSTITUT. El professor A. Schulten d'Erlangen publica un estudi (1) sobre la topografía d'Empuries exposant els autors antichs.

Fig. 5. - Cornisa de ceràmica. Empuries.

S'obre de nou, pels enginyers encarregats de la conservació de les dunes de la costa, el temple al peu del turó anomenat *columbari*, que havía sigut ja destapat en 1842 per la Comissió de Monuments de Gerona. Aquest cop, s'extén més l'aria desembrassada de les arenes y 's troben, prop del temple, dependencies ab sarcòfachs. Sembla que's tracta d'una basílica cristiana (2), per més que la gent de la localitat assegura que quan se va descobrir la primera vegada, en els nitxos de la nau s'hi trobaren senyals de cendres y com si's tractés de restos de cremacions. Aquesta capa de cendres es molt prima y podría tenir un altre origen que 'l de la incineració de cadavres.

(1) *Ampurias : eine Griechenstadt am iberischen Strande*; Leipzig, 1907.

(2) Basíliques d'aquest tipu (*cellae memoria*) sembla que n'existeixen al N. d'África. En queda recort d'una a Mallorca, y es per l'estil una altre que va aparèixer a Elx ab mosaychs bisantins y que s'ha tornat a colgar fa poch.

Excavacions a Herrerías y Villaricos.

D. Lluis Siret fa importants troballes en la regió de prop de Cuevas de Vera, aont ell habita. La ceràmica ibèrica ab cèrcols concèntrichs apareix barrejada ab importants vasos grechs de figures blanques. Troba varies inscripcions romanes y aquesta grega:

ΚΛΕΙΩ ΙΣΤΟΡΙΑΝ

que feya peu a una musa de la Historia. Avuy es a l'Academia de Madrid. Recull també un tors antich de marbre y altres objectes d'èpoques posteriors. Troba igualment una estela púnica. S'espera una memoria sobre'ls descobriments, ab el títol *Herrerías y Villaricos* (1).

L'estació ibèrica de Montlaurès.

A cinch kilometres de Narbona 's troba l'estació ibèrica de Montlaurès, que va donar peu a M. F. P. Thiers pera una comunicació al «Congrès archéologique de France», tingut a Perpinyà l'any 1906. (2) D'aquesta comunicació 'n copiem les següents ratlles :

«La découverte plus intéressante en matière de vases peints fut faite à Montlaurès en 1864. Les ouvriers du domaine mirent au jour un vase peint, à figures noires, qui remonte au moins au VIe siècle. On assure qu'il était intact; je n'en crois rien, les vases dits étrusques ayant été généralement exhumés à l'état de fragments, car ils étaient trop fragiles pour résister à la pression des terres. Quoi qu'il en soit, les morceaux en furent promis au Musée de Narbonne par le propriétaire; mais la main d'un collectionneur s'interposa et ce n'est que dans ces derniers temps, à quarante années d'intervalle, qu'ils ont pu prendre place dans nos vitrines, grâce aux indications fournies par M. Rouzard.

«Les fragments du vase de Montlaurès ont été communiqués récemment par M. Pottier à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. D'après ce savant, les personnages mutilés qu'on y voit seraient Artémis et Apollon; mais l'intérêt qu'ils offrent viendrait surtout de ce qu'ils ne sont pas minuscules.

«Vers cette même année 1864, un archéologue narbonnais, qui ne fut pas sans mérite et qui envoyait parfois des communications à la *Revue Archéologique*, le Dr Pech, rencontrait, au cours de recherches a Montlaurès, des tessons de poteries à dessins géométriques. Il en rapporta des spécimens qui existent encore au Musée. Tournal les signala par une fiche que j'ai conservée, et reconnut en eux un caractère exotique. Ces poteries sont similaires de celles que M. Paris a récemment découvertes en Espagne, et je dois à la mémoire du Dr Pech de lui conserver la priorité de cette découverte. Faut-il croire que ces poteries sont du même type que celles exhumées plus tard à Mycènes? Je laisse à de plus compétents le soin d'en décider. En tout cas, Pech et Fournal ne pouvaient évidemment parler de poteries mycéniennes en 1864. Pour le moment, je me borne à constater que l'identité des poteries laurésiennes et de celles découvertes en Espagne, par M. Paris, a paru évidente aux savants qui se sont occupés de la question.»

Els que sàpiguen llegir aquestes ratlles, compendràn lo que 's pot esperar d'unes excavacions fetes a Montlaurès per M. Edmond Pottier, conservador de ceràmica grega al Museu del Louvre y una de les primeres autoritats en ceramología. Les excavacions fetes durant l'estiu de 1907 se continuaren el 1908, y el meteix M. Pottier ens escriu que està content de les seves campanyes. Els resultats de les seves observacions promet també publicarlos incessantment.

(1) Publicada en 1908 per la R. Academia de la Historia.
(2) Caen, 1907; p. 278.

Excavacions a Calaceyt.

Comença D. Joan Cabré 'ls trobos al Puig de Sant Antoni de Calaceyt (1). La ceràmica ibèrica de cèrcols pintats y alguna ornamentació clàssica imitada, apareix barrejada casi sempre ab fragments grechs dels segles V y VI (Figs. 6 y 7). Se troben les cambres plenes d'olles arrenglerades al voltant d'una ara quadrada y ab objectes de petita terriça també escampats pel mig. L'estació de Sant Antoni està encimbellada a dalt d'un turó tocant a Calaceyt, y al voltant del peu s'escampen altres estacions, també ibèriques, més o menys descarnades (Les Umbries, Tosal Rodó, Mas de les Madalenes, etc.). En el Mas de les Madalenes sembla que hi fou trobat un canalobre ibèrich, traspassat ara al Museu del Louvre. A baix a la plana 's trobà una estela complerta ab un genet, en relleu, y un interessant fragment d'estela ab l'inscripció ibèrica que transcrivim a continnació :

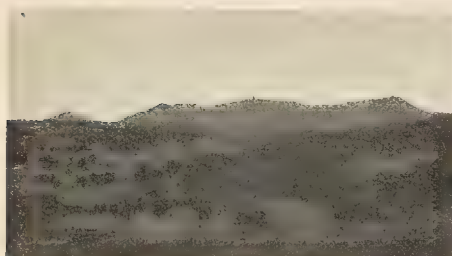

Fig. 6. - Encontorns de Calaceyt.

ʎΛΛ↑ΛΝϟᚢΛΧᐊ

Se va trobar també un *graffito* ab altre llegenda ibèrica en una de les cambres de Sant Antoni. La ceràmica entra en general dintre 'l quadre de l'ibèrica pintada, de caràcter pobre y sense la gran fantasía en la decoració que's veu en altres exemplars de la regió aragonesa. Va acompanyada de la ceràmica grega, verniçada uniformement de negre. A les Umbries se troba un fragment ab figures negres, que en Cabré anomena *cerámica etrusca arcaica* : la terriça ibèrica de les Umbries no més porta cèrcols concèntrichs.

Fig. 7. - Ceràmica ibèrica del Puig de Sant Antoni a Calaceyt.

Hi ha promesa d'una memoria complerta y detallada de D. J. Cabré sobre les troballes, y l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS espera poguerne publicar també una nota en l'ANUARI de 1908.

(1) JUAN CABRÉ AGUILÓ : *Excavaciones practicadas en el Monte de San Antonio de Calaceite*; «Boletín de la R. Academia de Buenas Letras», p. 234 (any 1907).

Excavacions a Elx.

El deixeble y colaborador de M. Pierre Paris, M. Albertini, publica, en el *Bulletin hispanique*, la continuació dels resultats de les seves excavacions a l'Alcudia d'Elx [1]. Contra lo que's podía esperar, la troballa fou no més de fragments de ceràmica ibèrica pintada dels istils de decoració vegetal y animal ja estudiats per M. P. Paris.

Cap objecte important ni dato nou, més que les atinades observacions que'ls fragments sugereixen a M. Albertini.

Tot lo recullit passa al Museu de l'Universitat de Burdeus.

Troballes del Comte de Samitier a Calatayud.

El meteix senyor comte ha tingut la cortesía d'enviarnos una carta detallant els seus descobriments que, per sa precisa discreció arqueològica, copiem íntegrament [2] :

«Vasos ibéricos. - Éstos han sido encontrados en finca de mi propiedad, sita en Belmonte, pueblo distante de Calatayud 14 kilómetros. En las inmediaciones de dicho pueblo, existió uno ibérico, que, por su grande extensión, las murallas ciclópeas que lo circundaban, los restos notables que en él se hallan á cada momento, bien puede afirmarse fuera una ciudad rica é importante en aquella época (Fig. 8).

Fig. 8. - Vasos ibèrichs trovats pel Comte de Samitier aprop de Calatayud.

«A dos tiros de piedra de los murales que miran al mediodía, en un campo que fué viña, y en una extensión, en él, de 80 metros cuadrados poco más ó menos, hallé en una capa de tierra arcillosa y con evidentes muestras de haber sido amasada, sobre 200 vasos, en su totalidad *quebrantados* por efecto tan sólo de las raíces de las cepas que en ellos se introdujeron; de ellos, en bastante buen estado de conservación, pude hacerme con 32; todos estos vasos se hallaron en grupos de á tres y en capas superpuestas, distanciados unos de otros de 50 á 60 cm., de infinidad de formas diferentes, pero predominando la forma *«sombrero de copa»*; todos ellos con adornos de pintura roja ó color chocolate claro; en general contenían huesos de animales de diferentes clases; hallé en ellos objetos de hierro como puntas de flecha, lanza, clavos; en bronce, campanilletas, clavos, anillos y otros objetos indeterminados difíciles de clasificar por el malísimo estado del metal; en otros, gargantillas de vidrio *ciertamente fenicio*, ágatas pulimentadas y en estado de recibir el grabado, fusiolos, etc. Mezclada con esta cerámica, hallé la negra ó griega, de la cual tengo algo completo. pero nunca la roja saguntina...»

(1) T. IX, ps. 1 y 109 : *Fouilles d'Elche.*

(2) El comte de Samitier té anunciada una comunicació a la Real Academia de la Historia, de la qual es corresponent.

Excavacions a Numancia.

M. A. Schulten segueix les seves excavacions per descobrir els set campaments de Sci-pió prop de Garray. Quelcom n'apuntà de les seves confiances en la segona memoria que publicà (1), en espera de la obra que ve preparant. La comissió espanyola nomenada pera fer excavacions a dalt de Numancia, va treballant y publica ja quelcom en la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos* (2). Aquest any encara no surt la típica ceràmica ibèrica pintada, que farà famosa l'escola de Numancia; no 's troba més que la de tradició prehistòrica ab incisions y dibuixos ratllats. Un admirable vas en forma de *tetera* o *cafetera* d'aquest tipo 's publica en la mentada revista.

Troballes a Ibiça.

D. A. Romàn fa explorar la necròpolis d'Ereso y ab lo que troba allí y lo que ha sortit de la marina de les Monjes y altres llocs d'Ibiça, publica un llibre de làmines virolades : *Los nombres é importancia arqueológica de las islas Pytiusas* (3). Hi falta un plan de les excavacions y de les cambres. En un lloc se parla de *cerámica pelásgica*... Els objectes són descrits somariament. En cambi, se fan llargues consideracions pera aclarir la *ora marítima*. Es d'alabar el zel patriòtich del senyor Romàn fundant el Museu d'Ibiça y la Societat Arqueològica Ebusitana. Lo descobert a la necròpolis d'Ereso es en sa major part cartaginès y alguns objectes són realment de la major bellesa. Hi han alguns petits xoanons en terra cuyta y dos o tres caps, també ceràmichs, hermosíssims. Des del descobriment de la necròpolis de Càdix no havíem tingut més que petites troballes de coses púniques. Realment aquesta estació fenicia de les Balears es la més important fins ara estudiada a Espanya. No 'n diem més, per que creyem que l'obra del senyor Romàn servirà espléndidament pera informar de les troballes (Fig. 9).

Fig. 9.–Fragment ceràmich trobat a Ibiça. (Museu de Barcelona).

Excavacions a Puig Castellar.

Prop de Barcelona, al extrem de la Serra de la Costa, terme de Santa Coloma de Gramanet, D. F. de Sagarra fa excavar el turó de Puig Castellar (4). Junt ab eynes y objectes de ferro, recull un considerable nombre de vasos y fragments de ceràmica vulgar, tradicional des de l'època prehistòrica, de la pasta de terra sense garvellar y no cuyta al

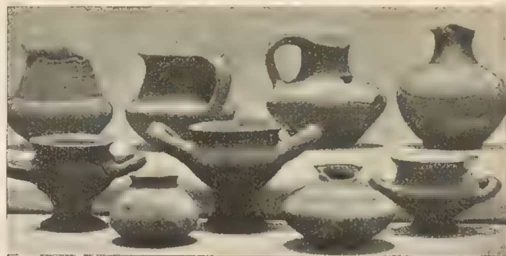
(1) *Ausgrabungen in Numantia*, en el *Jahrbuch des Kaiserlich deutschen Institut.*

(2) J. R. Mélida : *Excavaciones en Numancia*, ps. 26, 196; any 1907.

(3) L'Avenç, 1908. Barcelona.

(4) Lo publicat pel senyor Sagarra sobre aquesta estació en el «Boletín de la R. Academia de Buenas Letras», 1905, es principalment un catàlech dels objectes trobats fins al present. La planta de l'estació va sortir en «Hojas selectas», Janer de 1906, y, ab el títol de *Una visita a Puig Castellar*, ne publicà varis articles Mossen J. Gudiol en la «Gazeta Montanyesa», Vich, 1907.

forn, ab la decoració variadíssima d'unglades y trenats. Altre ceràmica indígena, més fina, se troba a Puig Castellar, acompanyant a la ceràmica grega, verniçada uniformement de negre, del sigle IV. Es curiós que, mentres en aquesta època totes les estacions ibèriques presenten la ceràmica grega barrejada ab la ibèrica pintada, aquí, a Puig Castellar, com en l'estació veína de Cabrera de Mataró, no's troba més que la de tradició prehistòrica junt ab l'indígena llisa y (Fig. 10) ab la grega.

Ceràmica indígena llisa de Puig Castellar.

Les troballes del senyor Sagarra han renovat la curiositat despertada per la necròpolis descoberta anys enrera pel senyor Rubio de la Serna a Cabrera de Mataró [1], que sembla contemporania (posterior tot lo més d'un quart de sigle) de l'estació de Puig Castellar. En la colecció del senyor Rubio de la Serna no s'hi veu cap fragment de ceràmica ibèrica pintada, y ell, fent memoria, assegura no haverseli avisat de la seva presencia tampoch quan se feyen les excavacions. En cambi, hi apareixen barrejats tres vasos de patina grisa, lluenta, ab dibuixos ratllats plens d'un esmalt blanquinós, que seríen desconcertants per l'antiquitat que demostren, si no 's poguessin creure restos d'una necròpolis anterior. (Són els 1, 5 y 7 de la fila superior. Fig. 12.) La demés ceràmica llisa y negra es igual a una serie de vasos trobats a Puig Castellar pel senyor Sagarra (Fig. 11). Els dibuixos insuficients de la memoria del senyor Rubio de la Serna, ens estimulen a publicarne fotografíes. Creyem fer una obra útil contrastant els objectes ceràmichs de les dugues estacions y 'ns dol no poder ab més calma revisar la troballa de Cabrera de Ma-

Fig. 10.-Ceràmica grega de Puig Castellar.

Fig. 11.-Ceràmica indígena llisa de Cabrera de Mataró.

(1) *Memorias de la Real Academia de la Historia,* 1888; ab dibuixos d'aquell temps.

taró, ara que coneixem el nou poblat de Puig Castellar. Mentres l'una estació 'ns presenta una necròpolis, l'altre 'ns dóna la planta de les habitacions. El senyor Sagarra

Fig. 12. - Vasos grechs y italiotes de la colecció Rubio de la Serna. Els 1, 5 y 7 de la linia superior sòn més antichs.

està decidit a continuar les excavacions y 's proposa ara explorar la part N. del turó de Puig Castellar. Aquesta vessant N. de la montanya du senyals de paret marcant cases y carrers qu'encara no han sigut desembrassats de les terres. A les primeres paletades n'ha sortit ceràmica àtica pintada ab figures blanques, que no s'havía trobat a la vessant S., aont la ceràmica grega es uniformement negra.

Fig. 13.- Pedra ab inscripció trobada a Empuries, Colecció de D. Rossendo Pi, de La Escala.

A Puig Castellar s'hi va recullir una pedra única ab la següent inscripció ibèrica que va transcriure 'l Paré Fita [1] :

↑ϟXΜNDIΦDΩIΜ

Una pedra semblant guarda D. Rossendo Pi, metge de La Escala, que va ser trobada a Empuries, també ab una inscripció (Fig. 13).

Altre pedra per l'istil fou trobada a Calaceyt ab la simple lletra N . Totes tres pedres són planes de baix, com esmolades.

S'ha dit si eren pedres de fona, però més segurament són pesos.

(1) *Boletín de la Real Academia de la Historia* : vol. XLVI (1905); p. 176.

El P. Furgus a Oriola.

Seguint les seves investigacions tocant a Oriola, el P. Furgus ve omplint el seu interessant museu del colegi dels PP. Jesuites (Fig. 14). Després d'haver explorat el *Cerro de San Antonio*, sembla que 's proposa fer excavacions a la *ladera de Callosa*. Continúa trobant els enterraments ab les grans àmfores cineraries sense pintar. Els pochs vasos sencers y fragments ibèrichs pintats són de simples cèrcols concèntrichs. Abunden els objectes en os treballat y armes ja de ferro. El P. Furgus té publicats diferents treballs sobre les seves entusiastes investigacions; però repetint en tots ells les mateixes opinions, llistes d'objectes y fins els mateixos fotogravats [1]. El senyor Rubio de la Serna, en la *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, Abril-Setembre 1907, publica un article sobre «El Museo del Colegio de Santo Domingo de Orihuela», ps. 361 y 430.

Fig. 14. – Museu del Colegi dels PP. Jesuites, a Oriola.

Fragments romans trobats a Catalunya.

Apareix a casa d'un antiquari de Barcelona un capitell romà trobat a Montjuich, d'època molt baixa. Està una mica destruit y li manquen les volutes. Desapareix, comprat per uns extrangers, quan feya per adquirirlo la Junta de Museus.

Aquest any apareixen varies noves làpides romanes a Catalunya. A Besalú, D. Carles Aulet, proprietari de les ruines de Santa María, fa excavacions en la que fou cripta dels abats, trobanthi alguns fragments romans : un relleu ab un cap, un tros d'estatua, de baixa època, ab ropatges y aquest tros d'una inscripció :

O
IPI
L · LAN
VS

Dues ne publica, en el *Boletín de la Real Academia de la Historia* [2], D. Ángel del Arco, com trobades a Tarragona en uns enterraments :

D · M · S
C · L · VILICO · C · ////
LIC ////////////// ILICVS
/////////////// AVILIVS
P · M · AC · PIENTIS · FEC

D(is) M(anibus) s(acrum). C(aio) L(icinio) Vilico, C(aii) [*L(icinii) Vi*] *lic* [*i*

(1) Veusaquí la llista bibliogràfica de lo publicat pel P. Furgus : *Historia de Orihuela*, por Ernesto Gisbert, tomo II, apèndix III, anònim, del P. Furgus la part arqueològica. Estudis en : *Razón y Fe*, de Madrid, números de Setembre de 1902 y Mars y Abril de 1903; *Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles*, livraison 3 & 4, 1905; *Boletín de la Sociedad Aragonesa de Ciencias naturales*, Desembre de 1906.

(2) Tomo LI, pàg. 385. Copia aquestes làpides també la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*.

f(ilio), C(aius) L(icinius) V] ilicus [et C(aius L(icinius)] Avilius p(atri) m(erenti) ac pientis(simo) fec(erunt).

D · M · S
BAEBIAE · VRSI
NAE · MARITÆ
DVLCISSIMÆ
ET · MERENTIS
SIMAE · HI
LERDENSI
SVL · PRIMITI
VS · $\overline{\text{VI}}$ · TARRA
FEC

D(is) M(anibus) s(acrum). Baebiae Ursinae maritœ dulcissimœ et merentissimœ Hilerdensi Sul(pitius) Primitius VI (vir) Tarra(conensis) fec(it).

Una quarta làpida, ja cristiana, que 'l P. Fita classifica entre les visigòtiques, la troba D. E. Puig y Deulofeu a Sarrià [1]. En publica ell mateix una nota y també l'arqueòlech italià Horaci Maruchi [2].

La làpida es aixís :

HIC REQUIES
CIT MAGNVS PV
ER FIDELIS IN PA
CE QVI VIXIT ANN III

Hic requiescit Magnus puer fidelis in pace qui vixit ann(os) III.

Enderroch de l'Alcaçaba de Màlaga.

El famós castell de Màlaga, del que s'en esperaven tantes novetats al ser enderrocat, es finalment aterrat pera obrir un carrer. No dóna cap revelació sensacional fins ara, per lo que toca a l'arqueologia romana. En cambi 's recullen alguns petits fragments de ceràmica valenciana, hispano-aràbiga, ab decoracions d'esmalt blau y d'or. Veusaquí la *obra Malequa*, finalment, en sa patria meteixa. D. M. Berlanga publica, en la *Revista de la Asociación Artistico-Arqueológica Barcelonesa*, uns articles sobre *Los últimos descubrimientos de la Alcazaba*, ps. 257, 321, 385 y 449.

Restauracions.

Els diners de l'Estat, gastats ab seny per la *Comisión de Monumentos de la provincia de Tarragona*, allarguen pera acabar de posar fora de perill les ruines de Poblet. Després d'arreglada la teulada de l'iglesia y cobert el palau del Rey Martí, se tanquen moltes habitacions y finestres y 's desembrassen els claustres posteriors y les ruines dels convents.

A Barcelona, una foguerada en la capella del Sagrament a Sant Pau del Camp es ocasió pera restaurar el claustre, y 's fan obres també importants a Sant Benet de Bages y a Sant Martí Sarroca. També s'emprenen ab activitat els treballs pera acabar el cim-

(1) Revista dels *Estudis Universitaris Catalans*, Janer-Febrer, 1907.
(2) «Nuovo Bulletino di Archeologia cristiana»; Roma, any XIII, 1907, p. 247.

bori de la catedral de Barcelona, ab lo que 's demostra, més que un gran respecte arqueològich, un amor al monument pera trèurel d'interinitats seculars.

A Sant Benet de Bages s'hi han descobert devant la porta de l'Iglesia vidres interessants y un esmalt gòtich, aquèst en poder ara de D. Ramón Casas. Publiquem la fotografía d'un dels primers, que devía formar part d'unes canadelles d'altar y sembla de fabricació típica de la terra (Fig. 15).

Fig. 15.-Vidre trobat a Sant Benet de Bages.

Les obres han posat al descobert uns finestrals partits per una columna, sostenint arcada ab capitells corintis, y restes d'una construcció a la que està adossat el claustre actual. Els finestrals foren ja una obra de reforma El claustre actual té una part ab capitells rústegament treballats, anàlecs als novament trobats. Aixís des de l'època de la consagració del sigle x, publicada per Marca, en que 's parla d'un àbsis, hi ha hagut dues reformes : la derrera es l'obra del claustre actual y de l'Iglesia.

Les obres de Sant Martí Sarroca (1), han posat al descobert un àbsis més antich : avuy la iglesia té la planta de creu ab un sol àbsis. El creuer y l'àbsis actual són una restauració d'una iglesia anterior d'una sola nau.

Se descobrí 'l cimbori, que no té la disposició usual catalana (trompes còniques sostenint una volta vuytavada) sinó qu' es una volta vaida sostenint una semi-esfera. Està construida barroerament com copia de quelcom no usual. Ademés, dintre 'l march d'una finestra tapiada, s'hi varen trobar un esplèndit bol de ceràmica daurada del sigle xv, una imatge, romànica, de la Verge, que en la restauració s'ha posat a l'altar, unes fulles d'un díptich pintat també romànich y altres objectes.

Excavacions a Sant Pere de Terrassa.

El senyor Puig y Cadafalch fa excavacions pera comprobar l'existencia de la piscina en l'interior del baptisteri de Sant Miquel de Terrassa, trobant un recipient poch fondo

(1) PUIG Y CADAFALCH: *La restauració de l'Iglesia de Sant Martí Sarroca*; Ilustració Catalana, 1906, p. 757.

revestit de morter, ab un conducte cech pera escòrrer l'aygua. Fora de Sant Miquel, en el cementiri que rodeja les iglesies, se fan excavacions senyalant l'existencia d'un mosaych antich, segurament de la basílica visigòtica. S'espera continuar ab major escala les excavacions. L'excavació de Sant Miquel hauría comprobat el servey de baptisteri d'aquell edifici y per consegüent la seva proximitat d'una Seu episcopal, tenint que ser, donchs, precisament la planta de l'època visigòtica, per que 'l Bisbat d'Egara no va subsistir en temps posterior.

Pintures murals.

Van apareixent cada dia més exemplars d'iglesies pintades de l'època romànica. Ab motiu de vendres l'altar de la *catedral vella* o iglesia de Sant Miquel de la Seu d'Urgell, se troben, darrera 'l gran retaule del sigle XV, unes estupendes pintures romàniques de dimensions colossals. La missió jurídica-arqueològica enviada per l'INSTITUT a les comarques de la ratlla d'Aragó, pot estudiar altres importantíssimes figures a les dugues iglesies de Sant Climent y Santa María de Tahull, Caldes de Bohí y cripta de l'iglesia de Ager.

Per la llur part, els senyors Aníbal Álvarez y J. R. Mélida donen coneixement, en la *Revista de la Sociedad Española de Excursiones*, de les singularíssimes pintures de l'*Ermita de San Baudilio, en término de Casillas (provincia de Soria)* (1).

Missió arqueològica-jurídica de l'Institut a la ratlla d'Aragó.

La missió acordada per l'Institut tenía l'encàrrech d'explorar la part alta de les valls afluents al Noguera Ribagorçana, com a base de estudis posteriors. Formaven l'expedició 'ls membres de l'Institut : D. Joseph Puig y Cadafalch, director de la missió; D. Guillem M.ª de Brocà, encarregat de les investigacions jurídiques, y en qualitat d'agregats: Mossen Joseph Gudiol, conservador del Museu de Vich, D. Joseph Goday, arquitecte, y D. Adolf Mas, fotògraf. La missió anava proveída dels elements necessaris per aixecar plans dels edificis y d'un laboratori complert de fotografía. Sortía de Barcelona 'l 30 d'Agost y era de retorn el 14 de Setembre.

L'exploració devía començar per la vall d'Aran, aon s'hi va ab facilitat per Toulouse y Luchon. A Toulouse 's fotografiaren els capitells dels claustres y les esteles cineraries romanes ab elements de l'art indígena de la vall d'Aran y vall superior del Garona, que podíen ser d'utilitat pels estudis de Catalunya.

Desde Toulouse la primera jornada fou als voltants de Luchon, a la vall de l'Arbust, aon se fotografiaren nombroses urnes cineraries de l'iglesieta de S. Pere. S'aixecaren plans complerts de les iglesies de Casaux y S. Aventi, y se fotografiaren les pintures gòtiques curiosísimes de la primera d'aquestes iglesies, llegintse les inscripcions, y 's prenguè també nota dels restes de la pintura romànica de la segona.

De Luchon se passà a la vall d'Aran, aon s'aixecaren plans y fotografíes a Bosost, Vilamós, Mig Aran, Casau, Gausach, Viella, Escunyau, Casarill, Arties, Unyà y Salardú. Una part del resultat d'aquest estudi va en aquest mateix volum (2). A més de l'estudi arquitectònich, se reuniren nombroses fotografíes d'objectes existents als pobles de la

(1) Pàg. 114. En la mateixa revista, pàg. 135, se parla també d'unes pintures a Madermelos.

(2) *Les iglesies romàniques ab cobertes de fusta de les valls de Bohí y d'Aran*, per J. PUIG Y CADAFALCH, p. 119.

Vall, completades per les que posseía ja D. Juli Soler y Santaló, qui guià, com a molt coneixedor de l'encontrada, les exploracions de la missió de l'INSTITUT. Per dissort no pogué ser examinat l'arxiu de la Vall, que 's guarda a Viella, y que segurament resultaría molt interessant; està tancat, a l'istil vell, per varies claus guardades en distintes mans. Se començaren a pendre les notes jurídiques publicades en aquest mateix volum (1).

Del Port de Caldes se passà a la vall del Tor, afluent del Noguera Ribagorçana. En aquesta comarca s'aixecaren plans de les iglesies d'Erill la Vall, Bohí, Tahull, Durro, Coll, explorantse les de Barruera y Gardet. Arribant al Noguera, s'estudiaren els restos del monastir de Lavan, d'antiquíssima fundació, anomenat ja en documents del sigle VIII y del que 'n queda tan sols la reconstrucció cisterciense de la seva iglesia. Tot lo altre està destruit. En la vila propera de Pont de Suer trobà la missió 'ls capitells del claustre y rastres de l'arxiu avuy en mans extranyes.

Noguera avall, arribaren a Sopeira y al antiquíssim monastir d'Alaó, posseit pels bisbes de la Seu d'Urgell en el sigle IX y refet enterament en el sigle XII.

L'iglesia del convent, decorada pels benedictins, serveix ara de Parroquia y 'ls capitells del claustre romànich roden encara pel poble. Des de Sopeira, seguint sempre per la frontera, anaren a Areny, aon deixaren definitivament el Ribagorçana pera internarse a l'Aragó.

A travès de la montanya s'arriba a Sant Pere del Mall, prop del Isàbena, desde aon se puja a Roda, dalt d'un turó isolat, aon la missió s'estigué dos dies, visitant detingudament aquesta antiquíssima ciutat, avuy empobrida y ignorada, fotografiant els objectes importants del tresor de la Seu, l'admirable cadira episcopal romànica, les reliquies, les teles y els mobles, y copiant una per una les inscripcions necrològiques de les pedres del claustre (2).

Isàbena amunt, arribaren fins al antich Monastir d'Ovarra, punt més septentrional dels visitats en l'expedició. Pel meteix riu avall altre cop retornaren a Benabarre y d'allà a la vila de Tolva, de quals passades esplendors ne queda tan sols una porta y ruines insignificants completament disperses.

Desde Tolva 's dirigí la missió a Tamarit, passant tot seguit a Catalunya. Desde Lleyda visità Corbins, estudiant el sepulcre romà que s'hi conserva.

Els resultats de la exploració foren preciosos; ademés de les inscripcions del claustre de Roda fotografiades moltes d'elles, llegides y anotades totes, portava la missió més de doscentes fotografíes, les plantes y demés detalls arquitectònichs d'una vintena d'edificis no descrits y les apuntacions ja dites sobre 'l dret consuetudinari d'aquestes comarques. Ademés, estudiades les pintures murals de que s'anava tenint noticia, s'estan copiant les de Sant Vicents y Sta. María de Tahull, les de Bohí y les de Roda, quals copies, encomanades a artistes entesos y respectuosos, passaràn a aumentar la documentació romànica del Museu y serviràn d'ilustracions pera l'obra sobre les pintures murals (3) qu'aquest INSTITUT té en curs de publicació.

Mes l'exploració ha de anar seguint. Aquesta primera ha donat una idea del camp immens a explorar que queda entre 'ls rius Noguera Ribagorçana y Cinca, regió plena de recorts interessants pera la nostra historia y de monuments desconeguts a la ciencia arqueològica, per haver sigut allunyat fins ara l'esforç individual per les grandíssimes dificultats de comunicació.

(1) *Costums jurídiques a la ratlla d'Aragó*, per GUILLEM Mª. DE BROCÁ; p. 335.

(2) *El necrologi de l'iglesia de Roda*, per MOSSEN JOSEPH GUDIOL; p. 19.

(3) Ha sortit ja 'l fascicle primer, referent a Pedret. El segón contindrà les monografíes dels conjunts de pintures de Sant Martí de Fenollar y de Sant Miquel de la Seu d'Urgell. El tercer anirà dedicat a Tahull y Bohí.

Congrès de la «Societé française d'archéologie» a Perpinyà y Carcassona.

Se reuneix el 1906 a Perpinyà 'l Congrès anyal de la Societat Francesa d'Arqueologia. Ab aquest motiu se publiquen en el volum del Congrès [1] varies monografíes d'iglesies y monuments rossellonesos; la planta y descripció de la catedral, notes de Sant Joan el Vell, de Sant Domingo, del Carme, de la Reyal, del Castell y del Castellet y de la Llotja de Perpinyà; una monografía de Salces y 'l castell; planta de l'iglesia d'Espira d'Agly; visita a Arles-sur-Tech; monografía de la catedral d'Elna y 'l claustre; visita a Prades y Sant Miquel de Cuixà, a Cornellà de Conflent y Sant Martí de Canigó : tot ilustrat ab moltes vistes y plantes y detalls.

La més sensacional de totes aquestes visites fou segurament la de Sant Miquel de Cuixà, aont els congressistes varen tenir la sort de poder entrar y traçar la planta de la iglesia inferior o del Pessebre. Aquest raríssim monument havía sigut tapiat per circunstancies extraordinaries; el proprietari del monastir havía venut els capitells del claustre a un americà y aquest els havía dipositat en l'iglesia fonda, aparedant de comú acord l'entrada, y aquèsta continúa encara murallada (Fig. 16).

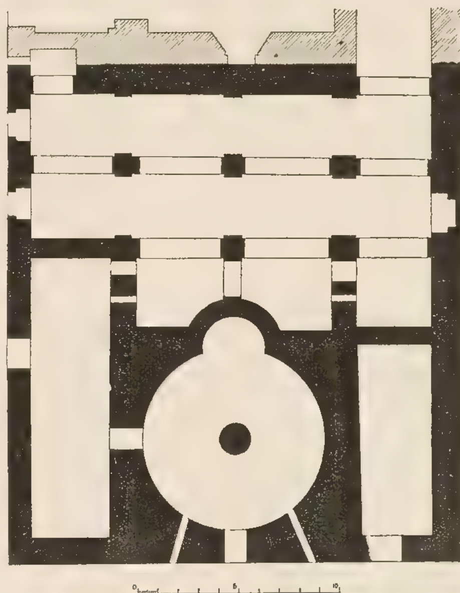

Fig. 16. - Planta del Pessebre de Sant Miquel de Cuixà.

Entre les comunicacions presentades al Congrès y transcrites en el volum, ens interessen particularment les següents :

XV, *Les fouilles des cavernes et les monuments mégalithiques du Roussillon,* pel senyor Doctor A. Donnezan; XVI, *Mégalithes et bornes frontières entre le bas pays de Fenouillet et le Roussillon*, per M. Maxence Pratx; XVII, *La voie romaine du Roussillon et ses embranchements,* per M. Jacques Freixe; XVIII, *Le linteau de Saint-Genis-des-Fontaines*, y XIX, *Note sur l'église de Serrabone*, per M. I. A. Brutails; XX, *Les peintures de portes au moyen âge*, per H. R. d'Allemagne; XXI, *Notice sur un évangéliaire de la Bibliothèque de Perpignan*, per M. A. Boinet; XXII, *La Vierge des Escaldas*, per P. Perdrizet; XXIII, *Additions à la numismatique du Roussillon*, per MM. J. Massot, L. Durand y J. Puig; XXIV, *Monuments figurés de l'art héraldique en Roussillon,* per M. A. Salsas; XXV, *Disposition de la toiture de la cathédrale de Perpignan,* per M. A. Mayeux; XXVI, *Quelques noms de fondeurs de cloches roussillonnais*, per M. B. Palustre, y, per últim, XXVII, *Les influences lombardes en Catalogne,* per nostre confrare J. Puig y Cadafalch.

(1) París, Picard, y Caen, Delesques, 1907.

Exposició Viladomat a Vilanova y Geltrú.

Per primera vegada són exposades al públich les pintures d'Antoni Viladomat pertanyents a la familia Cabanyes, d'aquesta població. El día 17 d'Agost s'obrí l'Exposició a la sala Illici, llegint el Sr. Gumá, alumne de l'Escola d'Arquitectura de Barcelona, un interessant treball sobre la vida del gran pintor català, original del Sr. Caselles, qui, ademés, havía deixat pera esser exposats alguns dels dibuixos de Viladomat que posseeix en sa colecció. Les pintures són quadres de costums y escenes de la Vida de Joseph, en perfecte estat de conservació, y algunes d'elles molt notables.

Noves adquisicions del Museu municipal de Barcelona.

La Junta de Museus de Barcelona adquireix, com a objectes principals, durant l'any 1907, els següents : Un centenar de vasos ibèrichs sense pintar procedents d'una necròpolis de Guàdix. Els dos magnífichs vasos ibèrichs pintats, procedents d'Archena, que publiquem ps. 78 a 81, en aquest meteix Anuari. Quatre escultures ibèriques procedents del Cerro de los Santos (una d'elles es la figura 17). El cap de toro en pedra procedent del Llano de la Consolación, que publica M. P. París en la seva obra *L'art et l'industrie de l'Espagne primitive*, p. 140, t. I. Un anell ibèrich ab l'inscripció publicada per Hübner, *Corpus inscrip. lat. t. II.* Dos pateres cristianes de vidre dels primers sigles. Un cràter italiota de ceràmica clàssica pintat, descobert a Portugal. Un cap de Sileno romà (potser un Manes?) de marbre groch. S'adquireix també una làpida trobada a Empuries, publicada en el periòdich local *Lo Geronès* (6 Febrer 1902) per don Joaquim Botet y reproduida pel P. F. Fita en el *Boletín de la Academia de la Historia*, XLI, 1902, p. 351, y també en el suplement del *Corpus inscrip. lat.*, 1903, tret de la *Efemeris epigraphica*.

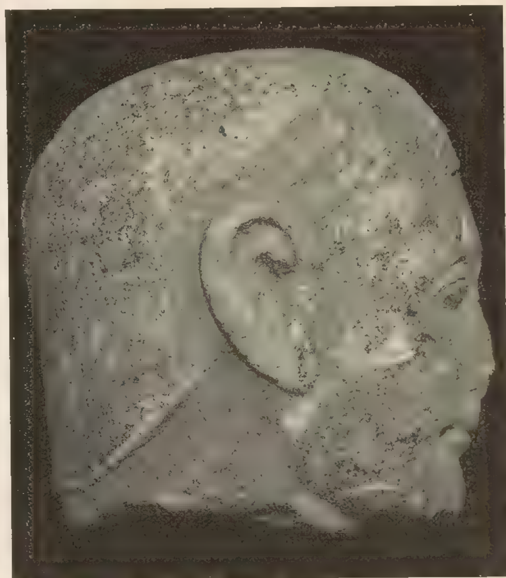

Fig. 17. – Testa ibèrica del Cerro de los Santos.

L · ROSIÓ · L · F · SER
RVFO · AED · $\overline{\text{II}}$ · VIR · Q
L · ROSIO · PATRI
ROSIAE · MATRI

L(ucio) Rosió L(ucii) Filio SER(gia) RUFO AED(il) duumviro Q(uinquenalis) L(ucio) ROSIO PATRI ROSIAE MATRI.

De l'època romànica 's va adquirir un *pixis* esmaltat de Limoges, en el més excelent estat de conservació. Procedeix de la parroquia d'Ars, prop de la Seu d'Urgell, y fou adquirit per intermediació del Bisbe. Aquests objectes d'esmaltería són freqüents en els museus y encara 'n queda algún altre per les iglesies del bisbat d'Urgell (1).

Fig. 18. - Altar d'Estamariu.

Un plat d'aram, ab dibuixos romànichs y ab restos d'esmalt. Un copó d'aram cisellat del sigle XIII (parroquia d'Estamariu). L'altar ab cimbori de la mateixa parroquia, curiosíssim com a exemplar pobre dels grans cimboris romànichs en pedra. (En la fig. 18 donem una vista de l'estat de l'altar a l'iglesia abans de trasladarlo al Museu de Barcelona.) Es la mostra pastoral dels cimboris romans de les basíliques que s'havíen escampat per tot l'occident, desde 'ls viatges y les relacions del temps dels Ottonides. Un exemplar admirable d'aquests cimboris era el que descriu el monjo García y que van construir a Cuixà quan l'abaciat d'Oliva. Era de pedra, sostingut per quatre columnes. Encara 'ns en queda una mostra també del tipu en l'altar major de la catedral de Girona. El d'Estamariu es l'altar pobre ab columnes de fusta.

També va adquirir la Junta de Museus quatre frontals romànichs, tres d'ells de don Antoni Vives Escudero y un directament de la parroquia de Planes. En publiquem tres en aquest meteix ANUARI, pàgs. 90, 91 y 117. El quart, que no 's publica aquí, es un dels tres de la colecció Vives y procedeix d'Aragó, del poble de Tamarit.

Altres dues taules de la ratlla d'Aragó va adquirir la Junta, una ab escenes d'arcayca iconografía de la Passió, y altres profanes caballeresques ab torneigs y casseres. D'aquesta mateixa època va adquirir la Majestat o Cristo

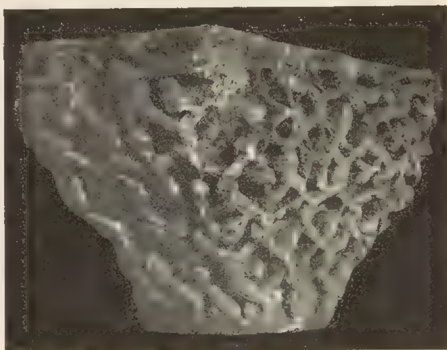

Fig. 19. - Capitell romànich. - Museu de Barcelona.

(1) Vegis «Noves adquisicions del Museu de Barcelona»; ILLUSTRACIÓ CATALANA, 1907, n.° 8 Desembre.

Fig. 20. - Museu de Barcelona. Adquisicions 1907. Procedencia : colecció Vilallonga. Sant Miquel pesant les ànimes.

processional de la parroquia d'Organyà. Igualment, un capitell romànich, que reproduim (Fig. 19).

Les adquisicions de taules gòtiques, foren també importantíssimes. Primerament dues ab escenes de la llegenda de Sant Miquel, procedents de la colecció Vilallonga (Figs. 20 y 21). Són dos temes de l'iconografía vulgar de Sant Miquel, l'arcàngel que pesa les ànimes y l'a-

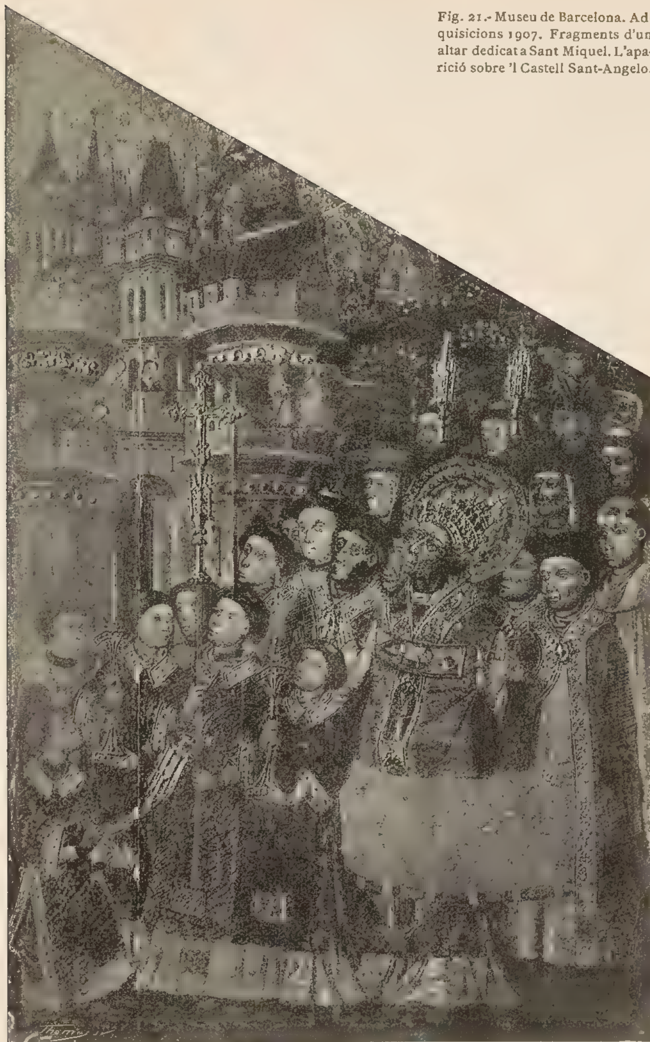

Fig. 21.- Museu de Barcelona. Adquisicions 1907. Fragments d'un altar dedicat a Sant Miquel. L'aparició sobre 'l Castell Sant-Angelo.

parició al Castell Sant-Angelo a Roma. Aquesta última té la rèplica en una taula del gremi de revenedors, y en tants altars del sigle xv. Altres dues de pintura al ou, ab influencies italianes, figurant la presentació de la Verge y la Nativitat de Jesús. Altre gran retaule de finals del sigle xv, procedent de la catedral vella de la Seu d'Urgell. La catedral vella estava dedicada a Sant Miquel y Sant Pere; perxò l'altar porta 'ls dos titulars al mig y les

escenes corresponents de llur llegenda a cada costat. En Juny d'aquest any se firma ab el Bisbe de Barcelona l'escriptura entregant al Museu la taula del Mestre Alfonso, de Sant Cugat del Vallès. El meteix día, l'obra mestra de la pintura catalana es recullida a Sant Cugat pels vocals de la Junta y traslladada al Museu, aon se la restaura discretament, no més rejuntant les taules y sentant el color.

També 's va adquirir un baix relleu ab l'Anunciació de María, gòtich, en pedra de les Borges, y un quadro a l'oli de Salvator Rosa. D'art sumptuari s'han adquirit dugues magnífiques teles aràbigues granadines, procedents de Vitoria. Igualment dugues caixetes del sigle XVI, decorades en pasta policromada, qu'han sortit, com tantes altres, de la provincia de Lleyda, ab les inscripcions : *Tot be, Tot be* [1]. Es va poguer adquirir també una fulla de *diptich gòtich* de marfil, que debía servir de tapa de llibre (Fig. 22). Procedeix de Vilafranca. Ab aquest ja són tres els marfils gòtichs del Museu.

Fig. 22. – Relleu gòtich en marfil.

Ademés se va instalar en un local agradable la nova Biblioteca municipal de Belles Arts, de consulta pel Museu, junt ab la Biblioteca Musical de la Diputació, y 's prosseguiren les obres pera acabar les sales interiors y les naus laterals, qu'avencen regularment.

Adquisicions del Museu provincial de Barcelona (Santa Águeda).

Devem a la galantería del conservador del Museu provincial de Barcelona, instalat a l'iglesia de Santa Águeda, D. A. Elías de Molíns, la llista dels objectes adquirits durant l'any 1907, que són els següents : Una àmfora romana. Una pica visigòtica molt interesant procedent d'una iglesia d'aprop de Cardona. Tres capitells romànichs. Tres mènsules gòtiques procedents d'Alcalà de Chisvert. Una imposta sostinguda per tres grifos. Un escut en pedra de l'abat Coello de Poblet. Un Cristo de pedra. Un pot de farmacia. Una caixa de nuvia. Una peça de ceràmica d'Alcora. Unes grayelles giratories. Y varies monedes y medalles.

Adquisicions del Museu provincial de Gerona.

El nostre excelent amich D. Manuel Cazurro, conservador d'aquest Museu, ens envía la següent nota, referent a l'any 1907 :

«Durante el año de 1907, las colecciones del Museo Provincial de Gerona han continuado aumentando, en la medida que lo consiente el reducido presupuesto, que tiene consignado, de 2,300 pesetas, para atender á los gastos de conservación y mejora del edificio del Museo.

PREHISTORIA. Hacha de basalto neolítica, de 0^m10 de largo, procedente de San Felío de Pallarols. Otra de fibrolita, de 0^m07, hallada en Ridaura.

(1) N'hi han dues al Museu episcopal de Lleyda y altres dues al de Çaragoça; en té una D. J. Pascó y n'hi ha una ab llegendes catalanes al tresor de la catedral d'Orvieto.

Cuatro sílex tallados, punzones y raspador procedentes del Cau de las Gojas (San Julián de Ramis) cerca de Gerona; por su diminuto tamaño y ejecución parecen pertenecer, como los demás objetos de esta estación, al fin del período cuaternario, y son, según la opinión del sabio Prof. Cartailhac, que las ha examinado, semejantes á las de las cuevas de Menton; fueron regaladas por el conservador del Museo.

EDAD ANTIGUA : *Cerámica.* – Precioso alabastron griego de fines del siglo VI a. de C., ó principios del V, con figuras negras sobre fondo rojo, que representan un guerrero persa con larga barba, cubierto de una mitra alta, cuyos bordes, divididos en largas tiras penden, hasta casi la cintura, en la que lleva un carcaj; las piernas van cubiertas por largos pantalones, con la mano derecha empuña una gran espada encorvada á modo de alfanje y en la derecha un escudo, semejante al pelta griego, del que, como una égida, cuelga un gran paño. En frente de él se ve otro guerrero nubio de rizada cabellera y armado de un hacha de forma especial; entre ambos queda un perro de altas patas, hocico afilado y rabo encorvado. Falta el gollete de este hermoso vaso; viene luego en el cuerpo del mismo una zona, adornada con rayas verticales y luego otras tres horizontales, mucho más gruesa la tercera; sigue después el dibujo descrito, que reposa sobre otra ancha línea horizontal, situada poco más abajo de los dos tercios de altura del vaso, y luego una gran zona adornada por líneas que se cortan oblicuamente, como un tejido, limitadas por otra faja obscura; debajo de ellas una estrecha línea ya en el fondo del vaso; todo él es de color obscuro. Mide este vaso $0^{m}58$ de alto. Fué adquirido de la señora viuda de Salomó, junto con otros interesantes objetos. El Sr. Montaner parece que posee otro semejante, con tres figuras, un persa y dos negros.

Aribalos de barro fino con adornos lineales de color rojo obscuro, probablemente del siglo V a. de C. y de igual procedencia que el anterior. Mide $0^{m}073$ de alto.

Oinoco representando una figura de cabeza femenil, con el peinado de color obscuro, boca trilobulada y asa y la base del vaso al nivel del cuello; probablemente del siglo V a. de C. La notable expresión de la cara y lo bien conservado de este ejemplar, pues sólo falta el fondo del vaso, le hacen muy notable. Mide $0^{m}12$ y procede de la citada compra.

Un kylix plano con asas y en el fondo como marca dibujo de palmetas; de color negro lustroso, de barro campaniense, probablemente del siglo IV a. de C.; mide de diámetro $0^{m}10$ y es de igual procedencia que los anteriores.

Patera de barro fino con figura de mujer armada, probablemente la Diosa Minerva, sobre fondo rojo; es de procedencia desconocida, probablemente italiana y de dudosa autenticidad. Mide $0^{m}22$ de diámetro y procede de dicha compra.

Lucerna de barro con figura de Pegaso y estampilla en el fondo, MAVRICI, hecha á punzón; adquirido de la señora viuda de Salomó.

Capis de barro común procedente de Menorca; de igual procedencia.

Diversos fragmentos con estampillas cerámicas, de barro rojo, adquiridas en diversas compras; de ellas, según el parecer del docto arqueólogo Dr. Hans Dragendorff, Director de la Comisión Romano-Germánica del Kaiserl. Archäologischen Institut, gran conocedor de la cerámica romana, son indudablemente de Arezzo, de diversas fábricas galas, que imitaban las anteriores.

Una preciosa figura de barro, hueca, de $0^{m}135$ de altura, que representa probablemente á Demeter (Ceres), quizás del siglo III ó IV a. de C.; procede de objetos adquiridos de la señora viuda de Salomó.

Metal. — Preciosa estatuita de figura femenil joven, desnuda, que se lleva una mano a la boca y la otra al orificio posterior; mide $0^{m}049$ de alto; bronce.

Representa probablemente á la divinidad ó diosa de origen romano Angerona, símbolo del silencio, por cuya razón tapa maliciosamente los dos orificios naturales que pueden producir ruido. Otras figuritas más pequeñas y toscas, en plata fundida, conocemos de esta deidad, procedentes de Ampurias, una existente en las colecciones del Museo, que mide $0^{m}032$, y otra muy semejante que tuvo en su poder D. Francisco Viñas, médico de Gerona. Mr. Pierre Paris, en su notable libro *Essai sur l'art et l'industrie de l'Espagne primitive* (t. II, pág. 215), describe imitaciones ibéricas muy toscas de esta divinidad, que dice era de origen romano y no masculina como la representan los idolillos ibéricos en su mayoría; los ejemplares encontrados en Ampurias justifican plenamente las apreciaciones del sabio profesor de Burdeos. Reinach, en su *Répertoire de la statuaire grecque et romaine*, pág. 487, dibuja una muy semejante á la que citamos. Esta figurilla fué encontrada en una de las necrópolis romanas de Ampurias, en la parte occidental del cerro, y probablemente es del siglo I de nuestra era (Fig. 23).

Fig. 23. Adquisicions del Museu de Gerona. – Metalls.

Cucharita de bronce, probablemente para poner el incienso en el ara.

Broche de un manto, en forma de hoja, con el peciolo formando un corchete, de unos $0^{m}05$ de largo.

Fragmento de bronce, probablemente de un vaso, con una inscripción borrosa estampada, en la que se leen las letras M? AVM.

Dos fíbulas de bronce en regular estado de conservación, que por su forma corresponden á las del período II de La Tene, es decir del siglo III a. de C. y de fabricación probablemente galo-romana. Una de ellas presenta un botón que quizás estuvo esmaltado y luego un doble arco. La otra presenta el doble arco; en la mitad del primero, un gran engrosamiento torneado y después se adelgaza para engruesarse luego en el arco del segundo arco. Mide la primera de ellas $0^{m}030$ y la segunda casi otro tanto y en ambas falta el clavillo.

Dos fíbulas romanas de arco sencillo y forma común, probablemente del siglo I de nuestra era.

Un *forques* grande, delgado, algo más grueso en el centro y con los extremos del cierre también más engrosados, de unos $0^{m}14$ de diámetro y, al parecer, del último período de La Tene. Esta pieza, junto con las fíbulas del mismo período, parece indicar cierta influencia céltica en el fondo de la población ibérica de la región indigeta, ó por lo me-

nos un comercio con los fundidores galos, compatible por otra parte con el comercio é influencia introducidos por los griegos, durante los siglos IV y III antes de Jesucristo, en la que floreció la época llamada de La Tene, pues los objetos típicos hallados en la estación de La Tene en el extremo N. del lago de Neuchatel, son en todo iguales á los adquiridos en Ampurias.

En las colecciones de este Museo existen fíbulas, forques é inaures, que examinadas por el Dr. L. Joulin, el sabio explorador de «Les Martres Toulousaines», fueron clasificadas como de las distintas fases de este período, y una fíbula de ellas con barra transversal y procedente, como las otras, de Ampurias, de la época Hallstatiense más antigua. Dicho comercio debió de ser muy extendido, pues entre los objetos descubiertos en Numancia, publica el Sr. Mélida (*Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, tomo XIX, lámina III), diversas fíbulas bien típicas de esta época.

Un pendiente de oro en forma de doble gancho y con una perla, procedente de Ampurias, de la necrópolis griega, adquirido de D.ª E. Massaguer.

Vidrio.-Un vasito de vidrio azul en forma de alabastron, con adornos lineales blancos y rojos, de cuello corto, con asitas laterales, algo tosco, de fabricación griega, procedente de Ampurias y probablemente del siglo III ó IV antes de Cristo. Mide 0^m10 de alto.

Otro de igual materia y adornos, de cuello más largo; mide 0^m09.

Otro de igual clase de forma de *anforisco*, de pasta más fina y mejor conservado. Es de igual procedencia que el anterior, pues ambos fueron adquiridos de un particular de esta capital, cuyas adquisiciones de los vendedores de Ampurias eran conocidas.

Otro en forma de *oinoco* de vidrio azul con adornos lineales blancos y amarillos; procedente de Ampurias y adquirido con los objetos comprados á la señora viuda de Salomó. Mide 0^m04 y procede de Ampurias. Estas tres preciosas piezas de vidrio, de colores, han aumentado la rica serie de este Museo, notable ya por su número y variedad.

INSCRIPCIONES.-Fragmento de una lápida griega, ofrecida á cambio por la Junta de Museos de Barcelona, que, dando notable prueba de desprendimiento, á la par que de amor á la ciencia y á nuestro Museo de Gerona, no vaciló en desprenderse de él para que pudiera figurar al lado de otros dos de la misma inscripción que existían en las colecciones de nuestro Museo. Los tres proceden de Ampurias, de la necrópolis griega, y fueron dispersados por la codicia de sus vendedores, adquiriendo dos el difunto vicario de Gerona Dr. Font y el tercero D. R. Alfaras de Figueras. La colección del primero fué adquirida por nuestro Museo y la del segundo por el de Barcelona, cuya generosidad ha permitido reunir estos tres trozos. Felizmente este sacrificio no ha sido estéril, pues si hasta ahora no se había podido completar el sentido de la inscripción, reunidos hoy, fueron examinados recientemente por el Dr. Aug. Frickenhaus, que ha podido descifrarla en parte. He aquí la copia de los tres fragmentos, que permite adivinar su sentido:

	Ρ	
ΗΝΥΣΑΠΟ	ΝΔΕΦΕΡ	ΟΔΕ
ΛΜΕΝ	ΟΣΓΕΝΟΜ	ΗΔ
ΑΙ	ΜΕΝΠΟ	ΤΗΝ
(c)	(b)	(a)

Esta inscripción, según el Dr. Frinckenhaus, estaba en versos hexámetros y contenía por lo menos cuatro versos, de los cuales el fragmento (c) ha conservado las terminaciones, pues en el verso primero puede suplirse γ]ἥνυσ Απο]λλων, esto es : «Apolo me lo ha concordado» (arreglado) ó bien «no me lo ha concedido». Los renglones segundo (λμευ) y tercero (αι) no parecen fáciles de suplir. El fragmento (b) contiene probable-

mente la parte de en medio de los versos, pues en el tercero de sus renglones se puede leer : λ]ος γενομ]η, es decir : «he llegado á ser» y en el verso cuarto de dicho fragmento, μευ πον]υα, que se refiere á lo que había pasado en el mar. Probablemente era la inscripción funeraria de un griego muerto en Ampurias, en cuyo epitafio, en verso, su familia lamentaba su desgracia, pues Apolo no le había concedido la vida y recordaba lo pasado en el mar.

Fragmento de inscripción romana procedente de Ampurias, con solo algunas letras; procedente de la compra de objetos de la señora viuda de Salomó.

Fig. 24.-Taula italiana del sigle xv.-Museu Provincial de Gerona.

Renacimiento y Edad moderna. – Hermosa tabla italiana del siglo xv, que representa á la Virgen con el niño y un ángel, algo estropeada en los ropajes, pero de precioso colorido y dibujo (Fig. 24). Dicha pintura fué adquirida, á un precio muy reducido, de un platero establecido en esta ciudad y es seguramente una de las pocas buenas de verdadero mérito artístico que figuran entre las de este Museo.

Cabeza de mujer pintada al pastel por V. López, adquirida de D. E. Fabre.

Escultura en alabastro, representando á la Virgen con el Cristo muerto, de estilo de comienzos del Renacimiento.

Dos medallones de pizarra de 0m 08 de diámetro, con bustos de Galba y de Vitelio, probablemente del siglo xvii.

Un cofre de novia, del siglo xvii, adornado con relieves y cabezas talladas en nogal.

Espada de lazos castellana, con inscripción en la hoja, de fabricación toledana del siglo xvii, adquirida del Sr. Iranzo.

Dos piedras probablemente de la barandilla de un púlpito, quizás de la iglesia del convento de Sto. Domingo, con imágenes de santos, San Antonio? y San Jacinto, de estilo barroco; donativo del Ilmo. Obispo de la diócesis.

Otra piedra tallada, que probablemente sirvió de balaustrada de la parte alta de un edificio, con cintas entrelazadas y florones huecos que dejan paso á la luz. El entrelazado de sus cintas le da un aspecto de la época románica. Fué encontrada entre otras ruinas en el Palacio del Illmo. Sr. Obispo, que la regaló á este Museo.

Varias cartas de un antiguo juego de naipes francés.

Libro de actas y constituciones del gremio de los *Perayres* de Gerona, borlas y portaestandarte de su bandera y porrón de vidrio con tres bocas que usaban para remojar la lana; regalo de D. Francisco Serrat.

Varios objetos de la época de los sitios.

Noves adquisicions del Museu Episcopal de Vich.

El Museu Episcopal de Vich durant l'any 1907 adquirí alguns objectes protohistòrichs,

algun d'ells trobat a l'entorn de l'antiga Ausa; una creu de doble travesser d'aram del sigle XIII; una arquilleta pera joyes, ab cuyros y ferros de finals del sigle XV; una imatge de Sant Joan Evangelista, ab policromía del sigle XIV; altre de Santa Magdalena, del sigle següent; una capceta pera Sants Olis, de la setzena centuria; una corona de llum, de ferro forjat, d'igual època; un guadamacil català, ab l'imatge del Precursor, de finals del 1500; una safata d'açofar flamenca; un llit vigatà bellament esculpit ab motius informats per l'art francés del temps de Lluis XV; varis objectes de ceràmica catalana y valenciana y un ms. català dels sigles XIV y XV, ab les curiosíssimes ordinacions de la confraría de Sant Miquel de sabaters y cuyracers de Pons, escrit ab bella lletra rodona y donant a entendre 'l pas que va desde la primitiva associació piadosa a l'agremiació per defensar y afavorir el treball. També 'l mateix Museu pogué ferse seu l'original de la primitiva redacció del poema *L'Atlàntida* de Mossén Jacinto Verdaguer, en cinch parts, la primera de les quals està mancada de principi y les altres que porten els epígrafs de *L'Hort de les Hespèrides*, *Gibraltar obert*, *La batuda dels Gegants* y *Hesperia*. Aquest interessant autògraf, que dona la gènesi del poema, fou escrit mentres en Verdaguer estudiava en el Seminari de Vich y porta al marge algunes notes de Don Manel Milà y Fontanals.

Biblioteca-Museu Balaguer de Vilanova y Geltrú.

BIBLIOTECA. — A principis d'any aumentà ab més de 500 volums llegats per l'escriptor D. Joseph Güell y Mercader. Entre les corporacions extrangeres qu'han enviat llurs publicacions, figuren la Biblioteca Nacional de Chile, el Bureau of Education y la Smithsonian Institution de Washington, l'Academia Rumana, les Universitats de Lund y d'Amsterdam, l'Associació dels Jochs Florals de Colonya, etc. Entre les nacionals, els Ministeris d'Instrucció Pública, Hisenda y Estat, l'Institut de Reformes Socials, la Societat Geogràfica, varies Reyals Academies y les Universitats de Madrid y de Barcelona, els editors barcelonins Srs. Sopena, Ossorio, Gili, Henrich y C.ª, Martín y altres, moltes empreses periodístiques de Barcelona y altres ciutats espanyoles, força autors y particulars nacionals y extrangers y la gran majoría dels vilanovins residents a Ultramar, portant a 39.000 el nombre de volums a disposició del públich.

MUSEU. — El medallari argentí, format ab els donatius de D. Isidro Solà y Sans, qu'actualment consta de 1.300 exemplars, ha rebut doscentes peces de plata, metall blanch y bronze regalades per aquest protector vilanoví resident a La Plata. — En el *Monetari general* y secció extrangera han ingressat bastants exemplars, essent els més notables 57 monedes xinesques, 14 japoneses, 2 annamites y 2 coreanes, dels anys 618 a 1901, donatiu del numismata anglo-cubà Sr. Ramsden. — La secció d'*Escultura* ha sofert a derrers d'any una complerta transformació, pera deixar el lloch que pertoca als models de les colossals figures del Monument al Doctor Robert donats pel llur autor, D. Joan Llimona.

Museu Municipal de Manresa.

Al pis superior de la Casa de la Ciutat, aont està instalat l'Arxiu municipal, en perfecte ordre y comoditat pera la consulta, s'ha començat un Museu, al que van afluint recorts històrichs y objectes antichs de Manresa y de les comarques vehines

Hi ha pintures barroques de poch valor, alguns objectes de ferro d'us domèstich y de distintes èpoques, restes arquitectònichs romànichs y gòtichs, algunes làpides modernes, un enterrament d'estil gòtich, de pedra, procedent de l'antigua Seu y reproduccions en guix d'altres dos, un qu'encare 's conserva a dita iglesia y altre, interessantíssim, de Sant Benet de Bages.

En altre sala 's conserven proves d'estampes y fulles populars antigues gravades en boix, de les produídes pels impressors locals, que s'havíen fet un renom en aquesta especialitat. També hi ha alguns boixos originals d'aquestes y 'ls de les marques de fàbrica dels industrials manresans.

Sembla que hi ha propòsit d'instalar, en les sales que queden lliures del mateix pis, una biblioteca pública.

Altres Museus Catalans.

Informacions rebudes directament dels Museus de Lleyda, Tarragona, Tortosa y Solsona, ens enteren que les coleccions han continuat sense aument durant l'any 1907.

Alguns articles importants a les revistes.

Empori, Barcelona : L'arquitecte A. de Falguera hi publica, p. 129, un article sobre *Els constructors d'obres romàniques a Catalunya*, ab un número regular de gravats. — R. Casellas, *Els últims barrochs*, p. 79-89; tractant una materia tant descuydada, fa reviure tota una època; publica originals de Viladomat, etc.

Estudis Universitaris Catalans, Barcelona : ps. 281 y 359. Mossen Joseph Gudiol fa la revelació del pintor del sigle XVI *Mestre Joan Gasco*.

Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona : J. Coll y Vilaclara : *Sant Benet de Bages* : *Resenya històrica y estudi arqueològich*, ps. 289 y 321.

Forma, Barcelona. En el segón any de sa publicació, aquesta revista continúa reproduint objectes arqueològichs importants. En els ns. 13 y 14, uns dibuixos d'Albert Durer conservats al Museu Arqueològich Provincial, o de Santa Agueda, a Barcelona. En el n. 14, un article de A. Masriera, sobre la catedral de Lleyda, ab moltes ilustracions. En el n. 18, un estudi de D. I. R. Mèlida, comparant els tapiços de l'Audiencia de Barcelona ab els que conserva la Sra. Duquesa de Denia. Ilustren el n. 23 interessants reproduccions de tapiços y brodats de la catedral de Tarragona y en el n. 24, ab el títol de *Exportació d'objectes d'art*, se fa referencia de moltes joyes desaparegudes de Catalunya en aquests darrers temps.

La Veu de Catalunya, de 28 d'Agost de 1906. En R. Casellas dóna a conèixer dos documents inèdits. Segons el primer, Alfons V hauría fet venir a Nàpols un retaule de Joan de Bruges (Van Eyck). El segón se refereix al mestre Jaume Jacomart a qui 'l rey cridà a la mateixa ciutat. Any 1440.

Anuari Oliva, *1907*; Vilanova y Geltrú : *Les rajoles de Valencia*, per Raymond Caselles, ab nombroses ilustracions. Resulta, més que una nota bibliogràfica del llibre *Rajolas Catalanas y Valencianas*, d'en J. Font y Gumá, a que fa referencia, una contribució personal a l'estudi d'aquella ceràmica.

Butlletí del Centre Excursionista de la comarca de Bages, Manresa : Febrer : J. Serret : *Capella y retaule del Sant Esperit en la Seu de Manresa*. Fixa l'atribució d'aquest retaule, que 'l senyor Sampere creya de Lluis Borrasà, a Joseph Serra de Barcelona. Document de 9 Juny 1394. — Octubre : J. Serrat : *Sobre un descubriment arqueològich*.

Boletín de la Real Academia de la Historia, Madrid, t. L : Reprodueix, ab el títol de *Caldes de Montbuy, sus aguas termales é inscripciones romanas* (p. 129), el raríssim imprès de 1790, del doctor *Juan Broquetas Presbítero y Salvador Broquetas Boticario de la villa de Caldes de Monbuy*, que no va poder veure Hübner. En la p. 165, publica l'informe de D. A. Fernández Casanova sobre *La Catedral de Tarragona*, ab 13 excelents gravats fora del text. En les ps. 196 y 271, el pare Fita publica dos *Viajes epigráficos*, *De Clunia á Tricio* y *De Varca á Numancia*; en la 430 el corresponent D. Francisco Na-

val reprodueix unes esteles ibèriques ab els genets típichs. — T. LI : Les recents troballes y publicacions arqueològiques sobre Ibiça fan d'actualitat el manuscrit que reprodueix, p. 307, *Ibiça arqueológica é histórica en 1791*, per Carles González. - *Le fonti per la .ij. guerra punica nella Spagna*, per Nicolás Feliciani.

Cultura española, Madrid : En el número de Febrer publica una nota bibliogràfica del llibre de Sampere y Miquel, *Los cuatrocentistes catalanes*, per D. Elies Tormo y Monzó. En el de Maig, D. Lluis Tramoyeres Blasco publica un article : *El pintor Luis Dalmau, nuevos datos biográficos*. Es la revelació dels arxius de Valencia, decisiva com sempre en aquest període en que tota la vida 's concentra allí. Publica les probes segures de l'anada d'en Lluis Dalmau a Flandes, sobre la que tánt s'havía fantasiejat.

Boletín de la Sociedad Española de Excursiones, Madrid : En les ps. 47 y 48, el senyor Quintero, parlant de *Las sillerías de coro españolas*, publica quelcom de les de Tarragona y Barcelona, ab gravats del d'aquesta última.

Ilustración Española y Americana, Madrid : F. H. Sanz : *Monumentos primitivos de Menorca*, n.° del 22 de Febrer.

Boletín de Historia y Geografía del Bajo Aragón, Calaceit : J. Navarro : *Construcción de la iglesia de la Torre del Comte*. Maig-Juny. Publica 'l contracte fet en 1354.

Las Provincias, Valencia : D. Elías Tormo publica tres articles als ns. de 18, 20 y 30 de Novembre, sobre *La Seo de Játiva : un museo de tablas*, substanciosa descripció de les pintures d'aquella iglesia.

Revue d'Art, París : M. E. Bertaux hi publica tres articles, ps. 109, 241 y 339, sobre *Les primitifs espagnols*, però dedicats no més a les escoles catalana y valenciana. El primer article tracta de la qüestió Dalmau, que reprèn després de les troballes d'en Tramoyeres; el segón, dels continuadors de les influencies flamenques a Catalunya, y 'l tercer, de Mestre Jacomart. - Article de M. Paul Lafond sobre *Les Bayeu*, p. 193. — Notes bibliogràfiques sobre *L'art musulman* y *La Statuaire polychrome en Espagne*, de MM. Saladin y Dieulafoy, ps. 391 y 457.

Revue archéologique, París : *Notes on a Journey through Cilicia and Licaonia*, per Miss G. L. Bell, ont publica iglesies primitives de l'Orient ab decoracions d'archs de ferradura; 1907-I, p. 18. — *L'architecture des Abbassides au IXe siècle*, pel general Beylie; t. II, p. I, aon l'explorador de Prome y Samara torna a tocar la qüestió dels origens de l'art musulmà. — *Essai sur la chronologie protohistorique de l'Espagne*, per L. Siret; I, p. 371. — *Les établissements antiques du bassin supérieur de la Garonne*, per L. Joulin.

Les Arts, París; Janer : *Les Peintures du palais des Papes à Avignon*, per Boyer d'Agen.

Journal asiatique, París : Ab el títol *L'orfévrerie d'art mauresque*, Moïse Schwab descriu dos curiosos objectes de la catedral de Palma anomenats «granadas», dels quals ja havía tractat somariament el P. Villanueva.

Gazette des Beaux-Arts, París : M. T. Bertaux, continuant les seves *promenades* estètiques en la regió llevantina, ens dóna un article sobre *Le retable monumental de la cathédrale de Valence*, t. 38, p. 103. — Altre article de L. H. Labande : *Les miniaturistes avignonnais*, t. 37, ps. 213 y 289.

Bulletin de la Société Agricole, Scientifique et Littéraire des Pyrénées orientales, XVIII : Jules Delpont : *La sépulture de Jacques III de Majorque*, p. 321.

Bulletin de la Commission archéologique de Narbonne, Narbona; v. IX : *Sur la signification historique de Montlaurès et aperçu sur les origines de Narbonne*, per H. Rouzaud.

Société languedocienne de géographie. Montpellier. *Nouvelles recherches dans la station néolithique de la Paillade*, per M. Gennevaux, p. 28.

SECCIÓ HISTÒRICA

Missió històrica del senyor D. A. Rubió y Lluch als arxius d'Italia.

L'Excm. Ajuntament d'aquesta ciutat, en sessió del 26 de Març de 1907, acordà subvencionar al senyor Rubió y Lluch, nostre President, pera que pogués dur a terme sa projectada *Historia de l'Orient català*, ab una quantitat de 15,000 pessetes, destinades als estudis, investigacions y viatges necessaris pera aquell objecte, y ab altres 15,000 pessetes la publicació de dita obra, els estudis de la qual va fer desde l'any 1879 fins a 1884 en els historiadors grechs y demés fonts bisantines, y desde 1884 fins al present, sens cap interrupció, en l'Arxiu de la Corona d'Aragó y en altres d'Espanya y Italia. En la segona meytat del mes de Juny següent, el Sr. D. Antoni Rubió y Lluch emprengué 'l viatge, acompanyat pel seu fill D. Jordi Rubió, que desde l'any 1906 havía començat a ajudarlo en les seves recerques en dit Arxiu de la Corona d'Aragó. Començaren els seus treballs per l'Arxiu de Gènova, seguint després cap a Milà, ont foren advertits de la necessitat que tenien d'anar tot seguit a Roma, abans de que arribés pera l'Arxiu Vaticà l'època de vacacions. Deixant, donchs, pera més endevant l'estudi del de Venecia, se dirigiren a Roma, després d'haverse detingut a la Biblioteca Ambrosiana. La missió històrica del Sr. Rubió y Lluch en l'Arxiu Vaticà tingué per objecte principal l'estudi de les relacions de l'Iglesia de Roma ab l'Estat català, semi-independent, constituit pels Ducats d'Atenes y Neopatria en el sigle XIV, qu'es el período de sa existencia. Ab aquest estudi 's relaciona també 'l de la jerarquía eclesiàstica d'aquell Estat, que 's pot dir visqué en continuat entredit de l'Iglesia romana, fins als temps de Pere 'l Ceremoniós y Joan I. Els pontificats que s'estudiaren principalment, foren els de Joan XXII (1316-34), Benet XII (1334-42), Clement VI (1342-1352), Innocenci VI (1352 62), Urbà V (1362-1370) y Gregori XI (1370-78), fins al cisma. L'investigació 's feu a l'hora en la Biblioteca y en l'Arxiu Vaticà, que per les gestions especials del Sr. Santamaría, de l'embaixada espanyola al Vaticà, pogué ésser visitat per nostre President, malgrat ésser època de vacacions. Els ben ordenats indexs de l'Arxiu facilitaren la tasca. A pesar de les recerques dels sabis Lambros, Gams, Eubel y Miller, sobre l'historia de l'Orient franch, l'especialisació del treball els hi permeté trobar als Srs. Rubió, pare y fill, interessants documents inèdits y conèixer molts d'altres publicats en obres que per desgracia no's troben en les Biblioteques espanyoles. Emplearen en dita tasca 'l mes de Juliol y la primera meytat d'Agost, y mercès també als datos que tingué ocasió de descobrir el Sr. Rubió y Lluch en l'any 1906 y en el mateix 1907 en l'Arxiu de la Corona d'Aragó, se podrà rectificar per complert la jerarquía eclesiàstica dels tres arquebisbats y cinch sèus sufraganies dels Ducats d'Atenes y Neopatria en l'època catalana. — Aquesta tasca 's va continuar en l'Arxiu de Nàpols, essent consultats els registres angevins, en un curt període de l'historia del ducat català, fins a la creuada de Gualter VI de Briena en 1330, investigació que fou més breu per ésser la materia més coneguda y circunscrita. Després se dirigí 'l Sr. Rubió a Palerm, tenint allí la satisfacció de saber per boca dels mateixos empleats de l'*Archivio di Stato*, que després del detingut despullament que feu dels seus registres en l'estiu de l'any 1896, no s'havía trobat res més de nou en els de la *Regia Cancelleria* y *Protonotaro*, poguentse donar l'investigació per totalment agotada.

Desde Catania y Palerm, retornant per Roma, se dirigí 'l Sr. Rubió y Lluch a Sardenya, on visità la ciutat catalana de l'Alguer, en qual Arxiu pogué veure molt impor-

tants documents catalans, y la de Sàsser, posantse en relació ab la Societat sarda d'historia patria. Reembarcantse cap al continent, al detenirse a Florencia tingué la contrarietat de trobar tancats l'arxiu y la biblioteca. Feu una curta estada a Bolonya, y partí després cap a Venecia, últim arxiu italià que s'havía proposar estudiar, y 'l més interessant pera l'Orient català després dels de Palerm y Roma.

Durant la seva estada a Venecia, el Sr. Rubió y Lluch se consagrà a terminar y completar en l' *Archivio di Stato* de dita ciutat, les recerques començades ja en l'any 1896. Aquesta volta no solament s'hi arreplegaren noves y curioses noticies sobre dit episodi en els registres dels *Misti* y foren ampliades les dels *Commemorials*, publicades en els volums editats pel Sgr. Ricardo Predelli, y adquirits per l'*Institut d'Estudis Catalans*, sinó que s'estudiaren coleccions no aprofitades abans, fins per investigadors ben coneguts com Thomas en son *Diplomatarium veneto-levantinum*, a saber, els registres de *Lettere di Collegio* y els *Sindicati pactorum*, etc., que no oferiren tant interès com era de creure. El còdech del *Sindicati* examinat, referent a l'època objecte de dit estudi (n. 56), conté emperò 'ls següents documents interessants pera l'historia d'Aragó, quals folis assenyalem sense altre objecte que facilitar el treball dels estudiosos :

Aragó : 46, 47, 149, 151, 176, 177, 178, 182, 199, 205, 208, 209, 214, 218, 220, 221, 247, 250, 291, 296, 307, 327, 346, 363, 395, 413, 420, 423, 427, 514, 523.

Mallorca : 45, 55, 60, 65, 83, 192, 197, 199, 205, 208, 214, 219, 220, 307, 327, 405.

Perpinyà : 182.

Sardenya : 199, 205, 208, 214, 219. 220, 307, 327.

L'investigació de l'Arxiu de Venecia donà per resultat el descobriment de curioses noticies sobre les lluytes entre la República y la Companyía catalana al establirse a Grecia, y sobre 'l comerç català, ab Atenes y Tebes, que 's feya generalment pels mallorquins.

El Sr. Rubió y Lluch, en vista de la proximitat del curs, que l'obligava a retornar a Barcelona, se vegé en la necessitat d'aplaçar per altre ocasió 'l seu projectat viatge a Grecia, pera estudiar de nou, y ab més preparació y detenció qu'en 1896, els paisos que constituiren el Ducats catalans d'Atenes y Neopatria.

Publicacions importants d'interès pera la nostra historia.

Les obres d'historia catalana dignes d'esment publicades en 1907, són : el volum XIè del *Manual de Novells Ardits, vulgarment apellat Dietari del antich concell barceloni,* obra que's ve publicant a despeses de l'Ajuntament de Barcelona. Aquest volum comprèn els anys 1632-1636. El *Dietario de Barcelona en la década de 1767 á 1777, según un manuscrito inédito de D. Juan Sagarriga*, publicat per D. Cosme Parpal. *Historia d'Igualada,* vol. I (Barcelona, 1907), de Mossen Joan Segura. *Notes històriques del Bisbat de Barcelona*, volum segon, per Mossen Joseph Más. D. Joseph Salarrullana ha donat a l'estampa a Çaragoça un volum de *Documentos correspondientes al reinado de Sancho Ramírez* (1063-1094), els que corresponen al período anterior a la unió de la Corona Aragonesa a la Casa de Barcelona, y son d'interès pera 'ls historiadors catalans.

Pot igualment interessar en alguna manera a nosaltres l'obra *D. Diego Hurtado de Mendoza, conde de la Corzana* (1650-1720)*; Estudio histórico* per D. Antoni Rodriguez Villa (Madrid, 1907).

Ha sortit en 1907, encara que ab la data del any anterior, el volum XIè de la *Colección de Cortes de los Antiguos Reynos de Aragón y de Valencia y Principado de Cataluña*, que publica l'Academia de la Historia y que comprèn les Corts de Barcelona de

1412-1413, les de Tortosa y Montblanch de 1414 y com a suplement de volums anteriors, documents de les de 1305 y 1307 y del Parlament de 1357. (Vegis la crònica de la SECCIÓ JURÍDICA, aon s'en fa major referencia.)

Colaboració extrangera a l'historia de Catalunya.

Durant l'any 1907, les publicacions d'historiògrafs extrangers referents a Catalunya quasi han igualat en nombre y segurament han sobrepujat en importancia a les dels nacionals.

El professor Enrich Finke de Friburg, que havía donat a llum en 1902 una obra sobre Bonifaci VIII (1), ab documents interessantíssims hàbilment triats de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, ha publicat ara un altre llibre de no menys interès pera nosaltres: *Papsttum und Untergang des Templerordens* (Munich, 1907, 2 vol.), ont ha estudiat ab especial cura l'intervenció del nostre rey Jaume II en les qüestions de la extinció de la Milicia del Temple (2). L'erudit helenista anglès Guillem Miller, llegí un treball sobre 'ls catalans a Atenes en la *British and American Society of Rome*. M. Jules Coulet ha fet estampar una notable y extensa monografía sobre l'ofici que 's celebra a la catedral de Girona en honor de Carlesmany considerat com a sant : *Étude sur l'office de Gérone de saint Charlemagne* (Montpellier, 1907); es una obra mestra d'investigació y de crítica sobre punts de tan obscurs origens. M. S. Mitrani-Samarian ha fet en la *Revue des Études Juives* un petit estudi de l'estat d'opinió del pobles de la Corona d'Aragó envers els jueus y dels efectes dels sermons contra la sinagoga ab posterioritat a la catàstrofe de 1391, valentse d'un sermó en llengua vulgar de Sant Vicens Ferrer, del qual n'ha publicat part D. Roch Chabàs. En la mateixa revista francesa ha publicat en Joaquim Miret y Sans *Le massacre des Juifs de Monclus,* noticia històrica de la destrucció d'aquella aljama israelita de l'alt Aragó, per l'invasió dels Pastorells en 1320.

En la monografía de M. Guiraud, *Le Palais des Rois d'Aragon et de Majorque à Montpellier*, publicada en les *Mémoires de la Société archéologique de Montpellier* (vol. III, 1907) hi havem vist documents inèdits referents a Jaume I, y una nova y fundada explicació del fet d'haver hostatjat la mare del sobirà en el casal dels Tornamira abans del part y d'algunes concessions fetes a aquella vila. En el mateix volum hi ha àltre treball de M. Giraud, *L'antique cimetière Saint-Firmin de Montpellier et ses abords*, aont tracta de la concessió del lloch del cementiri feta pel rey en Jaume en 1237, al prior de Sant Fermí, pera construirhi cases y botigues, acompanyant també varis curiosos documents inèdits.

Deu indicarse que dóna encara documents inèdits del rey de Mallorca, del any 1281 y 1286, referents als molins de Carabottes, M. Berthelé en la mateixa publicació de la Societat arqueològica montpellerenca, en els quals el fill de Don Jaume I pacta 'l condomini de drets feudals ab l'abat de Sant Guillem del Desert y ratifica la venda feta al bisbe de Lodève per dit monastir dels seus dominis y rendes sobre aquells molins. Y en dit volum de les *Mémoires*, se fa menció d'una comunicació del seu corresponent M. Merlu, del contingut del ms. del *Petit Thalamus*, conservat al British Museum, en el que hi són transcrits els privilegis del rey Don Jaume, en 1245, sobre l'elecció dels cònsuls.

El petit treball de M. Basset, *La siège d'Almeria*, no aporta cap nova segura als fets de Jaume II y per lo contrari moltes de les notes que adueix, tretes d'historiadors sarrains,

(1) *Aus den Tagen Bonifaz VIII* (Munich, 1902).
(2) Vegis la secció de NOTICIES BIBLIOGRÀFIQUES.

han sigut perfectament anulades pels documents cristians y alarbs publicats per en Giménez Soler. Es pera la nostra historia una contribució inútil.

Referent a la dominació espanyola en els Paisos Baixos, deu ferse menció de dues obres, totes dues interessants, una de les quals, encara que publicada en 1906, no ha sigut objecte de notes bibliogràfiques y crítiques fins a l'any següent. La primera d'elles es *La fin du régime espagnol aux Pays-Bas* (Brusseles, 1907), de M. Frans Van Kalken, de la que s'en han ocupat la *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, fent observar l'importancia del llibre pera estudiar l'aspecte religiós de la lluyta, y 'l *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique* en una nota de M. Discailles. L'altre, titolada *Espagnols et Flamands au XVIe siècle; la domination espagnole dans les Pays-Bas à la fin du règne de Philippe II*, (Brusseles, 1906), es de M. E. Gossart y tracta, ab notable competencia y ab nous documents y observacions, del més formidable conflicte y crisis polítichs soferts per un petit poble gelós y ardentment entusiasta dels seus drets y llibertats. Aquesta obra es continuació d'una altre anterior que M. Gossart publicà ab el títol de *L'établissement du régime espagnol dans les Pays-Bas et l'insurrection* (Brusseles, 1906), y que comprèn el període del major poder exterior d'Espanya, així com la que tracta de Felip II estudía tot el període de decadencia de la supremacía que Carles V havía llegat al seu fill.

Quasi al mateix temps que aquestes obres, ont podem estudiar les causes de l'impopularitat y de la rancunia contra 'ls espanyols en els pobles d'Holanda y Bèlgica durant la llur dominació, s'ha publicat a Palerm un altre treball important pera conèixer també l'estat de l'opinió dels sicilians envers els governants y funcionaris establerts per Espanya en aquella terra durant els sigles XVII y XVIII. Es d'en Vittorio Graziadei, publicada en l'*Archivio Storico Siciliano* ab el títol de *Pasquino in Sicilia nel 600 e nel 700*, y forma una nombrosa y curiosíssima colecció de petites poesíes, bons mots y altres formes d'expressió de la maledicencia popular, especialment de caràcter polítich, algunes com les endreçades contra 'l virrey Don Pere Antón d'Aragó, en 1668, interessant pera nosaltres. La contribució pagada pels erudits de Sicilia a la nostra historia, pot trobarse també en els treballs dels senyors La Mantia, La Roca y Paternò. Es del primer la monografía *Capitoli angiovini sul diritto di sigillo della cancilleria regia per la Sicilia posteriori al 1272* (Palermo, 1907), que afecta, donchs, al período de la dominació dels nostres reys en aquell territori. La Roca ha continuat la publicació, començada en 1906, en l'*Archivio Storico per la Sicilia Orientale*, de la important historia municipal de Vizzini, ab el títol de *Le vicende di un comune della Sicilia nei rapporti con la Corona dal secolo XI al XIX*, comprenent en els fascicles de 1907 tot el període des de la XVI[a] centuria fins al final de la XIX[a]. Encara que sembli de caràcter purament arqueològich, devem fer constar també son interès històrich, de la monografía de Giovanni Paternò Castello, *Mausoleo del vicerè Don Fernando de Acuna in Catania*; ja que, ab motiu d'aquell monument, situat en l'àbsis de la catedral de dita ciutat, tracta també de les tombes existents allí mateix de Constança, filla de Pere de les Ceremonies, rey de Catalunya-Aragó y de Frederich II de Sicilia.

L'erudició sarda ha aportat també alguns treballs que tenen interès pera nosaltres. L'*Archivio Storico Sardo* ha publicat un estudi d'en Luigi Arezio, titolat *La Sardegna e Alfonso il Magnanimo, dalla battaglia di Ponza alla Pace Genova*, que hauría pogut nodrir millor ab documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, el desconeixement del qual ja havem observat en la grandiosa obra de Tola, *Codex Diplomaticus Sardiniae*. En el propi *Archivio*, al publicar Arrigo Solmi la nota crítica de l'esmentat article del senyor Miret y Sans sobre la temptativa d'evasió de Brancaleone D'Oria, fa algunes aclaracions y adicions dignes de tenirse en compte.

Hem de citar ademés, per que hi ha documents que 's refereixen a Catalunya, *I libri commemoriali della republica di Venezia : Regesti*, publicats per R. Predelli, obra que forma part de la colecció que publica la *R. Deputazione Veneta di Storia Patria.* El volum VII correspòn an aquest any.

En 1907 s'han publicat les actes del Congrès internacional de ciencies històriques celebrat a Roma en 1903, y en ell consta la moció feta pel senyor Calisse de la conveniencia, qu'ell mateix ha satisfet després, de la publicació del poema baleàrich, prenent per texte el manuscrit més antich o sigui 'l del Arxiu Roncioni. Dit senyor l'ha publicat en 1904, ab el títol *Liber Maiolichinus de gestis Pisanorum illustribus; Poema della guerra balearica secondo il codice Pisano Roncioni*, y anotanthi les variants dels manuscrits del British Museum y de la Laurenciana.

Y finalment, ab el quart volum, que ja ha sortit, M. Lea ha acabat la publicació de l'importantíssima obra *A History of the Inquisition of Spain* (Londres, 1907), que interessa també en bona part a Catalunya.

Alguns articles a les revistes.

Empori, Barcelona. - M. Desdevises du Dezert hi publicà un treball sobre *Les campanyes de Rosselló y Catalunya* (1793-1797), p. 74, en que 'ls espanyols actuaren d'aliats de la noblesa de Fransa contra la Revolució.

Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya, Barcelona.-Serra y Vilaró, *Domini feudal sobre 'l castell d' Olius.*

Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca de Bages, Manresa. - Hi ha un *Estudi sobre 'l govern polítich en la ciutat de Manresa en l'Edat Mitja*, p. 26, den J. Serret, y varies coleccions de documents referents a Manresa y altres poblacions del entorn, de D. J. Serret y D. L. Soler y March.

Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, Madrid.-Ha publicat un estudi de D. Julià Paz, titolat : *Reclamaciones de los mallorquines llamados de la Calle, sobre su condición social* (t. XVI, p. 184).

Cultura Española, Madrid. - *Los señores aragoneses*, per D. Francesch Aznar Navarro (p. 930), interessant en certa manera a l'historia catalana, car el feudalisme a Aragó era una importació dels monarques de la Casa de Barcelona; *Un filósofo catalán, Antonio Comellas y Cluet*, per D. Albert Gómez Izquierdo (ps. 287, 603 y 1099), que es una contribució a l'historia del pensament en la nostra terra en el segon terç del sigle XIX, fent observar expressament l'autor que fou en les montanyes de Catalunya ont va iniciarse la restauració filosòfica en el citat período. Deuen tenirse ademés en compte la nota crítica del senyor Tormo (p. 262), sobre 'l llibre *Los cuatrocentistas catalanes* (Barcelona, *L'Avenç*, 1906), per contenir notes y observacions de caràcter històrich y la comunicació del senyor Sanpere y Miquel adreçada a un crítich anglès que havía judicat la seva obra *Fin de la Nación catalana*, perque apunta rectificacions y noticies de documents conservats en arxius d'Angleterra referents a la guerra de successió.

Nuestro tiempo, Madrid. - En el n. 99 s'hi inserta una memoria premiada en el certamen internacional de Madrid ab el títol : *Estudio político social de España en el siglo XVI*, que s'ocupa del regnat dels Reys Catòlichs y de l'època dels descubriments ultramarins, pretenent defensar el sistema colonial espanyol.

Boletín de la Real Academia de la Historia.-Madrid, t. L; J. Llopart, *Consagración de la iglesia de Tiana en el año 1100*, p. 56; F. Pérez Pastor, *Castillo de San Jorge de Alfama y hospital de peregrinos* (en el Coll de Balaguer), p. 485, t. LI; C. González de Posada, *Ibiza arqueológica é histórica en 1791*, p. 307; a més, s'hi publica la curiosa *Bre-*

ve noticia del estado natural, civil, militar y político que hoy tienen las islas de Iviza y Formentera con sus adyacentes en 1786, que va escriure D. Manuel Abad, bisbe d'Ibiça, p. 417.

Revista de Estudios franciscanos, Barcelona-Sarrià. – P. Ambrós de Saldes : *La orden fransciscana en el Antiguo Reino de Aragón; Colección de documentos*, ps. 88, 148, 219, 279, 354, 414, 478, 537, 608 y 753.

Boletín de la Real Academia de Buenas Letras, de Barcelona.–G. M.ª de Brocà, *Reus : Etimología de su nombre; Recientes descubrimientos*, p. 8; Miret y Sans, *Itinerario del rey Pedro I de Cataluña, II en Aragón* (acabament), ps. 15 y 91; F. Gazulla, *Los reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María Santísima* (continuació), ps. 37, 116, 127, 226; J. Botet y Sisó, *Cartoral de Carles Many, de la Seu de Gerona* (continuació), ps. 41, 122, 180, 241; A. Giménez y Soler, *La corona de Aragón y Granada* (continuació) ps. 49, 146, 200; E. Moliné y Brasés, *Document sobre l'unió dels vescomtats de Castellbó y de Cerdanya*, p. 114; J. Miret y Sans, *Temptativa d'evasió den Brancaleó d'Oria del Castell de Càller*, p. 129; F. Carreras y Candi, *Alquézar, sots domini dels prelats de Tortosa*, p. 193.

Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa. – Emili Grahit, *La Junta de Gerona en sus relaciones con la de Cataluña en 1808 y 1809* (continuació), p. 291, 350, 417 y 500; F. Carreras y Candi, *Encunyacions monetaries al Urgellet y Cerdanya* durant els sigles XV, XVI y XVII (continuació), ps. 275, 343, 408 y 485; Joan Pié, *Anals inèdits de la Vila de la Selva del Camp de Tarragona* (continuació), p. 469

Boletín de Historia y geografía del Bajo Aragón, Zaragoza. – Conté varis treballs interessants pera Catalunya. Del senyor Pallarés es *La frontera sarracena en tiempo de Berenguer IV*, p. 147. Ademés hi ha les següents notes anònimes : *Quema de Peñarroya en la guerra de los catalanes contra D. Juan II*, p. 130; *Saqueos de la guerra de Cataluña contra Felipe IV*, p. 131; y *De la guerra entre los catalanes y D. Juan II en 1462*,

Revista Aragonesa, Zaragoza. – Hi ha publicat D. Andreu Giménez Soler, un estracte de les conferencies que havem ja indicat donades a l'Universitat de Çaragoça, ab el títol de *Retrato histórico de Alfonso V de Aragón*, y ademés un treball sobre costums dels sigles XIV y XV, *Los viages regios en la Edad Media.*

Revue Catalane (Perpinyà). – J. Gibrat, *Notes historiques sur la Commune et la paroisse de Tresserra*, ps. 26, 57, 90; Ph. Torreilles, *Les inondations de Perpignan en 1632*, p. 120; J. Gibrat, *Aperçu historique sur Nidoleras, Torderas et Fourques*, ps. 154. 186, 218; J. Gibrat, *Deux familles catalanes au XVIIe siècle* y *La famille Pont* (de Girona), planes 282, 316, 347, 372.

Revue Hispanique, París. – El notable treball *Caballeros españoles en África y africanos en España, II* (t. XVI, p. 56), del tantes voltes citat senyor Giménez Soler sobre 'ls cavallers catalans qui anaren al servici mercenari dels prínceps sarrains, entre ells Napoleó d'Aragó, fill natural de Jaume II, y Mossen Guerau de Queralt, que servía a Tuniç en el segon terç del sigle XV.

SECCIÓ JURÍDICA

Moviment corporatiu.

Dos acords dignes de fort aplaudiment prengué 'l Colegi d'Advocats de Barcelona en l'any 1907 : el de formació d'una biblioteca jurídica catalana que, separadament de la biblioteca general, contingui lo constitutiu del Dret de Catalunya y tot quant respecte d'ell y de la seva historia s'escrigui, y 'l de procedir a la reestampació de la tercera edició del llibre de *Constitucions y altres drets de Catalunya*, grossa empresa que 's realisa ab l'ajuda de la Diputació provincial de Barcelona (1) y que es de desitjar sigui 'l començament de la de formar un cos general del Dret català escrit y consuetudinari.

A l'Academia de Jurisprudencia y Legislació, son president, D. Antoni M. Borrell, en el discurs inaugural, *El dret civil considerat com element d'educació del poble*, *Revista jurídica*, de Barcelona, p. 5, desenrotllà la tesi d'esser l'idea del Dret educadora de l'inteligencia; de que la Jurisprudencia omple l'enteniment de la doctrina moral que convida la voluntat a guiarshi en ses determinacions, essent en sí mateixa aquella ciencia una disciplina de la facultat de pensar, una gimnàstica de l'inteligencia; de que no solament educa 'l Dret com a regla de conducta, quan se practica normalment, exercitant les facultats que atribueix, sinó que també la seva missió reparadora 'l fa apte per educar, en cas de lesió, dins de l'anormalitat de la vida jurídica, y que 'l coneixement y l'exercici normal o anormal del Dret són, per sí sols, medis d'educació encara deficients, per que la seva verdadera eficacia s'obté quan aquell passa al cor y a les costums.

Fill del concurs obert en l'any anterior, fou el treball *Nostre Dret Familiar segons els autors clàssichs y les sentencies del antich Suprem Tribunal de Catalunya*, de D. Francisco Maspons y Anglasell, en que 's resumeix tot lo que respecte d'heretaments, dots, escreix, herencies, fideicomisos, etc., exposaren escriptors que veritablement se poden calificar de clàssichs.

Càtedra de Dret Català.

En els *Estudis Universitaris Catalans*, D. Antoni M. Borrell ocupà la càtedra de Dret civil català, exposantlo sistemàticament, comparantlo ab el d'altres terres y assenyalant un cicle de coneixements molt vasts. Ademés, els alumnes prenían una part activa, desenrotllant quotidianament un cas pràctich que, apart de l' estudi individual, motivava el de tots els alumnes per medi d'una reposada discussió. Perseverant en aquest sistema, se pot formar un estol de joves advocats que no sols coneguin científicament el Dret de Catalunya, sinó que procurin defensarlo y, a la vegada, adaptarlo a les modernes corrents en quant siguin raonables y profitoses; y en aquest any 1907, aparesqueren en diverses revistes els noms dels jovens J. Bassols y J. Vidal Tarragó, J. Poch y Feixas y altres que donaren compliment a l'objecte per que foren creats els *Estudis Universitaris*.

(1) La causa d'esser menys nombrosos els exemplars de la tercera edició que'ls de la segona, la revela 'l següent passatge dels *Anals consulars de Barcelona* (III, fol. 30, v.) proprietat que foren de D. Pròsper de Bofarull y que permaneixen inèdits : «Als 13 de febrer (de 1704) se ficà foch en casa de Joseph Llopis im»presor de la Plasa del Angel, y se cremà molta part de dita casa y tota l'imprenta de las Constitucions de »Catalunya que després de las últimas Corts se havían impresas, cosa que donà que discorrer. Acudiren a »remediar lo foch los Concellers, però tota la nit durà.»

Mort de D. Manuel Durán y Bas.

Trist dever es el de consagrar un tribut d'admiració a la memoria de l'eminent jurisconsult Excm. Sr. D. Manuel Durán y Bas, qui, havent omplert a Catalunya més de mitja centuria, acabà en aquest any 1907 una vida de mereixements. Economista d'acció, no defensà, emperò, el proteccionisme ab mira a un interès contingent y accidental, sinò que li donà forta base en el fi del Estat y la missió del Poder. Professor zelós y eloqüent, infiltrà en varies generacions els principis del dret penal y les regles del mercantívol. Advocat que exercía la seva professió com a sacerdoci, aixecava les qüestions forenses a l'esfera dels principis, deduintne les conclusions que feyen bona la causa per ell defensada. Varies voltes president de l'Academia de Jurisprudencia y Legislació d' aquesta ciutat, trobà en els discursos inaugurals camp vastíssim per expandir el fruyt de sos estudis especulatius, presentant una serie de treballs fonamentant les institucions dels Drets públich y privat en principis ètichs desenrotllats en conformitat a les condicions històriques de cada poble; criteri filosòfich-històrich pel qual esdevingué gran partidari del eminent Savigni, essent ell qui erigí y presidí a Barcelona la *Fundació* que porta 'l nom de tan ilustre jurisconsult alemany. En el Deganat del Colegi d'Advocats, posà la biblioteca a un alt nivell. En el Parlament, sa paraula fàcil y nascuda de sos forts convenciments, era escoltada ab respecte per governants y companys, essent de perpetua recordança sos esforços pera la salvació de les institucions civils de les regions que tenen Dret propi. Anomenat vocal corresponent de la Comissió general de Còdichs, escrigué una *Memoria acerca de las instituciones de Derecho civil de Cataluña* que, publicada per la Diputació provincial, serà sempre consultada. Rector de l'Universitat de Barcelona, promogué la formació d'un Anuari, en qual primer volum se conté l'historia d'a-

Fot. Audouard.

D. Manuel Durán y Bas.

quell establiment d'ensenyança; y, després, quan desempenyà 'l Ministeri de Gracia y Justicia, creà comissions especials ab elements propris de cada regió per procedir a la redacció dels apèndix al Còdich civil. Per sa edat avençada y sa salut malmesa, renuncià a la vida pública y a l'exercici de l'abogacía; però encara, des la cadira presidencial de la Reyal Academia de Bones Lletres, ressenyà, ab vivesa de colors, el moviment literari qu'en ses joventut y adolescencia oferí Catalunya, especialment Barcelona [1]. Sa mort may serà prou sentida.

(1) Va naixer a Barcelona l'any 1823 y hi va morir en 11 de Febrer de 1907.

En 1846 obtingué la Llicenciatura en Dret Civil y Canònich; en 1852 se li concedí, a Barcelona, el grau de Doctor en la propia Facultat, y en 1859 se llicencià en Dret Administratiu.

En 1848 y 1849 tingué a son càrrech la càtedra d'Economía Política y Geografía Mercantil a la Escola especial de Comers, creada a l'Institut Mercantil pel «Foment d'Instrucció».

En 1850 fou nomenat catedràtich supernumerari de la Facultat de Dret, explicanthi primer Dret Romà, en 1857 Dret Civil, l'any següent Dret Polítich y Administratiu, y en 1860 Teoría, Procediments judicials y Pràctica forense.

En 1862 guanyà brillantment les oposicions, ocupant en propietat la càtedra de Dret Mercantil y Penal, que desempenyà fins a Febrer de 1899. Explicà també la Filosofía del Dret durant els cursos de 1869-1870 y 1871, en que hi havía 'l Doctorat en la Universitat de Barcelona.

Fou Degà, durant molts anys, de la Facultat de Dret, essent després nomenat Rector de la Universitat. En 1899 se li concedí la jubilació, per ell solicitada.

De 1852 a 1854 fou Secretari de l'Ajuntament de Barcelona.

En 1848, nomenat Soci de mèrit de la Societat Econòmica Barcelonina. En 1852, soci de número de la Academia de Bones Lletres, essent després nomenat President honorari.

Ingressat a l'Academia de Jurisprudencia y Llegislació, en 1857, va ocuparne després la presidencia durant sis anys. També ocupà la d'Honor del Congrès Català de Jurisconsults, reunit a Barcelona en 1881. En el Colegi d'Advocats fou elegit Degà en 1885, essent reelegit 5 vegades.

Del Ateneu Barceloní 'n fou President durant els anys 1867-68, 1872-73 y 1878-79. En 1864 ocupà la presidencia dels Jochs Florals de Barcelona.

Per R. D. de 2 de Febrer de 1880 fou nomenat representant de Catalunya a la Comissió general de Còdichs.

Fou també Magistrat honorari de l'Audiencia de Barcelona, individuu de la Reyal Academia de Ciencies Morals y Polítiques de Madrid, de la Reyal Academia Matritense de Jurisprudencia y Llegislació, de l'Academia filosòfica-jurídica de Granada, President de la Societat Filomàtica, individuu, varies vegades, de la Junta d'Obres del Port de Barcelona, etc., etc.

Fou Diputat provincial desde 1858 a 1862: en 1863 Diputat a Corts, en 1879 ho tornà a ésser, elegit per Barcelona y per Berga, y posteriorment fou elegit en altres varies llegislatures. En 1886, Senador per les Canòniques, y posteriorment nomenat vitalici. Y en el ministeri Silvela, després del desastre colonial, fou cridat als Consells de la Corona, en el Ministeri de Gracia y Justicia. Havía sigut també Governador interí de Barcelona.

Entre ses moltes produccions poden citarse : una Memoria sobre les cases de correcció, publicada en 1857; en 1857, altre sobre l'obertura del Canal de Súez; en 1860, l'opuscle Ensaig sobre dos qüestions socials; una Memoria sobre l'extinció de la mendicitat; discurs sobre El socialisme y el Dret, al ser investit de Doctor; Memoria llegida en 1859 sobre la Teoría del Dret foral a Catalunya; discurs, en 1862, sobre la teoría individual en relació ab el Dret Penal; discurs, en 1867, sobre quins són el caràcter y 'l destí de les corporacions; en 1872 y 1876, altres sobre el socialisme y 'l principi fonamental orgànich de les societats humanes; altre, en 1877, sobre Concepte fonamental del Dret en son desentrotllo científich en el sigle XIX; l'importantísima Memoria sobre les institucions del Dret Civil de Catalunya, segons lo disposat en l'article quart del R. D. de 2 de Febrer de 1880; en 1882, discurs sobre la doctrina moral de Sant Tomàs; en 1883, sobre l'escola jurídica catalana; en 1888, biografía sobre Sant Ramón de Penyafort, també biografíes dels jurisconsults Permanyer, Anglasell, Reynals y altres; y finalment, diferents estudis polítichs y econòmichs, referents a la sobiranía, llibertat de cults, llibertat religiosa, poder reyal, organisació del poder parlamentari, llibertat d'imprempta, el jurat, la desamortisació, etc., etc.

Per últim, en 1848, fou redactor del *Boletín Municipal*; en 1849, redactor en cap de *El Locomotor*; en 1850, desempenyà igual càrrech en *El Bien Público*; desde 1854 a 1861, fou redactor del *Diario de Barcelona*; y en 1883, fundà 'l periòdich *La Dinastía*.

Publicacions importants.

Treballs publicats per separat, foren el primer volum de la traducció y anotació que D. Joseph M. Planas, ab la colaboració de D. Joaquim Giralt y Don Dalmau Iglesias feu de l'obra polibíblica *Dret matrimonial dels estats d'Europa y ses colonies,* ordenada pel conseller alemany J. Hahn y donada a llum pels doctors Leske y Loewenfeld. *Algunas consideraciones sobre el derecho de Asociación*, per D. Joseph Estanyol, y varis follets y biografíes. Encara que son autor no es català ni l'objecte exclusiu de Catalunya, cal anomenar el discurs en la *Real Academia de Ciencias morales y políticas* de D. Eduart d'Hinojosa en l'acte de la seva recepció com acadèmich, ja sigui qu'al esbrinar quina ha sigut, quina es y quina deu ésser la condició de la dona casada en l'esfera del dret civil, tracta ab l'exactitut y la sabiesa que 'l caracterisen del antich eixovar, de la moderna dot, del escreix, de les donacions esponsalicies, de l'opció dotal y de les associacions matrimonials conegudes ab los noms d'*agermanament*, a *compres* y *millores*, de la desaparescuda *convinensa* o *mitja guadanyeria* de la Vall d'Aràn y del dret de la viuda.

La *Real Academia de la Historia* publicà l'onzé volum de les Corts de Catalunya, comprenent les de Barcelona de 1412-1413, de Tortosa y Montblanch de l'any 1414, totes tingudes per Ferran I. Portà ademés tres suplements : un a les Corts de 1305, tingudes per Jaume II, que conté les lletres de convocatoria y de pròrroga; altre ab les procures dels prelats que no podíen concòrrer personalment a les Corts de 1301, del mateix monarca, dels Capítols catedrals, d'alguns nobles y de les ciutats y viles, y un altre al Parlament aplegat a Lleyda en 1357 per Pere III, IV d'Aragó, qu'es la concessió d'un subsidi.

Revistes.

De conferencies notabilísimes han d'esser calificades les que donà per lectura 'l notari de Guissona D. Joseph Faus, publicades en la *Revista Jurídica* y com extret d'ella ab el títol *Els capítols matrimonials a la comarca de Guissona, Catalunya segriana*, y ab un ordre admirable y una suma claretat d'exposició, donà a conèixer institucions consuetudinaries fortament arrelades en aquella encontrada, jutjantles ab discrets criteris jurídich y econòmich.

Un altre notari, D. Emili Saguer, disertà sobre el *Règimen econòmich familiar de Girona y son Bisbat segons els més freqüents pactes matrimonials*. Son treball, que també sortí a la *Revista Jurídica*, p. 473, se fonamenta en reconeguda pràctica y tan sols està deslluit per l'afany de separarse d'opinions ajenes.

En l'esmentada *Revista* s'hi troben la *Concordancia entre el texto catalan y los latinos de Amorós y Ferrer y ensayo de restitución det texto primitivo de la colección denominada Usatjes de Barcelona*, p. 156, pacient treball de D. Artur Corbella, que ajudarà a arribar, si algun jorn es possible, a la dita restitució; un estudi de D. Adolf Posada ab el títol de *La Sociología y la reforma social*, p. 361; un de D. Gabriel Alomar sobre *Harmonización de la corriente socialista con la nacionalista*, p. 521, y un altre de D. Enrich Prat de la Riba, *Els pagesos de remensa*, p. 585, fruyt de estudis y de reflexions que bulliren a la lectura del macís treball del Sr. Hinojosa relatiu al mateix assumpte, y del qual, en son caràcter sintètich, es el coronament. Començà també la publicació de una *Taula de les estampacions de las Constitucions y altres drets de Catalunya y les costums y ordinacions de sos diverses paratges*, ps. 265, 505 y 591, resenyant les compilacions generals, quaderns de Corts, ordinacions y altres drets del General de Catalunya, consuetuts locals, Llibre del Consolat de Mar, y constitucions provincials y sinodals, que han sortit de l'estampa y que l'autor ha examinat o hi ha trobat indicacions.

En el *Boletín de la Real Academia de la Historia*, vol. L, p. 399, se publica un *Glosario de las voces desusadas en el vocabùlario jurídico moderno y con más frecuencia empleadas en la antigua legislación catalana*, de D. Joseph Coroleu.

En la *Revista Social* se varen publicar, entre altres, els següents articles : E. Dato, *La Legislación obrera*, p. 2. - R. Gay de Montellà, *Sobre la determinación del concepto de Sociología y Filosofía sociológica*, p. 93. - J. Torras y Bages, *Los excesos del Estado*, ps. 199, 289, 366, 428 y 571. - J. Carner, *La cuestión social*, p. 221. - F. de Sagarra, *El VI Congreso de Antropología criminal*, p. 281. - F. de Barbens, *La ley en las sociedades modernas*, ps. 440 y 532. - *Verdadera concepción del Derecho*, p. 652.

SECCIÓ LITERARIA

Cursos y conferencies.

—Aquest any s'ha donat a l'*Ateneu Barcelonès* el tercer curs de la càtedra de Literatura Catalana, a càrrech del Dr. D. Antoni Rubió y Lluch, que sostenen els *Estudis Universitaris Catalans*. En la última part del curs colaborà també en l'ensenyança D. Jaume Massó y Torrents, com ja havía fet en anys anteriors, comunicant als deixebles els resultats de les seves últimes recerques sobre historiografía catalana. Heusaquí 'ls títols d'alguns dels treballs d'investigació propria llegits pels alumnes en la classe : Francisco Martorell, *La Crònica de D. Jaume*; Lluis Nicolau, *Apunts sobre l'influencia italiana en la prosa catalana desde Bernat Metge a Francesch Alegre* y *Notes sobre 'ls estudis bíblichs a Catalunya*; M. Reventós, *Ramon Lull com coneixedor y comentador del Korà*; Ferran Valls, *Els impugnadors dels alarbs y jueus a Catalunya*.

—El dia 7 de Janer, D. Joan Givanel començà a l'*Ateneu Barcelonès* una serie de conferencies, que seguiren els dies 15, 22 y 26 del mateix mes, dedicades al *Tirant lo Blanch*. S'ocupà dels textes y edicions coneguts avuy dia, de les seves traduccions en altres idiomes, y de la riquesa del llenguatge de l'obra, fent una curiosa comparació de variants.

Estudis filològichs.

—S'ha fundat una *Societat internacional de dialectologia romànica*, que té per objecte assegurar a tots els dialectes de les llengües neollatines el lloch important que 'ls hi pertoca dins les investigacions de la ciencia filològica universal. Pera assolir el seu objecte publicarà una *Revue de dialectologie romane* y el *Bulletin de dialectologie romane*. Se reserva, ademés, la creació d'una *Bibliothèque de dialectologie romane*, pera l'edició de treballs més estesos, atles y cartes llingüístiques. Les seves publicacions se faran en francès, italià, castellà, portuguès, català, alemany y anglès. En conformitat al seu caràcter internacional, la Societat ha instituit tretze departaments pera 'ls treballs en els paísos romànichs y quatre pera la colaboració dels no romànichs. Cada departament forma una secció independent baix la direcció d'un redactor permanent, que, pera 'l domini català, es Mossen Antoni M. Alcover.

—El Dr. B. Schädel, *Privat dozent* de l'Universitat de Halle (Alemanya), conegut ventatjosament dels filòlechs catalans, anuncià desde 'l 15 d'Abril al 15 d'Agost de 1907, un

curs d'exercicis sobre 'l català y 'l provençal ab una introducció sobre 'l mètode a usar en els treballs de dialectología romànica. El Dr. Schädel havía fet, com a preparació als seus estudis, una excursió filològica pel domini català, acompanyat de Mossen Antoni M. Alcover, en l'estiu de 1906. El dietari d'aquest viatge d'investigació ha estat publicat en el *Bolletí del Diccionari de la llengua catalana* (Palma, Janer-Agost de 1907).

— Desde 'l 23 de Març al 16 d'Abril de 1907, M. J. Saroïhandy, professor al Liceu de Versalles y colaborador de M. Morel-Fatio en l'estudi que sobre la nostra llengua han publicat en la segona edició del *Grundriss* d'en Gröber (Strassburg, 1904), ha fet també una excursió filològica pels Pirineus catalans. (V. *Bolletí* citat, 1907; p. 382.)

— El Dr. P. E. Guarnerio, qui presentà al Primer Congrès de la Llengua Catalana una interessant comunicació sobre 'l lèxich alguerès, ha explicat en l' Universitat de Pavía, de la que es professor, un curs de fonología de les llengües neo-llatines y en especial de la catalana.

— En sessió de 26 de Novembre s' ha aprobat, per la Diputació Provincial de Barcelona, un dictamen proposant la creació de tres pensions pera anar a estudiar durant tres anys filología catalana en l'Universitat de Halle. Les materies que seràn objecte d'aquests cursos son les següents : Filología de les llengües romàniques y en especial de la catalana, Fonètica teòrica ab referencies a la catalana, Llinguística catalana, Historia de la llengua catalana y Gramàtica històrica del francès y del provençal. El concurs pera la seva provisió deurà celebrarse en la tardor de 1908.

— El filòlech Sr. Pompeu Fabra ha publicat en el periòdich *El Poble Català*, d'aquesta ciutat, diversos articles sobre qüestions de morfología y ortografía catalanes. Els més importants dels temes en ells tractats, són els següents : *El doncs causal*; *El pronom adjectiu qual*; *Les terminacions encia, ancia*; *La combinació pronominal els hi*; *L'article neutre*; *L'intercalació d'un guionet entre 'l verb y 'l pronom.*

Biblioteques.

MANUSCRITS CATALANS EN LES BIBLIOTEQUES D'ITALIA.

En una de les sessions de l'INSTITUT, el seu President, Sr. Rubió y Lluch, comunicà unes notes preses per ell durant el seu viatge en comissió de l'Ajuntament als Arxius d'Italia, d'alguns dels manuscrits catalans conservats en les biblioteques que visità d'aquella nació. Pera la nostra literatura, un dels dipòsits més importants y fins ara poch coneguts, es la Biblioteca Ambrosiana de Milà. S'hi guarda un fons bastant considerable de textes lulians, alguns dels quals, com els *Proverbis d'ensenyament*, ha sigut ja publicat (*Romania*, XI, 188), o son ja coneguts per referencies, v. g., els manuscrits atribuits a Ramon Lull de que donà noticia 'l professor P. E. Guarnerio (*La Cultura*, Roma, XXVI, n. 13), o la versió provençal de la *Doctrina pueril*, aprofitada pel Sr. Mateu Obrador, en l'edició del original català. Hi ha ademés una copia del *Arbre de Sciencia* (signat. D, 535, parte inferiore), escrit de mà d'en Pere Eximeneç de la Torre. Però 'l text català de major importancia d'aquesta biblioteca es el magnífich manuscrit del *Llibre de Contemplació*, en dos grans volums de paper y pergamí (signat. A, 268, parte inferiore), escrit a Mallorca de mà del prevere Guillem Pagès, a 8 idus de juliol de 1280, y que es per lo tant el degà dels còdexs lulians que han arribat fins a nosaltres, y un dels escassos manuscrits del sigle XIII que registra la nostra bibliografía. A l'Ambrosiana 's conserva també, com es sabut, l'únich fragment que 'ns ha quedat de la versió catalana del *Lançalot*, en un manuscrit de 130 folis, escrit per en Guillem Rexach, l'any 1380. (V. *Revista de Bibliografía Catalana*, any III.)

En la Biblioteca Nacional de Palerm, s'hi troben els següents manuscrits catalans : *Constitucions, usatges y capítols de Barcelona y Cathalunya*, sigle XVI (sign. X. G. 2), y el *Llibre de menescalía* de Mossen Manuel Diaz, sigle XV (sign. V-E, 17). Poden mencionarse també 'ls següents còdexs llatins; *Catalanae nationis privilegiorum reassumptum* (sign. VI. G. 9); LULLIUS : *Ars Brevis* (sign. II, B. 21); A. VILLANOVA : *Antidotarius clarificatus est cum Aegidio Salernitano* (sign. IV. D. G.). En la biblioteca comunal de la mateixa ciutat ja es coneguda l'existencia d'un text català de *Les conquestes e histories dels reys de Aragó*, den Pere Tomich, y la seva versió italiana de D. Giacomo Calafato (V. BOGLINO : *I manoscritti della Biblioteca comunale di Palermo*, vol. I, 1884). La mateixa traducció d'aquesta crònica, d'especial interès pera Sicilia, se troba en la Biblioteca Universitaria de Catania (ms. n. 71). El professor Savj López (V. *La lettera epica di Rambaldo de Vaqueiras,* Halle, 1905), donà breu noticia d'un interessant manuscrit quatrecentista que també's conserva en aquesta última, de la crònica d'en Ramon Muntaner (ms. n. 92). Consta de 206 folis en pergamí, numerats els 199 primers que són escrits d'una sola mà, y contenen la citada crònica fins al capítol 279 de les edicions impreses. Al foli 200, ab lletra posterior, s'hi continúa 'l fragment d'una carta dirigida an en Ramon Muntaner per la Companyía Catalana de Romania, datada 'l 31 d'Agost de 1307. El Sr. Rubió creu que ha de considerarse escrita al Cap de Cassandria, ont en Muntaner deixà atendat l'exèrcit, quan pels volts de Juliol d'aquell any la deixà pera seguir a l'infant de Mallorca. A continuació d'aquest curiós document, que es l'únich escrit en català que 'ns ha quedat de la Companyía, s'hi troben les *Profecíes* d'en Turmeda, la *Dispensació de la senyora de Moxen*, la lletra èpica d'en Riambau de Vaqueres, y el *Debat entre Honor y Delit* d'en Jaume March. En la mateixa Universitat s'hi custodien també unes *Consuetudines civitatis Cataniae* (ms. n. 18), datades el 7 de Desembre de 1345.

— El llibreter T. de Marinis, de Florença, anuncía en un catàlech de 1907, un manuscrit del sigle XV contenint un *tractat del Stralau del gran strolech Tholomeu*, en català. Ignorem on haurà anat a raure aquest interessant manuscrit, que fou venut al poch temps de posarse al mercat, essent infructuoses les gestions fetes per l'INSTITUT per la seva adquisició. Aquest notable manuscrit, en pergamí, havía sigut de la familia Besalú, banquers catalans establerts a Italia, segons unes interessants efemèrides que s' anaven escrivint a la fi : la primera data es de 1438 y la darrera de 1501. Aquestes notes, sempre en català, ens fan a saber que'ls Besalú s'estigueren a Florença de 1490 a 1494, y de 1495 a 1501 a Venecia.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS.

— En el mes de juliol de 1907 s'anuncià la venda de l'important biblioteca que fou del Sr. Marian Aguiló, y en desembre del mateix any, a instancies de l'INSTITUT, la Diputació Provincial de Barcelona acordà posar a la seva disposició una quantitat suficient pera adquirirla. Es un dels més considerables dipòsits de manuscrits y incunables catalans que may s'hagin reunit. La composen més de 4.000 llibres y un centenar de manuscrits, entre 'ls quals figuren els quatre cèlebres cançoners (A, B, C, D, segons la descripció d'en Milà y Fontanals).

— Han ingressat també en la Biblioteca de l'INSTITUT els següents manuscrits, que s'han posat últimament a la venda a París :

Un text fragmentari de la crònica de Desclot (s'atura al cap. 130 de les edicions impreses), d'últims del sigle XIV. (Manuscrit D. de la descripció d'en Massó y Torrents, *Historiografía de Catalunya*; *Revue Hispanique,* 1906.)

Recort d'en Gabriel Turell.
Cançoner de vides de diversos sants, del sigle XV, procedent de la Biblioteca Salvà.

BIBLIOTECA DE D. ISIDRE BONSOMS.

— La notable biblioteca cervàntica qu'aquest senyor posseeix a Barcelona, en la que s'hi guarda també una rica colecció de llibres y fascicles referents a les guerres de Catalunya, s'ha enriquit enguany, entre altres, ab les següents adquisicions:

EXIMENIS: *Llibre dels Angels*; Barcelona, 1494, per Joan Rosenbach. (Un vol. foli menor, de 135 fol. y un de colofó.)

ROIÇ DE CORELLA: *Lo quart del cartoxà*; Valencia, s. n. i., 1495. (Un vol. en foli menor de 176 fol.)

LULL: *Blanquerna, qui tracta de cinch estaments de persones*; Valencia, per Joan Joffre, 1521. (Un vol. en fol. menor, de 148 fol. got.)

LULL: *Llibre de oracions y contemplacions del enteniment en Deu, compost per lo Illuminat Doctor y martyr mestre Ramon Lull*; Valencia, per Joan Joffre, 1529. (Un vol. en fol. menor, de 12 fol. got.)

UNIVERSITAT DE BARCELONA.

— *Biblioteca de la Facultat de Filosofía y Lletres.* - La facultat de Filosofía y Lletres d'aquesta Universitat, acordà en Janer de 1907 obrir als alumnes oficials y lliures que en ella cursen y demés persones que ho solicitin el servey de la seva Biblioteca, en la que s'hi troben obres y revistes especials que no poden consultarse en la Provincial. El permís concedit tant als alumnes com als que no ho són, caduca al final de cada curs y ha de renovarse en el següent. La Biblioteca es oberta tots els díes de classe de 4 a 6 de la tarde (hores en que es tancada la Provincial y no acostumen a donarse lliçons en l'Universitat), y als llegidors se'ls hi facilita tot el material escriptòrich necessari. La Biblioteca està suscrita a revistes especials, corresponents a la major part de les enseyances que 's donen en la Facultat. Durant l'any 1907 han ingressat en ella 327 volums.

BIBLIOTECA ARÚS.

— Aquesta Biblioteca pública, ha adquirit llibres durant l'any 1907 per valor de 1.427'40 ptes. Les obres comprades són en particular referents a ciencia y arts industrials. Entre les de caràcter històrich o literari mereixen citarse una colecció de fascicles referents a Sardenya, els estudis bibliogràfichs del Sr. Medina sobre la historia de la imprempta a Manila, Habana, Quito, Arequipa, Cartagena, Guadalajara, Mérida, Veracruz, Oaxaca y Caracas; una edició del *Consulat de Mar* de 1592; Rebullosa, *Relacion de las ...fiestas... a la Canonizacion de... S. Ramon de Peñafort* (Barcelona, 1601).

BIBLIOTECA FONT DE RUBINAT.

— REUS: Aquesta escullida biblioteca s'ha enriquit ab un exemplar del *Pecador remut* de Felip de Malla (Barcelona, Rosenbach, 1495).

Bibliografía.

LLIBRES.

Obras de S. Pedro Pascual Martir, obispo de Jaen y religioso de la Merced, en su lengua original con la traducción latina y algunas anotaciones por el P. Fr. Pedro Armengol Valenzuela, religioso de la misma Orden.

Vol. I. *Nuevas leyendas ó contemplaciones. El libro de Gamaliel. La destrucción de Jerusalén.* Roma, 1905. (XLVII-219 planas).

Vol. II. *Disputa del obispo de Jaen contra los judíos sobre la Fe católica.* Roma, 1907. (XXXVIII-257 planes).

Ja es sabuda la dubtosa qüestió sobre de l'autenticitat dels tractats atribuits a S. Pere Pascual y la llengua en que primerament foren escrits. La primera, com se veu pel títol del llibre, la resol l'editor en sentit absolutament afirmatiu y axís procura demostrarho en els *prolegómenos* que encapsalen cada volum. Els tractats continguts en el primer, se troben a continuació de la *Biblia parva* de S. Pere Pascual en els manuscrits quatrecentistes de l'Escurial y 'l Vaticà. Aquest últim es el que ha copiat el P. Valenzuela, completant les llagunes que s'hi observen ab un incunable, sense lloch ni data, que no descriu y 's troba en la Biblioteca episcopal de Vich. De la *Destrucció de Jerusalem* n'hi ha una copia en el manuscrit 155 de Ripoll de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, y va ser publicat com anònim per D. Pròsper de Bofarull en el t. XIII de la *Colección de documentos inéditos.* Cap dels textes inclosos en el primer volum té l'ayre de ser escrit en el sigle XIII y en un d'ells, en l'*Historia de la Corona d'espines* (p. 43), s'hi menciona 'l comte Pere d'Urgell, nebot de Pere 'l Cerimoniós, mes el P. Valenzuela suposa que 's tracta d'una interpolació posterior. Ens sembla aventurat l'atribuir precisament a Sant Pere Pascual aquestes llegendes de la familia dels falsos evangelis, que tan populars foren en l'edat mitjana en els paísos cristians. El segon volum conté la *Disputa del bisbe de Jaen*, única de les obres atribuídes a S. Pere Pascual que porta alguna referencia personal seva. El P. Valenzuela reprodueix el ms. de la Biblioteca Universitaria de Barcelona, que havía pertenescut als carmelites descalços, descrit pel P. Villanueva. En el pròlech exposa la seva opinió de que la *Biblia parva* no es més que un resum de la *Disputa.* Tracta també de la llengua en que primerament fou escrita, y 's declara en favor de la creencia més admesa, de que ho va ser en llengua catalana. Cada volum va acompanyat d'un *Glosario de voces arcaicas ó poco usadas*, al que podríen ferse bastantes observacions, principalment en les etimologíes que senyala a moltes paraules. El que anuncía pera l'últim volum de *vocablos inusitados después del siglo XIV, algunos de los cuales no se encuentran ni en escritos del siglo XIII*, a judicar per les mostres que 'n dóna, acaba de convèncer del escàs coneixement que de la nostra llengua té l'editor. Paraules com *acorriment, captenimení, coratge, freturar, obs, monsonegua, trigar, ser vijares*, etc., que ell considera rares, són familiars a tots els qui han llegit algunes de les nostres obres clàssiques, y moltes d'elles són encara usades avuy en el llenguatge corrent.

— *Histories d'altre temps.*

Vol. II. *Lo somni de Bernat Metge. Text català del XIV*^en^ *segle, novament publicat ab notes bibliogràfiques y crítiques, per R. Miquel y Planas.* Barcelona, 1907. (XXXIX-123 pàginas.)

L'erudit bibliòfil d'aquesta ciutat Sr. Miquel y Planas, començà en 1906, ab el títol d'*Histories d'altre temps*, una biblioteca popular en la que publica textes catalans antichs, triats entre les produccions de caràcter novelesch escrites o traduides en nostra llengua des dels sigles XIV al XVII, modernisantne l'ortografía. En la seva edició del *Somni* reprodueix el ms. de l'*Ateneu Barcelonès.* En la noticia preliminar se recullen tots els datos avuy coneguts de la biografía d'en Metge, completantlos ab les referencies personals que dóna 'l llibre, de les que'n treu força partit. Com apèndix publica 'ls documents que relatius an en Metge descobrí en Coroleu (*La España regional*, VIII, 73 y 257), y va deixar inèdits.

Vol III. *Lo carcer d'amor, novela del* XV^en^ *sigle composta per Diego de S. Pedro y*

traduhida al català per Bernardí Vallmanya, novament publicada ab una noticia preliminar per R. Miquel y Planas. Barcelona, 1907 (XXIV-123 pàgs.). Reproducció del text de 1493 (Barcelona, Rosembach) que ja havía publicat l'any anterior D. Lambert Mata.

— *Biblioteca classica catalana. - Crestomatia de la llengua catalana (des del IX*^{en} *segle al XIX*^{e}*). Recopilada e ordenada per Antoni Bulbena e Tusell. Primer volum : Prosa.* - Barcelona, 1907 (305 pàgs.)

Aquest treball, que d'ésser fet ab veritable esperit científich sería utilíssim als que's dediquen a estudiar la nostra literatura, no pot recomanarse. S'hi persisteix en donar els *juraments de Strassburg* com el primer monument de la llengua catalana. Els fragments copiats són abundants, però 's fa notar alguna omissió, com, per exemple, la d'Arnau de Vilanova. Els textes, acostumen a ser publicats de segona mà, a pesar de que de vegades se posen com trets directament dels manuscrits. Fan falta també notes bibliogràfiques detallades y comprensibles.

— *Recull de textes catalans antichs.*

Fasc. VI. Constitucions dels Pares antichs del Orde de la Verge Maria de la Mercé. - Barcelona, 1907 (33 pàgs.)

Aquestes constitucions formen part d'un manuscrit del XV^{en} sigle que, procedent de la Biblioteca del Convent de la Mercè, se guarda a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

Fasc. VII. Lo libre de tres. Barcelona, 1907 (23 pàgs.).

Reproducció del text del manuscrit de Carpentràs, publicat per M. Morel-Fatio a la *Romania*, t. XIII.

Fasc. VIII. Inventari dels libres de Dona Maria Reyna d'Arago e de les Sicilies. - Barcelona, 1907 (24 pàgs.).

Copiat directament d'un manuscrit de l'Arxiu històrich de Valencia. En 1872 n'havía ja fet una edició, avuy agotada, l'arxiver V. Velasco a despeses de la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos.* Tots aquests textes, impresos en curts tiratges de bibliòfil, van acompanyats de breus noticies bibliogràfiques que van firmades ab les inicials J. M. F., corresponent als senyors I. Janer, E. Moliner y Ll. Faraudo.

— *Societat Catalana de Bibliòfils.*

Llibre dels set savis de Roma. Barcelona, 1907. (XXII-111 pàgs.)

D. Ignaci de Janer publica una nova edició, confrontada ab el manuscrit original, d'aquest poema donat a llum per primera volta pel professor Musafia (Viena, 1876). La precedeix un estudi sobre l'historia de la divulgació d'aquella llegenda en les literatures mig-evals.

Estudi històrich y literari escrit per en Gabriel Llabrés sobre 'l cançoner dels comtes d'Urgell. Barcelona, 1907 (LXXVIII pàgs.)

Precedentment (1906) la Societat Catalana de Bibliòfils havía publicat esplèndidament, com acostuma, el Cançoner dels Comtes d'Urgell, un dels pochs cançoners catalans del sigle XIVe. Conté : els *Proverbis* rimats den Guillem de Cervera, cinch poemes den Cerverí de Girona (*Ben dit mal dit, Sermó, Oració de tot dia, La faula del Rossinyol* y 'l *Testament*) y la *Faula* den Guillem Torroella. El Sr. Llabrés ha fet un gran servey als estudiosos de la nostra antiga poesía, donant in extenso tan important manuscrit en el qual se pot dir que apareixen, per primera vegada, les cinch obres den Cerverí, per que no més se coneixía que 'l fragment del *Ben dit mal dit* publicat diverses vegades segons el cançoner fran. I de la biblioteca de S. March de Venecia, el més emparentat ab el dels comtes d'Urgell. Per desgracia el Sr. Llabrés no s'ha posat gayre al corrent, ha deixat massa abundoses les males lectures y s'ha près la llibertat, inexplicable, de trencar el metre èpich del *Testament* prenent cada hemistiqui per vers sencer, y numerantlos, separantse de les

estrofes monorimes d'onze versos que'ns presenta el manuscrit. En l'*Estudi* s'hi reprodueixen dues planes del cançoner y la notable relligadura y 's descriu 'l manuscrit; segonament se fa l'estudi, molt interessant, de Fra Guillem de Cervera, monjo de Poblet, que 's coloca entre 'ls anys 1165-1245. L'estudi sobre 'n Cerverí no dóna gayre; el Sr. Llabrés reprodueix la llista del cançoner Gil de Çaragoça, ordenant la que havía publicat en Pagés, y un curiossísim capítol del Terç de Crestià den Francesch Eximeniç. L'estudi biogràfich den Guillem de Torroella, es també de lo millor que conté 'l llibre. En apèndix se publiquen dos arbres genealògichs (Cervera y Torroella) y documents. *El Diccionari biogràfich dels personatges citats per en Cerverí de Girona en son testament poètich* no dona de bon troç lo que d'un títol tan compromès se podía esperar.

— *Libre de doctrina pueril del B. Mestre Ramón Lull. Text original directament trelladat d'un manuscrit quatrecentista ab proemi, illustracions y notes den M. Obrador y Bennassar.* Barcelona, MCMVII (xxi-303 pàgs.).

El text reproduit es el d'un manuscrit quatrecentista de la Biblioteca Episcopal de Barcelona, y es el mateix que ha servit al Sr. Obrador pera l'edició que d'aquell llibre va donar, ab les variants d'altres manuscrits, en el volum primer de les *Obres de Ramón Lull* (Palma, 1906).

—*Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-Historische Klase. 155 Band. 3 Abhandlung. Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll .I. von Rudolf Beer.* Wien, 1907 (112 pàgs.) D'aquesta obra s'en parla més detingudament en la Bibliografía.

— *Orígenes de la novela*, por D. M. Menéndez y Pelayo. Tomo I: *Introducción. Tratado histórico sobre la primitiva novela española.* - Tomo II. *Novelas de los siglos XV y XVI, con un estudio preliminar.* - Madrid, 1905 (DXXXIV pp.), 1907 (CXL-587 pp.).

Tractantse d'una obra del senyor Menéndez y Pelayo, no cal ponderar l'importancia que revesteix en el camp de l'arqueología literaria, tant per l'aspecte científich ó de crítica, com per l'artístich ó expositiu. L'autor permaneix fidel, en dita producció, al seu antich concepte «iberista» ó d'integració de totes les literatures peninsulars en la magna obra històrica que fa més de trenta anys ve teixint, ab l'aparent desordre de ses monografíes, estudis biogràfichs y agrupaments de materies, mes amb fonda unitat orgànica y de criteri.

Partint d'aquest concepte, no es difícil endevinar l'interès especial que'ls *Orígenes de la novela* tanquen pera les lletres antigues de Catalunya, ademés del que, per sí mateix, ja enclou 'l llibre. En ell s'hi troben extractats, amplificats o exposats ab destresa tots els punts de vista que han anat sorgint en el desenrotllament de la historia de les literatures mig-evals, junt ab molts altres de la propia cullita del senyor Menéndez y Pelayo. Les referencies a temes catalans són tan freqüents com plenes de judici. Indiquemne unes quantes: Versió catalana del *Dolophatos* o *Historia dels set sabis de Roma*, segons el manuscrit de Carpentràs (t. I, pàg. XXVI); versió de *La vida de Sant Josaphat* per Alegre (pàg. XXXVI); precedents rabínichs y orientals de la novelística espanyola y entre ells el jueu barcelonès Abraham Aben Chasdai, arreglador de la llegenda búdica *Lalita Vistara* en la novela hebrayca *El fill de rey y el Nazir*, y altre rabí català, Joseph Aben Sabra, conreuador del mateix genre (pàg. LIII); y, sobre tot, el capítol terç del primer volum, que comparteixen exclusivament Ramon Lull y Fra Anselm Turmeda ab els castellans D. Juan Manuel y l'Arxiprest de Talavera.

L'estudi de Ramon Lull y de sos llibres-noveles (*Del Gentil e dels tres savis*, *Orde de cavallería*, *Blanquerna* y *Félix*) omple unes setze planes, de gran format, en el volum de referencia, desde la LXXI a la LXXXVII; y en elles la materia y sos precedents biblio-

gràfichs queden agotats del tot. De Turmeda y la *Disputació del ase* parlen les planes CV y següents. En la part dedicada als llibres de cavalleríes, s'hi senyalen totes les aparicions y fonts catalanes, en prosa o vers, les versions conegudes de textes del cicle grech-oriental (*Partinoples*, *Pierres y Magalona*, etc.) y 's concedeix llarch espay als llibres catalans de cavalleríes propiament dits : *Curial y Guelfa* y *Tirant lo Blanch* (pàginas CCXLVIII a CCLVII).

Tractant dels origens de la novela sentimental s'ha de citar entre altres precedents que ja queden dits y que també ho són, a la vegada, dels llibres cavallereschs, *Paris y Viana* y tota la influencia y arromançaments de Boccaci en català (pàg. CCXCIX y següents). Des de aquest moment y a mida que entra en l'examen de la novela històrica y de la pastoril, tenen que sovintejar menys les alusions a coses o persones de Catalunya, per que ja 's pronuncía la nostra decadencia literaria, y en tot cas s'han de registrar aparicions com la *Diana enamorada*, del valencià Gil Polo, en llengua de Castella, entre l'ascendencia immediata de la *Galatea* de Cervantes.

Basta lo dit, pera fer veure que'ls *Orígenes de la novela*, a més del llur valor de generalitat, constitueixen quelcom de propi pels investigadors del passat intelectual d'aquesta terra y formaran part especialíssima de tota biblioteca catalana.

— *Lluis Nicolau y d'Oliver. Sobre les fonts catalanes del Tirant lo Blanch.* (Extret de la *Revista de Biografía Catalana.* Barcelona, 1907 (37 pàgs.)

L'autor demostra, imprimint alguns textes paralelament pera la seva comparació, els plagis fets per en Martorell no sols del *Llibre de Cavalleria* d'en Ramón Llull, (sobre 'ls que ja havía cridat l'atenció, si bé d'una manera incompleta, D. Marian Aguiló), sinó també de certs fragments d'en Bernat Metge, que aquest per la seva part havía copiat del Boccaci, y d'uns proverbis d'en Guillem de Cervera y del mallorquí en Pax.

— *Discursos leídos en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona en la recepción pública de D. Isidro Bonsoms y Sicart el día 9 de Mayo de 1907.* Barcelona, 1907 (170 pàgs.)

El discurs d'entrada del Sr. Bonsoms tracta de l'edició *princeps* del *Tirant lo Blanch* y comparació dels tres exemplars impresos a Valencia en 1490, únichs coneguts avuy día. El treball va acompanyat de facsímils de la primera y segona pàgina de cada un dels exemplars avuy existents, y de quadres comparatius de les diferencies tipogràfiques que en algunes d'elles s'observen, lo qual li ha permès rectificar molts errors comesos al descriure 'ls escassos exemplars que resten d'aquell llibre. Contestà, an aquest discurs, el senyor Rubió y Lluch, que completà l'estudi bibliogràfich del senyor Bonsoms, ab una exposició ràpida y condensada del valor intrínsech de la novela.

— *Prospecte de les Obres escrites pel rey en Jaume primer lo Conqueridor. Edició tarragonina.*

S'anuncía la publicació per l'any 1908, y el prospecte constitueix un excelent travall tipogràfich, ab mostres que no permeten prejutjar lo que serà aquesta edició monumental, ni si l'establiment dels textes de les *Obres escrites o atribuides al alt En Jaume I*, aportarà noves coneixences.

REVISTES.

Bolletí del Diccionari de la Llengua catalana. Palma de Mallorca, 1907. - Entre altres treballs, dedicats, quasi tots, a preparar la confecció del Diccionari Català, Mossen Alcover, publicà una extensa relació del *Primer Congrès internacional de la llengua catalana* (13-18 octubre 1906) ps. 135-253 etc., y 'l *Dietari de l'excursió filològica feta amb el Dr. Schädel dins el domini català, de 31 de juliol a 13 de setembre de 1906*, p. 256.

Cultura Española. Madrid, 1907.- *Un filósofo catalan* (*Antonio Comellas y Cluet*) per Albert Gómez Izquierdo, ps. 287, 603 y 1.099.

Empori. Barcelona, 1907. - A. Rubió y Lluch : *Comentaris a uns documents sobre la Crònica de Jaume I*, p. 2. L'autor aporta nous datos que poden ajudar a esclarir la qüestió de l' autenticitat de la *Crònica.*-Angel Ruiz Pablo; *Rastre que varen deixar en el llenguatge menorquí les dominacions angleses.* - Francisco Almarche Vázquez : *Don Carles de Viana*, p. 243. Publica una poesía de'n Roiç de Corella dedicada al Príncep.- J. Coroleu : *El Catalanisme de R. Muntaner*, ps. 192, 276. - J. Pijoan : *Els educadors de la gent catalana : Oliva (971-1046)*, ps. 113, 179, 225. Contribució a l'estudi de la nostra cultura romànica.

España y América. Madrid. 1907. - P. Rupert M.ª de Manresa, *Algunas observaciones sobre el «Libro de la Concepción Virginal», atribuído al beato Raimundo Lull.* Aclareix y rectifica en algun punt els comentaris que havía escrit sobre aquesta obra al publicarla l'any anterior. (Barcelona, 1906.)

Estudis Universitaris Catalans. Barcelona, 1907. - Lluis Nicolau, *Notes sobre les regles de trobar de Jofre de Foixà y sobre les poesíes que li han atribuit*, p. 234. (Hi ha tiratge apart.) Publica 'l text de les *Regles de trobar* editat per en P. Meyer (*Romania* X, 323) y dugues poesíes del Monge de Foyssan que 'l Sr. N. identifica ab nostre poeta y foren publicades per Appel (*Provenzalische inedita*, Leipzig, 1890). Precedeix aquests textes una classificació dels tractats catalans de Gaya ciencia derivats del den Vidal de Besalú y unes curioses notes bio-bibliogràfiques den Joffre de Foixà. - A. Rubió y Lluch; *La Crònica del rey en Jaume en el XIVen segle*, p. 349. Continuació de l'estudi que va començar a publicar en l'*Empori* (vegis més amunt) sobre l'autenticitat de la *Crónica.* Publica cinch documents, tres d'ells inèdits, que hi fan referencies.

Revista de Bibliografía catalana. Any IV, 1904. Barcelona 1907.—J. Miret Sans : *El mes antig text literari escrit en català precedit per una collecció de documents dels segles XI, XII i XIII* y *Apèndix al manuscrit d'Homilies de l'iglesia d'Organyà*, ps. 5 y 215. Aquestes *Homilies* pertanyen segons el Sr. M. y S. al regnat de Pere I el Catòlich. Anteriors sols trobem documents llatins ab paraules catalanes o be la capitulació del castell de Llorens en 1211, tot ell en català però de cap valor literari. L'autor copia varis dels primers y reprodueix el segon que ja havía donat a conèixer en la *Investigación histórica sobre el Vizcondado de Castellbó*, Barcelona, 1900. - F. Carreras y Candi : *Primera traducció catalana de la Biblia* (*segle XIII*) p. 48. Segons documents de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, trobats pel Sr. C. y C. nostra primera biblia catalana es feta sobre traducció francesa l'any 1287. El parentiu que 'n Samuel Berger reconegué entre les biblies catalanes y les franceses queda confirmat. - S. Sanpere y Miguel : *De la introducción y establecimiento de la imprenta en las Coronas de Aragón y Castilla y de los impresores de los incunables catalanes*, p. 59. Interessant arreplech de datos pera l'historia dels origens de l'imprempta a Catalunya. El Senyor S. y M. intentà probar l'existencia tan debatuda del llibre *De epidemie et peste* de Valascus Tarentinus, edició barcelonesa de 1475.-E. González Hurtebise : *La Crónica general escrita por Pedro IV de Aragón*, p. 188. Sobre la base de documents trobats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, l'autor intenta l'identificació d'aquesta crònica ab la de S. Joan de la Penya (1). El Sr. Massó y Torrents en sa *Historiografía Catalana* (2) ha confirmat aquesta tesi, confrontant els dar-

(1) Sobre 'l mateix tema havía donat, en Maig de 1906, una conferencia a la Academia de Bones Lletres.

(2) *Historiografía de Catalunya en català durant l'època nacional*, en la «*Revue hispanique*», Paris, 1906. S'en feu tiratge apart.

rers capítols de la crònica general y 'l primer de la que porta 'l nom del rey. El senyor G. H. ens dóna a més documents sobre les versions aragonesa y llatina de la mateixa Crònica general y l'activitat literaria del gran mestre Fernández d'Heredia.

Revue Catalane. Perpinyà, 1907.—J. Bonafont : *Les «Goigs»*, ps. 70, 106, 136, 165, 196. - Émile Leguiel : *Langue française et langue catalane*, ps. 306, 330. - Louis Pastre : *La langue catalane populaire en Roussillon*, ps. 337, 353. Diversos textes pera probar la evolució de la llengua. - Ademés s'hi comença a publicar la secció de *Bibliothèques françaises possédant des œuvres catalanes.*

Revista Musical Catalana (Butlletí del Orfeó Català). Barcelona, 1907. - Felip Pedrell : *Músichs vells de la terra* (continuació : segles XVII y XVIII), pàgines 1, 21, 45, 69, 113, 137, 157, 181, 205, 229, 253. L'arqueología musical de Catalunya es enriquida considerablement desde fa alguns anys mercès a les afortunades investigacions del senyor Pedrell. Ne són fruyt, l'article que publica en aquest mateix ANUARI sobre *Dos músichs cinchcentistes cantors d'Ausias March* y l'estudi que ve fent en les planes d'aquest butlletí del *Orfeó Català* d'ençà que 's publica. Aquest any ha estudiat els següents músichs catalans : Nicasi Zorita, Joan Martí, Joseph Reig, Andreu de Montserrat, Joan Cabanillas, Jaume Martí y Marvà, Joan Barter y Francesch Valls. - Dom Maur Sablayrolles : *Un viatge a través dels manuscrits gregorians espanyols*, ps. 4, 23, 48, 116, 139, 161, 208 y 231. S'en ocupa de bastants de Catalunya (Arxiu de la Corona d'Aragó, Vich, Girona, Lleyda.....). Estudiantlos, té ocasió d'afirmar l'existencia d'una escriptura *neumàtica catalana*, ab caràcters distintius, que 'n fan una notació nacional.

Revue des Études Juives, Paris, 1907. - *Un sermon valencien de Saint Vicent Ferrer.*

Romania. París, 1907. — A. Bos : *Deux recettes en catalan*, pàg. 106. Són tretes del manuscrit 1095 de la Biblioteca de la ciutat de Marsella, que conté altres obres catalanes dels sigles XIV y XV. - A. Pagès : *Étude sur la chronologie des poésies d'Auzias March*, pàg. 203. L'autor se proposa establir aquesta cronología a fi de conèixer millor la vida del gran poeta valencià. Aquest treball constitueix una part de l'edició crítica que ve preparant desde fa alguns anys, de les obres d'Auzias March, y que publicarà l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. Sobre aquest mateix tema donà 'l Sr. P. una conferencia en l'Ateneu Barcelonès el 16 Octubre de 1906 ab motiu del primer Congrès Internacional de la llengua catalana. - Ha vist també la llum en aquesta revista un *Compte-rendu* del senyor Morel-Fatio sobre 'l *Spill* d'en J. Roig publicat en edició crítica pel canonge D. Roch Chabas (Barcelona, 1906). El cèlebre hispanista comenta extensament l'edició, intentant rectificar certs punts, sobre tot respecte a etimologíes y interpretació de mots obscurs del poema.

Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und für Kirchengeschichte, Roma, 1907. 4. Heft : Geschichte, pàg. 159.-W. Burguer : *Römische Beiträge zur Geschichte der Katechese im Mittelalter.* La part que 'ns interessa més d'aquest treball es la publicació de l'*Alphabetum catholicorum* que l'Arnau de Vilanova dedicà a Jaume II «pro filiis erudiendis», acompanyada de breus observacions sobre aquest compendi de la Doctrina cristiana. Se troba ab altres 27 tractats llatins del mateix autor en el manuscrit Vaticà n. 3824, descrit per en Finke en el seu llibre *Aus den Tagen Bonifaz VIII* (Munster, 1902).

BIBLIOGRAFÍA

André Michel : *Histoire de l'Art.—Tome I : Des Débuts de l'Art Chrétien à la fin de la Période Romane.—Tome II : Formation, Expansion et Évolution de l'Art Gothique*; Paris, Armand Colin, 1907. (En el primer volum : 7 planxes y 264 gravats; en el segón : 7 planxes y 252 gravats).

El llibre «Histoire de l'Art», publicat sots la direcció de l'André Michel, fa l'honor a Catalunya de destinarli 'l lloch que li pertany.

Devegades són les cites massa precipitades. En l'article *L'Architecture romane* se cita un altar (probablement el de Poblet), sostingut sobre columnes, atribuintlo a *Val de Dios en Catalogne* (pàg. 453).

Deixant les afirmacions de caràcter patriòtich general, hi cal notar que Sant Miquel de Montserrat, que 's cita al costat de Ripoll y de Sant Pere de Terrassa (pàg. 562), es una obra moderna, actual, y la barreja rara que s'hi fa de Sant Pere d'Osca y Sant Miquel de Terrassa (pàg. 563).

S'anomenen uns baptisteris desconeguts, Sant Joan de Girona y Sant Pere de Besalú (pàg. 570); una iglesia tampoch sabuda, Santa Llucia de Girona (pàg. 571), y un *palais du change* a Lleyda (pàg. 579).

La barreja d'èpoques y regions y els descuyts, de que poden donar idea els més amunt recullits, indiquen un estudi lleuger de la qüestió, en un viatge massa ràpit.

L'arquitectura gòtica hi es lleugerament estudiada, fent notar l'ayre característich de les nostres cases, qual estil, que anomena aragonès, seguint a Viollet-le-Duc, s'exten per la Sardenya, les dos Sicilies, Xipre y Rodas.

Al tractarne d'aquest art gòtich, també hi ha confusions : del Palau de l'Audiencia en fa dos : *La Casa de la Diputacion* y 'l *Palais de Justice*. Prescindeix de les nostres característiques Llotges de Mar.

Parlant de coses més conegudes per ells, M. Berteaux y M. Michel, autors dels capítols referents a l'escultura y pintura a Espanya, dediquen planes senceres a la nostra terra y carinyoses paraules a l'originalitat de son art antich. En cambi se'n prescindeix en els capítols que tracten de la miniatura y de l'estudi de les arts industrials.=J. P. y C.

Basile Modestow : *Introduction à l'histoire de Rome*, trad. del ruso por Michel Delines; Paris, Alcan, 1907 (un volumen ilustrado con 39 planchas y 30 grabados).

El libro del Profesor Modestow ha venido á llenar una verdadera laguna en la historia de la antigua Roma y de la prehistoria italiana. Hecha la historia del pueblo romano atendiendo sobre todo á los textos de sus antiguos historiadores clásicos, se habían descuidado los primeros comienzos de la historia y paleoetnografía de la península italiana, hasta el punto de que en los grandes tratados de historia del pueblo-rey, como los de Niehbur y Mommsen, poco ó nada se decía de tan importantes orígenes y casi se creía por todos que en Italia no había existido la edad de piedra.

Los modernos estudios de Pigorini, Chierisi, Brizzio, Issel y Orsi, por no citar más que los principales, han arrojado gran luz sobre tan obscuras y remotas épocas, pero estos trabajos, esparcidos en publicaciones de sociedades sabias, por desgracia poco difundidas entre nosotros, eran poco conocidos.

Comienza el libro por el estudio de la época paleolítica, citando numerosos hallazgos de esta época en los aluviones del Tíber é inmediaciones de Roma, en Foggia, en la Capitanata, en los Abruzzos y en otras muchas regiones de la península, en su mayoría de los períodos chelense y musteriense y más posteriores en la Liguria, sobre todo en las cuevas de Balzi Rossi en la frontera con Francia.

Estudia después las numerosas estaciones neolíticas, tanto de enterramientos como en los *fondi di capanne* ó antiguos hogares, en los que se hallan los objetos comunes á esta época, como hachas, puntas de sílex, cerámica, etc., siendo de notar los hallazgos en Pollera y en Reggio de sellos de arcilla para pintarse, como las *pintaderas* guanches encontradas también en estaciones españolas.

Entre el período neolítico y las edades del metal, coloca, como hoy se hace por la mayoría de los autores, el período eneolítico, con sus hermosos sílex de acabado trabajo, sus armas de cobre y bronce y su variada cerámica. A este período refiere el autor los dolmen de Sicilia y la influencia de la civilización de Chipre y Oriente. Examina también la raza dominante en esta época, y, con Sergi, admite una raza mediterránea, de la cual egipcios, ligures é iberos no serían sino diversas ramas, de un gran tronco euro-africano. Reconoce asimismo la existencia de los ligures en Italia desde la más remota antiguedad, mezclándose á ellos en las islas los iberos, lo cual en su sentir concuerda con la multitud de nombres geográficos iguales en Italia y España.

Pasa luego al estudio de la edad del bronce, en la que se verifica en la Italia la irrupción de nuevas razas. En esta época estudia los palafitos, distintos los de la región oriental de los de la occidental de la península, y los terramares, especialmente los del valle del Pó.

El estudio de la cerámica de esta época, resulta interesantísimo por el gran número de tipos semejantes á los de nuestro país : vasos de Ciempozuelos y del Arebuchal (Bonsor), con líneas rellenas de blanco.

Las razas de esta época introducen la cremación y representan, en la edad del bronce y principios del hierro, los elementos célticos llegados del Norte, de raza aria, en contra de la atribución de Brizio y de Sergi á los ligures.

Estudia después la dispersión de los elementos arios en Italia, y consigna que á estos elementos, establecidos en el valle del Tíber, pertenecían los latinos instalados en un principio en la orilla izquierda, al paso que otra rama de igual origen, los faliscos, ocupaba parte de la derecha. El estudio de los demás pueblos, umbrios, sabinos, etc. ocupa parte de este capítulo, como asimismo el de la cerámica de esta época, especialmente las urnas en forma de cabaña del Lacio.

Expone después la civilización vilanovana y su interesante cerámica correspondiente a la primera edad del hierro, con el estudio de sus importantes necrópolis, de Fontanella, Bismantova, Vilanova, Benacci, etc., estableciendo la idea de que la civilización de Vilanova es la de los umbrios.

La segunda parte la dedica al estudio de los etruscos, sus orígenes y su civilización, declarándose partidario, contra Martha, de su origen oriental del Asia Menor.

La exposición de su cerámica, escultura, muros ciclópeos de sus villas, sepulturas y civilización, forman uno de los capítulos más interesantes de esta importante obra. = M. Cazurro.

Francesch Carreras y Candi : *Dietari de la Guerra a Cervera des del 1462 al 1465*; Barcelona, 1907.

Es una relació minuciosa dels fets esdevinguts en la vila forta de Cervera durant el primer període de la guerra de deseiximent del rey Joan II, presentada ab rigurós ordre cronològich, y formant com un aplech de notes o extractes de documents d'aquella localitat y dels arxius de la Corona d'Aragó y del Municipal de Barcelona; són, donchs, en realitat, materials pera nodrir l'historia d'aquella interessant lluyta, tractada per diferents historiadors ab investigació incompleta. = J. M. y S.

Rudolf Beer : *Die Handschriften des Klosters Santa Maria de Ripoll*; Wien, 1907.

Les investigacions començades en la seva joventut (ab motiu del viatge que va donar lloch al llibre *Handschriftenschätze Spaniens*), sobre 'ls manuscrits de Ripoll y Sant Cugat, que 's guarden a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, han pogut ésser completades ab la nova missió, que, per encàrrech de l'Academia de Viena, va fer en la tardor de l'any 1905 el nostre amich R. Beer, de la Biblioteca Imperial. En Beer ha publicat ja, en les actes de les sessions d'aquella Academia, una primera part del resum històrich dedicat a Ripoll, que arriba fins a la mort del bisbe y abat Oliva. Esperem el final de les investigacions de Ripoll y per consegüent també tot lo de Sant Cugat.

Aquesta primera entrega o comunicació, se podría dividir en tres parts : una que es un anàlisi de les fonts y dels treballs fets fins al present sobre'ls manuscrits de Ripoll (1); una altre sobre l'historia del monastir y de la Biblioteca des de la seva fundació fins a la època olivana, y la tercera dedicada a l'historia de la llibrería y de l'activitat literaria de Ripoll al temps d'Oliva y dels seus companys. Són interessants naturalment les reflexions que sugereixen a l'autor els llibres més antichs de Ripoll, per exemple, el salteri purpuri perdut de *Pipinus imperator et rex francorum*, la versió de les *Etimologíes*, l'aritmètica de Boeci, que porta notes de cursiva visigòtica, y tants altres llibres que encara 's conserven de l'època d'Athó, Gebert, Arnolf, que podríem dirne la primera generació literaria de Ripoll.

De la segona època d'estudis ripollesos, o sigui la que promouen les iniciatives prodigioses d'Oliva, el treball den Beer es no solament una historia y un estudi concentrant lo ja recullit, sinó que hi aporta una inesperada contribució documental. En Beer aprofita, ademés dels llibres que 's conserven a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, dos manuscrits existents a París, dels que n'hi donà noticia cordial M. August Vidier. D'aquestos manuscrits l'un es copia de l'altre, y la copia es de vegades més útil que l'original, pel millor estat de conservació. Aquest, traslladat a París al sigle XVII, fou copiat per Duchesne, guardantse aquesta copia a la Biblioteca Colbertina (n. 5222). En ell se troben, entre mig de cartes diverses y petits tractats, molts escrits menors de l'època d'Oliva, lo que fa suposar an en Beer que aquest era, junt ab el n. 19 descrit per Villanueva, el llibre de lectura dels escolars de Ripoll. Aquí trobem transcrites les cartes d'Oliva, que publicà en Marca, completades ab uns versos inèdits al peu, formant acròstich les primeres lletres, y interessants per que completen la fisonomía poètica d'Oliva, de la que fins ara no'n

(1) En Beer ha utilisat, a més de les fonts generals, els catàlechs inèdits de D. Pròsper Bofarull y 'l del canonge Benet Rivas, de l'Academia de l'Historia.

teníem en vers més que 'l *Carmen* en elogi de Ripoll. Aquests versos són també interessants, perque s'hi veu la supervivencia del gust en els acròstichs, tan escampat en l'època anterior. Es completa també la carta de pèsam a la mort de Tallaferro, y altres cartes entre Oliva y Joan de Fleury que, segons una nota perduda en el Mabillon, podría ser fill de Barcelona y educat a Santa Cecilia de Montserrat. Aquestos nous documents inèdits encara s'aumenten quan ell fa lo que'n diu *regesta olivana*, o sigui l'aliniació de les dates que tenim segures de la vida d'Oliva. Allí intercala una nova carta seva al rey Sanxo de Navarra, diferent de la que publica en Villanueva. Tan interessants o més són les figures que en Beer resucita dels altres escriptors ripollesos. En Villanueva no se havía atrevit a parlar més que d'Oliva monjo, y alguna cosa sabíem també de García, el ripollés de Cuxà. En Beer fa fixar l'atenció sobre Arnau, Gualter y Pere, que es el qui promou a Oliva monjo a escriure 'l tractat de la música, del que no se'n havía dit res des de que en Menéndez Pelayo va reconvenir per que no s'estudiava. El llibre de la música resulta ésser una *edició* de diferents tractats musicals ab un resum o pròlech-dedicatoria. També posa en relació 'l manuscrit del *Forum judicum* de Vich regalat a la Biblioteca de l'Escorial l'any 1585 y qu'encara 's guarda, ab el que hi havía a Ripoll y que ha desaparescut, però que per en Villanueva sabem era escrit l'any 1011. Axís resulten tots dos fets a Barcelona, pel mateix *Homobonus*, ab un any de diferencia.

Ab tot això ja 's pot veure, donchs, la gran importancia de les noticies que dóna aquest primer quadern publicat per en Beer. Esperem l'acabament del llibre, pera poder continuar remerciantlo del gran servey que ha fet a les nostres lletres. = J. P.

Enrico Brunelli : *Appunti sulla Storia della pittura in Sardegna*; «L'Arte», 1907, fasc. V.

Es un curt estudi històrich de la pintura en l'illa que fou dominada per nosaltres per temps de més de quatre centuries. Entre 'ls pochs noms corresponents al sigle xve hi ha precisament dos artistes catalans, Berenguer Pecalull y Joan de Barcelona; no coneixem al present cap obra del primer; però del segón n'existeix una al Museu de Càller. Es un retaule que té per motiu central la *Visitació*, y sembla que revela la característica de l'art català de mitjans del esmentat sigle; emperò té motius inspirats en l'art franch-flamench de les derreríes del sigle xive, ajuntantshi influencies de l'escola sienesa. La *ancona* den Joan de Barcelona, colocada en son principi a l'iglesia de Sant Francesch, atrayent per el seu daurat, degué servir com un dels models més imitats de l'art en aquella illa en la xv^a centuria. Comptava dinou compartiments y en molts s'hi descobreix un pur català, dient Brunelli que li recorden la manera de fer den Joan Cabrera, d'aquell que juntament ab en Benet Martorell (?) els ha proclamat el Sr. Sanpere y Miquel en *Los cuatrocentistas catalanes*, els capdills de l'escola catalana de llur temps.

Afegeix que, confrontant encara dit retaule ab les pintures del pintor callerès Pietro Cavaro, vivent a les derreríes del xve y primería del xvie sigles, autor indubitable del retaule de Villamar, se dèu pensar si un català hauría sigut el seu mestre. D'això y de veure en la taula de la predicació de Sant Bernardí tanta ingenuitat y realisme, en dedueix Brunelli haver estat la ciutat de Càller en els sigles xve y xvie un camp d'acció dels mestres catalans, els que difundiren o escamparen les llurs maneres y obres en l'interior de l'illa. Al tractar d'un altre pintor sard, Pietro Muru, de Sàsser, presenta Brunelli la opinió de que tingué potser per mestre aquest artista a l'autor del gran retaule d'Empuries, del que romanen fragments a la catedral de Castelsardo.

Aquest ensaig de Brunelli dèu animarlo a fer un treball més complert, que serà pera Catalunya de gran interès, per formar un nou capítol de la seva expansió artística en el sigle xve.—J. M. y S.

Adalbert Bezzemberger : *Vorgeschichtliche Bauwercke der Balearen.* (*Els monuments prehistórichs de les Balears*; «Zeitschrift für Ethnologie», 1907. h. 4, 5.

Els monuments primitius de les Balears han sigut estudiats per persones de diferents criteris y de molt diversa preparació per aytals treballs. El general La Màrmora feu un estudi sobre el *Talayot de Son Noguera des Frares*, comparantlo ab el nuraghe sart. En Francesch Martorell, tracta també de les necròpolis olerdulanes de Pollensa y Alcudia y les coves de Campos y sobretot de la comparació entre 'ls talayots y els nurhages, segons se veu en *Apuntes arqueológicos de D. Francisco Martorell y Peña ordenados por Salvador Sanpere y Miquel* (Barcelona, 1879). En 1892, sortí a la llum el gran treball de'n Cartailhac, *Les monuments primitifs des Baléares*; y ara acaba de publicar, sobre 'l mateix tema, una més modesta monografía, Adalbert Bezzemberger, director del Museu de Königsberg, essent curiós observar com se basa també en la comparació dels monuments de les nostres illes ab els nurhages de Sardenya. El senyor Taramelli, qui ha estudiat ab gran competencia 'ls nurhages, ha dit, a propòsit del treball den Bezzemberger, que tant per Sardenya com per les Balears pot afirmarse un període de cultura eneolítica del que 'n prové una successiva edat del bronzo y que aixís com a *les tombes dels gegants* sardesques hi corresponen les *naus* baleàriques, del mateix modo a la *domus de gianas* hi fan correspondencia algunes grutes, si bé més petites y de més senzilla disposició, del arxipèlach ibèrich. La opinió y les observacions que presenta Bezzemberger en el nou treball són molt interessants, per que donaran per resultat l'admetre la procedencia del sud dels elements fonamentals de l'arquitectura megalítica, tant de la Sardenya com de les Balears. Acceptant aquest arqueòlech la opinió sustentada recentment per Nissardi, se 'n serveix pera millor definir l'objecte de les construccions baleàriques de *talayots,* en les que la petitesa de la porta indica un destí defensiu; emperò, veu les dimensions de les construccions baleàriques molt més petites y sense alguns dels caràcters que tenen els nurhages y per lo tant no creu en una derivació dels talayots dels dits edificis sarts; sinó que en aquets darrers hi troba un estat més evolucionat, encara que uns y altres pressuposin un prototipu més antich, que podría ésser la construcció dita *sese* de l'isla Cantellaria, la que Bezzemberger té per neolítica o al menys propera a la edat neolítica

En el seu treball hi acompanya una fotografía d'una cabanya que descobrí prop de la Cala de Coves. Y en aquesta construcció, que té varies seccions de tronc de conus que's van restringint sobreposantse, hi troba Taramelli la major analogía ab els *truddhi* de la Puglia, dient, en un recent judici crítich, que aytal analogía entre construccions rurals de llochs tan apartats com les Balears y la Puglia, exigeix un seriós estudi, majorment ara que les derrers investigacions d'Issel en les montanyes de la Liguria, fan conèixer altres cabanyes de pedra perfectament iguals; de manera que, a mig camí entre aquells dos extrems, apareix ja un altre punt del mateix tipu, cosa tan més notable quan, sigui la que 's vulgui l'època a la que 's remunten les *cabanyes* baleàriques, els *cabanyons* ligurians y els *truddhi* pullians, sempre resultarà admissible que responen a un prototipu de casa antiquíssim mediterrani, del qual procedeixen els talayots y 'ls nurhages.

Ab aquestes lleugeres apuntacions pot compendres el verdader interès que té per la historia dels origens de la civilisació en les illes del mar llatí aquesta curta però molt substanciosa monografía de Bezzemberger.=J. M. y S.

Adolfo Avena : *Il restauro dell'arco d'Alfonso d'Aragona in Napoli*; Roma, Danesi, 1908 (con 135 incisioni nel testo e 3 tavole). **Fr. Burger** : *Francesco Laurana*; Strassburg, 1907. **W. Rolfs** : *Franz Laurana*; Berlin, 1907 (con 82 tavole); *Der Baumeister des Triumphbogens in Neapel* (Jahrbuch der K. preussischen Kunstsammlungen, 1904); *Der stil Peter Martins von Mailand* (nel Monatshefte für Kunstwissenschaft, 1908).

L'arco trionfale d'Alfonso d'Aragona in Castel Nuovo a Napoli (Fig. 1) è uno dei monumenti più cospicui del rinascimento italiano, ed una delle più importanti opere che siano state compiute dagli Aragonesi (1).

Su questo mirabile monumento (che ridotto in miserabili condizioni fu egregiamente restaurato di recente dall'Ufficio Regionale dei Monumenti di Napoli) possedevamo un importantissimo studio del dotto tedesco C. von Fabriczy, il quale fu il primo che valendosi delle ricerche d'archivio fatte da studiosi napoletani e da lui stesso, e analizzando con acume le varie parti del monumento, riuscì a darcene un'illustrazione storico-artistica quasi completa (2). Dopo lo studio del Fabriczy, essendosi portato a compimento il restauro dell'arco per opera dell'architetto Avena, lo studio diretto del monu-

(1) Alfonso d'Aragona, qualche mese dopo espugnata la città entrò trionfalmente in Napoli il 26 febbraio 1443, passando sotto archi decorati, accompagnato da tibicini, da cavalieri, da soldati con labari, vasi, corone : si era voluto fare un trionfo che ricordasse quelli antichi, e ce lo dice un contemporaneo : «*Anno domini 1443 a di 16* (sic) *de febraro lo serenissimo Re Alfonso con lo carro triumphale cavalcò per la cità di Napoli con li Signori del Regno appresso, ad uso de Roma, con grandissima pompa et triumpho*». (Notar Giacomo : *Cronaca di Napoli*). Qualche anno dopo l'avvenimento, si volle eternare la memoria con un arco trionfale, che si collocò come ingresso del Castel Nuovo che ridotto in rovina per gli assedii e gli assalti sofferti veniva ricostruito e restaurato in quel tempo.

Il monumento fu innalzato a spese del regio tesoro tra le due torri della facciata anteriore del Castello. Esso si compone di due archi sovrapposti sormontati da un timpano curvilineo di coronamento. Sul fregio dell'arco inferiore è collocato un grande bassorilievo in cui si svolge la figurazione del corteo triomfale; su quello del superiore son poste in quattro nicchie quattro statue di Virtù, e le basi delle colonne binate, le cornici, i fregi sòno tutti riccamente decorati con puttini, grifi affrontati, palmette. L'arco inferiore porta l'iscrizione : ALFONSVS REX HISPANVS SICVLVS ITALICVS PIVS CLEMENS INVICTVS. Quello superiore ha la scritta : ALFONSVS REGVM PRINCEPS HANC CONDIDIT ARCEM.

L'arco inferiore porta nei pennacchi due grandi grifi alati che sostengono lo stemma aragonese. Nell'interno dell'unico fornice, che ha la vôlta decorata a cassettoni, ci sono ai due lati due rilievi con rappresentazioni di cui appresso vedremo il significato. Anche l'intradosso della seconda arcata, che porta nei pennacchi due Vittorie alate, è decorato a cassettoni con rosette e testine. Nel vestibolo dell'arco inferiore ci sono poi nel fondo, su una specie di arco posteriore, che rimane in ombra, al disopra dell'arcata, altre decorazioni : due putti alati reggistemma, e al disopra un fregio con figure, mancante della parte centrale. L'iscrizione della cornice. «*Successi Regno Patrio, Cunctisque Probatus Et Trabeam Et Regni sacrum Diadema Recepi*», ci indica che quest'arco posteriore appartiene al tempo di Ferdinando I. Il secondo arco ha una porta di bronzo a due battenti, diviso ognuno in tre scompartimenti, con le storie delle imprese di Ferdinando d'Aragona contro Giovanni d'Angiò : il battente di sinistra ha il ritratto dell'autore con la scrita : «*Guillelmus Monacus me fecit miles*».

(2) C. von Fabriczy : *Der Triumphbogen Alfonsos I am Castel Nuovo zu Neapel*. Jahrbuch der K. preussischen Kunstsammlungen, 1889. Riassunto, con molti errori, del Bertaux.

mento e delle sua struttura ha permesso di chiarire molti punti importanti, e altri studiosi come il Burger, il Rolfs, il Venturi (1), riprendendo l'analisi stilistica son giunti a nuovi risultati : crediamo perciò di far cosa utile riassumendo e coordinando tutte queste ricerche, per mostrare quali siano le conclusioni ultime a cui si può attenersi con maggior sicurezza.

La monografia più interessante e più completa è quella dell'Avena, le splendide illustrazioni del volume facilitando molto lo studio dell'arco e permettendo di seguire fin nelle più minute particolarità il lavoro di ristauro. Nello studio del Rolfs sul Laurana la più grande parte del libro viene dedicata all'arco aragonese (pag. 46-241), essendo curioso il confronto col lavoro anteriore dello stesso autore publicato nell'Annuario delle Collezioni artistiche prussiane (Jahrbuch der K. preussischen Kunstsammlungen, 1904, pag. 81-101).

Ma cominciamo dai risultati del Fabriczy. Un'iscrizione ora perduta, ma riportata da molti scrittori, ci indica come architetto e autore principale delle sculture maestro Pietro di Martino da Milano; un documento del 31 gennaio 1456 ci parla di questo artista come già occupato nei lavori, cosichè anche per altri dati, è da ritenersi che la costruzione sia stata iniziata nel 1455 (2). I documenti tratti dalle carte aragonesi dell'Archivio di Napoli, ci apprendono che negli anni successivi furono portati a Napoli molti carichi di marmi da Carrara e da Majorca, e che insieme con Pietro di Martino lavoravano all'arco parecchi altri artisti : Domenico di Montemignano toscano, Domenico lombardo, Andrea dell'Aquila discepolo di Donatello, Antonio di Chellino da Pisa altro scolaro di Donatello, Isaia da Pisa e Paolo Romano, scultori di cui esistono molti lavori a Roma, Francesco Adzara che è da identificarsi nel dalmata Francesco Laurana di Zara. Alla morte di Alfonso d'Aragona tutti questi artisti si allontanano da Napoli abbandonando i lavori dell'arco; nel 1465 ritornò Pietro di Martino e riprese da solo l'opera interrotta, che probabilmente fu condotta a termine nel 1470.

Il còmpito che si presenta alla critica è dunque quello di stabilire a quali di quei varii artisti, di cui i documenti non indicano l'opera precisa, spettino le varie parti della decorazione dell'arco trionfale : còmpito non troppo facile, e che è stato finora causa di vive discussioni.

Quanto ai due rilievi che si trovano a due metri circa d'altezza ai due lati interni dell'arco, rappresentanti due condottieri (3) tra i loro guerrieri, con la differenza che in quello di destra il duce ha il capo chiuso nell'elmo, e in quello di sinistra lo ha scoperto, non v'ha dubbio che ci troviamo in presenza dell'opera di due diversi artisti. Il rilievo di sinistra è artisticamente molto inferiore all'altro : le figure sono tozze, con le teste grosse e lunghe; i volti hanno un sorriso ebete, senza significato. Il Fabriczy vi riconosce evidenti caratteri donatelliani che glielo fanno attribuire ad uno dei due discepoli di Donatello che lavoravano all'arco : Antonio di Chellino o Andrea dell'Aquila, ma piuttosto al secondo, la cui fama fu superiore a quella dell'altro; nel rilievo di destra il dotto tedesco vede la mano di Isaia da Pisa e di Paolo Romano (4). Le due strisce di zoccolo a si-

(1) A. Venturi : *La scultura del Quattrocento*. Milano, 1908.

(2) E. Bertaux, in *Archivio storico per le Provincie Napoletane*, XXV (1900), pag. 32. Questo studio del Bertaux vuol essere un riassunto e un completamento del Fabriczy, ma non ha alcun fondamento e manca affatto di critica stilistica.

(3) Secondo il Fabriczy si tratterebbe di due figure dello stesso re Alfonso, opinione seguita dal Bertaux.

(4) Il Bertaux ha interpretato le conclusioni del Fabriczy proprio alla rovescia, facendogli attribuire il rilievo sinistro ad Isaia e il destro ad Andrea dell'Aquila! *Loc. cit.*. pag. 40.

nistra, che hanno caratteri lombardi, sarebbero di Domenico Lombardo (Gaggini), quelle di destra che sono fiorentine possono appartenere ad Antonio di Chellino. I due grifi che sostengono lo stemma, sarebbero di Pietro di Martino il cui stile è sempre fedele all'antico [1]; e allo stesso artista, come autore principale dell'arco, appartiene, sempre secondo il Fabriczy, il grande rilievo trionfale (Fig. 2). Gli angeli e il fregio di putti al disopra son dati ad Antonio di Chellino; le due Vittorie nei pennacchi del secondo arco sono di Pietro di Martino, tutto questo secondo arco è poi certamente lombardo e quindi deve appartenere o a Pietro, o a Domenico Gaggini, o al Laurana; e al Bertaux, chi sa perchè, pare *certo* che si tratti di Pietro. A questo artista anche il Fabriczy assegna il grazioso fregio di grifi che corona il secondo arco. Sulle quattro virtù che stanno al disopra in quattro nicchie, il Fabriczy non dà un giudizio sicuro, al Bertaux invece pare *certo* che siano di Pietro di Martino [2]. Il coronamento sarebbe pure, secondo il Bertaux, di Pietro, mentre il Fabriczy insieme coi tre santi, Antonio, Michele e Sebastiano (?), lo dava con la tradizione a Giovanni Merliano da Nola. I due fregi di putti sotto i rilievi interni sarebbero di Paolo Romano; il Bertaux trova che solo quelli di sinistra gli si possono assegnare, mentre quello di destra dev'essere di Antonio di Chellino : i coronamenti dei due rilievi sono pure, secondo il Fabriczy, di Paolo Romano.

Fig. 1.-Napoli: Castel Nuovo: Arco di Alfonso d'Aragona.

Quanto poco sicure siano tutte codeste attribuzioni e quanto sia difficile di voler fare dei nomi precisi, lo prova il fatto che più recenti scrittori sono venuti spesso a conclusioni del tutto opposte. E ci pare che gran ragione abbia il Rolfs [3] quando os-

(1) Qui il Bertaux trova delle analogie con un disegno della Raccolta Vallardi al Louvre, del Pisanello, e ci trova tanta somiglianza da concluderne che «*Pietro da Milano non ha fatto che scolpire in marmo una fantasia*.....» del Pisanello. Ma oltre che quel disegno forse non è del Pisanello, non ha proprio alcuna somiglianza con i grifi dell'arco!

(2) Se invece c'è una parte dell'arco in cui la varietà di mani salta proprio agli occhi, è nelle Virtù.

(3) *Franz Laurana*, pag. 178.

Fig. 2.-Napoli : Arco d'Aragona : Lo stemma aragonese.

serva che la critica si dovrebbe accontentare di distinguere in molti casi le scuole e le botteghe, senza volersi spingere a riconoscere proprio le varie mani.

Il Venturi, che ha voluto dare delle attribuzioni particolari (1) essendosi naturalmente occupato di tutte le diverse scuole artistiche, si è trovato più facilmente in grado di stabilirne i rapporti tra esse e le diverse maniere che si riscontrano nell'arco napoletano (2). La

(1) Nella sua *Storia della scultura italiana del Quattrocento.*

(2) Al Laurana attribuisce, con qualche dubbio, il rilievo interno a sinistra; e a Domenico lombardo (Gaggini) quello di destra; ad Isaia da Pisa il fregio dei putti con ghirlande sotto il rilievo di sinistra, e ad Andrea dell'Aquila quello a destra; a quest'ultimo artista assegna pure i grandi grifi reggi-stemma. Le due linee di ornati del basamento destro sarebber di Antonio di Chellino, e dello stesso artista il fregio di putti pure sul lato destro sulle colonne. Nel gran fregio trionfale giustamente il Venturi riconosce una diversità di stile tra le varie parti : cominciando da destra egli assegna ad Isaia da Pisa il gruppo dei tibicini a cavallo; a Francesco Laurana il gruppo seguente dei trombettieri coronati e della Vittoria guidatrice; a Pietro di Martino da Milano il gruppo centrale della quadriga col re Alfonso, tra i grandi della corte. Il resto del corteo sarebbe opera di un altro lombardo molto inferiore a Pietro di Martino.

Passando al secondo arco, la decorazione sarebbe pure di Pietro di Martino, ma non sue le Virtù ; a Francesco Laurana appartengono la Giustizia, la Prudenza e la Virtù guerriera che sta più in basso a sinistra tra le due colonne; ad Andrea dell'Aquila la Temperanza nella seconda nicchia; a Paolo Romano la Fortezza nella terza, la Vittoria nel pennacchio di sinistra, e forse i due fiumi nel coronamento. Nel S. Michele sul culmine dell'arco, il Venturi vede la mano di Domenico lombardo (Gaggini), ma dubitativamente. Pur non potendo in tutto convenire nelle conclusioni dell'insigne critico, riconosciamo però che le sue distinzioni presentano molto maggior fondamento di quelle degli scrittori precedenti, perchè riposano sull'analisi stilistica, non su probabilità o speciose interpretazioni di documenti.

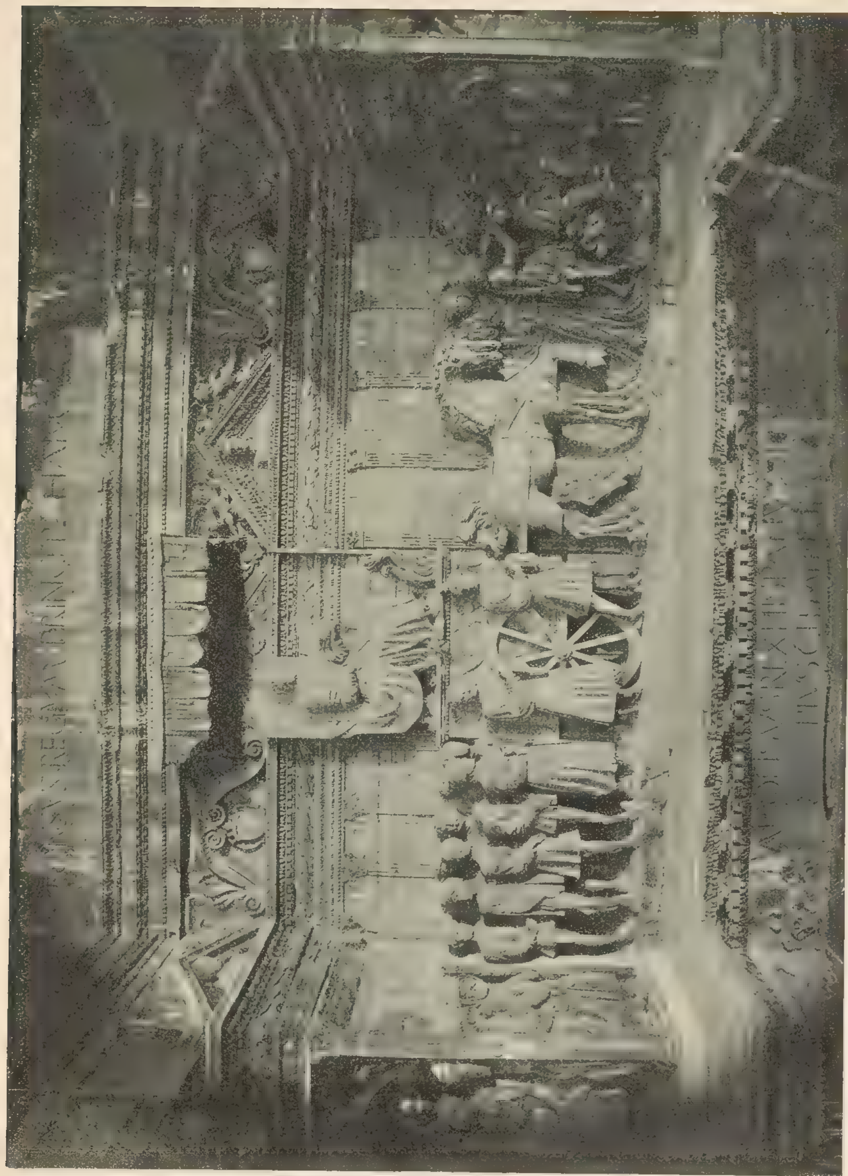

Fig. 3. – Napoli: Arco d'Aragona: Fregio del trionfo d'Alfonso.

stessa via aveva seguito il diligentissimo Rolfs, riprendendo da capo tutta la questione e rifacendosi dell'analisi dei documenti de cui trae molte nuove conclusioni.

Intanto egli si oppone con molto fondamento all'idea che nei due rilievi interni dell'arco sia rappresentato due volte il re Alfonso; nel guerriero di sinistra egli vede, col Vasari, il Duca di Calabria, il futuro Alfonso II; in quello di destra il re Alfonso, ma con qualche dubbio. Il Rolfs osserva poi a ragione che pur ammettendo la collaborazione di parecchi artisti nelle varie parti dell'arco, è certo che nel suo insieme esso fu concepito da un'unica mente, che quanto alle linee generali si ispirò all'antico arco di Pola, e questa con molte altre buone ragioni lo inducono ad assegnare il disegno dell'arco al dalmata Francesco Laurana. L'iscrizione perduta di S. Maria la Nuova che accenna a Pietro di Martino quasi come a direttore principale del lavoro [1] non contrasta a tale ipotesi, perché sappiamo che dal 1465 in poi veramente Pietro fu il solo artista che attese al compimento dell'arco. E d'altra parte a quell'iscrizione si oppone un'altra notizia di grande valore che trovasi nella lettera del Summonte a Marcantonio Michiel (20 Marzo, 1524) : *In la entrata del Castel novo nostro è un arco trionfale fatto a tempo del Re Alfonso Primo di gloriosa memoria, sono circa 80 anni, per mano di Maestro Francesco Schiavone, opera per quei tempi non mala».*

La nostra conclusione, dice il Rolfs [2], è che l'arco fu condotto su un disegno d'insieme fatto del Laurana, e che Pietro di Martino ne fu il principale costruttore solo dal 1465 in poi. Tutti gli artisti che lavorarono all'arco si possono dividere in varii gruppi : *gruppo romano* (Isaia da Pisa e Paolo Romano); *gruppo lombardo* (Pietro da Milano); *gruppo donatelliano* (Antonio di Chellino, Andrea dell'Aquila); *gruppo toscano-lombardo* (Domenico Gaggini, Francesco Laurana); *gruppo toscano* (Domenico da Montemignano). Il Rolfs comincia poi, con un criterio metodico giustissimo, a studiare le opere che con certezza si possono attribuire nelle varie parti d'Italia a questi artisti, e ne cerca le analogie sull'arco aragonese : troppo lungo sarebbe qui il riassunto del lungo e diligente studio, per cui ci limitiamo a riferire le conclusioni dell'autore tedesco.

A Domenico di Montemignano, se è suo come il Rolfs crede (e come è molto verosimile) il busto di Alfonso I nel Museo di Vienna, deve appartenere nel rilievo trionfale il gruppo dei dignitarii che seguono il carro (Figs. 3 y 4); ad Isaia da Pisa quello degli ultimi seguaci del corteo, a sinistra; a Paolo Romano la Vittoria guidatrice del carro, e tra le quattro Virtù del secondo arco la Fortezza; ad Antonio di Chellino nulla di determinato poichè gli par difficile di distinguerlo da Andrea dell'Aquila; alla bottega del Laurana il pezzo centrale del rilievo col re sul carro, esaguito probabilmente da Andrea dell'Aquila che a Napoli apparteneva alla bottega del dalmata. Alla bottega del Laurana e di Gaggini attribuisce il Rolfs la prima parte del corteo, coi tibicini. Non faccia meraviglia, scrive il critico tedesco che pur avendo assegnato al Laurana il disegno di tutta l'opera, non possiamo poi riconoscere la mano propria di lui in nessuna parte dell'arco : Laurana doveva avere le funzioni di un capobottega e sul suo disegno lasciava fare agli altri; lo stesso fece poi ad Avignone, a Marsiglia, a Palermo. I due rilievi interni dell'arco il Rolfs li assegna a due artisti, di cui veramente nessuna notizia documentata ci assicura che abbiano lavorato all'arco : quello di sinistra, lo dà a Dino o Mino del Reame su un dise-

(1) L'iscrizione era sul monumento sepolcrale eretto quando l'artista era ancora in vita : *Petrus de Martino Mediolanensis, ob triumphalem Arcis novae Arcum solerter structum; et multa statuariae Artis suo munere huic Aedi piae oblata, a Divo Alphonso Rege in equestrem ad Sacri ordine, et ab Ecclesia hoc Sepulchro pro se, ac posteris suis donari meruit 1470».*

(2) *Franz Laurana*, p. 172. Gli stessi risultati il Rolfs aveva già esposti nel suo studio *Der Baumeister des Triumphbogens in Neapel* (Jahrbuch der k. preussischen Kunstsammlungen, 1904, p. 81-101).

Fig. 4.–Napoli: Arco d'Aragona: Re Alfonso sul carro trionfale.

gno del Laurana; quello di destra a Matteo Pollaiolo. Tra le virtù del secondo arco la Fortezza è di Paolo Romano (e in ció si accorda col Venturi)[1]; la Temperanza sarebbe

(1) Il Rolfs riconosce, a ragione secondo noi, che l'autore della Fortezza, è lo stesso di quello della Vittoria che guida il carro nel rilievo trionfale, e designa Paolo Romano. Il Venturi dà invece la Vittoria al Laurana, ma a noi non pare possibile distinguerla dalla Fortezza.

di Matteo Pollaiolo; la Giustizia e la Prudenza a una *bottega napoletana,* di cui insieme con Mino del Reame farebbero parte Andrea Gallardo, Angerillo Artuzzo e Giovanni Revuolo, che secondo i documenti lavorarono all'arco.

Dobbiamo aggiungere che di recente il Rolfs ha mutato in qualche parte le sue conclusioni : nel suo libro sul Laurana egli aveva già notato la somiglianza tra la decorazione del secondo arco del tempo di Ferrante e la parte a sinistra del rilievo trionfale, tanto che le aveva assegnate alla stessa boltega. Ora invece crede che le une e le altre siano della stessa mano e spiega le differenze col fatto che le figure dell'arco interno sono di un decennio posteriori [1].

Senza voler essere troppo affermativi, si può dire che dei nuovi risultati della critica artistica intorno all'arco aragonese si possono ritenere sicuramente fondati i seguenti :
Che la parte del Laurana se non fu la principale come vorrebbe il Rolfs, fu certamente assai importante, poichè la sua maniera oltre che nel rilievo trionfale si riscontra anche in uno dei due interni del primo arco;
Chel nel rilievo trionfale si riconoscono agevolmente diverse maniere artistiche [2];
Che nelle quattro Virtù della seconda arcata si riscontrano di sicuro tre mani diverse, e che la Fortezza è indubbiamente di Paolo Romano;
Che infine se non è possibile precisare le varie personalità si possono per lo meno indicare le diverse scuole.

Grandi progressi si sono dunque fatti sulle conclusioni del Fabriczy, ed altri se ne potranno fare quando gli studii più avanzati sulla scultura del 400 ci permetteranno di conoscere più sicuramente le altre opere degli artisti che lavorarono all'arco.=A. Muñoz.

Cayetano Barraquer Roviralta, canónigo de la Catedral de Barcelona : *Las Casas de Religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*; Barcelona, F. J. Altés, 1907. (Dos vols. ilustrats ab làmines fototípiques).

No solament es aquesta obra una recopilació de noves espargides en nombroses monografíes y fulles de difícil adquisició avuy, sinó també la reunió de moltes més noves aplegades en diferents arxius com a resultat de llarga investigació. Se diu en el pròlec qu'aquesta obra constarà de dues parts : la primera, descriptiva; la segona, que vindrà més endevant, narrativa, pera explicarnos les persecucions sofertes durant el sigle XIX a Catalunya per les ordres religioses.

Els dos volums publicats, que passen de 550 planes cascú, componen la descripció dels monestirs y convents d'homes, o sigui dels edificis, iglesies, biblioteques, arxius, bens

(1) Di più il Rolfs ha trovato in una cappella della chiesa di S. Pietro Martire a Napoli un monumento sepolcrale di Odofredo di Gaeta e di suo padre, che pel confronto colle monete di Pietro di Martino crede di poter assegnare a questo maestro, e che d'altra parte corrisponde alle parti dell'arco ora indicate. W. Rolfs, *Der Stil Peter Martins von Mailand*, Monatshefte für Kunstwissenschaft, 1908, pàg. 303-305. Oldofredo morì nel 1463, dunque il monumento è almeno di quella data, e cioè del tempo in cui tutti gli altri artisti dell'arco, erano lontani da Napoli, tranne Pietro di Martino, e quindi i raffronti istituiti dal Rolfs sono giusti, le parti dell'arco corrispondenti al monumento non possono essere che di Pietro.

(2) La divisione delle varie parti del rilievo trionfale secondo le varie botteghe artistiche, può essere agevolata dalla tavola del volume dell'Avena, in cui è segnata la divisione dei blocchi marmorei che lo compongono, dovendosi pensare che probabilmente uno stesso blocco non potè esser lavorato da diverse botteghe artistiche.

immobles, nombre de religiosos, serveys que feyen, estat de la disciplina y altres aspectes interessants pera 'l coneixement de la respectiva importancia de cada establiment monàstich en la data en que foren destruits.

Ja adverteix l'autor que 'l llibre dèu resultar un tant monòton y de lectura pesada, per les moltes repetides descripcions; però, ha volgut reunir y tenir conservades totes les noves de coses que van desapareixent y que dintre cert temps romandríen oblidades y perdudes pera sempre, a fi de que sigui obra de consulta pera treballs d'historia eclesiàstica de la nostra regió.

Les descripcions dels convents estan agrupades per ordres o regles, segons l'antiguitat de la fundació. Per això comença per els de Benedictins, seguint els de Cartoixos, del Cister, Premonstratenchs y les demés ordres, fins al nombre de cent noranta tres establiments monàstichs, essent els més nombrosos els de Franciscans, que 'n teníen 32; els Caputxins, 25; els Predicadors, 20, y 'ls Benedictins, 16.

Encara que les descripcions dels convents principals, com Ripoll, Montserrat, Sant Cugat y Poblet, van acompanyades de moltes vistes y plans, constitueixen, a nostre entendre, la part més interessant y útil del llibre les referents a cases petites y quasi desconegudes, les noticies de les quals són difícils de trobar, com són els arreconats monastirs de Sant Salvi de Cladells, prop de Santa Coloma de Farnès, de monjos franciscans; el cisterciense de Santa María d'Escarp en les vores del Segre, més enllà de Fraga; el seminari de Franciscans de Sant Miquel d'Escornalbou, en l'enlayrat Castell de la serra de Riudecanyes; el de Carmelites calçats de Nostra Senyora de Salgà, prop d'Artesa de Segre; la *Schola Christi* de Tremp o sia la casa de Dominichs de Sant Jaume de Pallars; Sant Hilarió del Desert de Cardó, de Carmelites descalços; Sant Ramon dels Monjos, en el Panadès, de Dominichs, y moltes altres que no tenim aquí lloch d'enumerar.

Aquesta obra serà consultada no sols per les persones piadoses que vulguin enterarse de la vida religiosa en els temps d'esplendor, sinó també pels erudits que cerquin noves dels monuments arqueològichs de caràcter eclesiàstich en la nostra terra. = J. M. y S.

Heinrich Finke : *Papsttum und Untergang des Templerordens*; Münster, 1907.–Druck und Verlag der Aschendorffschen Buchhandlung: vol. I, Darstellung, XI-397 pàgs.; vol. II, Quellen, 399 pàgs.

La publicació d'aquesta obra, a pesar del caràcter general del seu títol, quasi 's pot dir que a ningú interessa tant com a nosaltres, per que en ella l'historia de la fi de l'Ordre del Temple a la Corona d'Aragó, hi surt refeta per complet y enriquida ab considerable quantitat de datos. En el primer volum l'autor fa l'exposició de l'assumpte, y dedica com a preliminar un llarch capítol a l'historia dels Templers en el sigle xiii, tractant detingudament totes les vicissituts de la primera part del sorollós procès d'aquella Milicia, des de la primera acusació feta al rey Jaume II en 1305 per l'Esquiu de Floryan, fins a la captura dels Templers a França y Aragó. El descobriment del seu codiciós delator, que després de la catàstrofe recordava a Jaume II la promesa que li havía feta d'una certa quantitat dels bens del Temple, si 's confirmava la seva denuncia, ha estat una de les grans troballes del Sr. F., que li ha permés aixecar una mica 'l vel que ocultava les maquinacions y miseries que precediren l'extinció d'aquella Milicia. Tres capítols dedica després l'autor a l'historia del seu procès a França fins a la conclusió del Consistori de Poitiers en 1308, y seguidament ne consagra un dels més plens de datos a referir la cay-

guda de l'Ordre a la Corona d'Aragó, començant per les negociacions preliminars entre l'indecís Jaume II y 'l rey de França, en les que serví d'intermediari 'l dominicà mallorquí fra Romeu Bruguera, mestre de Teología a l'Universitat de París. Moltes y d'especial interès pera nosaltres són les noticies noves que dóna l'autor en aquesta part del seu llibre al tractar de la rendició dels principals castells de l'Ordre, que va estudiant un per un, des de l'entrega de Penyíscola, que no oferí cap dificultat, fins a la presa de Montçó, desprès de llarch assedi sostingut en tota regla. El voluminós registre de Templers que guarda nostre Arxiu y que ja havía sigut aprofitat ab fortuna pel P. Villanueva, li ha proporcionat gran nombre de datos que permeten conèixer detalladament moltes circunstancies de la presó dels cavallers y les varies peripecies dels sitis. Clouen aquest capítol unes breus consideracions sobre la persecució dels Templers en els demés països, y 'l llibre termina després d'un capítol sobre llur culpabilitat, en el que l'autor se decideix en favor de l'innocencia de l'Ordre, ab l'estudi del Concili General de Viena, que en decretà la disolució; hi afegeix ademés unes curtes noticies sobre 'l destí de llur patrimoni, resumint ràpidament les negociacions que en Vidal de Vilanova feu sobre la possessió del mateix per compte de Jaume II en la Curia Papal y que duraren fins a 1317, y poden estudiarse detingudament en el volum de fonts. Encara s'hi troben quatre apèndix; un sobre l'actitut dels Templers en el projecte de creuada del Concili de Lió de 1274, a propòsit del qual transcriu 'l Sr. F. un pintoresch diàlech de la Crònica d'en Marsili (sobre la que promet un pròxim estudi); un altre contenint el borrador o primer original de la Butlla *Letamur in te*, un resum de l'interrogatori dels cavallers de l'Ordre a Xipre en 1311, y finalment algunes observacions sobre la Confessió entre 'ls Templers, qüestió molt debatuda per tots els que s'en han ocupat.

El segon volum conté les fonts diplomàtiques aprofitades per l'autor, a que 's fa referencia en el volum primer, y comprén 158 documents copiats y un nombre tal vegada no inferior de citats y extractats en notes y referencies. Aquesta pruija de reduir y abreviar tractantse de materies que al exposarse per primera vegada requeríen serho ab més detenció, es un dels principals defectes de la obra, que puja de grau quan la mutilació l'experimenten peces diplomàtiques que deuríen sempre donarse íntegres a l'investigació de l'erudit. El primer volum fa de vegades per aquest motiu l'efecte de desordenat, y certs capítols, alguns dels quals podríen ser tema d'un treball apart, resulten desproporcionats en comparació del escàs desenrotllo donat a altres materies lleugerament apuntades, y que seríen dignes de més detingut estudi. La major partida dels documents que figuren en la part de fonts, provenen de l'Arxiu de la Corona de Aragó, y no cal dir, per lo tant, l'excepcional interès que tenen pera nosaltres. Hi figura lo més important de lo salvat de la correspondencia creuada entre 'ls principals personatges de l'Ordre en la nostra terra, al còrrer els primers rumors de persecució, font de valor irrecusable pera l'historia interna dels Templers y que 'ns dóna a conèixer el llur estat d'esperit durant el procès. En els mateixos lligalls de cartes reyals del nostre Arxiu que han proporcionat tan importants documents al Sr. F., hi ha trobat també 'ls capítols de rendició de les fortaleses del Temple y algunes dramàtiques cartes que, com la del Comenador de Miravet al rey, poch abans d'entregarse, clamantli mercè, o la pintoresca descripció de l'evasió d'en Jaume de Garrigans, donen vigorosíssima impresió de la realitat. No 'ns es possible senyalar les peces més importants d'aquesta colecció, però no volem deixar de mencionar l'interessant carta de l'Arnau de Vilanova a Jaume II, en la que, prenent peu de la cayguda dels Templers, fa una enèrgica pintura de la falta de fè y verdader esperit evangèlich de la societat del seu temps, carta en la que s'hi reflexa, ab la mateixa intensitat que en qualsevol de les seves obres més significades, l'es-

perit agitador y indisciplinat del gran metge de Bonifaci VIII. Ademés de l'exhumació d'aquests documents, hem d'agrair al Sr. F. el descobriment d'una figura de tant valor com la del sagristà de Mallorca Joan Burgundi, un dels més importants embaixadors de Jaume II, que tan bé sabía triarlos, y que des d'ara endevant ocuparà un lloch en la nostra historia literaria com poeta llatí, cantor del Papa Bonifaci VIII. L'esplèndida relació que feu al rey, del Consistori de Poitiers (II, 140), en la que 's resumeixen els discursos dels que hi prengueren part, conservant tota la seva majestat y noblesa, sembla un fragment arrencat a una de les millors cròniques llatines de l'Edat mitja.

El Sr. Finke, ja conegut dels nostres erudits pel seu llibre *Aus den Tage Bonifaz VIII*, que tant ha aclarit l'historia de les relacions d'Arnau de Vilanova y aquest Papa, ens ha prestat gran servey ab la publicació de la seva obra. Bona part de l'historia dels Templers a Catalunya y Aragó es encara per fer, y es d'esperar que l'important contribució que an ella ha portat el treball del Sr. F., excitarà l'emulació dels historiadors de la nostra terra, en la que 's pot dir, que des d'en Zurita y 'l P. Villanueva, ningú, a excepció del Sr. Miret y Sans, s'en havía tornat a ocupar. = A. R. y Ll.

Joseph Calmette : *Les lettres de Charles VII et de Louis XI aux archives municipales de Barcelone* (Extrait des *Annales du Midi*, tome XIX, année 1907); Toulouse, 1907.

Són quatre lletres del rey Carles de França als Concellers barcelonins, de poch interès històrich, y una de Lluis delfí, que fou després el famós Lluis XI, datades aquelles dels anys 1439, 1445, 1447 y 1451 y la de Lluis de 1447, demanant als nostres Concellers que donguessin ajuda a la reclamació que la seva mare, la reyna de França, feya al rey de Aragó, representat per sa muller y son germà Don Joan de Navarra, de certes terres, senyoríes y quantitats. = J. M. y S.

M. Dieulafoy : *La statuaire polychrome en Espagne*; Paris, Hachette, 1907.

Comencen a publicarse obres cares y luxoses de les diverses branques de l'art espanyol. Els grans editors van enamorantse dels temes del nostre país, y 's fan llibres magnífichs ab esplèndits papers y làmines sumptuoses. Aquesta moda per les coses d'Espanya, afavorirà 'l coneixement de moltes maravelles ignorades. Es lo mateix que li passà a l'Italia quan, fentse de moda l'art italià, els grans editors se posaren a imprimir les obres en llibres costosos y plens de reproduccions.

Aquesta vegada, la tria de l'editor ens ha favorescut, per que M. Dieulafoy es un home discret y ab més cultura general que no podía esperarse mirant el llibre per les cobertes. Posat a estudiar la materia, ho fa ab gran amor y ho aprofondeix més que no se li demana. M. Dieulafoy tracta de fer prosèlits. Pera facilitar els estudis, com que totes les fotografíes que ha recullit no li caben en la seva obra, les inserta en un exemplar que diu té dipositat a l'Institut de França, ab referencies de números al text, pera tothom qui vulgui consultarles. Confessem que això es un extrem ben agradable, y més quan ja va a l'obra una colecció de vuytanta esplèndides fototipies. Entre elles representen asumptes de monuments catalans les següents : 3, Tomba de Joan d'Aragó a Tarragona; 8, Estatues del portal de la catedral de Tarragona; 9, Verge del mateix portal; 10, Misteri de

Perpinyà; 14, Sant Jordi, de plata, de l'Audiencia de Barcelona (avuy al Museu), 15 y 16, Relleus del retaule de la catedral de Tarragona.

M. Dieulafoy estudia 'ls origens de l'estatuaria a Espanya des dels temps antichs. Això 'l porta a parlar de la Persia y de les relacions de les figures ibèriques ab les de l'Iran. Diu també coses que fan sempre de bon repetir sobre 'ls monuments romans y visigòtichs. Al entrar a l'art mig-eval, que es propiament entrar en materia, dóna noticies interessants, com la de l'altar portàtil d'Alfons d'Aragò, retreyent els comptes dels gastos fets per fregar y despintar els retaules de la Seu de Çaragoça. Cita també 'l relleu de la porta de la Pietat de la catedral de Barcelona, com un dels relleus despintats per l'intemperie. Al parlar de l'origen del retaule, descriu els de Sant Félix de Gerona y'l de la catedral de Tarragona. Al fixarse en l'introducció del renaixement a Espanya, M. Dieulafoy comença a ésser més precís. Transcrivim el tema dels capítols en que 's divideix l'obra :

1, Origines de la statuaire polychrome; 2, Déclin de la statuaire polichrome; 3, Période latino-bizantine; 4, Période romane; 5, Période gothique; 6, Le retable, son origine et ses transformations; 7, Technique de la statuaire polychrome; 8, Les artistes flamands en Castille et en Aragon; 9, La Renaissance; 10, Les élèves de Michel Ange; 11, Gregorio Hernandez et son école; 12, L'école de Seville et ses premiers maîtres; 13, Martinez Montañés; 14, L'école de Montañés; 15, Conclusion.

Tots aquests temes, ilustrats com se requereix en una obra de luxe y com ho pot ferho un gran editor parisench. =J. P.

Pietro Verrua : *Precettori italiani in Ispagna durante il regno di Ferdinando il Cattolico*; Adria, 1907.

En ple Renaixement, a les darreríes del sigle xve y primería del següent, alguns homes de lletres d'Italia, principalment sicilians, anaren als Estats del Rey d'Aragó, en particular a Catalunya, com a mestres. Tracta en aquest concepte en Verrua, de Lucio Marineo, del qui coneix molt bé 'l seu epistolari, de Pietro Sasteramo, de Martino Sisemonio, Lucio Flaminio, Pucella, Campolo y altres; y dóna curioses noves de la condició en que estaven en aquestes terres, y de les lluytes que sostingueren, ensenyant tan prompte l'alfabet als nins, com les obres dels clàssichs llatíns en les universitats. =J. M. y S.

Giuseppe La Mantia : *Capitoli Angioini sul diritto di sigillo della Cancelleria regia per la Sicilia posteriori al 1272*; Palermo, 1907.

Ab aquest títol l'erudit historiayre sicilià en Joseph La Mantia, autor d'interessantíssims treballs d'investigació històrica en els arxius de Sicilia, ha donat a conèixer unes ordenances sobre 'l dret de segell, de l'època dels Angevins en aquella illa.

L'estudi del Sr. La Mantia comprèn dues parts. En la primera s'ocupa de les disposicions que regíen sobre 'l dret de segell, abans de la promulgació de les susdites ordenances; en la segona, transcriu 'l text llatí de les mateixes, y, a més de comentarles, hi acompanya un índex alfabètich de la especialitat diplomàtica de les lletres designades en els capítols o ordenances, índex que facilita en gran manera 'l seu estudi.

Referent a les disposicions de règimen anterior, esmenta la tarifa normanda, establerta pel canceller Stefano pels anys de 1166 a 1168 que, segons el Dr. Bresslau [1], pot considerarse com la tarifa del dret de Cancellería, més antigua, de la Edat mitja. Parla també de les disposicions del rey Manfret sobre la tassa del segell, y dels abusos a que donà lloch l'aplicació arbitraria de la tassa del canceller Stefano.

En quant als capítols angevins, creu el Sr. La Mantia que foren aprobats en data no molt llunyana de 1272, y esmenta 'l fet, interessant pera nosaltres, de que 'ls reys del casal d'Aragó, ab tot y ésser propicis a remoure en la illa allò que pogués significar recordança del govern angeví, els adoptaren ab lleugeres modificacions.

Aquestes ordenances varen ésser transcrites, sortosament, en un ms. del sigle XIVe que avuy forma part dels registres de la Cancellería reyal, conservats en l'*Archivio di Stato* de Palerm, y porten aquest títol : *Capitula et reformaciones facte per regiam curiam a primo septembris none indicionis anno domini millesimo trecentesimo quatragesimo, super solucione iuris sigilli regii gracie pro privilegiis et aliis licteris sicut infra videlicet.*

Creu 'l Sr. La Mantia que la data expressada en el títol no es la de la redacció y aprobació dels capítols, sinó sols la època de la consigna de haverse encarregat als oficials de observarla, la qual corresponía al principi de l'any indiccional, això es, al primer de Septembre.

Aquests capítols o ordenances se divideixen en deu paragrafs, y l'estudi llur no es solament curiós com a document històrich, sinó de gran utilitat pera 'l coneixement de la diplomàtica y de la organisació de la Cancellería reyal en la illa de Sicilia, en la època dels Anjous y dels reys de la dinastía aragonesa. = F. DE SAGARRA.

William Miller : *The Catalans at Athens.* Paper read before the British and American Archæological Society of Rome, on Tuesday January 15th, 1907; Roma, Tip. di G. Bertero e C., 1907. - 18 pàgs.

La dominació catalana a Grecia ha estat fins ara l'episodi menys conegut de la seva historia mig-eval. Creyentho aixís, l'historiador anglès Sr. William Miller, en un estudi llegit el 15 de Janer de 1907 devant la *British and American Archæological Society* de Roma, se va proposar tractar de l'historia dels catalans a Atenes. La conferencia va tenir un caràcter de mera vulgarisació, però ab una densitat de fons y ab nous punts de vista, que li donen un valor molt apreciable. Ademés de traçar un quadre rapidíssim de l'historia del Ducat, donà una idea del govern català en les terres gregues, servintse principalment dels documents dels arxius de Barcelona y Palerm, ja coneguts pels treballs anteriors, trobant més d'una semblança entre l'organisació dels ducats catalans en el XIV^en segle y 'l *selfgovernement* de les colonies angleses. En tot l'estudi del Sr. Miller s'hi sent una verdadera simpatía per la nostra historia a Grecia, y s'hi desvaneixen moltes de les preocupacions que la desfiguren. Sabem que 'l Sr. William Miller prepara un important treball històrich sobre 'ls Llatins a Orient, enriquida per una llarga investigació en els arxius d'Italia. = A. R. Y LL.

(1) BRESSLAU : *Handbuch der Urkundlehse für Deutschland und Italien.* - Leipzig, 1889; pàg. 430.

G. J. de Osma : *La loza dorada de Manises en el año 1454* : Textos y documentos valencianos; Madrid.

El noble senyor D. Guillem d'Osma qui, en la ceràmica daurada que colecciona, hi posa, com ell diu, *alguna satisfacción que acaso no sea meramente la del instinto de curiosidad*, publica la següent carta de la Reyna María :

«La Reyna : Noble e amat nostre Nos volriem per a obs et servey de nostra persona obra de melica segons lo memorial que de aquella havem fet fer lo qual dins la present vos remetem perque os pregam et encarregam axi affectuosament com podem que per amor et contemplatio nostra la dita obra no us façau fer bella prima com de vos confiam que entre tota sia un cosí. Et prestau pasciencia com nos pleuim axi de vos car fa us ho fer per que os havem per affectat servidor e sou en la font de la dita obra, et esperam en deu que aquest servey que nos fareu ab los altres haurem en memoria. Et acabada la dita obra avisau ne de continent al feel procurador nostre en cristofal de Monblanch a qui havem donat carrech vos ne solicite e us ne scriva per que de fet hi puxa trametre : et volriem ja fos feta. Data en la nostre ciudat de Borja a XXVI dies de Noembre del any Myl CCCCLIIII. La reyna».

«Domina Regina mandavit mihi Bartolome Serena.

«Al noble et amat nostre en Pere Buyl.

«Memorial de la obra de la terra que demana la Senyora Reyna que entre tota sia un cosí et que sia obra prima.

«Primo : dos plats pera donar ayguemans.–item : plats grans per servir et portar vianda.–item : plats pera menjar. – item : scudelles. – item : scudellas primes pera beure brous. – item : pichers primes pera dar aygua que sien tots daurats. – item : terraces pera tenir flors ab dos anses daurades. – item : morters mija dotzena que sien granets. – item : scudelletes et obra menuda. - item : scudelles pera fer brous sechs».

Aquest document es important, perque demostra que quan se tenía que encarregar *obra de melica*, la Reyna 's dirigía al senyor de Manises, que era a les hores en Pere Buyl (o Boil), que residía a la *font de l'obra*. Que la ceràmica daurada 's feya a Manises en aquest temps no vé de nou. Indicis certs també hi havíen que la ceràmica *de melica*, de *malaca* o *malequa* (això es, *de Màlaga*, per qu'allí 's devía començar a fer) era en aquest temps, la gloriosa ceràmica valenciana de reflexos daurats. Però 'l document encare explica més, dóna tota l'enumeració d'una vaixella ab els corresponents plats, escudelles y pitxers. No hi ha dupte que venen ganes de saber lo que devía ser aquesta vaixella y si alguna cosa s'en ha conservat fins ara. Una altre carta, publicada també pel senyor Osma, ens entera que quatre mesos després la Reyna refermava l'encàrrech y demanava que fos *envernisada* o *daurada dins e deffora*. La Reyna María va morir poch temps després y 'ls seus bens els va heredar son germà 'l Rey de Navarra. Aixís s'explicaría 'l senyor Osma que dos dels plats haguessin anat a parar al Castell de Pau y avuy fossin al Museu de Sevres. Pera identificarlos se val d'unes furibundes digressions heràldiques, girant la vista ara sobre 'ls escuts de la Reyna María, ara sobre 'l que hi ha pintat en un dels plats del Museu de Sevres.

Fora d'això, el qui 'l pugui llegir (el llibre no està a la venda) s'ha de complaure molt en el treball del senyor Osma. Està escrit en un llenguatge finíssim y encantador. A més, retreu tot lo que sab, y ell ho sab tot, sobre aquesta admirable industria artística de la nostra Valencia. Copía un contracte d'uns *moriscos* de Manises, que 's lloguen al senyor de Murla l'any 1405, també pera fer *obratge de Malequa*, y altres notes d'inventaris y escriptures. Una d'elles es l'apoca de 33 sous donada al dia 14 de Mars de 1434 pel moro «Çaat naxr» de Mislata, per fer *dos poms d'obra de maleca daurats*, per rematar la creu

coberta que en aquell temps se construía, com en els altres tres camins principals que conduíen a Valencia, y que eren el de Mislata, el de Murvedre, el de Xàtiva y 'l de Liria.

Recorda 'ls dos gerrets d'obra valenciana pintats l'un en el tríptich de Van der Goes als Ufficis y l'altre en el fresch del Ghirlandaio en la colegiata de Sant Gimignano. Comenta també 'ls dos decrets : l'un del Duch Felip III de Borgonya (1443), en la que s'anomena la nostra ceràmica *Valenschwerc (vaisselle de terre appelée en flamand valenschwerc)* y permet el seu comers, junt ab altres articles, amunt y avall del canal, y un altre decret prohibitiu del Senat de Venezia (1455), en el que a les peces de terrisa daurada *da Valenza* se les hi dona 'l nom de *corzuoli* y fa també per elles una excepció favorable.

Tota l'industria gloriosa viu en aquestes notes del senyor Osma : els *moriscos* que la feyen, els senyors que la veníen, els magnats y 'ls pobles que la pagaven, els estats extrangers que feyen per ella lleys y mides especials pera defensarse de la seva exportació o protegirla si 'ls convenía. = J. P.

TAULA DE MATERIES

SECCIÓ LITERARIA

CRÒNICA

ERRADES A CORRETGIR

Pagina	Ratlla	Diu	Ha de dir
50	29.	los Ubal (?)	lo subtil
61	27.	interior	inferior
370	nota 3. . . .	*Acta aragonensis*	*Acta aragonensia*
382	51.	Vosagine	Voragine
479	31.	peintures	pentures
481	11, 13 y 22.	cimbori	cibori
500	37.	canoniques	economiques

SECCIÓ LITERARIA

S C

= Libros Antiguos =
F. Puvill
Boters, 10 · Barcelona 2 · Tel. 2217053

GETTY CENTER LINRARY
3 3125 00682 9036

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

PALAU DE LA DIPUTACIÓ BARCELONA

Publicacions de l'«INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS»

(Representant pera tota la Fransa : H. Champion, 5, Quai Malaquais : Paris)

Les Pintures Murals Catalanes. Fascicles monogràfichs en gran foli, de més de 8 planes de text illustrat y diverses làmines en tricromía.—Fasc. I. *Pedret*. **10 ptes.**

Les Monedes Catalanes. Estudi y descripció de les monedes carolingies, comtals, senyorials, reyals y locals propries de Catalunya, per Joaquim Botet y Sisó. Obra premiada al Concurs Martorell de l'any 1907. Complerta en 3 volums.—Vol. I. **10 ptes.**

Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-eval, publicats per Antoni Rubió y Lluch.—Vol. I, contenint més de 500 documents. . . . . **16 ptes.**

Anuari de l'«Institut d'Estudis Catalans», 1907. Gran volum, de 540 planes profusament ilustrades. Ab una tricomía. . . . . **30 ptes.**

EN PREMSA

L'Arquitectura Románica a Catalunya. Obra premiada al Concurs Martorell, per *J. Puig y Cadafalch*, *A. Falguera* y *J. Goday*.—Vol. I.

Les Monedes Catalanes, per *Joaquim Botet y Sisó*.—Vol. II.

Les Obres d'Auzias March. Edició crítica en vista de tots els manuscrits y totes les edicions, per *Amadeu Pagès*.

Les Pintures Murals Catalanes. Fascicle II. *Sant Martí de Feñollar. Sant Miquel de la Sèu.*

EN PREPARACIÓ

Itinerari del rey en Jaume I el Conqueridor, per *Joaquim Miret y Sans*.

La Biblia Catalana, treta de les antigues versions dels segles xive y xve, per *R. Foulché-Delbosc*.—Vol. I.

Crònica dels Comtes de Barcelona y dels Reys d'Aragó. Edició crítica segons tots els textes llatins y catalans, per *L. Barrau Dihigo* y *J. Massó Torrents*.

Les Obres de Joan Roiç de Corella, publicades per *Roch Chabas*.

Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-eval, publicats per *Antoni Rubió y Lluch*.—Volum II.

Els Segells Catalans, per *D. Ferrán de Sagarra*.

Anuari de l'«Institut d' Estudis Catalans», 1908. Contindrà, entre altres, els treballs següents :

Pinturas neolíticas, per J. Gómez Moreno. — L'orfebrería a l'Exposició de Çaragoça, per Joseph Gudiol. — La ceràmica ibèrica a l'Aragó, per J. Pijoan. — La primera campanya d'excavacions a Empuries (1908), per J. Puig y Cadafalch. — Griechische Vasen aus Emporion, pel Dr. August Frickenhaus. — Las fuentes arábigas del «Pugio Fidei» de R. Martí, per Miquel Asin.—Contributo agli studj lulliani, per P. E. Guarnerio.—Manuscrits catalans de les biblioteques de Munich y Ambrosiana de Milá, per M. Obrador. — El Archivo de la Diputación del Reino de Aragón, per Eduard Ibarra. — Els catalans al descubriment d'Amèrica, per Miquel S. Oliver. — Documenti sul le relazioni del Re Alfonso III di Aragona con la Sicilia (1285-1291), per G. La Mantia. — Un troubadour catalan, Berenguer de Palasol, per A. Jeanroy y P. Aubry. — Bibliografía de Fra Francesch Eximenis, per J. Massó y Torrents. — Glosa dels Usatges, per Guillem M.ª de Brocá. — Etc., etc.